Editör
SÜLEYMAN TURAN

KUTSAL VE HAYVAN

DİNLERİN HAYVANLARA BAKIŞI

nobel

Editör SÜLEYMAN TURAN
KUTSAL VE HAYVAN
DİNLERİN HAYVANLARA BAKIŞI
nobel

KUTSAL VE HAYVAN

DİNLERİN HAYVANLARA BAKIŞI

Editör: SÜLEYMAN TURAN

Bu eser, bir yandan dinlerde hayvanlara ilişkin ne tür öğretilerin bulunduğunu ve bunların dinlerin mensupları tarafından nasıl algılanıp pratiğe aktırıldığını, öte yandan modern dönemde tartışılan birtakım konular ve ortaya konulan yaklaşımları tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Mensupları itibarıyla dünya nüfusunun dörtte üçünden fazlasını teşkil eden Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Konfüçyanizm (Ruizm), Daoizm ve Şintoizm'in yanı sıra antik ve yerel birtakım dinlerin de inceleme konusu yapıldığı kitapta şu temel sorulara yanıt aranmaktadır: Dinlerin kutsal metinlerinde hangi hayvanlara ve hangi bağlam ve amaçlarla atıfta bulunulmaktadır? Hayvanlara atıfta bulunan metinlere yönelik ne tür yorum ve değerlendirmeler yapılmaktadır? Din mensupları tarafından kutsallaştırılan ya da önem atfedilen hayvanlar hangileridir? Yaratılıştan eskatolojiye mitler hayvanlar konusunda bize ne tür malzemeler sunmaktadır? Dinler, hangi hayvanların etlerinin yenilmesini ya da yenilmemesini istemektedir? Helal ya da haram kabul edilmenin temel ölçütü, hikmet ve gerekçeleri nelerdir? Hayvanların tıbbi araştırmalarda, kozmetik ürünlerde ya da giyim sektöründe kullanılmasına dinler ve din mensupları nasıl bakmaktadır? Hayvanların âdeta ailenin bir üyesi olarak kabul edildiği günümüzde bu konu etrafında ne tür tartışmalar yaşanmaktadır? Modern hukukta hayvanlara yönelik ne tür kanun ve düzenlemeler yapılmaktadır?..

nobel
AKADEMİK YAYINCILIK

KUTSAL VE HAYVAN

Dinlerin Hayvanlara Bakışı

Editör: Doç. Dr. Süleyman Turan

nobel

KUTSAL VE HAYVAN
Dinlerin Hayvanlara Bakışı
Editör: Doç. Dr. Süleyman Turan

Yayın No. : 2797
Beşeri Bilimler : 189
ISBN : 978-625-402-360-6
Basım Sayısı : 1. Basım, Haziran 2020

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Begüm Akcaoğlu -begum@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Dicle Korkmaz -dicle@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu : Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Osmanlı Mücellit Matbaacılık Sertifika No.: 29041
Plastikçiler Sitesi 1536 Sokak No.: 40 Yenimahalle / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Turan, Süleyman.
Kutsal ve Hayvan -Dinlerin Hayvanlara Bakışı- / *Süleyman Turan*
1. Basım. VIII+ 472 s. 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-402-360-6
1. Hayvan 2. Kutsal 3. Dünya Dinleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - www.atlaskitap.com - **Bilgi:** esatis@nobelkitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, *Ekip Dağıtım*, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

Yeryüzünün insan ve insan dışındaki tüm canlılarına...

Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler. (el-En'âm 6/38)

Tanrı, "Yeryüzü çeşit çeşit canlı yaratık, evcil ve yabanıl hayvan, sürüngen türetsin" diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı çeşit çeşit yabanıl hayvan, evcil hayvan, sürüngen yarattı. Bunun iyi olduğunu gördü. Tanrı, "Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım" dedi, "Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun." (Tekvin 1:24-26)

"Ne yiyip ne içeceğiz?" diye canınız için, "Ne giyeceğiz?" diye bedeniniz için kaygılanmayın. Can yiyecekten, beden de giyecekten daha önemli değil mi? Gökte uçan kuşlara bakın! Ne eker, ne biçer, ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler. Göksel Babanız yine de onları doyurur. Siz onlardan çok daha değerli değil misiniz? (Matta 6:25-26)

Kaplanlar, şahinler ve kartallar. Rab onları ot yiyebilir, ot yiyen hayvanları da et yiyebilir yapabilirdi. (Guru Grand Sahib 144)

Şayet hayvanlar birbirine karşı nazik, saygılı, anlayışlı, uyumlu ve kibar olabiliyorlarsa sizler de olabilirsiniz. (Vinaya Pitaka, V.227).

TEŞEKKÜR

Bu kitap, bir grup çalışmasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla öncelikle hem davetimizi geri çevirmeyerek kitaba katkı vermeyi kabul ettikleri, hem de son bir kaç aydır dünyayı sarsan yeni tip koronavirüs (Covid-19) pandemisinin gerek gündelik gerekse akademik yaşam üzerindeki bütün olumsuz etkilerine rağmen özveri gösterek ilgili bölümlerin yazımını tamamladıkları için bölüm yazarları; Prof. Dr. Mustafa Alıcı, Prof. Dr. Kemal Polat, Prof. Dr. Cengiz Batuk, Prof. Dr. Dursun Ali Aykıt, Doç. Dr. Ali Güveloğlu, Doç. Dr. Cemil Kutlutürk, Doç. Dr. Hammet Arslan, Doç. Dr. Muhammet Yılmaz, Doç. Dr. Yasin Meral, Dr. Öğr. Üyesi Emine Battal, Dr. Öğr. Üyesi Erol Sungur, Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Şenavcu, Öğr. Gör. Hasan Örücü, Öğr. Gör. Süleyman Kandemir, Millsap Koleji Misafir Öğretim Görevlisi Cuma Özkan ve doktora öğrencisi Zehra Yılmaz'a şükranlarımı sunuyorum.

Beni yetiştiren saygıdeğer anne ve babama; her zaman desteğini yanımda hissettiğim değerli eşim Ervanur Hanım'a ve neşe ve mutluluk kaynağım, kızlarım Ahsen Sena ve Elif Rana'ya verdikleri destek ve gösterdikleri sabır ve tahammül için teşekkür ediyorum.

Son olarak kitabın basımını üstlenen Nobel Akademik Yayıncılık yönetici ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Süleyman Turan, Mayıs 2020

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ YERİNE: KUTSAL VE PROFAN DİKOTOMİSİNDE HAYVANLAR

Süleyman Turan

Varlıklar âlemi, görünen (şehadet) ve görünmeyen (gayb) olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Birinci grupta yer alan varlıklar, görme, duyma, dokunma, tatma ve koklama duyularımızla algılayabildiğimiz, deney yoluyla varlığını bilebildiğimiz varlıklardır. Gökyüzünde güneş, ay, yıldızlar; yeryüzünde insanlar, hayvanlar, ağaçlar, bitkiler, dağlar, denizler vb. bu kategoride yer alır. İkinci grupta ise beş duyu organımızla algılayamadığımız fakat varlığını Allah'ın, peygamberlerine bildirmesiyle öğrendiğimiz varlıklar yer alır ki melekler ve cinler bu kategoride zikredilebilir. "Sonra hepiniz, gaybı da görülen âlemi de bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduğunuz şeyleri size haber verecek" mealindeki Tevbe 9/94'de olduğu üzere Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde de bu ikili tasnife işaret edilmektedir.[1]

Hayvanlar, yabani, evcil ve sürüngen gibi farklı türlerde yaratılan, denizde-karada-havada yaşayan, insanlar gibi birer topluluk olan, binek hayvanı ve taşıt ihtiyacını karşılamalarından yünlerinden çeşitli eşyalar yapılmasına, servet ve ziynet değeri taşımalarından yiyecek olarak tüketilmelerine kadar çeşitli menfaatleriyle insanın hizmetine sunulan varlıklardır.

Hayvan kelimesinin aslı Arapça "hayevân"dır. Diğer Sâmî dillerde de bulunan ve yaşamak, canlı olmak anlamındaki "hyy/hyv" kökünden gelen "canlı, diri" anlamında bir isimdir. "Hyy" kökünden gelmesi sebebiyle kelimenin aslı "hayeyân"

---

1 Ra'd 13/9, Mü'minûn 23/92, Secde 32/6, Zümer 39/46, Haşr 59/22, Cum'a 62/8, Teğâbün 64/18.
İnsanların ve hayvanların içinde yer aldığı şehâdet alemi hakkında bilgi için bkz. İlyas Çelebi, "Şehâdet Âlemi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2010), 38/422-423.

iken telaffuz kolaylığı için ikinci "yâ"nın "vâv"a dönüştürülmesi sonucu hayevân biçimini almıştır. Ancak Arapça konuşma dilinde ve Türkçe'de yaygınlıkla *hayvan* şeklinde kullanılmaktadır.[2] Türkçe Sözlük'te "duygu ve hareket yeteneği olan, iç-güdüleriyle hareket eden canlı yaratık; at, eşek, katır gibi türlü hizmetlerde kullanılan yaratık; akılsız, duygusuz, kaba, hoyrat (kimse) ve kızılan bir kimseye söylenen bir söz"[3] gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. "Hayvan" (animal) kelimesini tanımlarken *Oxford İngilizce Sözlük*'te yer verilen ilk açıklamada (1a) "Organik madde ile beslenen, genellikle uzmanlaşmış duyu organlarına ve sinir sistemine sahip olan ve uyaranlara hızla cevap verebilen canlı bir organizma; insan dâhil her türlü canlı"; ikinci açıklamada ise (1b) "insan dışındaki her türlü canlı organizma"[4] ifadelerine yer verilmektedir.

Anlaşıldığı üzere, "hayvan" kelimesi tekil olarak kullanıldığında hayvan kavramını veya bir hayvanı, çoğul kullanıldığında ise ya dar kapsamda bütün hayvanları ya da daha geniş kapsamda insanların da dâhil olduğu bütün canlıları ifade ettiği söylenebilir.[5]

İnanılmaz çeşitlilikte farklı canlıdan oluşan hayvanlar âlemi, omurgalı ve omurgasız olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. Omurgalı ve omurgasız hayvanlar da yandaki tabloda görüldüğü üzere, sürüngenler, kuşlar ve memeliler ya da süngerler, solucanlar ve yumuşakçalar gibi sahip oldukları özellikleri açısından daha küçük alt gruplarda tasnif edilmektedir.

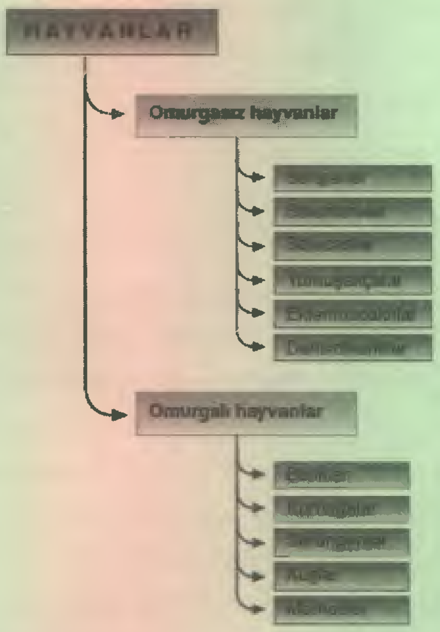
---

2 Bk. Kürşat Demirci, "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/81.

3 *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, 2011), 1073.

4 https://www.oed.com/viewdictionaryentry/Entry/273779 (Erişim Tarihi 18 Nisan 2020).

5 Mehmet Faruk Bayraktar, "Hayvan: İslam Kültüründe Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/86.

İnsanlarla hayvanların bir arada yaşama tarihi gözden geçirildiğinde başlangıcından bugüne dek boyut ve nitelik değiştiren bir süreçten söz edilebilir. İlk zamanlarda yiyeceğini avlamak ve yırtıcı hayvanlardan korunmak şeklinde görülen basit yaklaşım, evcilleştirme ile birlikte yerini ekonomik kazanımlara ve sosyal paylaşıma bırakmıştır.[6] İnsanlık tarihi ve uygarlığının bugünkü durumuna gelmesinde önemli bir aşama olan yerleşik hayata geçiş ve bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi yaklaşık olarak MÖ 10.000 civarında gerçekleştiği düşünülmektedir. Yerleşik hayata geçen insanlar tarım ürünleri yetiştirmenin yanında yaşantılarının parçası olan avcılık ve toplayıcılığı ve hayvanlardan yararlanmayı birlikte yürütmüşlerdir. Bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi ise insanları doğal yiyecek kaynaklarına daha az bağımlı hâle getirmiştir.[7]

Etno-biyolojik insanlık tarihi boyunca bir mal, refah veya eğlence aracı olarak görülen hayvanları, Clifford J. Sherry'nin iadesiyle oran olarak eşit olmayan yedi gruba ayırmak mümkündür: 1) "tarım hayvanları", 2) at, eşek, kedi, köpek gibi "insana eşlik eden hayvanlar", 3) "hizmet hayvanları", 4) sirk, hayvanat bahçesi,

---

6 Atilla Özgür, "Hayvanlarla Yaşamı Paylaşmak", *Vet Hekim Der Dergisi* 81/2 (2010), 9.

7 Geniş bilgi için bk. Colin G. Scanes, "The Neolithic Revolution, Animal Domestication, and Early Forms of Animal Agriculture", *Animals and Human Society*, eds.: Colin G. Scanes, Samia Toukhsati (London: Academic Press, 2018), 103-132; Gregory Cochran & Henry Harpending, *The 10.000 Year Explosion: How Civilization Accelerated Human Evolution* (Hachette: Basic Books, 2009), 3. Bölüm; M. Murat Baskıcı, "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 53/1 (1998), 73; Hacı Çoban, "Eski Çağda İlk Evcil Hayvanlar ve Deve", *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 4/11 (2017), 555.

televizyon gibi "eğlence sektöründe kullanılan" hayvanlar, 5) güvercin, tavuk gibi "evcil hayvanlar", 6) "av hayvanları" ve 7) "temel ve uygulamalı bilimsel araştırmalar, eğitim ve ürün testleri için kullanılan hayvanlar".[8]

Hayvanlar, temsil ve nesne olarak bilimden sanata, felsefeden kültür ve medya araştırmalarına kadar kültürün hemen her alanında karşımıza çıkmaktadır. İnsanın tür olarak ortaya çıkışından sonra, mağara resimlerinde, mitlerde, masallarda, sözlü hikâyelerde ve efsanelerde yer alan, evcilleştirmeden itibaren de toplum içinde insanlarla birlikte şu veya bu şekilde iç içe olan hayvan varlığının, modern zamanlarla birlikte farklı bir biçim aldığı görülmektedir.[9] Sungur'un dile getirdiğine göre[10], Rönesans ile birlikte insanların hayatlarında hayvanların rolü artmaya başlamış ve insanların evcil hayvanlarla birlikte yaşama alışkanlığı ortaya çıkmıştır. Nitekim günümüzde ev hayvanları bu faydalarının ve arkadaşlığın ötesinde ailenin bir ferdi hâline gelmiş hatta sahipleriyle aynı sofrayı ve yatağı paylaşır olmuştur. Hayvanları öldüğünde veya kaybolduğunda bunalıma giren bireylerin varlığı sık rastlanan bir durum hâlini almıştır. Hayvanlardan şans uman (ki bu bağlamda 2010 Dünya Kupası'nda maç tahminlerinde kullanılan ahtapot Paul'ü hatırlatmak istiyoruz), hayvanlarının resimlerini cüzdan veya çantalarında taşıyan, evcil hayvanına doğum günü partisi düzenleyen, hayvanına sağlık sigortası yaptıran, mirasını sevdiği hayvanına bırakan ve hatta – etik tartışmalara yol açan ve asla bir tercih

---

8 Clifford J. Sherry, *Animal Rights - A Reference Handbook* (California: ABC Clio, 2009), 2.
Ayrıca bkz. Colin Salter, "Animals in the Military", *Animals and Human Society*, eds.: Colin G. Scanes, Samia Toukhsati (London: Academic Press, 2018), 195-223; Colin G. Scanes, "Animals in Entertainment", *Animals and Human Society*, eds.: Colin G. Scanes, Samia Toukhsati (London: Academic Press, 2018), 225-256; Tiffani J. Howell, "Animals in Medicine and Research", *Animals and Human Society*, eds.: Colin G. Scanes, Samia Toukhsati (London: Academic Press, 2018), 305-330.

9 Nuray Tekin, "Edebiyatta Hayvan Temsili: Yokluk Olarak Varoluş", *Doğu Batı* 82, (2018). https://hayvanlarinaynasinda.wordpress.com/2018/04/28/edebiyatta-hayvan-temsili-yokluk-olarak-varolus (Erişim 12 Nisan 2020).

10 Geniş bilgi için Erol Sungur tarafından kaleme alınan bir sonraki bölüme bakılabilir.

meselesi deyip geçilemeyecek – hayvanlarla evlenen[11] bireylerin varlığı sıradan bir sosyal olguya dönüşmüştür.

Gerek hayvanlarla insanların bu denli iç içe yaşaması gerekse de Louis Caruana'nın işaret ettiği üzere[12] teknolojik ilerleme, insan nüfusundaki bariz artış ve bunun sonucu olarak küresel ekoloji üzerine artan baskı, hayvan etiğine ilgiyi son dönemlerde önemli ölçüde artırmıştır. Bunun bir sonucu olarak hayvan hakları mefhumu gelişmiş, hayvanların korunmasına dönük birtakım adımlar atılmış ve hukuki düzenlemeler yapılma yoluna gidilmiştir. 1960-80 yılları arasında Avrupa Konseyi tarafından hayvanların korunmasına ilişkin birtakım sözleşmeler imzaya açılmış olmasına karşın[13], hayvan hakları konusunda uluslararası düzeydeki en önemli metin, hiç kuşkusuz "Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi"dir. 15 Ekim 1978 tarihinde Paris'teki Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Merkezi'nde törenle ilan edilmiştir. Bu metin, 1989 yılında Hayvan Hakları Birliği tarafından tekrar düzenlenerek 1990 yılında UNESCO Genel Direktörü'ne sunulmuş ve aynı yıl halka açıklanmıştır. Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi, yaşayan bütün canlıların doğal haklara sahip olduğunun ve insanoğlu tarafından hayvanlara saygı gösterilmesinin, bir insanın bir diğerine gösterdiği saygıdan ayrı tutulamayacağının altını çizmektedir. Bu bağlamda, hayvanlara kötü muamele edilemeyeceği veya zalimane davranışlarda bulunulamayacağı, eğer bir hayvanın öldürülmesi gerekiyorsa, bunun bir anda, acısız ve korku yaratmaksızın yapılması gerektiği, bir insanın desteğine ihtiyaç duyan her hayvanın uygun beslenme ve bakımı görme hakkına sahip olduğu, hayvanlar üzerine yapılan fiziksel ya da psikolojik acı çekmeye sebep olan deneylerin hayvanların haklarının ihlali olduğu, vahşi hayvanların da yaşama hakkına ve kendi doğal çevrelerinde özgürce üreme hakkına sahip olduğu, ölü bir hayvana bile saygıyla davranılması gerektiği, hayvanların kendilerine özgü yasal statüleri ve haklarının hukuk tarafından tanınmak zorunda olduğu, hayvanların güvenliğinin koruma altına alınmasının devlet örgüt-

---

11 Birkaç örnek için bkz. https://www.ensonhaber.com/galeri/evlenmek-icin-insanlari-secmediler#17 (Erişim 12 Nisan 2020).

12 Louis Caruana, "Different Religions, Different Animal Ethics?", *Animal Frontiers* 10/1 (January 2020), 8.

13 "Avrupa Birliğinde Hayvanların Korunması ve Hayvan Refahı", https://www.ab.gov.tr/files/Tar%C4%B1m%20ve%20Bal%C4%B1k%C3%A7%C4%B1l%C4%B1k%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1/hayvan_haklari__hayvanlarin_korunmasi_ve_refahi.pdf (Erişim 12 Nisan 2020).

leri düzeyinde temsil edilmesi gerektiği vb. gibi hayvan haklarına ilişkin temel ilkeleri ortaya koymaktadır.[14]

Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin yanı sıra, hem AB üye devletlerinde hem de ülkemizde birtakım kanun ve yönetmeliklerle hem sokak hayvanları hem de diğer her türlü hayvanın korunmasına dair çok sayıda dokümanın ortaya konulduğunu ve hayvanların korunmasına yönelik mevzuatın ihlali hâlinde bazı devletler tarafından birtakım müeyyideler uygulandığını hatırlatmak gerekir.[15]

Hayvanları korumaya dönük atılan adımların bazı ülke ve bölgelerde çok daha ileriye götürüldüğü de görülmektedir. Bir örnek olarak Kanada'nın Quebec eyaletinin aldığı karara işaret etmek istiyoruz. Temmuz 2016'da Ulusal Meclis tarafından alınan kararla hayvanların da insanlar gibi biyolojik ihtiyaçları olan, insanlar gibi acıyı, mutluluğu, heyecanı, gerginliği hissedebilen duygusal varlıklar olduğu yasalaştı. Vahşi yaşama ve hayvanların doğal hayatına uygun alanlar yaratabilmek adına bugüne kadar birçok yasa çıkaran ve koruma bölgesi oluşturan Quebec eyaleti, 54. yasa ile birçok maddede iyileştirme sağlamış oldu.[16]

Hayvanları korumaya dönük kanun ve yönetmelikler yakın dönemde yürürlüğe konulmaya başlamasına karşın, birtakım dernek ve organizasyonların varlığının çok daha geriye gittiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ilk "Hayvanları Koruma Derneği"nin 1800'lü yılların başında İngilizler tarafından kurulduğu, ardından da diğer birçok ülkede birtakım oluşumların tesis edilmeye başlandığı ifade edilmektedir.[17] Ülkemizde ise Hayvanları Koruma Derneği 1908 yılında kurulmuştur.[18]

---

[14] "Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi / Unesco", www.haykonfed.org/2015/05/22/hayvan-haklari-evrensel-beyannamesi-unesco-2/ (Erişim 12 Nisan 2020); "Avrupa Birliğinde Hayvanların Korunması ve Hayvan Refahı", https://www.ab.gov.tr/files/ Tar%C4%B1m%20ve%20Bal%C4%B1k%C3%A7%C4%B1l% C4%B1k%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1/hayvan_haklari__hayvanlarin_korunmasi_ve_refahi.pdf (Erişim 12 Nisan 2020).

[15] Geniş bilgi için kitabın "Modern Hukukta Hayvanlar" başlıklı bölümüne bakılabilir.

[16] https://gaiadergi.com/quebec-hayvanlarin-insanlar-gibi-duygusal-varliklar-oldugunu-yasalastirdi/ (Erişim 13 Nisan 2020).

[17] Bkz. Rüştü Ilgar, "Türkiye'de Hayvan Hakları İhlallerine Coğrafi Acıdan Bakış", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1, (2007), 347.

[18] https://www.thkd.org.tr/ (Erişim 14 Nisan 2020).

4 Ekim günü, 1931 yılında "Hayvanları Koruma Günü" olarak kabul edilmiştir. Nitekim günümüzde tüm dünyada bu tarih "Hayvan Hakları Günü" olarak kutlanmaktadır. Ayrıca tüm dünyada sayıları yaklaşık 600 milyon olan sokak hayvanlarının durumuna dikkat çekmek ve farkındalık oluşturmak amacıyla 4 Nisan tarihi de "Dünya Sokak Hayvanları Günü" olarak tanımlanmıştır.

Bugün gerek dünya genelinde gerekse ülkemizde hem hayvan hakları hem de hayvanların bakım ve korunması için mücadele eden pek çok organizasyon bulunmaktadır. *Dünya Hayvanları Koruma Topluluğu* (WSPA/WAP), *Hayvan Kurtuluş Cephesi* (ALF), *Deniz Çobanı Koruma Derneği* (SSCS), *Dünya Doğayı Koruma Vakfı* (WWF), *Uluslararası Hayvan Refahı Vakfı* (IFAW), *Uluslararası Hayvan Kurtarma Birliği* (IARF), *Merhametli İnsanlar Topluluğu* (HSI) ve *Hayvan Vakfı Platformu* (AWP) dünya genelinde; *Hayvan Hakları Federasyonu* (HAYTAP), *Hayvanları Çaresizlikten ve İlgisizlikten Koruma Derneği* (HAÇİKO), *Hayvan Hakları Konfederasyonu* (HAYKONFED), *Türkiye Hayvanları Koruma Derneği* (THKD), *Hayvan Dostları Derneği* (HAYDOS), *Doğayı Hayvanları Koruma Derneği* (DOHAYKO), *Mevlana Doğayı ve Hayvanları Sevenler Derneği* (HAYDOSEV) ve *Kimsesiz Hayvanları ve Doğayı Koruma Derneği* (KİHAYKO) ise ülkemizde faaliyet yürüten organizasyonlara örnek olarak verilebilir.

Din(ler) tarihi açısından bakıldığında hayvanlarla ilgili dinî inançların tarih öncesi devirlerden beri var olduğu, özellikle tabiatüstü güç taşıdıklarına ilişkin inançların Neolitik dönem öncesinde insanlarla aralarında geçen mücadelenin başlangıcına kadar gittiği ifade edilmektedir.[19] Yani insanoğlu Mustafa Gürbüz Beydiz'in belirttiği üzere, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren çevresinde bulunan, kimi zaman dost kimi zamanda düşman olarak algıladığı ve onları kutsal saydığı hayvanları çağlar boyunca kültleştirerek sembolik anlamlarla değerli kılmıştır. Nitekim Paleolitik Çağ'da duvar resimlerinde görülen ve çeşitli ritüel törenlerle bağdaştırılmış çeşitli hayvan tasvirleri daha sonraki çağlarda ve hatta çağdaş sanatta da yer bulmuştur.[20]

Hayvan Hakları Hareketini'nin öncü isimleri ve kurumları hakkında bilgi için bkz. Paul Waldau, *Animal Rights: What Everyone Needs to Know* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 173-188.

19 Demirci, "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan", 17/81.

20 Mustafa Gürbüz Beydiz, *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016), 9.

Farklı medeniyetlerdeki mitolojik anlatılara bakıldığında hayvanların inançlara yansıması ya da hayvanlar-inançlar ilişkisi bağlamında değişik algılamalara rastlanmaktadır. Altan Armutak yaşanan değişimi şu şekilde özetlemektedir: "Başlangıçta, yabani hayvanlara karşı savunmasız ve zayıf olan insanlar, hayvanlar arasından totemler edinmiş ve onların içindeki ruha (anima) tapınma yoluna gitmişlerdir. Zoomorfik evre olarak adlandırılan bu evrede sadece güçlü ve yırtıcı değil, sevimli hayvanlara da tapınılmıştır. Zaman içerisinde uygarlığını şekillendiren ve hayvanları evcilleştirmeyi başaran insanlar, zoomorfik evreden çıkarak yarı hayvan-yarı insan tanrılar evresi (sfenks dönemi) ve daha sonra da tanrıların tümüyle insan olarak algılandığı antropomorfik evreye girmişlerdir. Bu dönem, insanların hayvanlara karşı kesin ve kayıtsız üstünlüklerini simgeledikleri evredir... Görüldüğü gibi tek tanrıcı dinler öncesi dönemde, insan yaşamında birçok yönlerden etkili olan hayvanların, dini alandaki ağırlıklarının, gelişen insan uygarlığı karşısında gerileyerek azaldığı ve insan-hayvan birlikteliğinin soyut bir evreden, güçlü ekonomik ve sosyal temelleri olan, insanın denetimi altındaki somut bir evreye doğru geçiş yaptığı ileri sürülebilir."[21] Armutak'ın işaret ettiği ve antik medeniyetlerde somut örneklerine rastlanan bu algılamalar kitabın "Antik Mezopotamya Dinlerinde Hayvanlar" başlıklı bölümünde ele alınacağından burada konunun detaylarına ve tartışmalara girmeyeceğiz.

Genel olarak, en eski zamanlardan günümüze kadar hayvanların, ilkel topluluklarda kabilenin hayatını sürdürmesine katkıda bulunan veya kabilenin varlığını tehdit eden hayvanların totem sayılmasından kehanet veya falcılıkta kullanılmalarına, ıbadet objesi ve vasıtası olarak saygı görmelerinden kurban kültlerine kadar

---

Mehmet Ateş, Üst Paleolitik çağlarda üç tür anlatım tekniğinin olduğuna işaret etmektedir: 1) Mitolojik öykülerle desteklenen hayvan ve bitki ögeleriyle özdeşleştirme ve karşıtlama,2) Nesnelerin bire bir tıpkı çizimleriyle anlatımı, 3) Geometrik işaret yazı yöntemi. Bkz. Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller* (İstanbul: Milenyum Yayınları, 4. Baskı 2014), 107. Bu dönemdeki mağara resimlerine dair bazı yorumlar için bkz. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), 29-32.

21 Altan Armutak, "Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I: Memeli Hayvanlar", *İstanbul Üniv. Vet. Fak. Dergisi* 28/2 (2002), 425-426.
Ayrıca bkz. Boria Sax, "Animals in Religion", *Society and Animals* 2/2 (1994), 167-174.

çok farklı şekillerde insanların inançlarında tezahür ettikleri anlaşılmaktadır.[22] Yine hayvanlar, Gross'un ifadesiyle "her dinsel gelenekte mit ve kutsal metinler, görsel sanatlar, kozmolojiler, diyet (yeme-içme) uygulamaları ve ahlaki prensipleri içine alan dini ifadenin hemen her alanında sembol ve özne olarak çok çeşitli roller oynarlar."[23]

Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm, Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi yaşayan dünya dinlerinin öğretileri incelendiğinde her bir dinin hayvanlara farklı değerler atfettiği ve aynı zamanda farklı hayvanlara değişik anlamların yüklendiği söylenebilir. İneğin, Hındular tarafından bir kült hayvanı hâline dönüştürülmesi örneğinde olduğu gibi, bir din mensupları bazı hayvanları inançları doğrultusunda kutsallaştırabilirken, diğer din mensupları için söz konusu hayvanlar sadece birer yiyecek ya da geçim kaynağı olarak görülebilmektedir. Uzakdoğu'da dinî-sembolik değeri yüksek hayvanların başında gelen fil (Hinduizm'de -Fil Tanrı- Ganesha en itibarlı tanrılardan biridir; Budizm'de fil, Buda'nın yeryüzüne gelişini sembolize eder; Çin'de ise güç, zekâ ve ölümsüzlüğün sembolüdür)[24] örneğinde olduğu gibi bir dinsel geleneğin mensuplarınca tapınılan ya da önemli sembolik anlamlar atfedilen bir hayvan, diğer insanlar için bir hayvan olmanın ötesinde anlam ifade etmeyebilir. Hindistan, maymun kültünün de en fazla önem kazandığı coğrafyadır. Maymun formundaki "Hanuman"[25] özellikle salı günleri tapınılan bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zerdüştlüğün sembolülün "faravahar" olarak isimlendirilen kartal kanatlı insan kabartması olduğu ve kartalın üç sıra tüyden oluşan kanatlarının "iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranış"ı temsil etmek üzere kullanıldığı bilinmektedir. Hint dinlerinden Caynizm'de "Tirtankara" adı verilen ve dünyada huzur ve mutluluk arayan

---

22 Demirci, "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan", 17/81-82; Paul Waldau, "Animals", *Encyclopedia of Religion, Second Edition,* ed. Lindsay Jones, (Farmington, Hills: Thomson Gale, 2005), 356.

23 Aaron S. Gross, "Religion and Animals", Oxford Handbooks Online, https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935420.001.0001/oxfordhb-9780199935420-e-10 (Erişim 13 Nisan 2020).

24 Demirci, "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan", 17/82.

25 Bkz. Joginder Narula, *Hanuman: God and Epic Hero* (Manohar Publications, 2005).

insanlara yardımcı olmak, onlara örnek olmak üzere çöküş ve sıkıntı devrelerinde ortaya çıkan 24 ruhani lider farklı hayvanlarla sembolize edilmektedir. 24. Tirtankara ve Caynizm'in kurucusu Mahavira'nın sembolü aslandır. Son olarak bazı dinlerin kutsal metinlerinde hayvanlara diğerlerine göre daha fazla yer verilebilmekte ya da önem atfedilebilmektedir. Örneğin Hristiyan kutsal kitabının ikinci kısmını oluşturan Yeni Ahit'te hayvanlara sınırlı sayıda atıfta bulunulmasına karşın, İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de onlarca hayvana temas edilmesi bir yana bazı surelerin [Bakara (inek), Enam (deve, koyun, keçi gibi hayvanlar), Nahl (bal arısı), Neml (karınca), Ankebût (örümcek), Âdiyât (koşan atlar) ve Fîl (fil)] hayvanların adlarıyla isimlendirilmesi ve yine bazı surelerde geçen hayvanlar ve hayvanlarla ilgili ifadelerin anlatılmak istenenin ölçütü olması, ayetlerde insan ve hayvan varlığının dinî, kutsal veya yakın ilişkisine dikkat çekmektedir.[26]

Netice olarak dinler, eti helâl veya haram olan hayvanlar (ki Çin'de ortaya çıkarak yayılan ve son bir aç aydır dünyayı sarsan Covid-19 pandemisi yenilebilecek hayvanların seçiminin ne denli önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir[27]), kurban hayvanları ve bunların kesimi ile ilgili kurallar, zekât, ölü hayvanın

---

[26] Bayraktar, konuya ilişkin çalışmasında Kur'an'da ve hadislerde hayvanların çokça zikredilmesine dair çeşitli sebeplerden söz etmektedir. Bilgi için bkz. Bayraktar, "Hayvan: İslam Kültüründe Hayvan", 17/87.

[27] Covid 19 pandemisi bir yandan hayvanlarla ilgili yemek kültürüne dikkatleri çekerken, öte yandan hayvanlara yönelik vahşet de gözlerden uzak tutulmamalıdır. Çin'in Yulin şehrinde her yıl 21 Haziran'da geleneksel olarak düzenlenen "Yulın Dog Meat Eating Festival"inde sokaklarda köpeklerin canlı canlı derilerinin yüzüldüğü, kaynar suya atıldığı, parçalandığı ve yenildiği bilinmektedir. Covid 19 pandemisi sonrası televizyonlarda ve sosyal medya platformlarında bu bağlamda yapılan paylaşımlar vicdanları sızlatsa da atılan adımların yetersizliği bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Festival hakkında bilgi için bkz. https://www.animalsasia.org/us/media/news/news-archive/the-truth-about-the-yulin-dog-meat-festival-and-how-to-stop-it.html (Erişim Tarihi 19 Nisan 2020).

Bilindiği üzere yeni tip koronavirüsün (SARS-CoV-2) hayvandan insana ilk kez, canlı kaplumbağalar, kurbağalar, köpekler, yarasalar, kabuklu vb. hayvanların satıldığı Çin'in vahşi hayvan pazarları yoluyla bulaştığı iddia edilmektedir. Çin hükûmeti Covid-19 salgınıyla birlikte vahşi hayvan satışını yasaklasa da Covid-19'un pandemiye dönüşmesiyle birlikte dünya genelinde eleştirilerin arttığı bir vakıadır. Egzotik yemekler bazı Asya ülkelerinde statü ve zenginlik belirtisi olarak karşımıza çıkarken, vahşi hayvanları yemek veya ilaç sektöründe kullanma arzusu-

hükmü, hayvanlara iyi muamele edilmesi gerektiği, zararlı hayvanların hangi durumlarda itlâf edilebileceği, hayvanların tıbbi ve bilimsel araştırmalarda ya da insanın yararına olabilecek alanlarda kullanılması gibi çeşitli konular etrafında hayvanlardan söz etmektedir.[28] Alandaki çalışmalarıyla tanınan Kimberley C. Patton ve Paul Waldau, dinsel geleneklerin hayvanlar konusunda son derece uzun ve zengin bilgiler ve yorumlar ihtiva ettiklerine, varoluşsal olarak hayvanlarla oldukça ilgilendiklerine ve bunun geçmişinin binlerce yıl öncesine kadar geri gittiğine işaret etmektedir. Her dini geleneğin, takipçilerine "hayvanları nesnelerden ziyade teolojik konular olarak görmek için zengin kaynaklar" sağladığını belirten Patton, çağdaş ana akım yanıtların/reaksiyonların büyük ölçüde kendi miraslarını görmezden geldiğini ileri sürerken, araştırmacı ve aynı zamanda aktivist Waldau da bu noktada gündeme getirilebilecek "En hayvan dostu dinler hangileridir?" şeklindeki bir soruya "kalbini dinleyenler" şeklinde cevap vererek konuyu farklı bir boyuta taşımaktadır.[29]

---

nun yasadışı yollarla tedarik edilen vahşi hayvan ticaretini şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum hastalıklar için üreme alanı oluşturmakta ve birtakım virüslerin insanlara sıçrama olasılığını artırmaktadır. Bundan dolayıdır ki Uluslararası hayvan hakları derneği PETA, koronavirüs salgınının çıkış noktası olarak gösterilen vahşi hayvan pazarları hakkında uyarıda bulunarak bir pandemi riskine daha göz yumulmaması ve tüm hayvan pazarlarının kapatılması uyarısında bulunmaktadır. Konuya ilişkin bazı haberler için bkz https://tr.euronews. com/2020/04/12/peta-asya-cin-endonezya-acik-vahsi-hayvan-Pazar lari-uyari-bir-sal gin-riski-daha-alamayiz; https://tr.euronews.com/2020/04/16/covid-19-salg-n-son ras-cin-in-vuhan-kentindeki-pazarlar-ne-durumda; https://www.bbc. com/turkce/haberler-dunya-52194999

28 Batıda bu bağlamda yapılmış çeşitli çalışmalardan söz edilebilir. Önemli birkaçını burada zikretmek istiyoruz: Andrew Linzey & Clair Linzey (eds.), *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics* (Abingdon: Routledge, 2019); Barbara Allen, *Animals in Religion: Devotion, Symbol and* (London: Reaktion Books, 2016); Lisa Kemmerer, *Animals and World Religions* (Oxford: Oxford University Press, 2012); Aaron S. Gross, *The Question of the Animal and Religion* (New York: Columbia University Press, 2015); Paul Waldau & Kimberly Patton (eds.), *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, & Ethics* (New York: Columbia University Press, 2006); Paul Waldau, *Animal Studies: An Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2013).

29 Waldau, "Animals", 356; Lisa Kemmerer, *Animals and World Religions* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 4-5.

Farklı coğrafyalarda ve sosyo-kültürel ortamlarda ortaya çıkarak yayılmalarına, farklı öğretilere, inançlara, pratiklere ve dünya görüşlerine sahip olmalarına karşın - adam öldürmenin ya da hırsızlık yapmanın kötü ve günah, açları doyurmanın ya da yardıma ihtiyacı olan insanların yardımına koşmanın ise iyi ve sevap olduğu gibi - dinlerin ortak birtakım ahlaki ilkelere sahip olduğu bilinmektedir. Lisa Kemmerer, (bilginin eyleme dönüştürülmesinde çoğu zaman başarısız da olsak) çoğumuzun söz konusu temel öğretiler ve bunların insanlara yüklediği sorumlulukların farkında olduğumuzu ancak sıra birtakım yaygın ahlaki tedbirlerin hayvanlar için uygulanmasına geldiğinde çok az insanın bunu anlıyor gözüktüğüne işaret etmektedir.[30] Bu noktada teolojinin etikten ayrı düşünülemeyeceğini hatırlatan Jay McDaniel, "Tanrıyı, hayvanlarla ilgili olarak nasıl anladığımızın, hayvanlara nasıl davranacağımızı etkileyeceğine"[31] dikkat çekmektedir. Dostoyevski de *Karamazov Kardeşler*'de bu bağlamda şu ifadelere yer vermektedir:

> Yaratılan her şeyi hem tümüyle hem de bir kum taneciğine kadar ayrı ayrı sevin. Ağaç yaprağına, güneş ışığına, hayvanlara, bitkilere gönülden bağlanın. Sevdiklerin seni tanrısal sırra erdirir. Daha sonra anlayışın her gün biraz daha derinleşir, böylece sevgin, sonunda, bütün dünyayı kaplayan evrensel bir sevgi olur. Hayvanları sevin çünkü Tanrı onlara düşüncenin başlangıcını, saf bir sevinç duygusu bağışlamıştır. Bu duyguyu bozmayın, hayvanlardan sevinçlerini alarak hırpalamayın. Tanrının kuralına karşı gelmeyin. İnsanoğlu, hayvanlara hükmetmeye kalkışma, onlar günahsızdır; oysa sen, büyüklüğüne rağmen yaşadığın yeryüzü toprağını çürütüyor, arkada sadece bu çürümenin izlerini bırakıyorsun. Yazık ki hemen hemen hepimizin yaptığı bu![32]

Bu son açıklamalardan hareketle bu kitap, bir yandan dinlerde hayvanlara ilişkin ne tür öğretilerin bulunduğunu ve bunların dinlerin mensupları tarafından nasıl algılanıp pratiğe aktırıldığını, öte yandan modern dönemde tartışılan birtakım konuların nasıl ele alındığı ve ne tür cevapların ortaya konulduğunu tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

---

30 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 5.

31 Barbara Allen, *Animals in Religion: Devotion, Symbol and Ritual* (London: Reaktion Books, 2016), 7.

32 Fyodor Dosteyevski, *Karamazov Kardeşler*, çev. Nihal Yalaza Taluy (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı 2009), 869-870.

Kitabın kapsamına ilişkin birkaç noktaya işaret etmek gerekir:

Kitapta, mensupları itibariyle dünya nüfusunun dörtte üçünden fazlasını teşkil eden dinler (kitaptaki sırayla Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Konfüçyanizm/Ruizm, Daoizm ve Şintoizm) esas alınmakla birlikte antik ve yerel birtakım dinler de inceleme konusu yapılmaktadır.

Giriş ile birlikte on altı yazıdan oluşan kitapta, hayvanlar, hayvan hakları ve hayvanlar-inançlar ilişkisine dair genel bazı bilgiler içeren "Kutsal ve Profan Dikotomisinde Hayvanlar" başlıklı girişten sonra insan-hayvan ilişkilerinin farklı perspektiflerden ve zengin örneklerle ele alındığı "Sosyoloji Perspektifinden İnsan-Hayvan İlişkileri" ve hayvanlara yönelik hukuki düzenlemeler hakkında bilgi veren "Modern Hukukta Hayvanlar" yazıları yer almaktadır. "Mitolojide Hayvan İmgesi" başlıklı dördüncü bölümden sonra sırasıyla Antik Yunan, Afrika Yerel Dinleri, Geleneksel Türk İnançları, Yahudilik, Hristiyanlık, İslâm, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Konfüçyanizm (Ruizm), Daoizm ve Şintoizm'de hayvanlar ele alınmaktadır.

Dinler söz konusu olduğunda elbette örneğin tek yönlü Hristiyanlık, Yahudilik ya da Budizm'den söz edemeyiz. Sadece Hristiyanlık bünyesinde her biri kendine özgü inançları, yorumları, gelenekleri, uygulamaları ve liderleri olan yüzlerce kilise bulunmaktadır. Dolayısıyla dinlerin kutsal metinleri, öğretileri ve yüzyıllar boyunca yapılan yorum ve açıklamalar ışığında her büyük dinsel gelenek içerisinde, diğer birçok konudaki gibi hayvanlar konusunda da farklı bakış açılarının ve yaklaşımların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu noktada her bir bölümde ortak temel noktaların yanında olabildiğince farklılıklara da temas edilmeye çalışılmıştır.

Her bir dinsel geleneğin hayvanlara bakışı ele alınırken bölümler arasındaki birlikteliği sağlamak adına; a) Kutsal metinlerde atıfta bulunulan hayvanlar, bunların bağlamları, verilen mesajlar, metinlere yönelik yorum ve değerlendirmeler, b) Helal-haram ya da yenilebilir-yenilemez hayvanlar, tabulaştırmalar ve yüklenen anlamlar, c) Hayvanların kozmetik ürünler, tıbbi araştırmalar vb. farklı alanlarda kullanılması, d) Hayvan hakları, insanların hayvanlara yaklaşımı vb. konulardaki öğreti ve yaklaşımlar şeklinde temel bazı başlıklar çerçevesinde hareket edilmeye çalışılmıştır. Bu-

nunla birlikte dinlerin temel öğreti ve vurguları, kaynaklar ve ulaşılabilen bilgiler gibi çeşitli değişkenlere bağlı olarak bölümlerdeki alt başlıkların doğal olarak bütünüyle aynı olmadığını ve farklılıklar arz ettiğini hatırlatmak gerekir.

Netice itibariyle alandaki bir boşluğu dolduracağına inandığımız bu kitabın, "hayvanlar ve din" konusunda referans kaynağı olarak bir zemin oluşturmasını ve daha geniş yelpazede yapılacak yeni çalışmalara kapı aralamasını temenni ediyoruz.

Kaynakça

Allen, Barbara. *Animals in Religion: Devotion, Symbol and Ritual.* London: Reaktion Books, 2016.

Armutak, Altan. "Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I: Memeli Hayvanlar". *İstanbul Üniv. Vet. Fak. Dergisi.* 28/2 (2002), 411-427.

Ateş, Mehmet. *Mitolojiler ve Semboller.* İstanbul: Milenyum Yayınları, 4. Baskı 2014.

"Avrupa Birliğinde Hayvanların Korunması ve Hayvan Refahı". Erişim 12 Nisan 2020. www.ab.gov.tr/files/Tar%C4%B1m%20ve%20Bal%C4%B1k%C3%A7%C4%B1l%C4%B1k%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1/hayvan_haklari__hayvanlarin_korunmasi_ve_refahi.pdf

Baskıcı, M. Murat. "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi.* 53/1 (1998), 73-94.

Bayraktar, Mehmet Faruk. "Hayvan: İslam Kültüründe Hayvan". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yay., 1998, 17/85-92.

Beydiz, Mustafa Gürbüz. *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016.

Caruana, Louis. "Different Religions, Different Animal Ethics?". *Animal Frontiers.* 10/1 (January 2020), 8-14.

Cochran, Gregory & Harpending, Henry. *The 10.000 Year Explosion: How Civilization Accelerated Human Evolution.* Hachette: Basic Books, 2009.

Çelebi, İlyas. "Şehâdet Âlemi". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yay., 2010, 38/422-423.

Çoban, Hacı. "Eski Çağda İlk Evcil Hayvanlar ve Deve". *Journal of Social and Humanities Sciences Research.* 4/11 (2017), 554-560.

Demirci, Kürşat. "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yay., 1998, 17/81-85.

Dosteyevski, Fyodor. *Karamazov Kardeşler.* çev. Nihal Yalaza Taluy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı 2009.

Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

Gross, Aaron S. "Religion and Animals". Oxford Handbooks Online. Erişim 13 Nisan 2020. www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935420.001.0001/oxfordhb-9780199935420-e-10

"Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi/Unesco". Erişim 12 Nisan 2020. www.haykonfed.org/2015/05/22/hayvan-haklari-evrensel-beyannamesi-unesco-2/

Howell, Tiffani J. "Animals in Medicine and Research". *Animals and Human Society*. eds.: Colin G. Scanes, Samia Toukhsati. London: Academic Press, 2018, 305-330.

Ilgar, Rüştü. "Türkiye'de Hayvan Hakları İhlallerine Coğrafi Acıdan Bakış". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16/1, (2007), 347-360.

Kemmerer, Lisa. *Animals and World Religions*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Linzey, Andrew & Linzey, Clair (eds.). *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics*. Abingdon: Routledge, 2019.

Narula, Joginder. *Hanuman: God and Epic Hero*. Manohar Publications, 2005.

Özgür, Atilla. "Hayvanlarla Yaşamı Paylaşmak". *Vet. Hekim Der. Dergisi*. 81/2 (2010), 9-13.

Salter, Colin. "Animals in the Military". *Animals and Human Society*. eds.: Colin G. Scanes, Samia Toukhsati. London: Academic Press, 2018, 195-223.

Sax, Boria. "Animals in Religion". *Society and Animals*. 2/2 (1994), 167-174.

Scanes, Colin G. "Animals in Entertainment". *Animals and Human Society*. eds.: Colin G. Scanes, Samia Toukhsati. London: Academic Press, 2018, 225-256.

Scanes, Colin G. "The Neolithic Revolution, Animal Domestication, and Early Forms of Animal Agriculture". *Animals and Human Society*. eds.: Colin G. Scanes, Samia Toukhsati. London: Academic Press, 2018, 103-132.

Sherry, Clifford J. *Animal Rights - A Reference Handbook*. California: ABC Clio, 2009.

Tekin, Nuray. "Edebiyatta Hayvan Temsili: Yokluk Olarak Varoluş". *Doğu Batı*. 82 (2018). Erişim 12 Nisan 2020. https://hayvanlarinaynasinda.wordpress.com/2018/04/28/edebiyatta-hayvan-temsili-yokluk-olarak-varolus

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, 2011.

"What Each Major Religion Says About Animal Rights". Erişim 13 Nisan 2020. https://sentientmedia.org/what-each-major-religion-says-about-animal-rights/

Waldau, Paul. "Animals". *Encyclopedia of Religion, Second Edition*. ed. Lindsay Jones. Farmington, Hills: Thomson Gale, 2005, 355-362.

Waldau, Paul. *Animal Rights: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN İNSAN-HAYVAN İLİŞKİLERİ

Erol Sungur

Giriş

Sosyolojinin temel konusunu oluşturan insan toplumları, son derece karmaşık bir yapıya sahiptir. Toplumlar; toprak, su, hava vs. doğa olaylarından bitki, hayvan ve insanlara kadar pek çok unsurla ilişki içindedir. Başka bir ifadeyle fizik, coğrafya, jeoloji, meteoroloji, botanik, zooloji, demografya, antropoloji, psikoloji toplumun bütününün bir parçası veya organı olabilmektedir. Toplum bu saydıklarımızın karşılıklı etkileşiminin bir sonucu veya dengesidir.[1] Nitekim sosyoloji tarihinde, bu bilim dallarının ön planda ve etkili olduğu onlarca sosyoloji kuramının bulunması bunun birer kanıtıdır.

Doğaya karşı tutkumuz ve biyofilimiz[2] bir anlamda onun bir parçası olmamızla yakından ilgilidir. Bu yüzden hayvanlar âlemiyle insanlar, tarihsel süreçte sürekli bir bağ kurmuştur. Bu ilişkinin varlığı, niteliği ve özelliği çağa göre değişse de yadsınamaz. Bu anlamda sosyoloji tarihinde hayvanların toplumsal yönlerinin varlığına ilk dikkat çeken Fransız sosyolog Espinas olmuştur. Bu konuda onun *Les Sociétés Animales* (Hayvan Toplumları) adlı eseri 1877 yılında yayınlanmıştır.[3] Bu esere rağmen sosyoloji biliminin gelişim aşamasında hayvanlar toplumundan söz edilemeyeceğine yönelik ağır basan düşünce, hayvanların sosyolojik etkilerinin geri planda kalmasına sebebiyet vermiştir. Oysa geçmişte birçok filozof ve düşünür

---

1 Nurettin Şâzi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Basım), 302.

2 Yaşayan sistemlere karşı doğuştan gelen sevgi, doğa sevgisi.

3 Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 167; Nurettin Topçu, *Sosyoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 14.

fikirlerini temellendirirken veya açıklarken hayvanlar âleminden yararlanmıştır. Sadece sosyolojik olarak değil insanın ruhu dahî Platon tarafından birçok hayvan, vahşi hayvan ve insan özelliklerinin tek bir vücutta toplandığı bir ucubeye benzetilmiştir.[4]

Bir kısım hayvanlar (arılar, karıncalar vd.), insanlar gibi topluluk hâlinde yaşarlar. Üstelik bu tür hayvanların bir araya toplanmaları, bazı davranışlarını topluluk içinde gerçekleştirmeleri gibi nedenlerle, bu tür hayvanların topluluklarına toplum (cemiyet) adı verilse de bu tartışmalı bir meseledir. Topçu, insan toplumu ile hayvan toplumu arasında temel farklılıkların bulunduğuna dikkat çeker. Hayvanlardaki karşılıklı anlaşma, iş bölümü, bölümler ile bütün arasındaki uyum gibi noktalarda, insanlarla benzerlik göstermesine rağmen insan ile hayvan toplumu arasında temel farklar vardır. Bu temel farklar iki noktada ele alınabilir:

Birincisi, insan toplumlarının zekâ ve düşünceye yön veren birtakım toplumsal kurumlar tarafından *dıştan idare* edilmesidir. İnsanların toplumsal kurumları arasında sayılan din, aile, ekonomi, ahlak, eğitim, sanat gibi kurumlar, düşünceleri ve bu düşüncelerden neşet eden duyguları ve iradeyi harekete geçirir. Hayvan topluluklarındaki ana etken ise *içgüdüdür.* Yani hayvanlarda toplumsal bir tasavvur ya da düşünceye yön ve şekil verme yoktur. Bu yüzden insanlarda dış güç sayılan tabiattan topluma nüfuz eden etkenler, insanın aklını kullanarak düşünceye ve iradeye yön vermesiyle değişik şekillerde çözülebilir. Oysa hayvanlarda içgüdü, bu özelliklerden yoksun veya sınırlı bir konumdadır.

İkincisi, birinci açıklamanın bir sonucu olarak insan toplumları akıl sayesinde sürekli bir değişim geçirmekte, insanların sosyal hayatı, fikirleri, medeniyetleri sürekli değişmektedir. Hatta insanlık tarihinde geçmiş zaman ile çağın insanı arasında çeşitli açılardan farklar bulunmaktadır. Oysa hayvan topluluklarında içgüdünün değişken bir niteliğe sahip olmaması, hayvan nesilleri arasında hiçbir farklılığa yol açmamaktadır. Bu durum, aynı şeyin sürekli bir tekrarından ibarettir. Bu iki özellik, hayvan toplumları ile insan toplumlarını ayıran esaslı farklılıklardır.[5] Topçu bu farklılığı şöyle özetler:

---

4 Platon, *Devlet,* çev. Cenk Saraçoğlu – Veysel Atayman (İstanbul: Bordo Siyah, 2005), 642-644.

5 Topçu, Sosyoloji, 14-15. Bu noktada Max Weber'in davranış ile eylem kavramları arasında yaptığı ayrım, bazı açılardan bu konuyla ilgilidir.

...hayvan cemiyetleri kendiliğinden sosyal ruha sahip olmayan, ancak dıştan bakılınca sosyal gözüken sürekli topluluklardır. Biz, tam mânâsıyla cemiyet denen varlıklarda, sosyal olaylara mahsus üç karakterin varlığını tanımıştık. Şu hâlde, gerçekte cemiyet adını ancak insan cemiyetlerine vereceğiz ve sosyoloji derslerimize yalnız insan cemiyetlerinden bahsedeceğiz.[6]

Topçu'nun bahsettiği ve insan toplumlarına özgü üç karakter: *Dışta oluş, zorlayıcılık* ve *toplumsal tasavvurlara bağlılıktır.*[7]

Benzer şekilde Mauss, insan toplumlarının doğası gereği hayvan toplumlarıyla benzeştiğini hatta insan toplumları içinde hayvan toplumlarının bütün özelliklerinin görüldüğünü kabul etmektedir. Ancak insan toplumlarını hayvan toplumlarından ayıran bazı niteliklerin varlığının altını çizer. Özellikle onun düşüncesinin temel hareket noktası, hayvan toplumlarının insanlar gibi kurumsal bir yapıya sahip olmamalarıdır. Hayvan toplumları, zekâca ve davranışsal açıdan ne kadar gelişmiş olurlarsa olsunlar insanlardaki gibi dil, sanat, düşünce, din gibi toplumsal anlamda birer kuruma sahip değillerdir. Mauss, bu tür toplumsal kurumların varlığının insanı, "toplumsal bir varlık değil, tek kelimeyle birer insan yapan, bu kurumlardır" sözleriyle hayvanlardan ayırmaktadır. Hayvanlarda bu kurumların yokluğu nedeniyle Mauss, sosyolojinin hayvanları dikkate alamayacağının altını çizmektedir.[8]

Mauss ve birçok sosyologun iddialarının ötesinde artık günümüzde insan ve hayvanların birbirleriyle çok yakın ilişki kurmaları, hayvanların adeta evin bir üyesi hâline gelmesi, hayvanların bir çeşit yaşam tarzını ve standartını belli eden göstergelere dönüşmesi gibi birçok neden, onları ister istemez sosyolojinin konusu hâline getirmektedir. Üstelik antropoloji, zooloji, etoloji[9] özelikle de antrozooloji[10]

---

6 Topçu, *Sosyoloji,* 15.

7 Topçu, *Sosyoloji,* 12-13.

8 Marcel Mauss, *Sosyoloji ve Antropoloji,* çev. Özcan Doğan (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3. Baskı, 2011), 374.

9 Etoloji, hayvan davranışlarını inceleyen zooloji alt dalıdır. Etoloji, özellikle evrim, nöroanatomi ve ekoloji gibi bazı bilim dallarıyla sıkı bir iş birliği içinde yürütülen, laboratuvar ve alan çalışmalarını kapsar.

10 Antrozooloji, insan ve hayvan etkileşimini konu alan çok disiplinli bir bilim dalıdır. İnsan ve hayvan arasındaki çok boyutlu karmaşık ilişkileri incelemek, anlamak, yorumlamak ve değerlendirmek temel eğilimidir. Bu ilişkileri gerçek veya

gibi bilimler, sosyologların hayvanlar hakkında geçmişte sahip oldukları düşünsel kalıp yargılarının günümüzde yetersiz kalabileceğini bizlere göstermektedir. Sosyologlar her ne kadar hayvanları sosyolojinin inceleme konusu yapmamışlarsa da, zorunlu olarak toplum hakkındaki incelemelerinde, kuramlarında ya da açıklamalarında hayvanlar âlemine atıf yapmak zorunda kalmışlardır.

Hayvan toplumlarıyla sosyoloji arasında değişen söz konusu gerçekliğin farkındaki bu giriş, hem Batıda hem de Türkiye'de yeni yapılan araştırmalara bir katkı sağlama amacı gütmektedir. Üç ana başlıkta ele alınan araştırmanın *ilk başlığı;* hayvanların doğasının ve özelliklerinin, insanın toplumsal alandaki davranışlarını açıklamada bir karşılaştırma yöntemi olarak nasıl kullanıldığının örneklerini sunmaktadır. Bu karşılaştırmalarda düşüncenin postulatı hayvandan insana doğru olduğu için doğanın hâkimiyetinden bahsetmek yanlış olmasa gerektir. *İkinci başlık,* hayvanların özellikleri ve karakteristiklerinin metaforik biçimde sosyolojik yorum ve analizlerde kullanılmasını içermektedir. Burada düşüncenin ilk hareket noktasının insan merkezli olması vesilesiyle, insanın hâkimiyeti başlığını vermeyi uygun bulduk. *Üçüncü başlık* ise bir anlamda sosyolojinin geçmişteki ön yargısının değişmesi gerektiğini bizlere göstermektedir. Artık hayvanlar, ailenin bir üyesi veya yaşam tarzını gösteren belli anlamlara sahip sosyolojik unsurlara dönüşmüştür. Bunun ötesinde hayvanlar adeta antropomorfik bir olgu hâline gelmiştir denebilir.[11] Hayvanlar ve insan arasındaki ilişkilerin inceleme konusu yapılabilecek birçok yönünün varlığını kabul etmekte birlikte, bu giriş denemesinde ele alınacak temalar bu başlıklarla sınırlandırılmıştır.

---

sembolik, olgusal ve kurgusal, tarihsel veya çağdaş perspektiflere yer vererek inceler. Hayvanlarla ilgili diğer bilimlerde daha çok insan merkezli bir anlama ön plandayken antrozoolojide, hem insan hem de hayvanın karşılıklı algılarına önem verilir. Bu bilim dalı ve Türkiye'deki durumu hakkında geniş bilgi için bkz. Abu Bakar Siddik - Ahsan Habib, "Antropolojide Ortaya Çıkan Çok-Disiplinli Güçlü Bir Alt Bilim: Antrozooloji", *Artuklu İnsan Toplum ve Bilim Dergisi,* 2/1 (2017), 22-35.

[11] Ahmet Gökçen, "Hayvanlar Sosyolojinin Neresinde?", *Sosyoloji Divanı,* 7/14 (2019), 15.

A) Doğanın Hâkimiyeti: Hayvanların Doğasının İnsanın Toplumsal Davranışlarını Açıklamada Karşılaştırmalı Bir Yöntem Olarak Kullanılması

Aristoteles'in (MÖ 384-322) sosyolojisinde artık bugün hemen hemen herkes tarafından bilinen ve klasikleşmiş "insan siyasal bir hayvandır" (zoon politikon) ifadesi, insanın toplum hayatı dışında düşünülemeyeceğine ve insanın varlığını, toplumdan soyutlanmış bir şekilde tek başına idame ettiremeyeceğine dikkat çeker.[12] Bu ifade bir anlamda toplumsal hayatı açıklamada düşüncenin doğadan, çevreden (hayvandan) insana doğru olan metodolojik bir yaklaşımı da barındırır. Homeros'tan yüzyıllar sonra Aristoteles, *Historia Animālium* (Hayvanlar Tarihi) adlı eserinde insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir yönteme göre açıklayan kişi olmuştur.[13] Bu yaklaşım Aristoteles'ten önce ve sonra varlığını devam ettirmiş ve felsefe, siyaset, din, sanat, eğitim gibi daha pek çok alanda kullanılmıştır.

Örneğin; Platon (MÖ 427-347) ideal devlet ve toplum düşüncesinde, bu devleti ve toplumu dış tehlikelerden koruyacak bekçilerin karakteristiklerini açıklarken köpeklerin doğası üzerinden bir betimlemeye gider. Ona göre devletler temel ve zorunlu ihtiyaçlarını aşıp doymak bilmez bir mal edinme hırsına girerler Bu yüzden gözleri başka devletlerin topraklarında olur. Platon bu nedenle kendi üzerlerine düşen görevin, devleti koruma görevini yerine getirecek, yaratılıştan bu göreve yatkın ve yapı olarak bu işe uygun birilerini bulmak olduğunu söyler. Buradan itibaren bir bekçiyle cins bir köpeğin bekçiliğe uygunluğunun doğa açısından aynı olduğunu ispatlamaya çalışır. Ona göre sadece çabuk öfkelenen, saldırgan bir köpek (bekçi) işini tam ve doğru yapıyorsa da bu köpek kendi sahibine (kendi vatandaşlarına zarar veren bekçi) zarar verebilir. Oysa kendi sahibini tanıyan, yabancıya hırlayan bir köpeğin filozofca bir anlamda olumluyu ve olumsuzu, dostu düşmanı ayırt edebilme yeteneği vardır. Ayırt etme yeteneği bulunan öğrenebilen

---

12 Gaston Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, çev. Cemal Süreya (İstanbul: İnkılâp, 2016), 15.

13 John Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, çev. Cevat Çapan (Ankara: Delidolu, 2. Baskı, 2017), 29.

demektir. Öğrenme heveslisi olan bilgiseverdir. Platon'un burada tanımladığı hayvan, söz konusu niteliklere sahip "çoban köpeğidir." O hâlde, gelecekte devletin bekçileri tıpkı çoban köpekleri gibi hem bilgisever-filozof, hem öfkeli, hırslı hem güçlü hem de becerikli, çalışkan ve kusursuz karakterde olacaktır.[14] Bugün modern insan buradaki köpek benzetmesinden çok hoşlanmayacak olsa da o dönemde Yunanlılar hayvan ve insan arasında kesin ve radikal bir ayrım yapmadıkları gibi bir soylu, kendisinin bir av köpeği veya süvari atı ile karşılaştırılmasından gurur duymaktaydı.[15] Bununla birlikte Platon'a göre insan da, hayvan ve bitkilerin tâbi oldukları doğa yasalarına bağlıdır.[16]

Neredeyse herkesin malumu hâline gelmiş Durkheim'ın dinin kökeniyle ilgili açıklamalarında yine hayvanlar ve doğa başat bir rol oynar. Durkheim, totem kavramıyla hayvanlar ile insan topluluğu arasında bir bağ kurmuş ve bu bağın çoğu toplumsal kurumun ilkel yapısını oluşturduğunu ileri sürmüştür. Onun özellikle totemcilik ve din arasında kurduğu ilişki ve dinin kökenine dair açıklamaları, hem sosyoloji hem de din sosyolojisinde hâlâ etkinliğini korumaktadır.

Durkheim'e göre klân dini totemciliktir. Totem kelimesinin Amerika'nın Endeken boyunun dilinden alındığı ve *oturulan yer* anlamına geldiği düşünülmektedir. Totemciliğin temel yaklaşımı, bir hayvan türü ile klan (insan topluluğu) arasında aynı özdeşliğin, aynı cevherin var olduğu inancıdır. Totemciliğe Avustralya ve Amerika ilkelleri arasında da rastlanılmaktadır. Bu ilkellerin topluluklarını başka sosyolog ve antropologlar da incelemiş fakat totemciliğin dinin ilk hâli ve klanların da en basit toplum olduğu fikrini Durkheim ileri sürmüştür. Totemler, çoğu kez bitkiler ve hayvanlar, nadiren ise cansız varlıklardır.[17] Klanın ferdi, doğar doğmaz totemin adını taşımaya başlar. Genelde totem bir fert değil, bütün bir cinsi ifade

---

14 Platon, *Devlet,* 182-190, 325.

15 Bkz. Platon, *Devlet,* 187, 68 nolu dipnot ve 265, 158 nolu dipnot.

16 Platon, *Devlet,* 361, 207 nolu dipnot.

17 Yönetmenliğini Robert Walker ve Aaron Blaise'nin yaptığı, Walt Disney Picture tarafından 2003 yılında yayınlanan ve Türkiye'de 5 Mart 2004'de gösterime giren *Ayı Kardeş* adlı animasyon çizgi film, totemciliği temel almış bir özellik taşır. Çizgi filmin başkarakteri Kenai'nin bir ayıyla nasıl bir totem birliği oluşturduğu ve dine giriş törenini (inisisyasyon) nasıl icra ettiği kahramanın başına gelen maceralar üzerinden anlatılmaktadır.

eder. Totem, klân içinde her yerde vardır ve her yere adını verir. Totem; bir ad, bir sembol, bir işaret olabilir. Totemin resmi klanın çadırlarına, kayıklara, av aletlerine, kayalara, duvarlara, mezarlıklara hatta klan fertlerinin vücutlarına bile işlenir. Çünkü totemin kendilerinin bir parçası olduğu kabulü vardır.[18]

Günümüzde çok farklı sektörlerde hayvan amblemlerinin kullanılması, marka veya model olması, totemizmle benzeşen özellikler taşıdığı gibi biyomimikrinin[19] farklı boyutları biçiminde yorumlanabilir. Örneğin sadece otomobil sektöründe hem isim (marka) hem de otomobilin modeli olarak kullanılan; Jaguar, Dodge, Mustang, Eagle, Kartal, Doğan, Şahin, Serçe vs. bunları göstermektedir. Üstelik marka ve modellerinin dışında hayvan isimlerini kullanmayan ama o markayı sembolize eden hayvan figürleri vardır. Ferrari'nin ve Porsche'nin şahlanmış siyah atı, Peugeot'un ıkı ayağa kalkmış aslanı, Lamborghini'nin boğası, Alfa Romeo'nun yılanı ve Shelby'nin kobra yılanı gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Tüketim dünyasında bu durumun çeşitli örneklerini bolca buluruz. Aynı durum, insanın varoluş serüveninden günümüze kadar devam ettirdiği bir mirası bazen biçim ve şekil değiştirse de koruduğunu göstermektedir.

Üstelık birçok dinde en büyük tanrılar hayvan simgeleriyle özdeşleştirilmiştir.[20] Ayrıca hayvanlar; insanlara hayatı öğreten, insanların hayatlarını anlamlandırmasını sağlayan kozmolojik, ontolojik, mitsel ve dinsel bir açıklama unsuruna veya rol modeline dönüşebilmektedir. Hayvanların bu şekilde dünyayı anlamlandırma işaretleri olarak kullanılması evrensel bir nitelik taşımaktadır. Örneğin burçlar kuşağında on iki işaretin çoğu hayvanları gösterir. Eski Yunan'da günün on iki saatinin her biri bir hayvan olarak gösterilmiştir. Birinci saat kedi, sonuncu saat ise timsahtır. Hindulara göre yeryüzü bir filin, fil de kaplumbağanın üzerindedir. Güney Sudan'daki Nuer topluluğuna göre, başlangıçta bütün varlıklar insan dâhil olmak üzere, aynı ortamda dostça ve birlikte yaşamaktaydılar. Tilki'nin firavun faresini yönlendirmesiyle, firavun faresi filin suratına bir değnek atmıştır. Çıkan kavga sonucu bütün hayvanlar birbirlerinden ayrılmış, her biri kendi yoluna gitmiş

---

18 Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005); Topçu, *Sosyoloji*, 41-42.

19 Doğadaki modelleri temel alarak insanların sorun ve gereksinimlerine çözümler sunmayı amaçlayan bilim dalı.

20 Mehmet Birekul, "Güç, İktidar ve Gösteriş: Geçmişten Günümüze Hayvan Sembolizmi Üzerine Bir Tartışma", *Sosyoloji Divanı*, //14 (2019), 37.

ve birbirleriyle mücadele edip birbirlerini öldürmeye başlamışlardır. Önceleri ormanda kendi başına yaşayan "mide" insanın içine girmiş böylece insan devamlı açlık hissetmiştir. Önceleri ayrı hâldeki "cinsel organlar", kadın ve erkeğin gövdelerine eklenmiş, kadın ve erkek birbirlerini arzular olmuşlardır. Fil insana mahsulü öğütmeyi öğretmiş. İnsan durmadan çalışarak açlığını gidermeye başlamış. Fare, erkeğe gebe bırakmayı kadına da nasıl gebe kalınacağını öğretmiş. Köpek de insana ateşi getirmiştir. Görüldüğü üzere hayvanlar, insanın dünyayı anlamlandırmasında açıklamalara dâhil edilmiştir.[21]

Bu örnekler, başka din mensupları tarafından batıl bir dinin veya kültürün anlamsız masalları şeklinde okunabilir. Oysa bu tür benzerliklere, semavi dinler içinde de kolayca rastlayabiliriz. İnsanların tabiatın bir parçası olması sebebiyle doğanın, özellikle hayvanların zaman zaman insanlara ilham kaynaklığı etmesi İslâm dininde de vardır. Tabiatın bu özelliğinin insanları etkilemesi ve hayvanların insanlara bir şeyler öğretmesi, Kur'an-ı Kerim'de Habil ve Kabil Kıssası'nda geçmektedir. Kendi kardeşini öldürdükten sonra Kabil'in onun cesedini nasıl gömeceğini öğrenmesi, insan ile hayvan arasındaki bir ilişkiye sembolik bir gönderme yapmasının yanında, biyomimikrik bir unsurun varlığına işaret etmektedir:

> Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?" dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.[22]

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de birçok surenin adının (Bakara, Neml, Ankebut, Nahl vb.) hayvan adı ve bazı sürelerde geçen hayvanlar ve hayvanlarla ilgili ifadelerin anlatılmak istenenin ölçütü olması, ayetlerde insan ve hayvan varlığının dinî, kutsal veya yakın ilişkisine dikkat çekmektedir. Antrozoolojide hayvan inancı veya hayvanların birbirleriyle bağlılıkları üzerine yapılan araştırmalarda, insanoğlunun doğasını ve aralarındaki benzerlikleri anlamaya yönelik veriler bulunmaktadır.

---

[21] Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?* 26-27. Bu tür açıklamalar evrenselliğin yanında yerel şekilde de karşımıza çıkabilmektedir. Bkz. Gökçen, "Hayvanlar Sosyolojinin Neresinde?", 18.

[22] *Kur'ân-ı Kerîm Meâli,* çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2006), El-Mâide, 5/31.

Afrika fillerinin cenaze törenleriyle Neandertal insanların gömme ayinleri arasındaki benzerlikler bu tür verilerin sadece bir örneğidir.[23]

Hayvan toplumlarının basit bir toplum düzeni içinde bulunması insanların, hayvan toplumlarını incelerken bütünü görmelerini, nesnel tasnifler yapabilmelerini sağlamış ve insanlara, hayvanları kendi toplumlarıyla karşılaştırmada metodolojik bir kolaylık getirmiştir.[24] Örneğin hayvanlarda *sürü* özelliği, rastgele ve geçici bir toplanmayı ifade ederken mevsimlik ve çoğunlukla göç etme eğilimli hayvan topluluklarında görülmektedir. Yine hayvanlarda *düzenli ve sürekli toplulukların* kendi üyeleri, topluluktan ayrılmazken hareketlerini kendi topluluklarına göre düzenlerler. *Örgütlenmiş hayvan topluluklarına* gelince topluluğun üyelerinde bir lidere bağlılık, ortak çalışma, iş bölümü gibi insani özellikler ve sosyolojinin ele aldığı unsurlar görülmektedir. Özellikle memelilerden kurtlar, bazı dönemlerde toplanırken böceklerin ise karşılıklı bağımlılık, tek başına yaşayamama bazen de ortak yaşam (asalaklık, simbiyoz) gerçekleştirerek gerçek toplumlara benzedikleri ifade edilmektedir.[25] Sürü, düzen ve süreklilik, örgütlenme gibi kavramlar, hâlihazırda hem sosyal-psikoloji hem de sosyoloji alanının inceleme konularıdır. Benzer biçimde hayvanların kendi bölge veya habitat sınırlarını belirlemeleri, bu sınırı aşan ve kendi grubuna ait olmayan hayvanları (karıncalarda, kurtlarda, köpek çetelerinde olduğu gibi) dışlamaları ve yok etmeleri;[26] sosyolojinin *grup aidiyeti, toplumsal dışlanma, biz ve ötekiler, zenofobi, içerlikler ve dışarlıklar, getto* vb. gibi daha çoğaltılabilecek birçok kavramıyla ilişkilendirilebilir.

Sosyolojide toplumsal bağlanmanın safhaları ve ailenin dayanışması gibi konularda, bu bağlanmanın derece farklılıkları ve kuvveti yine hayvanlar âlemiyle kurulan ilişki üzerinden açıklanabilmektedir. Bireyselliğin hakları ile geniş bir toplumsal çevrenin haklarının aynı anda geliştiği bir kültürde ailede birey olmak, dar ve geniş çevrenin anlam ve önem açısından bir karışımını beraberinde getirir.[27] Simmel bu gözlemin hayvanlar âlemiyle benzeştiğini ifade etmektedir. Ona göre

---

23 Siddik - Habib, "Antropolojide Ortaya Çıkan Çok-Disiplinli Güçlü Bir Alt Bilim: Antrozooloji, 30.

24 Espinas, *Les sociétés animales*'den nakleden Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, 115.

25 Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, 115-116.

26 Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, 116.

27 Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 241.

aileler yaratma eğilimi ile büyük gruplar yaratma eğilimi arasında ters bir orantı mevcuttur. Tek eşli veya çok eşli ilişkiye sahip hayvanların zürriyet kaygısının[28] önde gelen bir güdü olması, bu zıtlığı ortaya sermektedir. Bu durum, bu tür eğilimdeki hayvanlarda geniş bir toplumsallaşmayı engelleyebilmektedir. Simmel bu konuda şu örneği vermektedir:

> Mesela kuşlar arasında organize gruplar nispeten az bulunur, oysa kaidenin tam bir cinsel serbestiyet ve cinsel birleşmeden sonra karşılıklı bir kayıtsızlık olduğuna bir örnek verecek olursak, evcilleştirilmemiş köpekler çoğunlukla aralarında çok sıkı bağlar olan sürüler hâlinde yaşarlar.[29]

Ayrıca Simmel, hem ailevi hem de toplumsal dürtüleri olan memeliler üzerinden, ailevi dürtülerin hâkim olduğu dönemlerde toplumsal dürtülerin önemli ölçüde gerileceği düşüncesindedir. Biz insanlar, Simmel'in bu düşüncesinin somut kanıtına toplumsal hayatın gündelik gerçekliğinde sıklıkla rastlarız:

> Yavruların sayısı ne kadar azsa ebeveyn ve yavruları arasındaki birlik de o kadar sıkı olur. Belirgin tek bir örnek vereceğim: Balıklar arasında, yavrularını bütünüyle terk eden balıklar milyonlarca yumurta bırakırken, kuluçkaya yatıp yuva kuran, dolayısıyla başlangıç aşamasında da olsa ailevi bir bağın bulunabileceği balıklar arasında, az sayıda yumurta üretilir.[30]

Sonuçta, Simmel'e göre bir hayvan ailesi içine kapanmış olmak, daha geniş bir hayvan toplumuna karışmanın önündeki en büyük engeldir.[31] Bu karşılaştırmalar, insanın bireyselliğini aile ve toplum nezdinde yaşarken yüzleştiği çelişkiye bir gönderme yapmakla birlikte, insanın sahip olduğu aile üyelerinin sayısal azlığı veya çokluğu karşısında aileye veya ebeveyne bağlanma derecesi hakkında bakış açısı sunmaktadır.

İnsanların fiillerine ister "davranış", isterse Weber'in ifadesiyle "eylem" diyelim; evrimci psikoloji, insanların toplumsal alanda gerçekleştirdikleri birçok fiili evrim, kalı-

---

28 Saad'ın "babalık kaygısı veya babalığın belirsizliği" dediği kavramla benzeşmektedir. Bkz. Gad Saad, *Tüketim İçgüdüsü Neden Ferrari, fast-food ve porno seviyoruz?*, çev. Nadir Özata (İstanbul: MediaCat Kitapları, 2012).

29 Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 241.

30 Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 242.

31 Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 242.

tım, hayvan doğası ile insan doğasının benzeşen güdüleri vb. unsurlar çerçevesinde açıklamaktadır. Bu yaklaşımın taraftarlarından biri olan Gaad Saad, *The Consuming Instinct* (Tüketim İçgüdüsü) adlı eserinde tüketici davranışlarının farklı yönlerini ve biçimlerini evrimsel psikoloji anlayışının verilerine, özellikle hayvan ve insan güdülerinin ortak yanlarına vurgu yaparak incelemektedir.[32] Saad, eserinin başında özellikle insanların tüketim eylemlerinin büyük çoğunluğunun dört tip Darwinci baskın dürtüyle gerçekleştiğini öne sürer. Bu dört dürtü *hayatta kalmak* (yemek için yağlı ürünlerin tercih edilmesi), *üreme* (bir kur olarak eşlere veya eş adaylarına hediye verme), *akraba seçimi* (yakın akrabaya armağan satın alma) ve *karşılıklılıktır* (günü geldiğinde iyiliğin karşılığını alma, dayanışma). Ona göre insanın tüketim eylemleri mutlaka bu dürtülerden birine uymaktadır. Nitekim kitabına -*Neden Ferrari, fast-food ve porno seviyoruz?*- gibi bir alt başlığı seçme sebebi olarak da, her yerde karşımıza çıkan bu dört dürtüyü kitabın alt başlığında topladığını belirtir.[33]

Saad, tüketimin biyolojik ve evrimsel köklerini tanımayı önemserken kültürel etkileri yok saymamaktadır. Bazen tüketicilerin diğer hayvanlar tarafından sergilenen davranışlarla türdeş (homolog) veya benzeşik (analog)[34] davranışlar içinde olduğunu söylemektedir.[35] Yani Saad, herhangi bir hayvanla yapılacak türdeşlik ve

---

[32] Aynı şekilde Saad gibi evrimci bir yaklaşımı benimseyen Geoffrey Miller, bu konuda hemen hemen Saad'la benzer açıklamalar yapmaktadır. Karşılaştırma ve benzerlikler için bkz. Geoffrey Miller, *Tüketimin Evrimi Cinsiyet, Statü ve Tüketim*, çev. Gülçin Vardar (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2012).

[33] Gad Saad, *Tüketim İçgüdüsü Neden Ferrari, fast-food ve porno seviyoruz?*, çev. Nadir Özata (İstanbul: MediaCat Kitapları, 2012), 14-15.

[34] Saad'a göre "türdeşlik, türler arasındaki benzerliklerdir ve ortak atalara sahip olunduğunu bir göstergesidir. Türdeşlikler DNA dizilerini, anatomik yapıları, morfolojik özellikleri, psikolojik sistemleri ve davranış örgülerini kapsar. Örneğin, bazı memeliler korku ifade ederken türdeş yüz ifadeleri sergilerken kediler ve insanlar türdeş ön ayaklara sahiptir... İki tür arasındaki benzeşik bir özellik...iki tür de benzer seçilim baskıları ile karşı karşıya kalmalarının bir sonucu olarak aynı adaptasyonu geliştirmiştir. Diğer bir deyişle böyle durumlarda, biyolojik analoji ortak atalara sahip olunduğunu göstermez. Daha çok, farklı köklerden gelen hayvanların ortak bir seçilim çevresinin paylaştığı durumlarda, doğal seçilimin aynı çözümü üretebileceğinin bir göstergesidir." Bkz. Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 18.

[35] Saad, *Tuketim İçgüdüsü*, 17-18.

benzeşiklik temelindeki bir karşılaştırmanın temel amacını "tüketici insanları ve hayvanları, benzer biyolojik güçler, benzer biçimlerde harekete geçirir"[36] şeklinde açıklamaktadır. Bununla birlikte Saad, tüketimin tamamının evrimsel kuramla açıklanamayacağının bilincindedir.[37] Bu noktada evrimci psikologların araştırmalarının sosyoloji alanında bireyin davranışlarını anlamaya bir katkı sağlayacağı göz ardı edilemez.

Örneğin bu dürtülerin ilki *hayatta kalma dürtüsü* için Saad, hayvanların yağlı ve kalorili yiyecekler seçmesiyle, insanların benzer nitelikteki yiyeceklere aşırı meyli arasında bir ilişki kurar. Ona göre olağanüstü hızı ve harcadığı enerji nedeniyle sinekkuşu, her gün düzenli şekilde açlıktan kurtulmak için kendi ağırlığından fazla oranda yiyecek tüketir. Boz ayılar hayatta kalmak için kendi aralarında mücadele eder, kış uykusuna yatmadan önce yeterli miktarda yağ, kalori tüketmek ve depolamak için som balıklarının yumurtlama dönemlerini beklerler ve bu balıkların yağlı uzuvlarını daha çok tüketirler. Çünkü gerekli miktarda yağ depolamamak onlar için ölümdür. Yüksek kalorili besin tüketmek, birçok tür için uyum (adaptasyon) stratejisidir. Bütün hayvanların karşılaştıkları iki önemli hayatta kalma sorunu, kalori alma konusundaki belirsizlik ve kalori kıtlığıdır. Ona göre bu durum insanlar için de aynıdır. Bolluk zamanlarında insanlar gelecekteki kıtlık ihtimaline karşı evrimsel bir adaptasyon olarak yiyecek biriktirmenin yanında hızlı bir şekilde yağ depolamak için doğuştan gelen bir fizyolojik doğaya sahiptir. Yani dünyanın her yerinde insanların yağlı ve yüksek kalorili yiyeceklere eğilimi vardır. Bir başka ifadeyle Saad'a göre sebzeler yerine ağız sulandırıcı hamburger türü ürünleri veya etleri tercih etmemiz, güdüsel bir niteliktir. Bu yüzden küresel ölçekte başarılı restoran zincirlerinin leziz, yağlı yiyecekler sunmak gibi ortak bir noktalarının olmasını, bu güdüyü baştan çıkarmaya ve kullanmaya yönelik faaliyetler olarak yorumlar. Ona göre her yıl en çok satış yapan dört yüz restaurant zincirinin ilk onunun sıklıkla McDonald's, KFC, Burger King, Starbucks, Subway, Pizza Hut, Wendy's, Taco Bell, Domino's Pizza ve Dunkin's Donuts şeklinde sıralanmasını "bu şirketlerin hepsinin evrimleşmiş damak zevki tercihlerimize çekici gelen yüksek kalorili yiyecekler yapıyor ve satıyor" olmasına bağlar.[38] Hayvan ile insan doğası arasındaki

[36] Saad, *Tüketım İçgüdüsü,* 18.
[37] Saad, *Tüketim İçgüdüsü,* 19.
[38] Saad, *Tüketim İçgüdüsü,* 52-53.

hayatta kalma güdüsel analojisini ve bu analojinin toplumsal alanda insanların tüketme edimini nasıl yönlendirdiğini şu şekilde ifade eder:

> Tıpkı boz ayıların yağlı som balıkları yönünde evrimleşmiş eğilimleri gibi insanların da bol miktarda yumurta, biftek ve jambon tüketme arzuları da aynı derecede içgüdüseldir... Bu durumda bir ürünün başarısı, evrimleşmiş bir eğilime uygun olup olmaması ile doğrudan ilintilidir.[39]

Saad, hayatta kalma dürtüsünü sadece yağlı ve kalorili yiyecekler gibi tek örnek üzerinden açıklamakla kalmaz. İnsanın çok çeşitli besinleri tercih etmesini aynı evrimsel güdüyle açıklayarak pek çok örneği ele almaktadır.[40] Saad, hayvan doğası ile insan doğası arasındaki benzerlikleri ele alırken sadece genetik kodlara değil, bu kodlar vasıtasıyla insanın memetik[41] kodlarına da değinir ve bu kodların yakınsak bir ilişki içinde olduğunu kabul ederek, kültürün ve çevrenin etkisini göz ardı etmez.

Saad'ın evrimci yani Darwinci yaklaşımının eleştirilebilir yönleri olmakla birlikte, insanlık tarihinde bu tür yaklaşımların ve bu yaklaşımlardan çıkarılan teorilerin somut uygulamalarıyla karşılaşılmıştır. Örneğin herkes tarafından kabul edilmiştir ki Darwin, *kalım kavgası* fikrini (daha sonra bunun yerine *hayat kavgası* diyecektir) Malthus'dan almıştır. Darwin bu terimi iki anlamda kullanmıştır. *Birincisi,* canlıların düşmanlığa, dostluğa dayanan her türlü karşılıklı bağlılıkla her türlü yardımlaşmaya dayanan korunma tepkilerini içermektedir. *İkincisi,* özellikle düşmanca ve kavgaya dayanan tepkileri kapsamaktadır.[42] Özellikle Malthusçuluğun temel yaklaşımında nüfusun hacmi-yoğunluğu ile geçim arasındaki ilişkinin parametreleri üzerinde nüfusun sıklığı bir problemdir ve önüne geçilmesi gereken bır olgudur. Yani fazla nüfus kıtlığı, seyrek nüfus ise refahı getirir anlayışı vardır.[43] İnsanlık tarihinde bu anlayış kendisini öjenik hareketlerin[44] doğmasında göstermiştir.

---

[39] Saad, *Tüketim İçgüdüsü,* 53.

[40] Geniş bılgi ve değişik örnekler için bkz. Saad, *Tüketim İçgüdüsü,* 51-84.

[41] Gen teriminin kültürel karşılığı olan ve ilk olarak 1976'da Richard Dawkins tarafından kullanılan bir terimdir. Bkz. Saad, *Tüketim İçgüdüsü,* 76 vd. Bir anlamda sosyal bilimlerde kültürel kod dediğimiz kavramı ifade eder.

[42] Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi,* 104-105.

[43] Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi,* 91.

[44] Eugénisme (öjenizm), ilk defa XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve Malthus'a mal edilecek bir uygulama değildir. İsa'dan binlerce yıl önce Yahudilerde, eski Hint'te, Çin'de ve Spartalılarda da uygulanan bir harekettir. Bkz. Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi,* 81.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin; Malthusçu, Darwinci, Marxçı ve süper insan anlayışlarını birleştirmesi Yahudi soykırımında, toplumda iş gücüne yaramadığı düşünülen hasta, yaşlı, çocuk, deli vb. insanların ortadan kaldırılmasında ideolojik zemini teşkil etmiştir. Bu somut örneklerde insanın hayatta kalma ve beslenme güdüsünün etkileri göz ardı edilemez. Bu yönden Saad'ın açıklamalarının sosyolojiyle bağlamsal ilişkisi daha kolay anlaşılabilir. Günümüz modern insanının dahî herhangi bir salgın, afet, savaş vb. olguyla yüzleştiğinde evrimci psikologların iddia ettiği hayvansal dürtülere yani ilkel kabul edilen dürtülerimize geri döndüğümüzü (yağma, indirim mağazalarındaki izdihamlar, Çin'de korona virüsünde olduğu gibi virüslü insanları linç etmek vs.) kabul etmek gerekecektir.

Malthusçulukta veya Nazilerin uygulamalarında olduğu gibi sosyolojide fikirsel temellerini inşa ederken hayvanlar dünyasını temel alan ırkçı ve ayıklanma kuramları da yukarıdaki temayla aynılık gösterir. Irkçı ve ayıklanma kuramlarının özelliklerinden biri şiddet eğilimli, özellikle savaş taraftarı olmalarıdır. Düşüncelerine hayvanlar âleminden kanıtlar verip örnekler getirirler: "Bir Asya kemirgeninin kısa bir süre içinde bütün Avrupalı rakiplerini yok etmesi ya da bazı böcek türlerinin kendi ortamlarında yaşayan bütün başka türleri ortadan kaldırması gibi"[45] ifadesi buna örnektir. Bu tür yaklaşımlar, sadece toplumların yapılarını açıklamak için hayvanlar âlemiyle bir karşılaştırma veya analoji metodu kullanma niyetini barındırmaz. Burada toplumların yapısını ve o toplumların bireylerini incelerken üstünlük ve aşağılama, toplumları; ırk, etnik yapı, kültürel düzeyde bir ayrıştırmaya tâbi tutma vardır. Aynı zamanda batı toplumu ve bireyinin üstünlüğüne vurgu yapılırken, diğer toplumların bireylerinin aşağı görülen hayvan türleriyle benzeştirilmesine ve bu türlerin toplum için tehlikeli bireylerle özdeşleştirilmesine tanık oluruz. Bouthoul'un belirttiği gibi, "XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yolculuk hikâyeleri ve Avrupa'ya göre uzaklarda yaşayan gelenekleri incelemek ve anlatmak büyük bir gelişme göstermiştir. Oysa Afrika, Amerika, Okyanusya ilkelleri Orta Çağ'da ve XVI. yüzyıla kadar büyük bir tiksintiyle anlatılmıştır."[46]

Bunlara ek olarak Saad ayrıca, her bir hayvan türünün habitatının (örneğin kutup ayılarıyla develerin) birbirinden farklı olmasıyla, her bir insanın doğduğu çevreden getirdiği özelliklerle oluşturdukları yaşantı dünyasının farklılığını (Ken-

45 Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, 86.
46 Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, 86-87.

ya'daki Masailer ile Avustralya yerlileri arasındaki farklılıklar, kırsal hayatta yaşamaktan zevke alanlar ile kentte yaşamaktan vazgeçemeyenler) da türe özgü uyum anlayışıyla açıklar. İçgüdüsel manzara tercihimizin türe özgü adaptasyonlar olmasının yanında kültürel ürünlerin de bu adaptasyonlara yönelik olarak yeğlendiğine dikkat çekmektedir.[47] Hayvanat bahçelerini, safarileri, deniz parklarını vb. doğal şeyleri sevmemiz buna bağlıyken aynı şekilde örümcekten, yılandan veya herhangi bir böcekten korkmamız yine aynı adaptasyonun olumsuz bir vechesidir.[48] Hatta Saad için doğal manzaralar genellikle dinsel coşkularla özdeşleşmiştir. Aynı duygusal ve ruhsal hayretlikleri harekete geçirir. Elbette onun için din ve Tanrı düşüncesi, insan ürünü bir olgudur. Fakat onun açısından benzer hislerin tetiklenmesi doğanın hayret uyandırıcı evrimsel kanıtı şeklinde okunmaktadır.[49]

Saad, geri kalan üç dürtü ile insanların tüketim ve ürün tercihi hakkındaki görüşlerini benzer argümanlarla açıklama yoluna gider. Kardeş rekabeti, hayvandan oyuncakların tercih edilmesi, sevgiliye kur yapma, akraba dayanışması, kozmetik, serenat yapma, kız ve erkek bireyin yetiştirilmesi, statü ve gücümüzü gösterme isteği, bedenin zindeliğini sergileme[50] gibi daha birçok sosyal hayatı ilgilendiren özel ve kamusal alandaki edimlerimiz, hep bu iki canlı doğası arasındaki yakın ilişki açısından ele alınmaktadır.[51]

---

47 Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 78-79. Üstelik hayvanların hayatlarında önemli bir yer tutan habitat ve bölge kavramı ile dünyaca ünlü sosyolog Pierre Bourdieu'nun habitus ve alan kavramı ve bunların temel özellikleri arasında bazı benzerliklerin bulunması, habitus ve alan kavramlarının hayvanların yaşam dünyasından mülhem unsurlar barındırmış olabileceğini düşündürtmektedir.

48 Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 79-80.

49 Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 80.

50 Mesela Miller zindelik göstergelerini, kişinin ötekiler tarafından algılanabilen bireysel özellik ve hünerleri şeklinde açıklar. Hemen hemen bütün hayvan türlerinin eş bulmak, rakipleri savuşturmak, yırtıcılardan korunmak için zindelik göstergelerini kullandıkları gibi insanların aynı şekilde lüks ürün tüketmeleri, statüsü yüksek işleri seçmeleri, ekstrem sporları tercih etmeleri gibi birçok edimin aynı dürtü ve mantıkla yapıldığını öne sürmektedir. Bkz. Miller, *Tüketimin Evrimi*, 19-22, 31, 33, 36, 66-68, 103-106, 133.

51 Geniş bilgi ve karşılaştırmalar için bkz. Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, özellikle 2-5. bölümler arası ve 9. Bölüm; Miller, *Tüketimin Evrimi Cinsiyet, Statü ve Tüketim.*

Hayvani duyguların ve dürtülerin insanlar dünyasındaki varlığı; iradesini, duygularını, aklını vs. kullanamayan bireye bir atıf yaptığı için sürekli olumsuz bir anlama sahiptir. Oysa bu yaklaşımın aksine İngiliz yazar Mandeville (1660-1733) oldukça yankı uyandıran eseri *Arılar Masalı*'nda; ahlakçıların oburluk, sivrilme hırsı, şehvet düşkünlüğü gibi suflî duyguları mahkum etmelerini eleştirir. Herkes tarafından kınanan bu özellikler Mandaville'ye göre uygarlıkların, sanatların ve tekniklerin gelişimine katkı sağlayan ve dinamizm katan ögelerdir. Bu duygular insanı insan yapan güdülerdir. Ona göre bu duygular olmaksızın insanlar hayvanlığa yakın, kokuşmuş bir durumda olurlardı. Bu yaklaşımıyla Mandaville'nin düşünceleri sosyoloji tarihi içinde iyimser öğretiye sahip görüşler arasında sayılmaktadır.[52]

Farklı bir perspektifle Simmel, insanın toplumsal bir varlık yani genel yaşam biçimi olarak cemiyeti yaratmış olmasını tek mantıksal olasılık, tek ve evrensel bir gerçeklik şeklinde görmez. Toplumsal hayvanlar kadar toplumdışı hayvanların varlığı gibi örnekler, insanın da toplumdışı bir tür olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Üstelik insanın toplumsallığının, doğrudan veya dolaylı şekilde sosyolojik kategorilerinin ve insan tecrübesinin içeriklerinin düşünceyi üreten merkezi tek kaynak görülmesi, Simmel tarafından bütünüyle yanlıştır. Çünkü toplumsal varlık olmamız edindiğimiz insani içerikleri belli bir çevre ve perspektif doğrultusunda ürettiğimiz anlamına gelmektedir. Bu çevre ve perspektifin tek mümkün bakış açısı şeklinde görülmesi ise Simmel'e göre yanlıştır.[53] Simmel'in burada bahsetmek istediği; özellikle bilimlerin toplumsallık bağlamında sadece sosyallik ve tarihsellikleri nedeniyle bir nesnelliğe sahip olmadıkları, onların zaten *içkinlikleri* ve *zaman aşırı* olmalarıyla tamamen nesnel normların hükmü altında bulunduklarıdır. Bu problemi toplumsal olmayan hayvanların varlığından hareketle, bilimlerin kendi nesnelliklerini aşan, başka ve daha kapsayıcı bir nesnelliğe dikkat çekerek yapması kayda değerdir.[54]

Sonuçta hayvan toplumlarının ya da popüler söylemiyle insan dışı hayvanların sosyoloji ve diğer bilimlerin inceleme konusu yapılmamasında, modernizmin

---

52 Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, 34.

53 Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 58.

54 Ayrıca Simmel'in toplumsal etkileşim biçimleri fahişelik ve toplumsal tipolojileri türlerinden yoksullukla, hayvanlar arasında kurduğu ilişki için bkz. Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 130, 160.

insan anlayışının hâkimiyeti sezinlenmektedir. Özellikle hayvanları bir makineye indirgeyen, hayvan ve insan arasındaki bağı insan lehine yapıbozumuna uğratan Kartezyen felsefenin etkisi bir hayli fazladır. Geçmişte her şeyin merkezinden Tanrıyı ve dini kovarak merkeze kendini yerleştiren beşeriyetçilik (humanizm) ve bu beşeriyetçiliğin sebebiyet verdiği her şeye hâkim olan özne insan; doğaya, hayvanlara ve nesnelere hâkim olarak neyin bilgi veya neyin inceleme konusu olabileceğinin değerlendirmesini, benmerkezci bir platforma oturtmuştur. Doğayla ilgili olanın doğrudan kültürel alana oturtulması ve doğasalın primitif sayılması, insanın kendi ontolojik gerçekliğinden bir parçanın kopuşunu içermektedir. İnsan ve hayvanlar arasındaki bağ, görmezden gelinmeye çalışılsa bile, bu bağ bir şekilde orada bulunduğunu göstermeye devam etmektedir. Horace'nin dediği gibi "doğayı bir yabayla savurup atsanız da yine geri dönecektir."[55] Sosyoloji, ilk önceleri bu zorunluluğu görmek istemese de bu geri dönüşün gerçekliği sebebiyle hayvanlar âlemini bir karşılaştırma yöntemi olarak kullanmıştır.

B) İnsanın Hâkimiyeti: Hayvanların Karakter Özelliklerinin Sosyolojik Analiz ve Yorumlarda Sembolik veya Metaforik Olarak Kullanılması

İnsanlık, hayvanlar âleminin aksine dünyanın doğal düzeniyle sorgusuz sualsiz bütünleşmez. Doğadan kendini ayırır ve koparır, kendini doğanın karşısında konumlandırır. Onunla bir mücadele içerine girer, onu ihlal ve tahrip ederken aynı zamanda doğa tarafından ihlale uğrayabilir. Özne ile nesne arasındaki ayrımın temel noktası burada başlamaktadır.[56] Bu durum aynı zamanda modern insanın doğa karşısındaki konumunu belirtirken, modernizmin özellikleri arasında sayılan doğadan kültüre ayrımını anlamamızı kolaylaştıran temel yaklaşımdır. Bu ayrıma ve sosyolojinin hayvan toplumlarına yönelik olumsuz tavrına rağmen filozofların, düşünürlerin, ideologların ve sosyologların; analizlerinde, yorumlarında, olguları tasnif etmelerinde ve tipolojileri vasıflandırmalarında sıklıkla hayvan sembol ve

---

55 Marcia L. Colish, *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages* (Leiden, Holland: E. J. Brill, 1985), 176'dan naklen Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 13.

56 Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 337.

metaforlarına başvurdukları gözlemlenmektedir. Bunda dilsel açıdan doğadan ve özellikle hayvanlardan kopamayışımız etkilidir.

Berger, bu konuda şu mantığı yürütür: "Resim sanatının ilk konusu hayvandı. Büyük bir olasılıkla ilk boya da hayvan kanıydı. Ondan önce de, ilk metaforun hayvan olduğunu düşünmek o kadar mantığa aykırı bir olasılık değildir."[57] Berger bu konuda, Rousseau ve Lévi-Strauss'un dil ve dilin kökeni üzerine söylediklerini delil getirerek, dilin önce metaforik şekilde ortaya çıktığını ifade etmek ister. Ona göre insan, ilk başta hayvanları kendıyle özdeş kabul etmiş, insan ile hayvan arasındaki ilişki metaforik biçimde oluşturulmuştur. Bu metaforik boyut, bu ilişki doğrultusunda ayrımı ve benzerliği gösteren bir özellik taşır.[58] Bu yüzden insanoğlu, hayvan ile arasındaki hem ayrımı hem de benzerliği vurgulamak için sıklıkla metaforlara başvurur.

Örneğin Platon'un *Devlet* eserinde geçen "domuzlar devleti" ifadesi, bir toplumun bireylerinin yüksek kültür ve estetik duygulardan yoksunluğuna vurgu yapar. Bu toplumun bireyleri amaçsız, sadece karnını tıka basa doyurup hayatlarını tamamlayıp dünyadan göç ederler. Platon'a göre bu olumsuz yaşam tarzını çocuklarına miras bırakırlar. Burada domuzun aptal bir hayvan olmasının yanında, sadece karnını doyurma hedefi bulunan tek düze bir yaşamı ve aç gözlülüğü temsil etmesi, Platon'a göre sağlıksız bir devlete ve onun vatandaşlarına göndermedir. Platon bu benzetmeden sonra eserinde sağlıklı bir devlet ve toplumun tanımını yapmaktadır.[59] Şu hususu belirtmeliyiz ki, bir kişinin veya toplumun olumluluk atfettiği bir hayvanın, başka bir kişi veya toplum tarafından zıt bir sembolü veya anlamı çağrıştırdığı göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim birazdan aşağıda gelecek metaforlarda, aynı "domuz" zeki bir hayvana dönüşebilmektedir.

Benzer şekilde siyaset felsefesi kuramcıları arasında sayılan Hobbes (1588-1679), bir toplumsal yapıda ahlaki ve hukuki kurallara duyulan ihtiyaç ve inanç ortadan kaybolursa, bir ara güç düşüncesi çıkacağını belirtir. Bu ara güç şiddettir. Hobbes, bu noktada şiddetin toplumların bir kullanış, eğilim biçimi olduğunu ifade etmek için o ünlü "insan insanın kurdudur" (homo homini lupus) sözünü

---

57 Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 24.

58 Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 24-25.

59 Platon, *Devlet*, 180-181.

söyler[60] Onun ünlü eseri *Leviathan*, bir bakıma fantastik bir yaratığı, bir canavarı içerimleyen bir isimdir.

Platoncu geleneğin temsilcisi olan Fourier (1772-1837), insan duyguları ile toplumsal yapılar arasında bir bağ kurar. Onun düşüncesinde insan doğasını sıkıştırıp bunaltmayacak ve baskı altında tutmayacak toplumsal bir yapı kurma ve bu yapıyla insanın mutluluğa ulaşması hayali vardır. Kusursuz bir toplum yapısı hayali içinde insan tabiatının bütün yetenekleri ve güzellikleri bir arada olacaktır. Bu yapı "falanster" adıyla anılır. Falansterler, küçük sayıda üretici gruplardan oluşur. Hem köy, hem ilkel hayat, hem aristokratik şatolar hem de küçük fabrikaların hepsini muhtevi bir topluluktur falanster. İnsan bu toplulukta her alanda bir değer yaratıcısı, değişik beğenilere ve davranışlara yatkın olduğunu gösterme imkânı bulur. Fourier, bu topluluğun tipolojik kişisini "kelebek insan" metaforuyla anlatır.[61] Yani her çiçekten polen alan ve bu nedenle çok çeşitli yeteneklere sahip bir insan modeli çizer. Fourier'in kelebek insanı, ütopik niteliklerinin yanında romantizmden (felsefi anlamda) unsurlar barındırır.

Toplumsal sınıfların ikili tasnifinde ve bir toplumda iş bölümünün nasıl olacağı üzerine hayvanlar metaforundan yararlanan bir diğer sosyolog Saint-Simon'dur. Meriç, Saint-Simon ve Fourier'i 1830-1848 Fransa'sında ihtilal üzerinde derin düşüncelere sahip, toplumu inceleyen ve toplum hakkındaki incelemelerine rüyalarını da ekleyen düşünce adamları içinde sayar.[62] Saint-Simon, XIX. yüzyılın özgün düşünürleri arasındadır. Descartesçi, bilimci ve pozitivizm taraftarıdır. Onun için toplumun incelenmesinde *sosyal fizyoloji* (günümüz anlamıyla sosyoloji) önemli bir role sahiptir. Amacı en kalabalık, yoksul ve üreten sınıfın hakkını almasıdır. Bilimin, sanayinin ve dinin birlikte ve ahenkle işlerlik kazandığı toplumun Altın Çağ'a ulaşması onun hayalleri arasındadır.[63]

Saint-Simon, 1819'da "Politika" adlı bir dergi kurar ve yazılarıyla dönemin üst toplumsal sınıflarını sert bir dille eleştirir. Bonapartçı yeni toprak sahipleriyle eski rejimin feodal beylerini "eşek arılarına" benzetir. Bu iki eşek arısı sınıfı, "bal arıla-

---

60 Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, 30.

61 Bouthoul, *Sosyoloji Tarihi*, 54-55.

62 Cemil Meriç, *Saint Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2000), 11; a.mlf., *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 1997), 158-159.

rıyla" yani toplumun çalışan ve üreten sınıfıyla ahlaksızca bir mücadele içindedir.[64] Saint-Simon, eşek arılarının toplumun sırtında bir yük, bir aylak takımı olduğunu ve gerçekte ülke için bir faydalarının olmadıklarını 1832'de "Parabol" adını verdiği şu hicivsel ifadelerle açıklar:

> Tutalım ki Fransa bir anda en büyük elli fizikçisini, elli kimyacısını, elli fizyolojistinin, elli mühendisini, elli şairini, elli fabrikatörünü, elli bankacısını... kaybetti. Ne olur? Bu üç bin üreticinin kaybı Fransa'yı cansız bir bedene çevirir. Şimdi de hükümdarın bey kardeşini, tüm kral ailesini, saray nazırlarını, mabeyencileri, sandalyeli, sandalyesiz bakanları, müsteşarların hepsini, en zenginlerinden on bin kodamanı kaybettik diyelim. Üzülürdük şüphesiz ama iyi kalpli olduğumuz için üzülürdük. Fransa'nın yaşayışında ne değişirdi? Hiç. Boşalan yerleri yüz binlerce insan hemen doldurabilirdi. Demek ki bizi eşek arıları yönetiyor. Demek tepetaklak bir düzen bu...[65]

Saint-Simon, sosyal asalaklar olarak nitelediği aylak sınıfların yani, eşek arılarının israf ettikleri paraların işçilerin eğitimine harcanması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre toplum, bilginlerle üreticilerin adeta bir şirketi hâline getirilmelidir. Bu şirketin en önemli görevi ise işçilerin kalkınmasını sağlamaktır.[66] Kendisi de aristokrat bir kökene sahip olmasına rağmen kontluktan vazgeçip toplumsal alanda insanın gerçek değerini çalışarak ve üreterek insanlığa sağladığı katkı üzerinden ölçen Saint-Simon, meritokratik bir yapıyı esas alan düşüncelerini "Herkese kabiliyetine göre, her kabiliyete ürettiğine göre..."[67] sözleriyle özetler. Ona göre eşek arıları ve bal arılarını ayıran en önemli özellik toplum ve insanlık için alın teri dökme kıstasıdır. Ona göre asilzadeler ve rahipler gibi asalak sınıflar ortadan kalkmalıdır. Burada özellikle rahiplerin ortadan kalkmasıyla ifade ettiği tümden bir yok olmayı değil, rahiplerin bilginin ve bilginlerin emrinde çalışmasını ifade etmektedir. Çünkü ona göre rahipler geçmişte devamlı feodalitenin koruyucusu olmuşlardır.[68] Artık toplumun temel güçleri ordu, asilzadeler, rahipler değil toplumun tüm

---

63 Meriç, *Saint Simon,* 26.
64 Meriç, *Saint Simon,* 33.
65 Meriç, *Saint Simon,* 33.
66 Meriç, *Saint Simon,* 35.
67 Meriç, *Saint Simon,* 26.
68 Meriç, *Saint Simon,* 55.

üretici kesimleri olmalıdır.[69] Onun için bal arısı toplum için faydalı bir iş gören herkestir. Tüccarlar, fabrikatörler, çiftçiler, bankacılar, bilginler, sanatçılar, memurlar, işçiler vs. herkes. Toplum ona göre iki sınıftan müteşekkildir: Çalışanlar (bal arıları) ve Aylaklardır (eşek arıları).[70]

Toplumsal alanda hayvan metaforları üzerinden tipolojileri ve bunların özelliklerini vasıflamanın bir diğer örneğini Pareto'da görürüz. Pareto (1848-1923), mantıklı ve mantıklı olmayan davranışlar ile ünlü kalıntılar (tortular) ve türemler ayrımını açıklarken soyut anlamda iki "aşırı tip" toplumdan bahseder. Bu konuda hayvan toplumlarına bir göndermede bulunur ve karşılaştırma yapar. Ona göre bu iki uç toplum tipinin *birincisi,* hiçbir şekilde akılcı çıkarımın olmadığı tamamen duyguların etkili olduğu bir toplumdur ki hayvan toplulukları bu özelliğe en çok yaklaşan tıptir. *İkincisi,* sadece mantıksal-deneysel usavurmaların etkili olduğu bir toplum tipidir. Pareto'ya göre insan toplumu, bu iki uç örnek toplum arasında bir geçiş süreci konumundadır. Şunu belirtmek gerekir ki Pareto'ya göre sadece mantıksal-deneysel davranışlardan oluşan bir toplumdan söz etme imkânı yoktur.[71] Örneğin aydınlanma felsefecileri rasyonelliğe vurgu yaparken Pareto, insan içgüdüleri yanı rasyonel olmayan davranışlara vurgu yapmıştır. Bu yaklaşımı, hem aydınlanmacıların hem de Marx'çı kuramın karşısındaymış gibi yorumlanmıştır. Özellikle onun rasyonel olmayan, içgüdüsel etkilerin insan davranışlarındaki öncelliğini öne çıkaran yorumları, ekonomik bir devrim ile toplumsal bir değişime ulaşılacağı Marx'çı ana fikrinin gerçekdışı bir olgu şeklinde görülmesine sebebiyet vermiştir. Bu anlayış Pareto'nun fikirlerinin Marx'ı reddetmeye yönelik olduğu yorumlarını beraberinde getirmiştir.[72]

---

69 Meriç, *Saint Simon,* 59.

70 Meriç, *Saint Simon,* 61. Platon "otlakçı (eşek arısı) arılar" ifadesiyle aynı metaforu kullanır. Devlette ve toplumda bir işe yaramayan, yan gelip yatan ve başkalarının ürettiğine el uzatan arılardır bunlar. Bkz. Platon, *Devlet,* 562-563, 607.

71 Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri,* çev. Korkmaz Alemdar (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 7. Baskı, 2007), 416.

72 George Ritzer - Jeffrey Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları,* çev. Himmet Hülür (Ankara: De ki Basım Yayım, 9. Baskı, 2014), 37.

Pareto'nun, Marx'ın kuramının karşısında olduğunu düşündüren unsurlardan biri onun "seçkinlerin dolaşımı"[73] teorisidir. Bu teori, Marx'ın (benzer şekilde Comte da ve Spencer da olduğu gibi) düz-çizgisel (linear) tarih ve toplumsal değişim yaklaşımına zıt ve döngüsellik ifade eden bir zaman anlayışına sahiptir. Seçkinlerin dolaşımı kuramının bazı kısımlarında özellikle seçkinlerin kendi içlerindeki mücadeleyi "aslan" ve "tilki" metaforları üzerinden açıklaması, hayvanlar dünyasının sosyolojik anlam, analiz ve yorumlarda etkin bir şekilde kullanıldığını gösteren başka bir örnektir. Pareto seçkinleri iki sınıfa ayırır. Hükûmette veya siyaset alanında doğrudan veya dolaylı rol oynayan bireylerden oluşan sınıfa *yönetici seçkinler*, bunların dışında kalanlara *yönetici olmayan seçkinler* demektedir. Onun temel tartışma konusu yönetici seçkin üzerinde yoğunlaşmaktadır.[74]

Tablo: Hans L. Zetterberg.[75]

Baskın Tortu	Ekonomik Seçkin	Siyasi Seçkin
Uyuşma	spekülatör	tilki
Korunma	rantçı	aslan

Seçkinlerin dolaşımı, para ve güç sayesinde ortaya çıkan yeni seçkinlerin yalnızca yer değiştirmesini ifade etmez. Seçkinlerin dolaşımı, seçkinlerle birlikte onlara haiz olan tortuların da değişimi anlamına gelmektedir. Yenilikçiler, muhafazakarların (konsolidatörler[76]) muhafazakarlar da yenilikçilerin yerine geçer.[77] Ekonomik alanda spekülatörlerle rantiyeler arasındaki zıtlık, siyasi alanda tilkilerle

[73] Genel olarak bu kuramda "seçkinler, rasyonel olmayan güçlerin egemenliği altındaki insan kitlelerine hakim olurlar. Pareto'nun sisteminde, kitleler, rasyonel yeteneklerden yoksun oldukları için onların devrimci bir güç olmaları muhtemel değildir. Seçkinler yozlaşmaya başladığında ve yönetici olmayan seçkinlerin veya kitlelerin daha üstteki gruplarının içinden türeyen yeni seçkinler onların yerine geçtiğinde toplumsal değişim meydana gelir. Yeni seçkinler iktidara geldiğinde süreç yeniden başlar... Seçkinler gelirler ve giderler, fakat kitlelerin çoğu aynı kalır." Bkz. Ritzer - Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, 37. Bu kuram hakkında geniş bilgi için bkz. Vilfredo Pareto, *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Merve Zeynep Doğan (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2015).

[74] Lewis A. Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, çev. Himmet Hülür vd. (Ankara: De Ki Basım Yayım, 2. Baskı, 2011), 347.

[75] Hans L. Zetterberg, "Önsöz", *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, 13.

[76] Var olan düzenlerini meşrulaştırmak isteyen, eski düzen savunucuları.

aslanlar arasındaki zıtlıkla aynı diyalektiği barındırır.[78] Burada ekonomik anlamda spekülatörler ve siyasi anlamda tilkiler yenilikçilere; rantiyeler ve aslanlar da konsolidatörlere karşılık gelmektedir. İster ekonomik isterse siyasi alanda olsun tilkiler; deney, keşif ve ortak çıkarla hareket etme özelliğine sahiptirler fakat ilkelere, istikrarı sağlayan muhafazakar erdemlere bağlı değillerdir. Aslanlar ise aile, kabile, millet, dini değerler, vatanseverlik vb. duygulara bağlılık gösterirler ve gerektiğinde kuvvet kullanmaktan çekinmezler.[79] Tilki ve aslanlardan oluşan bu iki tipolojinin davranışlarını yönlendiren ana etkenler ise tortulardır. Yukarıdaki tabloyu yatay boyutta incelediğimizde Pareto, ekonomik ve siyasi alandaki yenilikçi bireylerin karakteristiğini tilki metaforu ile muhafazakar bireylerin karakteristiğini ise aslan metaforuyla açıklamaktadır.

Siyaset alanındaki açıklamalarına bir ek yapmak gerekirse Pareto, kendi çağında özelde ise İtalya ve Fransa'da tilkilerin yükselişte olduğunu düşünmekteydi. Ona göre siyasal ve ekonomik sahneye siyasal kurnazlar, ilkesiz hukukçular, vurguncular vb. tipler hâkim olmuştu. Pareto bu durumun tüm topluma ve ülkelere hâkim olmasından endişe duyduğu için aslanların yani muhafazakarların ortaya çıkacağını, tilkilerin hâkimiyetine son vererek istikrarı sağlayacaklarını düşünmekteydi. Aslanlar ile tilkiler arasındaki bu dönüşümün bir süreklilişe sahip olduğunu ve biteviye tekrarlanacağına inanmaktaydı. Onun düşüncesinde bu döngünün sürekliliği dışında kalan yaklaşımlar birer ütopyadan ibaretti.[80] Pareto'nun bu yaklaşımı, onun niçin Marx'ın teorisine karşı olduğu ve Mussolini'nin fazişmini desteklediği eleştirilerini anlamamıza ışık tutmaktadır.

Pareto'nun aslanları ve tilkilerinden söz etmek, zorunlu olarak bir diğer İtalyan düşünür Machiavelli'den (1469-1527) bahsetmeyi gerektirmektedir. Çünkü Pareto'nun siyasi, sosyolojik yorumlarında kullandığı aslan ve tilki metaforlarını Machiavelli'den aldığı hatta Pareto'nun, Machiavelli'nin mirasçısı olduğu düşünülmektedir. Pareto'nun kuramı; geleneksel Machiavellici toplum kuramı ile XIX. yüzyıl pozitivizmi olan Comteci, Saint-Simoncu kuramlar arasında bağ kurma çabası şeklinde görülebilmektedir.[81]

---

77 Zetteerberg, "Önsöz", *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, 13.

78 Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, 430.

79 Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, 346.

80 Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, 346-347.

81 Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, 356-357.

İtalyan düşünce ve sosyoloji geleneği, çoğunlukla toplumun kendine ait, bilinebilir yasaları olduğu ve bunların nesnel bir gerçeklik değerinin bulunduğunu kabullenmiyordu. Machiavelli'den itibaren toplum düşüncesinde İtalyan geleneğinin temel postulatı, insanın ilişkiler ağı ve toplumsal kurumlar tarafından şekillendirilen bir varlık olmadığı düşüncesiydi. Bu geleneğin anlayışına göre insan, daha çok değişmeyen karakteristik özelliklere sahipti. Toplum düşünürünün amacı ise, farklı şartlarda insanın davranışlarını nasıl değiştirdiğini anlamak için *insan doğasının anlaşılması* ve *bu karakteristik doğanın* incelenmesiydi. Yani insanın değişmeyen karakteristik doğası anlaşılırsa toplum da anlaşılabilecekti. Machiavelli ve onun ardılları için rasyonel bilgi, toplumsal istikrar ve değişimi açıklayamaz. Rasyonel bilginin amacı, toplumsal yapının içindeki tüm unsurların *doğasını* çözümlemektir. Mesela Machiavelli, ünlü *Hükümdar*[82] adlı eserinde insanların nankörlük, vefasızlık, çıkarcılık, yalancılık, ikiyüzlülük gibi birçok doğasına vurgular yapmaktadır.[83] Tam bu noktada Machiavelli ile Pareto vb. düşünürlerin analizlerinde neden hayvanlar dünyasıyla bir ilişki kurdukları daha kolay anlaşılabilmektedir. Açıktır ki kurulan bu ilişkide, hayvanların güdüsel doğası ile insan doğasının benzeştirilmesi vardır. Bu yüzden hayvanların karakteristikleri sosyolojide açıklayıcı bir işlev görmektedir. Machiavelli'nin adı geçen eserinin, "Hükümdarların Verdikleri Sözlere Sadakat Göstermeleri" adlı XVIII. bölümünden hayvan doğası ile insan doğası arasında kurduğu ilişkiye dair birkaç örneği incelediğimizde, Pareto'nun neden Machiavelli ile ilişkilendirildiğini daha açık görebiliriz: ... mücadele etmenin kanun ve güç gibi iki yolu olduğunu anlamak zorundasınız. Birincisi yani kanun, insanlar için doğal bir yoldur; ikincisi ise arzu edilmeyenidir. Fakat her zaman için birincisi eşitliği sağlayamadığından, insan ikincisini kullanmak zorunda kalabilir. Bir hükümdar, insan doğasının hayvani ve insani yönlerinin en iyi şekilde nasıl kullanılacağını anlamak zorundadır. Bu taraf, hükümdarlara, antik dönem yazarları tarafından üstü kapalı olarak öğretilmiştir; bu yazarlar, Achilles ve antik dünyanın diğer

---

[82] Kitabın asıl adı *De Principatibus* (Prenslikler) ama *Il Prince* (Le Prince) adıyla ün kazanmıştır. Bu yüzden Türkçe tercümelerinde bazen kitap *Prens* adıyla karşımıza çıkmaktadır. Machiavelli ve kitabı hakkında kısa fakat zengin içerikli bir yazı (*Zavallı Machiavelli*) için bkz. Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 1998), 172-183.

[83] Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, 356-357.

hükümdarlarının yarı insan yarı at olarak tarif edilen Chiron[84] tarafında nasıl yetiştirildiklerini anlatırlar. Öğretmenin yarı insan yarı hayvan olarak tarif edildiği tüm bu alegorinin anlamı, hükümdarın birbirinden farklı iki doğaya uygun olarak nasıl davranması gerektiğini bilmesi, aksi takdirde yaşayamayacağıdır.[85]

Machiavelli bu iddialarını somut bir şekilde ispatlamak ve insanın çift yönlü doğasını açıklamak için *Chiron* örneğini vermektedir. Hayvanlar tarafından yetiştirilmek her iki doğaya hâkim olmayı ve bütünsel bir bilgiyi içermektedir. Tam bu noktada bilgeliğin de bir hayvanla, Minerva'nın Kuşu'yla (baykuşla) sembolize edilmesi dikkat çekicidir. Onun meşhur aslan ve tilki alegorisi ise şöyledir:

> Bir hükümdar, hayvani bir şekilde nasıl davranması gerektiğini öğrenmeye zorlandığında bu bilgiyi tilki ve aslanlardan alır. Çünkü aslan tuzaklara karşı, tilki ise kurtlara karşı savunmasızdır. Bununla beraber, tuzakları ortaya çıkarmak için tilki, kurtları korkutmak için de aslan olmak gerekir. Sadece aslan gibi davranan bir kişi ahmaktır. Bir hükümdar, verdiği sözler kendisine zarar verdiğinde ve söz vermesini gerektiren şartlar ortadan kalktığında sözünde duramaz, durmamalıdır da... Bir hükümdarın kurallara uymaması için her zaman haklı nedenleri vardır. Bu konuyla ilgili olarak günümüzden sayısız örnek vermek ve hükümdarlarca yapılan anlaşmaların ve verilen sözlerin nasıl boşa gittiğini göstermek mümkündür; tilki olmasını en iyi bilen, işini de en iyi yapan demektir. Fakat bir hükümdar, kendi hareketlerini nasıl çeşitlendireceğini ve büyük bir yalancı ve hilekâr olunacağını bilmelidir.[86]

Yukarıdaki paragrafta olduğu gibi Machiavelli, insanların gerçek doğasını ortaya koyarken oldukça rasyonalist bir tavır sergilemesine rağmen tarihsel süreçte onun adı ve ifadeleri hep kötü bir şöhrete sahip olmuştur. Örneğin günümüzde bir eylemi "Makyavelist" olarak tanımladığımızda, o eylemin bencil, kurnazca ve değer yargısından soyutlanmış bir şekilde yapıldığına vurgu yapıyoruz demektir.[87] Oysa Meriç,

---

[84] *Chiron*, grek ve Roma mitolojisinde Centaur olarak geçer. İnsan başlı at ya da yarı insan yarı at olan bir yaratıktır. Bkz. Machiavelli, *Hükümdar*, 104.

[85] Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, çev. Mehmet Özay (İstanbul: Şule Yayınları, 3. Baskı, 1999), 104-105.

[86] Machiavelli, *Hükümdar*, 105.

[87] J. R. Hale, "Machiavelli ve Bağımsız Devlet", *Siyasi Düşünce Tarihi*, ed. David Thomson, çev. Ali Yaşar Aydoğan vd. (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 22.

insanların eylemlerini, Machiavelli'nin betimlediği şekilde gerçekleştirirken sözde ahlak ve değerlerden bahsetmeye gelince ikiyüzlü bir tavır takındıklarını söyler. Machiavelli'nin insan doğasının bu gerçeklerini ifşa ettiği için onun eleştirenlerden daha hümanist daha ahlaklı ve daha rasyonalist olduğunu düşünmektedir.[88]

Belki de hayvanların ve onların karakterlerinin sosyolojik tahlillerde metaforik biçimde kullanılmasının en tanınmışı, Orwell'in dünyaca ünlü eseri *Hayvan Çiftliği*'dir. Kimileri için bir roman kimileri içinse bir masal şeklinde algılanan bu eser, sosyalizmin eleştirisini hayvan tipolojileri ve karakterleri üzerinden sembolik biçimde işlemektedir. Hatta eserde geçen domuzların bazıları ve özellikle domuz Napoléon, sosyalizmin savunucularını ve Stalin'i sembolize etmektedir. Çiftlikteki diğer hayvanlar ise toplum içindeki değişik tipolojileri yansıtmanın yanısıra, yöneticiler tarafından ideolojik bir mistifikasyona tâbi tutulan, akılcıl ve eleştirel düşünceden yoksun vatandaşları temsil etmektedir. Eserde insanlara karşı bir devrimi gerçekleştirip zulmü ve haksızlığı ortadan kaldırarak adil bir toplum oluşturma çabasının, bilge domuzların ideolog rehberlikleri sayesinde nasıl gerçekleştiği ele alınmaktadır. Ancak topluma belli bir fikri, ruhu ve ideolojiyi aşılayan, ideolojik aygıtlarla diğer hayvanları yöneten ve kendini seçkin hale getiren aynı domuzların kapıldıkları konformizmle, çiftliğin önceki zalim sahiplerine nasıl dönüştüklerine bir gönderme vardır. Aslında eserin bu yönü, aynı zamanda Pareto'nun seçkinlerin dolaşımı tezini akıllara getirmektedir. Fakat eserde yalnızca sosyalizmin değil, kapitalizmin bir eleştirisi de mevcuttur. Özellikle eserin son bölümünde hayvanlara karşı insanlarla bir anlaşmaya varan domuzların kendi hayvansal nitelikleri değişirken; domuzlarla anlaşan insanların da domuza benzemesi, kendi insani niteliklerini kaybederek yabancılaşan kapitalist insanı hicvetmektedir.[89] Daha önce bahsettiğimiz gibi Platon'un *Devlet*'inde domuzlar olumsuz bir alegoriye sahipken Orwell'de domuzlar akıllı, bilge ve kendini geliştirebilen bir hayvanı sembolize ederler. Ama açgözlülükleri açısından domuzlar, hem *Devlet*'te hem de *Hayvan Çiftliği*'nde aynıdırlar.

İnsanı hayvanlardan ayıran önemli özelliklerden biri, insanın simgesel düşünebilme yeteneğidir. İnsanın bu yeteneği, dilin gelişerek sözcüklerin işaretlerden öte bir şey, bir gösteren olmasını sağlamıştır. [90] XIX. yüzyıla kadar hayvanlarda

---

[88] Bkz. Cemil Meriç, "Zavallı Machiavelli", *Umrandan Uygarlığa*, 172-183.

[89] Bkz. George Orwell, *Hayvan Çiftliği*, çev. Celâl Üster (İstanbul: Can Yayınları, 51. Baskı, 2017).

[90] Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 27.

insani özellikler görme eğilimi, insan hayvan ilişkisinin vazgeçilmez bir yanı ve bu iki türün yakınlığının ifadesiydi. Berger bu eğilimin, hayvan metaforunun sürekli kullanılmasının bir kalıntısı olarak görmektedir. Ona göre son iki yüzyılda hayvanların sahneden çekilmesiyle bu özellik değişmiş, hayvanlarda insani özellikler görmek, insanı rahatsız eder olmuştur. Ona göre bunda Descartes'in insan ile hayvan ilişkisini, ınsanın lehine içselleştirmesi ve hayvanı bir makine modeline indirgemesi vardır.[91] Makineleşmeyle birlikte insan hayatında hayvanların konumu değişmiş, hayvanlar gündelik hayattan çekilmiş ama metaforik anlamda orada hâlâ var olduklarını göstermişlerdir. Günümüzde tekrar varlıklarını hissettiren hayvanlar farklı konum, işlevsellik ve değerler üzerinden tekrar görünür olmuşlardır. Tartışılmakla birlikte yeni konumlarının tam olarak neresi olacağı modern ve postmodern insanın zihninde hâlâ bir muamma gibidir. Toplumsal hayatın içinde hayvanlara yönelik anormal veya patolojik uygulamalar bunu göstermektedir.

C) Aile Bireyi Olarak Ev Hayvanları ya da Statü ve Farklı Yaşam Tarzlarının Hayvanlar Üzerinden Gösterilmesi

İnsanların ilk olarak hayvanları evcilleştirmelerinin 11.000 yıl öncelerine kadar gittiği, ilk evcilleştirmelerin Levant Bölgesi ve Türkiye'de Orta Anadolu'da gerçekleştiği düşünülmektedir. Daha sonra bu evcilleştirmenin buradan tüm dünyaya yayıldığı belirtilmektedir. İnsanlar ile hayvanlar arasındaki fiziksel ve duygusal yakınlık tarihin başlangıcından beri var olagelmiştir. Bu yakınlık, farklı toplum ve kültürlerde değişik biçimlerde kendini göstermektedir. Örneğin Afrika'da Nuer topluluğunda erkekler sığırlarını yıkarken onlara şarkı ve şiir söylemekte, Papua topluluklarında kadınlar domuz yavrularını emzirmekte, Avrupalılar yataklarını kedi ve köpekleriyle paylaşmakta, Güneydoğu Anadolu Bölgemizde kırsal bazı yerlerde yaşlı kadınlar sığır, koyun, keçi gibi hayvanlarını, yavruları gibi görerek ninni söylemektedir.[92]

Hayvanlar işlevsel değeri, kullanım değeri ve mübadele değeri gibi çok çeşitli fonksiyonları açısından insanlarla yakın ilişki içinde bulunmuşlarsa da onlara yük-

91 Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 30-31; Birekul, "Güç, İktidar ve Gösteriş: Geçmişten Günümüze Hayvan Sembolizmi Üzerine Bir Tartışma", 40.

92 Siddik - Habib, "Antropolojide Ortaya Çıkan Çok-Disiplinli Güçlü Bir Alt Bilim: Antrozooloji", 27.

lenen anlam ve işlevsellik son zamanlarda değişmiştir. Bazı incelemelere göre Rönesans'la birlikte insanların hayatlarında hayvanların rolü artmış ve insanların evcil hayvanlarla birlikte yaşama alışkanlığı ortaya çıkmıştır. Günümüzde evcil hayvan, ailenin bir üyesi hatta adeta bir çocuğu hâline dönüşmüştür.[93]

Türk toplumunda ise hayvanın özellikle köpeğin dışarıdan evin içine girmesi ve bir aile bireyine dönüşmesi, tarihsel ve toplumsal açıdan Osmanlı'nın modernleşme dönemlerinden itibaren başlamıştır. Özellikle Tanzimat sonrasında Osmanlı'da modernleşme gayretlerinin hız kazandığı bilinmektedir. Meriç'in bu konuyu ele alan *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret* adlı araştırmasında, geleneksel yaşamda dini kuralların da etkisiyle evin dışında, bahçede veya sokakta bulunan köpeğin modernleşmeyle birlikte evin içine girdiğini belirtmektedir. Dönemin dergi ve âdâb-ı muâşeret kitaplarında, ziyaretlere köpek getirilmemesine dair kurallardan ve bu tür ziyaretlerden sonra evlerine dönen hanımların köpekleriyle sanki uzun yıllar ayrı kalmış gibi ilgilenmelerine dair örnekler sunulmaktadır. Meriç, köpeğin ev içine girmesiyle geleneksel dönemin din eksenli toplum hayatının modernleşmeye maruz kaldığı ve batılı bir yaşam tarzının taklit edildiği yorumunda bulunmaktadır.[94]

Bu konuda Belk, insan hayvan ilişkisini incelerken dört çeşit ilişkiden söz eder:

1. Zevk ve sorun olarak evcil hayvanlar: Evcil hayvanlar hayatı, çocukların yaptığı gibi eğlenceli bir hâle çevirebilirler. Aynı şekilde zor ve problemli hâle dönüştürebilirler.

2. Benliğin bir parçası olarak evcil hayvanlar: Evcil hayvanlar bizim bir parçamız, kimliğimize katkı sağlayan unsurlar olabilmektedir.

3. Aile üyesi olarak evcil hayvanlar: Evcil hayvanlar ailenin etkinliklerine katılan bir üye hâline gelmiştir.

4. Oyuncak olarak evcil hayvanlar: Oyuncaklara hükmedip onları istediğimiz şekle, biçime büründürmemiz veya istediğimizi onlara giydirmemiz gibi evcil hay-

---

93 Özge Şahin - Yasemin Kahya, "Evcil Hayvana Bağlanma Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Nesne Psikolojisi Dergisi (NPD)*, 6/12 (2018), 176.

94 Nevin Meriç, *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muaşeret*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 129. Kanaatimizce, köpek bulunan eve melek girmeyeceği inancına bir gönderme yapmaktadır.

vanlara da aynı muameleyi yaparız. Böylece onlar üzerindeki kontrolümüzü kendimize kanıtlamış oluruz.[95]

Hirscman, Holbrook ve başka araştırmacıların bu tasnifin belli maddeleriyle uyuşan sınıflamalarının bulunduğu bilinmelidir.[96] Biz bu başlık altında evcil hayvanların birer aile üyesine dönüşmesinin sosyal yönlerini ve insanların sahip oldukları hayvanlar üzerinden toplumun diğer bireylerine prestijlerini, statülerini ve estetik farklılıklarını nasıl gösterme çabasına girdiklerinin bazı örneklerine değineceğiz. Bu örneklerde daha çok insanın hayvanla olan ilişkisinde gözden kaçan ve bu ilişkinin yeni yan anlamlara bürünen noktalarına dikkat çekeceğiz.

Bazı hayvan türleri arasında simbiyotik ilişkilerin varlığı malumdur. Örneğin bazı kuşlar, zebraların derileri üzerindeki parazitleri yerken aynı zamanda zebrayı avcılara karşı uyarmaktadır. Bazı küçük balıklar, büyük balıkların temizliğini yaparken karşılıklılık bağı içinde her iki hayvan türünün bu simbiyotik ilişkiden memnun kalması başka bir örnektir. Burada akıllara gelen soru, aynı simbiyotik ilişkinin ev hayvanlarıyla insan sahipleri arasında gerçekleşip gerçekleşmediğidir? Bu tür sorular, genellikle antrozoologlar tarafından araştırılmaktadır. Ev hayvanlarının psikolojik faydaları yanında birçok fizyolojik faydalarının varlığından bahsedilmektedir. Mesela insanların kan basıncını düşürme, köpeklerin çobanlık, koruma, bomba arama faaliyetleri, arama kurtarma operasyonları, görme engelliler için kılavuzluk etme, insanların epilepsi nöbetlerini önceden sezmeleri, kokuyla kanseri anlaması, otistik çocuklardan çok farklı insanlara kadar terapi sağmaları sayılabilir.[97] Evcil hayvan sahibi olmanın insanların psikolojik ve fiziksel sağlıklarından onların sosyal hayatına kadar olumlu katkıları, araştırma bulgularına yansımıştır. Bulgular evcil hayvanlarla insanlar arasındaki etkileşim sayesinde, bireylerin kalp atış hızlarının

---

[95] Russell W. Belk, "Metaphoric Relationships with Pets"; *Society & Animals*, 4/2 (1996); Ebru Çetin, "Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20/2, (2017), 96.

[96] Elizabeth C. Hirschman, "Consumers and Their Animal Companions", *Journal of Consumer Research*, 20/4 (1994), 616-632; Morris B. Holbrook vd., "A Collective Photo Essay on Key Aspect of Animal Companionship: The Truth About Dogs and Cats", *Academy of Marketing Science Review*, 1 (2001), 1–17.

[97] Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 147-148.

azaldığını, kan basıncının düştüğünü, hareketli yaşam tarzının arttığını ve insanların hastalıklarla daha kolay mücadele ettiklerini göstermiştir.[98]

Günümüzde ev hayvanları bu faydalarının ve arkadaşlığın ötesinde ailenin bireyi hâline gelmiş hatta sahipleriyle aynı yatağı paylaşır olmuştur. Hayvanları öldüğünde veya kaybolduğunda bunalıma giren bireylerin varlığı, sık rastlanan bir durum hâlini almıştır. Hayvanların resimlerini cüzdan veya çantalarında taşıyan, evcil hayvanına doğum günü partisi düzenleyen, hayvanına sağlık sigortası yaptıran ve onları özel yiyeceklerle besleyen bireylerin varlığı sıradan bir sosyal olguya dönüşmüştür.[99]

Çağımızda insanların çalışma saatlerinin artması, gündelik rutinlerinin geçmiş dönemlere göre değişmesi, bireyselliğin artması gibi nedenlerle insanlar, evlerinde besledikleri hayvanlara bir çeşit arkadaşlık rolü biçmektedirler. Özellikle kedi, köpek gibi hayvanlar bu tür bireyler için "yoldaş hayvan" konumuna gelmekte ve yalnız yaşayan bireylere duygusal açıdan destek sağlamaktadırlar.[100] Belki araştırmalar sonucu artık "evcil hayvan" ifadesinin zamanının geçtiğini ve doğru bir kullanım olmadığını söylemektedir. Ona göre "yoldaş/arkadaş hayvan" daha rağbet edilen ve popüler bir ifade hâline gelmiştir. Çünkü hayvanlar "yarı insan" hâline dönüşmüştur Yarı insan ifadesini seçmesindeki temel mantık, geçmişte insan kölelerin alınıp satılması tarzının aynı şekilde günümüzde hayvanlara tatbik edilmesidir.[101] Kent yaşamında insanlar daha çok fiziksel açıdan küçük, duygusal açıdan kendine yakın hissettikleri ve hükmedebilecekleri hayvanları tercih etmektedirler. Hayvanların doğal ortamlarının tahribatı, bazılarının neslinin tükenmesi gibi etkenler geri kalan hayvanların yaşamlarını sürdürmek için insan tarafından beslenilmesi mecburiyetini doğurmuştur.[102] Bir anlamda günümüz insanının üzerinde düşünmesi gereken şu soru akılları meşgul etmektedir: Yoldaş hayvana sahip olmak; sevgi, merhamet duyguları, doğanın bir parçası ve yaratılmış bir varlık olmamızı hatırlatan ve hissettiren bir canlı olması sebebiyle midir? Yoksa tek boyutlu

---

[98] Bkz. Şahin - Kahya, "Evcil Hayvana Bağlanma Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması," 176.

[99] Siddik - Habib, "Antropolojide Ortaya Çıkan Çok-Disiplinli Güçlü Bir Alt Bilim: Antrozooloji", 23.

[100] Siddik - Habib, "Antropolojide Ortaya Çıkan Çok-Disiplinli Güçlü Bir Alt Bilim: Antrozooloji", 26.

[101] Belk, "Metaphoric Relationships with Pets", 123.

[102] Çetin, "Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz", 95.

modern insanın güç, iktidar, hükmetme arzularının ve istencinin bir devamı mıdır? Günümüzde kendi fıtratının kulvarından saptırılan hayvan sevgisi, insanın kendi ontolojik varlığı üzerinde sağlıklı düşünmesini güçleştirirken aynı zamanda ifrat ve tefrit arasındaki aleksitimi[103] daha da bozmaktadır.

Bu konuda Baudrillard'ın iddialarına baktığımızda bu sevginin, yeni yan anlamlara büründüğünü görürüz. Baudrillard'a göre ev hayvanları, insanlar ile nesneler arasında aracılık işlevini meydana getiren varlıklardır. Baudrillard evdeki bir köpeği, kediyi, kuşu vs. hayvanı, insanlar dünyasında başarılı bir sosyal ve gerçek ilişki kuramayan bireylerin, eksikliklerini kapatmak için kullandıkları bir gösterge şeklinde yorumlar. Bu eksiklik ona göre yine insanın kendi ortamında (evde), kendi narsisistik yanlarını ortaya çıkarmak için yapay bir biçimde üretilmiştir. Böyle bir ortamda bu tür kusurlu bireyin öznelleşebilmesi çok daha kolaydır.[104]

Ayrıca Baudrillard, ev hayvanlarının cinsel bir yaşantıya sahip olmadıklarını öne sürer. Özellikle ev hayvanlarının çoğu kez kısırlaştırılması bu iddiasının temel dayanağıdır. Bu durum ev hayvanlarını, evdeki diğer nesnelerle cinsiyet açısından eşitler ve hayvanlar cinsiyetten yoksun hâle gelir. Freudçu bir perspektifi akıllara getirse de bu uygulamadaki asıl amaca yüklediği anlam, hayvanların gerek gerçek gerekse sembolik olarak iğdiş edilmesinin, hem sahiplerinin kendilerini güvende hissetmelerini sağladığını hem de insanın kendi iğdiş edilme korkusunu azalttığını düşünmesidir. Bu yaklaşım doğrultusunda Baudrillard, çevremizdeki tüm nesnelerin bu yönde bir rol oynadıklarını ifade eder. Yani varlıklar ve rolleri arasında bir aktarma meydana gelir. Hayvanlar nesneleşirken, nesneler "kusursuz bir ev hayvanına" dönüşür. Günümüz bireyi, bu yüzden gerek nesnenin gerekse ev hayvanının sahip olduğu niteliklerden kaygılanmak yerine, adeta egosentrik ve narsisistik bir şekilde sonuçtan zevk almaktadır. Evde kendi öznelliğini kendi arzularına göre oluşturan insan, her şeye sahip olabileceğine, her şeye ilgi duyabileceğine, her şeyi istediği yere oturtup istediği anlamı verebileceğine inanmaktadır. Bir anlamda bu evdeki nesnenin ve ev hayvanının bireyin kendine, kendini gösteren bir *ayna* olmasıyla ilişkilidir. Üstelik Baudrillard'a göre bu ayna, kişiye gerçek imgeleri değil, kişinin görmek istediği yani arzulanan imgeleri göstermektedir. Bu yüzden evdeki

103 Kısaca "insanın kendi duygularını fark etme, tanıma, ayırt etme ve ifade etme güçlüğü olarak tanımlanmaktadır."

104 Jean Baudrillard, *Nesneler Sistemi,* çev. Oğuz Adanır – Aslı Karamollaoğlu (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. Baskı, 2011), 110.

nesne hakkında, "sadakatten başka bir özelliği kalmamış bir köpeğe benzemektedir" ifadesini kullanır. Neticede ona göre insan ilişkilerine yüklenemeyen her türlü nitelik ve anlam, evdeki nesne ve hayvanlara yüklenmektedir.[105]

Hayvanın, insanın bir aynası olması tartışmaları sıklıkla karşımıza çıkar. Son yıllarda bazı sosyologların insan ve hayvanların etkileşiminin merkezde olduğu durumları araştırmaya başlaması, sosyolojide ve diğer bilimlerde anayolu temsil eden Kartezyen düşüncenin eleştirilmesine neden olmuştur. Bu gelişme insan dışında, hayvanların sosyal yönlerine ve sosyolojisine dikkati celbetmeyi başarmıştır. Özellikle "hayvan sembolik etkileşimciliği" denebilecek bir perspektifle çalışan Clinton D. Sanders, Jane M. Alger, Steven F. Alger, Leslie Irvine gibi sosyologlar antrozoolojiye katkı sağlamıştır. Bu isimlerin araştırmalarında insanın bireyselliğinin, fikir sahibi olmasının, duygusallığının ve hayvanların kimlikleri hakkında anlayış kurma süreçlerini nasıl oluşturduklarına ve hayvanların insanların kimlik inşasında oynadıkları etkileşimsel rollere değinilmiştir. Örneğin bu tür araştırmalardan birinin elde ettiği sonuçta, İngiltere'de mandıra ineklerine sayı değil de isim verildiğinde ineklerin daha fazla süt verdikleri tespit edilmiştir.[106]

Bunun yanı sıra ev hayvanı, sahibinin kişiliğine göre verdiği tepkiler sebebiyle bir süre sonra sahibinin kişisel özelliklerini tamamlayan bir unsura dönüşür. Hayvan için sahip, sahip için de hayvan birbirlerinin *ayna kimliği*[107] hâline gelir. Berger bu durumu şöyle açıklar:

> Ev hayvanı, sahibinin kişiliğinin özelliklerine göre öyle tepkiler verir ki, bunlar sahibinin özelliklerini tamamlayarak onları onaylar. Sahibi hayvanı için, başka hiçbir şeye ya da kimseye olmadığı şey olur. Ayrıca, hayvan da bunun farkındaymış gibi davranması için koşullandırılabilir. Ev hayvanı, sahibine başka hiçbir yerde yansıtılmayan bir yanını gösteren bir ayna gibidir. Ancak bu ilişkide her iki tarafın bağımsızlığı ortadan kalktığı için (sahıp yalnız hayvanı için özel bir insan olmuş, hayvan da her fiziksel gereksinimi için sahibine bağlı duruma gelmiştir) ayrı ayrı hayatları arasındaki paralellik de yok olmuştur.[108]

---

[105] Baudrillard, *Nesneler Sistemi*, 110-111.

[106] Siddik - Habib, "Antropolojide Ortaya Çıkan Çok-Disiplinli Güçlü Bir Alt Bilim: Antrozooloji", 25.

[107] Sembolik etkileşimciler içinde sayabileceğimiz Charles Horton Cooley'in "ayna benlik" teorisi, burada Berger'in anlatmak istediğiyle uyuşmaktadır.

[108] Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 36.

Bu doğrultuda bazı hayvan sahiplerinin yaşam düzenlerini ve programlarını hayvanlarına göre programladıkları görülür. Belk'in araştırmasında hayvan sahibı bir kadının, köpeği huzursuz olacak diye kendi evinden dört saatten fazla ayrılamadığı tespit edilmiştir. Bir başka kadının, araba kazasında zarar görmesin diye köpeği için emniyet kemeri ve hava yastığı olan araç bulmaya çalıştığı görülmüştür. İnsanların hayvanları insanileştirme eylemleri (pathetic fallacy) öyle aşırılaşmıştır ki, mülkünü hayvanına miras bırakan, kadın veya erkek olsun hayvanıyla evlenen[109] ve hayvanıyla cinsel ilişkiye giren bireylerle karşılaşmak mümkündür. Bu durum insan ile hayvan arasındaki sınırların alt üst olduğunun marjinal bir göstergesidir.[110] Bu tartışmalarda inşa edilen kimliklerin patolojik bir yapıya dönüşmesi görülürken öznenin kim, nesnenin ne olduğu karışmaktadır. Özne ve nesne arasındaki ahenkli ve bütünsel ilişki buharlaşmakta ve yapıbozumuna uğramaktadır. Hatta "Ortada bir özne ve nesnenin bulunması zorunlu mudur?" sorusu zihni meşgul etmektedir.

Faydasal değeri açısından eskiden her sınıftan ailenin evinde bekçi köpeği, av köpeği, fare yakalamak için kedi gibi hayvanların varlığı normaldi. Faydasal ve işlevsel değerinin dışında hayvan besleme alışkanlığı yeni ve daha önce benzeri bulunmayan bir olgudur. Berger bu durumu, tüketim toplumlarının belirgin özelliği olan dış dünyadan bir hatırayı alıp evin içine yerleştiren, evi donatan çekirdek ailelerin hem evrensel bir eylemi hem de özel alana çekilişlerinin bir göstergesi biçiminde yorumlar.[111] Çekirdek ailenin yaşam alanı geniş alanlardan, topraktan, diğer hayvanlardan, mevsimlerden yani doğadan yalıtılmış bir yapıya dönüşmüştür. Bu ailedeki ev hayvanı da kısırlaştırılmış veya cinsel olarak kısıtlanmıştır. Başka bir hayvanla teması imkansızlaştırılmıştır. Bu durum onun yapay yiyeceklerle beslenmesi sonucunu doğurur. Berger, ev hayvanlarının zamanla sahiplerine benzemelerinin temelini bu maddi süreçten geçmeleriyle bağlantılı görür. Ona göre ev hayvanları sahiplerinin hayat tarzını yansıtan yaratıklardır.[112]

Hayvanların fiziksel bakımdan önemsizleştirilmesi onların kültürel bakımdan önemsizleştirilmesini doğurur. Deyimlerde, düşlerde, oyunlarda, öyküler ve batıl inançlar içinde kültürel olarak yaşatmaya çalıştığımız hayvanların fizikselliğinin

---

[109] Gökçen, "Hayvanlar Sosyolojinin Neresinde?", 19.

[110] Belk, "Metaphoric Relationships with Pets", 139-140.

[111] Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 35.

[112] Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 35-36.

silikleşmesi, hayvanı hayatın içinde yaşatma eylemini güç hâle getirir. Zihnimizde kaybolmaya yüz tutan ve kültürel olarak önemini korumakta zorlandığımız hayvanları bu sefer *aile ve gösteri dünyasının* parçası hâline getiririz. Böylece hayvanların işlevsellik, fayda, mübadele değerleri merkeziliğini yitirmiş olur. Ailenin parçası olan ev hayvanları böylece birer *kuklaya* dönüşür. Daha sonra toplumun sıradanlıkları, yüzeysellikleri ve bayağılıkları hayvanlar dünyasına yansıtılarak evrenselleştirilir.[113] Hayvanlar dünyasında evrenselleştirilen bu yapaylıklar, bir anda insanların toplumsal hayatlarında somut birer trende ve eyleme evrilir. Örneğin geçmişte ev hayvanlarının sayısı en zengin ülkelerde bile, günümüzde olduğu kadar çok olmamıştır. ABD'de en az kırk milyon köpek, kırk milyon kedi, on beş milyon kafes kuşu, on milyon başka tür ev hayvanı olduğu tahmin edilmektedir.[114]

Amerikalılar ev hayvanlarına yılda 40 milyar dolardan fazla para harcamaktadırlar. Bu rakam hayvanların beslenmesinden, sağlık giderlerine kadar sıradan harcamaları kapsadığı gibi evcil hayvan otelleri, evcil hayvan akupunkturu, evcil hayvan sigortası, kuaförü gibi sıra dışı harcamaları da içerebilmektedir. Saad'a göre ev hayvanı sevgisi ve ilgisi sadece ABD ile sınırlı değildir. Farklı toplumlarda insanların uzun bir geleneksel mirasla hayvanlarla ilişki kurma özellikleri hep var olagelmiştir. Hatta dinsel doktrinlerin dahî hayvan sevgisini pekiştiren ve yücelten ilkelerine dikkat çekmektedir. Ona göre ev hayvanları ailelerin ayrılmaz birer üyesi hâline gelmiştir.[115] ABD'de, ev hayvanına sahip olan ailelerin sayısı çocuk sahibi ailelerin neredeyse iki katına yaklaşmıştır. Bu durumu Saad, adını belirtmediği anonim bir yazarın "Çocuklar, köpeği olmayan insanlar içindir" ifadeleriyle hicvetmektedir.[116]

Archer, ev hayvanlarıyla aramızdaki yakınlığın temel nedeninin bize sağladıkları fayda olmadığını dile getirir. Archer'a göre ev hayvanları ebeveynlik güdülerimizi kendi yararlarına kullanmaktadırlar.[117] Guguk kuşunun kendi yumurtalarını bir başka kuşun yuvasına bırakarak, yavrularının yetiştirilmesini başka bir kuş üzerinden sağlaması tekniğinin benzerini, ev hayvanlarının insanlara uyguladıklarını

---

[113] Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 36-37.

[114] Berger, *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, 35.

[115] Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 146.

[116] Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 146.

[117] John Archer, "Why Do People Love Their Pets?", *Evolution and Human Behavior*, 18 (1997), 237-259; Saad, *Tüketim İçgüdüsü*, 148.

iddia etmektedir. Ona göre ev hayvanları ebeveynlik içgüdülerimizi tatmin etmek ve kendilerini sevmemiz için bizi ayartırlar. Neotenik özelliklerini (acındırıcı ve masum bakışlar, oyunculuk gibi) kullanırlar.[118] Bu iddia birçoğumuz için garip görünse de toplum içinde gördüğümüz somut uygulamalar bu iddianın belli bir haklılık payının olabileceğini düşündürtmektedir. Örneğin hayvanlarına özellikle köpeklerine giysiler, patikler giydirerek dolaştıran, sonra onların dışkılarını naylon eldiven vb. şeylerle temizleyen, hayvanlarına oğlum, kızım şeklinde seslenen, hayvanlarını kaybettiklerinde veya hayvanları öldüğünde adeta çocuklarını kaybetmişçesine yıkılan veya psikolojisi bozulan yetişkin bireylerin varlığı, akıllara adeta küçük bir çocuğun bakımını ve çocuğa gösterilen ihtimamı getirmektedir.

Tam bu noktada Miller'e göreyse düzenli bakım gerektiren ve taşınabilen ürünler birer sorumluluk göstergeleri olarak iş görürler. Evcil hayvanlar bu durumun en açık göstergesi ve birincil kaynağıdır. Örneğin evinizde bir akvaryum bulundurmak, onun ve balıkların zor ve zahmetli bakımlarını gerçekleştirmek bir hayli meşakkatlidir. Bundan dolayı Miller, bir balığı satın aldıktan sonra eğer onu altı ay yaşatabilmişseniz, "büyük bir sorumluluk düzeyi göstermiş olursunuz" demektedir. Bu durum, diğer bireylerin gözünde sizin yüksek bir sorumluluk duygusuna sahip olduğunuzu gösteren bir işarettir. Aynı zamanda bu tür sempatik mesajlarınız nedeniyle toplumsal hayatta size bir eş veya partner bulma gibi getirileri vardır.[119]

Yaşam tarzı açısından saç stiliniz, giyim tarzınız gibi unsurlar, sizin etnik, kültürel, dini aidiyetiniz hakkında bilgi verdiği gibi aslan yelesi saç stiliniz veya kolsuz tişörtünüz toplumsal sınıfınız hakkında bilgi ve mesaj verebilir.[120] Bu açıdan sahip olduğunuz hayvan, bir yaşam tarzı göstergesi ve bu tarzın bir mesajı hâline gelebilir.

Bazı araştırma sonuçlarına göre bireyler, sahip oldukları ev hayvanıyla benzer karakteri taşımaktadırlar. Köpekler ve sahipleri üzerinde gerçekleştirilen bu araş-

---

118 Saad, *Tüketim İçgüdüsü,* 148

119 Miller, *Tüketimin Evrimi,* 258. Bazen gerçek hayvanların pahalı ve alan kaplayıcı olduğu durumlarda insanlar sorumluluk göstergesi işlevini yerine getirebilecek yapay analog, teknoloji veya bilgisayar oyunlarıyla bu ihtiyaçlarını tatmin edebilmektedir. Bir dönemler Japonların ürettiği Tamagochi'ler (elektronik cep hayvanı) veya bilgisayarda hayvanları beslemek zorunda olduğumuz oyunlar bu duruma misaldir. Bkz. Miller, *Tüketimin Evrimi,* 258-259.

120 Saad, *Tüketim İçgüdüsü,* 175.

tırmaya göre insanların besledikleri ev hayvanını seçmesinin temel etkeni, bireylerin edindikleri köpek cinsinin karakter özelliğiyle (sakin, saldırgan, sevimli vd.) kendi karakter özelliklerinin benzer olması ve eşleşmesidir.[121] Platon, özgürlük adına devlette ve toplumda eşitliğin aşırılaştırılmasını eleştirirken birkaç örnekten sonra hayvanlar ve onların sahipleri konusunda bir atasözünü misal olarak verir:

> Hanımefendisi neyse köpeği de odur ve ayrıca gerek atlar gerekse de eşekler diledikleri gibi (serbest) hareket etmeye iyice alışmışlardır ve insanlar onları görünce sokakta kenara çekilmedikleri takdirde yollarına çıkan herkese çarparlar. Kısacası her şey özgürlüklerle (serbestlikle) dolup taşar.[122]

Burada insanların kendi hayvanlarının karakterleri ve davranışlarıyla bir özdeşleşmenin varlığına dikkat çekilirken aynı zamanda hayvana verilen gereksiz ve aşırı serbestliğin, insanın toplumsal rolünü ve kamusal hayatını ele geçireceğine dair bir çıkarımdan bahsedilebilir. Elbette Platon'un bu örneğinin demokratik bir devletteki aşırılaştırılmış özgürlüğün ne tür bir toplumsal dejenerasyona ve sapmaya yönelik olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Bazen davranış ve eylemler kültürler arasında şekil ve biçim açısından farklılık gösterse bile aynı amaç ve işlevselliği barındırabilmektedir. Örneğin; Batı toplumlarında erkeğin sosyal statüsü bir Ferrari aracılığıyla gösterilebilirken Afrika'da Masai Kabilesi'nin erkekleri bunu sahip olduğu sığır sayısıyla gerçekleştirebilmektedir.[123] Benzer şekilde Avustralya'nın kuzeydoğusundaki Vanuatu topluluğunda yeterli sayıda domuza sahip olmak o kişinin evlilik için hazır hâle geldiği, başlık için gerekli birikimi yaptığı mesajını verir. Ayrıca o toplulukta liderlik veya yüksek bir statü elde etmek yine sahip olunan domuz sayısıyla yakından ilgilidir.[124]

Bir hayvan sahibi olmak bireyin merhamet, sorumluluk, sevgi vs. duygularını tatmin etmesinin ve göstermesinin yanında bireyin sosyal statüsünü, kültürel sermayesini sergileme işlevselliğine bürünebilmektedir. Bireylerin ekonomik ve sosyal statülerinin yükseldiğinin ve belli bir yaşam tarzına sahip olduklarının toplumsal sinyallerini

---

[121] Saad, *Tüketım İçgüdüsü,* 150-151.

[122] Platon, *Devlet,* 587-588.

[123] Saad, *Tüketım İçgüdgüsü,* 117.

[124] Siddik - Habib, "Antropolojide Ortaya Çıkan Çok-Disiplinli Güçlü Bir Alt Bilim: Antrozooloji", 29.

vermeleri, bazen hayvanların üzerinden gerçekleştirilebilmektedir. Bir araştırmada sunulan seçkin bir muhitte oturan bireylerin bu sermaye mesajlarının, aynı bireylerin komşuları tarafından nasıl okunduğuna dair şu ifadeler dikkat çekicidir:

> Mobilyaları Beymen tarzı. Bu tip insanlar yeni bir eve taşınırken sadece bavullarını alıp geliyorlar. Eski komşularını ve mahallelerini tamamen terk ediyorlar. Bu insanlar hep aynı pahalı mağazalardan, aynı pahalı restoranlardan ve aynı pahalı tatil köylerinden konuşup dururlar. Evlerini profesyonel dekoratörler döşüyor. Sınıf atlama derdindeki bu insanlar sonunda eve bir de köpek alınca sosyal tırmanışlarını ispat etmiş oluyorlar.[125]

Veblen için zevkin parasal şöhret sayesinde bir yol gösterici olması, hayvanların güzellik standartı üzerinden işleve sokulabilmektedir.[126] Yani birey olarak itibarlı bir gösteriş yapmanız için sadece para yeterli değildir. O paranın ve alım gücünün, zevk ve estetiksel bir eğilim için harcanmış olması gerekir. Bu harcama ve zevkin birleşimi herhangi bir işlevsel fayda, kullanım değeri taşıması bile hayvanlar üzerinden gösterilmektedir. Daha somutlaştırarak ifade edersek kümes hayvanları, sığır, koyun, keçi, çeki atları vd. evcil hayvanlar topluma önemli derecede faydalıdır. Bunlar aynı zamanda üretim malları şeklinde kabul edilirler. Faydalı ve kârlı bir neticeye hizmet etseler de çoğunlukla bunlara güzellik atfedilmez. Bu durum güvercin, papağan, diğer kafes hayvanları, kedi, köpek ve yarış atları gibi normal şartlarda üretime çok katkı sağlamayan evcil hayvanlar için ise daha farklıdır. Bunlar ve bunlara mâlik olmak gösterişsel bir tüketimi ifade ettiği gibi doğal olarak itibarlı mal konumuna yükselirler ve güzel kabul edilirler. Bu ayrıma giren hayvanlar çoğunlukla üst sınıflarca beğenilirler. Üstelik az sayıdaki seçkinlerin güzellik anlayışlarını ve paranın ikinci plana itildiğinin mesajını veren araçlardır. Bu hayvanlara paranın umursanmadan harcandığı bir zevk gösterisi, aynı zamanda bu eğilimdeki seçkinleri alt sınıflardan ve sadece paraya odaklı diğer zenginlerden kendini ayırmanın bir çeşit yoludur.[127]

---

[125] Sencer Ayata, "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı," *Kültür Fragmanları Türkiye'de Gündelik Hayat*, ed. Deniz Kandiyoti – Ayşe Saktanber (İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2012), 50.

[126] Thorstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev. Zeynep Gültekin – Cumhur Atay (İstanbul: Babil Yayınları, 2005), 99.

[127] Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, 99-100.

Veblen, hem itibarlı hem de güzel kabul edilen evcil hayvanlar hakkında bir değer esasından daha bahseder. Bu bahis, hayvanların kendi içlerindeki karakteristik farklılıklarını vurguladığı gibi insanların karakterleriyle hayvanın karakterinin uyuşup uyuşmadığı noktasında bir vurguyu içermektedir. Hatta kedi ve köpek arasında yaptığı ayrımda insanın neden kediyi köpeğe çok fazla tercih etmemesinin nedenlerini yorumlar. Ona göre kedi; köpek ve koşu atları arasında bir işe yaramasına ve bakım masrafının diğerlerinden az olmasına rağmen diğer iki hayvandan daha az itibarlıdır. Aynı zamanda kedinin mizacının insanın statü ve itibar gösterişine pek münasip olmadığını şu şekilde ifade eder:

> O insanla eşitlik esası üzerinde yaşar, tüm değer, onur ve itibar farklılıklarının eski temeli olan statü ilişkisi hakkında hiçbir şey bilmez ve kendisini sahibi ve komşuları arasında kıskandırıcı bir mukayeseye kolay kolay bırakmaz. Bu son kuralın istisnası, pahalılığı nedeniyle bir miktar itibar değeri ve bu nedenle parasal bakımdan özel bir güzellik iddiası olan Ankara kedisi gibi ender ve fantezi ürünlerdir.[128]

Görüldüğü üzere kedinin minnetsiz oluşu, insanın ona hükmedememesi ve istisnalar dışında pahalılığı çağrıştırmaması insanın statüsünü hem kendine hem de toplumun diğer bireylerine göstermesinde bir engeldir. Benzer anlayışların kendi toplumumuzda örneklerini bulmak zor değildir. Kedinin nankör kabul edilmesi, köpek gibi eğitilememesi, sahibi öldüğünde sahibini bile yiyeceği gibi olumsuz ve efsanevi inançların varlığı, bir anlamda insanın hükmedemediği bir hayvanla aynı statüyü paylaşmasının rahatsızlığıdır.

Veblen, köpek için ise işe yaramazlık ve özel mizaç avantajlarına sahip bir hayvan demektedir. İnsana yakın ve arkadaş olmasından dolayı köpeklerden iyi şekilde söz edilebileceğine değinir. Bu açıdan köpeğin zekâsı ve sadakati övülmektedir. Diğer taraftan Veblen'e göre bu övgünün nedeni ve anlamı köpeğin insanın kölesi ve sorgusuz emirlere teslim olmasıyla ve sahibinin ruh hâlini tatmin etmede köle gibi iş görmesiyle ilişkili bulunmasıdır. İnsanla ilişkisinde bu unsurların insanın statüsünü güçlendirmesi, köpeği daha tercihe şayan kılmaktadır. Hatta Veblen'e göre köpek, olumsuz özellikleri barındırmasına rağmen insana yaltaklanmasıyla bu olumsuzlukların üzerini örter:

[128] Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, 100.

Köpeğin kendisi evcil hayvanların en pisi ve alışkanlıkları en çirkin olanıdır. Bunları sahibine karşı aşağılık yaltaklanması ve diğer herkese karşı tehlike ve rahatsızlık oluşturmasıyla örter. Köpek bizim sahiplik arzumuzla oynamak suretiyle methimizi kazanır, ayrıca masraf kalemi olarak ve genelde işe yarar hiçbir amaca hizmet etmeyerek insan gözünde bir itibar metası şeklinde emin bir yer tutar...[129]

Veblen, erkeklerin ve kadınların evcil veya özel tür köpeklere sahip olmasını maliyetli bir eylem olduğunu ifade etmenin yanında gösterişsel tüketim maddeleri olduklarını da belirtir. Bu yüzden toplumsal hayatta itibarlı bir pahalılığa gönderme yaparak bu hayvanlara sosyal kıymet verilmektedir.[130]

Görüldüğü üzere evcil hayvana sahip olmak artık yalnızca faydasal, işlevsel ve mübadele değeri gibi etkenler sebebiyle değildir. Evcil hayvanlar, hayvan kimliğinden ve anlamından soyutlanmış birer "yoldaşa, arkadaşa" veya "yarı insana dönüşmüş" gibidir. Bu yeni anlamların varlığıyla modern insan, geçmişte eleştirdiği ve küçük gördüğü primitif insanla aynı konuma gelmiştir. Hayvanlarıyla aynı kimliğe dönüşen bireyler bir anlamda bunun açık göstergesidir. Nasıl ki geçmişin ilkel kabul edilen insanı, etrafındaki doğayı ve hayvanları totemleştirmiş, animizme ve fetişizme tâbi tutmuşsa aynısını günümüz modern ve postmodern bireylerinin eylemlerinde farklı boyutlarıyla seyretmekteyiz.

Evcil hayvanlara sahip olmak, bazen bireyler tarafından yaşam tarzı ve standartını toplumun diğer bireylerine göstermek maksadıyla kullanıldığı, yani bir mesaja dönüştüğü de söylenebilir. Burada daha çok bireye itibar, saygınlık ve prestij kazandıracak hayvana malik olmak eğilimi vardır. Bu eğilimde yine insan, hayvanlara araçsal çıkarcı bir eylem tipiyle yaklaşmaktadır. Ancak Archer'ın, "onların bizi kullandıkları" açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda, kimin kime hâkim olduğu bir problemdir. Belki de Belk'in ifade ettiği gibi hayvanlar, bizim onlara güvenmemizden daha fazla bize güvenmektedir.[131]

---

129 Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, 100.

130 Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, 101. Koşu atları hakkındaki benzer açıklamaları için bkz. Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, 101-103.

131 Belk, "Metaphoric Relationships with Pets"', 124.

Sonuç

Sosyoloji bilimi ilk dönemlerinde, bir toplum ve inceleme konusu olarak hayvanlara yer vermemişse de onları çoğu kez bir karşılaştırma yöntemi veya metafor şeklinde kullanmıştır. Bu durum insanın kendini, çevresini ve toplumsal hayatını anlamlandırırken ve açıklarken mecbur kaldığı bir gerçeklik ilişkisidir. Özellikle günümüzde hayvan ile insan arasındaki ilişkinin şekli ve mahiyeti epeyce değişmiştir. Bu değişim, hayvanların ailenin bir üyesi hâline gelmesini sağlamıştır. Ayrıca hayvanlar, insanların araçsal çıkarcı bir tarzda ekonomik, kültürel ve toplumsal sermayelerini sergilemelerini sağlayan birer gösterge hâline dönüşmüştür.

Makineleşmeyle hayatımızdan çıkardığımız veya hayatımızdaki konumlarını azalttığımız hayvanları tekrar keşfetmemiz pek sağlıklı bir minvalde gerçekleşmemektedir. Akıl ve araçsal çıkarcılık adına dışlanan hayvanlar, insan dünyasında antropomorfik, edilgen, yapay ve kimliksiz bir şekilde tekrar zuhur etmektedir. Yinelenen bu çıkışla hayvanlar, fıtratı insan tarafından oynanmış mitolojik ve fantastik hilkat garibelerine dönüşmüş gibidir. Neyi kaybettiğini hatırlamaya çalışan modern insan, hayvanların tekrar doğaya dönüşümüzün anahtarı olduğunu hissetmekte ama bu anahtarın bilgisini ve değerini tam olarak kavrayamamaktadır. Bu dönüş esnasında doğanın bir parçası olan hayvanla oynayan insan, adeta bir Tantalos veya Sisyphos işkencesiyle aynı şeyi sürekli tekrar etmektedir. Hayvanlara hükmetmenin tadı ve efsunlu iklimi, insanın hayvan dolayımından gerçekleştirebileceği kendi varoluşsal anlamını yine kendinden koparır. İnsan, "güç mü yoksa kendi olmak mı tercihini" güçten yana kullanmaktadır.

Hayvanlara istediği şekli, biçimi ve kimliği vermek isteyen gerçek nitelik ve duygularını kaybetmiş insanın bir şeyleri hatırlama ve bulma gayreti daha zor hale gelmektedir. Çünkü bu tür eylemler, kendini merkeze koymuş insanın kendi egosunu ve hegemonyasını kendine kanıtlayan bir tutuma dönüşmüştür. Hayvanlara adeta bir "kukla" muamelesi yapılması bunu göstermektedir. Bu, toplumsal hayatta insanlar içinde başaramadığımız ilişki kurma becerisini, kendi özel alanımızda kendi isteklerimiz ve hayallerimiz doğrultusunda oluşturduğumuz, kendimize itiraf edemediğimiz steril ve ütopik bir dünyanın varlığıdır. Aslında hayvanlara şekil vermenin, onları kendine muhtaç etmenin, eğiterek davranışlarını yönlendirmenin, bazen onları nesnelere indirgemenin, modern insanın *Tanrı olma arzusunun*

bir uzantısı olup olmadığı sorulabilir. Bu soru, bireylerin kendi özdüşünümsellikleriyle cevap bulabilecekleri bir niteliğe sahiptir.

Muhayyilede veya gerçekte hayvanın ölümü, doğanın, aynı zamanda insanın ölümüdür. Ancak bu ölüm yalnızca canlılığın yok olup gitmesi değildir. Hayvanın fıtratıyla umarsızca oynamak hem onun hem de "ben"in ölümüdür. Ama benliği lime lime edercesine bir "ben"in ölümüdür bu. Hayvanlar bir anlamda modernizmle başlamış doğayla kaybolan ilişkimizi yeniden inşa etmemizi sağlayacak varlıklar olarak hâlâ oradadır.

Kaynakça

Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri.* çev. Korkmaz Alemdar. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 7. Baskı, 2007.

Archer, John. "Why Do People Love Their Pets?". *Evolution and Human Behavior.* 18 (1997), 237-259.

Ayata, Sencer. "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı". *Kültür Fragmanları Türkiye'de Gündelik Hayat.* ed. Deniz Kandiyoti - Ayşe Saktanber. 37-56. İstanbul: Metis Yayınları, Üçüncü Basım, 2012.

Baudrillard, Jean. *Nesneler Sistemi.* çev. Oğuz Adanır - Aslı Karamollaoğlu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İkinci Baskı, 2011.

Belk, Russell W. "Metaphoric Relationships with Pets". *Society & Animals,* 4/2 (1996), 121-145.

Berger, John. *Hayvanlara Niçin Bakarız?.* çev. Cevat Çapan. Ankara: Delidolu, 2. Baskı, 2017.

Birekul, Mehmet. "Güç, İktidar ve Gösteriş: Geçmişten Günümüze Hayvan Sembolizmi Üzerine Bir Tartışma". *Sosyoloji Divanı.* 7/14 (2019), 35-44.

Bouthoul, Gaston. *Sosyoloji Tarihi.* çev. Cemal Süreya. İstanbul: İnkılâp, 2016.

Colish, Marcia L. *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages.* Leiden, Holland: E. J. Brill, 1985.

Coser, Lewis A. *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları.* çev. Himmet Hülür - Serhat Toker - İbrahim Mazman. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2. Baskı, 2011.

Çetin, Ebru. "Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi.* 20/2 (2017), 89-107.

Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri.* çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Gökçen, Ahmet. "Hayvanlar Sosyolojinin Neresinde?". *Sosyoloji Divanı.* 7/14 (2019), 11-34.

Hale, J. R. "Machiavelli ve Bağımsız Devlet". *Siyasi Düşünce Tarihi.* ed. David Thomson. çev. Ali Yaşar Aydoğan - Cengiz Şişman vd., 22-39. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.

Hirschman, Elizabeth C. "Consumers and Their Animal Companions", *Journal of Consumer Research,* 20/4 (1994), 616-632.

Holbrook, Morris B. vd. "A Collective Photo Essay on Key Aspect of Animal Companionship: The Truth About Dogs and Cats", *Academy of Marketing Science Review,* 1 (2001), 1–17.

Kösemihal, Nurettin Şâzi. *Sosyoloji Tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Basım, 2002.

Kur'ân-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2006.

Machiavelli, Niccolo. *Hükümdar.* çev. Mehmet Özay. İstanbul: Şule Yayınları, 3. Baskı, 1999.

Mauss, Marcel. *Sosyoloji ve Antropoloji.* çev. Özcan Doğan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3. Baskı, 2011.

Meriç, Cemil. *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist.* İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2000.

Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar.* İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 1997.

Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa.* İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 1998.

Meriç, Nevin. *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muâşeret 1894-1927.* İstanbul: Kaknüs Yayınları, Birinci basım, 2000.

Miller, Geoffrey. *Tüketimin Evrimi Cinsiyet, Statü ve Tüketim.* çev. Gülçin Vardar. İstanbul: Alfa Basım Dağıtım, 1. Basım, 2012.

Orwell, George. *Hayvan Çiftliği.* çev. Celâl Üster. İstanbul: Can Yayınları, 51. Basım, 2017.

Pareto, Vilfredo. *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü.* çev. Merve Zeynep Doğan. Ankara: Doğubatı Yayınları, 4. Baskı, 2015.

Platon. *Devlet.* çev. Cenk Saraçoğlu - Veysel Atayman. İstanbul: Bordo Siyah, 2005.

Ritzer, George - Stepnisky, Jeffrey. *Sosyoloji Kuramları.* çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2014.

Saad, Gaad. *Tüketim İçgüdüsü Neden Ferrari, fast-food ve porno seviyoruz?.* çev. Nadir Özata. İstanbul: MediaCat Kitapları, 2012.

Şahin, Özge - Kahya, Yasemin. "Evcil Hayvana Bağlanma Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması". *Nesne Psikolojisi Dergisi (NPD).* 6/12 (2018), 174-197.

Siddik, Abu Bakar - Habib, Ahsan. "Antropoloji'de Ortaya Çıkan Çok-Disiplinli Güçlü Bir Alt Bilim: Antrozooloji". *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi,* 2/1 (2017), 22-35.

Simmel, Georg. *Bireysellik ve Kültür.* çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, Birinci Basım, 2009.

Topçu, Nurettin. *Sosyoloji.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Baskı, 2014.

Veblen, Thorstein. *Aylak Sınıfın Teorisi.* çev. Zeynep Gültekin - Cumhur Atay. İstanbul: Babil Yayınları, Birinci Basım, 2005.

Zetterberg, Hans L. "Önsöz", Vilfredo Pareto. *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü.* çev. Merve Zeynep Doğan. Ankara: Doğubatı Yayınları, 4. Baskı, 2015. 7-24.

MODERN HUKUKTA HAYVANLAR

Süleyman Kandemir – Hasan Örücü

Giriş

Hukuk, adaletin tesisi için çaba sarf eden kurallar bütünüdür. Diğer bir ifadeyle hukukun nihai amacı, adaleti tesis etmektedir. Adalet; herkese hak ettiği hakların verilmesi, sorumlulukların yüklenmesi, kişilerin buna riayet etmesi ve riayet etmeyenlerin de devlet müeyyidesine tabi olması ile sağlanabilir. Adaletin inşasında ise hak süjelerinin tespiti ve haklarının verilmesi önem arz etmektedir. Bu bakımdan hukukta "*hak*", güncelliğini koruyan ve hukukun her dalında karşımıza çıkan önemli bir kavramdır. Nihayetinde hukuk, bütün dallarıyla adaleti gerçekleştirmek için çaba göstermektedir/göstermelidir.[1] Hukukun bu nihai amacına ulaşmasında, insan dışındaki varlıkların durumunun da tartışılması; bu varlıklar içerisinde hem önem hem de hayatımızdaki yerleri nedeniyle hayvanlara ayrı bir parantez açılması gerekmektedir.

Dünya tarihinde hayvanlar bazen insanların esiri olmuş bazen de insanların hayvanlara kutsal anlamlar yüklemesiyle insanlar esir konumuna düşmüşlerdir. Sembolik birçok anlam yüklenen hayvanlar, insan hayatının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Modern zamanlarda geçmişten farklı olarak iş görme ve beslenme alışkanlıklarındaki değişimle beraber artık hayvanlar başka bir boşluğu doldurmaya başlamıştır. Bireyselleşen insanın yeryüzündeki hayatı artık yeni boyutlara doğru evrilmiştir. Zamanla yalnızlaşan ve bu yalnızlığını gidermenin yolunu hayvanlarla gidermeye çalışan insan; bu çerçevede hayvanları, hayatındaki eksikliği tamamlayan bir "birey" olarak algılamaya başlamıştır. Bunun doğal sonucu olarak da hay-

1 Bkz. M. Kemal Oğuzman, Nami Barlas, *Medeni Hukuk* (İstanbul: Arıkan Yayıncılık, 2006), 105; John Nuttal, *Ahlak Üzerine Tartışmalar* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997), 205; Vecdi Aral, *Toplum ve Adaletli Yasam* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988), 7-9; Zahit İmre, *Medeni Hukuka Giriş* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980), 3 vd.

vanlara da hukuk sisteminde "hak sahibi" olarak yer verme yönünde düşünceler gelişmeye başlamıştır. Bu durumda hem hukuk hem de hakkın ne anlama gelebileceğini kısaca ifade etmemiz uygun olacaktır.

Hukuk, dünyada yaşayan varlıkların birbirine zarar vermeden hak ettikleri menfaatlerinin devlet tarafından korunduğu, varlıkların birbirinin alanına müdahale etmediği, başkasına zarar vermediği, nihayetinde de buna aykırı hareket edenlerin devlet tarafından müeyyidelere maruz kaldığı bir düzen olarak ifade edilebilir. *Hak* kavramı ise hukuk kitaplarında, insanlara mahsus bir kavram[2] olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse, hak sahibi olarak sadece "*insan*" ifade edildiğinde, insanın kendisi dışındakilere "*hak tanımama*" hakkı olabilir mi? İnsanın anlam arayışı ve yaşadığı evreni anlamlandırma çabasında insan merkezli bir boyut göze çarpmaktadır. Bununla birlikte; sınırlı bir bakış açısını yansıtan[3] bu düşünce, insanın kendi dışında kalan bütün varlıkları ölçüsüzce kendi çıkarları yönünde kullanabileceği anlamına gelmemektedir.

Hak kavramının, hayvanlar açısından kabul edilebilirliği tartışmalıdır. Bu noktada yasal haklar mı yoksa ahlaki sorumluluklar mı sorusuna da cevap bulunması gerekmektedir. Genel ahlak dışında, kural olarak ahlaki meselelere özel müeyyidelerin tesis edilmediği göz önüne alınırsa, hukuken "*hayvan*" ile neyi kastettiğimiz önem arz etmektedir. Bu konudaki bakış açılarını; hayvanların bir "*eşya*" olduğu, "*kişiye benzer*" konumda olduğu ve "*kişi*" olarak kabul edildiği şeklinde üç başlıkta toparlayabiliriz.[4] Elbette bütün bu görüşler her yönüyle ele alındığında da her halükârda "*insan merkezli*" bir bakış açısı şekillenecektir. İnsan değerli ve merkezde olacaktır. Çünkü insanlar akıl ve ahlaki statüye sahip varlıklardır. Yeryüzünde insan neslinin son bulması bütün ekosistemin de yok olması anlamına geleceğinden zorunlu olarak bütün yaklaşımlarda insan merkezde yer alacaktır.[5] Ahlaki olarak

---

2 O. Gökhan Antalya, *Hukuk Teorisi* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 328; Sami Selçuk, *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne* (Ankara: Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 1999), 319.

3 Gary Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents: The Moral Status of Animals in the History of Western Philosophy*, (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005).

4 Cengiz Koçhisarlıoğlu & Özlem Söğütlü Erişgin, "Hayvanın Hukuki Konumu" http://repository.bilkent.edu.tr/ (Erişim 20 Nisan 2020).

5 Lissy Nelson& Michael Goralnik (ed.), *Anthropocentrism Encyclopedia of Applied Ethics* (Massachussetts: Academic Press, 2012), 145-155.

sorumluluk sahibi olan ve fail olabilen insanın, hak sahibi sayılması doğal bir sonuçtur. Heidegger'in; taşın dünyasız, hayvanların dünya yoksulu, insanların dünyanın kurucusu[6] olduğunu ifade ettiği yaklaşımı, hak sahibi olmak konusunda insanın baş aktör olacağının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

İnsan hakları ihlallerinin evrensel boyutta zirve yaptığı bir dönemde hayvanlar ile ilgili haklardan veya hayvanların korunmasından bahsetmenin gereksiz olduğunu söyleyenler olabilir. Oysa insanın varoluşundan bugüne, belki kıyamete kadar insan dışında varlıklar da var olmaya devam edecektir. Sadece insanın olduğu bir dünya düşünmek mümkün değildir. Mevcut düzen içerisinde insanın merkezde olduğu, ancak diğer varlıkların da göz ardı edilmediği bir hukuk sisteminin tesis edilmesi gerektiği konusunda tereddüt yoktur. Zira doğal dengenin bozulmasına matuf yapılacak her türlü girişimin hukuki bir kısım yaptırımlara tabi tutulması, dünyanın devamı için bir zorunluluktur.

Bu çalışmada hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olan hayvanların, ilk yazılı hukuk kaynaklarında nasıl yer buldukları, uluslararası sözleşmelerde ve kendi iç hukuk sistemimizde yapılan sınıflandırmalara ve hukuki himayeden ne kadar istifade ettiklerine değinilmeye çalışılmıştır.

I. İlk Yazılı Hukuk Kaynaklarında Hayvanlar

Hukuk tarihi açısından ilk yazılı kaynaklarda hayvanların korunmasına yönelik ne tür yaklaşımların olduğunun tespiti, konunun sadece modern zamanlara atfedilemeyeceğini görmek açısından önem arz etmektedir. Hayvanları hukuken korumaya yönelik ilginin yakın tarihlerde başladığı ifade edilse de insanların hayvanlarla kurduğu ilişkinin tarihini 15 bin yıl öncesine, hatta daha da geriye götürmek mümkündür.[7] Hukuk literatürü açısından bakıldığında ise insan-hayvan ilişkisine atıf yapılan ilk yazılı kaynak olarak Sümer Kralı Urgakina Kanunları (MÖ

6 Martin Heidegger, *Grundbegriffe der Metaphysik* (Frankfurt: Klostermann Verlag, 1973), 29-30, 263.

7 Altan Armutak, "Özgürlükten Tutsaklığa: Hayvan", http://www. aktuelarkeoloji.com.tr (Erişim 29 Nisan 2020).

2375) karşımıza çıkmaktadır. Urgakina'nın yaptığı düzenlemeler ile Sümerlerin tarım ve hayvancılıkta çok ileri gittikleri anlaşılmaktadır.[8] Yine Ur Nammu Yasaları'nda (MÖ 2100) üç başlıkta koyunlar, birer başlıkta eşek, koyun ve öküzden bahsedilmektedir.[9] Kendinden önceki kanunları derleyerek yeni reformlara imza atan Babil Kralı Hammurabi'nin (MÖ 1793 -1750) kanunları[10] da insan hayvan ilişkileri konusunda birçok düzenleme barındırmaktadır. 282 maddeden oluşan kanunda hayvanların zikredildiği otuzdan fazla madde bulunmaktadır.[11]

Bir Anadolu medeniyeti olan Hititler (MÖ 2000-1200) de hayvanlar ile ilgili birçok düzenleme hayata geçirmiştir. Sakatlanma ve çalınma durumunda maddi cezaların öngörülmesi dikkat çekicidir. Yine bu dönemde hayvanların, evcil ve yabani diye iki ayrı sınıfa ayrılarak[12] hukukta yer alması zikredilmesi gereken hususlardan biridir. Bu ayırımın, günümüzde hayvanların sınıflara ayrılarak hukuk sistematiğine dâhil edilmesinin temellerini teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Hayvanların korunması noktasında atılan adımlar ele alınırken insan hakları ile ilgili yapılan düzenlemelerin de dikkate alınması gerekir. Çünkü dünyada kendini merkeze yerleştiren insanın, kendi hayatını iyileştirdiği durumlarda kendi dışındakiler için de bir refah arayışına girdiği söylenebilir. İnsan haklarının hukukta yer alması, hayvanları da hukuk sisteminde korumayı beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Hz. Muhammed'in (SAV) 632 tarihli Veda Hutbesi[13] ile 1215 tarihli

8 Alkım Saygın, "Sümer Medeniyeti Üzerine Bir İnceleme", (Erişim 29 Nisan 2020). https://www.academia.edu/32746768/S%C3%BCmer_Medeniyeti_%C3%9Czerine_Bir_%C4%B0nceleme_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_academia.edu_01.05.2017

9 Steven M. Wise, "The Legal Thinghood of Nonhuman Animals", *Environmental Affair Law Rewiew* 23 (1996), 471- 547.

10 Mebrure Tosun, "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21/3-4 (1963), 127-141.

11 The Code of Hammurabi, http://www.gen eral-intelligence.com/library/hr.pdf. (Erişim: 20.04.2020).

12 Billie Jean Collins, "Hitit Dünyasında Hayvanlar", *Aktüelarkeoloji* (Erişim 28 Nisan 2020).

13 İbrahim Bayraktar, "İslâm'ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Veda Hutbesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1991), 221-231; Alâeddin Yalçınkaya, "Türk-İslâm Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, (Ekim 2010-Mart 2011), 69.

Magna Carta'nın insan haklarını temellendirmede en çok başvurulan kaynaklar[14] olduğunu hatırlatarak modern hukuktaki düzenlemelere geçmek istiyoruz.

II. Uluslararası Hukuk ve Sözleşmelerde Hayvanların Korunması

Uluslararası hukuk, birçok devletin taraf olduğu sözleşmelerle doğal dengeyi korumaya çalışmaktadır.[15] Ancak, yaptırım konusunda çok da başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Esasen, uluslararası toplulukların ve sözleşmelerin yaptırım konusunda insan hakları açısından da başarılı olduğu söylenemez. Hayvanların korunması açısından meseleye bakıldığında da farklı bir manzara ile karşılaşmak mümkün değildir.

Modern hukukta hayvanların korunmasına ilişkin ilk önemli metnin *Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi* olduğu kabul edilir. Bu beyanname, 15 Ekim 1978 tarihinde ilan edilmiştir.[16] Elbette bu beyannameden önce de birtakım çalışmaların yapıldığına işaret etmek gerekir.[17] Bilinen yakın tarihli çalışmaların bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1968 yılında imzaya açılan 65 no'lu *Hayvanların Uluslararası Taşıma Sırasında Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi* (4 Mayıs 1975 tarihli 1522 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir)
- 1976 yılında imzaya açılan 87 no'lu *Yetiştirme Amaçlarıyla Muhafaza Edilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi*

---

[14] Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Hakları I: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri* (Ankara: İnsan Hakları Merkezi Yayınları,1995), 121.

[15] Burcu Dönmez, "Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar", *Journal of Yaşar University* 8/Özel (Erişim 22 Nisan 2020), 909.

[16] AB Bakanlığı-Tarım ve Balıkçılık Başkanlığı, "Hayvan Hakları, Hayvanların Korunması ve Refahı" (Ankara) (2011) (Söz konusu bakanlıklar değişmiş ise de internette hâlihazırda bilgiler muhafaza edilmektedir.) Erişim: 20.04.2020.

[17] Dilara Buket Tatar, "Hayvanların Korunmasın Dair Görüşlere Eleştirel Bir Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20/3 (2016), 298; Aşkın Yaşar - Halis Yerlikaya, "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi", *Vet. Bil. Derg.* 20/4 (2004), 39; Ayşe Menteş Gürler, "Uluslararası Sözleşmelerde Yabani Hayvan Refahı ve Korunması", *Vet. Bil. Derg.* 20/3 (2004), 75–79.

- *Kuşların Himayesine Dair Milletlerarası Sözleşme* (17.12.1966 tarihli 12480 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir)
- 1979 yılında imzaya açılan 102 no'lu *Kesim Sırasında Hayvanların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi*
- 1986 yılında imzaya açılan 123 no'lu *Deney ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Omurgalıların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi*
- *1987 yılında imzaya açılan 125 no'lu Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi (20 Ekim 2003 tarihli 25265 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir)*
- *Bern Sözleşmesi-Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme* (17 Mayıs 1994 tarihli 21937 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir)
- *Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme* (CITES). (20 Haziran 1996 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak 22 Haziran 1996'da yürürlüğe girmiştir)
- *Biyolojık Çeşitlilik Sözleşmesi* (27 Aralık 1996 tarihli 22860 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir)
- Türkiye Cumhuriyeti adına 6 Haziran 2007 tarihinde imzalanan *Çiftçilik Amaçlarıyla Beslenen Hayvanların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi* (26 Ekim 2017 tarihli ve 7055 sayılı Resmî Gazete'de kabul edilerek Yürürlüğe girmiştir)
- *Gözden Geçirilen Uluslararası Taşımacılıkta Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi* (05 Nisan 2018 tarihli ve 7133 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir)

Bir kısmının ismini sıraladığımız uluslararası sözleşmelerin görünürdeki ana amacı, hayvanların tabii hayatlarını sürdürmelerine imkân tanımak; bu çerçevede de hayatlarına saygı gösterilmesini tesis edebilmektir. Aslında onların hayatlarına saygı göstermek, insan varlığının da bir anlamda garantisidir. İnsanlar, temelde böyle düşünseler de pratikte bu doğrultuda adımlar atılmamaktadır. Tabii hayatın korunması için çeşitli resmi, yarı resmi ve özel uluslararası birtakım toplulukların tesis edildiği ve faaliyet yürüttüğü bilinse de gerek bu kuruluşlar gerekse müeyyide

tatbik eden münferit devletlerin tam anlamıyla başarıya ulaştığını söylemek mümkün değildir. Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF) yetkilileri tarafından açıklanan veriler de bu duruma işaret etmektedir.[18]

Anlaşıldığı üzere, hayvanların korunması hususunda uluslararası hukukta bir gayretin var olduğu dikkatleri çekse de bunun yeterli seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. Gerek kuralların gerekse müeyyidelerin çok daha etkin hâle getirilmesi gerektiği izahtan varestedir.

III. İç Düzenlemelerimiz Açısından Hayvanların Korunması

Ülkemizin hayvanlar ile ilgili karnesine bakıldığında, esasen çok kötü durumda olduğumuzu söylemek mümkün değildir. Zira İspanya'da olduğu gibi boğalar, Japonya'daki gibi balinalar vahşice öldürülmemekte, Filipinler'de olduğu gibi tavuklar dövülerek katledilmemektedir. Veya diğer ülkelerde olduğu gibi çeşitli vahşetlere maruz kalmamaktadır. Bununla birlikte, elbette münferit bazı vakalarda hayvanlara işkence edildiğine ya da hayvanların hor kullanıldıklarına tanıklık edebilmekteyiz.

Bütün canlılar ile dengeli bir hayat için devletlerin birtakım düzenlemeler yapmak zorunda oldukları açık bir gerçektir. Yoksa sadece uluslararası sözleşmelerle söz konusu dengenin sağlanamayacağı açıktır. Sırf merakından sokakta bulduğu kediye işkence yapanların, köpeğe tekme atanların, atları bir canlı değil de adeta makine imiş gibi kullananların, yavrulama döneminde balık avlayanların, nesilleri tükenmek üzere olan yabani hayvanları katledenlerin ve burada sayamadığımız diğer birçok olumsuz durumun önüne geçilebilmesinin en önemli yolu, hiç kuşkusuz caydırıcı müeyyidelerin tesis edilmesinde yatmaktadır. Bu doğrultuda ülkemizde yapılan mevzuat çalışmalarının bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu[19]

Söz konusu Kanun'da amacının *"hayvanların rahat yaşamlarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekme-*

[18] Bkz. https://www.wwf.org.tr/calismalarimiz/yaban_hayati/

[19] Resmi Gazete, Tarih: 01.07.2004, Sayı: 25509

lerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamak" (m. 1) olduğu ifade edilmektedir.

- *Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği*[20]

Yönetmelik, 5199 sayılı Kanun çerçevesinde şu amaçla ihdas edilmiştir:

a) *Ev ve süs hayvanı ile kontrollü hayvanları bulundurma ve sahiplenme şartlarına uygun olarak hayvan bakımı konularında; yerel hayvan koruma görevlileri ile ev ve süs hayvanı satan kişilere verilecek eğitime, sahiplenilerek bakılan hayvanların çevreye verecekleri zarar ve rahatsızlıkları önleyici tedbirlere ilişkin esasları,*

b) *Sahıpsiz hayvanların toplanması, toplatılması, sağlık bakımlarının yapılması, kısırlaştırılması, aşılanması ve alındıkları ortama geri bırakılmasına karar verilenlerin kimliklendirilerek bırakılması, geçici hayvan bakımevlerinin çalışma usul ve esasları ile yerel yönetimlerin ve yerel hayvan koruma görevlilerinin görev ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeleri yapmaya ve sahipsiz hayvanların çevreye verebilecek olumsuz etkileri gidermeye yönelik alınacak tedbirleri,*

c) *Hayvanların konu ve oyuncu edildiği her türlü ticarî amaçlı gösteri, reklam ve benzeri film ile fotoğraf çekimlerinde hayvanların kullanılmasına ilişkin usul ve esasları,*

d) *Kanunî istisnalar ile tıbbî ve bilimsel gerekçeler ve gıda amaçlı olmayan, insan ve çevre sağlığına yönelen önlenemez tehditler bulunan acil durumlar dışında, hayvanların öldürülmesi ile ilgili usul ve esasları,*

e) *İl hayvan koruma kurullarının çalışma usul ve esaslarını,*

f) *5199 sayılı Kanun hükümlerine uyulup uyulmadığının denetlenmesine ve denetim elemanlarının niteliklerine ilişkin usul ve esasları,*

g) *Hayvanların korunması amacıyla geçici bakımevleri ve hastanelerin kurulması, bu yerlerde bakım, rehabilitasyon, aşılama ve kısırlaştırma gibi faaliyetlerin desteklenmesi için diğer ilgili kurum ve kuruluşlara mali destek sağlamak üzere Bakanlık bütçesine konulan ödeneğin kullanımına ilişkin usul ve esasları,*

h) *5199 sayılı Kanunda belirtilen, idarî para cezalarına dair düzenlenecek makbuzların şekli, dağıtımı ve kontrolü ile ilgili usul ve esasları belirlemek. (m. 1)*

---

[20] Resmî Gazete, Tarih: 12.05.2006, Sayı: 26166

- *Hayvan Hastaneleri Yönetmeliği*[21]

Yönetmeliğin amacı *"gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan hayvan hastanelerinin sahip olması gereken asgari teknik ve sağlık şartları ile açılma, çalışma ve denetlenmesine ilişkin usul ve esasları düzenlemektir"(m.1)* şeklinde ifade edilmiştir.

- *Ev ve Süs Hayvanlarının Ticari Olmayan Hareketlerinde Uygulanacak Hayvan Sağlığı Şartlarına Dair Yönetmelik*[22]

Amacı; *"insan ve hayvan sağlığının korunmasını sağlamak ve türe özgü hayvan hastalıklarının yayılması riskini azaltmak için ev ve süs hayvanlarının ticari olmayan hareketlerinde uygulanacak hayvan sağlığı şartları ve yapılacak kontrollere dair usul ve esasları düzenlemektir"(m. 1)* şeklinde ifade edilmiştir.

- *Hayvanların Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliği*[23]

Bu yönetmeliğin amacı; *"Canlı omurgalı hayvanların yurt içindeki nakilleri sırasında korunmalarını ve hayvan refahı kurallarına uyulmasını güvence altına almak ve bu kapsamda yapılacak olan resmî kontrollerde uygulanacak esas ve usulleri belirlemektir"(m. 1)* şeklinde ifade edilmiştir

- *Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Genel Hükümler Hakkında Yönetmelik*[24]

Amacı; *"ürün ve hizmetinden yararlanılan hayvanların, gelişmesi, uyumu ve evcilleşme durumları ile fizyolojik, etolojik ihtiyaçları ve davranışları dikkate alınarak bakıldıkları ve yetiştirildikleri koşulların asgari standartlarını belirlemektir"(m. 1).*

- *Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik*[25]

Belki en tartışmalı konulardan biri olan hayvanların denek olarak kullanılması meselesinde etik kurulların oluşturulması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu çerçevede tanzim edilen yönetmeliğin amacı da *"deney hayvanları ile yapılacak olan*

---

21 Resmî Gazete, Tarih: 21.12.2011, Sayı: 28149.

22 Resmî Gazete, Tarih: 05.12.2011, Sayı: 28133.

23 Resmî Gazete, Tarih: 24.12.2011, Sayı: 28152.

24 Resmî Gazete, Tarih: 22.11.2014, Sayı: 29183.

bilimsel araştırma, test, eğitim, öğretim gibi temel etkinliklerde kullanılan yöntem ve materyaller ile ilgili kabul edilebilir etik standartların belirlenmesine, hayvan deneyleri merkezi etik kurulu ve hayvan deneyleri yerel etik kurullarının kuruluş ve çalışmalarına, yapılması planlanan işlemlerin sunulmasına, araştırma ve çalışma önerilerinin incelenmesi ve izin verilmesine, uygulamaların izlenmesine, deney hayvanları üzerinde yapılan bütün prosedürlerin kayıt altına alınmalarına ve bu prosedürlerin anında ya da geriye doğru izlenebilmelerine, bütün işlemlerin denetlenebilirliğinin sağlanmasına ve ilgili işlemlerin gerektiğinde sonlandırılmalarına ilişkin esasları belirlemek" (m. 1) şeklinde ifade edilmiştir.

- *Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmelik*[26]

Yukarıda belirtilen Yönetmeliğe paralel bu düzenlemede şu ifadelere yer verilmiştir: *"Bu Yönetmeliğin amacı deneysel ve diğer bilimsel amaçlar için kullanılacak hayvanların yetiştirilmesi, beslenmesi, barındırılması, bakılması; üretici, tedarikçi, kullanıcı ve araştırmaya yetkili kuruluş iş ve işlemlerini, hayvanların menşei, üremesi, işaretlenmesi, bakım ve barınması ile öldürülmesi iş ve işlemlerini, gerektiğinde hayvanların prosedürlerde kullanılmasıyla ilgili projelerin değerlendirilmesi ve prosedürlerin yetkilendirilmesi, çalışan personelin nitelikleri, tutulacak kayıtlar, prosedürlerde kullanılmak üzere izinli kuruluşlarda üretilmesi zorunlu türler, hayvan türlerini ve kuruluşların uyacağı esasları belirlemek, prosedürlerde kullanılmak üzere üretilen, tedarik edilen veya prosedürlerde kullanılan hayvanların refah ve güvenliklerini sağlamaktır"* (m. 1).

- *Av ve Yaban Hayvanları ile Bunlardan Elde Edilen Ürünlerin Bulundurulması, Üretimi ve Ticareti Hakkında Yönetmelik*[27]

Yönetmeliğin amacında *"av ve yaban hayvanlarının üretimi, yetiştiriciliği ile doğadan avlanan, yakalanan hayvanlar ve bunlardan elde edilen ürünlerin ticaretinin, yurda giriş ve çıkışlarının nasıl yapılacağı ile bunların hangi şartlarda bulundurulacağına ilişkin usul ve esasları kapsar"(m. 1)* belirtilmekte olup, dayanaklarından birinin *"Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin "CITES"*

---

25 Resmî Gazete, Tarih: 15.02.2014, Sayı: 28914

26 Resmî Gazete, Tarih: 13.12.2011, Sayı: 28141.

27 Resmî Gazete, Tarih: 16.06.2005, Sayı: 25847.

Sözleşmesi" olduğu, bir diğerinin de *"Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korumasına ilişkin Bern Sözleşmesi"* olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere gerek uluslararası sözleşmeler ve gerekse uluslararası sözleşmelerin mesnet alındığı iç düzenlemelerimizde aslolan unsur "*hayvanların korunması*" ve "*doğal dengenin*" devam etmesidir. Burada asıl sorun, doğal dengenin ne olduğu, hayvanların hukuki statüsünün ne olması gerektiği ile ilgilidir. Bu doğrultuda "*çiftlik hayvanları olarak adlandırılan türlerin etlerinden ve sütlerinden istifade edilmesi, av hayvanlarının avlanması ya da insanlara zarar veren veya zarar verme ihtimali bulunan hayvanlardan korunmak için, gerektiğinde bu türlerin öldürülmesi doğal dengeye aykırı mıdır?*" şeklinde birtakım sorular gündeme getirilebilir. Bu sorulara nasıl cevap verilirse verilsin, hayvanlara yönelik muamelelerin "*insanca*" olması gerektiğinde tereddüt yoktur. Bu ve benzeri sorulara cevap aranırken, merkezde insanın yer alıp almaması gerektiğinin de ayrıca tartışılması gerekir. Temelde sosyoloji ve felsefenin konusu olan bu tartışmada ortaya konulacak cevapların mevzuatı da şekillendirdiği bir gerçektir. Mesela, hayvanları bir birey olarak kabul edip hukuk düzen karşısında bir "*hak*" verildiğinde, devamında başka sonuçlara ulaşılmakta ve farklı tartışmalara kapı aralanmaktadır.[28] Yine örneğin Avrupa'nın bazı ülkelerinde kediye, köpeğe veya diğer bazı hayvanlara miras bırakan kişilerin ya da köpeğiyle evlenenlerin olduğu malumdur. Kanaatimizce, hayvanın bir birey gibi dikkate alınarak "*hak süjesi*" hâline getirilmesi telafisi imkânsız sonuçlar doğuracak, doğal dengeyi alt üst edecektir. İnsanların "*hayvanlardan evrildiğini*" söyleyenler ile insanın "*eşrefi mahlûk*" olarak yaratıldığını söyleyenler arasında hukuki düzenlemeler konusunda elbette farklılıklar olacaktır. Zira yasal düzenlemeler bu bakış açısına göre şekillenmektedir. Biz, konumuzun sınırlarının dışına çıkmamak adına bu tartışmalara[29] derinlemesine girmemekle birlikte, temel bakış açımızın, hayvanların bir *hak süjesi* ve bir *birey* olarak değil, *birlikte yaşamak zorunda olduğumuz doğal dengenin önemli bir aktörü*, bir varlık olarak değerlendirilmesi yönünde olduğunu ifade etmek istiyoruz.

---

[28] Farklı bir bakış açısı için bkz. Halil Yılmaz, "Hayvan Haklarına Bakış", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 62 (2006), 212–229.

[29] Tartışmalar için bkz. Dilara Buket Tatar, "Hayvanların Korunmasın Dair Görüşlere Eleştirel Bir Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XX/3 (2016), 297–330; Türker Savaş vd. "Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış -

Meseleye yukarıdaki bakış açısından yaklaşıldığında, bazen besin kaynağı olarak, bazen çok önemli bir yardımcı olarak ve bazen de mücadele edilmesi gereken bir varlık olarak hayvanlarla ilgili bazı düzenlemelerin yapılması gerektiğinde tereddüt yoktur. Temelde hayvanların işkence yoluyla öldürülmesinin hiçbir hukuki ve insani tarafının bulunmadığının altını çizmek istiyoruz. Bu doğrultuda besin olarak faydalanılacak hayvan ile kendisiyle mücadele edilmesi gereken hayvanın öldürülme usullerinin de elbette farklı olması gerekir. Hayvan hakları savunucularının pek gündeme getirmedikleri "*sivrisinek ile mücadele nasıl yapılmalıdır*" sorusu sorulabilir mesela. Bu soruya verilebilecek cevaplar sınırlıdır; kesilerek veya vurularak şeklinde cevap verilemez. Ama onlarla dahi insancıl mücadele yöntemleri vardır. Bir çekirge istilası söz konusu olduğunda hayvan haklarını savunduklarını söyleyenlerin "*çekirgelere dokunmayın, onlar doğal dengeyi sağlayan varlıklardır*" demelerinin hiçbir anlamı yoktur. Zira insanın besin kaynaklarına, bir diğer ifadeyle insan varlığına zarar vereceğinden bu hayvanın durdurulması için gerekli tedbirlerin alınması en temel insan haklarından biridir. Bundan dolayı bu durumun hayvanların korunmasına yönelik bir ihlal teşkil ettiği düşünülemez.

Hayvanların nesillerinin devam etmesine ve genetiklerinin bozulmamasına yönelik uluslararası çalışmalardan biri olan *Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması*'nın 27. maddesinde şu hüküm tesis edilmiştir:

> 2. Üyeler, kamu düzenini veya genel ahlakı korumak, insan, hayvan veya bitki yaşamını veya sağlığını korumak veya çevrenin ciddi biçimde zarar görmesini engellemek için gerekli olan durumlarda kendi ülkelerinde patentten ticari olarak yararlanmanın engellenmesini, patent verilebilir buluşlar dışında bırakabilirler, ancak şu koşulla ki, bu dışta bırakma yalnızca patentten yararlanmanın kendi yasaları ile yasaklanmış olması nedeniyle gerçekleştirilmemelidir.

Özellikle gen teknolojisinde, klonlama ve yapay üretimlerde insanla birlikte hayvanların da deney vasıtaları olarak görüldüğü bir zamanda elbette uluslararası sözleşme ve yaptırımlarla bir sınırlama getirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sadece hayvan değil, insan neslinin bozulması ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalınacaktır.[30]

Nesnel Arayışlar", *Hayvansal Üretim* 50/1 (2009), 54–61; Nazile Kalaycı, "Hayvan: Tür Mü Birey Mi?", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 20/82 (2017), 81–97.

[30] Detaylı Bilgi İçin Bkz. Fatima Kandemir Ergün, *Benzersiz Olma Hakkı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2019).

IV. Hayvanların Korunması Açısından Ülkemizin Genel Durumu

Bir ülkenin genel durumunun değerlendirilmesi, bilindiği üzere çeşitli kriterlere göre gerçekleştirilir. Başkaları tarafından belirlenmiş kriterler ve usuller baz alınarak değerlendirme yapıldığında çıkan/çıkacak sonuç ile realist ve idealist kriterlerle yapılacak değerlendirmede çıkan/çıkacak sonuç elbette farklı olabilecektir. Bu bağlamda öncelikle taraflı mülahazalar ya da siyasi etkiler neticesinde zaman zaman ülkemize dair yapılan değerlendirmelerin hukuki ve objektif olmadıklarına ya da olamadıklarına dikkat çekmek istiyoruz. Bundan dolayı ülkemizin gerek insan hakları konusunda gerekse de hayvanların korunmasına ilişkin kararnamenin dışarıdan kötü gibi gösterilmesi ya da öyle yansıtılmasının bu gerçek dikkate alınarak okunması gerekir.

Giriş bölümünde işaret edildiği üzere, hayvanları çiftlik hayvanları, evcil hayvanlar, sokak hayvanları, av hayvanları, zararlı hayvanlar ve sirk hayvanları gibi gruplara ayırabiliriz. Ancak, hangi kategoride yer alırsa alsın, hayvanların iyi muamele görme hakkı olduğunda tereddüt yoktur.

Hayvanların korunması için tanzim edilen *"5199 sayılı Hayvanların Korunması Kanunu"*nda, bazı ülkelerin kanunlarında yer verilen "hissedebilen varlık" ifadesinin yer almaması Türk hukuku açısından yapılan en önemli eleştirilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında, mevzuatta bu ibareye yer verilmemiş olması, hayvanların bu yönlerinin ihmal edildiği anlamına elbette gelmemektedir. Zira hayvanların özellikleri, hayvanlar ile ilgili verilecek kararlarda mutlaka dikkate alınmalıdır, alınmaktadır da.

Bununla birlikte, hayvanların korunması ile ilgili tanzim edilen 5199 sayılı Kanun'un cezai hükümlerinin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Kanun'da yer alan cezaların tamamı *"idari para cezası"* şeklinde tanzim edilmiştir.[31] Oysa hayvanlara karşı zaman zaman canavarca hisle öldürme, işkence etme gibi

---

[31] Bakınız, İdari Para Cezaları için 5199 Sayılı Kanun, Madde 28- (Değişik madde: 23/01/2008-5728 S.K./553.mad)

muamelelerin olduğu bilinen bir gerçektir. Bir hayvanı öldüren, ona işkence eden, yaralayan, herhangi bir zarar veya zarar tehdidi olmadığı hâlde kötü muamelede bulunan bir insanın, insanlara karşı da aynı şekilde davranabileceğinde tereddüt yoktur. Bu nedenle, verilecek cezaların da farklı şekilde tanzim edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Özellikle, Hayvanları Koruma Kanunu'nun 13. maddesinde yer alan *"Kanuni istisnalar ile tıbbi ve bilimsel gerekçeler ve gıda amaçlı olmayan, insan ve çevre sağlığına yönelen önlenemez tehditler bulunan acil durumlar dışında yavrulama, gebelik ve süt anneliği dönemlerinde hayvanlar öldürülemez."* şeklindeki hükmünün eksik olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu maddede yer alan öldürme fiilinin adeta *"yavrulama, gebelik ve süt anneliği dönemlerine"* mahsus olduğu, bu dönemler dışında öldürme fiilinin yapılabileceği gibi bir anlam çıkarmak mümkündür. Oysa maddenin amacının bu olmadığı aşikârdır. Balıklar gibi bazı hayvanlar için bu ibarelerin tam ve doğru olduğu söylenebilir. Ancak sokak hayvanları için uygun olduğunu söylemek mümkün müdür?

Sık sık haberlere konu olan hayvanlara işkence veya öldürme görüntüleri her insanın vicdanını rahatsız etmektedir. Elbette kanun koyucular tarafından da hissedilen bu rahatsızlığın bir an evvel fiiliyata dönüşmesi ve uygun cezaların verilmesi umulmaktadır.

A. Çiftlik Hayvanları

Çiftlik hayvanları olarak ifade edilenler; büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile atlar, eşekler, develer gibi hayvanlardır. Bu hayvanların bir kısmının etinden ve sütünden, diğer bir kısmının ise gücünden faydalanılmaktadır. Bazılarının ise hem gücünden hem de etinden ve sütünden yararlanılır. Bu faydalanmaların insanca yapılma gerekliliği hem hukukun genel ilkeleri hem de insan vasfının ve genel ahlakın bir gereğidir. Bu bakımdan, bu hayvanlardan sağlanacak faydaların, "*insanca*" olması[32], aksi davranışta bulunanların ise mutlaka buna uygun şekilde cezalandırılması gerektiği kanaatindeyiz.

[32] Engin Arıkan, *Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)* (Galatasaray Üniversitesi, 2014), 133; AB Bakanlığı-Tarım ve Balıkçılık Başkanlığı, "Hayvan Hakları, Hayvanların Korunması ve Refahı" (2011).

B. Evcil Hayvanlar

Evcil hayvan kategorisine giren hayvanlara örnek olarak en başta köpekleri, kedileri, kuşları ve balıkları sayabiliriz. Bunun dışında evcil hayvan kategorisine girebilecek hayvanlar (örn. hamster) olabileceği gibi, esasen evcil olmadığı hâlde (yılan, kurt, aslan gibi) evcilmiş gibi bakılan hayvanları da görebiliriz. Burada son olarak belirtilen ve yabani hayvan oldukları hâlde ehlîleştirilmeye çalışılan hayvanların zaman zaman asıllarına rücu ettikleri ve sahiplerine ciddi zararlar verdiklerine de şahit olunmaktadır.

Tam anlamıyla evcil olarak kabul edilebilecek hayvanların korunma, evde bakım ve beslenme kurallarının detaylı bir şekilde tanzim edilmesi amaca hizmet edecektir. 5199 sayılı Kanun'da bu hayvanlar *"İnsan tarafından kültüre alınmış ve eğitilmiş hayvanları"*, *"İnsan tarafından özellikle evde, iş yerlerinde ya da arazisinde özel zevk ve refakat amacıyla muhafaza edilen veya edilmesi tasarlanan bakımı ve sorumluluğu sahiplerince üstlenilen her türlü hayvanı"* ve *"Bir kişi, kuruluş, kurum ya da tüzel kişilik tarafından sahiplenilen, bakımı, aşıları, periyodik sağlık kontrolleri yapılan işaretlenmiş kayıt altındaki ev ve süs hayvanlarını"* şeklinde ifade edilmektedir.[33]

C. Sokak Hayvanları

Sahipleri olmayan, sokaklarda yaşayan, insanların kendilerine verdikleri veya kendi buldukları ile beslenen, zaman zaman saldırgan olabilen hayvanlar, bilindiği üzere genelde köpek ve kedilerdir. Sık sık rastladığımız bu hayvanların evcil hayvanlar gibi olmadıkları, özellikle aç kaldıkları zaman saldırgan olabildikleri malumdur. Bu hayvanlar ile ilgili sorumluluğun devlete ait olduğu ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bilinmektedir. Örneğin belediye sınırları içindekiler için ilgili belediyenin hizmet sorumluluğu vardır. Sabahları spor yapmaya çıkan bir vatandaşın köpeklerin saldırısı sonucu yaralanmasında gerekli tedbirleri almayan belediyenin sorumluluğu söz konusu olur.

5199 sayılı Kanun'un 3. maddesinde sahipsiz hayvanlar *"Barınacak yeri olmayan veya sahibinin ya da koruyucusunun ev ve arazisinin sınırları dışında bulunan ve*

[33] 5199 sayılı Kanun m. 3/e,ı,j.

herhangi bir sahip veya koruyucunun kontrolü ya da doğrudan denetimi altında bulunmayan evcil hayvanları" şeklinde tanımlanır. Bizim *"sokak hayvanları"* olarak belirttiğimiz varlıklar, Kanun'da *"sahipsiz hayvanlar"* olarak belirtilmiştir. Her ne kadar sahipsiz iseler de bu hayvanların verebilecekleri zararlar nedeniyle idari sorumluluk açısından devletin sorumluluğu altında olduklarını tekrar hatırlatmak gerekir.

Sokak hayvanlarının veya yabani hayvanların saldırma ihtimali karşısında elbette insanların kendini koruması gerekir. Çalışmamız, özel hukuk açısından olduğu için ceza hukuku açısından[34] açıklama yapılmamıştır. Özel hukuk açısından ise konu *"ıztırar hâli"* ve *"hayvan bulunduranın sorumluluğu"* açılarından ele alınabilir.

Iztırar hâli (zorunluluk hali)[35], özel hukuk açısından hukuka aykırılığı ortadan kaldıran nedenlerden biridir.[36] Zorunluluk hâli, bu hâlin bulunmadığı durumlarda failin sorumluluğuna yol açabilecek bir fiilin hukuka aykırılığını ortadan kaldırabilecek bir durumu ifade eder. Bununla birlikte özel hukuk açısından, şartları oluştuğunda denkleştirme bedeli ödemek suretiyle bir yükümlülük söz konusu olabilecektir. Bir hayvanın verebileceği zararı, yine bir zorunluluk durumu söz konusu ise bertaraf ederken hayvana zarar verilmesi hâlinde, hayvanın sahipsiz olması hâlinde denkleştirmeden bahsetmek doğru olmayacaktır. Mesele, zararı veya zarar görme tehlikesini makul surette defetmektir. Diğer bir ifadeyle bir sorumsuzluktan bahsedebilmek için, hukuka uygunluk sebebinin bulunduğunun ispatı gerekecektir.[37]

---

34 Konuya ilişkin ceza hukuku kitaplarından yeterli açıklamalar bulunmakla birlikte, konunun özel olarak incelendiği makaledeki açıklamalara bakılabilir: Veli Özer; Özbek - Koray Doğan, "Zorunluluk Halinin (TCK m.25/2) Hukuki Niteliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. 9/S. 2 (2007), 195–222.

35 Geniş bilgi için bkz. Osman Gökhan Antalya, *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'na Göre Borçlar Hukuku Genel Hükümler.* Beta Basım, 1. Basım, 2012.

36 *Türk Borçlar Kanunu* m. 63. *"…… zorunluluk hâllerinde de fiil, hukuka aykırı sayılmaz." Türk Medeni Kanunu* m. 753/1: *"Bir kimse kendisini veya başkasını tehdit eden bir zararı veya o anda mevcut bir tehlikeyi ancak başkasının taşınmazına müdahale ile önleyebilecek ve bu zarar ya da tehlike taşınmaza müdahaleden doğacak zarardan önemli ölçüde büyük ise, malik buna katlanmak zorundadır."*

37 Rıfat Murat Önok - Işık Önay, "Hukuk Düzeninin Birliği İlkesi Çerçevesinde Zorunluluk Hâlinin Hukukî Niteliği", İstanbul Hukuk Mecmuası 77/2 (2019), 847–895; G. Kurtulan, "Haksız Fiilde Hukuka Aykırılık Unsuru", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,* 23/1 (2017), 469.

Hayvan bulunduranın sorumluluğu açısından bakıldığında, Türk Borçlar Kanunu'nda yer alan düzenleme, sahipli hayvanların bir başkasına verdiği zararın hayvanın malikinden ziyade, hayvanı o anda kim elinde tutuyorsa/bulunduruyorsa onun tarafından tazmin edilmesi gerektiği yönündedir.[38]

Sonuç

Netice itibariyle ne uluslararası sözleşmelerin ne de iç düzenlemelerin sevgiyi zorla inşa edemeyecekleri bir vakıadır. Hayvanlara yönelik muameleler konusunda caydırıcılığın ancak insanların kalbine merhameti yerleştirmekle gerçekleşeceği ortadadır. Hayvanların korunmasının aslında insanlığın geleceğini korumak anlamına geldiği unutulmamalıdır. Devletler, bu minvalde gerekli tedbirleri almaya mecburdur. Fakat en mükemmel hukuk sisteminin bile ahlaki olgunluğa ulaşmamış medeniyetlerde toplumsal düzeni sağlamakta zorlandığı/zorlanacağı gözden kaçırılmamalıdır.

Hukuk, varlıkların bir arada yaşamasını temin eden kurallar bütünüdür. Hayvanlara uymaları için kural konulması mümkün değildir. Ancak, hayvanlar ile ilgili insanların uyması gereken birtakım kurallar konulabilir ve insanların bu kurallara riayet etmesi için de uygun müeyyide mekanizması tesis edilebilir. Mevcut yasal düzenlemelerin bu hususta yeterli olduğunu söylemek zordur. İnsanı yaşatmak, hayvanı öldürmekle değil, kontrol altına almakla olabilir. Yalnız hayvan haklarını tesis ederken de insan hayatını tehlikeye düşürecek adımlardan elbette kaçınılmalıdır. Bu noktada çoğu zaman hayvan hakları savunucularının veya hayvanlara olağanüstü değer atfedenlerin, insan varlığı aleyhine hareket ettikleri görülmektedir. Meselenin özünde, her canlıya hak ettiği değerin verildiği bir hukuk düzeninin inşa edilmesi yatmaktadır. Dünyanın doğal dengesinde devamı için de bu gerekli ve zorunludur.

---

[38] TBK m.67: "*Bir hayvanın bakımını ve yönetimini sürekli veya geçici olarak üstlenen kişi, hayvanın verdiği zararı gidermekle yükümlüdür. Hayvan bulunduran, bu zararın doğmasını engellemek için gerekli özeni gösterdiğini ispat ederse sorumlu olmaz. Hayvan, bir başkası veya bir başkasına ait hayvan tarafından ürkütülmüş olursa, hayvanı bulunduranın, bu kişilere rücu hakkı saklıdır.*"

Kaynakça

AB Bakanlığı-Tarım ve Balıkçılık Başkanlığı. *Hayvan Hakları, Hayvanların Korunması ve Refahı*. 2011.

Akıllıoğlu, Tekin. *İnsan Hakları I: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri*. Ankara: İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995.

Antalya, Osman Gökhan. *Hukuk Teorisi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

Antalya, Osman Gökhan. *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'na Göre Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Beta Basım, 1. Basım, 2012.

Aral, Vecdi. *Toplum Ve Adaletli Yaşam*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988.

Arıkan, Engin. *Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi 2014.

Armutak, Altan. "Özgürlükten Tutsaklığa: Hayvan". *Aktuelarkeoloji*, Erişim 29 Nisan 2020. http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/ozgurlukten-tutsakliga--hayvan

Bayraktar, İbrahim. "İslâm'ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Veda Hutbesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1991), 221-231.

Collins, Billie Jean. "Hitit Dünyasında Hayvanlar". *Aktuelarkeoloji*, Erişim 27 Nisan 2020. http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/hitit-dunyasinda-hayvanlar

Dönmez, Burcu. "Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar". *Journal of Yaşar University* 8/Özel (2013), 903–926.

Ergün Kandemir, Fatima. *Benzersiz Olma Hakkı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi 2019.

Ergün, Yusuf. "Hayvan Deneylerinde Etik". *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi* 19/4 (2010), 220–235.

Goralnik, L. & Nelson, M. "Anthropocentrism". *Encyclopedia of Applied Ethics*. Eds. D. Callahan, P. Singer, & R. Chadwick. Massachussetts: Academic Press. 2012, 145-155.

Heidegger, Martin. *Grundbegriffe der Metaphysik*. Cilt 29/30. Frankfurt: Klostermann Verlag, 1793.

İmre, Zahit. *Medeni Hukuka Giriş*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980.

Kalaycı, Nazile. "Hayvan: Tür Mü Birey Mi?". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 20/82 (2017), 81–97.

Koçhisarlıoğlu, Cengiz - Erişgin, Özlem Söğütlü. *Hayvanın Hukuki Konumu*. 2013. http://repository.bilkent.edu.tr/:

http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/48945/Hayvan%20n_hukuki_konumu.pdf?sequence=1

Kurtulan, Gökçe. "Haksız Fiilde Hukuka Aykırılık Unsuru". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23/1 (2017), 465–503.

Gürler, Ayşe Menteş. "Uluslararası Sözleşmelerde Yabani Hayvan Refahı ve Korunması". *Vet. Bil.* Dergisi 20/3 (2004), 75–79.

Mill, John Stuart. *Hürriyet.* Çev. Osman Dostel. Milli Eğitim Basımevi, 1988.

Nuttal, John. *Ahlak Üzerine Tartışmalar.* Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.

Oğuzman, Kemal - Barlas, Nami. *Medeni Hukuk.* İstanbul: Arıkan Yayıncılık, 2006.

Owens, William A. *Black mutiny: the Revolt on the Schooner Amistad.* Baltimore: Black Classic Press, 1997.

Önok, Rıfat Murat - Önay, Işık. "Hukuk Düzeninin Birliği İlkesi Çerçevesinde Zorunluluk Hâlinin Hukukî Niteliği". *İstanbul Hukuk Mecmuası* 77/2 (2019), 847–895. https://doi.org/10.26650/mecmua.2019.77.2.0012

Özbek, Veli Özerk - Doğan, Koray. "Zorunluluk Halinin (TCK m.25/2) Hukuki Niteliği" *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/2 (2007), 195–222.

Savaş, Türker vd. "Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış - Nesnel Arayışlar". *Hayvansal Üretim* 50/1 (2009), 54–61.

Saygın, Alkım. "Sümer Medeniyeti Üzerine Bir İnceleme". Erişim 4 Nisan 2020. https://www.academia.edu/32746768/S%C3%BCmer_Medeniyeti_%C3%9Czerine_Bir_%C4%B0nceleme_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_academia.edu_01.05.2017

Selçuk, Sami. *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne.* Ankara: Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 5. Baskı, 1999.

Steiner, Gary. *Anthropocentrism and Its Discontents: The Moral Status of Animals in the History of Western Philosophy.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005.

Tatar, Dilara Buket. "Hayvanların Korunmasın Dair Görüşlere Eleştirel Bir Bakış". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XX/3 (2016), 297–330.

The Code of Hammurabi. Trans. L. W. King. http://www.general-intelligence.com/library/hr.pdf (Erişim 02.05.2020).

Tosun, Mebrure. "Hammurabi'nin Toprak Kanunları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 21/3-4 (1963), 127-141.

Wise, Steven. "The Legal Thinghood of Nonhuman Animals". *Boston College Environmental Affair Law Rewiew* 23 (1996), 471- 547.

Yalçınkaya, Alaeddin. "Türk-İslâm Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2011), 69.

Yaşar, Aşkın - Yerlikaya, Halis. "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi". *Vet. Bil. Dergisi* 20/4 (2004), 39–46.

Yılmaz, Halil. "Hayvan Haklarına Bakış". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 62 (2006), 212–229.

MİTOLOJİDE HAYVAN İMGESİ

Cengiz Batuk

Mitoloji ve Hayvanlar

Mitler, insanın kutsala dair her tür anlatısıdır. İnsan yeryüzünde kendisini diğer canlılardan farklı ama bir o kadar da çaresiz görür. Diğer varlıklara nazaran üstün bir takım yetenekleri söz konusudur. Ama insan olmanın doğasından kaynaklanan fazlaca eksiklikleri de bulunmaktadır. Örneğin kuşlar gibi uçamaz, sürüngenler gibı yeraltı dünyasında gezemez. Tabi insan bu eksikliklerini alet yapma becerisiyle ve doğa güçlerini kendi istediği doğrultuda kullanmak suretiyle gidermiştir. Suya yön vermiş, rüzgârı değirmenlerden elektrik üretimine kadar birçok alanda kullanmış, yer altına inmek suretiyle madenlere ulaşmış ve gökyüzünde muhtelif aletlerle uçma becerilerini gösterebilmiştir. Tabii ki bunların tümünü insanlık tarihinin başından beri yapıyor değildir. Her bir beceri ve yeteneğini zamanla geliştirmiş ya da fark etmiştir. Tüm bunlarla birlikte insan yine de daima kendisini burayı aşması gereken bir varlık olarak görmüştür. Bu, birçok dinde insanın ölümsüzlük arayışı ya da tanrılara benzeme çabası olarak ifade edilmiştir. Onca bilinmeyeni içinde barındıran dünya ve evren insana sınırlı ve aşılması gereken bir yer olarak görünmüş ve daha ötelerdeki gerçeklik âleminin özlemini duymuştur.

Dünya, kâinat veya evren denilen insanın da içinde bulunduğu maddi âlem ister bazen kutsal ve dindışı (sacred – profan) şeklinde düalist bağlamda bazen de bütünüyle kutsalın bir parçası şeklinde monist bağlamda anlaşılmış olsun her hâlükârda yabancı bir şey olarak düşünülmüş. İnsan nedense tam olarak kendisini buraya ait hissedememiştir. Bu noktada mitlerin kutsal olanla kutsal olmayanı bağlama, irtibatlandırma noktasında insana muazzam bir katkısı olmuştur. Mitler, zamanın, mekânın ötesinde olan ve insani olmayan ilahi âlemi, zamanın mekânın içine, insanın dünyasına indirgeyerek insani bir boyutta anlatmaktadırlar. Bu, kendi içinde bütünüyle bir paradoksu barındırmaktadır. İnsani olmayan bir şeyi insani

bir dille aktarmak. Bu noktadan itibaren de mitler bol miktarda tarihe, zamana, insana ve insanın içinde bulunduğu dünyaya ait varlık, olay ve olguları sembolik düzlemde yeniden kurgulayarak aktarmaktadır. İnsana, kutsalı anlatırken de çoğunlukla hayvanların kullanıldığını görülmektedir.

Bazı araştırmacılar tarafından insanın evrendeki yerinin kökleri itibariyle özel bir varlık olmasından değil, düşünebilen bir varlık olarak şeyleri tasarlayabilir olmasından ve kendisinin içinde bulunduğu bir tutarlılık kazandırmasından kaynaklandığı öne sürülmektedir.[1] Gerçekten de insan salt düşünen bir varlık değil, aynı zamanda yaşadığı ortama anlam veren bir varlıktır. Bunu da belli bir sistem içerisinde yapar. C. L. Strauss'un ifadesiyle söylersek bir yapı içerisinde gerçekleştirir.

İmge ve Mitlerdeki Hayvan İmgesi

Mit, bir anlatı ama kutsal bir anlatıdır. Dolayısıyla bir anlatı olarak belli bir paradigma ve inanç düzleminde anlatmak istediği hakikat için bir takım imge, sembol, tarihsel olaylar, fiziksel gerçeklikler, kozmoloji ve astronomiye ilişkin bilgiler kullanacaktır. Ama ne olursa olsun mit, daima kendi kurgusu doğrultusunda hareket edecek ve tüm diğer malzemeyi anlatmak istediği şey için kullanacaktır. Bu bağlamda mitlerde hayvan imgeleri son derece önemli bir yere sahiptir. Mitlere inanan insanlar hayvanları farklı mı görüyorlardı? Onları et ve sütünden yararlanılan evcil bir canlı ya da avlanıp et ve derisinden yararlanılan bir av hayvanının dışında bir şey olarak mı görüyorlardı? Hayvanlar ve insanlar aynı tür iki canlı mıydılar? Buna dair geliştirdikleri tüm anlatılarda ne tür imgelere yer verdiler?

"İmge nedir?" diye felsefe sözlüklerine baktığımızda "dış dünyadaki nesnelerin zihinsel resim, kopya ya da tasarımı; gerçek ya da gerçekdışı bir şey ya da olgunun zihindeki tasarımı"[2] şeklinde tanımlandığını görürüz. İmgenin bu şekildeki tanımı onu salt zihinsel bir tasarım olarak algılanmasını ifade etmektedir. Yani her imgenin dış dünyada bir karşılığı var demektir. Nitekim "imgenin söz konusu anlamı içinde, duyusal imgelerde somutlaşmayan, imgelere dayanmayan

---

1 Ph.D. "Antropoloji" *Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, (Ankara: Dost Kitabevi, 2000), 1: 43.

2 Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, (İstanbul: Paradigma Yay. 2005), 916.

ve tümüyle soyut olan düşünce tarzına ya da kavramsal anlamlara imgesiz düşünme"[3] adı verilecektir.

İmge kavramının bu şekildeki bir tanımı onu daha çok tek yönlü olarak ifade etmektedir. Burada dış âlemden zihne doğru gerçekleşen tek taraflı bir hareket söz konusudur. Oysa "imge" denildiğinde salt zihinsel bir eylem değil, aynı zamanda imgesi kurulan nesneye de atıfta bulunulmaktadır. Yani imge, hem zihinsel olarak kurgulanan hem de zihni bu kurgulamaya sevk eden şeyi aynı anda içerir. Dolayısıyla imge, zihinsel bir gerçekliğe bağlı olmakla birlikte gerçekliğe ait bir algılama biçimidir. "İmgenin salt zihinsel olmayışı, onun bizi bazı gerçeklere götürüşüne ya da o gerçekleri bize getirişine işaret eder."[4] İmge, zihin ile gerçeklik arasında bağlantıyı kurmaya devam ettiği sürece var olmaya devam ederken, bu bağlantı ortadan kalktığında imgelerin zihindeki canlılığı da kaybolur. Bu aynı zamanda gerçeklik algısının değişimine de işaret eder. Şöyle ki, imgenin gerisindeki motivasyonlar yani tarihsel durum değişmiştir ve imgede canlılığını yitirmiştir. Bunu en çok Sümerler, Hititler, İnkalar gibi eski milletlerin mitlerinde görmek mümkündür. Artık o mitlerdeki gerçeklik dünyasına inanan insanlar kalmadığı için buradaki imgelerde canlılığını yitirmiştir. Mitlerle birlikte o imgeler de ölü hâle gelmiştir. Bu aynı zamanda imgenin kendisinde tarihsel olması anlamına gelmektedir.

İmge salt bir hayal ürünü mü ya da salt dış/fiziksel gerçekliğin zihinsel yansıması mı? Bu soruya bazı açılardan salt bir hayal ürünü cevabı verilecektir. Lakin imge ve imgelem olmaksızın bilimsel gelişmelerin bile olamayacağı iddia edilir. Varsayımlar ve model arayışları, deneysel düşünceler geliştirerek dünyayı bilmeye ve anlamaya yardım eder. Bu bakış açısına göre imge, gerçekliği sanatsal yoldan yansıtan estetik açıdan önemli yansıları yaşama geçiren bir güç olarak hizmet eder ve hayatı tanıma ve değiştirmeye katkı sağlar. Bu yönüyle de fantastik düşlerden farklıdır.[5]

Bu yüzden imgeyi salt hayal ürünü olan fantastik şeylerden ayırmak gerekmektedir. Kuşkusuz gerek mitlerde gerekse imgenin kendisinde reel olanla uyumlu olmayan pek çok öge bulunur. Dış dünyada bulunmayan ejderhalar gibi. Ancak en hayal ürünü gibi görünen imgeler bile aslında bir şekilde dış gerçeklikle ilişkilidir-

---

3 Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü,* 916.

4 Hafsa Fidan, *Kur'an'da Kadın İmgesi* (Ankara: Vadi Yay., 2006), 11-12.

5 Ivan T. Frolov, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 237.

ler. Söz gelimi "Zümrüd-ü Anka" imgesi, dış dünyadan alınan bazı gerçekliklerin idealize edilerek daha üst (estetik, mistik, metafiziksel) bir dünya algısının temeline yerleştirilmesiyle ortaya çıkar. Sonuçta "Zümrüd-ü Anka", bir imge olarak bizim kendi dünyamızı nasıl yorumladığımızı, dünyamızla irtibatımızın nasıl gerçekleştiğini ve bu dünyayı nasıl farklı bir anlam dünyasına dönüştürdüğümüzü gösterir; yani söz konusu imge dış gerçeklikten bir kopuşu değil, aksine dış gerçekliğe, "ilk elde bize göründüğünden" farklı olarak nasıl nüfuz edebildiğimizi gösterir."[6]

İmge gerçekliği algılanma biçimi ya da diğer bir ifadeyle gerçekliğin bizde kendilerini ifşa etme biçimleridir. Tüm nesneleri de aslında biz kendi anlam dünyamızda anlamlandırmak suretiyle anlarız. Yani nesnelere isim veren bizizdir. Dış dünyadaki nesneler biz onlara o anlamı yüklediğimiz sürece varlık kazanırlar. Merdiven, masa, sandalye gibi nesneleri biz zihinsel imgelerle kavrarız ve adlandırırız. Bunlara dair hem kavramsal, hem tahayyül düzeyinde hem de görünen bir fenomen olarak bir algımız söz konusudur. Kendi tarihimiz içerisinde de onlara anlam veririz. Arkeologların en çok zorlandıkları hadiselerin başında bir kazı esnasında bulunan bir nesneye dair bir kavramsal ifadelerinin ya da imgelerin olmaması durumudur. Çünkü nesnenin ne olduğunu, ne işe yaradığını anlatmakta zorlanırlar. Bunun en güzel örneği günümüzden 15–20 bin yıl önceye ait olduğu iddia edilen Fransa'daki Lascaux mağarasındaki resimlerdir. Tam olarak ne amaçla yapıldığı açıklanamıyor. Tapınma amaçlı olduğundan sanatsal ürünler olduklarına kadar muhtelif iddialar var. Mağara resimleri yapan insanların dünyasına çok uzak olduğumuz için kavramakta zorlanıyoruz. Paradoksal bir şekilde tüm iddialarımız bugünkü tarihsel durumumuzdan hareketle olmaktadır. Yani onları kendimize göre anlamlandırıyor ve imgelerini oluştururken o döneme ait olanları değil bugüne ait olanları sanki onlarınkilermiş gibi inşa ediyoruz.

İmge, gerçekliğin algılanma biçimidir. Bu bağlamda J. Paul-Roux en fazla hayvan imgelerine sahip olan Türk topluluklarından söz ederken önce onların hayatı ve evreni anlama biçimlerinden söz eder. Ona göre Altay halkları hayatı bir bütün olarak anlarlar. Bu bütünlükte insan diğer varlıklarla aynı konumdadır. Evrendeki her şey insana benzemektedir. Altaylı açısından eşyanın hareketsizliği sadece görünüştedir. İnsan evrendeki tek canlı değildir. Büyüdüklerini, kuruduklarını

[6] Fidan, *Kur'an'da Kadın İmgesi,* 12.

gördüğü bitki ve hayvanların yanı sıra güneş, gökyüzü ve hatta salt hareket olan rüzgâr, yağmur, toprak ve dağların canlı olduğu kabul edilir. Dolaysız olarak kavradığı şeyin ötesine olan, kapasitesinin sınırlarını aştığında ve ikincil bir hâle geldiğinde yani bir anlamda imgesel boyuta geçtiğinde anlayabildiği evrenin tartışılmaz bir birliği olduğudur. Bu yüzden, Tunguz Şamanının transa geçtiğinde bütün doğanın dilini anladığını söyler.[7] Dolayısıyla Türklerin hayvan imgelerini onların evren algıları bağlamında değerlendirmek gerekirken aynı zamanda onların bu evren algısını oluşturan şeyin kendi tarihsel gerçekliklerinin yani dış gerçekliğin zihinlerine yansıyan imgeleri olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Kuşkusuz dünya genelinde hayvanlara dair binlerce mitten söz edilebilir. Tüm bu mitleri değerlendirmek böyle bir çalışmanın boyutlarını fazlasıyla aşan bir şey olacaktır. Bu nedenle bu yazımızda bazı örnekler verilerek mitlerde ne tür hayvan imgeleri oluşturulduğu izah edilirken bütüncül bir yaklaşım ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kozmogonide Hayvan İmgesi

Evrenın, maddelerin, canlıların ve insanın nasıl yaratıldığı dinlerin ve insanoğlunun en temel sorunlarından birisi olagelmiştir. Yaratılışa inanmak farklı bir şey, inanılanın nasıl gerçekleştiğini açıklamak başka bir şeydir. Yaratılış sürecinin nasıl olduğu noktasındaki anlatılara baktığımızda hayvan motifinin fazlaca kullanıldığını görüyoruz. Örneğin; Babil yaratılış miti Enuma Elish'in en önemli kahramanı kaos denizinin ejderi yani bir yılan olan Tiamat'tır. Tuzlu suların tanrıçası olan Tiamat, tatlı suların tanrısı Apsu ile evlenerek diğer tanrı ve tanrıçaları yaratırlar. Tiamat, hakkındaki anlatılardan birinde o kozmosu oluşturan, iyi yaratıcı bir tanrıça olarak anılırken ikincisinde bir kaos tanrıçası olarak söz edilir. Tanrılar arasındaki taht kavgasında kocası Apsu'nun öldürülmesine öfkelenen Tiamat, dev bir deniz canavarına dönüşür. Enki'nin oğlu Marduk diğer tanrılardan aldığı güçle Tiamatı öldürür ve bedenini ikiye ayırarak gökyüzü ve yeryüzünü yaratır. Ağlayan gözlerinden Dicle ve Fırat, kuyruğu Samanyolu galaksisini oluşturur.[8]

---

[7] Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005) 31-32.

[8] Thorkild Jacobsen, "The Battle between Marduk and Tiamat". *Journal of the American Oriental Society.* 88/1 (Jan.-Mar. 1968): 104–108; W. G. Lambert, *Babylonian Creation Myths,* (Indiana: Eisenbrauns, 2013), 147-248.

Mitraizm'de tanrı Mitra, güneş tanrısının isteği üzerine otlakta otlamakta olan boğayı tanrılara kurban etmek ister. Bir matador gibi boğanın üzerine atlayıp boynuzlarından tutar ve hayvanı yere yıkar. Sonra omzuna aldığı boğayı mağaraya getirir. Güneşin elçi olarak gönderdiği kuzgun vaktin tamam olduğunu haber verir. Mitra'da boğanın burun deliklerinden tutarak böğrüne bıçağı saplar. Boğanın omiriliğinden buğday, kanından şarap fışkırır. Ay tarafından toplanan tohumlarından insana hizmet eden hayvanlar üretilir. Sorasında ise ölümün ve yeniden doğum tanrıçasının hayvanları akrep, köpek ve yılan işe koyulurlar.[9]

Orta Amerika yerlilerini mitolojik tasavvurlarında dünyanın yüzeyi, karakteri ve cinsiyeti geleneklere göre farklılık arz etmekle birlikte canavarımsı bir hayvan olarak kabul edilir. Çoğunlukla yarı kedi yarı kurbağa şeklindeki bir yaratık yeryüzü canavarının ilk sureti olarak tasvir edilmiştir. Jaguar karanlık dünyayla ilişkiliyken Mayalar için dunya "İguanaların Evi"nin alt kısmındadır: *İtzam Cab* veya *İtzam Cab Ain*, "iguana-dünya" veya "iguana-dünya-timsah". Azteklere göre yeryüzünün efendisi tanrıların yarattığı ilk sularda yüzen ağzı açık canavarımsı dev bir timsahdır (Tlaltecuhtli). Günümüz Orta Amerika halklarında hala dünyanın bu hayvansal görünümünün canlı tutulduğu ifade edilmektedir. Totanak mitlerinde dünya hem eril ve hem dişil özelliklere sahip bir kaplumbağa veya timsahla bağdaştırılır. Aynı şekilde Huaztekler de dünyanın dişi bir timsah olduğuna inanırlar. Bütün bu tasvirlerin dünyanın yüzeysel yönünü ifade ettiği düşünülür. Asıl rol ise hayvan imgeleriyle ifade edilir.[10] Dağların hayvan imgeleriyle bezeli dünya tasvirlerinde özel bir yeri bulunmaktadır. Örneğin Salvador Pipillerin mitlerine göre dünya içinde insanların da yaşadığı büyük ve derin kozmik bir dağdır. Hem yeraltı hem de yerüstü âlemle irtibata geçmeyi sağlardı. Toplumsal on üç tabaka olduğu gibi dağları da on üç katmanlıdır. Ulu kişilerin koruyucu hayvanları da dağın üst katmanlarında otu-

[Diğer taraftan Tiamat'ın Marduk tarafından öldürülmesi, anaerkil bir toplumdan ataerkilliğe geçişin ve güç değişimi olarak da yorumlanmaktadır. Bu bağlamda her şeyin kaynağı olarak Yüce Tanrıça teorisi geliştirildi. Buna göre sakin ve huzurlu kadın egemen toplumsal ve dinsel yapı erkek ve şiddet egemen bir şekle bürünmüştür. Bk. Merlin Stone, *Tanrılar Kadınken* (İstanbul: Payel Yayınları, 2000), 73,97,113-115, 224.]

9 Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi* (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 240-241.

10 M.A.E.F.M., "Dünya Orta Amerika" *Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, (Ankara: Dost Kitabevi, 2000), 1:190-4.

rurdu. Yani insanların hiyerarşilerine göre onların hayvansal karşılıkları da dağın üzerinde bu hiyerarşiye göre dizilmişlerdir.

Kuzey Amerika yerlilerinde yaratılış süreci bir ana tanrıçayla bağlantılı olarak anlatılır. Fakat kozmosun oluşumunun her aşamasında muhtelif hayvanlar rol alırlar. Gökten düşen kadın diye adlandırılan gök tanrıçası Atentsic, önceleri gökyüzünde güzel bir ülkede mutlu mesut yaşamaktadır. Bir gün tarlayı ektiği sırada köpeği bir ayının peşine takılır. Köpekten kaçan ayı uçurumdan düşer, peşinden de köpek düşer. Onlara ne olduğunu merak eden tanrıça Atenstic ise aşağı atlar. Hamiledir ve suya düşmüştür. Mitin bir diğer versiyonunda ilaç yapmak için kesmekte olduğu bır ağaç uçurumdan düşer o da peşinden atlar. Suya düşen tanrıçayı ilk kaplumbağa farkeder. Fikir ve yardımlarını almak için diğer hayvanları çağırır. Hayvanların yardıma gelmesiyle kıtalar birleşmiş olur. Kunduz ve kaplumbağa öne çıkan hayvanlardır. Ama yine kaplumbağanın liderliğinde tüm hayvanlar suyun içinden toprak çıkararak tanrıçanın sırtının altına yerleştirerek onu rahat ettirmeye çalışırlar. Bir bakire olan Ataentsic, bir kız doğurur. Bu kız da doğum yapar ve ikizleri doğurur. İkizler kavgaya tutuşurlar. Geyik boynuzuyla donanmış Ishaka, kendisine yabani gül dalıyla saldıran kardeşi Taiscaron'u yener. [Bu mit Habil Kabil kıssasını ve benzer birçok mitteki çiftçi ve çoban kavgasını anımsatmaktadır. Bir kez daha avcı-hayvancı çiftçiyi alteder.] Isheka, kardeşini ağır yaralar ama öldürmez. Sonrasında da Huronlara ateş, balık, avcılık, buğday yetiştiriciliği ve şurup yapmayı öğretir.[11]

Bir başka yaratılış mitinde topraktan çıkan bir saksağan olanları anlatır. Mit, saksağana nereden geldiğinin sorulmasıyla başlar. O da yer altından geldiğini söyler. Soran kişi orada insanların yaşadığını duyduğunu ifade eder. Saksağan da "işte oradan geliyorum" der ve anlatmaya başlar: "İlk dünyada Hopiler karıncalar gibiydiler. İkinci dünyada farklı hayvanlara dönüştüler. Üçüncü dünyada birazcık insanlara benzemeye başladılar fakat buyük utanç duydukları uzun bir kuyruğa sahiptiler. (Zuniler, yapışkan vücutlara, perdeli ellere sahiptiler. Birbirlerinin üzerinde yürüyüp, birbirlerine tükürüyorlardı.) Garip davranıyorlardı. Genç erkekler yaşlı kadınlarla ve yaşlı erkekler genç kız-

---

[11] Hartley Burr Alexander, *The Mythology Of All Races, Volume X, North American,* (Boston: Marshall Jones Company, 1916) 34-38; Patricia Ann Lynch, *Native American Mythology A to Z* (New York: Facts on File 2004), 4-95; P.D., "Dünyanın Yaratılışı: Kuzey Amerika Yerlileri", *Mitolojiler Sözlüğü,* 1: 195;

larla düşüp kalkıyordu. Kadınlar kocalarını istemiyorlardı. Kavga ediyor, birbirlerine büyüler yapıyor, birbirlerini öldürüyorlardı."

Saksağanın anlattığına göre yolculuk sonrasında aşırı kavga eden iki grup kadın ve erkekler ayrılmaya karar verirler. Erkekler bir yana kadınlar diğer yana gider. Her iki grup da mısır ve karpuz ekerler. Sonra her şeyi yok eden bir tufan gelir. Kadınlar daha sonra yıkılan bir kule inşa ederler. Erkekler bostan yer kabuğunu delip geçen sazlar dikerler. Bunu örümcek kadının yaptığı da anlatılır. Araştırma işine ilk koyulan porsuktur fakat netice alamaz. Sonunda saksağan uçar ve uzakta bir ev ve mısır tarlası görür.

Navajolara göre içinde bulunulan dünya, zorlu bir yükselişin beşinci katını temsil etmektedir. Karanlıklar içindeki dünyada üç varlık vardır. İlk Erkek, İlk Kadın ve *Çakal*. Yer küçük olduğu için üçü de terk etmeye karar verirler. Sonrasında gelişen olaylar ve kargaşa esnasında çözümü bilge çakal üretir. Ana yönlerde yaşayanları bir araya getirir.[12]

İnsanların nasıl ortaya çıktığı konusunda mısır bitkisinde büyüyerek oluştuğu gibi çeşitli anlatılar[13] mevcut olmakla birlikte Mandanlar yani bizon kavmine göre insanlar çayır köpeğinden türemişlerdir.[14]

Bir başka Amerikan yerlisi Yokutslar kartalın başlangıçta dünyanın şefi olduğunu söylerler. Dünyada toprak yoktur sadece tek toprak güneydeki bir dağdır. Geri kalan her yer sularla kaplıdır. İnsanlar daha fazla toprak olması için şef Kartal'dan yardım isterler. Ancak süreç Kartal'dan daha çok Çakal ve Saksağan tarafından yönetilir. Sürecin böyle işlemesi de, dünyayı bulmaya çalışan ördeklerin ölümüne yol açar. Fakat Sutavuğu (güvercin) öldüğünde, kulaklarında, burnunda, tırnaklarında ve gagasında çamur parçaları vardır. İnsanlar sutavuğunun ağzındaki çamurlardan ve chiyu tohumlarından toprak yaparlar. Kartal, kurdu dağ yapmak için gönderir. Kurt ise dikkatsiz davranarak Coyote kurumadan önce üzerlerine

---

12 P.D., "Dünyanın Yaratılışı: Kuzey Amerika Yerlileri", 194-5; Mitleri ayrıntılı olarak okumak için bk. Jeremiah Curtin, *Creation Myths of Primitive America*, (California: Abc-Clio Inc.2002).

13 Bk. Alice Marriott – Carol K. Rachlin, *Kızılderili Mitolojisi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1998), 93-157.

14 P.D., "Dünyanın Yaratılışı: Kuzey Amerika Yerlileri", 194-5.

yürür ve bu yüzden Sierra Nevada pürüzlü olarak oluşur. Başlangıtaki bu birlikteliğe karşın, dünya hazır olduğunda, hayvanların çoğu insanlara savaş açacak ve onlarla mücadele edeceklerdir.[15]

Eskimolardan İnuitlere göre evren ilk önceleri üstünde denizi olan yuvarlak tepsi şeklinde bir toprağı içermektedir. Burada inuit olmayan insanlar ve hayvanlar yaşarken dört sütun üzerinde duran gökte hayvanlar ve tepsinin altındaki alt dünyada da yine hayvanlar bulunurdu. Sonra gökkubbeyi taşıyan sütunlar çöker ve tufan olur. Sonrasında iki küçük toprak tümseği belirir ve bunlar ilk inuitler olan iki yetişkin erkektirler. Üremek isterler fakat ikisi de erkektir. Sonra birisi kadınlığı kabul eder ve erkeklik organının yerine bir delik açılarak kadın oluşturulur. Bu dönem karanlık bir dönemdir. Gökyüzünde yıldızlar yoktur ama hayvanlar seçilirler. İlk hayvanlar arasında kurt, beyaztilki, karga ve ayı sayılmaktadır. İlk insanlar için ölüm yoktu, sürekli çoğalıyorlar fakat kızlar daha çok artıyordu. Buna karşın kadınların çoğu kısırdı. İnsanlar bir şekilde karınlarını doyururken hayvanlar sıkıntı yaşarlar. Karga yiyecek bulmak için ışık olmasını isterken beyaztilki insanların sakladıkları yiyecekleri almak için karanlık olmasını ister. Biri ışık diğeri karanlık diye bağırır ve tümüyle olmasa da karga galip gelir ve karanlık ikiye bölünür. Gündüz ve gece ortaya çıkar. Sonra insan sayılarının artması adanın suya batmasına sebep olur ve yaşlı bir kadın insanlar ölebilsinler, savaşsınlar ve dört bir yana dağılsınlar artık dünyada yer kalmadı diye bağırır ve dediği gibi de olur.[16]

Görüldüğü üzere yaratılışın nasıl gerçekleştiği konusundaki mitlerde öncelikle insanlarla hayvanların aynı kökenden geldiklerine inanılır. Bu da doğal olarak hayvanlarla insanları akraba yapar. Fakat buradaki asıl vurgu akrabalıktan ziyade aynı "kutsal köken"edir. Herkes aynı kökten gelir ve ortak bir kaderi paylaşır. Dolayısıyla Amerika yerlilerinde tüm bu mitler insan–hayvan ve bitkilerin aynı ortak kökenden geldiklerini, birbirilerinden farklarının olmadığını, aynı benzer kaderi paylaştıklarını anlatmaktadır. Nitekim Sioux kabilesinin bilginlerin bizonların mı insanı yoksa insanların mı bizonları yemesi gerektiğini tartıştıkları ifade edilmektedir.

---

15 David Leeming & Jake Page, *The Mythology of Native North America*, (Norman: University of Oklahoma Press 1998) 84.

16 B.S.A., "Eskimolar", *Mitolojiler Sözlüğü*, 1: 244-6.

Antropogonide Hayvan İmgesi

Kozmogoni mitlerinde de sıkça gösterildiği üzere mitlerde insanın yaratılışı çok önemli bir yer tutar. Bu bağlamda mitleri net ayrımlarla birbirinden ayırmak zor olsa da genel olarak bir tasnif yapılarak ifade edilmeye çalışılacaktır. Çünkü kozmogoni mitinin içinde eskatoloji, antropogoni ya da teogoni aynı anda yer alabiliyor. Öyküyü bir yerde bölüp diğerine geçmekte çoğu zaman bütünlüğü bozan bir şey olacaktır. Biz yine de burada bütün antropogoni mitlerinden değil daha çok hayvanlarla insanların bir arada yer aldığı ya da birinin diğerinden türediği anlatıların bir kısmından söz ederek antropogoni mitlerindeki hayvan imgesini anlamaya çalışacağız.

Mısır mitolojisinde insanın yaratılışı ile diğer canlıların yaratılışı arasında bir fark yoktur. İnsanın yaratılışı konusunda insanın tanrıların gözyaşlarından yaratıldığı, insanı tanrı Ptah'ın yarattığı gibi birden farklı anlatı olmakla birlikte bunlardan birinde çömlekçi tanrı Khnum, kurduğu bir tertibatla insanı biçimlendirir. Daha sonra da bu tertibatı bütün dişilerin karnına yerleştirir. İnsan, diğer varlıklarla aynıdır fakat düşünebilmesi ve bir şeyleri tasarlayabilme becerisine sahip olması aynı zamanda da bu şeylere kendisiyle birlikte tutarlı bir anlam kazandırması bakımından farklılık arz etmektedir. İnsanın bazı kişilik özellikleri hayvan ve tanrılarla benzerlik arz etmektedir. Bu aynı zamanda hayatın bir bütün olarak tasavvur edilmesinden kaynaklanmaktadır.[17] İnsan ölümün ve yok oluşun ötesine geçmek ister. Bu da hayvan–insan–tanrı ile maddi âlem–maddi olmayan âlem arasındaki geçişi sağlayan ritüellerle sağlanır. Marangozların, heykeltraşların, sanatçıların tanrısı olarak kabul edilen ve genellikle antropomorfik bir tarzda tasvir edilen tanrı Ptah'ın bedenleşmiş hâllerinden bir tanesi de boğa formudur. Ptah, kutsal boğa Apis formunda da tasvir edilir. Diğer yaratıcı tanrı, Khnum vücudu insan başı Koç olan bir surette tasvir edilir. İnsan–hayvan ve tanrı karışımıdır. Antropomorfizmle zoomorfizm iç içe geçmiştir.

Tibet mitolojisinde antropogonik mitlerin Budizm öncesi ve sonrası unsurlarının bir karışımı olduğu görülmektedir. Bu nedenle zaman zaman genel Budist

[17] Ayrıntılı bilgi için bk. Ian Shaw, *The Oxford History of Ancient Egypt* (Oxford: Oxford University Press. 2000).

inançlarından farklılık arz eden bir yapıya sahiptir. Tibet'in en yaygın bilinen köken miti, Tibetlilerin bir maymun ve *brag-srin-mo* diye adlandırılan bir dişi şeytandan türedikleri şeklindeki anlatıdır. *Brag-srin-mo,* dev bir vahşi kadın formunda tasvir edilir. Hayvanla insan karışımı bu devasa yaratık Tibetlilerin aynı zamanda ana tanrıçasıdır. Mitin bazı versiyonlarında maymunun henüz insanların var olmadığı dönemde Buda'nın bedenleşmiş hâli olduğu ifade edilir. Brag-srin-mo, maymunu ikna edebilmek için yedi gün uğraşır sekizinci gün kendisiyle birlikte olmazsa dünyayı şeytan ve ifritlerle doldurmakla tehdit eder. Karlar ülkesindeki Avalokiteshvara'nın onayıyla maymun onunla evlenir ve altı tane maymun çocukları olur. Bu altı maymun yaratılışın altı aşaması olarak yorumlanır. Her birisinin farklı bir varlığın (tanrılar, titanlar, insanlar, hayvanlar, ruhlar ve cehennem varlıkları gibi) ortaya çıkışını sembolize ettiği düşünülmektedir. Anlatıya göre baba, yavrularını yani küçük maymunlarını bir ormana götürür ve orada bırakır. Üç yıl sonra ormana geri dönen baba yavruların sayısının arttığını görür. Orman meyveleri artık onlara yetmemektedir ve babalarından kendilerine yiyecek bulmalarını isterler. Baba maymun, tekrar Avalokiteshvara'ya gider ve yalvarır. Avalokiteshvara dünyanın merkezindeki Meru Dağı'na gider ve oradan beş çeşit tahıl çıkararak aşağıya savurur. Bütün yer tahıllarla kaplanır ve yavrular bunları yerler. Sonrasında ise tahılla beslenen maymunların tüyleri kısalır, kuyrukları kaybolur, konuşmaya başlarlar ve ağaç kabuklarından giysiler dikerek örtünmeye başlarlar. En sonunda düzlüklerle evler inşa edip tarlalar açarlar. Tibet halkı onların çocuklarıdır.[18]

Bir tür evrim sürecinin anlatıldığı bu Budist Tibet mitinde Tibet halkının ilahi kökenine de bir vurgu vardır. Onlar tanrıça ve maymunun çocuklarıdır. Aynı zamanda bir Budist dokunuşla vahşilikten medeniliğe geçmişlerdir. Bu geçiş süreciyle ilgili mitin muhtelif kısımlarında başka anlatılar vardır. Tahılları yiyen maymunlar yavaş yavaş insana dönüşürken Avalokiteshvara sürece müdahale eder ve olağanüstü güzel parlak bir çocuk yaratır. Maymunlar bu çocuğa neden bu kadar güzel olduğunu sorduklarında on günahtan nefret ettiğini ve on erdemi uyguladığını söyler. Sonrasında maymunları Buda öğretisine göre eğiterek insan olmalarını

[18] Carla Gianotti, "The Srin Mo Demoness and Her Submission to the Buddhist Tibetan Dharma Some Different Modes of Her Transformation", *Buddhist Asia 2, Papers from the Second Conference of Buddhist Studies Held in Naples in June 2004* ed. G. Orofino and S. Vita (Kyoto: Italian School of East Asian Studies 2010) 69-97; P.K. "Antropogonik Mitler", *Mitolojiler Sözlüğü,* 1: 40.

sağlar. Bir anlamda hayvanlıktan/vahşilikten insanlığa geçişi sağlayan şeyin Buda'nın öğretileri olduğu mesajı da verilmiş olur.

Aracılar ve Aradakiler

Kozmik âlemde gerçekleşen yaratılış ve bir anlamda mutlak huzur ve mükemmelliğin olduğu âlemden uzaklaşan seküler bir dünyada yaşamak pek çok dinsel gelenek açısından sorundur. Birçok mitin bu sorunu aşmaya odaklandığını görüyoruz. Örneğin Hindiçin yerlileri, kozmik kopmalardan rahatsızlık duyarlar ve sürekliliğin arayışı içindedirler. Başlangıçtaki uyum ve ahenkle, kökenin mükemmelliği hakkındaki bilinçleri sürekli canlıdır. Sürekli o ana dair anlatılar akıllarındadır. Bu yüzden varlığı silinmiş hatırası kalmış bu geçmişle bağlarını kuracak, birliği yeniden inşa edecek mitlere müracaat edilir. Ancak bu iki âlem arasındaki irtibatı sağlamak noktasında birçok varlık ama özellikle hayvanlar belli roller üstlenirler. Gök ve yer arasında bulunan kuşlar bu görevi yerine getiren en önemli hayvanlardır. Yıldızların oğlu Yai-dam-du yere iner ancak burada sıkıntıyla karşılaşır ve yukarıdaki kızkardeşinden kendisine yiyecek göndermesini ister kızkardeşi de bu görevi kuşlara verir. Pirinci kargaya, sebzeleri baştankaraya, suyu drongoya (tropik bir kuş türü) verip kardeşine, yeryüzüne gönderir. Bir başka anlatıda Mac-mai nişanlısının yanına gidecektir o ve nişanlısı birinin yerine geçen maymun adamlar tarafından aldatılırlar. Ndu, iki kahramana gerçeği anlatması için bir kumru gönderir. Bazı anlatılarda sevdiği erkeğin duygularının gerçek olup olmadığını anlamak isteyen kız bir kumruya dönüşerek sevgilisini sınar. Yine bir başka anlatıda kumruya dönüşen oğul babasına karısının başına gelenlerin haberini iletir. Bir diğerinde annesinin hapse düştüğünü babasına bir kumru formunda haber verir.[19]

Hayvan İnsan Geçişkenliği

Antropogoni mitleri köken olarak hayvandan geldiğine işaret etse de sonrasında bir ayrımdan da söz eder. Genel olarak insanlar ayrı bir yöne hayvanlar ayrı bir yöne doğru giderler gibi bir görüntü mevcuttur. Ancak birçok mitolojik anlatı da sonrasında da insanların farklı sebeplerle hayvan bedenine ya da hayvanların

[19] Yves Bonnefoy (ed.), *Mitolojiler Sözlüğü,* (Ankara: Dost Kitabevi, 2000), 1:52.

insan bedenine intikal ettiklerine dair çok sayıda anlatı vardır. Orta Asya'da bunun çok sayıda örneği hatta evlilik olarak nitelendirilen bir takım birliktelikler söz konusudur. Köpek, kurt, geyik vb. hayvanlarla yapılan cinsel birlikteliklerden ve bu esnadaki dönüşümlerden, ilaveten de doğan çocuklardan söz edilir. Bunlardan birine aşağıda hayvan ata başlığında yer verilecektir. Ancak özellikle Yunan mitolojisinde çoğunlukla tanrılar ya doğrudan bir hayvan formuna bürünerek ya da yarı hayvansal varlıklarla ilişkiye girilir. Örneğin Zeus bir insan olan Leda'yı kandırabilmek için Kuğu formuna girer ve Leda'yla birlikte olur.[20] Yine Pan/Satir ve keçiler arasındaki cinsel münasebetten Satir ile Superisi arasındaki ilişkiden söz edilir. Bunun bir yansıması olarak da Yunan ayin ve ritüellerinde tanrısal eylemin bir tekrarı olarak hayvanlarla cinsel ilişkinin önemli bir yer tuttuğu ifade edilmektedir. Ancak Türk ve Moğol mitlerinde de hayvanlarla evlilik ve cinsel birliktelik tarzındaki anlatılar, ayin ve ritüellerde tekrarlanmamıştır. Aksine Türk ve Moğolların hayvanlarla cinsel birlikteliği sapkınlık olarak nitelendirip şiddetle karşı çıktıkları birçok araştırmacı tarafından saptanmıştır. Altay halklarında asla hayvanlarla cinsel ilişki ritüeli bulunmamaktadır. Bir taraftan mitlerde hayvanlarla münasebetten söz edilmesi diğer taraftan Yunan toplumları gibi bunu gündelik hayatta sergilemekten kaçınmaları garipsenmiştir.[21] Ancak şu unutulmamalıdır ki mitlerde hayvanlar imge olarak kullanılmaktadır. Asıl vurgulanan şey kutsal bağ, kutsalla irtibattır. Bu yüzden de doğadaki hayvanları bizatihi tanrı, tanrısal varlık ya da cinsel obje olarak görmüyorlar. Bunu kurt vb. hayvanları farklı gerekçelerle kutsal kabul ettiklerinde de görüyoruz. Bir taraftan bu hayvana kutsallık izafe ediyorlar ancak diğer taraftan sürüsüne bir kurt saldırdığında onu öldürmekten de geri durmuyorlar.

Türk topluluklarında insan hayvan değişimi noktasında önemli anlatılardan bir kısmı da kuşlarla ilgilidir. Bu anlatıların bir kısmında ölen kişinin ruhunun kuşa dönüşüp uçmağa gittiği ifade edilir. Azrail'in güvercine dönüştüğü, eskiden yaşamış insanların ayıya, tanınmamak için genç kızların guguk kuşu ve balıkçıla dönüştüklerine dair anlatılar mevcuttur.[22]

Eskimolara göre yukarıda anlattığımız uzere başlangıçta bir kaos vardır. Bu kargaşayı zamanla insanlar, doğayı düzene koyup adlandırmak suretiyle ortadan

[20] Luke Roman & Monica Roman, *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*, (New York: Facts on File 2010), 293.

[21] Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 296, 395.

[22] Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 36-45.

kaldırır ve hayvanların pozisyonlarını belirleyerek av ve evcil hayvanlarını birbirlerinden ayrıştırılır. Ancak yine de hayvanlarla insanlar arasında geçişkenlik her zaman mümkündür. Hayvanlar insan kılığına kolayca girebiliyorlardı. Nitekim bir mitte bir kartalla evlenen bir kadından söz edilir. Bu toplulukların da hayatı ve canlıları aynı türün parçaları olarak gördükleri anlaşılıyor. Lakin avlanmaktan da geri durmuyorlardı. Hayvan insan geçişkenliğiyle ilgili bir mitte sürekli kocasından dayak yiyen bir kadın anlatılır. Bir gün kocası onu döverken yatak örtülerinin altına gizlenir. Bu esnada örtünün altından köpek iniltileri gelir. Bakıldığında kadının köpeğe dönuştüğü görülür. Adam kadını/köpeği alır ve kızağa koşar fakat o köpekler gıbı kızak çekmeyi bilmez ve tekrar kocasından dayak yer. Adam köpeği/kadını döverek öldürür ve cesedini suya atar. Kurtlar cesedi yer ve kadın bu defa da kurt olur. Kurt olarak ölen kadın bir karibuya (Ren Geyiği) dönüşür. Sonra bir avcı onu avlar ve dört parçaya ayırıp kışlık yiyecek olarak kurutur. Sonra etlerini yiyip kemiklerini atarlar. Kemikler mors kemiklerinin olduğu yere düştüğünden morsa dönüşürler. Sonra kargaya ve fok balığına dönüşür. Fok olduğunda onu tanımayan erkek kardeşi tarafından avlanır. Kardeşinin çocuk doğuramayan karısı onu parçalar ve o esnada onun karnına girip cenin olur. Doğum zamanı bir tercihte bulunarak erkek olarak doğar ve büyük bir avcı olup öyküsünü anlatır. [23]

Şunu da belirtmek gerekir ki, hayvan insan geçişkenliği konusu dünyada en fazla örneğe rastlanan türdür. İnsanlar bazen ulvi amaçlarla, bazen cezalandırma olarak, bazen bir tehlikeyi bertaraf etmek için bazen de savunma amaçlı olarak hayvan kılığına girerler. Tabi bunlara şamanların astral yolculuk amacıyla hayvan bedenine girmeleri (donuna girmek) ilave edilebilir.

Bu bağlamda Arnavut mitolojisi de ilginç örneklere sahiptir. Balkanlardaki müstesna bir topluluk olan ve diğer Balkan halklarıyla doğrudan akrabalık bağına sahip olmayan Arnavutların eski inançları paganist unsurlara sahiptir. Mitolojilerinde dağ ve ormanlar perisi areadlar (nuset e mal it), ırmaklar tanrıçası nayadlar (keshete), hava perisi sylphidler (shtojzavalle) ve diğer perileri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Arnavut mitolojisinde kötü devler (baloz, katalla), insanlara

[23] B.S.A., "Eskimolar" *Mitolojiler Sözlüğü,* 1: 244-6; Kadın, erkek ve hayvan arasındaki geçişkenliklerin konu edildiği pek çok Eskimo anlatısı bulunmaktadır. Ayrıntılar ve benzer anlatılar için bk. Knud Rasmussen, *Eskimo Folk-Tales,* (London: Gyldendal 1921); Grace Elizabeth Potter, *Eskimo Tales,* (Columbus, Ohio: C.E. Merrill 1968).

takılarak dalgalarını geçen yeraltı cüceleri bulunmaktadır. Bunların dışında hayvan– insan geçişkenliği noktasında kurtadamları bulunmaktadır. Ayrıca canavarlar, çocuk yiyen devler, ejderhalar ve alev saçan canavarları vardır. Arnavut mitolojisinde genellikle erkeklerin geyiğe, ayıya ya da baykuşa; kadınların da gelinciğe, guguk kuşuna ya da kumruya dönüşmesi sık rastlanılan bir durumdur. Her evin özel bir tanrısı ya da bir tür ruhu bulunmaktadır. Fakat bu ev tanrıları zaman zaman insan (nana e votres, "evin annesi") ya da hayvan (vitore, bir tür yılan) kılığına bürünebilirler. Büyük yapılar üzerinde kurban edilen hayvanları vardır. Onlar bu hayvanların önceden kadın olduklarına inanmaktadırlar. Yani bir anlamda kadınlar kurban edilmiş olmaktadır. Bu hayvanlarla da erkeği güçsüz kılmak gibi muhtelif amaçlarla büyüler yapılır. Ay tutulması sırasında, ayın etrafını kurtların sardığına bu nedenle de ayın karanlığa gömüldüğüne inanılır. Ayı kuşatan kurtlar korkup kaçsınlar diye Ay'a ok atılır sonraki dönemlerde ateş edilirdi.[24]

Son bir örnek de Yunan mitolojisinden vermek istiyoruz. Bir Yunan kurnazlık mitinde (Dolon miti) Troyalı kahraman Dolon, Hektor'un isteği üzerine Yunanlıların arasına casus olarak girmek üzere yola çıkar. Görünmeden geçebilmek içinse bir kurt postuna bürünür, yani kurt postuyla kamufle olur. Ancak savaşçıyken birden hayvana dönüşür. Odysseus ve Diomedes karanlıkta bir kurdun (Dolon) geçtiğini görürler. İlerlemesine izin verirler ve arkasından saldırırlar. Dolon iki Yunanlı kahraman tarafından yakalanır. Konuşturulduktan sonra infaz edilir ve parçaları Athena'ya adanır. Daha sonra, Dolon'dan kalanları geri alırlar ve Odysseus 'un gemisinin direğine asarlar.[25]

Bu mit geçişkenlikle birlikte aynı zamanda av ve avcı miti olarak da gösterilmektedir. Dolon kurnaz bir avcıyken bir ava dönüşmüş ve bir hayvan olarak tanrılara kurban sunulmuştur. Troyalı hayvan, insanlar ve tanrılar arasında geçiş yeri olan kurban töreninin sonuna kadar da hayvan rolünü sürdürmüştür.[26]

---

[24] A.P. "Arnavutluk (Mitolojisi)", *Mitolojiler Sözlüğü,* 1: 64; Ayrıca bk. Robert Elsie, *Albanian Folktales and Legends,* (Dukagjini Publishing House, 2001); Robert Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology and Folk Culture,* (London: Hurst & Company 2001).

[25] Homeros, *İlyada,* çev. Azra Erhat - A.Kadir, (İstanbul: Can Yayınları 2008), 253-260 [satır no: X: 313-575].

[26] F.L. "Dolon (Kurt) Savaş ile Av Arasında Bir Yunan Kurnazlık Miti", *Mitolojiler Sözlüğü,* 1:189.

Yarı İnsan – Yarı Tanrı – Yarı Hayvan

Bir diğer imge insan – tanrı – hayvan formları üzerine kurulur. Geçişkenlik ve kökenin dışında bazı varlıklar üç özelliğe birden sahiptirler. Bunlardan birisi aşağıda kısaca açıklayacağımız Asklepios'tur. Benzer örneklerden farklı mitolojilerde fazlasıyla karşılaşılmaktadır. Biz bir örnekle yetineceğiz.

Bir Yunan mitinde şifacı, tedavi edici bir kahraman olan Apollon'un oğlu Asklepios, tapınaklarında mucizevi iyileşmeler gerçekleştiren bir tanrı olarak bilinir. Asklepios, hekimlerin, sağlığın ve tıp biliminin tanrısı olarak kabul edilir ve genellikle bir elinde kâse bir elinde de yılan tutarken tasvir edilmektedir. Yine bir asa üzerine sarılmış yılan figürü onun sembollerindendir. Bugün de kaseye dolanmış yılan figürü eczacılık biliminin asaya dolanmış yılan figürü de tıp biliminin sembolü olarak kullanılmaktadır. Her iki sembolde tanrı Asklepios için kullanılan sembollerdır

Asklepıos'un öyküsünün anlatıldığı mitte, Teselya kralının kızı Koronis, tanrı Apollon'la birlikte olur ve hamile kalır. Ancak hamile olmasına rağmen bir başkasıyla birlikte olarak tanrıyı aldatır. Bunu öğrenen Apollo, Koronis'i cezalandırmak için Artemıs'ten yardım ister. Artemis Koronis'i diri diri yanması için odun yığınının üzerine atar, son anda Apollo ölmek üzere olan Koronis'in karnından çocuğu Asklepios'u alır ve onu yetiştirmesi için yarı at yarı insan olan Kheiron'a verir. Kheiron, bütün sentorların en bilgesi ve en akıllısıdır. Başta Akhilleus ve Asklepios olmak üzere birçok kahramanı, hekimlik, cerrahlık, müzik, ahlak, savaş ve av sanatları konusunda eğitir.

Asklepıos, Kheiron'dan edindiği bilgileri insanların yararına kullanır. İnsanların hastalıklarına dermen bulmalarını sağlar, ilaçlar geliştirir hatta tekniğini insanları diriltmeye kadar ilerlettiğinden söz edilir. Hades, Asklepios'un yaptıklarından rahatsız olur. Tanrılar yerine insanları tercih eden, onların iyiliği için uğraşan bu kahramanın yaptıkları sonucunda Hades'teki ölülerin sayısı azalır. Tanrısal bir ceza sonucu kör olan bir adamı iyileştirmesi nedeniyle kırbaçlanır. İnsan nüfusunun gittikçe artması karşısında Zeus, babası Apollon ve hocası Kheiron'un bilgisinin çok ötesine geçmiş olan Asklepios'u bir grup insanla birlikte öldürmeye karar verir. Böylelikle artan insan nüfusu tekrar olması gereken seviyeye düşürülmüş olacaktır.

Tüm insanlara diriliş sanatını ve ölümsüzlüğün yolunu öğreteceğinden korkulan Asklepios, Zeus'un bir yıldırımıyla öldürülerek cesedi yıldızların arasına yerleştirilir. Fakat sonrasında Apollon'un isteği üzerine Zeus, Asklepios'u tekrar dirilterek tanrıların arasına alır.

Asklepios ve yılan arasındaki ilişki sadece dostluk mesafesinde değildir. O, yılanı çok sevmektedir ve sürekli asasına sarılı olarak yanında taşımaktadır. Fakat aynı zamanda yılan tanrının formalarından birisidir. Yani zaman zaman yılan kılığına girerek dolaşır ya da düşmanlarıyla öyle mücadele eder. Tapınaklarında uygulanan bir tedavi yönteminde kısaca söz edersek bunun düşsel bir ilhama (vahye) bağlı olduğuna inanılmaktadır. Öncelikle tapınağa getirilen hastalara önce dinsel arınmaya ulaşmak için cinsel ilişkiden uzak durmak, oruç tutmak ve bazı yiyecekleri yememek gibi bazı şeyleri yerine getirmeleri istenir. Bu perhizi uygulayanlar daha sonra Tanrının heykeliyle dekore edilmiş olan bir odaya (abanton) alınırlar. Burada hastalar, düşlerin taşıyıcısı kabul edilen toprağın üzerine uzanırlar. Onlar uykuya dalınca Tanrı gelir ve rüyalarında onları iyileştirir. Bu şekilde mucizevi iyileştirmeler gerçekleştirdiğine inanılır. Bugün benzer iyileştirme yöntemleri Anadolu'daki muhtelif evliya türbelerinde uygulanmaktadır.[27]

Asklepios'la ilişkilendirilen bir diğer hayvan köstebektir. Özellikle tapınaktaki sağaltım esnasında köstebeğin devrede olduğu da anlatılır. Asklepios ismininde Tselya bölgesinde skalopstan (köstebek) türetilmiş olması da buna delil olarak gösterilir. Bu konuda da özellikle Asklepios'un ayrı bir kişi değil Apollon'un köstebek formu olduğuna dair farklı mitler bulunmaktadır.

Kheiron Yunan mitolojisindeki tek at-insan değildir. O, Sentorlar (Kentaurlar) olarak adlandırılan yarı insan yarı at türün bir üyesidir. Sentorların kim oldukları konusunda farklı anlatılar ve yorumlar bulunmaktadır. Homeros, onlardan Tselya'da yaşayan karşı konulmaz bir kavim olarak söz eder. Diğer taraftan onlar Lapithlerin kralı İxion ve Nephele'nin (bulut perisi) çocukları; Magnezyan bölgesinin kısraklarıyla çifleşen bir adamın çocukları gibi anlatıların yanısıra en meşhurları onların Lapithlerin kralı Pirithoos'un Hippodameia ile evlenirken / nişanlanırken, törene çağrılan bu vahşi kabile mensuplarının gelini kaçırıp diğer kızlara teca-

27 Bk. Zeliha Subaşı, *Kültürel Psikoloji Bağlamında Yerel Sağaltım Yöntemleri (Karacaahmet Türbesi ve Keçeci Baba Türbesi Örnekleri)*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 119-128.

vüze yeltendikleri ve sentorların öldürüldükleri anlatılır. Boynuzlu ve boynuzsuz versiyonlarının yanı sıra kadın (dişi) formları da olan Sentorların tam olarak neyi ifade ettiği konusunda da farklı yorumlar bulunmaktadır. Örneğin kimi mitoloji yorumcularına göre Lapithler ve Sentorlar medeniyet ve barbarlık arasındaki mücadeleyi ifade etmektedir. Sentorlar doğayla iç içe yaşayan vahşi topluluklardır.[28] Kimilerine göre ise mükemmel at binicileri ve savaşçılar olan Türkler Sentorlardır. Atlarla o kadar bütünleşmiş bir hayatları vardır ki onlardan ayrıştırılmaları pek mümkün olmamıştır. Avrupa'da Türklerle Sentorlar arasında analoji kurma Orta Çağ Avrupası'nda da devam etmiştir.[29]

Sentorlara benzer bir imgede İslâm geleneği içerisindeki "Burak"la ilgili tasvirlerde yer almaktadır. Özellikle 16 ve 17. yüzyılda yapılmış olan bir kısım minyatürler bütünüyle halk arasında varolan tasavvurları resmetmişlerdir. Örneğin bunlardan birinde Burak, Hz. Peygamber'i göğe taşırken etrafında meleklerin olduğu hâlde tasvir edilmiştir. Bu minyatürde Burak, kafası insan olan hatta başında takkeye benzer bir başlık bulunan bir erkek at şeklinde tasvir edilmiştir. Bu minyatürde Burak adeta bir sentora benzemektedir. Bir başka minyatürde ise salt Burak tasvir edilmiş fakat bu defa Burak, erkek kafasına sahip aynı zamanda kanatları olan bir at şeklinde tasvir edilmiştir. Bu haliyle Burak, Pegasus'la Kherion'un (Sentor) karışımı gibidir.[30]

Hayvan Ata

Çeşitli mitlerde genellikle genel olarak insanların ya da bir kavmin kökeni bir hayvana dayandırılır. Ya da Roma mitolojisindeki Romulus veya Türk mitolojisindeki Asena örneğinde olduğu gibi en zor anda kavmin yok olma tehlikesiyle karşı

[28] Elizabeth Atwood Lawrence, "The Centaur: Its History and Meaning in Human Culture". *Journal of Popular Culture* (1994), 27/4: 58.

[29] Max Harris, *Aztecs, Moors, and Christians: Festivals of Reconquest in Mexico and Spain,* (Texas: University of Texas Press, 2010), 179, 189-197.

[30] İlgili minyatürler için bk. Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitologyası,* (Istanbul YKY 2007); Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı,* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1984), 8, 14, 17, 38 (minyatür III, IV); Serpil Bağcı, Filiz Cağman, Günsel Renda ve Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı,* (Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay. 2006), 136, 159, 202.

karşıya kaldığı bir anda bir kurt, bir geyik vb. bir hayvan çıkagelir. Ya sütüyle son kalan çocukları besler ve onları korur yetiştirir ya da o milletin son kalan ferdiyle çiftleşir ve neslin devamını sağlar. Bazen de hayvanlar, bütünüyle yaratılışın ilk anında üremeyi sağlayan bir işlev görürler ki bunların bir kısmına antropogoni başlığında değinmiştik. Burada daha çok bir tür totem hayvanı olarak kabilelerin, ırkların kendileriyle irtibatlandırdıkları ve adeta bir ata olarak gördükleri anlatı ve yaklaşım tarzları üzerinde duracağız.

İslâm öncesi Arap toplumunda buna dair yaklaşımları görmek mümkündür. Arap kabileler kendilerini genellikle aslan, çakal, sırtlan, sırtlan yavrusu, tilki, yılan ada tavşanı gibi bir hayvanla irtibatlandırarak tanımlamışlardır. Gerçi adlandırma anlamında İslâm sonrası dönemde de bu isimlerin devam ettiği görülmektedir. Kabileler kendilerinin bir hayvanın çocukları olarak adlandırmışlardır: Beni Esed – aslan oğulları; Beni Nemr – kaplan oğulları; Beni Kelb – köpek oğulları; Beni Zıbhe – dişi keler oğulları; Beni Dail – çakal oğulları; Beni Beldel – sırtlan yavrusu oğulları; Beni Sa'lebe – tilki oğulları; Beni Vebre – (ada) tavşan oğulları.[31]

Türk ve Orta Asya mitolojisine ait çeşitli mitlerde benzer figürler defalarca anlatılır. Göktürklerin kökeninin anlatıldığı bir mitte bataklığa atılmış Hun bir oğlandan söz edilir. Bu oğlanı dişi bir kurt kurtarıp büyütür daha sonra onunla birlikte olur ve böylece Göktürklerin atası olur. Dişi kurt yani Asena, hamile kaldığında öldürülmek istenmiş ve dağın içindeki bir mağaraya sığınarak orada on oğul doğurmuştur. Bu oğullardan biri hakan olup bayrağına bir kurt kafası koymuştur. Aynı zamanda Göktürklerin Asena'nın doğum yaptığı bu mağarada/inde kurban keserler ve orayı ziyaret ederlermiş.[32]

Bir başka mitte MÖ II-I. yüzyılda Tanrı dağlarının kuzeydoğu eteklerinde yaşayan Wu-sun kavminin ilk hükümdarları düşmanları tarafından öldürülür. Sadece bir oğlu hayatta kalır. Bu oğlanı bir dişi kurt sahiplenir, emzirir ve büyütür. Sonrasında da bir Hun hükümdarı çocuğu alarak eğitir. Başka bir Hun mitinde Hun hükümdarının erkeklere verilemeyecek kadar güzel iki kızı vardır. Bunları erkek-

---

31 Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri,* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 1997), 66.

32 Roux, *Orta-Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar,* 365-70; Julian Baldick, *Hayvan ve Şaman, Orta Asya'nın Antik Dinleri,* (İstanbul: Hil Yay. 2011), 35, 53-54.

lerden uzak tutmak için bir kuleye hapsederek Gök'e adar. Kızlardan biri kulenin dibinde in yapmış olan bir kurdu eş olarak seçer ve sonrasında kavmin büyükannesi olur. Burada kurt dişi değil, erkektir.[33]

Cengiz Han'ın ve atalarının kaderini Gök'ün (Tengri'nin) belirlediğinin anlatıldığı bir mitte annesi bir geyik olan mavi bir kurdun Cengiz'in atası olduğu anlatılır. Çölü geçip Moğolistan'ın kuzeyindeki Burkan Kaldun Dağı'nda bir nehir kaynağına yerleşirler. Oradakilerden birinin sadece alnının ortasında tek bir gözü (Tepe Göz) vardır. Bu gözle çok uzakları gören bu kişi, küçük kardeşi için uygun olan uzaklardaki eşi Alan Goa'yı görür. Alan Goa iki oğlan doğurur ve sonra küçük kardeş ölür. Sonra her gece Alan Goa'nın çadırına sarı bir adam dumanların arasından geçerek gelir, adamın ışığı onun karnına düşer sonrasında ise sarı bir köpek olarak çadırı terk ederdi. Böylelikle Alan Goa ilahi müdahaleyle olduğu söylenile üç oğul daha doğurur. Bu üç oğul Gök'ün (Tengri'nin) çocuklarıdır. Miras üç oğul arasında pay edilir en küçüklerine verilmez. Onun Bodançar (budala) olduğuna inanırlar. Cengiz Han onun soyundan gelmektedir. Burada "geyik - mavi kurt – sarı köpek" üçlemesi Cengiz Han'ın ataları olarak sunulur. Araştırmacılara göre Cengiz Han'ın ataları arasında dişi bir geyikle çiftleşen mavi kurt ve sarı bir köpekle çiftleşen kadın hem Altaylı renk modelini hem de türler arasındaki sınırların yıkılmasını örneklendirir.[34] Ancak aslında asıl düğüm noktası Alan Goa'nın üç oğlunun doğrudan Gök'ün oğulları olarak kabul edilmesidir. Yani Han soyuna tanrısal bir köken ihdas edilmektedir.

Yine bir Tibet metninde iki ayrı kavmin ataları olan biri siyah diğeri kızıl iki köpek kısır dişi bir kurtla evlidirler. Köpekler bir Türk kızını kaçırırlar ve çocukları olur. Erkek olanlar köpek dişi olanlar insan olur.[35]

Göktürkler zamanında Bal-kör bölgesinde oturan Şatolara ait bir anlatıda, Şato hükümdarı Li-Ko-yung'un bir kartal yuvasında doğduğu anlatılır.[36] Bir başka mitte Macar kralı Almos'un annesinin bir Doğan'dan hamile kaldığı anlatılır. Almos, kutsal ve insanüstü bir doğumla dünyaya gelir. Annesi, bir gece rüyasında bir doğan (Astur) görür. Doğan kadının etrafında dolanır ve sonra da rahmine girer. Bir süre sonra da

33 Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 35.

34 Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 111, 145.

35 Roux, *Orta-Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar,* 317.

36 Ögel, *Türk Mitolojisi,* 585-587.

kadın gebe kalır. Doğum esnasında da kadının karnından seller boşalır. Bunu duyanlar büyük ve muzaffer bir hükümdarın doğduğunu müjdelemişler. Yine Macarlar arasında ataları kartal ve ördek olan boylar bulunmaktadır. Macarlar gibi Kırgızlara ait bir anlatıda da benzer unsurlara rastlanmaktadır. Buna göre, Kırgız atalarından birinin üç karısı vardır. Karılarından en küçüğü bir gece rüya görür. Rüyada bir doğan kadının yatağının etrafında dolaşır ve kadın hamile kalır. Sonrasında ise bütün kabile reisleri bu doğandan hamile kalan kadının ve o çocuğun soyundan gelirler.[37]

Benzer bir rüya ve hamile kalma öyküsü Yakutlar'da anlatılır. Bu defa rüyada gelip hamile bırakan bir kartaldır. Fakat doğan çocuk bir Şaman olur. Yakutların inanışına göre şamanlar, yeryüzüne bir kartal tarafından getirilirler. Onlara göre, şaman olacak bir çocuğun ruhu, çocuk doğmadan önce bir kartal tarafından yenirdi. Ruhu yiyen kartal güneşli bir bölgeye göç eder. Büyük çayırların ortasındaki bu bölgede güneş hiç solmaz, inekler bol süt verirlermiş. Böylesi çayırların ortasında kırmızı bir çam, bir gürgen ve bir de kayın ağacı varmış. Kartal bu ağaçların ortasına gelip yumurtasını bırakır ve yumurtadan bir çocuk çıkar. Yumurtadan çıkan çocuk ağacın altında kendisini bekleyen beşiğe düşer ve orada büyür. Yakutların inanışına göre, iyi şamanların kırmızı çam üzerindeki yumurtadan; kötü şamanların ise, gürgen ağacı üzerindeki yumurtalardan çıkarlar. Yumurtadan çıkan bu şamanlar, hayatları boyunca, " Kartal – Ana" ları tarafından korunurlar.[38]

Bir diğer Şaman'ın doğumu öyküsünde ise yeryüzünde kötülükler çoğalınca Tengri insanlara yardım etmesi için bir kartal gönderir. Fakat insanlarla birebir dillerini bilmedikleri için anlaşamamışlar. Kartal da Tanrıya durumu arz eder. Tanrı, "yeryüzüne in, karşına çıkan ilk insanın dilini anlayacak bir Şaman yap" der. Yeryüzüne inen bu kadını alıp kendisine eş yapar, onunla birlikte olur, kadın hamile kalır ve bir çocuk doğurur. Bu çocuk kartalların ve göğün dilini anlayan bir Şaman aynı zamanda şamanların atası olur. Bir diğer anlayışa göre de kartalın eşi olan kadın şamanların atası olur.[39]

Bu türün farklı örnekleri de mevcuttur. Hepsinin ortak yönü bu şekilde doğan çocuklar genellikle devlet başkanı, kral, kabile reisi, çok büyük bir kahraman ya da Şaman/Kam yani büyük bir din adamı olmalarıdır.

---

[37] Ögel, *Türk Mitolojisi,* 588, 593-4.

[38] Ögel, *Türk Mitolojisi,* 595-6.

[39] Ögel, *Türk Mitolojisi,* 596-7.

Büyü ve Fal İmgesi

Büyü, en kadim din uygulamaların başında gelmektedir. Tylor gibi bir kısım bilim adamına göre de dinin kökenini oluşturmaktadır. İnsanlar büyü için muhtelif teknik ve malzemeler kullanmışlardır: Muhtelif bitkiler, madenler, insan bedenine ait bir takım unsurlar. Tüm bunların yanında büyü için hayvanların kullanımı çok özel bir yer tutmaktadır. Hayvanların iç organları, postları, kemikleri hatta kanları büyü ve fal amacıyla kullanılmıştır. Büyü, bir hastalığı defetmek için kullanıldığı gibi zaman zaman insanları düşman karşısında güçlü ve yenilmez kılmak için ya da bütünüyle bir insanı etkisiz hâle getirmek amacıyla yapılmıştır. Doğaüstü güçleri istenilen amaca yönlendirme yöntemi olarak karşımıza çıkan büyü, kaçınılmaz olarak en çok hayvanlardan yararlanmıştır. Büyü ve falda hayvan imgesi kadar bizatihi hayvanın kendi bedeninin de kullanıldığını, işlevsel olduğunu görüyoruz.

Kadim toplumların hemen hepsinde yeni bir işe başlanırken, bir mücadeleye, savaşa girişilirken ya da yeni kararlar alınma aşamasında doğaüstü güçlere danışılmıştır. Bu danışma eylemi Arap cahiliyesinde olduğu gibi zaman zaman fal okları benzeri bir takım düzeneklerle sağlansa da çoğunlukla şaman gibi bir rahip – büyücünün yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Büyücüler çoğunlukla kurban edilen hayvanları bu amaçlarla kullanmışlardır. Hayvanların bağırsakları, ciğerleri geleceği okuma düzenekleri olarak kullanılmıştır. Hayvanın ciğerinin üzerindeki damarların ortaya çıkması için üflenir ve şişen akciğerler okunur. Büyücülerin toplumsal günahların doğurduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için düzenledikleri büyü ayinleri de vardır. Bu ayinlerde genellikle hayvanlar günahın bedeli olarak kurban edilir ya da toplu günah çıkarma seansları düzenlenir.[40]

Etrüsklerde kurban edilen hayvanların iç organlarını, özellikle de karaciğeri yorumlayan önemli kâhinler vardır. Haruspex[41] adı verilen Etrüsk kâhinlerinin "hepatoscopy"[42] adı verilen kehanet uygulamaları Roma dinine de girmiştir. Kâhinler, yine çoğunlukla kurban edilmiş hayvanların iç organlarını ve özellikle karaciğerini (çoğun-

---

40 P.C., "Andlar", *Mitolojiler Sözlüğü,* 1: 38.

41 Haruspex (ç. haruspices), hem kahin için hem de kehanet amacıyla kuzu ciğeri formunda üretilmiş ve üzerine tanrılar aleminin resmedildiği taş için kullanılmaktadır.

42 Yunanca "hepar" ciğer "skop/scop" araştırmak incelemek anlamlarına gelmektedir.

lukla kuzu ya da evcil kanatlı hayvanların karaciğerlerini) inceleyerek bunun üzerinden yorumlar yapmaktadırlar. Göğüsleri üzerinden iliklenen bir pelerin, ucu silindir bir şapka giyen Haruspexler, Genius'un oğlu ve Jüpiter'in kuzeni olan Tages'le irtibatlıdırlar. Bir insan kılığına giren Tages, ak saçlı genç bir adam görünümde önce Etrüsk kralına sonra da diğerlerine bu ilmi öğretmiştir. İç organları ve karaciğeri okumak karmaşık bir işlemdir. Bu işlem için karaciğeri okumaya yardımcı olacak bir model kullanılır. Bunun bir örneği Piacenza Karaciğeri diye adlandırılan bronzdan yapılmış bir modeldir. Haruspex pusulası diye de adlandırılan bu metal ya da taş malzeme ciğer görünümündedir ve yüzeyi içlerinde tanrı isimleri olan karelere bölünmüştür. Kenarlarına da göksel mekânı sembolize eden on altı kare çerçeve şeklinde yerleştirilmiştir. Her bir kare bir tanrıya ait mekânı ifade etmekte olup tanrının kendisine ayrılan karede ifşa olduğuna inanırlardı. Bu model karaciğer ve üzerindeki kareler göksel tapınağın bir tür aynadaki aksi gibi düşünülmektedir. Göksel tapınak ciğer üzerinde yeniden mikro düzeyde inşa edilmiştir. Kuzu ya da tavuk gibi hayvanların ciğerlerinin de bu görünümü yansıttığı düşünülmektedir. Dolayısıyla ciğeri yorumlayan kâhinler, aslında kendi mekânlarında konuşan tanrıların sözlerini insani dile aktararak ya da yorumlayarak sunmaktadırlar. Yani bir anlamda Hermes'in rolünü üstlenmiş bulunmaktadırlar. Bu denli önemli bir görevi ifa eden Haruspexler de kendi toplumlarında oldukça saygın insanlardır.[43]

Hunların hayvanlara ait kemikleri büyü ve aynı zamanda kehanet amacıyla kullandıkları bilinmektedir. Hunlar ülkelerini işgale gelen düşmanlarına karşı, koyun ve sığır kemiklerini onların geçeceği yolların altına koymak suretiyle kara büyü yaparlardı.[44]

Orta Asya'da koyunların kürek kemikleri, Avrupa Hunların da çiftlik hayvanlarının kemikleri kehanet amacıyla kullanılırdı. Koyunların kürek kemikleri yakılır ve oluşan yanık izleri yorumlanmak suretiyle arzu edilen kutsal bilgilere ulaşılırdı.

---

[43] Daniele F. Maras, "Numbers and Reckoning: A Whole Civilation Founded Upon Divisions", *The Etruscan World*, ed. Jean MacIntosh Turfa, (London & New York: Routledge, 2013), 484-6; Nancy T. de Grummond, "Haruspicy and Augury: Sources and Procedures", *The Etruscan World*, 542-51, Ingrid Krauskopf, "Gods and Demons in the Etruscan Pantheon", *The Etruscan World*, 521; Adrian P. Harrison, "Animals in the Etruscan Household and Environment", *The Etruscan World*, 1112.

[44] Baldick, *Hayvan ve Şaman*, 36,

Hitaylarda da özellikle kadın şamanlar beyaz bir koyunun kürek kemiğini ateşe tutarlar ya da ısıtırlar. Bu esnada kemik kırılırsa Hitaylar için savaşın kapıda olduğu şeklinde yorumlanırdı. Kazaklarda da şamanların yanı sıra özellikle kehanetle uğraşan kâhinler bulunmaktaydı. Onlar da yanmış koyun kemiklerini yorumlayarak ya da koyun yağını ateşte yakıp, oluşan dumanın rengi ve şeklinden hareketle kehanette bulunuyorlardı. Moğollarında aynı âdeti uyguladıkları bilinmektedir. Dagurlar'da ise yanmış koyun kemiklerinden kehanette bulunma işi bağcı (törenci) diye adlandırılan yaşlı kimselere bırakılmaktaydı.[45]

Altay ve Yakut şamanlarında fal için geyik kürek kemiği tercih edilirdi. Falda kullanılacak kürek kemiğinin kaynatılmamış olması gerekirdi. Kürek kemiği ateşe tutulup iyice kızdırılır sonra oluşan çatlaklar şaman/kam tarafından yorumlanır. Örneğin hayvanı çalınan birisine hayvanın ne kadar uzağa götürüldüğünü ve akıbetini haber verirdi.[46]

Kurban İmgesi

Kurban (sacrifice) "kutsamak, bir nesnenin tanrıya sunularak kutsal hâle getirilmesi"; (offering) "tanrıya hediye sunma, takdime, sunu" anlamlarına gelir. Bir sunu, takdime olarak kurban, çeşitli nesne, bitki, yiyecek ya da hayvan sunmak şeklinde uygulanmaktadır. Gerekçesi ve ifade ettiği anlamlar konusunda çeşitli teoriler mevcuttur. Tanrılara yaklaşmak, onları memnun etmek, tanrılardan gelecek bir belayı ve musibeti defetmek, bir dilek ve temenninin yerine gelmesini sağlamak, günahlara karşı bir bedel sunmak, bireysel/toplumsal şiddeti başka bir şeye yönlendimek suretiyle ortadan kaldırmak amacıyla kurban eyleminin yapıldığı ifade edilmektedir. Hayvan dışındaki kurbanlar konumuz dışında kalacaktır. Biz burada daha çok ikame teorisi, kutsal ve profan alan arasındaki geçişkenliği sağlayan, yansıtma teorileri bağlamında hayvan kurbanları üzerinde kısaca durmaya çalışacağız.

Genel olarak uygulanan kurban şekilleri, insanın kendi zamansal mekânsal çevresiyle olabildiğince uyum içinde yaşayabilmesi için icra edilmiş görünmektedir. Batı dillerinde kurban kelimesinin karşılığı olarak kullanılan "sacrifice" ifadesi "kutsamak" anlamına gelmektedir. Yani kurban olarak sunulan şey artık kutsal bir

[45] Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 38, 85, 119, 141.

[46] Wilhelm Radloff, *Türklük ve Şamanlık,* (İstanbul: Örgün Yay. 2008), 345-346.

şeye dönüşmektedir. Bu dönüşüm neticesinde ise tüm potansiyelini açığa çıkaran varlığın insanlar ve tanrılar arasında bir tür medyum (ara ortam) oluşturabileceği ya da ortak bir dil oluşturabileceği varsayılmıştır. Yani kısaca hayvan, yine insanlarla tanrılar arasındaki geçişkenliği sağlayan, onlarla iletişime geçmeyi ve ara bir ortamda buluşmayı sağlayan bir şey hâline gelmektedirler. Kurbanın ölüm esnasında kutsallaşması, onun tanrılara onların diliyle seslenebilmesi anlamına gelmektedir. Kesme, yakma, özgür bırakma vb. kurban şekilleri ve kurban esnasıyla sonrasında uygulanan riüteller ve bu konuda geliştirilen ritüel mitleri hadisenin farklı boyutlarına işaret etse de "kurban, hayat ve ölüm arasındaki döngünün sürekliliğini, madde ile ruh arasındaki uçurumun aşılmasını sağlamak üzere yeryüzünde yaşayanlar adına tanrılar katında elçilik yapar."[47]

Aynı zamanda kurbanların tanrısal mesajı insanlara ulaştıran bir vasıta olduğu da düşünülmüştür. Zira hayvanların kesilme amaçlarının en önemlilerinden birisi de yukarıda da ifade ettiğimiz gibi büyü, sihir ve faldır. Kurban olarak kesilen hayvanların bağırsak, akciğer, karaciğer, iç yağları, kemikleri vb. kısımları kullanılmak suretiyle bunlar üzerinde tanrıların insanlara dair mesajları keşfedilmeye çalışılır. Yapılacak işler konusunda karar bu işaretler doğrultusunda alınırdı. Yine büyü olarak kullanmakta aynı şekilde tanrısal kutsal gücü istenilen hedef doğrultusunda kullanmayı hedeflemektedir. Düşmanın geçeği yola kurbanın kemiğini koymak aynı işleve matuf bir tutumdur. Kurban hayvanı artık sıradan bir hayvan değil dönüşüm geçirmiş kutsallaşmış bir hayvandır. Bu yüzden de kurbanla yani kutsalla bütünleşmek adına hayvanların kanı içilir ya da savaşçıların bir kahramana tanrıya dönüşmeleri için kan yüzlerine ve vücutlarına sürülür.

Moğollar, ölüm tehlikesini bertaraf etmek için, ölüm riski olan hastaların başında bir ritüel gerçekleştirirler. Buna göre Şaman ölümün efendisinden kişinin ruhunu geri almak için bir yer değiştirme işlemi yapar yani ikame kurbanı sunar. Öncelikle kişinin samandan bir kuklası yapılır ve bozkırda yakılır. Sonrasında bir koyun kurban edilir ve yüksekçe bir yerde başı ve kemikleri yakılır. Bu uygulama ölümü ertelemek amacıyla yapıldığı gibi bereket, güvenlik ve refah için de aynı şekilde yapılmaktadır.[48]

---

47 Burhanettin Tatar, "İslam'da Kurban Hadisesi Beşeri Düşünceyi Nereye Çağırır?" *Uluslararası Kurban Sempozyumu,* (İstanbul: TDV & Bayrampaşa Belediyesi, 2007), 97-8.

48 Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 135.

Çin kaynaklarında hastalıkları iyileştirmek için domuz ya da köpek kurban edildiği ve bu işlemin şamanlar tarafından gerçekleştirildiği yazılıdır. Bu ritüellerde beyaz bir köpek bir kazığa oturtulur ve başka bir kazığa da başı yerleştirilerek göğe yükseltilirdi.[49]

İskitlerin hayvanları kurban ederken genellikle kesme yerine boğmak suretiyle öldürmektedirler. Bu da kutsallıkla ilgili bir tabudan kaynaklanmaktadır. Ancak savaş tanrısı Ares, söz konusu olduğunda ise kan dökerek öldürürler.[50]

Hinduizm'de ahimsa ilkesi gereği kurban konusunda farklı tutumlar söz konusudur. Genel anlamda kurban ve onun olumsuzlanması üzerine kurulu bir gelenekten söz edilebilir. Hayvan kurbanı Veda dinine dayanan eski bir uygulamadır. Kurban töreninden Brahmanlar sorumludur. Hayvan öldürülür ve yok edilir. Her yok ediş bir ölümdür her ölüm ise bir kirliliktir. Bu kurban için de geçerlidir. Ritüel sırasında bu kirliliği ortadan kaldırmak için önlemler alınır. Diğer taraftan kurban sırasındaki öldürme eylemi ahimsayı ihlal olarak kabul edilmez. Manu Kanunnamesi'ne göre (V:39), kurban sunarken öldürmek öldürme değildir. Hinduizm'de en kanlı kurban ritüeli Gadhimai festivalidir. Her 5 yılda bir Bariyarpur'daki Gadhimai Tanpınağı'nda icra edilen ritüelde yüzbinlerce sığır/manda, koyun, keçi, horoz, güvercin, fare vb. hayvan tanrıça Gadhimai'ye kötülükleri gidermesi bereket, bolluk ve refah vermesi için kurban olarak sunulur. Diğer taraftan Hinduların bir kısmı yerlerine hayvan ikame ederek bedel ödeme şeklindeki kurban uygulaması yerine dünya nimetlerinden vazgeçerek ahimsa konusunda titiz davranıp kurbandan vazgeçmekte kendi davranışlarını kurban olarak sunmaktadırlar.[51]

Yunan mitolojisinde de hayvan kurbanları önemli bir yer tutar. Hatta yenilen etlerin önemli bir kısmının kurban etleri olduğu ifade edilmektedir. Kemik ve yağ ateşte yakılarak koku ve dumanı tanrılara sunulurken etleri insanlar tarafından tüketilirdi. Yunan mitolojisinde, kurban geleneğine ilişkin mitlerden bir tanesi Dionysos'a aittir. Tenedos (Bozcaada) halkı, "İnsan göçüren" (anthroporrhaistes) Dionysos için hamile bir inek seçilir. Yavruladığında gerekli ihtimam ve saygı gösterilir. Sonra yeni doğmuş buzağıya takunyalar giydirilerek kurban edilir. Fakat baltayla buzağının kafasını koparan kasap, etraftaki insanlar tarafından taşa tutulur.

---

49 Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 20-21.

50 Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 30.

51 M.Bi, "Avatara", *Mitolojiler Sözlüğü,* 1: 94.

Taşlama kasap denize ulaşana kadar devam eder.[52] Bu ritüel Dionysos'un kovalanma öyküsünün tekrarı gibidir. Denizin kenarında Dionyosâ *bugenes* (inekten doğma) diye seslenilerek denizin derinliklerinden yükselmesi, geri gelmesi istenilir. Perseus/Lykurgos onu kovalarken Dionysos denize kadar kaçmış ve kendisini dalgaların arasına atmıştır.[53] Bu iki ritüelde kurban, "buzağının hayvansal durumuyla, anasının yeni dünyaya getirdiği bir çocuğun insani durumu arasında gider gelir ama avcılara özgü ayakkabı olan takunyayı da giyer, sunağın önüne geçit alayıyla götürülen öküzü öldürmekte kullanılan olağan silah teberle öldürülür. Aynı zamanda, taş yağmurunun kör şiddeti, sonunda kovalanan kurbana dönüşen kurban edici üzerine yönelir. Burada insanların ürkünç göçerticisi olan Dionysos, kıyıcı maskesini sütana maskesiyle ya da kendini yitirmeye çalışmış olduğu suların uçurumlarından ansızın geri dönen ürkmüş çocuk maskesiyle değiştirir."[54]

Yunan toplumu açısından genelde kurban ritüeli, özelde ise Dionysos kültleri bağlamında siyasal-dinsel dünyanın ayrılmaz bir parçasıdır. Kurban hayvanın kanını akıtan kasap ile kanlı sunağın dibinde duran sunu rahibiyle aynı noktada birleşir. Kurban, dinsel dünya için olduğu kadar siyaset dünyasının vazgeçilmezidir ve bu yönüyle de bir kez daha profan ve kutsal olan arasında aracılık, birleştiricilik görevi üstlenir. Yüksek bir kamu görevine başlamaktan yapılan antlaşmalara, meclis oturumunun açılmasından düşmanla bir karşılaşma anında mutlaka kurban kesilir. Kurban etme odağındaki hayvan insanlar dünyası ile tanrılar dünyası arasındaki sınırı çizer.

Kurban imgesinin anlamına dair bir örnekte İran geleneklerinden birisi olan Mitraizm'den verelim. Mitraizm'deki *taurobolium* miti ve ritüeli Mitra'nın boğayı öldürmesinin tekrarı olarak canlandırılır. Yaratılışın en başında olan mit tekrarlanarak mitsel zamanla reel zaman kurban üzerinde birleştirilir. Kesilen hayvanın eti yenir ve kanı içilir. Böylelikle tanrısal eylemin tekrarıyla tanrıyla bütünleşilmiş ve sonsuz yaşama geçiş sağlanmış olmaktadır.

Şamanların tüm beyaz kısrakları adak olarak sundukları bilinmektedir. Türkler ve Moğollarda bir tapınak yoktur. Tanrıya her yerde ibadet edilebileceği anlayı-

---

[52] Stella Georgoudi, "Sacrificing to Dionysos: Regular and Particular Rituals", *A Different God?: Dionysos and Ancient Polytheism*, ed. Renate Schlesier , (Berlin: De Grayter, 2011), 49-50.

[53] Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat – A.Kadir (İstanbul: Can Yayıları 2008), 179 (paragraf 130-145).

[54] Yves Bonnefoy (ed.), *Mitolojiler Sözlüğü*, (Ankara: Dost Kitabevi, 2000), 1:176.

şı mevcuttur. Bu nedenle kurban her yerde sunulabilen bir şeydir. Özel olarak bir mabedde yapılması gerekmez. Ancak yine de kurban için yüksk tepelik yerlerin, atalara ait mezarların tercih edildiği durumlar da söz konusudur. Tabgaçlar vb. Orta Asya halklarının, Türklerin bir şaman ayini eşliğinde yağmur için at kurban ettikleri, altıncı ayda bir dağın tepesinde sıcak hava için kurban kestikleri bilinmektedir. Orta Asya Türkleri on ikinci ayının sonunda soğuk havayı çağırmak için şenlik düzenlerler ve kurban keserlerdi.[55]

Yol Gösterici ve Rehber

Mitlerde hayvanlar çoğu zaman tanrının insanlara yol göstermek için kullandığı aracılar olarak ya da bizatihi hayvanın kendisi yol gösteren rehberlik eden bir kutsal imgeye dönüşür. Avrupa Hunlarının göçlerinde kendilerine rehberlik eden bir hayvana dair yaygın olan anlatıları vardır. Kendilerini Kırım'a yönlendiren bir dişi geyik ya da inek olduğuna inanırlar.[56]

Wilhelm Radloff'un aktardığı bir öyküde Kan Purkan ve Kan-Argo isimli bir erkek ve bir kız kardeş bir arada yaşarlarken, bir gün ava giden erkek kardeş geri dönmez. Sonunda erkek kardeşin bir geyiğin peşine takılarak büyük bir bakır dağa gelir. Okla ya da kamçıyla geyiğe vurmak ister fakat geyiğe değil dağa vurur ve dağ ikiye yarılır. Geyik yarıktan içeri girer ve bir çadırın önünde oturur. Çadırın içinden yaşlı bir bilge ya da bir diğer versiyonda bir genç çıkar ve adının Bakır-Alp olduğunu dağın sahibi olduğunu, geyiği onu getirmesi için kendisinin gönderdiğini söyler. Geyik yol gösterici, tanrısal bir rehber ulaktır. Bakır-Alp yeraltıyla yerüstünü birleştiren dağın ruhudur geyik de onun gibi bir ruhtur. Genç, dağın içine yani mağaraya çekilerek kutsalı tecrübe etmesi sağlanır. Bir tür erginlenme hadisesidir. Sürecin sonunda genç artık sıradan avcı olarak dışarı çıkmayacaktır. Nitekim bu sürecin ya da öyküdeki hâliyle iki gencin güreşi yedi yıl sürer.[57] Yani genç avcının olgunlaşma ve kemale ermesi bir anlamda aydınlanma süreci yedi yıldır.

---

55 Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 7, 19, 37; Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitki ve Hayvanlar,* 186-219.

56 Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 16.

57 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2003), I: 582-583; Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan* (İstanbul: Maarif Basımevi 1956), 1: 408-412.

J. P. Roux, Tabgaçların inançlarında hayvanların öneminin çok fazla olduğuna dikkat çekerek, onların mitolojik anlatılarında dağlar arasında göç ederlerken ata benzeyen ama boğa sesi çıkaran doğaüstü bir hayvanın rehberliğinde yolculuk ettiklerini aktarır. Yine Roux, fethe giden ordulara rehberlik yapan, geyik, kurt ya da boğa/inek motifinin Türklerde son derece yaygın olduğunu da ifade eder.[58]

Türklerde savaş, yolculuk ve zor zamanlarda kurdun (börü) rehberlik yaptığı görülmektedir. Oğuz destanında bu durum, şu dizelerle ifade edilir: "Bir kurt ki, erkek bir kurt! Göktüylü, Gökyeleli! Bu kurt döndü Oğuz'a, bakmadan sağa sola, Dedi: "Ey Oğuz şimdi, ordunu çıkar yola!" Halkını, beğlerini, atlandır çıkar yola, "Baş çekip göstereyim, doğru yol nerde ola!" Oğuz Kağan baktı ki erkek kurt önler gider, Ordunun öncüleri, bozkurtu gözler gider. Oğuz bunu görünce, ne çok sevinmiş idi, Alaca aygırına, severek binmiş idi."[59]

Bir başkasında: "Oğuz-Han'ın güney akınları: Gök yeleli, gök tüylü, göründü kutsal Bozkurt, Hint (Sındu), Tangut illeri de, oldu Oğuz'a bir yurt. Oğuz yürüyüp gitti, Suriye'nin (Şağam) yoluna, Baş kesti, savaş yaptı, kattı kendi yurduna."[60]

Buryat şamanlarının şu sözleri tekrar ettikleri ifade edilir: " Tavşan, bizim koşucumuz"; " Kurt, bizim haber getiricimiz"; " Kuğuy, şekline girdiğimiz" (Hubilgan); "Kartal, elçimiz olan hayvanlardır."[61]

Kurt, genelde Türkler için çok özel bir hayvandır. Hayvan ata olarak kabulünün yanısıra o Tengri'den haber getirendir. Bu nedenle isminin başına "Kök" (Gök) eki getirilerek Kök-Börü / Gök-Kurt şeklinde kullanılır. Böylelikle onun göğe olan aidiyetine ve kutsallığına da vurgu yapılmış olur.[62]

Oğuz Kağan mitlerinde birinde önce Oğuz'un doğumundan söz edilir. Onun Ay Kağan'dan doğma, yüzü gök, ağzı ateş, gözleri ela, saçları ve kaşları kara, peri-

---

[58] Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitki ve Hayvanlar,* 133.

[59] Ögel, *Türk Mitolojisi,* I:122.

[60] Ögel, *Türk Mitolojisi,* I:125.

[61] Ögel, *Türk Mitolojisi,* I:47.

[62] Anadolu'dan Orta- Asya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada kurtlara dair pek çok anlatı ve betimleme söz konusudur. Bunlarla ilgili değerlendirme ve örnekler için bk. Yaşar Kalafat, *Türk Halk İrfanında Kurt,* (Ankara: Lalezar Kitabevi 2007); Ögel, *Türk Mitolojisi,* I: 13-60; II: 111-126.

lerden daha güzel bir erkek çocuğu olduğu anlatılır. Bu dönemde halk, yılın üç mevsimi kışa hazırlık yapıp sert kış şartlarında sığındıkları korunaklı yerlerde, kışlaklarda kışı atlatmaya çalışırlarmış. Bir defasında bir mağaraya stok yaparlar ve orada kışı geçirmeye başlarlar. Fakat kış beklenenden uzun sürer ve stokları tükenir. Oğuz halkını aç bırakmamak için yiyecek bulmak üzere dışarı çıkar ve çaresiz bir şekilde dolanırken soğuktan sakalı buzlanmaya eli ayağı donmaya başlar. Mağaradan da uzaklaşmıştır ve dışarı çıktığı için pişmanlık duymaya başlar. Mağaraya dönmeye karar verir ve çaresizce ilerlerken yolda bir yavru kurda rastlar. Konuşmaya başlayan kurt yavrusu ona "Bu karda boranda nereden geliyorsun?" diye sorar. Oğuz oğlu başına gelenleri anlatır. Kurt yavrusu ona şöyle der: 'Ey, Oğuz oğlu, ilerdeki yol ayrımında seni bir sürü koyun, kucak dolusu başak, bir kirman, bir de el değirmeni bekliyor. Onları evine götür. Koyunu kesip etini yersin, yününden iplik eğirip, kendine elbise yaparsın, derisini giyersin. Buğday tanelerini de el değirmeniyle öğütüp, unundan ekmek yaparsın. Böylece baharı karşılamış olursun. Yalnız sana verdiğim emanetlere dikkat etmelisin. Başakları ve koyunu arttırmalısın. Kuzuları şefkatle büyütmeli, buğday tanelerini yere serpip, onu alnının teriyle sulamalısın. Söylediklerimi yapmazsan, yaşamın çok zor olur."[63]

Kendisine verilen öğüde uyan Oğuz, kurdun saydıklarını alır, mağarasına getirir, kışı rahat bir şekilde geçirdikten sonra sürüyü dağa yayar ve buğday tanelerini eker sonrasında da Tanrı onlara bolluk ve bereket verir. O da şükrünün bir ifadesi olarak o günün anısına Nevruz bayramını kutlamaya başlar.[64] Bu anlatı, kutsal hayvan Kurt üzerinden zor durumdaki Oğuz boyuna Tanrı'nın nasıl yardım elini uzattığını anlatmaktadır. Gök Tanrı, hiçbir zaman ve yerde Oğuz oğullarını yalnız bırakmayacağını göstermiş olur. Bu anlatı doğrultusunda da Oğuzlar, her nerede ve ne şartlarda olursa olsun yok olmayacaklarının bilincine kavuşurlar. Bu mit aynı zamanda bir köken mitidir. Burada buğdayın, ekmeğin, değirmenin, koyunun ve tarımın kökeni hakkında malumat yer almaktadır. Tanrı, aç kalmamaları için Türklere buğdayı vermiş ve buğday tarımını öğretmiştir. Aynı zamanda koyunu vererek hayvancılık yapmalarını salık vermiştir. Türk geleneklerinde bu nedenle her ikisi de kutsal kabul edilir. Koyun zaten önemli kutsal hayvanlardan birisidir. Ki zaman

---

63 Alev Alatlı, "Nevruz" ve "Tag-Und Nachtgleiche", https://www.alevalatli.com.tr/nevruz-ve-tag-und-nachtgleiche/ [30.04.2020].

64 Alatlı, "Nevruz" ve "Tag-Und Nachtgleiche".

zaman koyun bir evliyaya bile dönüşür. Daha doğrusu evliya, yani Tanrı'nın yol gösterici iyi kulları koyun imgesi üzerinden ifade edilmişlerdir.

Buğday – un – ekmek ise Türklerin en önemli kutsallarından birisidir. Tanrı, bir kurt vasıtasıyla Türkler hayatta kalsın diye göndermiştir. Bu nedenle olsa gerek başka hiçbir bitkiye gösterilmeyen ihtimam buğday-un-ekmeğe gösterilir. Bu özen günümüzde de devam etmektedir. Türkler, ekmeğe basmaz, yere düştüğünde alır öper ve yüksekçe bir yere koyar. Bu mitte kurt Tanrıyla insanlar arasında aracılık yapan, tanrının mesajını insanlara ileten formundadır.

Tanrısal mesajın insanlara ulaştırılması ve rehberlik etmesi bu amaçla Şaman, Evliya şeyh vb. insanlarla bir kısım hayvanların özel münasebetleri söz konusudur. Kurt bunların başında gelse de geyik de hatırı sayılır düzeyde aynı fonksiyonu icra eden bir hayvandır. Şamanların ayinlerde geyik boynuzu takmaları, geyik postuna bürünmeleri, geyik donuna girmeleri sıklıkla görülen bir durumdur. Ayrıca Hacı Bektaşi Veli gibi bir kısım Türk mutasavvıflarının geyiklerle hemhal olduklarını gösteren tasvirleri bulunmaktadır. Bunun dışında tavşanın da -özellikle Doğu Türkistan'da- insanlara ruhsal rehberlik yapan bir varlık olduğuna inanılır.[65]

Eskatolojik İmge

Hayvan imgesi kozmogonide önemli rol oynadığı gibi bir kısım eskatoloji mitlerinin de önemli figürüdür. Eskatoloji mitlerinde yer alan hayvanlar genellikle canavar, ejderha şeklinde ya da birkaç hayvanla insanın karışımı korkunç görünümlü yaratıklardır. Bu tür yaratıklara Yahudi-Hristiyan apokaliptik metinlerinde sıkça rastlanır.[66]

Vahiy kitabında bu canavarın dipsiz derinliklerden çıkacağı (11:7), on boynuzlu, yedi başlı bir deniz canavarı olduğu anlatılır. Boynuzlarının üzerinde on tane taç başlarının üzerinde de küfür sözleri yazılır. Bu canavar bir hayvanlar kombinas-

---

[65] Baldick, *Hayvan ve Şaman,* 33-5; Ögel, *Türk Mitolojisi,* II: 101-110; 544-5.

[66] Bu konuda bk. Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek, Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları,* (İstanbul: İz Yayıncılık 2003), 269-324; *Hanok'un Gizemleri, Baruh'un Kıyameti,* çev. D. Saydam Çizme, (İstanbul: CBN Yay. 2014); *Peygamber Enok'un Kitabı,* (İstanbul: Hermes Yayınları 2016).

yonudur. Genel olarak Parsa benzemekle birlikte ayakları ayı ayağı, ağzı aslan ağzıdır (13:1-3). Behemoth ve Leviathan olarak adlandırılan kozmolojide yer alan bu iki canavar tekrar eskatolojide görev üstlenirler. Hanok, Tanrı'nın beşinci günde bunları yarattığını sonra eskatolojik görevleri için saklandıklarını söyleyecektir. Aynı şekilde o da bir deniz canavarı olduklarını ifade edecektir. Hristiyan tarihinde bu canavarlarla ilgili yapılmış olan çok sayıda resim bulunmaktadır.

Kuşkusuz eskatolojik mitlerde yer alan bütün hayvanlar olumsuz öge içermezler. Yine Vahiy kitabında sıkça İsa'dan Tanrı'nın kuzusu olarak bahseder. Dolayısıyla kuzu imgesi, saflığı masumiyeti, çocukluğu/oğulluğu ve kurbanı temsil eden önemli bir imgedir. Canavarlaştırılmış hayvan imgesi ise aslında yeryüzündeki kötülük imgesidir. Çünkü mitlerin hemen hepsinde bu canavarlar kurtarıcı tarafından yok edilir ya da etkisiz hâle getirilirler. Yani Tanrı, artık kötülüğe son vermektedir.

Kötülük İmgesi

Hayvanlar mitlerin önemli bir kısmında kötülüğü de intikal ettiren varlıklar olarak görülür. Nasıl ki Şaman ya da tanrısal ruh hayvan bedenine intikal ediyorsa aynı şekilde kötü ruhlar, cinler, şeytanlar da hayvanların bedenine intikal edebiliyorlar. Örneğin Çin mitolojisinde Kouei denilen kötü varlık, hem insan hem de hayvan formlarını kullanabilme becerisine sahiptir. İnanışa göre Chen-tou ve Yulei cinleri, hastalara bir hayvan formunda görünür ve onları yakalayıp yine yem olarak kaplanlara verirler.

Japon mitolojisinde de şeytanlar (demons) hayvan formundadırlar. Tengu adı verilen bu şeytansı kötü ruhlar, bazen kuş formundadırlar. Bunu yanı sıra karga burunlu, gri ve yeşil renkli, yılan saçlı erkek şeytanlardan (demon) söz edilir. Diğer taraftan Japon mitolojisinde maymun da kötü ruhların formları arasında bulunmaktadır. Hatta maymuna benzeyen bu canavarların yer altında hizmetkârları ve insana benzeyen müzisyenlerden oluşan küçük orkestraları bile vardır. Yani bir anlamda maymunlar insanları köleleştirmişlerdir. Eski Avrupa mitlerinde ejderha ve yılanlara kadar uzanan hayvan görünümlü yeraltı canavarlarından söz edilir.[67]

---

[67] Bk. H.O.R. "Demonlar" *Mitolojiler Sözlüğü,* 1: 161-4; M.P. "Demonoloji" *Mitolojiler Sözlüğü,* 1: 164-7.

Sonuç

Başta ifade ettiğimiz üzere mitlerde hayatın bütünlüğü ve insanın farklı özelliklerine rağmen bu doğanın bir parçası olduğu teması baskın karakterdir. Tabii ki, farklı kültürlere ait mitlerde bu konuda değişik yaklaşımlar söz konusudur. Ama özellikle Türkler gibi Asya halkları, Afrika ve Amerika yerlileri için durumun böyle olduğunu söyleyebiliriz.

Mitolojik anlatılarda hayvan imgesinden kutsalla ilişkiyi anlatmak için yararlandıklarını görüyoruz. Hayvanların bir kısmını ki bunların çoğu o coğrafyada bilinen ve değerli kabul edilen hayvanlardır. Ancak istisnaları olsa da her zaman hayvanlar âleminin bir kısmını kutsal olarak nitelendirerek bir kenarda bırakmamışlardır. Mitsel gerçeklikle yaşadıkları dünyanın gerçekliğinin dengesini korumayı da bilmişlerdir. Koyun, geyik ilahi mesajla bağlantılı hayvanlar olarak imgeleştirilirken bu hayvanları kesip yemekten ya da avlamaktan da geri durmamışlardır. Ya da Leopar'ın Hristiyan olduğuna inanan bir Afrika yerlisi kendileri gibi et tüketmemek anlamında Leopar'ın da oruç tuttuğuna inanır fakat arazide leoparla karşı karşıya kaldığında kendisinin bir av onun da bir avcı olduğunu gayet iyi bilir.

Kutsallığı tanımlamak için hayvan imgelerinden yararlanılması aynı zamanda bu toplumların doğa ve tabiatla iç içe olmalarının bir sonucudur. Doğal hayatı daha yakından müşahede ettikleri için de birlik teması daha çok öne çıkmaktadır.

Mitolojide hayvan imgesini tek bir cümleyle ifade edersek hayvan imgesi, ister olumlu ister olumsuz (kötülük vb.) anlamda olsun insan hayatı ile kutsal arasındaki bağlantıyı göstermektedir.

Kaynakça

A.P. "Arnavutluk (Mitolojisi)". *Mitolojiler Sözlüğü.* ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000. 1: 64-65.

Alatlı, Alev. "Nevruz" ve "Tag-Und Nachtgleiche". Erişim: 30.04.2020. https://www.alevalatli.com.tr/nevruz-ve-tag-und-nachtgleiche/

And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitologyası.* İstanbul: YKY 2007.

B.S.A.. "Eskimolar" *Mitolojiler Sözlüğü.* ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000. 1: 240-7.

Bağcı, Serpil & Filiz Cağman, Günsel Renda ve Zeren Tanındı. *Osmanlı Resim Sanatı.* Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay. 2006.

Baldick, Julian. *Hayvan ve Şaman. Orta Asya'nın Antik Dinleri.* İstanbul: Hil Yay. 2011.

Batuk, Cengiz. *Tarihin Sonunu Beklemek, Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları.* İstanbul: İz Yayıncılık 2003.

Burr, Alexander Hartley. *The Mythology Of All Races. Volume X, North American.* Boston: Marshall Jones Company, 1916.

Campbell, Joseph. *Batı Mitolojisi* Ankara: İmge Kitabevi, 1995.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Paradigma Yay. 2005.

Curtin, Jeremiah. *Creation Myths of Primitive America.* California: ABC-CLIO Inc.2002.

Elsie, Robert. *A Dictionary of Albanian Religion. Mythology and Folk Culture.* London: Hurst & Company 2001.

Elsie, Robert. *Albanian Folktales and Legends.* Dukagjini Publishing House, 2001.

F. Maras, Daniele. "Numbers and Reckoning: A Whole Civilation Founded Upon Divisions", *The Etruscan World,* ed. Jean MacIntosh Turfa. London & New York: Routledge, 2013. 478-494.

F.L. "Dolon Kurt) Savaş ile Av Arasında Bir Yunan Kurnazlık Miti". *Mitolojiler Sözlüğü. ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.*1:189-194.

Fidan, Hafsa. *Kur'an'da Kadın İmgesi* Ankara: Vadi Yay.. 2006.

Frolov, Ivan T.. *Felsefe Sözlüğü* İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.

Gianotti, Carla. "The Srin Mo Demoness and Her Submission to the Buddhıst Tibetan Dharma Some Different Modes of Her Transformation". *Buddhist Asia 2, Papers*

from the Second Conference of Buddhist Studies Held in Naples in June 2004. ed. G. Orofino and S. Vita. Kyoto: Italian School of East Asian Studies 2010. 69-97.

Grummond, Nancy T. de. "Haruspicy and Augury: Sources and Procedures" T *The Etruscan World*. ed. Jean MacIntosh Turfa. London & New York: Routledge, 2013. 539-556.

Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları 1997. 66.

Hanok'un Gizemleri, Baruh'un Kıyameti. çev. D. Saydam Çizme. İstanbul: CBN Yay. 2014.

Harris, Max. *Aztecs, Moors, and Christians: Festivals of Reconquest in Mexico and Spain*. Texas: University of Texas Press, 2010.

Harrison, Adrian P., "Animals in the Etruscan Household and Environment". *The Etruscan World*. ed. Jean MacIntosh Turfa, London & New York: Routledge, 2013.

Homeros. *Ilyada*. çev. Azra Erhat – A.Kadir İstanbul: Can Yayıları 2008.

Jacobsen, Thorkild. "The Battle between Marduk and Tiamat". *Journal of the American Oriental Society*. 88/1 Jan.-Mar. 1968): 104–120.

Kalafat, Yaşar. *Türk Halk İrfanında Kurt*. Ankara: Lalezar Kitabevi 2007.

Knud Rasmussen. *Eskimo Folk-Tales*. London: Gyldendal 1921.

Krauskopf, Ingrid. "Gods and Demons in the Etruscan Pantheon". *The Etruscan World*. ed. Jean MacIntosh Turfa, London & New York: Routledge, 2013.

Lambert, W. G.. *Babylonian Creation Myths*. Indiana: Eisenbrauns, 2013.

Lawrence, Elizabeth Atwood. "The Centaur: Its History and Meaning in Human Culture". *Journal of Popular Culture* 1994 27/4:57-68.

Leeming, David & Page, Jake. *The Mythology of Native North America*. Norman: University of Oklahoma Press 1998.

Lynch, Patricia Ann. *Native American Mythology A to Z*. New York: Facts on File 2004.

M.A.E.F.M.. "Dünya Orta Amerika" *Mitolojiler Sözlüğü*. ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.

M.Bi. "Avatara". *Mitolojiler Sözlüğü*. ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000 1: 92-95

Marriott, Alice – K. Rachlin, Carol, *Kızılderili Mitolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1998.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2003. I-II.

P.C., "Andlar", *Mitolojiler Sözlüğü. ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.*1: 35-40.

P.D., "Dünyanın Yaratılışı: Kuzey Amerika Yerlileri". *Mitolojiler Sözlüğü. ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.*1: 194-5.

P.K. "Antropogonik Mitler". *Mitolojiler Sözlüğü. ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.*1: 40-3.

Peygamber Enok'un Kitabı. İstanbul: Hermes Yayınları 2016.

Ph.D. "Antropoloji" *Mitolojiler Sözlüğü. ed. Yves Bonnefoy. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.*1: 43-7.

Potter, Grace Elizabeth. *Eskimo Tales,* Columbus, Ohio : C.E. Merrill 1968.

Radloff, Wilhelm. *Sibirya'dan* İstanbul: Maarif Basımevi 1956. 1.

Radloff, Wilhelm. *Türklük ve Şamanlık,* İstanbul: Örgün Yay. 2008).

Roman, Luke & Roman, Monica. *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology.* New York: Facts on File 2010. 293.

Roux, Jean-Paul. *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar.* İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

Shaw, Ian. *The Oxford History of Ancient Egypt.* Oxford: Oxford University Press. 2000.

Stella Georgoudi. "Sacrificing to Dionysos: Regular and Particular Rituals", *A Different God?: Dionysos and Ancient Polytheism.* ed. Renate Schlesier. Berlin: De Grayter, 2011.

Stone, Merlin. *Tanrılar Kadınken.* İstanbul: Payel Yayınları, 2000.

Subaşı, Zeliha. *Kültürel Psikoloji Bağlamında Yerel Sağaltım Yöntemleri Karacaahmet Türbesi ve Keçeci Baba Türbesi Örnekleri.* Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Tanındı, Zeren. *Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı.* İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1984.

Tatar, Burhanettin. "İslam'da Kurban Hadisesi Beşeri Düşünceyi Nereye Çağırır?" *Uluslararası Kurban Sempozyumu.* İstanbul: TDV & Bayrampaşa Belediyesi, 2007.

ESKİ YUNAN TANRILARININ MELEZ GÜÇLERİ: İSİM-BİÇİM VE GÜÇ ARASINDA PARADOKSAL BİR İNCELEME

Ali Güveloğlu

Giriş

Bu çalışmanın amacı eski Yunanistan'da insan biçimli olarak tasvir edilen tanrıların çok biçimliliği ve bu biçimlere bağlı olarak değişim gösteren çok değerliliği tartışmaktır. Konumuz gereği bu biçimler arasında hayvan formu üzerinde durulacaktır. Öncelikle mitoloji ya da *mithos* terimini açıklamak gerekir. Eski Yunan'da *mithos* "anlatı" veya "söylence" anlamına gelirdi, ancak kesinlikle din anlamına gelmezdi. Günümüzdeki yanlış bir kullanım ile bazı çevrelerde kelimeye bu anlam yüklenmiş gibi görünse de 1) kutsal bir kökene veya vahye dayanmadığı, 2) cennet-cehennem, ölüm sonrası cezalandırma gibi kavramları içermediği, 3) bir ruhban sınıfı bulunmadığı için bir din olarak kabul edilmez. Yine de eski Yunanlar tanrı-tanrıça-kahraman ve insanlar arasında yaşanan olayları hikâye eden anlatıları saygınlık gösterilmesi gereken kutsal anlatılar olarak kabul ederlerdi.[1] Eski Yunan dilinde "din" terimini tam olarak karşılayacak bir kelimenin bulunmayışı da yukarıda söylemek istediğimiz şeyi kanıtlar bir durumdur. Bu inanış sistemindeki ikinci önemli mesele çok tanrılılık meselesidir. Aslında bu terim MS I. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hiç kullanılmamıştı. Bu tarihlerde yaşamış olan Yahudi filozof Philo (MÖ 20-MS 50) kendi mensup olduğu dinin üstün yanını vurgulamak ve hatta tanrısal gücü birden fazla merkeze dağıtan sistemleri aşağılamak adına onların

[1] Ken Dowden, *The Uses of Greek Mythology*, (London and New York: Routledge Press, 1992), 2-12.

inanç sistemini "çok tanrıcılık" olarak adlandırdı.[2] Oysa eski Yunan'da tanrı-tanrıçalar birbirinden tamamen kopuk ve habersiz değildi, her biri bir bütünün parçaları olarak kabul ediliyordu. Yalnızca birbirlerine karşı söz üstünlüğüne sahip oldukları alanlar bulunmaktaydı. Üçüncü mesele *pantheon*, yani tanrılar topluluğu ve bu topluluğun üyeleri meselesidir. Klasik anlamda Olymposlular olarak adlandırılan birinci kuşak tanrıların eski Yunan *pantheon*unu oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak bazı kentlerin kendi özelinde yerel tanrı ve tanrıçaları üstün tuttuğu veya Olymposlulardan bir tanesini diğerlerinden daha üstün saydığı lokal *pantheon*lar da bulunabiliyordu. Mesela Yunanistan'ın Delphoi kentinde bilgelik ve kehanet tanrısı Apollon, Eleusia bölgesinde ise doğa ve bereket tanrıçası Demeter diğer tanrılardan daha üstün bir konumda bulunuyordu.[3] Başka kentlere yerel tanrı-tanrıça veya kahramanların üstün konumda bulunduğu *pantheon*lar da bulunurdu. Yani özetle neyin özel ve önemli olduğu yere, zamana ve insanların tercihlerine göre değişiklik gösterebiliyordu.

Mitoloji terimini açıklamak için kullanılan tanımlama ve yakıştırmalar arasında "*Mitoloji toplumların rüyasıdır*" şeklinde bir ifade bulunur. Bu söz mitoloji için kullanılan en iyi tanımlamalardan biridir diyebiliriz. Kültür tarihi araştırmaları arasında önemli bir yere sahip olan bu edebi tür rüyalar gibi yazarının ya da ortaya çıktığı toplumun bilinçaltında yatan onlarca şeyi ortaya çıkardığı gibi aynı zamanda rüyalarda olduğu gibi sınır tanımayan bir anlatım özelliğine de sahiptir. Tanrı ve tanrıçalar, kadim zamandan beri var olan canavarlar, onlarla dövüşüp ortadan kaldıran olağanüstü yeteneklere sahip kahramanlar, dönüşüm geçirmiş canlılar, farklı hayvanların uzuvlarının birleşmesiyle ortaya çıkmış yeni türler ve daha niceleri mitolojinin sınır tanımaz anlatım biçiminin zengin örnekleridir.[4] Bütün bu karışım, dönüşüm ve türlerin bir arada bulunması insanoğlunun çevreyi tanıma ve onunla

---

[2] Pirnoti Gabriella, "Yunanların Tanrıları ve Tanrıçaları" *Antik Yunan*, ed. Umbero Eco, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 552-53.

[3] Carl Kerényi, *Eleusis: Anne Kızın Arketipt İmgesi*, çev. Tüba B. Yaşar. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 13 vd.

[4] A. Henrichs, "What is Greek God", *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*, ed. Bremmer, J. N. – Erskine, A., (Edinburgh: University of Edinburgh Press, , 2010), 27 vd.

bütünleşme süreçlerinden izler taşıdığı gibi kendi içsel dünyasına yaptığı yolculukları da yansıtır. Sonuç olarak insanoğlu kendini keşfetme sürecinde doğaüstü inanç sisteminden doğal olana doğru bir dönüşüm geçirmiştir.

Çevreyi tanıma sürecinde insanoğlu ilk olarak doğa olayları ve gökyüzü cisimlerini kutsallaştırma yoluna gitmiş, ardından doğada gördüğü canlıları dinsel inanışları çevresinde bir yerlere oturtmuş, doğanın güçlü hayvanlarını simgesel güçler olarak kabul etmiş, sonra da bu güce karşı koyma yeteneğine sahip başka hayvanları onurlandırma yolunu seçmiştir. Bazı teologlar bu evreyi zoomorfizm evresi olarak adlandırmaktadır.[5] Çevreyle ve öteki canlılarla iletişime girdiği süreçte kendi yeteneklerini ve üstünlüklerini tanıyan, ancak hayvansal güçlerin de üstün yanları bulunduğunu kabul eden insanoğlu bu ikisini birleştirerek ortaya sfenks evresi olarak adlandırılan ve insan+hayvan güçlerini bir arada simgeleyen yeni bir kavram koymuştur. Alet kullanma, organizasyon yapabilme ve sosyalleşme yeteneğini geliştiren insanoğlu kendisindeki bu yeteneklerin hiç de yabana atılmayacak şeyler olduğunu kavramış ve bundan sonraki süreçte tanrılarını insan biçimli olarak tasvir etmeye başlamıştır. Böylece mitolojide antromorfizm yani insan biçimli tanrılar evresi başlamış oldu. Yukarıda bu tür anlatıların ikinci evresi olarak insanoğlunun kendi içsel dünyasına yaptığı yolculukları, daha doğrusu kendini tanıma çabasını yansıttığını ifade etmiştik. Eski Batı Mitolojisindeki en önemli evrenin burası olduğunu düşünüyoruz. Çünkü insanoğlu sfenks evresini sonlandırmış olmakla birlikte aslında bu kavramı oluşturan iki unsuru yani insan ve hayvan güçlerini farklı bir şekilde birleştirmenin bir yolunu bulmuştur. Sfenks evresinde cisimlerin birlikteliği söz konusuyken antromorfizm sürecinde tanrısal güçler yalnızca insan biçimli olarak tasvir edilmiş, ancak bunlara istedikleri zaman hayvan formuna dönüşme yeteneği verilmiştir. Kanaatimizce bu form değiştirme alegorisi aslında insanoğlunun hayvanlarla paylaştığı açlık, öfke, hırs gibi kontrol edilemez yönleri ile cinsel dürtülerini temsil ediyor olmalıdır. Öte yandan bu iki farklı canlı türü yemek, içmek, solumak, uyumak ve üremek gibi yaşamsal gereklilikleri de paylaşmakla aynı şeyi, yani farklı canlı türlerinin ortak paydada buluşabileceğini simgeliyordu. Sanat-

---

5 Emma Aston, *Mixantrophoi: Animal-Human Hybrid Deities in Greek Religion*,(Liegé: Liegé University Press, 2011), 320-328.

ta ve ikonografide bu evrelerin izlerini bazen fiziksel, bazen de alegorik yönleriyle izlemek oldukça kolaydır.[6]

Tarih öncesi dönemden kalma hayvan figürleri ile yine aynı döneme ait buluntular arasında sıklıkla rastlanan güçlü hayvanların kemik ve dişleri bu dönem insanının mitolojik anlatılarında değilse bile dinsel yaşantısında hayvan motifinin önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Anadolu kökenli olduğunu bildiğimiz Neolitik döneme ait yanındaki aslanlarla birlikte resmedilen bir ana tanrıça figürü ile boğa figürü ve maskları bu hayvan biçimli tanrı anlayışının Anadolu'da çok daha eskiye gidebileceğini göstermektedir.[7] Aslında hayvan biçimli tanrı inanışına yazılı dönemlerde de rastlanır. Trak kavimlerinden Dak ve Getaların hem tanrı hem peygamber olarak gördüğü ayı biçimli tanrıları Zalmoxis bunun en bilinen örneklerindedir.[8] Anadolu'nun yazılı dönem öncesi kavimlerinden Hattilerin geyik ve biçimli objeleri, yine onlarla çağdaş olan Hurrilerin gece (Hurri) ve gündüz (Serri) adlı boğa biçimli tanrıları hayvan biçimli tanrı kavramını en iyi açıklayan örneklerdir.[9] Hititlerin boğa başlı testileri, Friglerin ördek biçimli rythonları ve benzerleri de bu kavimlerin hayvan biçimliliğe önemli bir anlam yüklediklerini gösterir.[10] Aslında bu tür hayvan biçimli kaplardan toprağa dökülen süt, su veya şarap gibi içecekler bir tür sunu veya kurban olarak kabul ediliyordu. Fakat hayvan biçimli tanrılar önemini yitirince artık bu kaplara ihtiyaç kalmadı. Çünkü yeni düzende insan biçimli tanrılara hayvanın kendisi kurban edilmeye başlandı.[11]

---

6 Eski Yunan mitolojisinde birçok sfenks öldürme anlatısı bulunur, en önemlilerinden birisi Thebai kentine korku salan *sfenks*in Oedippos tarafından öldürülmesi anlatısıdır. Bkz Thomas Bulfinch, *Bulfinch Mitolojileri*, Çev. Aysun Babacan vd., (İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2011), 147-149. Ayrıca bkz. Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1980), 11 vd.

7 Ömer Çapar, "Anadolu'da Kybele Tapınımı" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29 / 1-4, 192.

8 M. Eliade, *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a*, çev. Ali Berktay, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006), 9-51.

9 Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, 10. Basım, (Ankara: Tübitak Yayınları, 2000), 130.

10 Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, 46 ve 274 vd.

11 Stella Georgoudi, "Sacrificing to the Gods: Ancient Evidence and Modern Interpretations", *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*, ed. Bremmer, J. N., A. Erskine, (Edinburgh: University of Edinburgh Press, 2010), 99-102.

İnsan+hayvan uzuvlarının birleşimi şeklinde vücut bulan sfenksler ilk olarak Sümer mitolojisinde ortaya çıktı.[12] Yaygın kültür ögesi olarak görüldüğü üzere bugün Eski Mısır mitolojisindeki çakal başlı Anubis, şahin başlı Horus ve yılan başlı Seth Mezopotamya kültürleri tarafından ortaya konan mevkidaşlarından daha fazla popülerlik kazanmış durumdadır.[13] Yazı ilk ortaya çıktığında karmaşık duygu ve düşünceleri uzun uzadıya kayda geçirmek için elverişli değildi. Aynı zamanda okuryazar sayısının azlığı ve yazı malzemesinin kıt oluşu da buna eklenince anlatılmak istenen ögelere simgesel dokunuşlar yapmak kaçınılmaz bir durum hâline geldi. Bu nedenledir ki Mısır ve Mezopotamya mitolojilerinde dönüşüm geçirmiş veya hayvan+insan uzuvlarından meydana gelmiş canlıların sayısı hatırı sayılır derecede çoktur. Bu tür varlıklar yazı geleneğiyle birlikte Anadolu'ya ulaşmış ve MÖ 2000'de burada yaşayan en büyük topluluk olan Hititler tarafından mitolojik anlatım ögesi olarak kabul görmüştür. Anadolu eski çağda da bugün olduğu gibi doğu ile batı arasında kültürel köprü konumunda bulunduğundan bu geleneğin Hititler aracılığıyla batıya doğru yayıldığına inanılır.

Yunanistan'da tasvir edilen *syphenks*, grifon, kanatlı at gibi yaratıkların sayısı Akḫa'ların (MÖ 16. yüzyıl) kuzeyden güneye doğru göçleriyle azalma göstermiş, ardından Dor istilaları (MÖ 13-12. yüzyıl) sonrasında da ortadan kalkmıştır. Eski Batı sanatında bu tür efsanevi varlıkların sayısı ancak doğu uygarlıkları ile bir kez daha iletişimin canlandığı MÖ 9. yüzyılla birlikte artış göstermiştir.[14]

Konumuz ve inceleme alanımız gereği biz bu süreçleri eski Yunan ve Roma mitolojilerindeki karşılıklarıyla inceliyoruz. Yunan mitolojisinin bilindik varoluş öyküsüne göre her şeyden önce içinde evreni meydana getirecek şeylerin özü bulunan *kaos* vardı. Bu *kaos* bozulmuşluklara değil, onun yerine kendi içinde bir düzen oluşturmaya muktedirdi. *Kaos*un zaman içinde düzene girmesiyle *Gaia*, ondan da *Uranos* türemiş ve bu ikisi yaratılmış her şeyin kutsal ana-babası sayılmıştır. Yukarıda adı geçen iki kutsal güç yeryüzü ve gökyüzü olarak tasvir edilen yaratıcı güçler oldular.[15] Hesiodos'un anlatısına göre yeryüzünün hâkimiyeti önce bu ikisi-

---

[12] S. N. Kramer, *Sümer Mitolojisi*, çev. H. Koyukan, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999), 143 vd.

[13] Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, çev. Koray Akten vd. (Ankara: İmge Yayınları, 1999), 267 vd.

[14] E. J. Forsdyke, *Greece Before Homer*, (Great Britain: 1957), 90.

[15] Ali Güveloğlu, "Eski Yunan Mitolojisi Ne Anlatıyor", *Doğu ve Batı Mitolojileri*, ed. E. Kökdemir – A. G. Fidan, (Ankara: Delta Kültür Yayınları, 2018), 39.

nin birleşmesinden doğan titanların, onlardan sonra da insan biçimli tanrıların eline geçmiştir.[16] Burada adı geçen güçlerin aslında doğayı temsil eden kavramlar olduğu kabul edilir. Yani insanoğlu bu anlatıyla aslen var olduğu evrenin yapısını aklında canlandırmaya ve kavramaya çalışmıştır. Bu anlatı Yunan mitolojisinin yalnızca yaratılış bölümüyle ilgilidir. Asıl inanç ve kült sistemleri insan biçimli tanrıların hâkimiyetiyle ortaya çıkmış, daha çok da onların insanlarla ilişkisi sonucunda şekillenmiştir.[17] Görüldüğü kadarıyla bu evreler arasında en zayıf olanı hayvan biçimli (zoomorfik) tanrılar evresidir. Hatta eski Yunan ve Roma mitolojisinde bu evreye rastlanmaz, onlar aşağıda değineceğimiz üzere hayvansal güçlere sahip insan biçimli tanrı kavramını diğer iki kavrama tercih etmişlerdi.

Eski Yunan ve Roma mitolojileri de işte bu evrede ortaya çıkmaktadır, yani tanrılar insan biçimli olmakla birlikte zaman zaman hayvan güçlerini kullanmakta, hatta hayvan formuna bürünebilmektedir. Eski Batı Mitolojilerinde hayvan imgesi karşımıza üç şekilde çıkmaktadır; bunların ilki, bir tanrının atribüsü yani simgesi olan, aynı zamanda güçlerini tanrılarla paylaşan hayvanlar, ikincisi dönüşüm öykülerinin bir parçası olarak hayvanlar, üçüncüsü de insanoğluna zarar veren ve kahramanlar tarafindan ortadan kaldırılan hayvanlar (ya da dönüşüm geçirmiş yaratıklar). Tanrılara kesilen kurbanları devre dışı bırakmamızın sebebi, bunların birer anlatı olmaktan çok ritüelin gerçek bir boyutunu oluşturmalarındandır. Bu çalışmanın ana teması ilk kısımda açıklanan tanrılara çeşitli güçler veren hayvanlardır. Bu yüzden önce diğer iki kısım hakkında açıklamalar yapılacak, son olarak da tanrı ve tanrıçalarla güçlerini simgesel olarak paylaşan hayvan öyküleri anlatılacaktır.

I. Mitolojide Hayvan Anlatıları

Sanskrit ve karşılaştırmalı dil uzmanı Angelo De Gubernatis 1872'de hazırladığı *Zoological Mythology or The Legands of Animals* adlı 2 ciltlik kitabında doğu ve batı mitolojilerinde hayvanların nasıl yer aldığını ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. O, karada, denizde ve havada yaşayan hayvanların hangi özellikleriyle mitolojiye konu olduğunu ve onların görselinin ardında yatan alegorik temaları erken bir dönemde açıklamıştır. Bu yüzden ben burada farklı yaklaşımlar sergileyen birkaç

---

16 Hesiodos, *Tanrıların Yaratılışı*, 115-125.

17 Aston, *Mixantrophoi*, 17 vd.

örnek dışında hayvan mitolojilerini tek tek sıralamaktan kaçınmak istiyorum.[18] Eski Yunan mitolojisinde bazı hayvanlar kutsallık taşırken bazıları da insan hayatını tehdit eder şekilde anlatılmıştır. Mesela geyik, Artemis'in kutsal saydığı hayvanlardandır.[19] Anlatılardan birine göre Akha krallarından Agamemnon bir gün tanrıçanın kutsal geyiklerinden birini avlama gafletinde bulunmuş ve bu hareketinin karşılığını Troıa seferi sırasında görmüştür. Tanrıça onun gemisine güç veren rüzgârları keser, Agamemnon ne kadar yalvarıp yakarsa da duaları kabul edilmez. Tanrıça krala ancak kızı İphigeneia'yı kurban ederse rüzgârları serbest bırakacağını söyler. Agamemnon başta buna yanaşmasa da sonunda denizin ortasında adamlarıyla birlikte ölüp gideceğini anlayınca teklifi kabul etmek zorunda kalır. Kızını sunağa yatırıp bıçağı boğazına dayayınca tanrıça kıza acır ve onu sunaktan alıp kurban etmesi için krala bir geyik verir.[20] Başka bir öyküde de kutsal geyiklerinden birini Heraklese emanet eder. Kahraman Herakles kendisini zorlu görevlere gönderen Eurykleios'un isteği üzerine tanrıçanın kutsal geyiklerinden birini yakalamaya çalışır.[21] Ancak olağanüstü hızlı olan geyikleri yakalamak şurada dursun yanlarına bile yaklaşamaz. Bunun üzerine tanrıçaya yakarır ve dileğini anlatır. Tanrıça geyiklerden birini iple bağlayıp Herakles'e teslim eder, kahraman da tanrıçanın isteği üzerine hayvanın sağ salim ormana dönmesini sağlar.[22] Tanrıçanın av ve doğayla ilintisi göz önünde bulundurulursa geyiğe neden önem verdiği de anlaşılabilir. Yaban domuzu korku salan ve insan hayatını tehdit eden bir unsur olarak çıkar karşımıza Heraklaes'in 12 görevinden biri de Eurymanthia bölgesinde yaşayan dev bir yaban domuzunu öldürmekti. Kahraman bu güçlü hayvanla baş etmek için onun zayıf yönünü arayıp buldu. Bu canavarvari hayvanın en zayıf yönü kısa bacaklı oluşuydu.

---

18 Gubernitas'ın kitaplarıyla birlikte kaynakçada yer alan sözlükler konuya ilgi duyan okuyucu açısından yeterli olacaktır.

19 Tanrıça bir gün ormanda yıkanırken kendisini çıplak gören genç Aktion'u geyiğe çevirmiş, bu nedenle geyik tanrıçanın kutsal hayvanı olmuş derler.

20 K. N. Daly, *Greek & Roman Mythology A to Z*. (USA: Facts on File Press, 2004), 5.

21 Herakles'i kahramanlıktan tanrısallığa taşıyan işlerin içeriği ve kahraman Herakles teorisi hakkında bkz. Emma Stafford, "Herakles between Gods and Heroes" *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*, ed. Bremmer, J. N. – Erskine, A., (Edinburgh: University of Edinburgh Press, 2010), 232 vd.

22 Yaşar Atan, *Akdeniz Mitologyasından Efsaneler*, (İstanbul: Evrensel Yayıncılık, 2011), 259 vd.

Bu yüzden onu karlarla kaplı bir alana sürdü ve orada yürümekte zorlanan hayvanı öldürmeyi başardı.[23] Anlaşıldığı kadarıyla bir zamanlar hayvan formlu tanrılara tapan insanoğlu artık onların zayıf yönlerini keşfetmiş ve artık mitolojik anlatılarında bu tür söylemlere yönelmiştir. Bu bağlamda konumuzdan uzaklaşmamak için biz burada hayvan mitolojilerine dair anlatılara daha fazla yer vermeyeceğiz. Bunun yerine mitoloji yazarlarının hangi amaçlarla tanrılara hayvansal güçler atfettiğine değinmeye çalışacağız.

Hayvanlara kutsallık atfeden başka anlatılar da vardır. Bir anlatıya göre Atina kentinin hangi tanrıyı öveceğini bir yarışmayla belirlemeye karar verilmiş. Denizlerin tanrısı Poseidon ile savaş ve bilgelik tanrıçası Athena bu övgüyü elde edebilmek için tüm güçleriyle yarışmışlardır. Posedion son hamle olarak üç dişli mızrağını toprağa saplayıp bir at çıkarıp hediye olarak onlara vermiş. Atinalılar bunun ne olduğunu ve ne işe yarayacağını sorduklarında, atın iş gücünden ve savaştaki faydalarından söz edip insanoğlunun en iyi dostu ve en büyük yardımcısı olacağını ilan etmiştir. Bu hamleye karşılık Athena topraktan bir zeytin fidesi çıkarıp hediye etmiştir. Atinalılar aynı soruyu tanrıçaya sormuş ve zeytin ile zeytinyağının nimetlerini öğrenmişlerdir. Bu fidenin ağaç olacağını, ağacın meyvesinin yendiğini, meyveden zeytinyağı çıkarıldığını, bu yağı yiyip içtikleri gibi satıp zengin olacaklarını, hatta ilaç yapımında kullanacaklarını duyunca seçimleri Athena'dan yana olmuştur. Poseidon'un armağanı da kabul edilmiş ve tanrı hediyesi olarak görüldüğünden her zaman saygı duyulan bir hayvan olarak kalmıştır.[24]

Yukarıdaki satırlardaki örnekler bildiğimiz sıradan hayvanlarla ilgili anlatılardır ve yunan mitolojisi buna benzer yüzlerce öyküyle doludur. Bunun dışında bir de dönüşüm veya değişim sonucu ortaya çıkan hayvanlar bulunur. Eski Batı mitolojisinde form değişiminin iki çeşidi vardır: Bunlardan biri tanrıların diledikleri zaman istedikleri bir insan veya hayvan şekline bürünmesi, diğeri de tanrıların insanları cezalandırmak için onları taşa, bitkiye, böceğe veya bir hayvana dönüştürmesi, ya da ona hayvanlara ait bir uzuv eklemesi şeklindedir. Frig Kralı Midas'ın kulaklarının eşek kulağına dönüştürülmesi bu kapsamdadır. Öykü kısaca şu şekilde anlatılır: Kır tanrılarından Pan güzel flüt (veya lir) çalmakla övünür, tanrı Apol-

[23] Angelo Gubernatis, *Zoological Mythology or The Legands of Animals*, 1. Cilt, (London: Trübner Press, 1872), 9.

[24] Daly, *Greek & Roman Mythology*, 19.

lon'la bile yarışabileceğini dile getirirmiş. Bu dileği Apollon tarafından gerçekleştirilmiş ve ikili arasında bir yarışma düzenlenmiş, hakem olarak da kral Midas seçilmişir. Pan ile Apollon sırayla hünerlerini sergileyip en güzel müziklerini çalmışlar, her ikisini de dinleyen Midas Pan'ı Apollon'dan üstün tutunca Apollon güzel müzikten anlamadığın için senin kulakların olsa olsa eşek kulağıdır deyip Midas'ın kulaklarını eşek kulağına çevirmiştir. Öykü anlaşıldığı üzere bir yergi ve ironi içermektedir. İnsanoğlu eşeğin kulaklarının büyük olmasına karşın estetik açıdan bir işe yaramadığını dile getirmekte ve belki de fiziksel değil, anlamsal güzelliği yakalamanın önemine dikkat çekmektedir.[25]

Dönüşüm anlatılarının önemli bir kısmı, tanrıların insanları hayvan formuna dönüştürmesi şeklinde vücut bulur. Örneğin örümceğin oluşumunu anlatan köken mitolojisi bunlardan biridir. Anlatıya göre[26], Arakhne örgü örmekte ve gergef işlemekte insanlar arasında en önde gelenlerden biriymiş, *pantheon*da bu işi en iyi yapan kişi ise Athena'dır. Arakhne'nin ünü insanlar ve hatta periler arasında yayılmış, genç kız örgü örmeyi Athena'dan mı öğrendin sorularına da böbürlenmeye başlamıştır. Bu durum Athena'yı kızdırmış ve ikili hünerlerini insanlar önünde yapılacak bir yarışmada sergilemeye karar vermiştir. Yarışma sonunda içlerinden biri en iyi örücü olacaktı. Öykünün farklı versiyonları bulunmakla birlikte genel olarak Athena'nın tanrılar dünyasını yücelten, Arakhhne'nin ise onları yeren bir figür işlediği kabul edilir. Athena'nın işlediği örgüdeki figürler olağanüstüdür, düğümleri ilmekleri göz kamaştırıcıdır. Ne var ki Arakhne'nin işlediği sahne daha karmaşık olmasına karşın kusursuzdur, ilmekler düğümler ve geçişler de öyle. Athena'da bu kusursuzluğu kabul eder. Kimi öykülere göre, kendisine karşı kazandığı zafer karşısında onu cezalandırmak için örümceğe çevirir, kimilerine göre ise Arakhne yaptığı hatanın farkına varır ve kendisini asar. Athena da onun bu davranışı üzerine hayatın boyunca bu kusursuz örgülerini örmeye devam et diyerek bir örümceğe çevirir. Örümceklerin bu yüzden durmaksızın örgü ördükleri anlatılmaktadır.[27]

Başka bir dönüşüm öyküsünde Arkadia kralı Lykaon'un kızı Kallisto ile oğlu Arkas ikili bir dönüşüm geçirirler. Kallisto avcılığa düşkün bir genç kızdır, bu ne-

---

25 Bulfinch, *Bulfinch Mitolojileri*, 68-69.

26 Öykünün farklı versiyonları bulunur, ancak temel anlatı Athena ile Arakhne arasındaki yarışma ve Arakhne'nin örümceğe dönüştürülmesidir. Hikâyenin farklı anlatılarına şuradan ulaşılabilir; Daly, *Greek & Roman Mythology*, 13.

27 Daly, *Greek & Roman Mythology*, 13.

denle yaban hayatı, avcılık ve okçuluk temalarında söz sahibi olan tanrıça Artemis ömür boyu bekâr kalması koşuluyla onu yanına almış ve görevlilerinden biri yapmıştır. Baş tanrı Zeus bu genç kıza vurulmuş ve onu elde etmek için Artemis'in kılığına bürünüp kıza yaklaşmış, ardından kendi kılığına dönüşmüştür. Kallisto bir süre sonra bir oğlan çocuğu dünyaya getirince Artemis onu sözünü tutmadığı için bir ayıya dönüştürmüş, ormanda başıboş dolaşması için kendisinden uzaklaştırmıştır. Bu anlatı, öykünün ilk kısmını oluşturur. İkinci kısım, Kallisto'nun oğlu Arkas genç bir delikanlı olduğunda yaşanır. Annesi gibi avcılığa düşkün olan Arkas bir gün ormanda avlanırken güzel, büyük bir ayıyla karşılaşır ve onu avlamak için mızrağına sarılır. Ayı da kendini savunmak amacıyla genç avcının üzerine saldırmaktadır. Kaderin bir oyunu olarak ayı formundaki anne (Kallisto) ile oğlu birbirini tanımamaktadır. Ancak her ikisi de bir diğerini öldürmek için hamle yapmıştır. Olayı uzaktan izleyen Zeus ne oğlunun ne de birlikte olduğu Kallisto'nun birbirini öldürmesine razı olmaz ve onları gökyüzüne taşır. Kallisto bundan sonra büyük ayı takımyıldızını oluştururken oğlu Arkas da küçük ayı takımyıldızına dönüşür. Öyküdeki değişim temalarında hem Artemis, hem de Zeus rol almış, anne ve oğlu önce ayıya, ardından da bir gök cismine dönüştürmüşlerdir.[28]

Dönüşüm öykülerinin sayısını artırmak mümkündür. Ancak ana temanın anlaşıldığı düşüncesiyle örnekleri burada sonlandırıyoruz. Dileyenler kaynaklardan Kadmos ile karısı Harmione'nin Zeus tarafından yılana dönüştürülmesi, Kynknos'un kuş, Okyrhoe'nin at, Minyas'ın kızı Alkithoe ve kardeşlerinin yarasa, Lynkos'un vaşağa, Pieridos'un saksağana, Tereos'un Hüthüt kuşuna, Philomela'nın bülbüle, Prokne'nin kırlangıca dönüştürülmesi anlatılarına bakabilir. Bunlar ve daha onlarca öykü, insanoğlunun içinde yaşadığı doğayı tanıma ve anlamlandırma çabası olarak kabul edilir.[29]

Arakhne örneğinin temasını yukarıda belirtmiştik. O, üstün olduğu işi yapabileceği bir hayvana dönüştürülmüştü. Diğer dönüşüm öykülerinde de benzer temalar bulunmaktadır. Örneğin Philomela şarkı söylemeyi çok sevdiği ve sesi güzel olduğu için bülbüle dönüştürülme temasıyla birleştirilmiştir. Karşıt açıdan bakıldığında ise insanoğlu bu kuşun diğerlerinden daha güzel bir sese sahip olduğunu keşfetmiş ve bunu tanrısal bir sebebe bağlamak istemiştir.

---

28 Daly, *Greek & Roman Mythology*, 26.

29 Dönüşüm hikâyelerinin ayrıntıları için bkz. Ovidius, *Dönüşümler*, çev. S. İ. Z. Eyüboğlu, (İstanbul: Payel Yayıncılık, 1994).

Anlatılarda bazı hayvanlar baştan aşağı kötücül bir değişim geçirir ve insanoğlunun hayatını tehdit eder bir hal alır. Kahramanlar ve tanrıların bir kısmı bu tür canavarları yok etmek için büyük mücadele verir ve çoğu kere onları sonsuza dek etkisiz hâle getirirler.[30] Zeus ile Typhoon arasındaki büyük savaş, Herakles, Belerophontes, Perseus ve Sümer mitolojisindeki Ninurta'nın öyküleri bu tür özellikler taşır. Bu yaratıkların en ünlülerinden birisi Gaia ile Tartaros'un çocukları, aynı zamanda Kerberos köpeği, Hydra canavarı ve Nema aslanı gibi güçlü canavarların babası Typhoon'dur. İnsan gövdeli, yılan kuyruklu, kartal kanatlı ve bedeninin farklı yerlerinde yüz yılan başı bulunan bu dev canavar, olağan üstü güçlüdür, ateş solur ve ateş tükürür. Bir gün tanrılar soyunu ortadan kaldırmak için yanan taşlar fırlatarak Olympos dağına saldırır. Bütün tanrılar hayvan kılığına bürünerek dağdan kaçışırlar, bir tek Zeus bu kötücül kadim gücü ortadan kaldırmak amacıyla onunla bir savaşa tutuşur.[31] Ancak ona güç yetirecek durumda değildir. Typhoon ağzından ateş saçarak, yanan kayalar atarak Zeus'u etkisiz hâle getirmek üzereyken tanrı doğrulur ve Aetna dağını[32] tutup canavarın üstüne fırlatır. Dağın altında kalan canavar soludukça dağın ağzından ateş püskürür dururmuş. Bu öyküde bir ayrıntı olarak tanrıların Olympos dağından kaçarken hayvan formuna bürünmüş olması da dikkat çekici bir anlatıdır.

Başka anlatılarda kahraman Herakles, Typhoon'un çocuklarından Nemea aslanı ve Hydra canavarını öldürmekle görevlendirilir. Hydra canavarı babası gibi yılan formundaydı, 9 başı bulunmaktaydı ve bu başlar kesildiğinde yerine yeni 2 tane çıkıyordu, ayrıca soluğu zehirliydi ve yanına hiçbir canlı yaklaşamıyordu. Herakles'e bu canavara yaklaşma gücünü Nemea aslanının silah işlemez postu vermişti. Kahraman bu postu sırtına attığı için Hydra'nın ısırıkları ona işlemiyordu. Başlar kesildi ve ateşle dağlandı, ölümsüz olan son baş ise derin bir çukura atılarak üstüne büyük bir taş kondu. Böylece Hydra canavarı etkisiz kılınmış oldu.[33] Aslan, keçi,

---

30 Bu konuya felsefi bir açıklama getirmek gerekirse, bu canavarların insanoğlunun savaşması gereken kötü huyları ve dizginlemekte zorlandığı arzularını temsil ettiği kabul edilir. Kahramanlar ve tanrılar aslında canavar görüntüsü altında kendilerini felakete sürükleyecek bu tür kötücül huy ve alışkanlıklarla savaşmaktadırlar.

31 Homeros, *İlyada,* II. 782.

32 Sicillya'daki 3.350 metre yüksekliğindeki Etna Yanardağı İtalya'daki en yüksek 3. Yanardağdır.

33 Mitolojik anlatıda Herakles bu canavarı insanlara zarar vermesin diye öldürdü, bu öykünün felsefi açıklamasında canavarın başlarının insanın isteklerini temsil ettiği-

kartal ve yılan uzuvlarının birleşiminden oluşan Khimera'da birçok canavar gibi Typhoon ve Ekhidna'nın çocuklarından biridir, ailenin diğer üyeleri gibi bu da ağzından ateş atması ve etrafa zarar vermesiyle ünlüydü. Bu zararlı canavar Pegasos adlı kanatlı ata binen Belerophontes adlı bir kahraman tarafından öldürüldü.[34] Bu tür değişim geçirmiş hayvanlar savaştığı kişiye aynı anda birçok farklı hayvanın gücüyle saldırma yeteneği sağlıyordu. Bu yüzden tanrılar zayıf insan güçleriyle sınırlanmış Belerophontes'e kanatlı at Pegasos'u verdiler böylece kahraman, Ekhidnaya saldırabilmek için bir fırsat elde etmiş oldu.

Eski Yunan mitolojisinde bu tür yılan-ejderha formları her zaman yok edilmesi gereken kötü güçler olarak algılandı. Oysa Asya'da gücün ve yönetimin sembolüydü. Mezopotamya ve Amerika yerlileri arasındaki anlatılarda insanoğluna bilgeliğin bir yılan aracılığıyla getirildiği anlatıları yaygındır. Gerçi Yunan mitolojisinde tıp tanrısı Asklepios da yılan ve yılan kültüyle ilgili bir anlatı içerir. Ancak dönüşüm geçirmiş dev yılan formları her zaman yok edilmesi gereken bir canlı formu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Yunan mitolojisinde hayvanlar her zaman bu tür anlatılarda yer almazdı. Özellikle tanrıları onurlandırmak adına kesilen kurbanlardan da söz etmek gerekir. Arkeolojik veriler bu tür kurban uygulamalarının izlerini çok eskiye kadar götürebilmektedir.[35] Eski Yunan edebiyatının en eski yazılı eserleri arasında bulunan Homeros destanlarında tanrılar adına yüzlerce kurban kesildiğini anlatan öyküler yer alır. Bir Yunan kurban töreni ilk olarak tanrılara sunuyla başlar. Kurban edilecek hayvan tam ve kusursuz olmalıdır, sakat veya eksik hayvanların kurban edilmesi tanrıları gücendirebilir. Sonra hayvanın başına arpa serpilir, üstünden bir kıl alınarak ateşe atılır, ardından da boğazlanırdı. Kesim tamamlanınca etler doğranır ve açık ateşte pişirilerek yenirdi.[36] Troia Savaşı kahramanlarından Yaşlı Nestor'un

---

ne işaret ettiği söylenir. Bastırılmış isteklerin insanı yok etmeye muktedir olduğuna değinilir, ancak onlara tamamen teslim olmanın da farklı anlamı yoktur, Doğru olan etkili bir yöntemle mücadele ederek onlarla yüzleşmektir. Ölümsüz olan son başta bu tür isteklerin hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadığına işaret eder. Güveloğlu "Eski Yunan Mitolojisi Ne Anlatıyor", 47-48.

34 Homeros, *İlyada*, VI. 160-180; Hesiodos, *Tanrıların Yaratılışı*, 319.

35 J. N. Bremmer, "Greek Normative Animal Sacrifice", *A Companion to Greek Religion*, ed. Daniel Ogden, 132-144 (UK, Blackwell Publishing, 2007), 133.

36 Ali Güveloğlu, *Antik Çağ'da Beslenme ve Damak Tadı*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 168-177.

Odysseus oğlu Telemakhos ve yoldaşı için kestirdiği kurban anlatısı tam bir örnek sayılır. Burada Nestor, kurbanı kestirmeden önce hazırlatır, özellikle bir kuyumcu çağırtarak hayvanın boynuzlarını altınla kaplattırır, başına ak arpalar serptirir ve kurbanı gereği gibi keser. Hepsinden önemlisi bu kurban sırasında tanrıça Athena da orada durur ve kurbana şahitlik eder.[37] İnsanlar kurban kesmekle tanrılara karşı görevlerini yerine getirdiklerine inanmaktadırlar. Ancak bunun bir karşılığı olduğunu da düşünürler. Destanlarda başı belaya giren bir kahramanın tanrılardan yardım isterken birçok kere kestiği kurbanları örnek göstererek dualarının kabul olmasını diler. Aslında bu durum tanrı ve tanrıçalar arasında da dile getirilir; Athena babası Zeus'u Odysseus'a yardım etmeye ikna ederken onun eskiden kestiği kurbanları hatırlatır.[38] *İlyada*'da Akhilleus ile Hektor arasında birebir dövüş yapılırken Hektor tarafını tutan Zeus, Hektor'un kurbanlarının karşılığını vermek niyetinde olduğunu şu sözlerle dile getirir:

> Sızlıyor Hektor için sızım sızım yüreğim,
> Bana ne çok sığır budu yakmıştı o,
> Yakmıştı çok yarlı İda dağının doruğunda,
> Troia kalesinde yakmıştı.[39]

Şu ana kadar anlatılanlardan anlaşıldığı üzere, hayvanlar Yunan mitolojisinde dost, düşman, kutsal ve kurban olarak ço farklı anlatılarda kendilerine yer bulmuşlardır. Şimdi hayvanların veya hayvansal gücün tanrısallaştırılması konusuna temas etmeye çalışacağız.

II. Tanrıların Ortağı: Hayvanlar

Eski Yunan mitolojisinde tanrıların insan biçimli olarak tasvir edildiğine yukarıda değinmiştik. Şimdi bu konuyu biraz genişletmek ve tanrı-tanrıçaların gerçekte hangi formda bulunduklarına işaret etmek istiyoruz. Tanrı-tanrıçalar diledikleri zaman istedikleri insan veya hayvanın formuna bürünebilme kabiliyetine sahipti. Bazı anlatılarda karşı cinsten bir insan formunda göründükleri bile olurdu. Bu konuda gündeme getirebilecek birkaç soru bulunmaktadır: 1) Tanrılar gerçek-

---

37 Homeros, *Odysseia,* III. 430 vd.

38 Homeros, *Odysseia,* I. 62.

39 Homeros, *İlyada,* XXII. 169-172.

ten insan formlularsa başka bir insanın kılığına büründüklerinde form değiştirmiş sayılırlar mı? 2) Birçok anlatıda insanlar arasında, insan formunda dolaşan tanrı-tanrıçalar gerçek formlarıyla mı görünürler, yoksa bir aldatmaca olarak ideal insan formunda mı bulunurlar? 3) İnsan biçimli tanrılar Olympos dağında kendi aralarında hangi formda dolaşırlar? 4) İnsan ya da hayvan formuna bürünürken hangi güçleri edinirler?

Bu sorulara kısa cevaplar bulmaya çalışalım. Tanrıça Athena Odysseus'un konağını bir misafir olarak ziyaret ettiği sırada Thapsosluların önderi Mentes'in[40] kılığına bürünmüştü. Telemakhos[41], onun ölümsüz bir tanrıça olduğunun farkına bile varmadan ağırladı ve babası hakkında anlattıklarını dinledi.[42] Tanrıça daha sonra başka insan ve hayvan kılıklarında yeniden görülmeye devam etti. Odysseus uzun süren yolculuklardan ve bitmek bilmez badirelerden sonra vatanı Ithake'nin kıyılarına çıktığı zaman tanrıça onun karşısına iki farklı insan formunda çıkar. İlk olarak kıyıya vurmuş yarı baygın Odysseus'un karşısına uzun boylu genç ve zayıf bir çoban kılığında çıkar.[43] Odysseus ile yaptıkları kısa bir sohbetin ardından tanrıça bu sefer genç ve zayıf bir kadın formuna bürünür, ardından da kendisini tanıtır, fakat Odysseus'un kendisini bu forma bürünmeden önce tanımasını beklemektedir. Belki yüzünün-bedeninin şeklinden değil, ama güzelliğinden, zarafetinden ve kusursuzluğundan dolayı tanınmayı beklemektedir.[44] Oysa insanlar açısından bir ölümsüzü tanımak kolay değildir, Odysseus "*Çok zor tanır, tanrıça, çok zor seni, ne kadar kurnaz olursa olsun karşına çıkan, sokarsın çünkü kendini sen her kılığa*" diyerek bu zorluğu dile getirir[45] ve tanrıçanın belirsiz formlarda dolaştığını vurgular. Peki gerçek formu hangisidir? Daha doğrusu tanrı-tanrıçalar insanlara gerçek formlarıyla görünebilirler mi diye sormak gerekir. Dionysios'un doğumunu anlatan bir öyküye göre Zeus Kadmos ile Harmione'nin kızı Semele'ye vurulur ve onunla birlikte olur. Semele bir erkek çocuk doğuracaktır. Zeus'un eşi Hera bu duruma kızar ve genç kızı cezalandırmak istediği için yaşlı bir kadın kılığına girerek Seme-

---

40 Tanrıça burada bir erkek formuna bürünür, aynı kişi olarak ileride (XXII. 205) daha sonra tekrar görünecektir.

41 Odyyseus'un oğlu.

42 Homeros, *Odysseia,* I. 100-115.

43 Homeros, *Odysseia,* XIII. 220 vd.

44 Homeros, *Odysseia,* XIII. 290 vd.

45 Homeros, *Odysseia,* XIII. 311-13.

le'ye yaklaşır. Genç kız çocuğunun babasının Zeus olduğunu itiraf eder. Kılık değiştirmiş olan Hera genç kızın aklını çeler ve kocasının gerçek yüzünü görmesi gerektiğini söyleyerek onu cesaretlendirir. Zeus Semele'ye istediği bir şeyi gerçekleştirme sözü vermiştir. Semele de yaşlı kadının sözlerini hatırlayarak Zeus'a gerçek yüzünü göstermesi için ısrarcı olur. Çapkın baş tanrı aralarındaki karanlığı kaldırıp gerçek yüzünü gösterince genç kadın birden alev alıp yanmaya başlar.[46] Zeus kadını değilse bile en azından karnındaki çocuğu kurtarmayı başarır, gerçi doğum vakti henüz gelmemiştir. Bu yüzden onu kendi baldırına dikerek doğumun tamamlanması için gerekli süreyi orada geçirmesini sağlar.[47] Bu anlatıdaki önemli taraf Zeus'un gerçek formunun çıplak gözle görülemiyor olmasıdır. Yani tanrılar gerçekten insan formlu mudur? Yoksa insanlar arasında mı bu forma bürünürler sorusuna bir cevap bulmamıza yardımcı olur.

Olymposlular kendi aralarında nasıl görünür ve hangi formlara bürünürler bilmiyoruz ancak anlatılara bakılırsa yaşantıları insanlarınkine benzemektedir. Kendi aralarında toplanıp şölen düzenleyebilirler, ancak yedikleri insan besinleri değil *ambrossia* ve *nektar*dır. Zaman zaman uykuları gelir ve uyuya kalırlar, yorulur, acı çeker, hatta yaralanabilirler. En azından Tanrıça Athena'nın kendisine verdiği görünmez olanı görme gücünü kullanan Diomedes Aphrodite ve Ares'i mızrağıyla yaralar, yaralarından kanlar akan ölümsüzler Olympos'a kaçışırlar hatta Aphrodite aldığı yara sonunda sızlanıp ağlaşır. [48] Herakles de sütünü emdiği Hera'nın canını fena hâlde yakmayı başarır. Yani Olymposlu ölümsüzlerin insanlarla paylaştığı ortak yanlar vardır. Fakat bunların diledikleri zaman form değiştirebilmeleri kalıcı bir formları olmadığı anlamına da gelir. Kıbrıs'taki anikonik (biçimsiz) Aphrodite heykeli[49] ile Attika'daki düz bir sütun formundaki Apollon heykelleri bu biçimsizliğe işaret eden formlar olabilir.[50] Tanrıların hayvan formlarına aşağıda değineceğiz.

---

[46] Hesiodos, *Tanrıların Yaratılışı*, 940-950. Ayrıca bkz. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1972), 115-120.

[47] Homeros, *İlyada*, XIV. 323-325.

[48] Homeros, *İlyada*, V. 1-36.

[49] Anja Ulbrich, "Images of Cypriot Aphrodite in her Sanctuariees During the Age of the City Kingdoms", *Brill's Companion to Aphrodite*, Ed. Amy C. Smith - Sadie Pickup (2010), 172.

[50] H. S. Versnell, "Many Gods: Complications of Polytheism" *Coping with the Gods: Wayward Readings in Greek Theology*, (2011), 78.

Eski Yunan tanrılarındaki bu çok biçimliliğe çok isimlilik de eşlik eder. Homeros ve Hesiodos'un[51] eserlerinde tanrı-tanrıçaların adlarından başka lakapları da oluşturulmuş gibi görünüyor. Destanlarda Zeus'un lakapları arasında "şişek savuran, bulutları devşiren, tanrıların ve insanların kralı, yağmur yağdıran, insanları doyuran" gelir. Zeus'un kızı Athena "gök gözlü, göksel, baykuş gözlü (*glaukopis*)" gibi lakapların yanında yüze yakın başka lakapların da sahibidir. Denizlerin tanrısı Poseidon en çok "toprağı tutan, yeri sarsan, kudretli" lakaplarıyla anılır. Artemis ve Athena en fazla lakaba sahip tanrıçalardır. Fakat dikkat edilmesi gereken şeylerden biri bazı lakapların ortak kullanıma açık olmasıdır. Örneğin; Poseidon (*hippos*), Athena ve Hera (*hippia*[52]) atla ilgili bir unvanı paylaşırlar. Fakat bu üç ismin at üzerindeki yetki ve emretme güçleri farklıdır. Poseidon atın dizginlenemez, ele avuca sığmaz güçlü yanına hükmeder, Athena atın gemiyle ilgili yönlendirme unsurunu kontrol eder. Athena göksel unvanını Aphrodite ile Zeus *poleis* ve *phratrios* unvanlarını Athena ile paylaşır.[53] Bunlara benzer yüzlerce örnek gösterilebilir. Bizim için önemli olan paylaşılan isimlerle birlikte bu ismin kudretinin de ortak olduğudur. Eski Yunan insanı için önemli olan ise bir işi gerçekleştireceği zaman hangi tanrıya başvuracağını doğru bilmektir. Yayını gerip okunu fırlatan kişi bir askerse Apollona'a yakarıp okun hedefini doğru bulmasını dilemelidir, yok eğer bir avcıysa onun ihtiyacı olan tanrıça Artemis'tir. Yine bu okçu asker savaşı kızıştırıp çok canlar almak niyetindeyse Ares'e, tek okla savaşı sonlandırıp zafer kazanmak niyetindeyse de Athena veya en olmadı Aphrodite'ye dua etmelidir. Burada önemli olan tanrı-tanrıçaların mizacına uygun şekilde davranılmasıdır.[54]

Eski Yunan'da tanrılar ailesi isim ve şekilleri dışında simgeleriyle de tanımlanmaktaydı. Bir tanrının sıkça bir arada resmedildiği hayvan, onun simgesi (atribüsü) ya da kutsal hayvanı olarak kabul edilirdi. Yunan *pantheon*unun baş tanrısı, şimşek devşiren lakaplı Zeus'un atribüsü kartaldır, zaman zaman başka hayvanların formuna da bürünmeyi tercih etse de asıl simgesi izlerini lakapları arasında bulabi-

[51] Herodotos bu iki ozanın eski Yunan mitolojisinin temellerini attığını ve tanrılar soyunu ortaya koyduğunu söyler Herodotos, *Historiai*, II. 53.

[52] Kelimenin nominative eril çekimi hippos, dişi çekimi *hippia*dır.

[53] Pironti, "Yunanların Tanrıları...", 578.

[54] Her ne kadar bir tanrının, taşkın, dingin, akılcı veya kızıştırıcı gibi genel mizacı bulunsa da bu durum tanrı-tanrıçaların her zaman aynı mizaçta davranacağını göstermez, yalnızca karakterlerinin ağır basan yönlerini gösterir.

leceğimiz kartaldır. Zeus'un mitolojik anlatılarda ve ikonografik tasvirlerde çoğu kere bu güçlü kuşla birlikte hareket ettiği anlatılır. Elbette onun göğün en güçlu kuşuyla eşleştirilmesi bazı ortak güçleri paylaştıkları anlamına gelir. Yani Zeus'un keskin görüş, uçma, güç ve saldırganlık özellikleri taşıdığı simgelenir. Anlatılara çapkın ve dizginlenemez bir tipleme olarak yansıyan Zeus çoğu zaman bir genç kızı elde etmek için form değiştirdi.[55] Örneğin bir öyküde Metope'nin kızı Aigina'yı, başka bir öyküde de Ganymedes'i[56] kaçırmak için bu kartal formuna bürünmüştü. Baş tanrı sadece bu forma bürünmekle kalmıyor, aynı zamanda kartalları ulak olarak da kullanabiliyordu, yani onlara hükmediyordu. Homeros destanlarına yansıdığı kadarıyla dev kanatlı kartallar Zeus'tan aldıkları haberi hızlı bir ulak gibi uçarak insanlara taşıyordu.[57] Başka bir öyküde Nemesis (veya Leda) ile birlikte olabilmek için bir kuğuya dönüşmüş ve bu kuşun çekicilik özelliğinden yararlanmıştı. Başka bir öyküde de Fenike kralı Agenor ile karısı Asya'nın güzel kızı Europa'ya vurulur, kırlarda oynayıp doğada dolaşmanın keyfini çıkaran kızı kaçırmak için büyük beyaz bir boğaya dönüşür, genç kız boğaya yaklaşır ve onu sevmeye başlar. Zeus o sıra yere eğilip kızı sırtına atar ve doğruca oradan uzaklaşır. Göz açıp kapayıncaya kadar bugünkü Girit adasına varmışlardır bile. Burada iki çocukları olur ve Europa'nın adı bildiğimiz anlamda bir kıtaya verilmiş olur.[58] Aslında bu öyküde birden fazla alegori yer alır. Yaşlı adamın genç kızı baştan çıkarmak için güçlü bir forma dönüşmesi, kızın onun iriliğine ve gücüne vurulması bir yana isimlendirmelerin ardında yatan Avrupa'nın temellerinin Asya'da bulunması ve yine Avrupa'nın (tarihsel gerçeklikle uyumlu olarak) Girit adasından başlayarak yayılım göstermesi[59] ayrıca ele alınması gereken anlatılardır.

Aavaş[60] ve bilgelik[61] tanrıçası Athena'nın atribüsü (simgesi) ona atfedilen lakaplardan da anlaşılacağı üzere baykuştur. Günümüzden bakıldığında bu atribü-

---

55 Hesiodos, *Tanrıların Yaratılışı*, 453-507.

56 Bulfinch, *Bulfinch Mitolojileri*, 174-177.

57 Homeros, *İlyada*, VII. 245 vd.

58 Atan, *Akdeniz Mitologyasından...*, 118-120.

59 Girit Kültürünün etkisi ve önemi hakkında bkz. *Güveloğlu, Antik Çağda Beslenme...*, 30-31."

60 Aslında savaş tanrısı olarak Ares bilinir, ancak o kaba kuvvete dayalı savaşı yönetir, Athena ise akla dayalı, akılla yönetilen savaşın tanrıçasıdır, bu nedenle hem bilgelik hem de akıl tanrıçası olarak kabul edilir.

nün tanrı-tanrıçaya bazı özel güçler atfettiği anlaşılmaktadır. İnsanlara armağan olarak zeytini vermesi ve Troia savaşında aktif rol oynaması dışında mitolojide çok fazla öyküye konu olmamıştır. Tanrıça "kalkan taşıyan", "gök gözlü", "çakır gözlü", ve baykuşla bağlantısından dolayı "*glaoks*" takma adlarıyla anılırdı. Homeros, bazen tanrıçadan söz ederken "*Gök gözlü Athena böyle dedi, gitti, uçtu bir kuş gibi, gözden ırak oldu, atılganlık koymuştu Telemakhos'un yüreğine...* "[62] örneğinde olduğu gibi sadece "kuş" terimini kullanır.

Onun bu kuşla neyi simgelemek istediğini veya tanrıçanın baykuştan hangi simgesel güçleri aldığını kestirmek zor. Ancak günümüzdeki baykuş motifine bakıldığında ölüm ve bilgelikle bağdaştırıldığı açıkça görülür. Bu durum tanrıçanın yetkinlik alanlarıyla sınırlanmış gibi görünüyor. Tabii tanrıçayı savaşçı yüzüyle tanıyan toplumlar bu simgeyi ölümle bağdaştırmış, savaştan uzak kalan topluluklar da aynı simgeyi bilgeliğin işareti saymıştır. Yine günümüzden bakıldığında kuşların uçma yeteneği nedeniyle cennet ile dünya arasında aracılık yaptığı, bazı inançlarda ölünün ruhunu taşıdığı dile getirilir. Bu açıdan bakıldığında Athena'nın ölümle, dolayısıyla savaşla ilişkilendirilmesi doğaldır. Bilgelik de yine kuşun öte diyarda uçma ve o diyarın bilgilerini taşıma yeteneğine bağlı olarak tanrıçayla ilişkilendirilmiş olmalı.

Doğaya hükmetme yeteneğini elinde bulunduran tanrıça Artemis birçok hayvan imgesiyle birlikte anılır. Özellikle Efes'te bulunan Artemis heykelciği aslan, keçi, arı, boğa ve çeşitli grifonlarla bezelidir. Besbelli ki tanrıça tüm bu hayvanatın özelliklerini bünyesinde toplamış ve aslan gibi yırtıcı, keçi gibi dirençli, arı gibi çalışkan, boğa gibi güçlü, aynı zamanda bir grifon gibi farklı yönleri ve özellikleri bulunan, hem gerçekçi, hem de gerçek üstü bir kavrama dönüş(türül)müş, bunu da üzerindeki simgelerle açık etmiştir. Aslında Artemis'in Zeus gibi bu hayvanların gücüne ihtiyacı yoktur. O, sadece hâkimiyet alanını göstermek için hayvan simgelerini kullanır.[63]

---

[61] Klasik anlatıma göre Athena Zeus ile ilk eşi bilgelik tanrıçası Metis'in kızlarıdır, ancak Zeus öğrendiği bir kehanetten kurtulmak için Metis'i 'karnındaki bebeğiyle birlikte yutmuş, oğlu Hephaistos kafasına bir çekiçle vurduğunda açılan boşluktan ışık huzmesiyle birlikte çıkıvermiştir. Bu nedenle akıl, us ve bilgelik özellikleri kazanmış bir tanrıça olarak da anılır.

[62] Homeros, *Odysseia*, I. 319-21.

[63] Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 69-76.

Değerlendirme

Eski Yunan mitolojisinde hayvanlar; köken mitolojileri (anlatıları), kutsal hayvan anlatıları, değişim geçirmiş hayvan anlatıları, tanrıların şekil değiştirmesi anlatıları, kurban ritüelleri ve tanrıların güç simgesi anlatılarında yer alırlar. Bu anlatılarda hayvanların önemini vurgulamak için çoğu kez simgesel anlatım metoduna başvurulmuştur. Doğanın güçlü, büyük hayvanları tanrısal gücün simgesi, nazik-zarif hayvanlar kutsal gücü temsil etmiştir. Yılan-ejderha formu Eski Yunan mitolojisinde kötücül gücü temsil etmiş ve çoğu kere ateş veya zehri silah olarak kullandıkları vurgulanmıştır. Eski Yunan'da kurban kanlı ve kansız olarak ikiye ayrılırdı, doğal olarak hayvanlar kanlı kurban olarak en önemli yerde duruyordu. Kanlı kurbanlar arasında en makbul olanı besili sığırlar ve düvelerdi, fakat diğer bazı dört ayaklı hayvanlar da kurban olarak sunulabiliyordu.

Anlatılarda tanrılar bir de güç simgesi olarak görülürler. Bu noktada teoloji açıklama yapmakta yetersiz kalabilmekte; sosyoloji, felsefe ve edebiyatı devreye sokmak gerekmektedir. Yukarıda sıraladığımız bilimler, "tanrılar neden hayvan simgeleriyle eşleştirildi" sorusuna: "İnsanların yetenekleri belliydi, ne pençeleri, ne kanatları, ne de onları koruyacak zırhları yoktu, bu yüzden insan biçimli tanrı kavramını ortaya atanlar kendi eserlerini insan gücüyle sınırlamak istemediler, onlara daha fazlası lazımdı, tanrılarını hayvan güçleriyle birleştirerek bu eksikliği giderdiler" şeklinde bir cevap önerebilir. Yani Zeus'u kartalla birlikte resmeden akıl, ikisinin gücünün birlikteliğiyle melez bir güç oluşturdu. Bu durum yukarıdaki satırlarda yer alan Belerophontes'e ek bir güç olarak Pegasos'un verilmesi durumunu hatırlatır. Mitolojide birleş(tiril)miş güçler her zaman tek merkezli güçlerden üstün görülmüştür. Aynı bilimlerden alternatif bir cevap daha üretmesini istesek sanırım verecekleri cevap "İnsan biçimli tanrıların tek başına tüm doğaya hükmedemeyeceğini veya hükmetmeye muktedir olmadığını düşünen insanoğlu bu tür tanrıların bir doğa gücünden destek alması gerektiğini düşündü. Hayvanlarla paylaşılan bir evrende paydaşlardan birini yönetimden uzaklaştırmak doğru olmazdı, bu yüzden insanoğlu paydaşlarını gücendirmeden yönetimi bölüşmenin akılcı bir yolunu buldu" şeklinde olabilirdi.

Tanrıların bu şekilde biçim değiştirmeleri aslında insan ruhunun ikircikliliğine, yani insan ruhunda kontrol edilemeyen vahşi yönler de bulunduğuna işaret

etmektedir. Mitolojik anlatı bu paradoksları yalnızca biçim değiştiren tanrılarla değil, birden fazla yüzübaşı bulunan efsanevi yaratıklarla da anlatmıştır. Mesela Herakles'in öldürdüğü dokuz başlı canavar Hydra insanoğlunun bitmek tükenmek bilmez arzularını simgeliyordu ve sırf bu yüzden kesilen bir başın yerine iki tane yeni baş beliriyordu. Hades'in köpeği Kerberos kimilerine göre geçmişi-bugünü ve geleceği simgeler. Yine Kerberosun kardeşlerinden aslan ve yılan başlarıyla bezeli Khimera insan ruhundaki farklı yönlere işaret eder. Eski Yunanlar ve Romalılar mitolojilerini tanrılar-insanlar-hayvanlar ve ölüler diyarının taksiratı arasındaki ilişki olarak yorumluyorlardı;[64] dolayısıyla bu kavramların bir araya gelmesi, hatta bazen iç içe geçmesi kaçınılmazdı. İnsanlarla hayvanlar bazen ortak bir kaderi, bazen ortak bir bedeni paylaşabilir, tanrılar insanların hayatına karışabilir, insanlar tanrılarla konuşabilir, savaşabilir ve bazı örneklerde onlardan çocuk sahibi olabilirdi. Tabi bütün bu ilişkiler sonunda insanoğlunun ölüler diyarındaki yeri belirleniyordu.

Bugün bile insanoğlu hayvansal güçleri betimlemelerinde ve özellikle övgü sözlerinde kullanmaya devam etmektedir. *"Arslan oğlum"*, *"kurt gibi açım"*, *"kuşlar gibi özgür"* *"öküz gibi güçlü"*, *"gözleri bir kartalınki kadar keskin"* *"tilki gibi kurnaz"* ve daha birçok betimleme insanların bu hayvansal güçlere olan özentisini gösterir. Bu tür benzetmeler edebiyat dünyasında da yer almaya devam eder. Philip Pullman'ın *Altın Pusula* (1995) adlı romanında karakterler, yanlarında yürüyen bir hayvanla birlikte betimlenmiştir. Bu hayvanlar insanların karakterini gösterir biçimde kurgulanmıştır. Mesela cesur Lord Asriel'in hayvanı siyah bir puma, içten pazarlıklı ve öfkeli Bayan Marisa Coulter'inki küçük bir maymun, *magistratum*un statükocu üyesi Fra Pavel'inki ise bir kurbağadır. Çocukların karakterleri şekilleninceye kadar yanlarındaki hayvanları da belirli bir forma sahip değildir. İçinde bulunulan duruma göre şekil alır ve sonunda çocuk büyüdüğünü ispatlayınca da kalıcı formunu alır.

Elbette insanlar hiçbir zaman hayvan formuna sahip olmadılar. Ancak hayvanların herkesçe görülebilen ve kolayca sınıflandırılabilen güçleri insan karakterlerini edebi bir dille betimlemek için çok iyi birer araç oldular.

---

64 R. D. Woodart, "*Muthoi* in Contunioty and Variation" *The Cambridge Companion to Greek Mythology*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 5.

Kaynakça

Akurgal, Ekrem. *Anadolu Kültür Tarihi.* 10. Basım. Ankara: Tübitak Yayınları, 2000.

Aston, Emma. *Mixantrophoi: Animal-Human Hybrid Deities in Greek Religion.* Liegé: Liegé University Press. 2011.

Atan, Yaşar. *Akdeniz Mitologyasından Efsaneler.* İstanbul: Evrensel Yayıncılık. 2011.

Bremmer, J. N. " Greek Normative Animal Sacrifice". *A Companion to Greek Religion.* ed. Daniel Ogden. UK: Blackwell Publishing. 132-144 . 2007.

Bulfinch, Thomas. *Bulfinch Mitolojileri.* Çev. Aysun Babacan vd. İstanbul: Pinhan Yayıncılık. 2011.

Cömert, Bedrettin. *Mitoloji ve İkonografi.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını. 1980.

Daly, K. N. *Greek & Roman Mythology A to Z.*, USA: Facts on File Press. 2004.

Detienne, Marcel. *The Gardens of Adonis.* Princeton: Princeton University Press. 1994.

Dowden, Ken. *The Uses of Greek Mythology.* London and New York: Routledge Press. 1992.

Eliade, M. *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a,* çev. Ali Berktay. İstanbul: Kabalcı Yayınları. 2006.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları. 1972.

Forsdyke, E J *Greece Before Homer.* Great Britain: 1957.

Gubernatis, Angelo. *Zoological Mythology or The Legands of Animals.* 2 Cilt. Trübner Press. London: 1872.

Georgoudi, Stella. "Sacrificing to the Gods: Ancient Evidence and Modern Interpretatıons". *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations.* ed. Bremmer, J. N. – Erskine, A. 92-105. Edinburgh: University of Edinburgh Press. 2010.

Güveloğlu, Ali. *Antik Çağ'da Beslenme ve Damak Tadı.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık. 2018.

Güveloğlu Ali. "Eski Yunan Mitolojisi Ne Anlatıyor". *Doğu ve Batı Mitolojileri.* ed. E. Kökdemir – A. G. Fidan, 39-54. Ankara: Delta Kültür Yayınları. 2018.

Henrichs, A. "What is Greek God", *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations.* ed. Bremmer, J. N. – Erskine, A. 19-43. Edinburgh: University of Edinburgh Press. 2010.

Herodotos. *Tarih.* Çev. M.·Ökmen. İstanbul: İş Bankası Yayınları. 2002.

Hesiodos. *İşler ve Günler.* Çev. S. Eyüboğlu – A. Erhat. Ankara: TTK Yayınları. 1991.

Hesiodos. *Tanrıların Doğuşu.* Çev. S. Eyüboğlu – A. Erhat. Ankara: TTK Yayınları. 1991.

Homeros. *İlyada.* Çev. A. Erhat – A. Kadir. 17. Basım. İstanbul: Can Yayınları. 2004.

Homeros. *Odysseia.* Çev. A. Erhat – A. Kadir. 14. Basım. İstanbul: Can Yayınları. 2003.

Kerényi, Carl. *Eleusis: Anne Kızın Arketipt İmgesi.* çev. Tüba B. Yaşar. İstanbul: Pinhan Yayıncılık. 2012.

Kramer, S. N. *Sümer Mitolojisi.* çev. H. Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınları. 1999.

Pirnoti, Gabriella. "Yunanların Tanrıları ve Tanrıçaları" *Antik Yunan.* ed. Umbero Eco. 552-90. İstanbul: Alfa Yayınları. 2017.

Rosenberg, Donna. *Dünya Mitolojisi.* çev. Koray Akten vd. Ankara: İmge Yayınları. 1999.

Ulbrich, Anja. "Images of Cypriot Aphrodite in her Sanctuariees During the Age of the City Kingdoms". *Brill's Companion to Aphrodite.* Ed. Amy C. Smith - Sadie Pickup. 167-194 Leiden – Boston: Brill Press Co. 2010.

Ovidius. *Dönüşümler.* çev. S. İ. Z. Eyüboğlu. İstanbul: Payel Yayıncılık. 1994.

Stafford, Emma. "Herakles between Gods and Heroes" *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations.* ed. Bremmer, J. N. – Erskine, A. Edinburgh: University of Edinburgh Press. 2010. 228-244.

Versnell, H. S. "Many Gods: Complications of Polytheism". *Coping with the Gods: Wayward Readings in Greek Theology.* USA: 2011.

Woodart, R. D. "*Muthoi* in Contunioty and Variation". *The Cambridge Companion to Greek Mythology.* 1-14. Cambridge: Cambridge University Press. 2009

AFRİKA YEREL DİNLERİNDE HAYVANLAR

Mustafa Alıcı

Giriş

Bilinç ve vicdan sahibi yardımsever insan, her şeyiyle "bu dünyaya aittir" ve canlı ve cansız tüm varlıklara karşı kendi doğasına ait özellikleriyle bu özelliğini göstermek ıstemektedir. Antropoloji'ye göre insana ait tüm özellikler ve haklar, gerçek bir hayat için gereklidir.[1] Bu yönde modern Antropoloji, insanoğlunun teknik alet yapabilmesini, belli bir inanç ve kanaat sahibi olmasını son olarak soyut düşünebilmesini ve bunu sözle aktarabilmesini diğer canlı varlıklardan bilhassa en yakın biyolojik varlıklar olan hayvanlardan ayrıştıran özellikleri görmektedir.

Buna karşın çağdaş bazı evrimci antropologlar (özellikle primatologlar), hiçbir kıtada olmayacak kadar vahşi doğasıyla açık savanalara ve burada yaşayan zengin hayvan türlerine sahip Afrika'da bazı şempanzelerin sadece alet kullanmakla kalmadıklarını aynı zamanda onları ustalıkla yapabildiklerini kanıtlamışlardır. Yine diğer bazı antropologlar ise bazı maymun ve goril türlerinin işaret dili, hatta bilgisayar klavyesi yardımıyla insanlarla kabaca iletişim kurabildikleri ve hatta kültürel dili aktarabıldiklerini iddia etmişlerdir.[2]

Günümüzde herhangi bir dini inanç veya kanaatle sınırlandırılmadan seküler ahlaki kurallarla tüm canlılara karşı çok boyutlu davranışlar geliştirmek isteyen çağdaş ahlak felsefeleri baskın şekilde kimlik verici özelliklerle öne çıkmaktadır.[3]

---

1 Grivas Kayange - Simon Makwinja, "Exploring the Ethical Basis of Animal", *Journal of Humanites(Zomba),* 24 (2016), 29.

2 Lisa Yount, *Animal Rights,* (New York: Infobase Publishing, 2008), 7-8.

3 Jane Goodall, "Foreword", *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare,* (Westport Greenwood Press, 1998), IX.

Söz gelişi öznel kimliğe vurgu yapan ve insan-doğa, insan-hayvan veya ruh-doğa diyalektiğini işleyen Postmodern eleştirel düşünce ise (mesela Derrida, Ricoeur veya Heiddegger) normatif süje ile insanın kendi evrenini oluşturmasını vurgularken insanı diğer canlılardan bilhassa hayvanlardan kesin bir şekilde ayrıştırmaya çabalamakta ve çok boyutlu doğa ve evrene ait postmodern özneyi merkeze almaktadır.[4]

Çağdaş ahlak felsefeleri hayvanlara işkence veya cezalandırmak hatta eğlence maksadıyla kötü davranarak eğitmek gibi şiddet uygulamak, her türlü kötüye kullanmak, taciz ve tecavüz etmek gibi hak ihlalleri eleştirel açıdan öne çıkarlar. Bu ihlalleri ortadan kaldırmak üzere geliştirilen hayvan hakları ise doğal yaşam hakları çerçevesinde ortaya çıkan yaşamı kolaylaştırıcı temel faktörleri ortaya koymaktır. Bu bilinçli ve vicdanlı hayvan hakları arasında onlara şefkat gösterip sevmek, çoğalmalarına imkân sağlamak, uygun çevre, yiyecek ve barınma imkânına onları kavuşmak, gerçek saygıyı göstermek gibi yaşamlarını kolaylaştırıcı imkânların sağlanması sayılabilir.[5]

Böylece hayvanların en doğal hâliyle hakları, insani gerekçelerle antropolojik ve kültürel açıdan, dini öğretilerle teolojik açıdan, ahlaki düşünceyle kınayıcı ve hukuki düzenlemelerle cezalandırıcı açıdan bağlayıcı bir şekilde tasnif edilip tam olarak belirlenmektedir.

Bu çalışmamızda hayvan hakları açısından Afrika yerel inanç sisteminin ekolojik hayatı ve biyolojik çeşitliliği koruyucu karakteristik özelliklerini, bu bağlamda ahlaki yönelimler ışığında ortaya çıkan ritüelleri, külte dönüşen bu ritüellerin arkasındaki mit ve halk inanışlarını ve son olarak bu yönde ortaya çıkan hak ihlallerini veya eleştirileri ele alacağız.

---

4 Caroline Rooney, *African Literature, Animals and Politics*, (London: Routledge Publishing, 2003), 100.

5 Julian H. Franklin, *Animal Rights and Moral Philosophy*, (New York: Columbia University Press, 2005), 1-123.

I. Afrika Yerel Dinlerinin Biyo-Ekolojik ve Çoklu Animatif Özellikleri

Afrika, farklı ekolojik canlı çeşitliğine bilhassa tür yelpazesi açısından çok zengin hayvanlara sahip olan bir kıtadır. Biyo-ekolojik açıdan Afrika yerli dinleri de genel olarak Afrika dünyasının izole edilmiş kültürel havzaları olarak düşük orandaki topluluklarına ait ortak hayat görüşlerini ve iş bölümlerini yansıtmaktadır. Bu dinlerin ortak temel zihinsel meşguliyetleri, tüm doğallığıyla hayatın ortak iyi, uyum ve birbirleriyle ilişkileri üzerinedir. Bu dinlerde Yüce Tanrı inancı olan ama düşük ilahlara, ata ve doğa ruhlarına yer veren henoteist bir bakış açısı olduğu söylenebilir. Bir başka ortak nokta olarak Afrika inançları, küresel/evrensel dinlerin sahip oldukları kutsal kitaplardan yoksun olmasına rağmen, sözel olarak aktarılan mitolojileri, efsaneleri, inançları, değerleri, atasözleri, hikmet ve örfleri bulunur. Bu açıdan bu ortak özellikleri sebebiyle Batılıların aksine Afrika dinlerini tek bir dini sistem olarak gören Afrikalı din bilginleri çoğunluktadır.[6]

Dolayısıyla karakteristik açıdan Afrika yerel inançlarının biyo-etik açısından daha az insan merkezli inançlar geliştirdiğini ve hayvanlar başta olmak üzere canlılara değer veren, koruyucu, kollayıcı bir tarzda daha düşük seviyede insan lehine olmakla beraber daha çok doğal hedefler peşinde olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla hemen hemen Afrika'daki her yerli toplumun hayvanları gözeten, koruyan, onların lehine olan sıradan hayatı ifade eden kurallar geliştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.[7]

Bu bakımdan Batılıların yaftalamasına rağmen Afrika'da Animizm'in en basit ifadeyle bir din değil aksine Afrika yerel kültürlerinde belki işlevsel olarak bu dünyayı oluşturmak üzere bir dereceye kadar etki etmiş metafizik bir faktör olduğu söylenebilir Buna göre manevi ve maddi âlemleri bir noktada toplayan Afrikalı yerel insanlar, kutsal ile seküler olanı, ruh taşıyan ile ruh taşımayanı birbirinden ayırt etmeyerek tümünün bir ruh taşıdığına inanmaktadır.[8]

---

[6] Kai Horsthemke, *Animals and African Ethics*, (New York: Palgrave Macmillan Publishing, 2015), 8.

[7] Kayange - Makwinja, "Exploring the Ethical Basis of Animal", 32.

[8] Molefi Kete Asante, "Animism", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 58-59.

Bir başka biyo-ekolojik özelliğiyle Afrika dinleri, Tanrılar ve Tanrıçaları hayvan formlarında konuşturan ve hikmetli sözler söyleten inanç sistemleridir. Bir başka ifadeyle bazı Afrikalı tanrılar, tıpkı temsil ettikleri bir veya birden fazla hayvanın formuna girmekte -söz gelişi kartalın keskin gözlerine sahip olarak nitelenmekte- inananlarına çok boyutlu hayatın alanlarına yönelik olarak yardım etmektedirler. Hatta ölü atalar, yeraltı dünyasına, ruhlar âlemine inerek yardım edecekleri insanlara hayvan formunda görünebilmektedirler.[9]

Buradan hareketle Afrika geleneksel dininin genel olarak özü itibariyle doğal çevreye ait canlılara olumlu bakan temelde hayvanlara dostça yaklaşan bir inanç sistemi olduğu söylenebilir. Dahası Afrika dininin ekolojik tavrı, iki yönlüdür; bir tarafta ata ruhlarından korkarak saygı duymak diğer taraftan doğaya sevgi dolu hürmet etmek. Dolayısıyla bu inancın hem ruhların ve ilahların gücüyle hem de doğanın ontolojik durumuyla yakın ilişkisi bulunmaktadır.[10] Böylece ırmaklarda, yağmurlarda, ormanlarda, gökte, yıldırımda ve doğal yaşamdaki hayvanlarda Tanrıların bulunduğunu kabul etmek yerlilere dini tecrübe açısından ruhani ve esrarengiz bir güç duygusu kazandırmaktadır. Bu bağlamda yerlilerle hayvanlar vahşi değil, doğal haliyle ve spontane bir hayat yaşamaktadırlar.[11]

Afrika dininde tüm hayvanlar başta olmak üzere, bitkiler ve su kaynakları öncelikle kutsaldır ve ontolojik açıdan en yüce değer olan kutsiyet ile onore edilirler. Zira âlemde bilhassa yeryüzünde ve insanlarda yaratılışın hayati aracıdırlar. Bu bakımdan en saygın yere sahip olarak bazı hayvanlar, bizzat ilahlar olarak kabul edilirken bazılar ise belli başlı ilahları sembolik olarak temsil ederler. Pratik açıdan hayvanlar, insanlara doğanın bir parçası olarak yaşam kaynağı olarak hayat bahşederken totem olarak ise sosyal hayatın işleyişini kolaylaştırırlar. Bu bakımdan Afrika ritüel hayatında hayvanlara ait simge veya imgeler, öykülerde, tekstillerde, evlerde, tapınaklarda, türbelerde, mutfak eşyalarında, davullarda, heykel veya resimlerde kutsal objeler olarak özel yere sahiptir.[12]

---

9 Willie Cannon - Brown, " Bull", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 141.

10 Nisbert Taringa, "How Environmental is African Traditional Religion?", *Exchange*, 35/2 (2006), 191-194.

11 Ninian Smart, *Religions of the West*, (New Jersey: Prentice Hall, 1994), 247.

12 Denis Martin, "Animal Images", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 54.

Dolayısıyla Afrika yerel dininin, aydınlanmacıların aramış olduğu *Doğal Dın (Religio Naturalis)* portresi sunduğu söylenebilir. Öyle ki bu dinin doğaya yönelik birbiriyle ilintili üç yaklaşımı bulunmaktadır; 1) "doğayı tüm çeşitliliği ve zenginliğiyle sürdürülebilir bir yaşam alanı görmek", 2) "doğayla çatışmayıp ona boyun eğmek" ve 3) "doğanın kurallarına göre spontane hareket etmek". İlk iki yaklaşım, doğanın kutsal boyutlarıyla ilintili olup öncelikle güçlü ata ruhlarından misilleme korkusuna dayanmaktadır. Doğanın korunması ve ona boyun eğmenin saygı ve sevgiyi getireceğine duyulan inanç, ahlaki zorunlulukların doymasına yol açmış olabilir. Üçüncü yaklaşım ise aksine doğayı kutsallığından çıkarıp onu tüm organik mevcutlarıyla ve unsurlarıyla sıradanlaştırmak veya profanlaştırmaktır. Bu yaklaşım sayesinde insanlar, dinin kısıtlayıcı ve korkutucu alanından sıyrılıp insanileşmekte hatta doğal hayata karışıp onlarla kaynaşmaktadırlar. Bu alan sayesinde insanlar, özgürce doğayı yağmalamakta, tahrip edebilmekte, avlanabilmekte, kötüye kullanabilmekte veya kutsallık ve misilleme korkusu olmadan saygı duyulmayan canlı türlerini katledebilmektedirler. Böylece Afrika kıtasına ait karmaşık inanç sistemleri, dünya görüşleri, kültleri ve buna bağlı oluşan zengin kültürler, çevreye ve bilhassa hayvanlara yönelik dostça yaklaşımlar geliştirebilmektedirler.[13]

II. Hayvanlarla İlgili Eko-Şamanik Ritüeller

Afrika'nın konukseverlik ve dayanışma prensipleri sadece insanoğluna değil, aynı zamanda tüm ihtişamıyla doğal dünyaya da hitap eder. Nitekim Afrika dininde Yüce Varlık fikri, ekolojik bir teoloji olarak sadece insanların değil, aynı zamanda "hayvanların ve doğal dünyanın da babası" (*Sha-Bantu-Ne-Bintu*) şeklinde uzun bir sıfat taşımakla aynı zamanda teolojiye, hayvan haklarını gözetme, ekolojik dengeye saygı gibi ilkesel temellere de sahiptir.[14]

Afrika enerji, dinamizm ve hayatın dengeli olduğu, insanlar ve hayvanların doğa ile bütünleştiği bir yerdir. Afrika inançlarında ruhların mevcut uyumu korumak için var oldukları unutulmamalıdır. Yüce Tanrı genel olarak yaşayan ilk ataya nispet edilerek Ehümerizm bağlamında dini bir eyleme dönüştürülür. Söz gelişi

[13] Taringa, "How Environmental is African Traditional Religion?", 211-213.

[14] Mutumbo Nkulu-N'Sengha, "God", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama (California: Sage Publishing, 2009), 292.

Akan yerlileri için "Yüce Tanrı, Büyük Ata'dır". Ancak Yoruba, Zulu veya Gikuyu gibi yerel toplumlara ait Yüce Tanrı'nın kurtarıcı veya koruyup rızık verici sıfatlarla hayata aktif olarak katılması bir başka ifadeyle ilahi dinlerin Tanrısı gibi dünyaya müdahalesi söz konusu değildir. Aksine bu Yüce Varlık, bu alemi tüm canlılarıyla beraber yaratmış ve bilhassa insanın işlerine müdahale etmeyi tamamen bırakmıştır. Hatta Afrika'nın bazı yerlerindeki inançlara göre Yüce Tanrı, yaratma işlemini bitirmemiş ve bunu tamamlaması için daha aşağıda bulunan ilahlara bırakmıştır. Bu bakımdan Yüce Tanrı'ya ait olmak üzere Afrika'nın hiçbir yerinde tapınak bulunmamaktadır. Bunun yerine daha düşük seviyedeki ilahlara tapınılmaktadır.[15]

Biyo-ekolojik açıdan Afrika'nın zengin bir doğal çevreye sahip olması Şaman kültürüne de yansımıştır. Şamanik Afrika'da insandan arındırılmış ve hatta negatif açıdan yasaklanmış anlamında kullanılan kutsal terimi ile tabu hâline sokulan kutsal alanlar bilhassa çalı ağaç kümeleri veya koruluklar mevcuttur. Uganda veya Tanzanya gibi ülkelerde çokça görülen bu tür mukaddes koruluklar, çeşitli bitkilerin yanı sıra barındırdığı her türlü hayvan ve zengin böcek çeşitleri tarihsel açıdan mukaddes emanet kabul edilmektedir.

Kutsal sayılan korulukların bütün barındırdığı canlılarla Afrika inanç sistemindeki önemi, özellikle yaşama sağladığı kaynaklarla ve insanileşmeye verdiği dinamik katkılarla ölçülebilir. Bir tarafta hayvanların barındıkları bu alanların sembolik açıdan ölmüş ataların ruhlarına veya ilahlara ev sahipliği yaptığı inancı mevcuttur. Böylece buradaki doğal yaşamdaki hayvanlar da otomatik olarak mukaddes hale dönüştürülmektedir. Diğer taraftan bu alanların tıp veya gıda kaynağı olarak dinamik önemi öne çıkmaktadır. Bu alanlara uygulanan üreme veya ölü ritüellerine baktığımızda koruluklardaki gezgin hayvanlar dokunulmaz hale gelmektedir. Hatta pek çok Afrika dinleri uzmanına göre ekolojik açıdan korulukların da ötesinde Serengeti gibi evcilleştirilmemiş hayvanların yaşadığı doğal alanlar, o bölgenin sakinleri tarafından insanların yaşam alanlarına dönüşürülmüş, değerli görülmüş ve sosyalleşme alanları kabul edilmiştir.[16]

---

15 Molefi Kete Asente- Ama Mazama, "Introduction", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), XXIII.

16 Edward P. Antonio, "Religion and the Environment", *The Wiley-Blackwell Companion to African Religion*, ed. Elias Kifon Bongmba, (West Sussex: Blackwell Publishing, 2012), 140-148.

Bu açıdan Afrika'da yasaklanmış "tabu" şeklinde anlaşılan mukaddes terimi etrafında şekillenen doğal yaşama ait dağlar, ırmaklar, ağaçlar, bitkiler ve hayvanlar mevcuttur ve bunlar ilahi varlığın doğadaki tezahürleri olarak değerlidirler. Bu açıdan Afrika'da hayvanlar, bu doğal yaşam içinde en derin saygıya layık olarak ruhani, doğal ve insani ekoloji içinde en spontane formlarıyla yaşam sürerler. Bu bağlamda Afrika insanı biyo-çeşitliliği korumak üzere tasarlanmış kültürel ve dini kodlara sahiptir. Bu açıdan bakıldığında burada yaşayan dindar insanların ritüel eylemlerinde doğaya ve doğadaki hayvanlara saygı aynı zamanda koruma refleksiyle çalışmaktadır. Çevresel sorunların olmadığı bu alanda hayvanları tehdit eden krizler de yoktur. Zira en geniş anlamıyla doğaya ait olan Afrika inanç ve uygulamaları, ağaçlık alanları geliştirmek, hayvan popülasyonunu dengede tutmak gibi çevresel krizlere çözüm üretecek veya onlarla baş edecek şekilde tasarlanmıştır.[17]

Mali'de yaşayan Bamana yerlilerine göre Antilop türü olan Chiwara adlı tanrı, mitolojik bir anlayışla insanlara tarım yapmayı öğretmiştir. Bu yerlilere göre tarım en önemli meslek olduğundan antilop formundaki bu tanrıya özel tapınma kültleri geliştirilmiştir. Yerli halka göre bu hayvan biyolojik olarak toprak ile yılanın birleşmesinden oluşmuştur. Bu yüzden kutsal kabul edilip çeşitli tasvirler veya maskelerle dini törenlerde yerini almaktadır.[18]

Afrika hakları, kültürel açıdan hayvanlara olan yakın ilgilerini ve bitmek tükenmez bilmeyen hayranlıklarını daima yansıtmaktadırlar. Hayvanlar, halk hikâyeleri veya ata sözlerindeki temel kahramanlardandır. Hayvanlar, tıpkı Ezop masallarında olduğu gibi insan karakterinde olup insanlara bilgelik ve yol gösteren, konuşan ve düşünen varlıklar olarak sunulmaktadır. Buna ilave olarak yerel dinlerin örgüsündeki halk sanatında hayvanların değeri en az insanlar kadar yüksektir. Dolayısıyla hayvanların Afrika dini kültüründeki en yüksek değerlerden biri de onların beşerin en eski ve en düşünceli formlarını yansıtmasıdır. Buradan hareketle bir insan hayvanlarla yakın ilişki içinde değil ise insani kimliğini tam yansıtamayacağı şeklinde bir temel sonuç ortaya çıkmaktadır.[19]

---

[17] Antonio, "Religion and the Environment", 148-151.

[18] Molefi Kete Asante, "Chiwara", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 163.

[19] Kofi Opoku, "Animals in African Mythology", *A Communion of Subjects: Animals in Science, Religion, and Ethics*, ed. Paul Waldau - Kimberly Patton, (New York: Colombia University Press, 2006), 353.

Çağdaş antropolojiye göre yazılı literatürü olmayan kadim toplumlar arasında hayvanlara yönelik tavırlar genel olarak etnolojik karakterde olup arkeolojik kazılar veya antropologların yerinde gözlemlerine göre bilhassa dini kültürel uygulamalarda, sanat veya zanaat ürünlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu erken dönem kültürlere ait bulgularda hayvanlarla ilintili insani tavırların hem etnolojik kökleri ve hem de teolojik anlamları hatta değer yargılarıyla ilişkili ahlaki yönleri bulunmaktadır. Bu bağlamda ortaya konan pek çok çağdaş etnolojik teoriye göre hayvan haklarına ait en gerçekçi veriler, Güney Afrika'daki çalı adamlarına ait kaya sanat çizimlerinde ortaya çıkmıştır. Bu çalı adamlarının hayvan çizimleri, son tahlilde ritüeller olarak törenleri şamanların çok boyutlu bir şekilde trans hâlinde tecrübe ettikleri rüya veya vizyonları yansıtmaktadır. Yine bu çizimlerdeki hayvan figürleri canlı, maddi ve güçlü ruhsal varlıklar olarak temsil edilmiştir.[20]

III. Hayvanlar Hakkındaki Mitler, Kültler ve Totemik İnanışlar

Afrika inançlarındaki hayvan-insan birlikteliği sözlü aktarılan mitolojik öykülere de yansımıştır. Mitolojiye göre çok önceleri insanlar ile hayvanların aynı dili konuştukları birbirlerini anladıkları ve birbirleriyle güçlü iş birlikleri yaptıkları yaşanmış bir dönem muhakkak olmuştur. Zaman içinde bu kabiliyet körelmiş ve sadece özel bazı insanlara söz gelişi şamanlara veya ruhbanlara özgü hale gelmiş neticede bu iki tür arasındaki iletişim dünyevi anlamda kopmasına rağmen en saygın haliyle ritüel boyutlarıyla devam etmiştir. Zira insana benzer karmaşık yapıları nedeniyle hayvanlar, davranışlarını gözlemleyerek hayatı daha iyi ve derinden öğrenen insanların "ilk hayat öğretmenleri" olarak saygı görmektedirler. Söz gelişi Yukarı Nil vadisindeki yerliler için babunlar tıpkı kadim Yunan'daki Hermes gibi ilahlar ile insanlar arasındaki bilgiyi, yazılı ve sözlü olarak taşıyan elçi rolündedir.[21]

Ölüm ve kaos hakkındaki mitlere göre hayat ve ölüm çatışmasını gidermek üzere Yüce Tanrı, bukalemun gibi bazı yavaş hayat süren hayvanları insanların

---

[20] James A. Serpell, "Attitudes Towards Animals", *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare*, (Westport: Greenwood Press, 1998), 76.

[21] Denis Martin, "Animal Images", 55.

sonsuza kadar sürecek "dünya hayatına" sahip olacağı müjdesini getirmek üzere bu dünyaya yollamaktadır. Bu hayvanın gökkuşağına benzer canlı renkleri haberin renkli oluşuna işarettir. Bu mitlere göre bukalemun insanın sorunlarına cevap vermede ağır davranınca Tanrı bu sefer yabani tavşan gibi sıçrayan hızlı bir hayvan göndererek "ölüm haberini" insanlara yollar. Tanrı insana ebedi bir hayat dilemesine karşın insanın sebep olduğu doğadaki haksız olayların sonuçları yüzünden insan ölümlü bir varlık olmuştur. Bu bakımdan ölüm, bu mitlere göre doğadaki dışarıdan müdahale edilen düzensizliklerin doğurduğu kaosların neticesidir. Dahası insanın sebep olduğu kavgacı oluşu gibi kusurları veya etrafındaki doğaya karşı gafleti gibi hataları kabilenin büyücüleri tarafından temsili olarak canlandırılmaktadır. Zira insan özelde hayvanların haklarını gözeten genelde doğayla uyumlu olan bir yaşam sürmelidir.[22]

Afrika yerli halklarındaki yaratılış mitolojilerinin bazısında hayvanların öz açısından masum oldukları, insanların onlara karşı açgözlü ve pervasız oldukları, Yüce Tanrı'nın insanların bu tavrından hoşnut olmadığı hatta öfkesine maruz kaldıkları gibi birtakım motiflere yer verilmektedir.[23] Örneğin Sudan ve Uganda'da yaşayan ama köken olarak Doğu Afrika yerli kabilelerinden Masai sözel anlatısına göre başlangıçta yer ve gökler bir idi. Dünyada yaşayan hayvanlar Ngai adlı Yüce Varlığa aitti. Gökler ve Yer birbirinden ayrışınca Yüce Tanrı Ngai ve onun sürü hayvanları artık yerde değil göklerde yaşamaya başladı. Yüce Tanrı, yerde yeterince ot bitirince, hayvanlarını yeryüzüne Masai kabilesine gönderdi ve onlara hayvanları koruyup kollamalarını emretti. Hatta hayvanların korunma emrinin yerine getirilmesini somut olarak sağlamak üzere her bir hayvanın boynunda yabani incir ağacının köklerinden yapılmış uzun yularlar bulunmaktaydı. Bu yüzden Masai kabile üyeleri bu ağacı kutsal kabul etmektedirler.[24]

Hayvanlarla ilişkili bir diğer yaratılış miti, Nguni/Zulu kabilesine aittir. Bu yerlilerin anlatılarında bu dünyada ilk ortaya çıkan mahlûklar yukarıdan aşağıya sırasıyla atalar (*amadlozi*) yani yaşayan ölüler (*abaphansi*), insanlar (*bantu* veya

---

22 Smart, *Religions of the West*, 246.

23 Kai Horsthemke, "Animals and African Ethics", *Journal of African Ethics*, 7 (2007), 124-125.

24 Ama Mazama, " Masaai", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 397.

muntu) son olarak hayvanlar (*isilwane*) ve diğer canlılar şeklindedir. Bu ontolojik hiyerarşi, ilginç bir ortaklık olarak hayvanları insanlardan hemen sonrasına getirmekte ve insanları hayvanlara karşı işlenen cezai suçluluk ve kınamaya hazırlıklı hale dönüştürmektedir. Yine Zulu'lara göre insanlar Tanrı'nın imgesinde yaratılmış olurken, hayvanlar, Yüce Tanrı'nın veya daha düşük ilahların sıfatlarını somut olarak temsil etmektedirler. Atalar, canlı ölüler olarak Afrika folklorunda Tanrı ile insanlar arasındaki temel bağlantıyı sağlayan köprü görevi gibi hayati bir rol oynarlar. Bunun yanında öfkelerinin dindirilmesi maksadıyla Yüce Tanrı'ya veya ölmüş atalara inek, boğa, keçi veya koyun gibi hayvanların kurban olarak sunulduğu dini törenler de söz konusudur.[25]

Afrika mitolojisinde bilhassa Gana ve Togo yerlilerinden olan Fon ve Ewe kabililerine göre Yüce Tanrı *Mawu*'nun ikinci çocuğu olan *Hebiosso*, gök, şimşek ve yıldırım tanrısı olarak aynı zamanda adalet sağlayan prensip olup hayvanlara ve doğaya kötülük yapanları şiddetli bir şekilde cezalandırmaktadır.[26]

Afrika mitolojisine göre hayvanların kendilerine özgü dilleri vardır ve bilhassa hayvan sahibi insanlar devamlı olarak onlarla meşgul olduklarında onların konuşma tarzlarına aşina olabilir ve onların neyi kastettiklerini anlayıp onlara layık oldukları davranışı gösterebilirler.[27]

Afrika'da hayvanlar, günlük hayatta ve ekonomik hayatta olduğu kadar folklorik hayatta da önemli rol üstlenirler. Kozmik düzenin dengesi ve hayatın hiyerarşisi adına hayvanlar yüce varlık tarafından bir amaç uğruna yaratılmışlardır. Bilhassa totem olarak seçilen hayvanlar, Afrikalının doğaya olan pozitif yaklaşımını ortaya koymaktadır. Öyle ki Afrikalılar, hayvanlara totem bağlamında enkarne olmuş bir tanrının bir yüzü veya arketipi olarak saygı duymaktadırlar. Burada hayvanlar bizzat tanrı değildir ama tanrının yeryüzüne yansıyan yönünü (*Ba*) oluşturduğu için değerlidirler. Bu yüzden Afrikalıların totem kabul edilen hayvanlara olan derin saygısı teolojik anlam içermektedir. Tanrılar ve insanlar gelecek hayatta veya öteki

---

25 Horsthemke, "Animals and African Ethics", 125.

26 Thomas Houessou - Adin, "Mawu-lisa", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 413.

27 James MacDonald, "Manners, Customs, Superstitions, and Religions of South African Tribes", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 20 (1891), 113-140.

dünyada herhangi bir hayvanın formuna girebileceklerdir. Hayvanlara duyulan bu derin ve samimi saygı sebebiyle söz gelişi kedi gibi hayvanların cesetleri de tıpkı insan kadar saygı görmekte ve öteki dünyada aynı amaçlar için ölümsüzlüğe ulaşması maksadıyla korunmaktadır.[28] Hayvana verilen değer, ilk etapta Afrika yerlilerinin selamlaşmasında kendisini gösterir. En tipik selamlama ifadesi olan "*abela*", basit "bir nasılsınız?" sorusundan ziyade aile üyelerinin, akrabaların ve hatta hayvanların durumunu da sormaktır.[29]

Afrika kültleri içinde bilhassa Nguni yerli kültüründeki *Ubuntu* (paylaşılan insanlık, insan olma bilinci, insani ilişkiler ağına bağlı olma) önemli yer tutmaktadır. Bir Afrika kültürel konsensüsü olarak *Ubuntu*'nun, kadim Mısır'daki *Maat* fikri gibi, en geniş canlı ekolojik sistemiyle doğa ile uyumlu olmayı, kişinin etrafındaki çevreyle saygıya dayalı ahlaki ilişkisi ve doğruluk erdemi gibi işlevsel anlamları vardır.[30]

Malawai ve Bantu yerlileri başta olmak üzere çoğu yerlilerin ahlak anlayışında görülen boyutuyla aynı zamanda insan haysiyeti demek olan *Bumuntu* veya ahlaki karakteri anlamına gelen *Muntu* kavramları etrafında şekillenmektedir. Descartes'inkine benzer bir anlayışla, "Ben varım bu yüzden biz varız veyahut tam tersi biz varız çünkü ben varım" şeklinde interaktif bir perspektif bulunur. Böylece *Ubuntu* bir dünya görüşü olarak aynı zamanda Afrika insanını ve diğer varlıkları birleştirici bir karakter bahşederek dayanışmayı hatta ideolojik açıdan sömürge karşıtlığına örgütleyerek kendi doğasına uygun davranmayı ve dış aleme yönelik doğal bir varlık olarak hareket etmesini istemektedir.[31]

Hayvan hakları konusunda Afrika kültürel çevresinde geliştirilen başka önemli kült, Zimbabwe'deki Şona kabilesine ait *Ukama* terimi etrafında şekillenmektedir. *Ukama*, insanların Tanrı, ruhlar alemi, atalar ve bilhassa doğal çevreyle olan yakın ilişki durumunu ortaya çıkarır. Temel fikir şudur; bireyler, içinde yaşadıkları doğal çevrede "bir tür ilişkiler ağı" içinde hareket etmektedir. İnsan gerçek kimlik

---

28 Elizabeth Andrade, "Animals", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 56-57.

29 Emmanuel Kombem Ngwainmbi, "Abela", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 3.

30 Horsthemke, *Animals and African Ethics*, 3 ve 10.

31 Kayange - Makwinja, "Exploring the Ethical Basis of Animal", 35.

ve şahsiyetine bu doğal ilişkiler ağı içinde kavuşmaktadır.[32] Bu terim yoluyla toplumsal dayanışma veya Afrika'ya özgü ilişkiye dayalı çevrecilik anlayışı geliştirmiş olan yerel kültler, insanları diğer ölüler ve canlılarla beraber "kozmik bir topluluğa" dönüştürmektedir[33]

Mali'de ortaya çıkan bir inanca göre her insan ailesi, aslında mahlûkata ait uzun silsilenin bir parçasıdır. Bir başka ifadeyle bir insan doğduğunda onun ikizi olan bir hayvan herhangi bir yerde doğmaktadır. Dolayısıyla Afrika inancında hayvanların haklarını korumak teolojik bir eyleme dönüşmektedir.[34]

Daha farklı kültlerden de söz edilebilir. Söz gelişi Alt-Sahra Afrika yerel halklarından Dogon'lar atalar ile hayvanlar arasındaki bağı anlatan güçlü kültlere sahiptir. Onların *dama* adlı maskeli bayram ritüellerinde insan-hayvan ilişkisi gün yüzüne çıkar. Öte yandan söz konusu kabilede hayvanlar "bir millet" olarak kabul edilmekte ve insanlara ihtiyaç anında yardımcı olan candan varlıklar olarak görülmektedir.[35]

Zaten Afrika dini kendi ortak zihinsel birlikteliği ve ritüel çoğulculuğu içinde kendi birliğini doğanın tamamını canlandıran ruhlara yönelik ortak ilgisine borçludur. Bu biyolojik çeşitlilik ve ekolojik çoğulculukta insanlar, taşlar, ağaçlar, hayvanlar, ırmaklar ve dağlar hayatın devamlılığını sağlayan tek bir zeminde ortaklaşa dayanışma içinde bulunurlar. Bu devamlılığın merkezinde yaşamı oluşturan bu gruplarda aktif olarak bulunan ataların ruhları bulunmaktadır. Böylece doğadaki her varlık gibi hayvanlar da en hafif terimle saygıyı hem kutsal eylem olarak tapınmayı hak etmektedir. Neticede yeryüzündeki neredeyse tüm eylemler doğmamış, hayatta olan ve ölmüş olan varlıklara bağlı olarak sürüp gitmektedir.[36]

---

32 Munyaradzi. F. Murove, "An African Commitment to Ecological Conservation: The Shona Concepts of *Ukama* and *Ubuntu*", *Mankind Quarterly*, 45/2 (2004), 195-215

33 Kai, "Animals and African Ethics", 134.

34 Willie Cannon - Brown, " Jola", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 354.

35 John Grim, "Knowing and Being Known by Animals", *A Communion of Subjects: Animals in Science, Religion, and Ethics*, ed. Paul Waldau - Kimberly Patton, (New York: Colombia University Press, 2006), 384-385.

36 Asente - Mazama, "Introduction", XXI- XXII.

Yine Afrika yerel dünya görüşünde veya dininde totemlerin şamanlarca icra edilen kült rolleri, insanların derin saygı ve kutsiyet duymak üzere seçtiği obje ve canlılarla uyumlu olmayı, haklarına saygılı olmayı onları öz kültürel miras olarak savunup korumayı anlatmaktadır. Matopo tepelerinde veya Zimbabve'deki kazılan arkeoloji sitelerindeki bulgular göstermektedir ki yarı insan-yarı hayvan şeklindeki şamanik ifadeler hayvanların varlıklarına saygı duymak üzere geliştirilmiş bilişsel ve kutsal manevi miras olarak nesilden nesile aktarılmaktadır.[37]

Afrika dininde epistemolojik bilgiye ulaşma yollarından biri de bilişsel olarak ruhlar, atalar, ölü akrabalar, tanrılar ve tanrıçalar gibi doğaüstü varlıklarla iletişimdir. Bu tür doğaüstü varlıklar, insanlara bilgiyi getirirken doğrudan rüya veya vizyonu kullanırken dolaylı olarak medyumlar, falcılar veya hayvanlar gibi vasıtalar kullanarak hayatın olağanüstü yönlerini veya doğanın yorumlanmaya muhtaç taraflarını açıklarlar.[38]

Cochrane, folklorik açıdan dindarların yaşadığı evlerde biyo-ekolojik faktörlerin göze çarptığından söz eder. *Ikhaya* adı verilen fiziksel mekân olarak anlaşılan evler kelimenin tam anlamıyla doğayla bütünleşik hayat ağına sahip mekânlardır. Bu evlerde toprak tarım ile işlenip bitkiler korunur, hayvanlar doğal bir ortamda yaşar. Bitkiler, ağaçlar özellikle de hayvanlar güçlü bir bağ ile yani mukaddes bir sistemle birbirine bağlı olup tamamı "ev halkından" kabul edilir.[39]

Afrika kültüründe hayvanlar insanlarla aynı çevreyi, aynı yetenekleri, aynı doğa şartlarını ve hayat tecrübelerini paylaşmaktadırlar. Hatta hayvanlar, insanlar anlamasalar bile kendilerine göre aynı hikmet kaynağını ve kaderi inşa etmekte ve gerçek dünyada insanlar tarafından gıda, elbise ve taşımacılık gibi alanlarda faydalanılmasına rağmen insanoğlunun gerçek dostu ve onun hayattaki aynası olmayı sürdürmektedir.[40]

---

37 Vimbai Gukwe Chivaura, "Sacred, Grooves", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 298.

38 Mutumbo Nkulu - N'Sengha, "Epistemology", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 243.

39 James R. Cochrane, "Religion, Health, and Economy", *The Wiley-Blackwell Companion to African Religion*, ed. Elias Kifon Bongmba, (West Sussex: Blackwell Publishing, 2012), 434.

40 Opoku, "Animals in African Mythology", 351.

Hayvanların Afrika sözel geleneğinde ve hikmetli atasözleri ajandasında simgesel yerlerinin oldukça pozitif olduğu ve bu durumun gerçek hayatta da karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre atmaca, sabrı; köpek ise ivedili şartlardaki ustaca davranmayı sembolize etmektedir. Yine karga, hikmetle özdeş iken bizon vicdanlı olmakla birdir. Yarasa, diplomatik açıdan insanlarla ilişkilerdeki mahareti anlatırken, kartal hayatta ihtiyatlı olmanın önemini vurgulamaktadır. Leopar, azim ve kararlılığı anlamlandırırken papağan etkili ve güzel konuşmayı ifade etmektedir. Bu durum aynı zamanda Afrika'ya ait hikmetli sözlere de yansımaktadır. Söz gelişi "leopar ümitsiz olduğunda ot yer" derken Afrikalı insanı, değişen şartlara ayak uydurma ihtiyacını kastetmektedir. Yine o, "atın dört ayağı olsa da düşebilir" derken güçlü zamanlarda bile insanın sıkıntıya düşebilme ihtimalini göz önünde bulundurması gerektiğini amaçlamaktadır.[41]

Neticede Afrika'daki teorik açıdan mit, kült ve folklorik olarak kendini ortaya koyan hayvan hak ve önemini vurgulayan insan davranışları, hayvanları gözeten ve onları düşünen bir anlayışta geliştirilmektedir. Böylelikle Afrikalı insanlar, etraflarındaki canlılardan bilhassa hayvanlardan bolca hikmet kaynakları keşfetmektedirler ve bu hikmet, insanların doğru bir şekilde hayat sürmesini kolaylaştırmaktadır.

IV. Afrika Ahlak Teolojilerinde Hayvan Hakları

Ahlak teolojileri açısından Afrika kıtasında "Afrikalılık" veya "Afrika ahlaki" diye insanın ahlaki ilişkilerini düzenleyici kabileye ahlak gibi bir kavramdan söz edilebilmektedir. Bu moral dünya görüşüyle Afrika kıtası, geniş dil, kabile ve etnik farklılıklarına rağmen pek çok ortak noktaları olan ve büyük bir etnik ahlakın entegre ettiği geleneksel inanç sistemine sahiptir.[42]

Afrikalı insan, ahlaki açıdan kendine biçilen rolü yerine getirmek zorundadır. Ahlaki teolojide sorumluluklar ve vazifeler öncelikle Tanrı'ya daha sonra atalara, sonra yaşayan insanlara daha sonra hayvanlara ve en son diğer canlılara yöneliktir. Kötülük insana ait olarak ortaya çıkan Tanrı ile beraber bulunmayan bir özellik

---

41 Opoku, "Animals in African Mythology", 357.

42 A. C. Peterson, "Africa", *William & Mary Environmental Law and Policy Review*, 38/1 (2013), 87.

olmasına rağmen ahlaklı olmak, hayvanlar dâhil tüm yaratıklara karşı ilişkilerde de uygulanması gereken bir teolojik eylemdir.[43]

Afrika dini etiğinin hayvanları da kapsayacak genişlikte olduğu görülmektedir. Buna göre Tanrı, "hem insanların hem de hayvanların babasıdır" (*Ishe Wabantu n'ebintu*). Bu açıdan doğal dünya içinde yaşayan tüm canlı ve cansız varlıklar bedenin ayrılmaz bir parçasıdır. Tanrı'nın doğası hatta insanın doğası bu bakımdan hayvanları, ağaçları ve diğer varlıkları içermekte ve ilahi varlığın evi olan kozmosu oluşturmaktadır. Bu bakımdan iyi bir kalbi olan bir insan (*Mucima Muyampe*), tüm insanlara, tüm hayvanlara ve tüm doğal âleme iyiliğini genişletir. Ahlaki ve manevi değerlerle donanmış iyi bir insanın, hayvanlar ve diğer canlılara yönelik iyiliğinde dört temel unsur söz konusudur; i) iyi düşünce ve iyi kalp, ii) iyi konuşma, iii) iyi eylemde bulunma ve iv) iyi yöntemle davranma. Bunlar aynı zamanda hem ataların istediği hem de Yüce Ruh ve Yüce Yaratıcı olan *Shakapanga Vidye Mukulu* 'un iradesine göre işleyen bir "insan olma sanatıdır".[44]

Aslında Afrika'da tek bir ahlak sistemi yoktur aksine pek çok ahlaki bakış açısının senkretizmi bulunmaktadır. Bilhassa Afrika'nın Sahara altındaki bölgelerindeki toplulukların dini kültürlerinde büyüleyici bir ortak ahlaki düzenlemeler dikkat çekmektedir. Bir bütün olarak Afrika moral teolojilerine baktığımızda genel olarak yerel inançlar ve kültürlerden hareketle ortaya çıkan antropolojik ve sosyal uygulamalardan oluştuğunu ve mitler, halk masalları, tabular, halk inanışları, folklor ve atasözleri gibi etnoğrafik verilerde kendini gösterdiğini görmekteyiz. Bu yerel ahlaki uygulamalar, politik nasyonalizm, sosyalizm ve çok kültürlülük gibi etkilerin yanında Hristiyanlık ve İslâm gibi misyoner karakterdeki dinlerin kaçınılmaz tesirleriyle şekillenmiştir.[45]

Afrika moral teolojileri, anlaşıldığı kadarıyla, insanın dışındaki varlıkları da, yani hayvanları ve doğadaki diğer canlıları da kuşatmaktadır. Dolayısıyla Afrika ahlaki kuralları, insan ile insan olmayan canlılar arasındaki yakın ilişkileri düzenlemekte ve buradan hareketle insanı kendi atalarının da dâhil olduğu ruhlar âlemiyle ilintili bir hayat sürmesini sağlamakladır.[46]

---

43 Horsthemke, "Animals and African Ethics", 125.

44 Mutombo Nkulu-N'Sengha, "Bumuntu", *Encyclopedia of African Religion*, ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, (California: Sage Publishing, 2009), 147.

45 Horsthemke, *Animals and African Ethics*, 1-3.

46 C. Kwenda, "Affliction and Healing: Salvation in African Religion", *Journal of Theology in Southern Africa*, 103 (1999), 10.

V. Afrika'da Hayvan Hak İhlalleri, İthamlar ve Eleştiriler

Batılı modern antropologların abartılı değerlendirmelerine baktığımızda Afrikalıların doğa ile ilişkileri ile Batılıların doğa ile ilişkilerindeki farklı anlayışları ideolojik bir karşılaşmayla yaklaştıklarını görebiliriz. Özellikle Afrika kökenli din bilimcileri açısından Afrika'yı "sözde ilkel kültür ve vahşi düşüncelerin vatanı" gören Edward. B. Tylor'un buna bağlı geliştirdiği animizm teorisi veya onun talebesi James G. Frazer gibi antropologların totem, büyü ve fetişizm gibi "masa başı teorileri" şimdilerde hem uygun olmayan hem de ciddiyetsiz ve sahte bilimsellik olarak değerlendirilmektedir. Öncelikle bilmeliyiz ki biyo-fiziksel bir dünyada bulunan Afrika geleneklerinin ruh inancı, sanıldığı üzere kurgusal, sembolik veya metafor değil tamamen gerçektir. Kendi zengin ve gelişmiş dini yaratıcılığına sahip olan Afrika inanç sistemlerini "ilkelleştirme", "modern hayattan yabancılaştırma" veya doğal hali sebebiyle onu "vahşileştirme" çabaları da Batılı sömürgeci ideolojilerin doğal sonuçları olarak görülebilir.[47]

Böylece Batı antropolojilerinin Afrikalıları insan kabul etmeyen veya gayr-i insani karakterlerde veyahut vahşi gören anlayışları modern felsefelerde de belirgin hale dönüşmüştür. Söz gelişi Hegel daha da ileri giderek Afrikalıların ruh bilincinden mahrum olduklarını dolayısıyla Panteizm gibi bir kavramın bu kıtada olamayacağını, bundan dolayı modern anlamda monoteizmin görülemeyeceğini savunmaktadır. Ona göre Yüce Varlık fikri, ancak ruh terimiyle veya olağanüstü bir güç olarak anlaşılabilir. Bu yüzden Hegel, dinin insandan daha yüksek bir şeyin varlığıyla başlamasına rağmen Afrika'nın bu güç algısından mahrum olduğunu iddia etmektedir. Burada Hegel'in en büyük ithamı, Afrika insanının kendini doğaya, hayvanlara ve diğer varlıklara üstün gördüğünü hatta kendini doğaya emredici konuma sokarak ondan farklılaştırması neticesinde dindarlıktan uzaklaşıp vahşileştiğini iddia etmesidir. [48]

Aslında Afrikalı için hayvanlara karşı yaklaşım, kültürel emperyalizm ve sömürgecilik öncesinde ekolojik denge gözetilerek doğal bir hayat içinde normal insani değerlerle ifade edilirken endüstriyel amaçlar peşindeki beyaz renkli Avru-

---

[47] Rooney, *African Literature, Animals and Politics*, 12-18.

[48] Rooney, *African Literature, Animals and Politics*, 77- 178.

palı sömürgecilerden sonra açık hak ihlalleri görülmüştür. Söz gelişi Batılı sömürgeci politikalar ve ideolojilerin kültürel emperyalizmi neticesinde yerel insanların kendi kültüründen uzaklaşmasıyla beraber, ekolojik dengeyi bozucu, düzensiz sürek avları, ormanlık alanın yok edilip yeni tarım alanları açılması, hayvanları ortadan kaldıran biyo-kimyasal yapay madde kullanımı eko-biyolojik çeşitliliği değiştirebilmekte hatta türleri yok edebilmektedir.[49]

Afrika yerel dinine yönelik ithamların başında kurban ritüellerinde hayvanların bolca kullanılması gelmektedir. Ancak modern Afrika uzmanlarına göre merhametsiz ve insanlıktan uzaklaştırıcı sömürgecilerin doğayı tahripleri ve beyaz tenli ırkçıların ayrımcılıkları aslında Afrika yerli dinlerini de etkilemiş görünmektedir. Bilhassa Afrika'nın Alt-Sahara bölgelerinin biyo-ekolojik dünyasında özellikle hayvanlar yeni sömürgeci yaklaşımlardan fazlasıyla zarar görmekte doğa merkezli bir anlayıştan modern insan merkezli bencil tutumlara doğru hayvanların hayatını, özgürlüğünü veya refahını kısıtlayıcı suiistimalci eğilimler göze çarpmaktadır.[50]

Bunun yanında sözlü olarak aktarılan Afrika geleneksel inanç sisteminin, kötü ruhlardan korunmak, tanrıları hoşnut etmek veya ölü ataları yardıma çağırmak, cenaze, doğum veya evlilik törenleri gibi ritüellerde hayvanların kurban olarak boğazlanmasına izin vermesi hatta bunu kutsal kült hâline getirip talep etmesi gibi teolojik uygulamalar, günümüzde sözde "medenileşmiş" veya modernleşmiş Afrikalı hayvan hakları savunucuları tarafından şiddetle eleştirilmektedir.[51]

Günümüzde Afrika'da bilhassa köle, kadın ve hayvan haklarını ihlallere karşı verilen mücadeleler modernleşme veya sekülerleşme bağlamında değerlendirilmekte ve hatta bir özgürlük mücadelesi olarak görülmektedir. Hayvanlar kendi hakları için mücadele edemediğinden onlar adına insanlar bu görevi üstlenmelidirler. Gittikçe modern dünyayla entegre olan bu toplumlarda hayvanlar adına girişilen hak arayışlarına ekolojik sorumluluk altında ifa edilen "düşünsel empati" adı verilmektedir.[52]

---

49 Paul Waldao, "Pushing Environmental Justice", *A Communion of Subjects: Animals in Science, Religion, and Ethics,* ed. Paul Waldau - Kimberly Patton, (New York: Colombia University Press, 2006), 636-637.

50 Horsthemke, "Animals and African Ethics", 125-130.

51 Horsthemke, "Animals and African Ethics", 125.

52 B. Nneji, "Eco-responsibility: The Cogency of Environmental Ethics in Africa", *Essays in Philosophy,* 11/1 (2010), 31-43.

Sonuç

Batılı sömürgeci antropoloji ve felsefelerin Afrika inanç sistemlerini herhangi yüksek ahlaki kurallardan yoksun olduğu şeklindeki öznel değerlendirmeleri veyahut "ilkel", "vahşi kültür" veya "yabani gelenek" gibi ideolojik yaklaşımları bilinen bir gerçektir. Aslında sanıldığının aksine Afrika kıtasına ait tek bir dinden veya kültürden bahsetmek hemen hemen imkânsızdır. Nitekim İlahi dinlerin teolojik açıdan Yüce Varlığı anlamlandırırken dogmatik, pratik ve tecrübi açıdan birbirinden farklılaşması gibi Afrika inanç sistemi de kendi biyo-ekolojik çoğulculuğu içinde farklı farklı kültürel çevrelerde ama zengin kült uygulamaları ve anlayışlari içinde birbirleriyle bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.

En geniş anlamıyla doğa ile bütünleşen en dar anlamıyla çevreyle yakın ilişki içine giren insan modelini öne çıkaran Afrika yerel dini kültürleri, bir boyutuyla "insanlarla ile hayvanların ekolojik ve biyolojik cemiyetçiliği" olarak görülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu inançlar, geniş yelpazede "mahlukatla insanın dayanışması" olarak da düşünülmektedir. Bu anlayışa göre hayvanlar ontolojik olarak bilinçli bir şekilde insanların iletişim kurduğu, ritüellerde önemli bir araç, mitolojilerde bilhassa yaratmada hayati vasıta, ilk insanlar için yakın dost ve ruhlar için elçileri olarak kabul edilmektedir. Son olarak onlar, yerel insanın âlemi anlamlandırma "vazgeçilmez köşe taşı" sayılmaktadırlar.

Ritüel açıdan sunulan hayvan kurbanları bir kenara bırakılırsa hayvan haklarına karşı her türlü ihlal, onları suiistimal veya eziyet, en doğal haliyle Afrika kıtasına yabancı terimlerdir. Doğada sözde "vahşi" yaşamın acımasızlığındaki denge orada yaşayan insanlara da uyumlu bir şekilde yansımaktadır. Afrika geleneksel inanç sisteminde hayvanların doğaya sağladığı biyo-ekolojik katkılar, insanlarca mukaddes görülüp tabularla düzenlenmişken aynı zamanda sağladıkları yaşam kaynakları olarak da değerli kabul edilmiştir. Bu anlamda Afrika yerel kültürleri, diğer kıtalardakinden "daha homojen doğa merkezli" ve " daha antropolojik" bir kozmos anlayışına sahiptir.

Bu bakımdan diyebiliriz ki Afrika dini -ahlaki sistemi, bir bütün olarak, insan, hayvan, bitki, dağ, ırmak gibi canlı veya cansız tüm varlığı kuşatmakta ve onların ontolojik hakkını koruyan "bütüncül ve entegre edici bir sisteme" dönüşmektedir.

Hatta "canlı" derken Afrikalının bilinci, sadece insanı merkeze almamakta aynı zamanda insan, hayvan bitki terimlerini beraber kullanmaktadır.

Son olarak kimi Afrika uzmanlarına göre bu kıtadaki yerel inançlar, "hayvanlara" çağdaş Batı dünyasından daha fazla "kendi âlem görüşüne" veya ahlak teolojisine hatta kültlerine bağlı kalarak gerçek haklar vermektedir. Zira sömürgeci ve evrimci antropolojilere sahip Batılı insan sadece kendisinden olan veya kendisine benzettiği insanlarla beraber "kendi dünyasını" inşa ederken, Afrikalı yerel insana göre "gerçek hayat" diğer canlılarla beraber inşa edilen "tam ve doğru yansıtılmış doğadaki yaşamın" bizzat kendisidir.

Kaynakça

Asente, Molefi Kete - Ama Mazama. "Introduction". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. XXI-XXX. California: Sage Publishing, 2009.

Asante, Molefi Kete. "Animism". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 58-59. California: Sage Publishing, 2009.

Asante, Molefi Kete. "Chiwara". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 163-165. California: Sage Publishing, 2009.

Antonio, Edward P. "Religion and the Environment". *The Wiley-Blackwell Companion to African Religion*. Ed. Elias Kifon Bongmba. 140-151. West Sussex: Blackwell Publishing, 2012.

Cannon, Brown - Willie. "Bull". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 140-141.California: Sage Publishing, 2009.

Cannon, Brown - Willie. "Jola". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 354-355. California: Sage Publishing, 2009.

Chivaura, Vimbai Gukwe. "Sacred, Grooves". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama, 297-298.California: Sage Publishing, 2009.

Cochrane, James R. "Religion, Health, and Economy". *The Wiley-Blackwell Companion to African Religion*. Ed. Elias Kifon Bongmba. 430-442. West Sussex: Blackwell Publishing, 2012.

Elizabeth, Andrade. "Animals". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 55-57. California: Sage Publishing, 2009.

Grim, John. "Knowing and Being Known by Animals". *A Communion of Subjects: Animals in Science, Religion, and Ethics*. Ed. Paul Waldau - Kimberly Patton. 373-390. New York: Colombia University Press, 2006.

Goodall, Jane. "Foreword". *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare*. Ed. Marc Bekoff. I-X. Westport: Greenwood Press, 1998.

Houessou - Adin, Thomas. "Mawu-lisa". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 412-413. California: Sage Publishing, 2009.

Horsthemke, Kai. "Animals and African Ethics". *Journal of African Ethics* 7 (2007), 119-147.

Horsthemke, Kai. *Animals and African Ethics*. New York: Palgrave Macmillan Publishing, 2015.

Kayange, Grivas M - Simon Makwinja. "Exploring the Ethical Basis of Animal". *Journal of Humanites (Zomba)* 24 (2016), 29 43.

Kwenda, C. "Affliction and Healing: Salvation in African Religion". *Journal of Theology in Southern Africa, 103*, 1-12.

Martin, Denisin. "Animal Images". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 54-55.California: Sage Publishing, 2009.

Mazama, Ama. "Masaai". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 397-398. California: Sage Publishing, 2009.

MacDonald, James. "Manners, Customs, Superstitions, and Religions of South African Tribes". *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 20 (1891), 113-140.

Murove, Munyaradzi F. "An African Commitment to Ecological Conservation: The Shona Concepts of *Ukama* and *Ubuntu*". *Mankind Quarterly* 45/2 (2004), 195-215.

Nneji, B. "Eco-responsibility: The Cogency of Environmental Ethics in Africa". *Essays in Philosophy* 11/1 (2010), 31-43.

Nkulu - N'Sengha, Mutombo. "God". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 281-293. California: Sage Publishing, 2009.

Nkulu - N'Sengha, Mutombo. "Bumuntu". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 142- 147. California: Sage Publishing, 2009.

Nkulu - N'Sengha, Mutombo. "Epistemology". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 242-245. California: Sage Publishing, 2009.

Ngwainmbi, Emmanuel Kombem. "Abela". *Encyclopedia of African Religion*. Ed. Molefi Kete Asente - Ama Mazama. 2-3. California: Sage Publishing, 2009.

Peterson, A. C. "Africa". *William & Mary Environmental Law and Policy Review* 38/1 (2013), 81-117.

Opoku, Kofi. "Animals in African Mythology", *A Communion of Subjects: Animals in Science, Religion, and Ethics*. Ed. Paul Waldau - Kimberly Patton. 351- 359. New York: Colombia University Press, 2006.

Serpell, James A. "Attitudes Towards Animals". *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare*. Ed. Marc Bekoff, 76-78. Westport: Greenwood Press, 1998.

Smart, Ninian. *Religions of the West*, New Jersey: Prentice Hall, 1994.

Taringa, Nisbert. "How Environmental is African Traditional Religion?". *Exchange* 35/2 (2006), 191-214.

Waldao, Paul. "Pushing Environmental Justice". *A Communion of Subjects: Animals in Science, Religion, and Ethics*. Ed. Paul Waldau - Kimberly Patton. 629-642. New York: Colombia University Press, 2006.

Yount, Lisa. *Animal Rights*, New York: Infobase Publishing, 2008.

GELENEKSEL TÜRK İNANÇLARINDA HAYVANLAR

Kemal Polat

Giriş

Türk milleti, tarihte olduğu gibi günümüzde de nüfusça en kalabalık ve en eski tarihî geçmişe sahip milletlerin başında gelmektedir. Diğer dünya milletlerinin çoğunun tarihi, belli bir coğrafyada tezahür ederken Türk tarihi, Avrasya olarak adlandırılan geniş bir alanda cereyan etmiştir. Türklerin yerlerinde fazla durmadıkları ve konar-göçer bir toplum olarak pek çok coğrafyada boy gösterdikleri bilinmektedir. Yaşadıkları alan, o kadar geniştir ki Türkler için yalnız bir coğrafi muhit gösterilemez.[1]

Bu geniş coğrafyada Türkler birçok devletler kurmuş, çeşitli kültürlerin dogmasında ve yayılmasında rol oynamışlardır. Bunun yanında oldukça değişik medeniyetler, toplumlar ve dinî oluşumlar ile karşılaşmış; böylece çok renkli ve son derece zengin bir kültür mirasına sahip olmuşlardır.[2] Bu kültür mirası içinde dikkat çeken en önemli unsurlardan biri de Avrasya dediğimiz geniş bozkırlarda her türlü maddi kültür kalıntılarında görülen hayvanlardır. Nitekim insanlığın, hayvanlar âlemiyle olan köklü ve renkli münasebetinin tüm ayrıntılarıyla takip edilebileceği, görülebileceği ve incelenebileceği yegâne alanlardan birisinin de Türk inanç, düşünce ve kültür tarihi olduğu vurgulanmaktadır.[3]

---

1 Bk. Abdulhalûk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983), 9-10; Saadettin Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini* (Ankara: Likya Kitap, 2008),11; Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi* (Ankara: Elips Kitap, 2007), 26.

2 Çay, *Anadolu'da Türk Damgası*, 9-10.

3 Şerife Nilgün Yıldız, *Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 7, 12.

Bu araştırmada; Türklerin tarih boyunca hayvanlarla olan irtibatı, Türk hayat tarzında hayvanların yeri ve önemi, üstlendiği fonksiyonlar, Geleneksel Türk inançları ve Türk kültüründe hayvanlarla ilgili temel inanç ve pratikler, kutsal sayılan bazı hayvanlarla ilgili inanış ve uygulamalar konularına yer verilecektir. Araştırmanın başlığında yer alan, Geleneksel Türk İnançlarından ise Türklerin İslâm öncesinden günümüze kadarki tüm inanç ve uygulamaları kastedilmektedir. Geleneksel Türk dini diyebileceğimiz bu din şeklinin,[4] Türklerin yaşattığı inanç, ibadet ve geleneklerin tümünü içine aldığı;[5] kuşaklar boyu aktarılarak günümüze kadar ulaşan, gelenek, göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikleri bünyesinde bulundurduğu vurgulanmaktadır.[6]

I. Kadim Türklerin Hayatında Hayvanlar

Tarihe bakıldığında insan, hayvan ve tabiat arasında güçlü bir bağlantının olduğu dikkatimizi çekmektedir.[7] Zira makinanın icat edilişine kadar insanoğlunun medeniyetler kurması, savaşlar kazanıp akabinde şölenler yapması hep hayvanlar sayesinde gerçekleştirilmiştir.[8]

Türkler, bozkırların gerçek sahibi olarak eskiden beri hayvancılıkla uğraşan bir halktır Dolayısıyla hayat şartları gereği Türklerin düşünce dünyasında ve gündelik hayatında hayvanların çok önemli bir yeri vardır.[9] İzgi, Türkler için hayvanların üç önemli fonksiyonunu şöyle ifade etmektedir:

---

4 Ünver Günay - Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), 24.

5 Abdurrahman Küçük - Günay Tümer - Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınları, 8.baskı, 2017), 123-124.

6 Harun Güngör, "İslam Öncesi Türklerde Din ve İnanışlar", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2010), 6.

7 Bk. Kayrat Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)", *Gazi Türkiyat*, Bahar 16(2015), 112.

8 Levent Doğan - F. Sibel Bayraktar, "Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar", *Türk Kültürü*, 11/468, (Nisan 2002), 229.

9 L. N. Gumilöv, *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999), 334.

Türklerde hayvan bilhassa şu üç hususiyetten dolayı ehemmiyet kazanmıştır. Bir kere hayvan, bu insanların başlıca gıda maddesi olmuştur: Etini, günlük ihtiyaçları için pişirip yedikleri gibi, kurutarak ilerideki ihtiyaçlarını gidermek için de kullanmışlardır. Ayrıca hayvanın sütünden, derisinden ve yününden giyim eşyası olarak yararlanmışlardır. Hayvanın ikinci hususiyeti, Çin başta olmak üzere, ziraatçı ülkelerde mühim bir ticaret unsuru olması idi. Bunlar, hayvanlarını satıp kendi ihtiyaçları olan zirai ürünleri alırlardı. Hayvanın üçüncü hususiyeti ise nakil vâsıtası olarak kullanılmasıdır.[10]

Türkler, hayatları için gerekli olan her şeyi hayvanlardan sağlamış; onların gücünden, sütünden, yumurtasından, etinden hatta her bir iç organlarından bile azami derecede istifade etmişlerdir. Hayvanların derisi ile ilgili olarak debbağlık, saraçlık, çızmecilik ve ayakkabıcılık sanatları doğmuştur.[11] Hayvancılığa, besiciliğe dayanan eski Türk ekonomisinde koyun sürüleri zenginliğin ve maddi gücün ölçüsü sayılmakta;[12] at sürüsü ise sahibine itibar kazandırmaktaydı. Türkler bozkır Türk kültürünü at üzerinde kurmuşlardır. Tarihte atı ilk evcilleştiren ve bu sayede uzak yerlere kısa zamanda ulaşma, ticaret yapma ve mücadele etme imkânı elde eden Türkler, çok geniş coğrafyalara hâkim olmuşlardır.[13]

Eski Türklerin hayvanlarla ilişkileri, rekabet ve dayanışma şeklinde gelişmiştir. Onları yaşamlarının devamlılığı için avlamış, evcilleştirmiş ve kullanmışlardır. Türkler, Gök Tanrı inancı dâhilinde, kendilerinden daha hızlı koşan, daha iyi yüzen, uçabilen canlıları kendilerinden üstün bulmuş; bu sebeple hayvanlara çok saygı göstermiş, kozmik roller biçmiş; böylece yaratılış mitolojilerinde hayvanları ön plana çıkarmışlardır. Türkler için hayvanlar, saygıdeğer mukaddes varlıklar olup kutsal hayvanların bazılarının Tanrı tarafından gökten indirildiğine inanılmaktadır. Yine insan soylarının bazı hayvanlardan geldiği inanışı da yaygındır. Hayvanların ata ve ana-baba sayılması, Tanrı tarafından onlara özel ruhların bahşedildiği şeklindeki kuvvetli bir inançla ilişkilidir.[14]

---

10 Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, haz. Erkim Ekrem-Serhat Küçük (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2. Baskı, 2017), 66-67.

11 Geniş bilgi için Bk. Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, 237-238.

12 Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri (Ankara: Berikan Yayınları, 4.Baskı, 2016), 81

13 Geniş bilgi için Bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 10. Baskı, 1993), 305-306; Mustafa Aksoy, "Türklerde At Kültürü ve Kımız", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ekim (1998), 40-41.

14 http://www.antiktarih.com/2018/05/06/eski-turkler (Erişim 14.02.2020)

Zengin bir kültüre sahip olan Türk milletinin halk bilimi ürünlerinde, sosyal ve ekonomik hayatında hayvan kültünün ayrıcalıklı bir yeri vardır. Destanlarda, şiirlerde ve efsanelerde kahramanların bindikleri atlarla özdeşleşmesi, bazı hayvanların mitolojik özellik ve dinî bir kimlik kazanması, devlet simgesi olarak bayraklara ve amblemlere işlenmesi, hayvanların Türk kültüründeki üstün yerini göstermektedir. Türklerin tarih boyunca bazı hayvanları maharetle evcilleştirdiklerini bilen birçok yabancı bilim insanı, onları takdir etmekten kendilerini geri alamamışlardır. Öyle ki bunlardan bazıları Türklerin, adeta hayvanların dilinden anladığını, onlarla kolaylıkla anlaşabildiklerini, bu yönüyle diğer milletlerden birçok üstün vasıflarla ayrıldıklarını, aynı zamanda "bozkır kültürünün" de temsilcisi olduklarını tarafsız bir şekilde ifade etmişlerdir.[15]

Bozkır kültüründe hayatı idame etmenin yolu çobanlık ve hayvan besiciliğinden geçmektedir. Dolayısıyla hayvan ve hayvancılığa verilen önem, Türklerde hayvan kültünün gelişmesine katkı sağlamıştır.[16] Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren konar-göçer kültürün bir zorunluluğu olarak hayvanlarla sıkı bağlar kurmuşlar, onlarla ilgili inanışları gündelik yaşamlarına yansıtmışlardır. Sosyal hayatında hayvanlarla bu denli içli dışlı olmuş bir milletin kültüründe hayvanlarla ilgili inanışların yoğun bir şekilde bulunması kaçınılmazdır.[17]

Kadim Türklerin hayatında "Tört tülük" denilen at, deve, sığır ve koyunun çok önemli bir yeri vardır. "Tört tülük" kavramı, "dört tüylü", yani hayvanlar arasında tüylü olanlardan özellikle "dört tanesi"dir. Bu kavram, Türklerde zenginlik ve bereketin göstergesi olup[18] zikredilen bu dört hayvan, Türklerin hayatta kalmaları ve refah içinde yaşamaları için Tanrı'nın onlara bir lütfu ve hediyesi kabul edilmiştir.[19]

---

15 Doğan-Bayraktar, "Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar", 229.

16 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 304-305.

17 Çağrı Çağlar Sinmez - Gökhan Aslım, "İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilig*, Bahar (81/2017), 206.

18 Geniş bilgi için Bk. Miras Kosıbayev, "Türklerde Zenginlik ve Bereket Algısı "Tört Tülük'e Teorik Yaklaşım ve Divanu Lugati't Türk'ten Örnekler", *Turkish Studies,* 8/4 (2013), 1051-1062.

19 Hüseyin Karadağ, "Türkistan'da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Mitolojik ve Geleneksel Kültürün Günümüzdeki Etkileri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Van, (37/2017), 23.

Başta Türkistan olmak üzere Türk kültür coğrafyasında yer alan eski sanat eserlerinde, taşlara kazılan işaret ve sembollerde kutsanmış hayvan figürlerine rastlanmaktadır. Türklerin bazı hayvanlara farklı anlamlar ve değerler yükleyerek onları bayraklarında, armalarında ve damgalarında kullandıkları görülmektedir. Örneğin; Büyük Hun İmparatorluğu'nun ejderha, Göktürklerin kurt başı, Büyük Selçukluların çift başlı kartal figürünü kullandıkları, Kazakistan'ın bayrağında kartalın, Gagavuz Özerk Cumhuriyeti'nde ise kurt başı figürünün yer aldığı bilinmektedir. Yine Türkmenistan'ın armasında at, Özbekistan'ın armasında Hüma kuşu, Kırgızistan'ın armasında ise kuş figürü yer almaktadır.

Bütün bunların yanında, Türkistan coğrafyasında ortak değerlerin oluşarak Türk boylarının milletleşmesi sürecinde de hayvancılığın doğrudan etkisi olmuştur. Şöyle ki mevsim şartlarına göre hayvanlarına otlak arayan konar-göçer Türk boyları, yayla ve otlaklarda tanışıp kaynaşma imkânı da bulmuşlardır. Yaylalar ve meralar, hayvancılık yanında, ticari faaliyetlerin yürütüldüğü; dostluk, akrabalık, komşuluk ilişkilerinin kurulduğu; ortak kültür değerlerinin yaşatılıp kuşaktan kuşağa aktarıldığı alanlar olmuştur.[20]

II. Geleneksel Türk Kültüründe Hayvanlarla İlgili Temel İnanç ve Pratikler

Türk tarihinde hayvanlar, ekonomik açıdan olduğu kadar kültür ve inanışlar bakımından da hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Eski Türklerde hayvanlarla ilgili inançlar, 12 Hayvanlı Türk Takviminden, şamanların vecd hâlinde yukarı âleme çıkmasına aracı olan hayvanların konumuna kadar uzanan geniş bir yelpazede yayılmıştır. Tarih öncesinden beri konar-göçer Türk hayatının hayvancılığa dayalı olması, bu inançların gelişmesini doğrudan etkilemiş, büyük bir kısmının İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bile özellikle sanatta ve folklorda yaşamasına vesile olmuştur.[21]

Türklerin hayatında hayvan, sadece bir geçim, varlık ve zenginlik kaynağı olmayıp aynı zamanda mitolojik kutsallar dünyasının inşasında da vazgeçilmez bir

[20] Karadağ, "Türkistan'da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili...", 23-24.

[21] Kürşat Demirci, "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/81-85.

öneme haizdir.[22] Çünkü Türkler, ekonomik kaygılarının yanında, mensup oldukları dinî inançlarından kaynaklanan sebeplerden ötürü de hayvanlarla sıkı bir bağ kurmuş, özellikle atalar kültünün etkili olduğu zamanlardan kalma inançlarını, bugün sahip oldukları dinî uygulama ve sosyal hayatlarına yansıtmışlardır. Geleneksel Türk Dini ve İslâmiyet'in etkisiyle hayvanlara yüklenen olumlu ve olumsuz anlamlar, sözlü kültür ürünleri aracılığıyla yüzyıllar boyunca varlığını korumuştur.[23] Mitolojik Türk kültüründe, hayvanların kutsallığı inanç dünyasıyla sınırlı kalmamış; ongun-töz şeklinde Türklerin semboller dünyasına da girmiştir. Öyle ki Türklerde her boyun kutsal bir hayvanı vardır ve boylar ongun-töz denilen sembollerle tanımlanmaktadır. Ongun veya tözlerin Türklerde genellikle tavşan, ayı, kartal, sincap gibi hayvan şekilleriyle tasavvur edilmiş olduğu bildirilmektedir.[24]

Bu bölümde, kadim Türk kültürü ve günümüz kültür coğrafyasında hayvanlarla ilgili birtakım inanış, pratik ve gelenekler ana hatlarıyla incelenecektir.

A. Kabile Mensuplarının Hayvanlardan Türediğine Dair İnanışlar

Eski Türk dünyasında geliştirilen hayvanlarla ilgili temel inançların totemizmle ilişkili olduğu belirtilir. Çünkü Türk dinî ve kültür tarihinde, kabile mensuplarının kendisinden turediğine inanılan ve onları akrabalık bağlarıyla birbirine bağlayan totemler, tipik göçebe karakterini yansıtacak şekilde hayvanlardan seçilmiştir.[25]

Hayvan, kadim Türk insanının zihninde endişe veren, zaman zaman da yüceltilen bir varlık olduğu gibi ona çok yakın ve alışılmış olduğu için güven duyulan bir canlı türü olarak da kabul edilmektedir.[26] Kadim Türk insanının, hayvanları kendisi gibi yaşayan ve düşünen varlıklar olarak algılaması, korktuğu için de kutsallaştırıp onlarla akrabalık kurma isteği, hayvandan türeyiş efsanelerini gündeme getirmiştir.[27]

---

22 Karadağ, "Türkistan'da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili...", 23.

23 Sinmez-Aslım, "İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar...", 206-207.

24 Karadağ, "Türkistan'da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili...", 23.

25 Demirci, "Hayvan", 17/81.

26 Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005), 70-72.

27 Zekeriya Karadavut–Ünsal Yılmaz Yeşildal, "Anadolu Türk Folklorunda Geyik", *Milli Folklor Dergisi* 19/76 (2007),103.

Türk mitolojisindeki türeme efsanelerinde belirli Türk kavimlerinin atalarından nasıl türedikleri konusu ele alındığı için bu efsaneler, atalar kültü ile ilgilidir. Türeme efsanelerinde babasız, çeşitli bitkilerden veya hayvanlardan türeme gibi hususlara yer verilir. Türk kavimleri açısından bu türeme efsaneleri arasında, özellikle hayvan-ata/ana kültleriyle ilgili olan hayvandan türeme efsane ve inançları revaçtadır.[28]

Geleneksel Türk din anlayışında ruhlar, zoomorf (hayvan biçimli) tasavvur edilmiştir. Bundan dolayı ongunlar veya tözler; kartal, sincap, ayı, tavşan gibi şekiller altında tilki, kozan, oba, bürküt, tiyin gibi adlarla anılmıştır.[29] Oğuz Destanı'nda 24 oğuz boyundan her dört tanesini bir kuş temsil etmiş; şahin, kartal, tavşan, sungur üç kuş ve şahin kuşu ongunlarının bulunduğu vurgulanmıştır. Cengiz Han da 12 Türk boyuna nişan olarak birer kuş, damga, ağaç, uran (savaş parolası) tayin etmiştir. Burada ongun, töz/tösler ve atalar kültü ile menşe efsanesi arasındaki ilişki önemlidir. Çünkü Türklerde atalar kültü meselesi, bizi tözler konusundan menşe efsanesine götürmekte, bütün Türk hükümdarlarının kendilerini Aşine-Asena soyuna bağlama düşüncesinden dolayı Bozkurt'a duyulan saygı, atalar kültünün en büyük delili sayılmaktadır. Göktürkler, kurt menşe efsanesine bağlı olarak, büyük dinî törenlerini demircilikle uğraştıkları Altay dağlarının bir vadisinde beylerin katılımıyla yapmışlardır. Çin kaynaklarında "Ecdat mağarası" olarak belirtilen bu yer, Türk geleneğinde Ergenekon adını almıştır.[30] Menşe efsanesine göre Göktürk soyunun bekasını bir bozkurt sağlamış ve bu nedenle Türkler, onu ata sayarak saygı duymuşlardır. Atalar kültü ile ilgili olarak düşünüldüğünde Asya Hunlarının hakanı Mao-Tun'un soyu ejdere dayandırılmış; Kırgızlarda kurdun yerini inek almış; bir Kırgız kabilesinin doğandan türediği ifade edilmiş; Altay ve Sibirya mitolojilerinde türeyiş efsaneleri yaygın olarak kullanılmıştır. Mitolojilerde ve halk inanışlarında kutsallık atfedilen bu hayvanların hiçbirine tapınılmamıştır.[31]

En eski Türk efsaneleri, Türklerin türeyiş efsanelerinin başkahramanı olan kurt ile başlar. Kurt, Türk mitolojisinin başlangıcı ve aynı zamanda, en önemli

---

[28] Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri*, 27-30.

[29] Durmuş Arık, "Geleneksel Türk Dini", *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 491-492.

[30] Günay-Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, 64.

[31] Arık, "Geleneksel Türk Dini", 491-492.

sembolüdür. Türkler, binlerle ifade edilen sürülerini korumak zorunda oldukları için ihtiyar kurtların peşinden koşan yüzlerce genç kurda değil; en öndeki, ihtiyar ve yeleleri kırlaşmış, sürülerini istedikleri yerlere götüren ve yiyecek bulmak için en uygun şartları arayan, Gök Kurt'a, önem vermişlerdir.[32]

Kabile mensuplarının hayvanlardan türediği ile ilgili inanışlar söz konusu olunca Türklerde ilk akla gelen kurt ve kurttan türeyiş efsanesidir. Bu efsanede, düşmandan dişi kurt sayesinde kurtulan gencin ergenlik çağına girdikten sonra kurtla birleşmesi ve Türklerin soyunun buradan geldiği ifade edilir[33] Esin'e göre Ergenekon efsanesindeki Türk genci ile birleşen dişi kurt semboliktir.[34] Bu dişi kurt, Bozkurt donuna/kılığına girmiş düşmandan kendisini ve yaralı Türk gencini korumuş bir Türk kızı kadın kamdır. Umay gibi ananın da çocuğu koruma rolü olduğu düşünülürse, çocuğu kurtaran kadın kamın dişi bozkurt gibi tasavvur edilmesi mümkündür.[35]

Bazı Türk boylarının farklı biçimlerde kurttan türeme efsaneleri vardır: Kimisinde anne kimisinde baba olarak kurt figürü kullanılmıştır. Ayrıca kurt tarafından yetiştirilen hükümdarların soyundan gelme hikâyeleri mevcuttur. Göktürk inancına göre Gök tanrısı Tengri tarafından "Asena" adlı dişi bir kurt gönderilir ve bu kurt geleceğin Türk hükümdarını emzirir. Asena kutsal kabul edilir ve Tengri tarafından gönderildiği için kimi zaman gök mavisi olarak tasvir edilir. Türk, Altay ve Moğol mitolojisinde kutsal hayvan ve ulusal sembol Bozkurt'tur.[36]

---

32 Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri,* 103.

33 Kurttan Türeme efsanesinin değişik varyantları için Bk. Necati Gültepe, *Türk Mitolojisi* (İstanbul: Resse Kitabevi, 2014), 433-434; Nuray Bilgili, *Türk Mitolojisi Türklerde Yaratılış ve Evren Tasarımı* (Ankara: Kripto Kitaplar, 2017),147-151; Tanpolat, "Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri", 28. Zekiye Tunç, *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2007), 44; Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri,* 29.

34 Geniş bilgi için Bk. Emel Esin "Böri", *I. Millî Türkoloji Kongresi, Bildiriler* (İstanbul: 1980), 491-452.

35 Yaşar Kalafat, *Türk Mitolojisinde Kurt* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), 21.

36 W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları,* çev: Nimet Uluğtuğ (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, 1996), 86; Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri,* 26.

Bütün bu efsaneler, kurdun çeşitli simgesel anlamlar kazanmasına sebep olmuştur. Bunun en güzel örneğini Oğuz Kağan Destanı'nda görüyoruz. Kurttan türeme efsanelerinin çeşitli izleri İslâmiyet'ten sonra da yaşamış, Anadolu'ya kadar ulaşmıştır.[37]

B. Şekil (Don) Değiştirme

Şekil değiştirme ve metamorfoz hikâyeleri pek çok farklı mitolojilerde mevcut bir husustur.[38] Eski Türk inançları, hayvanla insan arasındaki farklılığı ortadan kaldırmış veya en aza indirmiştir. Dolayısıyla bu homojen kozmolojik anlayışta, insanlar ve hayvanlar birbirine kolayca dönüşebilmektedir.[39] Bu bağlamda, Türk kültüründe var olan şekil değiştirme motifi ile bir hâlden başka bir hâle dönüşüm sağlanmaktadır. Türk halk anlatılarında çoğunlukla kullanılan, "don değiştirme, donuna girme" tabirleri, "kılık ve karakterdeki bir değişme, şekil alma ve verme, giyimine girme, bürünme" anlamına gelmektedir. Şekil değiştirme, olağanüstü durumlarda sıra dışı kişi veya kişiler tarafından gerçekleştirilir.[40]

Sıra dışı özelliklere sahip olan şamanlar, ruhlarla bağ kurma ve onları insanların lehine yönlendirme şeklindeki görevlerini yerine getirirken ölmüş kahramanların ruhları, ocak, orman ve yer-su ruhları veya hayvan ruhlarından oluşan birtakım yardımcı ruhlara başvurur; bilgi alma, korunma gibi amaçlarla çeşitli hayvanların kılığına girerek seyahat eder. Şamanların gücünün bu yardımcı ruhların gücüyle orantılı olduğuna inanılır. Ölmüş şamanların töz adı verilen ruhları başta olmak üzere yardımcı ruhlar, tören sırasında şamanın içine girmek ve bilincini kontrol etmek suretiyle ona yol gösterir.[41] Şekil değiştirme, sürekliliği olmayan manevi bir

---

37 Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri*, 29.

38 Geniş bilgi için Bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 206-225.

39 Demirci, "Hayvan", 17/81-85.

40 Geniş bilgi için Bk. Ali Osman Abdurrezzak, "Sibirya Türk Destanlarındaki Büyüsel Dönüşüm Motifi Üzerine Tespitler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (43/2017), 163-176; Mehmet Emin Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", *Türkbilig*, (36/2018), 175.

41 Harun Güngör, "Şamanizm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2010), 38/326.

yolculuğun ve zihnî tasavvurların ürünü olup sözlü kültür unsurlarından destanlarda görülür.[42]

Şekil değiştirme, şaman mitolojisinde yaygın bir motiftir. Tören yapan şaman, yer altına iniş ve göğe çıkışlarında yardımcı ruh sayılan çeşitli hayvanların şekline girer; yani onlara öykünür, onları taklit eder.[43] Bu esnada, oynadığı rolde şamanın bilinci yerinde değildir, Çünkü farklı bir kimlik kazanır. Böylece fizikî, aklî ve büyüsel bir güç elde eder; kılığına girdiği varlıkların özelliklerine sahip olur; kişiliği o ruhun içinde görünmeye başlar.[44] Şaman, çoğunlukla şekline girdiği değişik yabani hayvan ve kuşların sesini taklit ederek bağırır.[45] Çünkü kutsal bir hayvanın maskesini takan bir insan, sadece o hayvanın biçimini almaz; aynı zamanda yeryüzünde onu barındıran ruh hâlini alır.[46] Şaman genellikle ayı, kurt, sığır, geyik, tavşan gibi veya kaz, karga, kartal, baykuş gibi kuş türünden bir hayvanın şekline girer. Şamanların yaptığı her ayinde mutlaka bir hayvan yer almaktadır. Çünkü şaman, düşman ruhlarla hayvanlar aracılığıyla savaşır[47].İki şamanın savaşı da yine şekil değiştirme olgusu ile ilgilidir. Bu tür savaşlarda şamanların ruhları, hayvan analarının şekline bürünerek mücadele ederler. Hayvan anasının zarar görmesi ya da ölmesi Şamanın da ölümü ile sonuçlanır.[48] Şekil değiştirmenin, evliya menkıbelerinde keramet olarak takdim edildiğini görmekteyiz. Evliya menkıbelerinde İslâmi bir renge bürünmüş olan bu değişimler, Türk kültürü araştırmacılarınca Geleneksel Türk Dininin bir uzantısı olarak yorumlanmaktadır.[49]

---

[42] Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, 2. Cilt. (Ankara: TDK Yayınları, 2006), 133-135.

[43] Bağcı, *Türk Kültüründe Kurdun Kutsiyetinin Şaman Mitlerindeki Yeri*, 9.

[44] Geniş bilgi için Bk. Nevill Drury, *Şamanizm*, çev. Erkan Şimşek (Ankara: Okyanus Yayıncılık, 1996), 69-73; Bars, "Şamanizmden Tasavvufa…", 176.

[45] Abdulselam Arvas (çev.), *"Şamanizm"*, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 3/3 (2014), 66.

[46] Güngör, "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", 39.

[47] Bars, "Şamanizmden Tasavvufa...", 176.

[48] Geniş bilgi için Bk. Kadriye Türkan, "Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler", *Türkbilig* (15/2008), 139.

[49] Namık Aslan, "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine", *Millî Folklor* (64/2004), 38; Bars, "Şamanizmden Tasavvufa…", 176.

C. Hayvanların Yol Göstermesi

Türk kültür ve inanç tarihine baktığımızda klasik Şaman törenlerinde olduğu gibi hayvanlar, insanların bir başka âleme geçmesinde aracılık fonksiyonunu üstlendiği gibi, rehberlik etmeleri de söz konusudur. Buna göre kabilenin toplumsal sembolü sayılan kurt, kartal ve geyik vb. hayvanlar, kabilenin göç edeceği herhangi bir yere doğru giderken onlara öncülük edip yol gösterir.[50] Özellikle kurdun yol göstericiliği ilk akla gelendir.

Kurt hem Oğuz Destanı'nda hem de diğer Türk destanlarında rehber, kılavuz rolünde olup mutluluk ve zafer sembolüdür. O, Türk milletinin akıp giden hayatını devamlı takip etmekte ve onların başı sıkıştığı, çaresiz kaldıkları zor zamanlarda ortaya çıkarak yol göstermekte, korumakta ve manevi bir alandan gönderilerek onları yok olmaktan kurtarmaktadır.[51]

Oğuz-Nâme'de, Oğuz-Han'a yol gösteren "Gök tüylü, gök yeleli" bir kurttan bahsedilir. Türklerin eskiden beri kutsal olarak gördükleri "Gök-kurt", "Gök-Börü" dür ve Tanrı'nın bir habercisi olarak zaman zaman ufukta göründüğüne, insanları gelebilecek zararlardan koruduğuna inanılır. Aslında kök, göğün rengi olan bir maviliktir. Türkler aynı zamanda göğe Kök-Tengri, yani mavi gök derler, böylece kurdun Gök Tanrı ile bağını kurarlardı.[52]

İnanışa göre Ergenekon'dan çıkışta Türklere yol gösteren kurt, onların Anadolu'ya gelişlerinde de en önde giderek yine rehberlik etmiştir.[53]

D. Hayvan Adlarının İnsanlara Verilmesi

Türk kültür tarihi içerisinde çocuklara en çok verilen isimlerden birisi de hayvan adlarıdır. Türkler yaşam tarzları gereği, doğada hayvanlarla iç içe yaşadıklarından, hayvanları iyi gözlemlemiş ve onların özelliklerini iyi tahlil etmişler; onları kendi var oluşlarının bir gereği olarak görmüşlerdir. Bazı hayvanların yaşantıların-

50 Demirci, "Hayvan", 17/81-85.

51 Zafer Altun, "Türk Kültüründe "Kurt Kavramı" Üzerine Bir İnceleme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 8/22 (Bahar 2019), 96.

52 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 42; Altun, "Türk Kültüründe 'Kurt Kavramı'...", 96.

53 Tunç, *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma*, 44-45.

dan esinlenerek kendilerine örnek almışlar ve zamanla onları kutsallaştırmışlardır. Halk arasında korkulan, saygı duyulan, bu tür güçlü hayvanların adlarını çocuklarına vererek çocuklarının da onlar gibi güçlü, kuvvetli, cesaretli ve heybetli olmasını ummuşlardır. Bu bağlamda çocuklara Asena, Kurt, Börü, Boğaç, Doğan, Ceren, Maral, Aslan, Bülbül, Ceylan, Şahin, Doğan, Turgay, Bahri, Kökçen, Umay vb. adlar vermişlerdir. Bu tür adlar, Türk boylarının hemen hepsinde mevcuttur.[54]

Türkler, hayat şartları gereği hayvanlarla öylesine iç içe ve barışık olmuştur ki birçok ünlü Türk hakanı, yöneticisi ve savaşçılarında Aslan, Pars, Boğa, Tay, Doğan gibi isimleri kullanmışlardır. Bir Arap tarihçisi, Türklerin hayatında hayvanlara ne kadar değer verildiğini şu şekilde anlatmıştır:

> Türklerde güçlü ve becerikli bir komutanda on hayvanın nitelikleri olmalıdır, horozun yürekliliği, tavuğun iffeti, aslanın cesareti, yaban domuzunun saldırganlığı, tilkinin kurnazlığı, köpeğin sadakati, turna kuşunun uyanıklığı, karganın ihtiyatı, kurdun savaş arzusu, ineğin sağlığıdır.[55]

Türk kültüründe köpek kültü önemli bir unsurdur. Köpek gıbi munis ve sadakatli olması dileğiyle Türkistan, Sibirya ve kazak Türkleri köpek ismi veya içinde it geçen isimleri kullanırlar. Sibirya Türklerinin İt-ayak ile Teke Türkmenlerinin İtalmaz'ı buna en güzel örneklerdir. Bizim Anadolu köylerinde çocuklara "köpek yavrusu" anlamında "enükü" yakıştırmalarının, aynı telakkiden[56] kaynaklandığını düşünüyoruz.

E. Hayvanların Koruyucusu İnancı

Eski Turk inançlarına göre dünyadaki canlı cansız bütün varlıkların, her hareketin ve davranışın bir sahibi, piri, iyesi (iye, eye, issi, ıssı, ize, ie, ee) vardır. İşleri o yoluna koyar ya da engel olur. Dolayısıyla varlıklar, kutsal sayılan bu sahipleri tara-

---

[54] Mevlüt Metin Türktaş, "Türklerde Ad Verme ile İlgili Bazı Tespitler", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 7/17 (2019), 40; Bülent Gül, "Hayvan Adları ile Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları", *Türkbilig* (12/2006), 187-188; Bülent Gül, "Hayvan Adları İle Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları", Türkbilig (12/2006),187.

[55] Erol Göka, *Türk Grup Davranışı* (Ankara: Aşina Kitaplar, 2006),108; Nejdet Bayraktaroğlu, "Türklerde Hayvanın Önemi, Padişah Fatih, 2. Bayezıd ve III. Murat'ın Hayvanlarla İlgili Fermanı"(15.02.2020)

[56] Gül, "Hayvan Adları İle Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları", 187-188.

fından korunur, kollanır ve yönetilirler.[57] Bu bağlamda, eski Türk inanç sisteminde hayvanların da koruyucu ruhları vardır. Türkler bu doğaüstü güçleri "iyilik verenler ve kötülük getirenler" şeklinde ikiye ayırmışlardır.[58] Hayvanları koruyan ruhlar ve güçler hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Abzar Ata, Avlunun koruyucu ruhudur. Abzar iyesine benzer bir varlıktır. Akşam sığır sürüleri dağılırken eve gelen hayvanların doğru yolu bulmasını sağlar. *Ağıl İyesi*; Küçükbaş hayvanların barındığı ağılın koruyucu ruhudur. Koyunların ve keçilerin arasında uyuduğuna inanılır. *Abzar İyesi*; ahırın koruyucu ruhudur. Evin ahırında veya avlusunda yaşar. *Ahır İyesi*; ahırda yaşayan hayvanların bazılarını daha çok severken bazılarından da hoşlanmayabilir. Sevdiği hayvanın (genelde atın) yelesini taramaktan, kuyruğunu örmekten zevk alır. İnsanlar görmediği sırada onun önüne ot veya saman atarak besler, sevmediği atı ise aç bırakır, gece boyu koşturur, terletir, aşırı derecede yorar [59]

En eski Türk destanlarından olduğu bilinen Manas Destanı'nda Ay tuyak "atın hamisi", Ay müyüz "ineğin hamisi", Aksarbaşıl "koyunun hamisi", Çıçañ Ata "keçinin hamisi" gibi isimlere sıkça rastlamak mümkündür. Ayrıca bu isimler sadece destanlarda değil masal, öykü, alkış, kargış, bata (hayır dua), ağıt, şarkı, türkü, atasözleri gibi Kırgız halk bilimi kaynaklarında da yer almaktadır. [60]

Eski Türk inanç sisteminde her bir varlığın sahibi (iye) olduğuna dair bu mitolojik inanç, tarih boyunca değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir ve Türkistan'da hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Toplumun hayvanlara ve doğaya olan bu saygısı, onların pirlerinin olduğuna dair inançları ve bu pirlerin halk nazarında olağanüstü bir güce sahip bulunduğunu göstermektedir.[61]

F. Hayvan Kurbanı

Geleneksel Türk inançlarında hayvanların üstlendiği bir başka önemli görev de kurban inancıyla ilgilidir. Türklerde en eski ve köklü ibadet kanlı hayvan kurbanıdır. Bunun için kullanılan "kergek, kereh, kudayı, Allahlık, itık, ıyık, yağış, ta-

---

57 Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgızlar* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 130.

58 Günay-Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, 45.

59 Karadağ, "Türkistan'da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili…", 23-24.

60 Diğer hayvanların koruyuculuğu hakkında geniş bilgi için Bk. Orozbaev, "Kırgızca'daki Pir İnancıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine", 95-96.

pığ..." kelimeleri kanlı kurban ibadetinin Türklerdeki önemini ve yaygınlığını göstermektedir.[62] Kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılan kurban ibadeti, hangi dine mensup olursa olsun bütün Türk toplulukları tarafından yerine getirilmektedir. Önceleri ruhlar için kesilen bu kurbanlar, günümüzde şükran ve kefaret kurbanlarına dönüşmüştür.[63] Ruhlar için sunulan kanlı kurbanların başında at gelmekle birlikte[64] sığır, keçi, koyun gibi hayvanlar da kurban edilmekte; bunların erkek olanları en makbul kurban sayılmaktadır. Nitekim Oğuz Türkleri kurban olarak "attan aygır, deveden buğra, koyundan koç" kesmişlerdir.[65]

Bahar bayramlarında en önemli tören, "at kurbanı" uygulamasıdır.[66] Çünkü bozkırlı Türk'ün en çok kıymet verdiği hayvanı attır. Göktürk kağanı Bumin'in kardeşi İstemi öldüğünde at kurban edilmiştir. Atın insanları kötü ruhlardan ve kötü büyülerden koruduğuna inanılır.[67] Günümüzde kazaklar ve Kırgızların bazı aileleri Kurban Bayramında atı kurban olarak kesmektedirler.[68]

Türkler, gök ve onunla ilgili kutsal kabul edilen diğer ruhlara kurban keserken kurbanlık hayvanın bir damla kanının bile yere akmamasına büyük özen göstermişlerdir.[69] Kurbanlığın dizgini "baş tutan"ın elindedir. Bu adam tanrı katına kurbanın canını götürecek ruhu temsil eder.[70]

---

61 Karadağ, "Türkistan'da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili...", 23-24.

62 Harun Güngör, "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler* (16-17Nisan 2007), 2.

63 Güngör, "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", 3-4.

64 Geniş bilgi için Bk. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi* (Ankara: Altınordu Yayınları, 1. Baskı, 2017), 51-54.

65 Bekki, Türk Mitolojisinde Kurban, 14-15.

66 Geniş bilgi için Bk. Bozkurt, *Türklerin Dini*, 222; Kemal Polat, "Geleneksel Türk Dini İnançları", *Dinler Tarihi I-II*, ed. Mustafa Alıcı-Süleyman Turan, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018), 101.

67 Demirci, "Hayvan", 17/81-85.

68 Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, 11.

69 Jean Paul Roux, *Eski Çağ ve Orta Çağda Altay Türklerinde Ölüm*. Çeviren. Aykut Kazjancıgil (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999), 121.

70 At kurbanı töreninin ayrıntıları ve baş tutan kişi ile ilgili geniş bilgi için Bk. Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 223-224; Bk. Fuat Bozkurt, *Türklerin Dini* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2. Baskı, 2003), 223.

Türklerde kanlı kurban yanında bir kurban örneği de hayvanın kurban niyetiyle başıboş bırakılmasıdır. Doğaya bırakılan bu hayvana eski Türklerde *ıdık* yahut *ıduk* adı verilirdi. Iduk, "Tanrı'ya gönderilmiş, tanrıya bağışlanarak salıverilmiş hayvan" demektir. Bu hayvan Türkler tarafından kutsal sayılır; kimse ona dokunmaz, yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırpılmaz, sahibinin yaptığı bir adak için saklanırdı. Bu gelenek, Türkler Müslüman olduktan sonra da devam etmiştir.[71]

Gagavuzlarda bu tür kurbanlara Allahlık denilirdi. Allahlık, zengin bir çiftçinin mallarının içinden en iyisini seçerek kırlara salıvermesidir. Bu hayvan sürü ile otlamaz ayrı beslenirlerdi, tarlalara zarar dahi verseler kovulmazlardı. Bunları dövmek, hırpalamak, çalmak da günah kabul edilirdi.[72]

Başkırtlar, Tulgar adını verdikleri mitolojik kanatlı atın kendilerine yukarı âlemden haber getirdiğini düşünürlerdi. Atın yukarı âlemle aşağı âlemi birleştirici fonksiyonu Anadolu Türkmen geleneklerinde uzunca bir zaman varlığını sürdürmüştür. Efsaneye göre Babaîler isyanının lideri Baba İlyas Amasya Savaşı'nda ölmemiş, atına binerek gökyüzüne çekilmiştir. Anadolu'da sıkça rastlanan at mezarları bu inancın kalıntısıdır.[73]

G. On ıki Hayvanlı Türk Takvimi

Geleneksel Türk Dininde hayvanlara verilen önem zamanla yıldızlarla ilgili tasavvurlara da yansımış, yıldızların hayvanlarla temsil edilmeleri suretiyle 12 Hayvanlı Türk takvimi ortaya çıkmıştır.[74]

Bu takvim Türklerde Hun İmparatorluğu döneminden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Türk Bulgarlar gibi birçok Türk topluluğunda geçerlidir. Göktürklerden önce, ay yılına, sonra ise güneş yılına göre hesaplanan bu takvimde 12 yılı şu hayvanlar oluşturmaktadır: 1. Sıçgan (fa-

[71] Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Baskı, 2017), 90; Polat, "Geleneksel Türk Dini İnançları", 101-102.

[72] İnan, Eski Türk Dini Tarihi, 54; Günay-Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, 64, 215-216.

[73] Demirci, "Hayvan", 17/81-85.

[74] Günay-Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, 64.

re), 2. Ud (öküz veya sığır), 3. Bars (pars, kaplan, aslan) 4. Tabışkan (tavşan), 5. Luu veya nek (ejderha bazen balık), 6. Yılan, 7. Yunt/Yont (at), 8. Koy/Kon (koyun ve koç), 9. Biçin (maymun), 10. Takagu/Takıgu (tavuk ve horoz), 11. Köpek, 12. Tonguz (domuz). Bir yıl 365 gün, 5 saat, 50 dk ve 47 saniyedir. Takvim 12 aydan oluşmaktadır.[75]

Yıl simgesi olan hayvanların yaygın karakteri ve sembolizmine göre o yıl değerlendirilmekte, çeşitli anlamlar kazanmaktadır. Buna göre sıçan yılında doğanlar, eşine az rastlanan hareketli insanlardır. Konuşmalarıyla başkalarının takdirini üzerlerine çekebilirler. Sığır yılında dünyaya gelen erkekler, bayanlara karşı her zaman nazik olur ve onlara değer verirler. Bars/Pars yılında doğanlarda bahadırlık, ışık, sıcakkanlılık, çekinmeme gibi özellikler bulunmaktadır. Tavşan yılında doğanların sezgileri güçlüdür. Parlak bakışlara sahip ve çok merhametlidirler. Balık yılında doğanların malı mülkü çok, ömürleri uzun olur, alınları açık ve parlaktır. Yılan yılı, Balık gibi bahtlı yıllardan sayılır. Bu yılda doğanlar da güç, kuvvet ve yiğitlik özelliklerine sahiptir. At yılında doğanlar, işlerini kendilerine inanarak ve güvenerek yapan güçlü insanlardır. Koyun yılında doğanların en derin yaşadıkları duygu, sevgidir. Sezgileri de güçlü olan bu insanlar, yakınlarına her zaman saygı ve hürmetle davranırlar. Maymun yılında doğanlar eğlencelerini kendileri yaratır, bu durumlarından zevk alırlar. Bu yılda doğan erkekler ileri görüşlü, sokulgan, biraz kurnaz, hemen öfkelenen, güçlü kişilerdir. Amaçlarını akılcı bir şekilde zekâlarıyla birleştirerek uygulamaya koyarlar. Kadınlar ise çeviklikleriyle dikkati çekerler. Tavuk yılında doğanlar, becerilerini ve ustalıklarını göstermek için karşı cinstekilere ustaca tuzaklar kurarlar. Eli sıkı insanlardır; fakat gayretli ve güçlü olmalarıyla da dikkati çekerler. İt yılında dünyaya gelenlerin sezgileri çok kuvvetli, kendileri ise ihtiyatlı insanlardır. Bu nedenle hem kendilerine hem de başkalarına karşı tenkitçi bir gözle yaklaşırlar. Domuz yılında doğanlar övünmeyi, rahatı, sessizliği ve temizliği severler. Kötü işlerden korkar, bu tür işlerle karşılaştıklarında engellemeye çalışırlar.[76]

---

75 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 343; Osman Turan, *On iki Hayvanlı Türk Takvimi* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1941), 47–97; Resul Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", *Turan-Sam* 3/12 (2011), 55.

76 Nergis Biray, "12 Hayvanlı Türk Takvimi-Zamana ve İnsana Hükmetmek", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (Erzurum 2009), 678-681.

III. Geleneksel Türk Dini ve Kültüründe Kutsal Sayılan Hayvanlar ve İlgili İnanışlar

Eski Türkler, hayatlarında önemli bir yere sahip olan bazı hayvanlara kutsiyet atfetmiş ve bu kutsiyetlerin doğrultusunda hayvanlarla olan ilişkilerinde, kendilerine yardımcı olacağına inandıkları kurallar manzumesi oluşturmuşlardır. Türkler, kimi zaman sürülerine saldıran kurtla, kendilerine yoldaş olan atla, kimi zaman da avlamak için karşılarına çıkan geyikle ilgili inanışlar geliştirmişlerdir.[77] Hayvanların kutsal olarak kabul edilmesi, Türklerin hayatında onların önemli bir yer teşkil etmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkler, temel geçim kaynaklarını, hayvancılık ve tarım ile sağlamaktaydılar.[78]

Konar-göçer hayatta kurt, at, kartal ve geyik hem en çok sevilen hem de totem olarak anılan hayvanlardır.[79] Bu bölümde, Türklerin hayatında önemli ve kutsal sayılan söz konusu bu dört hayvan ve onlarla ilgili inanış ve pratiklere yer verilecektir.

Kurt

Coğrafi şartlar, hayvanlarla ilgili inançların oluşmasında etkili olan unsurlardandır. Özellikle hayvancılık ve avcılıkla geçinen insanlar en çok kurttan korkmuş, bu yüzden ona tabiatüstü güçler atfetmişlerdir. Kurt ile ilgili olarak zamanla gelişen "hayvan ata" kavramı devlet, hükümdarlık vb. gibi unsurların sembolü olmuştur.[80] Türklerin kutsiyet atfettiği ve kendi karakterlerinin yansımasını onda gördükleri kurt, Türk tarihinde en çok kullanılan kutsal hayvanlardan biridir. Başlangıçta muhtemelen totemik inançtan kaynaklanan bu kutsallık, zamanla seçilen o hayvanın Türk milletinin, simgesi hâline gelmesine sebep olmuştur. Böylece oluşan hay-

---

77 Karadavut –Yılmaz Yeşildal, "Anadolu Türk Folklorunda Geyik", 103.

78 Mehmet Mandaloğlu, "Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (2013), 385.

79 Bk. Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü...", 115.

80 Bk. Seyfeli, "Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri", 47; Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi,*146–148; Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, 330–333; Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş,* (İstanbul: Ötüken, 2007), 62–63; Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", 50-51.

van kültü, Türklerin bütün hayat safhalarında ve kültür unsurlarında kendini göstermeye başlamıştır.[81]

Türklerin kendi hayat tarzları ile benzerlikler kurduğu kurt, Oğuz Kağan Destanı'nda yol gösterici olarak tasvir edilmiş, Türk mitolojisinde de gök unsuruna bağlı olarak aydınlığın sembolü kabul edilmiştir.[82] İnanışa göre kurdun büyüsel ve göksel bir gücü, gizemi mevcuttu, çünkü o, gök(tanrı) ile bağlantılıydı ve gökle irtibatı kuvvetliydi.[83] Gökte doğmuş olup yeryüzündeki kurt sürülerini idare eden kurtlara "Gök Kurt" adı verilirdi. Gök Kurt Türk mitolojisinde özel bir yere sahiptir. Öyle ki Türkler, kendilerine "Göksel Türkler" anlamına gelen "Kök Türk" adını vermişlerdir.[84] Kitabında "Kurt yüzü mübarektir" diyen Dede Korkut, kurda bir kutsallık atfetmektedir.[85]

Kurt, Türk destan ve efsanelerinde merkezî bir nokta oluşturur. Hareketli, çevik ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde Türkün hayat ve savaş gücünün bir simgesi olarak görülmüştür. Göktürk destanlarında kurt motifi özenle işlenmiş, yukarıda ifade edildiği gibi Türklerin yeniden çoğalışları bu motife bağlanmıştır. Göktürk Kağan sülalesi olan Aşına ailesinin atası bir dişi kurt kabul edilmiştir. Oğuz Kağan Destanı'nda bir ışık içinden çıkarak konuşan kurt, üç yerde Oğuz ordusuna yol göstermiştir. Göktürk kağanları, atalarının anısına saygı olarak otağlarının önüne altından kurt başlı bir tuğ dikmişlerdir. Böylece kurt başlı sancak, Türklerde kağanlık (hakanlık) alameti olmuştur. Kurt, özellikle destanlarda Türk milletinin yaşama azmini ve savaş gücünü temsil etmektedir. Türkler, anayurtlarında birlikte yaşadıkları kurda kutsal bazı nitelikler atfetmişler, sonra kendilerinin de birer Bozkurt olduklarını düşünmüşlerdir.[86]

---

81 Altun, "Türk Kültüründe 'Kurt Kavramı'...", 93

82 Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", 50-51; Tanpolat, "Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri", 28-29.

83 Bağcı, "Türk Kültüründe Kurdun Kutsiyetinin Şaman Mitlerindeki Yeri", 13.

84 Geniş bilgi için Bk. Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2000); Bilgili, *Türk Mitolojisi Türklerde Yaratılış ve Evren Tasarımı*, 147.

85 Bağcı, "Türk Kültüründe Kurdun Kutsiyetinin Şaman Mitlerindeki Yeri", 8.

86 Altun, "Türk Kültüründe 'Kurt Kavramı'...", 91-92.

Türklerin, ataları olduğuna inandıkları *Bozkurt*, bir totem, hayvan-ata veya hayvan-ana sembolüdür.[87] Bozkurt kelimesi, kurdun renginden dolayı aldığı bir isimdir. Kafesoğlu, Türklerde kurdun saygı görmesinin, yüz binlerce sayıdaki sürülerin otladığı, uçsuz bucaksız bozkırların korkulu hayvanı olmasından ileri geldiğine işaret etmiştir.[88] Türklerin kurtları ataları olarak görmelerinde güçlü bir hayvan olmasının ve onların gücünü yansıtma etkisinin yanı sıra farklı bir görüş daha bulunmaktadır. Şöyle ki Çin, komşularının kökenini çoğu zaman birer hayvan, böcek, sürüngen vs. olarak belirtmiştir. Belki bu geleneğin etkisiyle Türklerin kökeni için kurdu uygun buldukları, aynı zamanda Türkler arasında kurtla ilgili rivayetleri bildiklerinden, onun Türkler için uygun olduğuna inandıkları ifade edilmektedir.[89]

Kurt kelimesinin, Orhun Abidelerinde ve Divan-ı Lügat-it-Türk'te de "böri" şeklinde geçtiği, Kaşgarlı Mahmud'un ise kurt kelimesini yırtıcı hayvanlardan biri olarak tarif ettiği belirtilmektedir.[90] Orhun Abidelerinde de kurt kelimesi geçmektedir.[91] Bu ifadedeki kurt, güç ve kudretin sembolü olarak görülmekte, kurdun saldırganlığı ve düşmanlarını kolayca yenmesinin, Türklerin askeri yapılanmalarına da bir model oluşturduğu vurgulanmaktadır.[92]

Genellikle Kök Böri-Gök Kurt-Bozkurt şeklinde adlandırılan kurt, Türk kültüründe oldukça farklı fonksiyonlara sahiptir. Örneğin ata, ana, kılavuz; kurtarıcı, yol gösterici[93], bağımsızlığın, gücün, aklın ve cesaretin sembolü; savaş kurgusu, turan taktiğinin modeli olarak yer almıştır.[94] Daha önce işaret edildiği üzere, Türk

---

87 Altan Armutak, "Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I: Memeli Hayvanlar", *İstanbul Üniv. Vet. Fak. Dergisi* 28/2 (2002), 422.

88 Kafesoğu, *Türk Milli Kültürü*, 285.

89 Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan*, çev. Ahmet Temir, c. 1 (İstanbul: Maarif Basımevi, 1954), 130.

90 Mandaloğlu, "Türk Mitolojisinden Anadolu'ya…", 384-385.

91 Geniş bilgi için Bk. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 9. Baskı, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1983), 21-22, 35; Mandaloğlu, "Türk Mitolojisinden Anadolu'ya…", 384.

92 İlhami Durmuş, *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk* (Ankara: Maya Akademi Yayınları. 2009), 103.

93 Geniş bilgi için bk. Mehmet Alparslan Küçük, "Geleneksel Türk Dini'ndeki 'Ana/ Dişil Ruhlar'a Mitolojik Açıdan Bakış", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Nisan 2013), 123-124.

94 Geniş bilgi için bk. Altun, "Türk Kültüründe 'Kurt Kavramı'…", 91-92.

mitolojisinde türeme ile ilgili olarak da kurt motifi (Asena) dikkat çekmektedir. Bu kurt ile ilgili olarak Türeyiş Destanı açık bilgiler vermektedir.[95]

Neredeyse tüm Türk destanlarında Türklerin kurt ile olan özel ilgisinden ve saygısından örnekler görmek mümkündür. Ona atfedilen kurtarıcı, rehber, Tanrının elçisi gibi sıfatlarına birçok kaynakta ve destanda yer verilir. "Kurdun öldürdüğü hayvan pis sayılmaz eti yenir. Çünkü kurt bir hayvanı önce boğazlar ondan sonra yer." Kurt, millî sembol hâline varan bir saygı görmüştür. Armalarda ve bayraklarda kullanılmıştır. Bozkırın en güçlü, yırtıcı vahşi hayvanı zarar verdiği insanlarca düşmanlıktan çok hayranlık görmüş olduğu için kutsal kabul edilmiştir.[96] İslâmiyet'ten sonra kurtlar da birçok hayvan gibi eski tanrısal konumlarını büyük ölçüde kaybetmiş, yiğitlik veya güç sembolü olarak algılanmaya devam etmiştir.[97] Kurt, Anadolu'da ve Orta Asya Türklerinde Türklerin ongunudur, dolayısıyla kutsal sayılır ve büyük saygı gösterilir. Bunun ifadesi olarak adına adaklar sunulur, törenler düzenlenir, şölenler yapılır.[98]

Anadolu'da kurtla ilgili birçok halk inanışı mevcuttur. Kurtlar uluyunca inekleri yemesinler diye gökten ağızlarına yiyecek düşeceğine inanılır. Kurdun kaybolan hayvanlara saldırmaması için özel bir büyü yapılır. Buna "kurtağzı bağlama" denir. Kurdun ağzını bağlama, hayvanların yayıldığı yayılımı sınırlandırmak ve etraflarını korumakla olur, böylece ağzı bağlanan kurt, sürünün içine girse bile hayvanlara saldıramaz. Dumanlı havayı seven kurt, yazın ulursa havanın açılacağına, kışın ulursa kar yağacağına inanılır.[99]

At

Türklerın hayvanlarla ilgili inançlarını, yaşadıkları göçebe bozkır hayatı şekillendirmiştir.[100] At ile insanoğlu arasındaki ilişkiler, her toplulukta farklı bir kültürel zenginliğin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır.[101]

---

95 Küçük, "Geleneksel Türk Dini'ndeki…", 123.
96 http://www.antiktarih.com (Erişim 14.02.2020)
97 Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", 50-51.
98 İ. Zeki Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle Anadolu İnançları* (İstanbul: Koza Yayınları, 1.Baskı, 1974), 79
99 Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle Anadolu İnançları*, 79-81.
100 Bk. Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 61.
101 Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü…", 113-114.

Türkler için kurttan sonra bir diğer kutsal hayvan olan at, Türk tarihi açısından fevkalade bir kudret ve değere sahip olan bir hayvandır. Geleneksel Türk inancına göre at, gökten inmiş;[102] doğrudan Gök Tanrı tarafından insanlığa armağan edilmiştir. Eski Türk dünyasında at, insanın ayrılmaz dostudur. Bu sıfatı ona özel bir konum kazandırmış, özellikle Gök Tanrı ile ilişkilendirilerek at ile gök arasında bir bağ kurulduğu,[103] atın gökyüzü kökenli olduğu ve göğe benzediği yönünde bir inanış gelişmiştir.[104]

At'ın, Türklerin hayatının her aşamasında farklı rolleri söz konusudur. Arkadaş, savaş aracı, savaşçıların sadık dostu, kahramanların yoldaşı, yük taşıyıcı ve besin sunan bu sadık hayvan destanlara konu olmuş, her efsanede adı geçmiştir.[105] İnanışa göre at; kutsal sayılan, görünmezler âleminden haber getiren, gelecek fenalıkları sezen, dostu düşmanı tanıyan bir varlıktır. O, Şaman'ın yardımcı ruhudur. Şamanların öte dünyalara yolculuklarında "Pura" adı verilen bir kanatlı at tarafından ruhlarının taşındığına inanılır. At, kahramanların yardımcısı ve silah arkadaşıdır. Gerekirse konuşur, sahibine nasihat eder. Savaşta kuvvet ve kudretin simgesidir. Ata duyulan hürmet o kadar büyüktür ki şöhretli cins atlar öldüğünde onlar için mezarlar yapılmıştır. Ayrıca at, yukarıda ifade edildiği gibi kurban edilen bir hayvandı.[106] Beyaz at ise ululuk, temizlik, arılık sembolü olarak kabul görürdü.[107] İnsanların en kıymetli varlığının ancak Gök Tanrı'ya layık olabileceği inancıyla Gök at, Tanrıya adak olarak sunulurdu. Bazı Türk boyları kurban için atı öldürmez sadece kuyruğunu keser (dullama), ölenin mezarına asar[108], ya da beraber gömerlerdi. Yiğidin atı onun eşi gibi görülür, bu sebeple sahibi ölen at, dul kalmış kadın gibi sayılır ve atın kuyruğu kesilerek bu durum sembolleştirilmiş olurdu.[109] At ve at

---

102 Armutak, "Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I", 414.

103 Jean Poul Roux, *Eski Türk Mitolojisi.* çev: Musa Yaşar Sağlam (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011), 35

104 http://www.antiktarih.com (Erişim 14.02.2020)

105 Neslihan Huri Yiğit, "Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11/59 (2018), 283-284.

106 Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri,* 14-15; Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", 52.

107 Tunç, *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma,* 46.

108 http://www.antiktarih.com (Erişim 14.02.2020)

109 Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Baskı, 2017), 90; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş,* c. VI (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 199.

binicisi bir tutulur ve bir algılanırdı. At bir çadırın (evin) önüne bağlanırsa oraya huzur ve bereket getireceğine, nefesinin şifa vereceğine, kötü ruhları kovacağına inanılırdı. Turfan metinlerinde at resimleri bazen maviye, yani göğün rengine boyanırdı.[110] Uygur Türkleri arasında ise "beyaz at" en itibarlı hayvan olarak görülür, askerî taarruzlarda beyaz atlı askerî birlikler safın en önünde yer alır. Yine Uygur efsanelerinde beyaz ata savaş tanrısının bindiği anlatılır.[111]

Konar-göçer hayatta Türklerle bütünleşen at, bozkırlı Türk'ün ayrılmaz bir parçası, kardeşi hâline gelmiş[112] ve Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserinde "*At Türkün kanadıdır*"[113] şeklinde ifade edilmiştir. Süvari tekniğini bulan yani ata binen ilk kavim Türklerdir. Başta Çinliler olmak üzere bütün Avrupalı kavimler, ata binmeyi Türklerden öğrenmişlerdir. At, binicisine son derece yüksek hareket, sürat ve manevra üstünlüğü sağladığı için, Türklerin büyük devletler kurarak geniş sahalara erişmelerini ve birçok kavme birden hükmedebilmelerini sağlamıştır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse Türklerde devlet, at üzerinde kurulmakta; at üzerinde yönetilmekteydi.[114] At'ın Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, dinî ve askerî hayatındaki öneminden dolayı bozkır kavmi olan Türklere "atlı kavimler" ve onların oluşturdukları kültüre de "atlı kültür" denilmiştir.[115]

İslâmiyet'ten sonra kendisine yeni özellikler eklenen at, Türkler için önemini her zaman koruyan bir hayvan olup uzun ömür, mutluluk, refah, doğruluk, şöhret, iyilik ve soyun devamlılığının sembolü kabul edilmektedir.[116]

Anadolu halk inanışlarında gün doğmadan boz ata binip bir dereden yedi kez geçen birine hiçbir büyünün etki etmeyeceğine inanılır. Atların uğur getirdiğine dair inanış tüm Orta Asya kültüründe yaygındır. At olan eve şeytan girmeyeceğine, atın nefesinin hastalıklara iyi geleceğine, at bağlanırken başı eve doğru bakarsa o eve be-

---

110 http://www.antiktarih.com (14.02.2020)

111 Tugba Gönel Sönmez, "Uygur Türklerinin Anlatma, İnanç ve Ritüellerinde Hayvan Sembolizmi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (12/2018), 219.

112 Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü…", 114.

113 Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lugati't-Türk,Giriş-Metin Çeviri-Notlar-Dizin,* haz. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyad Akkoyunlu (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 23.

114 Koca, *Türk Kültürünün Temelleri,* 181-191.

115 Durmuş, *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk,* 96.

116 Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", 52.

reket geleceğine inanılır.[117] Ayrıca Anadolu'da "at, avrat ve silah"ın bir başkasına ödünç dahi verilemeyeceği deyimlerde belirtilmiştir. Anadolu'da atla ilgili bazı atasözleri de şöyledir: "At ver dost ol, kız ver düşman ol", "Attan kalanı öküze dökerler", "Ata binen kılıcını kuşanır", "At alırsan taydan, kız alırsan soydan", "At ile avradın yedeği sayılmaz", "At murat, katır devlet, eşek kısmet, deve gurbettir", "At pazarında eşek anırmaz".[118] Kısaca at, Türklerin her şeyidir. Ekonomik varlığı, yiyecek eti, kımızını üreteceği sütü, biniti ve savaş aracıdır.[119] *"At Türk'ün kanadıdır"* ve *"Atın üstündeki Türk değilse yüktür"* sözü Türk milletinin diline pelesenk olmuştur.

Kartal

Kuşların göğün en üst noktalarına kadar yükselebilme yetenekleri, Orta Asya ve özellikle de Altay bölgesinde yaşayan Türk topluluklarında daima ilgi çekmiş, merak ve hayranlık uyandırmıştır. Şamanlar, Gök Tanrı'nın katına çıkabilmek için yapacağı yolculukta yardımcı ruhlardan faydalanmış, bunun için de güçlü kuşlara benzemeye çalışmışlardır. Çoğunlukla yırtıcı kuşlarla temsil edilen bu yardımcı ruhlardan şamanın en çok tercih ettiği kuş kartaldır.[120]

Türklerde önemli bir yer edinmiş olan kartal, hem totem hem de Gök Tanrı'nın simgesi[121] olarak Türklerin millî sembollerinden biri olmuştur.[122] Özellikle Göktürk ve Uygurlarda kartal ve diğer yırtıcı kuşlar, hükümdarın koruyucu ruhu ve hukuki sembolü olarak kabul edilmiş; güneş, güç ve kudreti de temsil etmiş; mücadelelerde zafer kazanmanın işareti sayılmıştır. İslâmiyet'ten sonra da kartal, hükümdarlık, güç ve kuvveti temsil etmiş, zaman zaman arma figürü olarak kul-

---

[117] Deniz Gezgin, *Hayvan Mitosları* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), 36; Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri,* 14-15.

[118] Geniş bilgi için bk. Aksoy, "Türklerde At Kültürü ve Kımız", 42.

[119] Geniş bilgi için bk. Miras Kosıbayev, "Türklerde Zenginlik ve Bereket Algısı "Tört Tülük'e Teorik Yaklaşım ve Divanu Lügat-it Türk'ten Örnekler", *Turkish Studies,* 8/4 (2013), 1054.

[120] Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi,* 80-91; Merdan Güven, "Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (51/ 2014), 186-187.

[121] Demirci, "Hayvan", 17/81-85.

[122] Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* 299.

lanılmıştır.[123] Ayrıca Türk sanat ve kültür tarihinde de dinî, astrolojik ve hukuki bir sembol özelliği taşımaktadır. Göklerin hâkimi sayıldığı gibi şamanlara göre yerin en alt katlarına gidebilme orada yaşayabilme özelliğine de sahiptir. Türklerin hayatında at, yeryüzünde ne kadar önemliyse göklerde de kartal aynı özelliklere sahiptir. Yakutların en yüksek ruhları taşıdığına inandığı kartal, Gök Tanrı'yı temsil ya da şamanın ruhunu ifade etmek amacıyla dünya ağacının tepesinde tasavvur ediliyordu.[124] Bir Yakut efsanesine göre de şamanın, kartaldan türediği düşünülüyordu.[125]

Kartal, önemli bir türeme simgesiydi. Özellikle Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beyleri temsilen koruyucu ruhun ve adaletin, güneşin, gücün ve kudretin simgesiydi. Özellikle sanat eserlerindeki mücadele sahnelerinde zafer kazanan hayvan olarak yer alan kartal, olumsuz durumlara karşı iyi olan ruhları temsil etmektedir. Kartalın hükümdarlık, güç ve kuvvetle ilgili simgesel anlamları İslâmiyet'ten sonra da devam etmiştir.[126] Şaman inanışında kartal, ormanın ruhu olarak düşünülürdü. Yakutlarda kartal baharın ruhunu temsil eder, büyük saygı görürdü. İnanışa göre kartalın bir kanat çırpışıyla buzlar erir, ikinci kanat çırpışıyla ise ilkbahar gelirdi. Onun adıyla edilen yemin en geçerli yemin sayılır, kartalın adını vererek yalan yere yemin eden kişinin ocağının söneceğine, neslinin tükeneceğine inanılırdı.[127] Türk toplulukları nazarında en değerli hayvan olan kartal, kendisine tapınılan bir totem değildir. Avcı ve atlı göçebe hayatı yaşayan Türk boylarında görülen bu tür değer vermeler ise onu kutsal saymaktan ibarettir.[128]

Nitekim Kırgızistan'ın amblemi bir kartal resminden müteşekkildir. Türk dünyası halk inanışlarına göre erkek çocuk sahibi olmak isteyen hamile kadın, kar-

---

[123] Bk. Ögel, *Türk Mitolojisi,* c. 1, 586–599; Canan Seyfeli, "Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri", *Yol Bilim Kültür Araştırma* (23/2003), 48; Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi* (İstanbul: Seyran Kitap, 1995), 144–145; Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", 50.

[124] Güven, "Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü", 287

[125] Geniş bilgi için Bk. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* I, 595.

[126] Tunç, *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma,* 42-59.

[127] Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri,* 8.

[128] Güven, "Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü", 281.

talın ödünü içmekte; doğum olan eve kartal getirilmekte; çocukların beşiğine onun tırnağı veya tüyleri asılmaktadır. Çünkü Kırgızlara göre albastı, kartaldan korkar, insanların görmediği albastıyı kartal görür, dolayısıyla onları korur, aynı zamanda akıllılık, uyanıklık, basiretin sembolüdür.[129]

Kartal, güneşin sembolü sayıldığı için "güneş kuşu" olarak da nitelendirilmektedir. Özellikle çift başlı kartal Türk mitolojisinde önemli yer tutmaktadır. Çift başlı kartala "öksökö kuşu" veya "bürküt" de denilmektedir. Bütün kültürlerde "göklerin hâkimi" olarak kabul edilen kartal; kuşlar arasında, ululuk ve yükseklik timsalidir. Bu yüzden; Türkler; kılıç kabzalarında, çift başlı kartal figürünü kullanmışlardır. Ayrıca çift başlı kartal Selçuklu Devleti'nin bayrağında ve armalarında da yer almıştır. Günümüzde ise Türk Polis Teşkilatı'nın armasında ve Arnavutluk bayrağında mevcuttur.[130] Günümüzde Selçuklu kartalı olarak adlandırılan çift başlı kartal, geçmişten geleceğe ezelî ebedî varoluş, doğu ve batı üzerinde hükümranlık ve tanrısal güçten alınan meşru yetkiyle dünyevi olan üzerinde belirleyici olma hakkı gibi anlamlara gelmektedir. Selçuklular zamanında yapılan kümbet, türbe ve medrese gibi mimari eserlerde çift başlı kartal figürü sıkça kullanılmış olup Selçuklu ile birlikte, Orta Asya kültüründen göçler ve fetihler sayesinde tüm dünyaya taşınmıştır.[131]

Geyik

Türklerde kurt, at, kartal gibi kutsal sayılan diğer bir hayvan da geyiktir. Geyik, Türklerde hem türeyiş unsuru hem av hayvanı hem de yol gösterici olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca şekil değiştirme aracı olarak da görülmektedir.[132] Şaman törenlerinde biçimine girilen hayvan ata veya ruh olarak karşımıza çıkmaktadır. Şaman'ın elbisesinde veya davulu[133] üzerinde yoğunlukla kullanılmıştır.[134] Göktürklerde avlanarak kurban edilen bu hayvan, aynı zamanda hükümdarlığın

---

[129] Polat, *Beşikten Mezara Kırgızlar*, 80, 96, 127.

[130] Küçük, "Geleneksel Türk Dini'ndeki...", 124.

[131] https://www.aniyuzuk.com/turklugun-hakimiyet-sembolu-cift-basli kartal.dhtml (Erişim 25.04.2020)

[132] Küçük, "Geleneksel Türk Dini'ndeki...", 127.

[133] Şaman Davulu hakkında geniş bilgi için bk. Eliade, *Şamanizm*, 199-211.

[134] Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 207; Çatalbaş, "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi", 52.

sembolü olup kutsal bir hayvan ve totem olarak değerlendirilirdi. Bu nedenle de boynuzunun evlerde uğur için duvara asıldığı da görülmektedir. Oğuz Kağan, milletin başına bela olan canavarı öldürmek için ağaca geyik bağlamıştır. Dede Korkut Hikâyelerinde ise geyik, önemli yer tutmakla birlikte kimi zaman yol gösterip iyilik yaparken kimi zaman da insanları tuzağa düşüren bir kimliğe bürünmektedir.[135] Denizden çıkarak gelen ve yol göstericilik yapan Geyik Ana'nın bedenindeki lekeler, yıldızların işareti kabul edilmektedir. Türeyiş ile bağlantılı olarak mitolojide yer almış olan geyik ana, görkemli çatal boynuzlara ve kanatlara sahiptir. İnsan biçiminde de çok güzel olan geyik ana, vücut hatları ince ve orantılı biçimde tasvir edilmektedir[136]

Türk mitolojisinde merhametin ve güzelliğin sembolü olarak zihinlere kazılan geyik, avlanılması yasak olan, avlanıldığı takdirde de başa bir felaket getireceğine inanılan hayvandır. Türk dünyası efsanelerinde tespit edilen motiflere göre, anaç karakterde ve öğüt veren modeldedir. Terkedilen çocuğu emzirmesi, yavrusu olan bir geyiği vuran avcının felakete uğraması gibi motifler, Türklerin yüzyıllardır geyiğe atfettikleri kutsallığın yansımalarıdır.[137]

Türk efsanelerinde yer alan geyik, daha ziyade dişi ruh hükmünde olan dişi geyiktir. Geyiklerin rengi de kutsallık açısından önemlidir. Özellikle Orta Asya'da mevcut olan ak geyikler, beyaz geyikler Türklerde, kutsal sayılmaktaydı.[138] Altay inanışlarında önemli yer tutan bu hayvan, Kamların dualarında "bindiğim hayvan geyik-sığın" şeklinde betimlenmekte, geyiğin gök ve yer arasındaki fonksiyonuna işaret edilmektedir. Orta Asya kökenli olan bu tür geyiğe binme motifi daha sonra İslâmiyet döneminde de sürdürülmüş olup Anadolu erenleri arasında, özellikle Bektaşi çevrelerinde önemini korumuştur.[139] İslâmiyet'ten sonra da geyiğin birçok anlamı devam etmiş, bolluk ve bereketin sembolü olan bu hayvan kimi zaman yol gösterici kimi zaman mübarek bir binek olarak kabul edilmiştir.[140] Hun Türkleri'nin Avrupa'ya geçişlerinde kendilerine bir kurdun değil, geyiğin rehberlik etti-

---

135 Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri,* 51-52.

136 Küçük, "Geleneksel Türk Dini'ndeki...", 127.

137 Yiğit, "Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine", 284.

138 Ögel, *Türk Mitolojisi,* I, 569-570.

139 Tunç, *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma,* 49.

140 Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri,* 208-209.

ğinden bahsedilir. Orta Asya Türklerinde yaygın olan kurdun insanı emzirme motifinin yerini, Anadolu sahası efsanelerinde geyik motifinin aldığını görmekteyiz.[141] Günümüzde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geyik üretim çiftlikleri de bulunmaktadır.[142]

Sonuç

Bu çalışma göstermektedir kı her toplumda olduğu gibi Türklerin hayatında da hayvanların çok önemli bir yeri vardır. Türkler hayat tarzları gereği bozkırda onlarla iç içe yaşamış, iyi gözlemlemiş, tahlil etmiş, tanımış, var oluşlarının gereği görmüş, yaşamlarının devamlılığı için avlamış, evcilleştirmiş ve onlardan en ayrıntılı bir şekilde yararlanmasını bilmiştir. İlk kez evcilleştirmiş, binmiş ve onları dünya milletlerine de kazandırmışlardır. Nitekim başta Çinliler olmak üzere bütün Avrupalı kavimler ata binmeyi Türklerden öğrenmişlerdir.

Hayvanlara sadece ekonomik açıdan bakmayan Türkler, Geleneksel Türk Dini inançları dâhilinde hayvanlara çok saygı göstermiş; onları mukaddes varlıklar saymış; bazılarının Tanrı tarafından gökten indirildiğine inanmış; onları Tanrının emaneti olarak görmüş; korku, hayranlık veya hayatlarında üstlendikleri rollere göre de bir kutsallık atfetmişlerdir. Ayrıca devlet arması ambleminde hayvanları önemli bir figür olarak kullanmış; Türk hakanı, yöneticisi ve savaşçılarına hayvan isimleri vermiş; yazılı ve sözlü kaynaklarda mitoloji, efsane ve destanlarda ön plana çıkarmıştır. Mitolojilerde ve halk inanışlarında kutsallık atfedilip değer verilen bu hayvanların hiçbirine tapınılmamıştır.

Ecdadımız, hayvanlara çok önem vermiş hatta bunların bakımları ve korunmaları için vakıflar kurmuştur. Allah'ın yarattığı varlıklar olarak görülen hayvanlara karşı beslenilen sevgi, şefkat, merhamet ve koruyucu tavır Batılı insanlarda bile hayranlık uyandırmıştır.

---

141 Yiğit, "Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine" 284.

142 Mandaloğlu, "Türk Mitolojisinden Anadolu'ya...", 386.

Kaynakça

Abdurrezzak, Ali Osman. "Sibirya Türk Destanlarındaki Büyüsel Dönüşüm Motifi Üzerine Tespitler". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi.* (43/2017),163-176.

Aksoy, Mustafa. "Türklerde At Kültürü ve Kımız". *Türk Dünyası Tarih Dergisi.* Ekim (1998), 38-44.

Altun, Zafer. "Türk Kültüründe 'Kurt Kavramı' Üzerine Bir İnceleme". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum.* 8/22 (Bahar 2019), 91-108.

Arık, Durmuş. "Geleneksel Türk Dini". *Dinler Tarihi.* ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Armutak, Altan. "Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I: Memeli Hayvanlar". *İstanbul Üniv. Vet. Fak. Dergisi.* 28/2 (2002), 411-427.

Arvas, Abdulselam (çev.). *"Şamanizm". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.* 3/3 (2014), 49-71.

Aslan, Namık. "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine". *Millî Folklor.* 64 (2004), 37-43.

Bağcı, Atilla. "Türk Kültüründe Kurdun Kutsiyetinin Şaman Mitlerindeki Yeri". *Türk Dünyası.* 42/7-15.

Bars, Mehmet Emin. "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/ Dönüşümler". *Türkbilig.* (36/2018), 167-186.

Bayat, Fuzuli. *Mitolojiye Giriş.* İstanbul: Ötüken, 2007.

Bayraktaroğlu, Nejdet. "Türklerde Hayvanın Önemi, Padişah Fatih, II. Bayezıd ve III. Murat'ın Hayvanlarla İlgili Fermanı". http://www.necdet bayraktaroglu.com/turklerde-hayvanin-onemi/(Erişim 15.02.2020)

Belek, Kayrat. "Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)". *Gazi Türkiyat.* 16 (Bahar 2015), 111-128.

Bilgili, Nuray. *Türk Mitolojisi Türklerde Yaratılış ve Evren Tasarımı.* Ankara: Kripto Kitaplar 2017.

Biray, Nergis. "12 Hayvanlı Türk Takvimi-Zamana ve İnsana Hükmetmek". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.* 39 (2009), 671-682.

Bozkurt, Fuat. *Türklerin Dini.* İstanbul: Cem Yayınevi, 2. Baskı, 2003.

Çatalbaş, Resul. "Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi". *Turan-Sam* 3/12 (2011), 49-60.

Çay, Abdulhalûk. *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel – Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983.

Çoruhlu, Yaşar. *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi.* İstanbul: Seyran Kitap, 1995.

Demirci, Kürşat. "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yay., 1998. 17/81-85.

Divitçioğlu, Sencer. *Kök Türkler.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2000.

Doğan, Levent-F. Sibel Bayraktar. "Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar". *Türk Kültürü.* 11/468, (2002), 229-256.

Drury, Nevill. *Şamanizm.* çev. Erkan Şimşek. Ankara: Okyanus Yayıncılık, 1996.

Durmuş, İlhami. *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk.* Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2009.

Eberhard, W. *Çin'in Şimal Komşuları.* çev. Nimet Uluğtuğ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, 1996.

Eliade, Mircea. *Şamanizm.* çev. İsmet Birkan. Ankara İmge Kitabevi, 1999.

Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri.* 9. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1983.

Esin, Emel. "Böri". *I. Millî Türkoloji Kongresi, Bildiriler.* İstanbul: 1980.

Eyuboğlu, İ. Zeki. *Bütün Yönleriyle Anadolu İnançları.* İstanbul: Koza Yayınları, 1.Baskı, 1974.

Gezgin, Deniz. *Hayvan Mitosları.* İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.

Göka, Erol. *Türk Grup Davranışı.* Ankara: Aşina Kitaplar, 2006.

Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyet Tarihi.* Ankara: Elips Kitap, 2007.

Gömeç, Saadettin. *Şamanizm ve Eski Türk Dini.* Ankara: Likya Kitap, 2008.

Gönel Sönmez, Tuğba. "Uygur Türklerinin Anlatma, İnanç ve Ritüellerinde Hayvan Sembolizmi". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi.* (12/2018), 213-225.

Gumilöv, L. N. *Eski Türkler.* çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.

Gül, Bülent. "Hayvan Adları İle Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları". *Türkbilig.* 12 (2006), 185-191.

Gül, Bülent. "Kazan Tatarlarında Kişi Adları". *Türkbilig* 1 (2000), 219- 228.

Gültepe, Necati. *Türk Mitolojisi.* İstanbul: Resse Kitabevi, 2014.

Günay, Ünver-Harun Güngö. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi.* Ankara: Berikan Yayınevi, 2015.

Güngör, Harun. "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar". *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler.* 16-17 Nisan 2007.

Güngör, Harun. "İslam Öncesi Türklerde Din ve İnanışlar". *Anadolu'da Aleviliğin Dünü Bugünü*. Ed. Halil İbrahim Bulut. I. Baskı, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.

Güngör, Harun. "Şamanizm". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2010, 38/325-328.

Güven, Merdan. "Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (51/ 2014), 285-30.

İnan, Abdulkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. 9. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.

İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, c. I-II, 1998.

İnan, Abdulkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları, 1. Baskı, 2017.

İzgi, Özkan. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. haz. Erkim Ekrem-Serhat Küçük. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2. Baskı, 2017.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. 10. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

Kalafat, Yaşar. *Türk Mitolojisinde Kurt*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.

Karadavut, Zekeriya–Ünsal Yılmaz Yeşildal. "Anadolu Türk Folklorunda Geyik". *Milli Folklor Dergisi*. 19/76 (2007), 102-112.

Karadağ, Hüseyin. "Türkistan'da Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Mitolojik ve Geleneksel Kültürün Günümüzdeki Etkileri". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 37 (2017), 21-40.

Kaşgarlı Mahmud. *Divan-ı Lugati't-Türk, Giriş-Metin Çeviri-Notlar-Dizin*. haz. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyad Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Kılıç, Sami- Albayrak, Kadir. "İslamiyetten Önce Türklerde Yiyecek ve İçecekler". *Turkish Studıes*. 7/2 (2012), 707-716.

Koca, Salim. *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınları, 4. Baskı, 2016.

Kosıbayev, Miras. "Türklerde Zenginlik ve Bereket Algısı "Tört Tülük'e Teorik Yaklaşım ve Divanu Lügat-it Türk'ten Örnekler". *Turkish Studies*. 8/4 (2013), 1051-1062.

Küçük, Abdurrahman-Günay Tümer-Mehmet Alparslan Küçük. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları, 8. Baskı, 2017.

Küçük, Mehmet Alparslan. "Geleneksel Türk Dini'ndeki 'Ana / Dişil Ruhlar'a Mitolojik Açıdan Bakış". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (Nisan 2013), 105-134.

Mandaloğlu, Mehmet. "Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6/27 (2013), 382-391.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Orozbaev, Mayrambek. "Kırgızcadaki Pir İnancıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine". *Bilig* 59 (Güz 2011), 191-202.

Ögel, Bahaddin. *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. c. 1-2. Ankara: TDK Yayınları, 2006.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgızlar*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.

Polat, Kemal. "Geleneksel Türk Dini İnançları". *Dinler Tarihi I-II*, ed. Mustafa Alıcı-Süleyman Turan, İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018.

Radloff, Wilhelm. *Sibirya'dan*. çev. Ahmet Temir. c. I, İstanbul: Maarif Basımevi, 1954.

Roux, Jean Paul. *Eski Çağ ve Orta Çağda Altay Türklerinde Ölüm*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.

Roux, Jean Poul. *Eski Türk Mitolojisi*. çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011.

Roux, Jean-Paul. *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

Seyfeli, Canan. "Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri". *Yol Bilim Kültür Araştırma*. 23 (2003).

Sinmez, Çağrı- Çağlar-Gökhan Aslım. "İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme". *Bilig*. 81 (2017), 205-232.

Tunç, Zekiye. *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Turan, Osman. *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1941.

Türkan, Kadriye. "Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler". *Türkbilig*. 15 (2008), 136-154.

Türktaş, Mevlüt Metin. "Türklerde Ad Verme ile İlgili Bazı Tespitler". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 7/17 (2019), 34-44.

Yıldız, Şerife Nilgün. *Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek lisans Tezi), 2011.

Yiğit, Neslihan Huri. "Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11/59 (2018), 283-284.

YAHUDİLİKTE HAYVANLAR

Yasin Meral

Giriş

Tevrat'a göre insanla hayvanın teşrik-i mesaisi yaratılışla birlikte başlamıştır Tanrı, önce hayvanları yaratmış ardından da insanı yaratmıştır. İnsan ile hayvanın ilk teması cennetteki yasak ağacın meyvesinin yenilmesi hususunda gerçekleşmiştir. Yılan, Havva'nın yasak ağaçtan yemesini sağlamış ve bu şekilde insana ilk kötülüğü yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında hayvanlar dünyasından insana yönelik ilk temas, kötülük üzerine kuruludur. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılıp yeryüzüne gönderilmeleri sonrasında da insan ve hayvanlar ortak yaşam alanını paylaşmışlardır. Özellikle Nuh Tufanı sonrasında Tanrı'nın insana hayvanların etlerinden yiyebilmelerine izin vermesi de insan ve hayvan temasını kaçınılmaz hâle getirmiştir.

İnsanoğlu, hayvanlardan değişik suretlerle yararlanır. En yoğun yararlandığı alanlar; gıda, tarım ve ulaşımdır. İnsanlar, hayvanların etlerinden ve sütlerinden istifade etmek suretiyle önemli bir ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Diğer taraftan tarlada toprağı sürme ve diğer ihtiyaçlarda hayvanlar birinci derecede ihtiyaca cevap veren canlılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara ilaveten at, deve ve eşek gibi hayvanlar da taşımacılık konusunda insanoğlunun çokça yararlandığı hayvanlar olarak bilinmektedir. İnsan-hayvan arasındaki ihtiyaca dayanan bu ilişkinin ötesinde insanların ve hayvanların manevi olarak birbirlerine bağlandıkları ve birbirlerini sahiplendikleri de görülmektedir. Bu durum özellikle de evcil hayvanlar için geçerlidir. Bunların arasında da köpek ön plana çıkmaktadır. Tarihte de günümüzde de köpeklerin sahiplerine sadakat konusunda sembolik bir yönlerinin olduğu herkesin malumudur. İnsanla hayvanın iç içe geçmiş yaşamları insanın yeni doğan bebeklerine bazı hayvanların isimlerini vermesinde de görülmektedir. Yahudi geleneğinde bebeklere verilen hayvan isimlerinden en öne çıkanları şu şekildedir: Rahel (dişi

koyun), Arye (aslan), Ayala (dişi geyik), Zeev (kurt), Dov (ayı), Nun (Aramice balık), Sipora (dişi kuş), Kalev (köpek), Debora (bal arısı), Yael (dağ keçisi), Yona (güvercin). Bu isimler aslında insan-hayvan etkileşiminin en güzel örneklerinden birisıdır

Bu çalışmamızda Yahudilikte hayvanlar âlemi ele alınacaktır. Bu yapılırken önce iki canlı türü olarak insan ve hayvan arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinilecektir. Ardından Tanah'ta zikredilen hayvanlarla ilgili ana hatlarıyla bilgi verilecektir. Bu kısımda ayrıca Tanah'ta sembolik önemi olan hayvanlar ve konuşan hayvanlar incelenecektir. Ardından Yahudilikte yenilmesi helal ve haram olan hayvanlar hakkında bilgi verilecek ve kaşer kurallarına değinilecektir. Son bölümde ise hayvan hakları konusu ve Tanah'ta ve Yahudi geleneğinde hayvanlara gösterilen şefkate yönelik örnekler ele alınacaktır. Son olarak modern dönemde hayvanlarla ilgili tartışma konuları incelenecektir. Hayvan beslemek, kısırlaştırmak gibi hususlar da bu bölümün konuları arasındadır.

I. İnsan ve Hayvan: Benzerlikler ve Farklılıklar

İnsanın evrendeki konumuyla ilgili Mezmurlardaki şu ifadeler dikkat çekicidir: "Soruyorum kendi kendime: İnsan ne ki, onu göz önüne alasın, İnsan soyu ne ki, ona ilgi duyasın? Onu tanrılardan pek aşağı yaratmadın, başına şan şeref tacı koydun. Ellerinin eserlerine onu egemen kıldın, her şeyi ayaklarının altına serdin; davarları, sığırları, yabanıl hayvanları, gökteki kuşları, denizdeki balıkları, denizde kıpırdaşan bütün canlıları."[1] Bazı Yahudi araştırmacılar, bu pasajın insanın evrendeki konumunu ifade etmesi açısından önem arz ettiğini belirtmektedir. Buna göre önce Tanrı'nın ne kadar yüce olduğu ifade edilmiş ve insanın Tanrı yanında bir hiç olduğu dile getirilmiştir. Ardından insanın yaratılışının meleklerin yaratılışına yakın bir görkem ve yücelikle olduğuna işaret edilmiştir. Sonrasında da yeryüzündeki bütün canlılarının kontrolünün insanın eline verildiği ifade edilerek insana değer atfedilmiştir.[2]

1 *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2002), Mezmurlar 8/4-8.
2 Nachum Amsel, "Differences between Man and Animal", *Encyclopedia of Jewish Values* (Jerusalem: Urim Publications, 2015), 93.

İnsanlar ve hayvanlar arasında birçok benzerlik olduğu aşikârdır. Bu benzerliklerin fizyonomik olanları olduğu gibi iç organlar ve anatomik açıdan olanları da mevcuttur. Örneğin fareler anatomik açıdan insana en fazla benzeyen hayvanlar iken maymunlar fizyonomik olarak insanlara çok benzemektedirler. Hatta bazı fetva kitaplarında maymunlar tarafından kesilen hayvanın etinin kaşer olup olmayacağı tartışılmış ve uygun olmadığına karar verilmiştir.[3] Bunun dışında insan ve hayvan arasında birçok farklılık da mevcuttur. Örneğin, aile kavramı insana has özel bir kavramdır. İnsan, hayvanlara kıyasla ailesine daha fazla ilgi ve zaman ayıran bir varlıktır. Yine insanların yeryüzünü imar etmesi ve kendilerine meskenler inşa etmeleri de hayvanlardan ayrılan özellikleri arasındadır.[4]

Tekvin 2/7'de belirtildiği üzere insanoğlu, *nefeş* ve *neşema* sahibidir. *Nefeş* kelimesi "can" anlamında kullanılmaktadır. Bu bir nevi hayat enerjisi ve hayatın devamını sağlayan kuvvettir. *Neşema* ise tamamen ruhani/manevi yönü temsil etmektedir. İnsanoğlu, hayvandan bu *neşema* sayesinde ayrılmaktadır. Zira bu *neşema* hayvanlarda bulunmaz. İnsanın Tanrı'yla ve manevi âlemlerle irtibatını sağlayan da bu *neşema*dır. İnsanda bulunan sevme, kızma, korkma gibi duygular hayvani duygulardır. Nitekim hayvanlarda da bu duygular mevcuttur.[5] İnsan topraktan yaratılması itibariyle hayvanla ortak karakterleri yansıtırken diğer taraftan Tanrı'nın kendisine verdiği ruhla hayvandan ayrılır ve semavi âlemle iletişime geçebilir. İnsan olmanın bir sonucu olarak bu iki yön birbirleriyle mücadele içerisindedir. Tanrı'nın insandan istediği hayvani yönlerini kontrol ederek ruhani yönlerini zenginleştirmesidir.[6] İnsanda bulunan ruhun bir başka yönü de herhangi bir bedene ihtiyaç duymadan var olabilmesidir. Beden öldüğünde bu ruh, varlığını sürdürmeye devam edecektir. Diğer taraftan *nefeş* (can), bedenin ölmesiyle sona erecektir.[7]

İnsandaki ruhani yön, kişiyi manevi ve vicdani davranışlar yapmaya iten yöndür. Aç insanı doyurmak, giydirmek, yoksula yardım etmek gibi özellikler bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bu tür özellikler hayvanlarda bulunmayan insana has erdemlerdir. İnsana düşen de hayvani duygularını kontrol ederek bu yönünü

---

3 Amsel, "Differences between Man and Animal", 93.
4 Amsel, "Differences between Man and Animal", 92.
5 https://www.aish.com/atr/Animal_Souls.html, erişim 15.03.2020.
6 Amsel, "Differences between Man and Animal", 93.
7 https://www.aish.com/atr/Animal_Souls.html, 15.03.2020.

geliştirmektir. Bilindiği üzere Tevrat'ta kan yenilmesi yasaklanmaktadır.[8] Talmud'da da hayvani nefsin hayvanın kanında yer aldığı ifade edilmektedir. Kan içenler böylece doğrudan hayvani özellikleri içmektedirler. Âlimler buradan kan içmenin yasaklanmasının, aslında hayvani duygularını kontrol etmeye yönelik bir prensip olduğunu söylemektedirler.[9]

Bazı yorumcular insanın yaratılışıyla ilgili Tevrat'taki iki farklı anlatımı insan ve hayvan arasındaki ortak ve farklı yönler bağlamında yorumlamaktadırlar. Buna göre ilk anlatımda (Tekvin, 1. bölüm) bütün hayvanların yaratılması anlatıldıktan sonra Tanrı, insanı erkek ve kadın olarak yarattığını bildirmektedir. Buna göre insan, hayvanlarla aynı düzlemde ele alınmış ve bütünün bir parçası olarak değerlendirilmiştir. İkinci anlatımda ise (Tekvin, 2. bölüm) Tanrı, önce Âdem'i yaratmış, burnuna yaşam soluğu üflemiş ardından da Havva'yı yaratmıştır. Burada ise Âdem ve Havva ilk yaratılan insanlar olarak Tanrı tarafından özel muamele görmekte ve ruhani yönlerine vurgu yapılmaktadır. Bu anlatım, insanın hayvandan farklı ve üstün yönünü vurgular gibidir. Bu yoruma göre, "Rab Tanrı Âdem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi"[10] cümlesi insanın hayvani (toprak) ve ruhani (Tanrı'nın yaşam soluğu üflemesi) yönünü ifade etmektedir.[11]

Yahudilikte insanla hayvan arasında belli başlı farklar öne çıkarılmaktadır. Amsel, bu farkları şu şekilde sıralamaktadır:[12]

- İnsanlar utanma ve ar duygularına sahipken hayvanlarda bu söz konusu değildir. Hayvanlar doğduğundan itibaren elbisesiz olarak yaşarlar ve bununla ilgili herhangi bir utanma duygusuna da girmezler. Diğer taraftan insanlar aklı başına geldikleri andan itibaren çıplak olarak yaşamazlar. Âdem ve Havva ilk yaratıldıklarında günahı işleyip ağacın meyvesinden yedikleri ana kadar çıplaktılar. "Âdem de, karısı da çıplaktılar, henüz utanç nedir bilmiyorlardı"[13] cümlesi buna işaret etmektedir. Ağacın meyvesinden yer yemez çıplak olduklarını fark edip üstlerini ağaç yapraklarıyla

8 Levililer 7:26.
9 https://www.aish.com/atr/Animal_Souls.html, erişim 15 Mart 2020.
10 Tekvin 2:7.
11 Amsel, "Differences between Man and Animal", 93.
12 Amsel, "Differences between Man and Animal", 94-95.
13 Tekvin 2:25.

örtmüşlerdi. "İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar."[14] cümlesi de buna işaret etmektedir. Devamında gelen cümlelerde ise bizzat Tanrı'nın Âdem'le karısı için deriden giysiler yapıp onları giydirdiği anlatılmaktadır.[15]

- İnsanın iletişim kabiliyeti hayvanlara göre çok daha gelişmiştir. Bunun en temel göstergelerinden birisi de konuşabilme ve derdini anlatabilmesidir. Targum Onkelos, Tanrı'nın insanın burnuna üflediği yaşam soluğunu konuşma kabiliyeti olarak yorumlamaktadır.[16]
- İnsanın özgür iradesi vardır, kendisi için seçimler yapıp kararlar verebilir. Bu durum hayvanlar için söz konusu değildir. Hayvanlar içgüdüyle hareket ederler. Bu sebeple hayvanlar için erdem söz konusu değildir.
- İnsan, onur sahibidir. Hayvanlarda ise bu durum söz konusu değildir.
- İnsan sorgulayıp hayatın anlamını ve yaratılışın gerekçesini çözmeye gayret eder. Hayvanlar içinse bu durum söz konusu değildir.
- İnsan, çalışır ve ürün ortaya koyar. Gerek icat yapma gerekse toprağı ekip biçme anlamında üretim yapar. Hayvanlar için böyle bir durum yoktur. İnsanın üretim yapması, çalışması, bir şeyler vücuda getirmesi Tanrı'yı taklit etmesi gibi yorumlanmıştır. Nitekim Çıkış Kitabı'nda altı gün çalışıp yedinci gün dinlenilmesi emredilirken bu durum Tanrı'nın da bu şekilde yapmasıyla kıyaslanmıştır.[17]
- İnsan, içerisinde mündemiç olan ruhani kuvvetlerle ruhani âlemleri harekete geçirebilir. Her ne kadar herkes tarafından kabul edilmese de bu görüş bazı Yahudi mistik çevrelerde dile getirilmiştir. Burada önemli olan husus her halükarda insanın dua ile Rabbe yakarmasının emredilmesidir. Bu durum hayvanlar için geçerli değildir.
- Her bir insan teki için Tanrı'nın bir takdiri ve kader planı vardır. Hayvanlar için ise bu durum tek bir türün tamamı için ortak bir kaderin oluşuyla sınırlıdır. Oysa Tanrı her bir insanla özel olarak temas kurar ve her bir insanın manevi hazırbulunuşluk hâline göre mukabelede bulunur. Hayvan-

[14] Tekvin 3:7.
[15] Tekvin 3:21.
[16] Tekvin 2:17.
[17] Çıkış 20:9-10.

lar ise bir bütün olarak Tanrı'nın gözetimindedirler ve onların Tanrı'nın ilgisini çekecek şekilde özel bireysel manevi durumları mevcut değildir.

- İnsanlar için ahiret yurdu vardır fakat hayvanlar için bu durum söz konusu değildir. İnsanda Tanrı'dan bir yansıma olarak bulunan ruh, Tanrı'nın baki olmasına bağlı olarak baki olduğu için ölüm sonrası hayatta da bedenin çürümesine rağmen varlığını devam ettirecektir. Bu sebeple de bu ruhlar için ahiretin varlığı ortaya çıkmaktadır. Hayvanlar ise bu tür bir ruhtan yoksun oldukları için onlara ölüm sonrası hayatta ödül veya ceza şeklinde bir hayat sunulmayacaktır.

Tevrat'a göre Tanrı, hayvanları yaratır yaratmaz "Tanrı bunun iyi olduğunu gördü"[18] ifadelerini kullanmaktadır. İnsanın yaratılışı sırasında Tanrı'nın böyle bir ifade kullanmadığı görülmektedir. Yahudi araştırmacılara göre bunun sebebi, hayvanların içgüdüleriyle birlikte ve kabiliyetleriyle doğuştan itibaren hazır yaratılmış olmalarıdır. Zira hayvanlar zihni anlamda terakki sağlamıyor ve diğer taraftan bedeni kabiliyetleri büyük ölçüde doğuştan kazanılıyor. Yeni doğan kuşların kısa sürede uçabilmesi, buzağının doğduktan sonra yürüyebilmesi, ördeğin yüzebilmesi bunlara örnek olarak verilebilir. İnsan ise belli bir yaşa kadar sadece annesine bağımlı olarak kalıyor, sonrasında da zihni olarak sürekli terakki ediyor. Ayrıca kendisinde mündemiç hayvani ve ruhani kabiliyetler sebebiyle hayra da şerre de kanalize olması mümkün oluyor. Bu sebeple de yaratılışta "Tanrı bunun iyi olduğunu gördü" ifadesi insan için kullanılmamıştır. Zira insan, yaratılışının iyi mi kötü mü olacağını kendisi özgür iradesiyle belirleyecektir.[19]

II. Tanah'ta Hayvanlar ve Öne Çıkan Özellikleri

Tanah'ta zikredilen bütün hayvanların isimlerini tek tek listelemek pratik olarak mümkün olmadığı için o dönemler itibariyle İsrailoğullarının hinterlandında bulunan ve karşılaştıkları hayvanların listesinin verildiği görülmektedir. Bunlar arasında koyun sürüleri, eşek, domuz, öküz, inek, keçi, yılan gibi hayvanlar öne

---

18 Tekvin 1:21, 25.

19 Maharal, *Tiferet Yisrael*, 3. bölüm. Ayrıca bkz. Amsel, "Differences between Man and Animal", 96; Moşe Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Bereşit* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2002), 11.

çıkmaktadır. Bu bölümde Tanah'ta hayvanlardan hangi bağlamlarda zikredildiği ele alınacak ve sembolik önemi olan hayvanlar incelenecektir.[20]

a. Tanah'ta Hayvanlar Alemi

Tanah'taki hayvanlar bir bütün olarak incelendiğinde hayvanların yaşadıkları yerlere göre kategorize edildikleri görülmektedir. Buna göre hayvanlar; karada, havada ve denizde yaşayanlar şeklinde üç ana sınıfa ayrılmaktadır. Sonrasında bu üç tasnifin içinde de alt tasnifler yapılabilmektedir. Hayvanların yaşadıkları mekânlara göre genel tasnifinden sonra bir de helal-haram (*kaşer-tame*) oluşları açısından tasnife tabi tutuldukları görülmektedir. Bu tasnifte de Tanrı, hayvanları yine deniz, hava ve karada yaşayanlar olarak tasnif etmekte, sonra da her birinin alt birimlerine göre yenilip yenilemeyeceklerini bildirmektedir. Davar (*tson*) türü küçükbaş hayvanlar, 274 kez ile Tanah'ta istatistiki olarak en fazla zikredilen hayvan türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel anlamda hayvan (*behema*) kelimesi 190 defa, büyükbaş hayvanları ifade etmek için kullanılan *bakar* kelimesi de 183 defa tekrar edilmektedir. Bazı hayvanların çok göz önünde olmalarına rağmen kullanılma oranlarının düşük olması da o hayvan türüyle ilgili bütün türlerini içerek şekilde farklı isimlendirmeler kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin keçi ve eşek gibi hayvanlarda bu hayvanların yabanisi, evcili, dağda yaşayanı gibi farklı türleri için farklı isimler kullanılmaktadır.[21]

Cansız varlıkların aksine hayvanlar, Tanah'ın farklı yerlerinde can taşıyan varlık anlamında *nefeş haya* ifadesiyle kendisine yer bulmaktadır.[22] Tanrı hayvanları yaratırken "sular canlı yaratıklarla dolup taşsın, yeryüzünün üzerinde, gökte kuşlar uçuşsun"[23] diyerek yaratmıştır. Tanrı, ardından büyük deniz canavarlarını, sularda

---

20 Bugün İsrail'de hayvanat bahçesinde Tanah'ta geçen hayvanlarla ilgiliz özel bölümler mevcuttur. Bkz. https://www.jerusalemzoo.org/, erişim 20 Mart 2020. Ayrıca Tanah'ta geçen hayvanlarla ilgili özel müzeler de bulunmaktadır. Bkz. https://www.biblicalnaturalhistory.org/, erişim 20 Mart 2020.

21 Lesley Claire Frances Deysel, *Animal Names and Categorisation in the Hebrew Bible: A Textual and Cognitive Approach* (Pretoria: University of Pretoria, Department of Ancient Languages and Culture, Doktora Tezi, 2017), 279-292.

22 Tekvin 1:20, 24; 9:2, 10; 37:20; Mezmurlar 104:25.

23 Tekvin 1:20.

kaynaşan canlıları ve uçan çeşitli varlıkları yaratmıştır. Onları yarattıktan sonra Tanrı "verimli olun, çoğalın, denizleri doldurun, yeryüzünde kuşlar çoğalsın"[24] diyerek onları kutsamıştır. Sonrasında Tanrı "yeryüzü çeşit çeşit canlı yaratık, evcil ve yabanıl hayvan, sürüngen türetsin"[25] demiş ve bu tür hayvanlardan yaratmıştır.[26] Bu pasajın devamında insanın yaratılışı şu ifadelerle aktarılmaktadır: "Tanrı, kendi suretimizde kendimize benzer bir insan yaratalım dedi. Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun."[27] Görüldüğü üzere Tanrı'nın insanı yaratmadaki amacından biri de diğer canlılara egemen oluşudur. Burada insanın hayvanlar üzerinde idareci ve üstün olduğu vurgulanmaktadır.

Tanah'ın farklı kitaplarında farklı bağlamlarda insanın hayvandan üstün olmadığına değinilmektedir. Örneğin, Vaiz Kitabı'nda şu ifadeler yer almaktadır: "Çünkü insanların başına gelen hayvanların da başına geliyor. Aynı sonu paylaşıyorlar. Biri nasıl ölüyorsa, öbürü de öyle ölüyor. Hepsi aynı soluğu taşıyor. İnsanın hayvandan üstünlüğü yoktur. Çünkü her şey boş."[28] Buradaki ifadeler ölümlü olmaları yönüyle ikisinin de birbirlerine üstünlüklerinin olmaması anlamında anlaşılmıştır.[29] Her ne kadar hayvanlar da canlı sınıfında kategorize edilseler de Rabbani gelenek insan ile hayvanın farklılığına vurgu yaparak insanın üstünlüğünü her fırsatta dile getirmektedir. Tanah'ta insanın hayvan üzerinde idareci ve egemen olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Her ikisinin de eşit muamele gördüğü istisnai yerlerden biri de tufandır. Tufan öncesinde Nuh'un gemisine insanlar ve hayvanlar eşit şartlarda girmişlerdir (Tekvin, 6/12-13).[30]

İnsan-hayvan ilişkileri açısından Nuh Tufanı'nın önemli bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Tanrı, tufan öncesinde "İşte yeryüzünde tohum veren her otu ve tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size

24 Tekvin 1:22.

25 Tekvin 1:24.

26 Tekvin 1:20-25.

27 Tekvin 1:26.

28 Vaiz 3:19.

29 Amsel, "Differences between Man and Animal", 92.

30 http://www.jewishencyclopedia.com/articles/1539-animals-of-the-bible, erişim 20 Mart 2020.

yiyecek olacak"[31] ifadeleriyle insanoğlunun besin kaynağının otlar olduğunu belirtmektedir. Burada et yeme söz konusu değildir. Tevrat'ta hayvanların yiyecek ihtiyaçlarının nasıl giderileceği de anlatılmıştır. Tanrı, bunu "yabanıl hayvanlara, gökteki kuşlara, sürüngenlere -soluk alıp veren bütün hayvanlara- yiyecek olarak yeşil otları veriyorum"[32] diyerek açıklamaktadır. Tufan sonrası ise Tanrı, Nuh ve oğullarını kutsayarak onlara şöyle demiştir: "Yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümü sizden korkup ürkecek. Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir. Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum."[33] Bu ifadelerden tufanla birlikte artık insan için otların yanında hayvan eti de yiyecek alternatifi olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı midraşlarda bu döneme kadar Tanrı'ya sunulan sunuların da hayvanlardan seçilmediği belirtilmektedir.[34]

Tanrı, insanoğluyla olduğu gibi hayvanlarla da bir antlaşma yapmıştır. Tufan sonrası Tanrı Nuh'a ve oğullarına şu şekilde vaatte bulunmuştur: "Sizinle ve gelecek kuşaklarınızla, sizinle birlikteki bütün canlılarla, kuşlar, evcil ve yabanıl hayvanlar, gemiden çıkan bütün hayvanlarla antlaşmamı sürdürmek istiyorum. Sizinle antlaşmamı sürdüreceğim: Bir daha tufanla bütün canlılar yok olmayacak. Yeryüzünü yok eden tufan bir daha olmayacak."[35] Bu ifadeler Tanrı'nın sadece insanla değil hayvanlarla da antlaşma yaptığının kanıtıdır. Tanrı, bu antlaşmanın belirtisini gök kuşağı olarak belirlemektedir: "Yayımı bulutlara yerleştireceğim ve bu, yeryüzüyle aramdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Yeryüzüne ne zaman bulut göndersem, yayım bulutların arasında ne zaman görünse, sizinle ve bütün canlı varlıklarla yaptığım antlaşmayı anımsayacağım."[36] Bu antlaşma gereğince Tanrı, bir daha canlıları yok edecek bir tufan olmayacağını garanti etmektedir.[37]

Tevrat'ta hayvanların aynen insanlar gibi Şabat gününe riayet etmeleri istenmektedir. Tanrı, "Ama yedinci gün bana, Tanrın Rab'be Şabat Günü olarak adan-

---

31 Tekvin 1:29.

32 Tekvin 1:30.

33 Tekvin 9:3.

34 http://www.jewfaq.org/animals.htm#, 20 Mart 2020.

35 Tekvin 9:9-11.

36 Tekvin 9:13-15.

37 Tekvin 9:8-17.

mıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancı hiçbir ış yapmayacaksınız"[38] sözleriyle hayvan sahiplerinden Şabat gününde hayvanlarını dinlendirmelerini emretmektedir. Tesniye Kitabı'nda da "Ama yedinci gün bana, Tanrın Rab'be Şabat günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, öküzün, eşeğin ya da herhangi bir hayvanın, aranızdaki yabancı hiçbir iş yapmayacaksınız. Öyle ki senin gibi erkek ve kadın kölelerin de dinlensinler"[39] ifadeleriyle aynı emir tekrar edilmektedir. Bu emir uyarınca Şabat gününde insan ve hayvan ayrımı yapılmaksızın hepsinin dinlenmesi gerekmektedir. Yahudi hukukuna göre kişi, Şabat günü hayvanını bir işte çalıştıramaz.

Hayvanlar, Tanah'ın farklı yerlerinde belirli bir hikmet ve amaç için misal olarak verilmektedir. Örneğin, Eyüp hâlinden şikâyet ettiğinde Tanrı ona hayvanlardan misal vermiştir. Tanrı, misalinde birkaç farklı hayvanın hayatlarını nasıl idame ettirdikleri üzerinden Eyüp'e bir ders vermektedir. Burada hayvanların Tanrı tarafından nasıl rızıklandırıldıkları dikkatlere sunulmaktadır. İlgili pasaj şu şekildedir:

> Dişı aslanlar için sen avlanabilir misin, genç aslanların karnını doyurabilir misin, inlerine sindikleri, çalılıkta pusuya yattıkları zaman? Kuzguna yiyeceğini kim sağlıyor, yavruları Tanrı'ya feryat edip açlıktan kıvrandığı zaman? Dağ keçilerinin ne zaman doğurduğunu biliyor musun? Geyiklerin yavruladığı zamanı sen mi gözlüyorsun? Sen mi sayıyorsun doğuruncaya dek geçirdikleri ayları? Doğurdukları zamanı biliyor musun? Çöküp yavrularını doğurur, kurtulurlar sancılarından. Güçlenir, kırda büyür yavrular, gider, bir daha dönmezler. Kim yaban eşeğini başıboş gönderdi, Kim bağlarını çözdü? Yurt olarak ona bozkırı, barınak olarak tuzlayı verdim. Kentteki kargaşaya güler o, sürücünün bağırdığını duymaz. Otlamak için tepeleri dolaşır, yeşillik arar. Yaban öküzü sana kulluk etmek ister mi? Geceyi senin yemliğinin yanında geçirir mi? Sabanla yarık açsın diye ona bağ vurabilir misin? Arkanda, ovalarda tırmık çeker mi? Çok güçlü diye ona bel bağlayabilir misin? Ağır işini ona bırakabilir misin? Ekinini getireceğine, buğdayını harman yerinde toplayacağına güvenir misin? Devekuşunun kanatları sevinçle dalgalanır, ama leyleğin kanatları ve tüyleriyle kıyaslanamaz. Devekuşu yumurtalarını yere bırakır, onları kumda ısıtır, ayakaltında ezilebileceklerini, yabanıl hayvanlarca çiğnenebileceklerini düşünmez. Yavrularına

[38] Çıkış 20:10.
[39] Tesniye 5:14.

> sert davranır, kendinin değilmiş gibi, çektiği zahmetin boşa gideceğine üzülmez. Çünkü Tanrı ona bilgelik bağışlamamış, anlayıştan pay vermemiştir. Yine de koşmak için kabarınca ata ve binicisine güler. Sen mi ata güç verdin, dalgalanan yeleyi boynuna giydirdin? Sen misin onu çekirge gibi sıçratan, gururlu kişnemesiyle korku saçtıran? Ayakları toprağı şiddetle eşer, gücünden ötürü sevinçle coşar, savaşçının üstüne yürür. Korkuya güler, hiçbir şeyden yılmaz, kılıç önünde geri adım atmaz. Ok kılıfı, parıldayan mızrak ve pala üzerinde takırdar atın. Coşku ve heyecanla uzaklıkları yutar, boru çalınca duramaz yerinde. Boru çaldıkça, hi diye kişner, savaş kokusunu, komutanların gürleyen sesini, savaş çığlıklarını uzaklardan duyar. Atmaca senin bilgeliğinle mi süzülüyor, kanatlarını güneye doğru açıyor? Kartal senin buyruğunla mı yükseliyor, yuvasını yükseklere kuruyor? Uçurum kıyılarında konaklıyor, sivri kayalar onun kalesi. Oradan gözetliyor yiyeceğini, gözleri avını uzaktan seçiyor. Onun yavruları kanla beslenir, leşler neredeyse, o da oradadır.[40]

Bu pasajda vurgulanmak istenen bir başka amaç daha göze çarpmaktadır. Bu tür örneklerle Tanrı, bütün yaratıklar üzerindeki hâkimiyetini vurgulamak istemektedir. Onlarda bulunan kabiliyetlerin ve içgüdüsel olarak yaptıkları eylemlerin Tanrı'nın izni ve lütfuyla olduğuna dikkat çekilmektedir.[41]

Tanah'ta hayvanların vurgulanan özelliklerinden birisi de Tanrı'nın onları bazı şeyleri yapmaya yönlendirmesidir. Bu noktadaki en meşhur örnek Nuh'un gemisine binen hayvanlardır. Tevrat'a göre Nuh'un gemisine hayvanlar Tanrı'nın yönlendirmesiyle kendiliğinden gelmişlerdir. Bir diğer ifadeyle her hayvandan birer çift Nuh'un gemisine Nuh'un toplamasıyla değil, Tanrı'nın sevkiyle binmişlerdir. Bu noktada Tevrat'ta iki ifade bulunmaktadır. "Sağ kalabilmeleri için her canlı türünden bir erkek bir dişi olmak üzere birer çifti gemiye al. Çeşit çeşit kuşlar, hayvanlar, sürüngenler sağ kalmak için çifter çifter sana gelecekler"[42] ifadesiyle bu hayvanların kendiliğinden geleceği söylenmektedir. Daha sonra da "Tanrı'nın Nuh'a buyurduğu gibi temiz ve kirli sayılan her tür hayvan kuş ve sürüngenden erkek ve dişi olmak üzere birer çift Nuh'a gelip gemiye bindiler"[43] ifadesiyle bunun

[40] Eyüp 38:39-40:24.

[41] https://erlc.com/resource-library/articles/10-biblical-truths-about-animals, erişim 20 Mart 2020.

[42] Tekvin 6:20.

[43] Tekvin 7:8-9.

Nuh'un gayretiyle yapılan bir şey olmadığı anlatılmaktadır. Tanrı'nın hayvanlarla iletişim kurduğu bir diğer anlatım da Eliyahu'yla ilgilidir. Eliyahu, İsrail kralı Ahav ile yaşadığı gerilimden sonra Tanrı'nın buyruğu gereğince Şeria Irmağı'nın doğusuna giderek Kerit Vadisi'nde gizlenmiştir. Tanrı, Eliyahu'ya "Dereden su içeceksin ve buyruk verdiğim kargaların getirdiklerini yiyeceksin"[44] diyerek gizlenmesini istenmiştir. Pasajın devamında da Eliyahu'nun dereden su içtiği, kargaların sabah-akşam getirdiği et ve ekmekle beslendiği aktarılmaktadır.[45]

b. Sembolik Önemi Olan Hayvanlar

Tanah'ta bazı hayvanların belli sembolleri temsil ettikleri görülmektedir. Bu bazen Tanah'ın bütününden çıkarılırken, bazen geleneğin o hayvana yüklediği bir sembol olabilmektedir. Bazen de o hayvandan bahsedilen pasajda ilgili hayvana özel bir misyon yüklenilmekte ve o özelliğiyle öne çıkarılmaktadır. Bu kısımda Tanah'ta sembolik anlamları olduğunu düşündüğümüz yılan, teke, domuz, livyatan ve eşeğin Yahudi dini literatüründe temsil ettikleri hususlara değinilecektir.

Yılan

Kronolojik olarak dikkate alındığında Tanah'ta hakkında bilgi verilen ilk hayvan yılandır. Yılandan önce deniz ve kara hayvanları ve kuşların yaratılmasından bahsedilmiş ama herhangi birisinin özelliğine dikkat çekilmemiştir. Âdem ve Havva'nın yaratılmasından sonra ise yılan sahneye girmektedir. Bu anlatımda Tanrı, yılanın bir özelliğini öne çıkarmaktadır. Bu özellik, yılanın hayvanların en kurnazı oluşudur. Bu bilgi Tevrat'ta şu ifadelerle karşımıza çıkmaktadır: "Rab Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yılandı."[46] Yılan kadına "Tanrı, gerçekten 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin dedi mi?' diye sormuştur. Kadın da bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebileceklerini sadece bahçenin ortasındaki ağacın meyvesinin yasaklandığı ve yenilmesi durumunda öleceklerini bildirmiştir. Yılan, "Kesinlikle ölmezsiniz, çünkü Tanrı, biliyor ki o ağacın meyvesini yediğinizde gözünüz açılacak iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız"[47] demiş-

---

[44] 1. Krallar 17:4.

[45] 1. Krallar 17:6.

[46] Tekvin 3:1.

[47] Tekvin 3:1-5.

tir. Daha sonra kadın, şeytanın kışkırtmasıyla ağacın meyvesinden yemiş ardından da Âdem'e vermiş, o da yemiştir. İkisinin de gözleri açılmış ve çıplak olduklarını anlamışlardır. İncir yapraklarını dikerek kendilerine önlük yapmışlardır.

Tanrı, Âdem'e neden yediğini sorunca Âdem, suçu kadına atmış, kadın da kendisini yılanın kandırdığını belirtmiştir. Kadın "Yılan beni aldattı, o yüzden yedim" diye karşılık verince Tanrı, yılana "Bu yaptığından ötürü bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi olacaksın, karnın üzerinde sürünecek, yaşamın boyunca toprak yiyeceksin, seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın"[48] şeklinde lanet okumuştur. Ardından kadın, sonra da adam cezalandırılmıştır. Bu cezalandırma sırası da suçun işlenme sıralamasına göre olmuştur. Yahudi geleneğine göre yılan, fiziki anlamda yılan olarak anlaşılmıştır. Bununla birlikte yılan, bir sembolü temsil etmektedir. Bu temsil edilen şey gelenekte kötü dürtüler, ölüm meleği ve şeytan gibi farklı şekilde düşünülmüştür. Gelenekte yılanın bu lanete maruz kalmadan önce ayakta durduğu, lanetle birlikte sürüngen bir varlığa dönüştüğü iddia edilmektedir.[49] Bu anlatımda görüldüğü üzere yılan Havva ile konuşmuştur. Yılan, kadına "Tanrı, gerçekten bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin dedi mi?" diye sormuştur. Kadın, bahçenin ortasında ağaç hariç her türlü ağacın meyvesinden yemelerine izin verildiğini söylemiştir. Bunun üzerine yılan, "Kesinlikle ölmezsiniz, çünkü Tanrı, biliyor ki o ağacın meyvesini yediğinizde gözünüz açılacak iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız"[50] diyerek kadını kandırmıştır. Bu örnek de yılanın konuşup insanlarla iletişim kurduğuna dair bir örnektir. Yahudi geleneğinde yılanın lanetlenmeden iletişim kabiliyetine sahip olduğuna dair yorumlara da rastlanmaktadır.[51]

Musa ve Harun'un sihirbazlarla mücadele ederken asanın yılana dönüşmesi olayında da yılanı görmekteyiz. Tevrat'ta yılana dönüşen değnek önce Musa'nın elindeyken daha sonra Harun'a nispet edilmektedir.[52] Asa, kadim kültürlerde iktidarı sembolize etmektedir. Asanın yılan olması ve sihirbazların yılan olan değnek-

---

48 Tekvin 3:14-15.

49 Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Bereşit*, 21.

50 Tekvin 3:1-5.

51 Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Bereşit*, 21.

52 Çıkış 4:3; 7:8-13.

lerini yutması, firavunun iktidarının yutulması ve sona erdirilmesini sembolize etmektedir. Yılanlarla ilgili bir diğer anlatımda İsrailoğullarının çöl hayatı sırasında karşılaştıkları yılan ısırmalarıyla ilgilidir. Tanrı, sürekli şikayetlenmeleri sebebiyle İsrailoğullarına yılanlar göndermiştir. Yılanlar halkı ısırmaya başlayınca İsrailoğullarından birçok kişi ölmüştür. Bunun bir bela olduğunu anlayan halk, Musa'ya gelip Tanrı'ya yalvarmasını ve bu belayı üzerlerinden almasını istemiştir. Musa yalvarınca Tanrı ona şu şekilde konuşmuştur: "Bir yılan yap ve onu bir direğin üzerine koy. Isırılan herkes ona bakınca yaşayacaktır". Musa da bunun üzerine bir tunç yılan yaparak direğin üzerine koymuştur. Yılan tarafından ısırılan kişiler yılana bakınca kurtulmuşlardır.[53] İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda da bir tunç yılan heykeli bulunmaktadır. Bu yılanın da şehri yılan istilalarından korumak için yapıldığı nakledilmektedir.

Teke

Tevrat'ta sembolik önemi olan hayvanlardan biri de tekedir. Tanrı, Musa'ya kohenlerin görev ve sorumluluklarını sayarken Harun ile ilgili de düzenlemelerden bahsetmektedir. Buna göre İsrailoğulları, günah sunusu olarak Harun'a iki teke, yakmalık sunu olarak bir koç vereceklerdir. Harun'dan, boğayı kendisi için günah sunusu olarak sunması istenmektedir. Sonra iki tekeyi alıp Buluşma Çadırı'nın giriş bölümüne götürüp ikisi üzerine kura çekecektir. Tekelerden biri Tanrı için, diğeri de Azazel için ayrılacaktır. Kurada Tanrı'ya düşen teke günah sunusu olarak Harun tarafından sunulacaktır. Azazel'e düşen teke yine Harun tarafından halkın günahlarını bağışlatmak için canlı olarak Rab'be sunulacaktır. Harun, bu tekeyi çöle salıp Azazel'e gönderecektir. Harun iki elini tekenin başına koyacak, İsrail halkının bütün suçlarını, başkaldırılarını, günahlarını açıklayarak bunları tekenin başına aktaracaktır. Sonra bu iş için atanan bir adamla tekeyi çöle gönderecektir. Teke İsrail halkının bütün suçlarını yüklenerek ıssız bir ülkeye taşıyacak. Adam tekeyi çöle salacak.[54]

Tekenin gönderildiği yer kayalık yapıların olduğu yerlerdir. Mişna'ya göre çöle salınan bu teke görevli adam tarafından bir uçurumun kenarına getirilerek oradan aşağı yuvarlanır. Teke kayalıklardan parçalanarak düşerken adam da "İsrailoğullarının günahları da bu şekilde yok olsun" diye dua eder ve sonra halkın arasına

---

53 Çölde Sayım 21:6-9.

54 Levililer 16:21-22.

geri döner. Adamın geri dönmesine kadar herhangi bir ritüel icra edilmez.[55] Türkçede de kullanılan "günah keçisi" tabiri bu uygulamadan gelmektedir.

Domuz

Yahudi geleneğinde domuz, eti yenmeyen hayvanlardan biri olmakla kalmayıp aynı zamanda en fazla tiksinilen hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır.[56] Bu yönüyle İslâm geleneğindeki domuz algısı ile Yahudi geleneğindeki benzerdir. Her ne kadar kaşer olmayan yiyecekler listesinde derecelendirme yapılmasa da Yahudilerin zihninde en çok kaçınılması gereken hayvan olarak domuz ilk sırayı almaktadır. Tevrat'a göre bir hayvanın etinin kaşer olabilmesi için toynaklarının yarık yani çift tırnaklı olması ve yiyeceğini geviş getirerek yemesi şartları vardır. Domuz, çift tırnaklı olmakla birlikte geviş getirmediği için kirli (*tame*) sayılmaktadır.[57]

Yahudi geleneğinde Tanrı'nın emir ve yasakları *hukim* (yasalar) ve *mişpatim* (kurallar) şeklinde iki temel başlıkta incelenmektedir. Bunlardan *hukim*, İslâm'daki taabbudi emirlere denk gelmektedir. Yani bu tür emirlerin hikmeti bilinememekte sadece itaat edilerek yerine getirilmesi istenmektedir. *Mişpatim* türünde ise gerekçe, illet ve hikmet öne sürülebilmektedir. Talmud'a göre domuz etinin yasaklığı da *hukim* (*taabbudi*) gruptandır. Talmud hahamları, domuz eti yemenin yasaklanmasının şeytan ve Yahudi olmayan milletler tarafından tuhaf karşılandığını, zira bu emrin taabbudi emirlerden olduğunu ifade etmektedir.[58] Bu sebeple Yahudilerin "domuz etini sevmediğim için yemiyorum" şeklinde bir ifade kullanmamaları tembih edilmiştir. Bilakis "Tanrı böyle emrettiği için domuz eti yemiyorum" demelidirler.[59] Yahudi geleneğinde domuzun tiksinti duyulan hayvan olması isminin telaffuz edilmemesinde de görülmektedir. Talmud hahamlarından bazıları domuzdan bahsederken *davar aher* (diğer şey) ifadesiyle atıf yapmayı tercih etmektedirler.[60] Yine Talmud'da gerek Filistin topraklarında gerekse dışında domuz yetiştirenlere

---

55 Mişna, Yoma, 6:6-8.

56 G. Wood, *Bible Animals* (London: Longmans, Green, Reader, And Dyer, 1869), 292-301.

57 Levililer 11:7; Tesniye 14:8.

58 Babil Talmudu, Yoma, 67b.

59 Sifra, Kedoşim, 9.

60 Babil Talmudu, Sanhedrin, 26b; Pesahim, 3b.

lanet okunmaktadır. Buna gerekçe olarak da domuzun etrafa verdiği zarar gösterilmektedir.[61]

Selevkosların kralı IV. Antiyohus, Mabed'i ele geçirdiğinde Yunan tanrılarına domuz kurbanı sunmuş ve Mabed'i kirletmiştir. O, ayrıca Yahudileri de Yunan tanrılarına domuz kurbanı sunmaya zorlamıştır. Onun bu hareketinde domuzun, Yahudilerin en hassas oldukları ve en fazla nefret ettikleri hayvan olması etkili olmuştur.[62] Gelenek içerisinde domuzun neden bu kadar kötü algılandığıyla ilgili bazı ipuçları bulmak mümkündür. Talmud'daki bir ifadeye göre yeryüzüne on birim salgın inmiş, bundan dokuzunu domuzlar almıştır.[63] Domuzlarda yer alan bu mikroplar da insanlara hızlıca bulaşmakta ve hastalıkları tetiklemektedir.[64] Bu düşünceye göre domuzların mikrop taşıyıcı olması bu kadar tiksinti duyulmasına sebebiyet vermiş olabilir. Bu düşünceye benzer şekilde İbn Meymun da domuzların pis yerlerde vakit geçirdiklerini ve iğrenç şeyler yediklerini naklederek, Yahudilerin domuz yetiştirmeleri durumunda bu pislikleri evlerine taşıyacaklarını söyleyerek bunun sağlıklı olmadığını ifade etmektedir.[65] Gelenekte domuza yüklenen kötülüğün bir başka gerekçesi olarak da ilginç bir özelliği öne çıkarılmaktadır. Buna göre domuz münafık bir hayvandır. Kirli olduğu hâlde temiz ve kaşermiş gibi davranmaktadır. Zira domuzlar dinlenirken toynaklarını uzatırlar, onları gösterek adeta "ben kaşerim" mesajı verirler. Fakat aslında kaşer değillerdir. Bu noktada gelenekte Roma İmparatorluğu domuz ile özdeşleştirilmektedir. Romalılar da adalet maskesi takarak zulüm ve açgözlülükle yönetirler.[66]

Domuzla ilgili muhtemelen en ilginç düşüncelerden birisi de Mesih döneminde domuz etinin kaşer olacağına dairdir. Bu düşünce de kelime oyununa da-

---

[61] Babil Talmudu, Bava Kama 82b, 83a; Mişne Tora, Hilhot Nizkey Mamon, 5/9.

[62] Yusuf Besalel, "Kaşerut", *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2001), 2/ 315.

[63] Babil Talmudu, Kiddushin, 49b.

[64] Babil Talmudu, Taanit, 21b.

[65] İbn Meymun, *Delâletü'l-Hâirîn.* tahk. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 3/48.

[66] Bereşit Raba, 65/1; Vayikra Raba, 13/5. Detaylı analiz için bkz. Misgav Har-Peled, *The Dialogical Beast: The Identification of Rome with the Pig in Early Rabbinic Literature* (Baltimore: Johns Hopkins University, Doktora Tezi, 2013).

yanmaktadır. Bu iddiaya göre İbranice domuz (*hazir*) kelimesi, İbranice dönmek anlamına gelen *hazar* fiilinden gelmektedir. Bu sebeple de domuz, Mesih zamanında Yahudilere geri dönecektir, yani kaşer bir hayvana dönüşecektir.[67]

Livyatan

Livyatan, Tanah'ın farklı kitaplarında (Eyüp, İşaya, Amos) geçen bir deniz hayvanıdır.[68] İngilizce kaynaklarda *leviathan* olarak geçen bu yaratık Batı literatüründe farklı eserlere de konu olmuştur. Kelime olarak "kaplanmış, bükülmüş, burkulmuş" gibi anlamlara gelmektedir. Kelime anlamından bir tür yılan veya başka bir sürüngen olduğu tahmin edilmektedir. İlk kez Ugarit metinlerinde *litanu* şeklinde geçmektedir. Yahudi geleneğinde deniz canavarı, balina, timsah gibi farklı şekillerde tahayyül edilmiştir. Tanah'ın sunduğu livyatan portresinde güçlü ve tehlikeli düşmanı sembolize etmektedir. Bununla birlikte livyatan, üstesinden gelinebilen bir hayvan olarak resmedilmektedir.[69]

Livyatanın tehlikeli olmakla birlikte Tanrı tarafından alt edilmesi Tanah'ta kendisine yer bulmuştur: "Geçmişten bu yana kralım sensin, ey Tanrı, yeryüzünde kurtuluş sağladın. Gücünle denizi yardın, canavarların kafasını sularda parçaladın. Livyatan'ın başlarını ezdin, çölde yaşayanlara onu yem ettin."[70] Mitolojiyle uyumlu olarak yaratıcı Tanrı'nın livyatanı öldürmesi bu pasajda karşımıza çıkmaktadır. Efsaneye göre deniz canavarları karaları tehdit etmekte ve kaos getirmeye çalışmaktadır. Burada da Yahve'nin deniz canavarlarına gücü yeten kudret sahibi Tanrı olduğu vurgulanmakta hem de yeryüzünde kurtuluşu sağladığı ve livyatanı karada yaşayanlara yem ettiği öne çıkarılmaktadır. İşaya Kitabı'nda ise şu ifadelere yer verilmektedir: "O gün Rab Livyatan'ı, o kaçan yılanı, evet Livyatan'ı, o kıvrıla kıvrıla giden yılanı acımasız, kocaman, güçlü kılıcıyla cezalandıracak, denizdeki canava-

---

67 Ari D. Kahn, *Echoes of Eden: Sefer Vayikra* (Kudüs: Gefen Publishing House, 2013), 84-92; Eliyahu Zar, *Sefer Hine Yamim Baim* (Bney Barak: Yeşivat Toldot Yisthak, 2005), 181.

68 Wood, *Bible Animals*, 514-528.

69 C. Uehlinger, "Leviathan", *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, ed. Karel Van Der Toorn, Bob Becking, Pieter W. Van Der Horst (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1999), 511-512.

70 Mezmurlar 74:12-14.

rı öldurecek."[71] Raşi, burada geçen kaçan yılan livyatan ifadesini Firavun ve Sanherib gibi İsrailoğullarının acımasız düşmanlarıyla özdeşleştirmektedir. Diğer taraftan pasajın sonunda yer alan "denizdeki canavar" tabiri de Raşi tarafından denizlere hâkim olan Romalıları ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.[72] Nitekim gelenekte livyatanın Akdeniz'de konuşlandığı şeklinde mitolojik anlatımlara rastlanmaktadır. Bu durumda livyatan, İsrailoğulları için kendilerini zulüm ve sürgünle tehdit eden düşmanlarını sembolize etmektedir.[73]

Livyatanla ilgili Yahudi geleneğinde karşımıza çıkan hususlardan birisi de Mesih döneminde livyatanın salih insanlar için ziyafet olarak sunulacak olmasıdır.[74] Yine farklı kaynaklarda livyatanın Mesih dönemine kadar ziyafet olarak saklandığı ifade edilmektedir.[75] Gelenekteki bilgilere göre Yahudiler, Mesih döneminde hayvan etleri, livyatan ve ziz isimli efsanevi bir kuşun etiyle iki bin yıl boyunca ziyafet yapacaklardır. Hayvanlar normal yollarla boğazlanacak, ziz kuşu livyatanı pençeleriyle parça parça edecek, sonra da Musa, zizi boğazlayacaktır.[76] Bazı rivayetlere göre de livyatanla mücadele edip onu öldürecek olan varlık, Cebrail olarak karşımıza çıkmaktadır.[77] Livyatanla ilgili bir diğer sembol de onun ışık saçmasıdır. Gelenekte özellikle livyatanın gözlerinden etrafı aydınlatan nur gibi bir ışık çıktığı bilgileri yer almaktadır. Yahudi mistiklerin temel kitabı Zohar, livyatanı aydınlanmanın sembolü olarak tanıtmaktadır. Zohar'a göre Mesih döneminde salihlerin livyatan etiyle ziyafet çekmeleri literal olarak anlaşılmamalıdır. Burada livyatan etiyle ziyafet çekilmesi, aydınlanma için bir metafordur.[78]

---

71 İşaya 27:1.

72 Raşi, İşaya, 27:1.

73 Uehlinger, "Leviathan", 514.

74 Babil Talmudu, Bava Batra, 73b-75a. Ayrıca bkz. James Drummond, *The Jewish Messiah* (Longmans Green, London 1877), 352-355.

75 II. Baruh (The Apocalypse of Baruch), 29. bölüm; İşaya 27:1; Eyüp 40:15, 30; IV. Ezra 6:49-52; Vayikra Raba, 13:3.

76 Adolph Jellinek, "Nistarot şel Rabbi Şim'on bar Yohay" *Beyt ha-Midraş* (Leipzig, 1855), 3/ 80; Raphael Patai, *The Messiah Texts* (The Messiah Texts. Detroit: Wayne State University Press, 1979) 240-242; Salo Wittmayer Baron, *A Social and Religious History of the Jews* (New York: Columbia University Press, 1957), 5/148.

77 Yehuda Hayon, *Otsrot Aharit ha-Yamim* (Bney Barak, 2000), 1/ 77-78.

78 Zohar, 1:140b.

Eşek

Tanah'ta özel önem atfedilen ve sembolik anlamlar yüklenen hayvanlardan biri de eşektir.[79] Eşek, bütün Tanah boyunca konuşması en net bir biçimde vurgulanan bir hayvandır. Bu özellik, Tanah'ın Bel'am kıssasında yer almaktadır. Moav Kralı Balak, İsrailoğullarına beddua etmesi için Bel'am'ı çağırmış, Bel'am da eşeğiyle birlikte yola koyulmuştur. Tanrı onun gidişine öfkelenerek meleğini göndermiştir. Tanrı'nın meleği engel olmak için yalın kılıç Bel'am'ın yoluna dikilince eşek, yoldan sapıp tarlaya girmiştir. Bel'am yola döndürmek için eşeği dövmüştür. Tanrı'nın meleği iki bağın arasında iki yanı duvarlı dar bir yolda durarak tekrar önlerini kesmiştir. Eşek Tanrı'nın meleğini görünce duvara sıkışmış ve bu sebeple de Bel'am'ın ayağını ezmiştir. Bel'am eşeği yine dövmüştür. Tanrı'nın meleği ilerleyerek, sağa sola dönüşü olmayan dar bir yerde durarak tekrar önlerini kesmiştir. Eşek Tanrı'nın meleğini görünce, Bel'am'ın altında yıkılmıştır. Bel'am öfkelenerek değneğiyle eşeği dövmüş bunun üzerine Tanrı, eşeği konuşturmuştur. Eşek Bel'am'a, "Sana ne yaptım ki, üç kez beni böyle dövdün?" diye sorunca Bel'am, "Benimle alay ediyorsun. Elimde kılıç olsaydı, seni hemen öldürürdüm" diye yanıtlamıştır. Eşek, "Bugüne dek hep üzerine bindiğin eşek değil miyim ben? Daha önce sana hiç böyle davrandım mı?" diye tepki gösterince Bel'am, "Hayır" diye yanıtlamıştır.

Bundan sonra Tanrı, Bel'am'ın gözlerini açmış ve Bel'am yalın kılıç yolda durmakta olan Tanrı'nın meleğini görmüştür. Bel'am, eğilip yüzüstü yere kapanmıştır. Tanrı'nın meleği, "Neden üç kez eşeğini dövdün? Ben seni engellemeye geldim. Çünkü gittiğin yol seni yıkıma götürüyor. Eşek beni gördü, üç kez önümden saptı. Eğer yoldan sapmasaydı, seni öldürür, onu sağ bırakırdım" demiştir. Bel'am, Tanrı'nın meleğine, "Günah işledim. Beni engellemek için yolda dikildiğini anlamadım. Uygun görmüyorsan şimdi evime döneyim" deyince Tanrı'nın meleği, "Adamlarla git ama yalnız sana söyleyeceklerimi söyleyeceksin" diyerek gitmesine izin vermiştir. Böylece Bel'am, yoluna devam etmiştir.[80]

Yahudi geleneğindeki anlatımlara göre, Bel'am'ın eşeğinin konuşması birçok mesajı barındırmaktadır.[81] Yahudi kaynaklarına göre Tanrı, hayvanlara insan gö-

---

[79] Tanah'ta eşekle ilgili genel bilgiler için bkz. Wood, *Bible Animals*, 264-279.

[80] Sayılar 22:21-35.

[81] Amos Frisch, "The Story of Balaam's She-Ass (Numbers 22:21–35): A New Literary Insight", *Hebrew Studies* 56/1 (2015), 103-113.

zünün göremediği manevi varlıkları görme kabiliyeti vermiştir. Buna gerekçe olarak insanın kötü manevi varlıkları görmesi durumunda aklının başından gideceği gösterilmektedir. Bu sebeple Tanrı, insanlara iyi manevi varlıkları bile görmeyi engellemiştir. Diğer taraftan hayvanlar bilinç ve idrak düzeyleri itibariyle zayıf oldukları için onlara bu varlıkların görülmesi sorun teşkil etmemektedir. Bir diğer yoruma göre eşeğin meleği görmesi söz konusu değildir. Sadece eşeğin sezgiyle belli davranışları yapması söz konusudur. Bu görüşü destekleyen Ramban'a göre burada eşeğin görmesiyle kastedilen sezmesidir. Yani eşek sebebini bilemediği bir şekilde sezgiyle bir tehdit sezmiş ve anormal davranışlar sergilemeye başlamıştır. Bu görüşü desteklemek için kullanılan bir diğer argüman da eşeğin yaptığı davranışları savunurken Bel'am'a hiç melekten bahsetmemesidir. Nitekim Bel'am kendisine neden böyle yaptığını sorup kızdığında "Bugüne dek hep üzerine bindiğin eşek değil miyim ben? Daha önce sana hiç böyle davrandım mı?" diye yanıtlamıştır. Bu konuşmanın ardından Tanrı, Bel'am'ın gözlerini açmış ve Bel'am yalın kılıç yolda durmakta olan Tanrı'nın meleğini görmüştür. Görüldüğü üzere eşek, bu konuşmada melekten bahsetmemektedir.[82]

Burada hayvanlar üzerinden mesaj bildirilmektedir.[83] Bu mesaj da yeri geldiğinde hayvanların bile ilahi mesaja açık varlıklar olarak insanlara ders verebilecekleri ve insandan daha değerli fonksiyonlar icra edebilecekleri şeklindedir. Nitekim Talmud'da da önüne konulan arpayı yemeyen Pinehas ben Yair'in eşeklerinden bahsedilmektedir. Hikâyeye göre bu eşekler, önlerine konulan arpanın öşrü verilmediği için bu arpalardan yemeyi reddetmişlerdir.[84]

Bu hikâyede eşek üzerinden verilen mesajlardan birisi de insanların konuşma kabiliyetlerinin, ancak ve ancak Tanrı'nın izni dâhilinde oluşu ve Tanrı'nın istediği kişiye istediği şeyi konuşturabilme gücüdür. Nitekim konuşma kabiliyeti olmadığı hâlde bir eşeği konuşturarak Tanrı, Bel'am'a da bir mesaj vermektedir. Yahudi kaynaklarında Bel'am, büyük bir büyücü ve peygamberlik yapan birisi olarak bi-

---

[82] Moşe Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Bamidbar* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2007), 460.

[83] Aaron S. Gross, "Jewish Animal Ethics", *The Oxford Handbook of Jewish Ethics and Morality*, ed. Elliot N. Dorff and Jonathan K. Crane (New York: Oxford University Press, 2013), 424-425.

[84] Babil Talmudu, Hullin, 7b.

linmektedir İsrailoğullarını lanetlemek üzere Moav kralı Balak tarafından tutulmuştur. Tanrı, eşeği konuşturarak Bel'am'a, Tanrı'nın izni dâhilinde eşek bile konuşur, onun izni ve rızası olmadan sen İsrailoğullarına lanet okuyamazsın mesajı vermektedir. Nitekim Bel'am, Moav ülkesine gittiğinde İsrailoğullarına bela okuyamamış, Tanrı'nın yönlendirmesiyle onları kutsamıştır.[85]

III. Yenilmesi Açısından Hayvanların Sınıflandırılması ve Kaşer Kuralları

Birçok dinde olduğu gibi Yahudilikte de eti yenilmesi helal ve haram olan hayvanlar mevcuttur. Yahudi hukukunda eti yenilebilen hayvanlar *kaşer*, haram olan hayvanlar ise *tame* olarak isimlendirilmektedir. Kaşer, "helal" olarak karşılanabilecekken; "kirli" anlamına gelen *tame* ise Türkçedeki "murdar" kelimesiyle karşılanabilir. Kaşer konusu birçok alt bileşeni olan bir konudur. Bugün itibariyle kaşer endüstrisi Yahudilikteki en önemli ögelerden birini oluşturmaktadır. Üretici firmalara kaşer sertifikası veren belli başlı şirketler, bu şirketlerden sertifika alamayanların durumu, Ortodoks ve modern Yahudiler arasındaki kaşer kurallarına riayet gibi hususlar kaşer konusunun çok geniş bir yelpazede Yahudi yaşamını etkilediğini göstermektedir.[86] Bu bölümde Yahudilikte *kaşer* ve *tame* hayvanlar hakkında bilgi verilecek, ardından Yahudilikteki kaşer kuralları ele alınacaktır.

a. Yenmesi Helal ve Haram Olan Hayvanlar

"Kaşer", Yahudi hukukuna göre helal ve caiz olan gıdaları ifade etmek için kullanılan teknik bir tabirdir.[87] Yahudi geleneği hayvanların Tanrı tarafından *kaşer* ve *tame* olarak tasnif edilmesine dair farklı yorumlarda bulunmaktadır. Konuyu hijyen açısından ele alan ve Tanrı'nın yemeyi yasakladığı hayvanlarda sağlık açısından zararlar bulunduğunu iddia edenler olsa da Rabbani gelenek bu emir ve yasak-

[85] Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Bamidbar*, 462.

[86] Bkz. Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Koşer ve Koşer Ekonomisi", *Cumhuriyet Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2010), 103-149.

[87] Yusuf Besalel, "Kaşer", *Yahudilik Ansıklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ , 2001), 2/ 313.

ları dini açıdan ele almakta ve başka hikmetler aramaktadır. Buna göre belli hayvanlara izin verilip belirli hayvanların yasaklanması halkın manevi gelişimini sağlamaya yöneliktir. Bir diğer ifadeyle eti yasak hayvanlar yenildiğinde aslında Yahudi birey o hayvan aracılığıyla manevi anlamda bir düşüş yaşamakta ve terakkisine ket vurmaktadır. Kaşer kurallarına riayet etmek bu anlamda Yahudi bireyleri manevi anlamda yukarılara çeker ve kutsal olana doğru yönlendirir. Diğer taraftan bunlara riayet etmeyen ve yasak hayvanların etlerinden yiyenlerin ruhları kirlenir ve manevi kabiliyetleri körelir. Gelenek içerisinde mükellef olmayan çocukların da bu noktada çok hassas davranmaları gerektiği ve çocuklara da bu kaşer kuralları konusunda yönlendirme yapılması gerektiği söylenmektedir.[88]

Rabbani gelenekte yeme içme kuralları iki hastanın durumuna benzetilmektedir. Buna göre doktor hastalardan birine istediği her şeyi; diğer hastaya ise sadece belli şeyleri yiyebileceğini söyler. Bir müddet sonra her şeyi yiyen hasta ölür. Diğer hasta ise iyileşir. Yahudi âlimler, burada ilk hastanın diğer milletleri; diyet yapan ikinci hastanın da Yahudileri temsil ettiğini düşünmektedirler. Tanrı, diğer milletlerdeki manevi potansiyelle ilgili bir ümidi olmadığı için onların istediklerini yemelerine müsaade etmiştir. Fakat Yahudiler, Tanrı'nın ilahi planı çerçevesinde manevi kabiliyetlerini geliştirme noktasında bir potansiyele sahip oldukları için Tanrı onlara yeme-içme konusunda bir düzenleme getirmiştir.[89]

Yukarıda da ifade edildiği üzere belirli hayvanların etlerinin yasaklanması, Yahudilerin manevi açıdan duyarsız hâle gelmelerini önlemek içindir. Zira Tanrı'nın amacı, Yahudilerden kutsal bir ulus yaratmaktır. Yeme içme kuralları da bu kutsallaşma sürecinin bir parçası olarak görülmektedir. Bu anlamda basit bir diyetten çok öte manevi ve sembolik anlamları içermektedir. Nitekim emir ve yasaklar sıralandıktan sonra Tanrı, İsrailoğullarına "Bunların hiçbiriyle kendinizi kirletmeyin, iğrenç duruma sokmayın, kirli duruma düşmeyin. Tanrınız Rab benim. Kendinizi kutsayın ve kutsal olun. Çünkü ben kutsalım. Küçük kara hayvanlarının hiçbiriyle kendinizi kirletmeyin. Tanrınız olmak için sizi Mısır'dan çıkaran Rab benim. Kutsal olun, çünkü ben kutsalım"[90] ifadelerini kullanmaktadır. Buradaki vur-

---

[88] Moşe Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Vayikra* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2006), 164.

[89] Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Vayikra*, 164.

[90] Levililer 11:43-45.

gunun Tanrı'nın kutsal oluşuna ve İsrailoğullarının da yeme içme kurallarına riayet ederek kutsallaşacaklarına olduğu açıktır. Pasajda çok net bir şekilde yasak hayvanlarla kendilerini kirletmemeleri ve kutsal olmaları istenmektedir.[91]

Tevrat'ta yenilmesi uygun ve yasak olan hayvanlar bir liste hâlinde İsrailoğullarına bildirilmiştir. Bu hayvanlar ve özellikleri şu şekilde tasnif edilmiştir:[92]

- Karada yaşayan hayvanlardan çatal ve yarık tırnaklı, geviş getiren hayvanların tümü kaşerdir. Deve, kaya porsuğu ve tavşan geviş getirdiği hâlde çatal tırnaklı olmadığı için helal değildir. Domuz çatal ve yarık tırnaklıdır, ama geviş getirmez. Bu sebeple domuz da kaşer değildir. Gelincik, fare, kertenkele ve bukalemun kirli kabul edilmektedir.
- Deniz hayvanlarından pullu ve yüzgeçli olanlar kaşerdir. Pulsuz ve yüzgeçsiz hayvanlar kaşer değildir. Suda yaşayan hayvanlar için kriter pullu ve yüzgeçli olmalarıdır.
- Kuşlardan kartal, akbaba, çaylak, karga, baykuş, kukumav, karabatak, baykuş, akbaba, leylek ve yarasa gibi tiksindirici olanlar kaşer değildir.
- Böceklerden dört ayaklı ve kanatlı böceklerin hepsi kirli kabul edilmektedir. Dört ayaklı ve kanatlı olup ayaklarını sıçramak için kullanan bütün çekirge türleri, cırcırböceği ve ağustosböceği helaldir.

Anahatlarıyla bu şekilde prensipler zikredildikten sonra pasaj bazı detaylara da girerek yenilmesi yasak olan ve caiz olan durumlarla ilgili bazı bilgiler verilmektedir:

> Sizin için kirli sayılan küçük kara hayvanları bunlardır. Bunların leşine dokunan akşama kadar kirli sayılacaktır. Bunlardan birinin leşi neyin üzerine düşerse onu da kirletir. İster tahta kap, ister giysi, ister deri, ister çul olsun suya konmalıdır. Akşama kadar kirli sayılacak ve akşam temizlenmiş olacaktır. Bunlardan biri bir toprak kabın içine düşerse, kabın içindekiler kirli sayılacaktır. Toprak kap kırılmalıdır. Toprak kaptaki sulu yiyecek ve her içecek kirli sayılacaktır. Bunlardan birinin leşi neyin üzerine düşerse onu da kirletir. Üzerine düştüğü ister fırın olsun, ister ocak, parçalanmalıdır. Çünkü onlar kirlidir ve sizin için kirli sayılacaktır. Ancak kaynak ya da su sarnıcı

[91] Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Vayikra*, 198-199.
[92] Levililer 11. Bölüm; Tesniye 14:1-21.

temiz sayılacaktır; ama bunların leşine dokunan kirli sayılacaktır. Eğer bu hayvanlardan birinin leşi ekin tohumunun üzerine düşerse, o tohum temiz sayılacaktır. Ama suya konmuş tohumun içine düşerse, tohum sizin için kirlidir. Eti yenen hayvanlardan biri ölürse, leşine dokunan akşama kadar kirli sayılacaktır. Hayvanın leşinden yiyen giysilerini yıkayacak ve akşama kadar kirli sayılacaktır. Leşi taşıyan da giysilerini yıkayacak ve akşama kadar kirli sayılacaktır. Bütün küçük kara hayvanları iğrençtir. Yenmeyecektir. İster karnı üzerinde sürünen, ister dört ayaklı ya da çok ayaklı canlılar olsun, bunların hiçbirini yemeyeceksiniz. Çünkü bunlar iğrençtir. Bunların hiçbiriyle kendinizi kirletmeyin, iğrenç duruma sokmayın, kirli duruma düşmeyin. Tanrınız Rab benim. Kendinizi kutsayın ve kutsal olun. Çünkü ben kutsalım. Küçük kara hayvanlarının hiçbiriyle kendinizi kirletmeyin. Tanrınız olmak için sizi Mısır'dan çıkaran Rab benim. Kutsal olun, çünkü ben kutsalım. Kirli olanı temizden, eti yeneni eti yenmeyenden ayırt edebilmeniz için hayvanlar, kuşlar, suda küme hâlinde yaşayan bütün canlılar ve küçük kara hayvanlarıyla ilgili yasa budur.[93]

Pasajın sonundaki "Kirli olanı temizden, eti yeneni eti yenmeyenden ayırt edebilmeniz için hayvanlar, kuşlar, suda küme hâlinde yaşayan bütün canlılar ve küçük kara hayvanlarıyla ilgili yasa budur"[94] ifadeleri bunun Tanrı tarafından ortaya konan bir emir yasak listesi olduğunu ve mutlaka riayet edilmesi gerektiğini belirtmesi açısından önemlidir.

Bunların dışında kesimi usule uygun olmadığı müddetçe helal hayvanların etinden yemek de haramdır. Örneğin, inek eti helal olmasına rağmen usule uygun kesilmezse ya da inek bir yamaçtan düşüp kendiliğinden ölürse ya da ölü hâlde bulunursa bu durumda eti helal değildir. Yırtıcı vahşi hayvanlar ve bunların öldürdüğü hayvanlar da haram kabul edilmektedir. Tesniye'de "Kendiliğinden ölen hiçbir hayvanın etini yemeyeceksiniz. Ölü hayvanı yemesi için kentlerinizde yaşayan bir yabancıya verebilir ya da öteki yabancılara satabilirsiniz. Siz Tanrınız Rab için kutsal bir halksınız"[95] ifadeleriyle bu kural tesis edilmektedir. Bir de hayvanın kendisi kaşer olsa bile Yahudiler için kanlı et yemek haram olduğu için siyatik da-

[93] Levililer 11:31-47.

[94] Levililer 11. bölüm; Tesniye 14:1-21.

[95] Tesniye, 14:21.

marı gibi kanın temizlenmesinin çok güç olduğu, kanın damarlarda yerleştiği kısımları yemek de caiz değildir. Bu sebeple bonfile et caiz görülmemektedir.[96]

Sözlü gelenekte hayvanların kaşer olup olmamalarıyla ilgili başka işaretler de yer almaktadır. Örneğin, geviş getiren tüm hayvanların üst çenesinde dişleri vardır. Ama köpek dişleri yoktur. Dolayısıyla bir hayvanın toynakları parçalanmışsa ve yarık mı tek parça mı olduğu kontrol edilemiyorsa bu durumda geviş getirmesi beklenmeksizin üst çenesine bakılarak köpek dişi olup olmadığı kontrol edilebilir. Fakat bu işaret genç develer için geçerli değildir. Gelenekten bir diğer kriter de anüs bölgesi çevresindeki kasların özelliğidir. Eğer bu bölgedeki deriler enine ya da boyuna yırtılabiliyorsa hayvan kaşerdir. Bu sebeple hayvanın hem toynakları hem de ağzı yaralanmış ve geviş getirme ve toynağın çift/yarıklı olması test edilemiyorsa bu durumda anüs bölgesindeki kaslardan test edilebilir. İhtiyaç hâlinde hayvan kaşer bir hayvanmış gibi usulüne uygun kesilir sonrasında kaslarına bakılabilir.[97]

Konuyla ilgili bir diğer husus da kaşer olmayan bir hayvanın kaşer özellikleri taşıyan bir yavru dünyaya getirmesidir. Bu da "kaşer olmayandan çıkan kaşer değildir" prensibine göre yine kaşer kabul edilmez. Örneğin, deve geviş getirdiği hâlde toynakları yarık olmadığı için kaşer değildir. Fakat bir deve hem geviş getiren hem de tırnakları yarık bir yavru deve dünyaya getirse yani kaşer kriterlerine uyan bir yavru deve olsa da "kaşer olmayandan çıkan kaşer değildir" prensibince bu yavru da kaşer kabul edilmez. Diğer taraftan kaşer bir hayvandan doğan ve kaşer kriterlerine uymayan hayvan da "kaşerden doğan kaşerdir" prensibine göre kaşer kabul edilir Örneğin, bir inekten doğan yavrunun toynağı yarık olmasa bile inek kaşer olduğu için yavru da kaşer kabul edilir. Fakat doğumunun bilinmesi yani, inekten doğduğunun gözle görülmesi istenmektedir. Bir diğer ifadeyle kaşer olmayan başka bir hayvandan doğmuş olan bir yavru olması ihtimaline karşın doğumu şahit olunması gerekmektedir.[98]

Eti yenilebilecek ve yasak olan hayvanlarla ilgili pasajda "Tanrınız olmak için sizi Mısır'dan çıkaran Rab benim. Kutsal olun, çünkü ben kutsalım"[99] ifadesi de bazı işaretler içermektedir. Bazı yorumculara göre metinde çıkarmak fiili olarak

[96] Besalel, "Kaşerut", 2/314.
[97] Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Vayikra*, 169.
[98] Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Vayikra*, 168.
[99] Levililer 11:45.

yüceltmek kelimesi kullanılması özel bir amaca mebnidir. Tevrat'ın genelinde çıkarmak anlamı için İbranicedeki *hotsia* fiili tercih edilirken burada *maale* fiili tercih edilmektedir. *Maale* fiilinin kök anlamı da yükseltmek, yukarı kaldırmak ve yüceltmek şeklindedir. Bu durumda Tanrı, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkardığında onlara yeme içme kurallarıyla ilgili bir düzenleme yapmış ve böylece onları eski durumlarına kıyasla yüceltmiştir.[100]

b. Kaşer Kuralları

Yenilebilecek ve yenilmesi yasak hayvanların listesi Tevrat'ta Levililer ve Tesniye kitaplarında detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca hayvanların kaşer olup olmadığının nasıl bilineceği de temel prensip olarak ortaya konulmaktadır. Bir hayvanın kaşer olabilmesi için iki temel prensip bulunmaktadır. Bunlardan ilki toynaklarının yarık olması yani çift tırnaklı olması diğeri de yiyeceğini geviş getirerek yemesidir. Eti kaşer olan hayvanların aynı zamanda usulüne uygun bir şekilde kesilmesi gerekmektedir. Bu kesimi yapan kasaplara *şohet* adı verilmektedir. Kasabın Yahudi olması şarttır. Ayrıca hayvanın etini kanıyla birlikte yemek yasak olduğu için suyla ve tuzda bekletilerek kanın temizlenmesi şart koşulmuştur. Kesim yoluyla değil de hastalıktan ya da kayadan düşerek ölen veya yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanan hayvanların etlerinin yenmesi de yasaklanmıştır.[101]

Yahudi hukukunda genel bir kaide olarak kaşer hayvandan çıkan şey de kaşerdir. Kaşer olmayan hayvandan çıkan da kaşer değildir. Bu sebeple de yenilmesi helal olan hayvanın sütü ve yumurtası da helaldir. Eti kaşer olmayan hayvanın sütü de yumurtası da kaşer değildir. Bunun bilebildiğimiz tek istisnası arıdır. Arı kaşer olmadığı hâlde bal kaşerdir. Gelenekte bunun sebebi olarak balın, arının midesinden ve sindiriminden geçerek çıkmaması gösterilmektedir. Arının çiçeklerden topladığı polenleri, ağzında tutarak peteklere aktarması söz konusudur. Bu durumda da doğrudan arının vücudunun ürettiği bir besin olarak görülmemektedir.[102]

---

100 Farsi (ed.), *Tora ve Aftara: Vayikra*, 200.

101 Yusuf Altıntaş, *Yahudilikte Kavram ve Değerler* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2001), 122-123; Besalel, "Kaşerut", 2/314-315.

102 Nisim Behar, *Dini Uygulama Rehberi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2009), 165-166.

Kaşer kuralları çerçevesinde karşımıza çıkan bir diğer olgu da et ve süt ürünlerini bir arada tüketme yasağıdır. Bir diğer ifadeyle iki farklı kaşer yiyecek bir arada yenildiğinde her zaman helal olmamaktadır. Et ve süt ürünleri farklı gıdalar olarak kaşer iken bir arada tüketilmesi yasaklanmıştır. Bu yasağın kökeni "Oğlağı anasının sütünde haşlamayacaksın" (Çıkış, 23/19; 34/26, Tesniye, 14/28) cümlesine dayanmaktadır. Bu sadece et ile sınırlı değildir. Hayvanın yağı, suyu ve sütü de bu çerçevede değerlendirilmektedir. En geniş tanımıyla hayvansal gıdalarla süt ürünleri bir arada tüketilmemektedir. Bu yasağın devamı olarak içerisinde hem hayvansal gıda hem de süt ürünü bulunan ürünleri satıp onlardan gelir elde etmek de Yahudilere yasak kılınmıştır. Balık ve yumurtanın hem etli hem de sütlü gıdalarla yenilmesinde sakınca yoktur. Et ürünleri yedikten sonra altı saat geçene kadar süt ürünlerinin tüketilmemesi gerekmektedir. Zira etin ağızdaki etkisi ve kokusu geç çıkmaktadır. Diğer taraftan süt ürünü tüketildikten sonra ağız çalkalanıp diş fırçalanırsa et ürünü yemekte bir beis görülmemiştir. Bunun sebebi de sütün etkisinin hafif oluşudur.[103] Et ve süt ürünlerinin bir arada pişirilmesi ve yenmesi yasağı sadece büyükbaş hayvanlar için değil kümes hayvanları için de geçerlidir.

Et ve süt ürünleri için ayrı kap kacak bulundurulması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle sütlü bir ürünün yendiği çatalla et yenmez. Her türlü kap kacak, çatal, bıçak, tabak, sofra bezi, bulaşık bezi ve diğer mutfak gereçleri ayrı yerlerde saklanmalı, ayrı yıkanmalı ve ayrı bezlerle kurutulmalıdır. Bu sebeple zengin Yahudilerin evlerinde iki ayrı dolap bulunur. Tek dolaplı Yahudiler de dolaplarının bölmelerini et ve süt ürünü şeklinde düzenlerler. Kaşer lokantları da ya etlidir ya da sütlüdür.[104] Et ve süt ürünlerinin bir arada yeme yasağı çok detaylandırılmıştır. Örneğin, iki kişi bır masaya oturduğunda biri etli diğeri sütlü bir yemek yiyemezler. Ancak aralarında mesafe olur ve ikisinin de peçeteleri, ekmekleri, tuzlukları ve bardağı ayrı olur ve karıştırmazlarsa yiyebilirler.[105]

Yukarıda da kısace değinilen eti tuzlama işine son derece önem verilmektedir. Yahudilikte kaşer bir hayvanın etinin yenilebilmesi için öncelikle bir Yahudi kasap

[103] Behar, *Dını Uygulama Rehberi*, 167-170; Altıntaş, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 123-126.

[104] Altıntaş, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 126-128.

[105] Behar, *Dını Uygulama Rehberi*, 168.

tarafından usulüne uygun kesilmesi gerekmektedir. Ardından hayvan anatomisinde yetkin bir kişi hayvanın iç yağlarını ve siyatik siniri çıkarır. Bu iki kısım Yahudiler tarafından yenilmeyen yerlerdir. Ette ve damarlarda kanın kalmaması için önce et suda bekletilir sonra tuzlanır ardından tekrar yıkanır. Bunun için önce et tamamı su içinde kalacak şekilde bir tencerenin/kabın içerisinde yarım saat kadar bekletilir. Bu sürenin çok uzun olmaması gerekmektedir. Örneğin suda bekletme 24 saat olursa o et artık yenmez. Zira kan iyice etle bütünleşir ve tam olarak çıkarılamaz. Kesilen hayvanın etinin en geç üç gün içerisinde suya yatırılması gerekmektedir. Üç günden sonra suya yatırılan etin kanını su çıkaramaz. Et, sudan çıkarılınca üzerindeki suyun gitmesi için silkelenir ve ardından da tuza batırılır. Etin tuza batırılırken ne tam ıslak ne de tam kuru olması gerekir. Etin tuza batırıldığı kabın delikli olması ve altının yerle temas etmemesi gerekmektedir. Zira kanın deliklerden akması önemlidir. Ete sürülen tuzun ne çok kalın ne de çok ince olması gerekir. Burada amaç, tuzun etteki kanları emmesi ve çıkarmasıdır. Dondurucudan çıkarılan et oda sıcaklığına getirilmeden tuzlanmaz. Et, tuzda bir saat kadar bekletilmelidir. Daha önce et tuzlamak için kullanılan tuz bir daha aynı amaçla kullanılamaz. Bir saat geçtikten sonra et, alınır ve silkelenerek tuzlar dökülür. Daha sonra da et bir tencerede suyla yıkanır. Bazı Yahudi âlimler tuzlama imkânının olmadığı durumlarda etin ızgara yapmak suretiyle kanının akıtılmasını uygun görmüşlerdir.[106]

IV. Yahudi Geleneğinde Hayvan Hakları

Hayvanlar iyi bir şekilde muamele görmeyi hak eden varlıklardır. Bir arada yaşanan ortak dünyada onların yaşam alanlarınının da korunması önem arz etmektedir. Tanah'ta farklı hayvanlar üzerinden verilen örnekler de hayvanların, insanların zannettiği gibi sıradan ve basit bir yapıda olmadıklarını göstermektedir. Onlara Tanrı'nın planının bir parçası olarak bakmak davranışlarımızı iyi ayarlamamızı sağlayıp onlara fayda sağlayabileceği gibi bu düşünce ve niyetlerle kişiye de katkısı

[106] Behar, *Dini Uygulama Rehberi*, 172-175.

olacak bir bilinç geliştirmeye hizmet edecektir.[107] Bu bölümde Yahudilikte hayvanlara merhametle yaklaşılması gerektiğine dair anlatımlar ve buna bağlı olarak hayvan beslemek, avcılık, hayvanlar üzerinde deneyler gibi hususlar incelenecektir.

a. Yahudilikte Hayvanlara Yönelik Muamele

Hayvanlara merhamet gösterilmesi bağlamında Tanah'ta pek çok pasaj bulunmaktadır [108] Öncelikle İsrailoğullarına şeriat verilmeden önce bütün insanlığı kapsayacak şekilde canlı hayvandan et koparmamak emri bulunmaktadır. Bu emir, Nuh kanunlarından birisidir.[109] Bu kanun amaç ve hikmet yönünden İsrailoğullarına emredilen "canlı eti kanıyla birlikte yemeyeceksin"[110] emriyle aynı şeyi söylemektedir. Tevrat'ta hayvanlara şefkat gösterilmesi, gerek hayvanların kesim ve yeme işlemleri gerekse tarla işlerinde çalıştırılmarıyla ilgilidir. Levililer Kitabı'nda geçen "İster inek, ister davar olsun, hayvanla yavrusunu aynı gün kesmeyeceksiniz"[111] ifadesi Tanrı'nın hayvanlara gösterdiği şefkatin yansımalarından biridir. Kurban ibadeti için bile olsa, anne ile yavrunun aynı gün kesilmesini yasaklanmaktadır. Tevrat'ta hayvanlara şefkat ve merhamet kapsamındaki bir ·başka ifade şu şekildedir: "Harman döven öküzün ağzını bağlamayacaksın."[112] Buradaki emrin amacı da çalışan hayvanın canının çektiği otlardan yemesini engellemenin doğru olmamasıdır. Zira hayvan hem yorulmakta hem de acıkmaktadır. Bu sırada denk geldiği otları yemesi de hakkıdır. Ağızlık takıldığında ise bu mümkün olmayacaktır. Gözünün önünde otları görmesine rağmen ağzının kapatılmış olması sebebiyle yiyemesi de ayrıca bir eziyet olacaktır. Burada öküzün örnek verilmesi de o dönemler itibariyle bu işte en yaygın olarak kullanılan hayvanlar oluşundan kaynaklanmaktadır. Bir başka yerde de şu ifadelere rastlanmaktadır: "Çift sürmek için eşeği

---

[107] https://erlc.com/resource-library/articles/10-biblical-truths-about-animals, erişim 20 Mart 2020.

[108] Bu pasajlar ilgili yorum ve değerlendirmeler için bkz. Gross, "Jewish Animal Ethics", 424.

[109] Babil Talmudu, Sanhedrin, 56a-57a.

[110] Tekvin 9:4.

[111] Levililer 22:28.

[112] Tesniye 25:4.

öküzle birlikte koşmayacaksın."[113] Bunda temel amaç ikisinin tempolarının ve güçlerinin bir olmaması sebebiyle onlara sıkıntı vermemektir. Biri diğerinden daha güçlü olacağı için tempoya ayak uyduramayacak ve sıkıntı çekecektir. Buradaki eşek ve öküz örneği de o dönemler itibariyle denenen çiftleştirmelerden biri olduğu için İsraıloğulları bu konuda uyarılmaktadır.

Yahudilik hayvanlara zarar verilmesini kesin bir şekilde yasaklamaktadır. Tanrı'nın insanlarla olduğu gibi hayvanlarla da antlaşma yapması onların Tanrı nezdinde değerli varlıklar olduğunu göstermektedir. Bu sebeple de Tanrı'nın ciddiye aldığı bu varlıkların insanlar tarafından da ciddiye alınması ve iyi bir muamele görmeleri gerekmektedir. Tanah'ta bununla ilgili olarak "Doğru kişi hayvanıyla ilgilenir"[114] ifadesine rastlanmaktadır. İnsanların hayvanlara zarar vermemesi, en genel manada onları öldürmemesi ve eziyet etmemesi olarak ifade edilebilir. Yahudilik hayvanların öldürülmesine veya zarar verilmesine ancak ve ancak temel dini ve insani bir ihtiyaç söz konusu olduğunda izin vermiştir. Nitekim bu çerçevede gerek kurban sunularında gerekse yeme-içme ve giyim konularında hayvanlardan yararlanma meşru kabul edilmektedir. Ayrıca Tevrat, mezuza ve tefilin de hayvan derilerine yazılmaktadır.[115] Her halükarda bu ihtiyacın nerede başlayıp nerede bittiği Yahudi âlimler arasında tartışma konusu olmuştur.[116]

Yahudi geleneğinde hayvanlara müşfik davranmak ve onları incitmemekle ilgili pek çok anlatıma rastlanabilir. Örneğin İbn Ezra (ö. 1164), "Komşunu kendin gibi seveceksin" ifadesine sahip olduğu şeyleri de katmaktadır.[117] Araştırmacılar İbn Ezra'nın burada hayvanları da kapsama dâhil ettiğini düşünmektedirler. Yahudi geleneğinde hayvanlara merhametle davranmanın üç temel fayda içerdiği düşünülmektedir. Bunlardan ilki, hayvanlara merhamet etmek Tanrı tarafından sevap kazanmaya ve ödüllendirilmeye vesile olan bir erdemdir. İkincisi, erdem yönüyle

113 Tesniye 22:10.

114 Meseller 12:10.

115 https://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/jewishethics/animals_1.shtml, 20.03.2020.

116 Shlomo M. Brody, "Cruelty to Animals", *A Guide to the Complex: Contempary Halakhic Debates* (Jerusalem: Maggid Books, 2014), 102.

117 İbn Ezra, Levililer, 19/18.

yüksek seciyeye sahip insanlarda hayvanlara yönelik merhamet daha yüksek olmaktadır. Bu yönüyle de hayvanlara merhamet etmek bir seviyeye işaret etmekte ve varılacak bir hedef olarak bireyin önüne konulmaktadır. Üçüncüsü de hayvanlara merhamet göstermek, insanlara da merhamet ve şefkatle yanaşmaya vesile olmakta ve bu konudaki kabiliyeti artırmaktadır.[118] Birinci gruptaki vesile Tesniye Kitabı'nda şu sözlerle ifade edilmektedir: "Yolda raslantıyla ağaçta ya da yerde bir kuş yuvası görürseniz, ana kuş yavruların ya da yumurtaların üzerinde oturuyorsa, anayı yavrularıyla birlikte almayacaksınız. Yavruları kendiniz için alabilirsiniz, ama anayı kesinlikle özgür bırakacaksınız. Öyle ki üzerinize iyilik gelsin ve ömrünüz uzun olsun."[119] Görüldüğü üzere burada hayvanlara gösterilen şefkat kişinin üzerine iyilik gelmesi ve ömrün uzun olması olarak dönecektir. İkinci gruptaki erdem içinse kişinin bu noktada hassas olması gerekmektedir. Bunun Tanah içerisinden örneği de "Doğru kişi hayvanıyla ilgilenir"[120] ifadesine dayandırılmaktadır. Bu yaklaşıma bir diğer delil olarak da İbrahim'in hizmetçisinin İshak'a eş seçerken koyduğu kriterdir. Hizmetçi, kendisine ve hayvanlara su veren kızın eş olarak seçilmesini kriter olarak belirlemiştir. Rebeka da sadece hizmetçiye su vermekle kalmayıp aynı zamanda develeri için de su çekmiştir.[121] Bu davranışı onun erdemli bir insan olduğunu göstermektedir. Üçüncü gruba örnek olarak da "Harman döven öküzün ağzını bağlamayacaksın"[122] cümlesi örnek gösterilmektedir. Böylece hayvanlara anlayışla yaklaşan ve onlara eziyet etmemeyi öğrenen kişi diğer insanlara da kendisine de şefkat ve merhametle yaklaşacaktır.[123]

Tanrı'nın hayvanlara yönelik şefkatli tavrı tufan sonrası şu sözlerle dile getirilmiştir: "Sonra Tanrı Nuh'u ve gemideki evcil ve yabanıl hayvanları anımsadı. Yeryüzünde bir rüzgâr estirdi, sular alçalmaya başladı."[124] Yahudi geleneğinde bu pasaj Tanrı'nın hayvanlara şefkatini ifade etmesi açısından önem arz etmektedir. Zira gelenek gemi yolculuğu sırasında fırtına çıkması durumda gemideki insanların, eşyaları ve varsa hayvanları atacağını, bu tür durumlarda insanların esas alındı-

---

[118] Gross, "Jewish Animal Ethics", 422.
[119] Tesniye 22:6, 7.
[120] Meseller 12:10.
[121] Tekvin 24:44.
[122] Tesniye 25:4
[123] Gross, "Jewish Animal Ethics", 422-423.
[124] Tekvin 8:1.

ğını ve hayvanların gözden çıkarılacağını belirtmektedir. Fakat tufan öncesi ve sonrasında Tanrı Nuh'u ve hayvanları da düşünmüştür. Burada hayvanlara da insanlar gibi değer atfedilmiştir.[125]

Bir başka örnek Hz. İbrahim'in hayatında karşımıza çıkmaktadır. Hz. İbrahim yaşlandığında hizmetkârına, "Yerin göğün Tanrısı Rabbin adıyla ant içmeni istiyorum. Aralarında yaşadığım Kenanlılardan oğluma kız almayacaksın. Oğlum İshak'a kız almak için benim ülkeme, akrabalarımın yanına gideceksin" demiştir. Hizmetkâr, Aram-Naharayim'e, Nahor'un yaşadığı kente gitmiş ve develerini kentin dışındaki kuyunun yanına çöktürmüştü. Akşamüzeri kızların su almak için dışarı çıkacakları zamandı. Hizmetkâr, "Ya Rab, efendim İbrahim'in Tanrısı, yalvarırım bugün beni başarılı kıl" diye dua etti, "Efendim İbrahim'e iyilik yap. İşte, pınarın başında bekliyorum. Kentin kızları su almaya geliyorlar. Birine, "Lütfen testini indir, biraz su içeyim" diyeceğim. O da, "Sen iç, ben de develerine içireyim" derse, bileceğim ki o kız kulun İshak için seçtiğin kızdır. Böylece efendime iyilik yaptığını anlayacağım." Hizmetkâr, duasını bitirmeden Rebeka görünmüştü. Su testisini pınardan doldurup gelirken hizmetkâr, Rebeka'ya "lütfen su testinden biraz su ver, içeyim" diye rica etti. Rebeka hemen su vermekle yetinmeyip bir de "Develerin için de su çekeyim ki kanıncaya kadar içsinler" dedi.[126] Bu pasajda İshak'ın eşi Rebeka'nın seçilmesinde önemli bir kriter olarak hayvanlara şefkat ve merhametle yaklaşmak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim'in hizmetkârının hem kendisine hem de develere su verecek kızı gelin olarak alacağını kriter olarak koyması, hem insanlara hem hayvanlara karşı merhametli birisi seçmek istediğini göstermektedir. Ayrıca metin bunu çok büyük bir erdem olarak zikretmektedir.[127]

Benzer bir anlatım Yakup'la ilgili görülmektedir. Tevrat'taki pasajda "Yakup Sukkot'a gitti. Orada kendine ev, hayvanlarına barınaklar yaptı. Bu yüzden oraya Sukkot adını verdi"[128] ifadelerine yer verilmektedir. Burada da Yakup'un hayvanlara barınak yapması onlara şefkat ve merhamet ile yaklaşma açısından dikkate sunulmuştur. Hayvanlara şefkat ve merhametle yaklaşmakla ilgili en meşhur örnek-

---

[125] Bkz. Joshua M. Moritz, "Animals and the Image of God in the Bible and Beyond." *Dialog: A Journal of Theology* 48/2 (2009), 1-5.

[126] Tekvin 24:1-19.

[127] https://www.jewishveg.org/DSbiblecommentaries.html, erişim 20 Mart 2020.

[128] Tekvin 33:17.

lerden birisi de kuş yuvasıyla ilgilidir. İlgili pasaj şu şekildedir: "Yolda raslantıyla ağaçta ya da yerde bir kuş yuvası görürseniz, ana kuş yavruların ya da yumurtaların üzerinde oturuyorsa, anayı yavrularıyla birlikte almayacaksınız. Yavruları kendiniz için alabilirsiniz ama anayı kesinlikle özgür bırakacaksınız. Öyle ki üzerinize iyilik gelsin ve ömrünüz uzun olsun."[129] Bu cümleyle ilgili farklı yorumlar yapılmıştır Öncelikle bir türün bütün bireylerinin alınmaması birinci ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle eğer kişi ihtiyaçları çerçevesinde hayvanı yemek/almak veya etinden sütünden derisinden ve tüyünden yararlanmak zorunda olsa da orada bulunan türün bütün üyelerini almayarak neslin devamını sağlayacaktır. Bu aynı zamanda şefkat ve merhamet olup diğer taraftan ekosistemin korunması adına önem arz etmektedir.[130]

Tanrı'nın hayvanlara yönelik merhametle muamelesi Yunus peygamberin kavminin helakıyla ilgili olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yunus peygamberin Ninova halkını yok etmesi için Tanrı'ya yalvarması neticesinde Tanrı, onun bu fikrinin doğru olmadığını ifade ederken "Ben Ninova'ya, o koca kente acımayayım mı? O kentte sağını solundan ayırt edemeyen yüz yirmi bini aşkın insan çok sayıda hayvan var"[131] şeklinde cevap vermektedir. Tanrı'nın burada sadece insanları değil hayvanları da düşünerek merhamet ettiği görülmektedir. Yine Mezmurlar'da Tanrı'nın hayvanlar için ot yetiştirdiği ifade edilmektedir. Devam eden cümlelerde genç aslanların Tanrı'dan yiyecek istedikleri belirtilerek Tanrı'nın hayvanların rızkını tedarik ettiği belirtilmektedir. İlgili pasajda yeryüzünde büyük küçük sayısız yaratığın olduğu ve hepsinin rızkını Tanrı'dan beklediği ifade edilmektedir. Bu ifadelerde de Tanrı'nın hayvanlar için merhamet ve şefkatle yaşamlarını idare ettirmesi nazar-ı dikkate verilmektedir.[132]

Tanah'ta İsrailoğullarının ileri gelenlerinin çobanlık yaptıkları anlatılmaktadır. Bunlar arasında Yakup, Musa ve Davud gelmektedir.[133] Gelenekte Hz. Musa'nın İsrailoğullarına önderlik edişi de hayvanlara gösterdiği şefkatin sonucu olarak anlatılmaktadır. Hikâyeye göre bir gün Hz. Musa sürüsünü güderken koyun-

---

129 Tesniye 22:6, 7.

130 Nahmanides, Tesniye, 22:6-7.

131 Yunus 4:11.

132 https://erlc.com/resource-library/articles/10-biblical-truths-about-animals, 20 Mart 2020.

133 Tekvin 30. bölüm; Çıkış 31. bölüm; I. Samuel 17. bölüm.

lardan birisi sürüden kaçmış ve Musa da peşinden gitmiştir. Koyun bir su birikintisi bularak oradan içmeye başlamış. Musa hayvanın susuzluktan ötürü kaçtığını fark etmiş ve koyuna acımıştır. Koyunun yorgun ve bitkin olduğunu fark ederek omzuna alarak sürüye kadar taşımıştır. Tanrı da onu bu davranışından ötürü kutsamış ve "Madem bir insanın sürüsüne bu kadar hassasiyet gösteriyorsun, benim sürümü de (İsrailoğulları) sen güdeceksin" demiştir.[134]

Gelenekte ayrıca hayvanlara şefkat gösteren ve bu sebeple kutsanan İsrailoğullarına dair anekdotlar anlatılmaktadır. Benzer şekilde hayvanlara eziyet eden insanların da cezalandırıldığı anlatılmaktadır. Talmud'da Rabbi Yehuda ha-Nasi'ye dair ilginç bir hikâye nakledilmektedir. Buna göre Rabbi Yehuda, kesilmeye götürülen bir danaya karşı merhametsiz davranmış ve "devam et, zaten bunun için yaratıldın" diyerek seslenmiştir. Bu sebeple de Tanrı kendisine acı çektirmiş ve bu merhametsizliği karşısında yıllarca böbrek taşından rahatsızlık çekmiştir. Bir gün hizmetçisi evi süpürürken yuvalarından çıkan birkaç küçük hayvanı da süpürmeye başlayınca Yehuda ha-Nasi de hizmetçisine onlara dokunmamasını söyleyerek hayvanların zarar görmeden gitmelerini sağlamıştır. Bunun üzerine hayvanlara şefkat göstermeye başladığı için Tanrı da rahatsızlığını gidermiştir.[135]

Yahudi geleneği içerisinde özellikle modern hareketler arasında et yemekten vazgeçilmesi teşvik edilerek vejetaryenliğin yaygınlaşması istenmektedir. Bununla birlikte Ortodoks otoriter vejetaryenlığı caiz görmekle birlikte et yemede bir mahzur olmadığını belirtmektedirler. Bunda da hayvanlara zarar vermeme prensibi esas alınmaktadır.[136] Yahudi hukukuna göre acı çeken ve yaralı hayvanları kurtarmak için Şabat yasaklarını ihlal etmeye izin verilmiştir.[137]

b. Hayvan Beslemek, Avcılık ve Deneyler

Yahudi hukuku evcil hayvan beslemeyi yasaklamamaktadır. Nitekim birçok Yahudi, köpek, kedi gibi ev hayvanları beslemektedir. Bununla birlikte hayvan besleyenlere yönelik bazı yükümlülükler getirildiği görülmektedir. Öncelikle kişinin kendisinden önce hayvanlarını doyurması gerektiği ifade edilmiştir. Hahamlar,

[134] Şemot Raba, 2/2.
[135] Babil Talmudu, Baba Metzia, 85a.
[136] Gross, "Jewish Animal Ethics", 421-422, 425-426.
[137] http://www.jewfaq.org/animals.htm#, erişim 20 Mart 2020.

kişinin doyuramayacağı bir hayvanı almaması gerektiğini belirtmişlerdir. Diğer hayvanlar gibi ev hayvanlarının da Şabat günü dinlenmesi gerektiği için kişi, köpeğine herhangi bir eşyayı getirtme hakkına sahip değildir. Yahudi hukukunda bazı detay hususlar da tartışma konusudur. Örneğin, bazı kaynaklar ev hayvanlarını Şabat günü dokunulması yasak objeler olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Şabat günü köpekle yürümek caiz görülürken, köpeğin kaçması durumunda yakalamak için çaba gösterilmesi uygun görülmemiştir.[138]

Kedi ve köpek örneğinde olduğu gibi yenilmesi yasak hayvanların beslenmesinde bir sakınca görülmemiştir. Kaşer olmayan yiyeceklerin ev hayvanlarına verilmesi de caizdir. Nitekim genel bir kural olarak yenilmediği müddetçe kaşer olmayan hayvanların ürünleri kullanmak caizdir. Örneğin, domuz derisinden yapılmış eldiven giymek caizdir. Bununla birilkte et ve süt ürünlerinin karışık olduğu ürünlerden istifade etmek yasaklanmıştır. Benzer şekilde bu tür ürünleri evde beslenen hayvanlara yedirmek de yasaklanmıştır. Belirli özel günlerde Yahudilere uygulanan yasakların hayvanlara da uygulanması gerektiği düşünülmektedir. Örneğin, Pesah bayramında Yahudiler mayalı yiyecekler tüketmezler. Bu dönemde evde beslenen hayvanlara da mayalı yiyecekler verilmesi yasaklanmıştır. Bayram dönemlerinde hayvanlarına bu titizliği gösteremeyecek olanların hayvanlarını bayram süresince Yahudi olmayan arkadaşlarına sembolik olarak satmaları ve bayramdan sonra tekrar almaları önerilmektedir.[139]

Yahudilerin en fazla besledikleri hayvanlar kedi ve köpektir. Kedi birçok açıdan olumlu bir çağrışım yaparken köpekle ilgili Yahudi kaynaklarında farklı algılar olduğu görülmektedir.[140] Bazı araştırmacılar köpek anlamına gelen *kelev* kelimesinin *kol lev* (bütün kalp) kelimesinden geldiğini, bunun da köpeğin sahibine tam kalbiyle sadık oluşundan mülhem olduğunu iddia etmektedirler. Çıkış 22:30'da kaşer olmayan etin köpeklere atılması tavsiye edilmektedir. Yine Mısır'dan çıkış sırasında hiçbir köpeğin havlamadığı bilgisi de ilginç bir anekdottur: "Musa Firavun'a şöyle dedi: "Rab diyor ki, gece yarısı Mısır'ı boydan boya geçeceğim. Tahtında oturan Firavun'un ilk çocuğundan, değirmendeki kadın kölenin ilk çocuğuna kadar, hayvanlar da içinde olmak üzere Mısır'daki bütün ilk doğanlar ölecek. Bütün

---

138 http://www.jewfaq.org/animals.htm#, erişim 20 Mart 2020.
139 http://www.jewfaq.org/animals.htm#, erişim 20 Mart 2020.
140 Wood, *Bible Animals*, 39-49.

Mısır'da benzeri ne görülmüş, ne de görülecek büyük bir feryat kopacak. İsraillilere ya da hayvanlarına bir köpek bile havlamayacak. O zaman Rabbin İsrailliler'le Mısırlılara nasıl farklı davrandığını anlayacaksınız."[141] Gelenekte köpeklerin havlamaması İsrailoğullarının tarlalarda vahşi hayvanlar tarafından öldürülen hayvanlarının etlerini köpeklere vermesinden kaynaklandığı şeklinde açıklanmaktadır.

Talmud'da da köpekle ilgili bazı olumsuz anlatımlara yer verilmektedir. Örneğin köpek yetiştirenler lanetlenmiştir. Yine bir kadının kendisine köpeğin havlamasından ötürü çocuğunu düşürdüğü nakledilmektedir.[142] İbn Meymun, güvenlik hariç köpek beslenilmesine olumlu yaklaşmamıştır. Köpeği olanların köpeklerini zincirlemeleri gerektiğini belirten müellif, güvenlik sorunu olan sınır bölgelerinde yaşayan kişilerin geceleri köpeklerini salabileceklerini belirtmektedir.[143] Şulhan Aruh sadece hırçın köpeklerin bağlanmasının yeterli olacağını söylemektedir. 16. yüzyıl Polonya hahamlarından Rabbi Moşe Isserles ise benzer şekilde zararı dokunacağından endişe edilen köpeklerin bağlanması gerektiğini belirtmektedir. Almanya hahamlarından (18. yy.) Rabbi Yakov Emden ise ekonomik ve güvenlik gerekçesiyle köpek beslenmesine izin vermektedir. Ona göre hobi için köpek beslemek Hristiyanların işidir. Bununla birlikte günümüz itibariyle Yahudi hukukundaki genel eğilim hobi amaçlı da olsa köpek beslemekte bir sakınca olmadığı şeklindedir.[144]

Yahudi geleneği hayvanlar üzerinde deney yapılmasına belli şartlarda müsaade etmektedir. Bunlar insanlığın faydasına olması amacıyla yapılan deneyler olması ve hayvan üzerinde gereksiz acı veren deneyler olmaması şartına bağlıdır. Yahudi hukukunda hayvanların kısırlaştırılması yasaklanmıştır. Bununla birlikte başkaları tarafından kısırlaştırılmış bir hayvanı satın almak ya da beslemekte sakınca görülmemiştir. Ayrıca ihtiyaç dışında kedilerin tırnaklarını, kulaklarını veya kuyruklarını kesmek de hayvanlara zarar vereceği gerekçesiyle yasaklanmıştır. Kısırlaştırma durumunda olduğu gibi bunda da bu hâle getirilmiş hayvanları beslemeye izin verilmiştir.[145]

Balık tutmak ve avcılık da Yahudi hukukunda tartışma konusudur. Öncelikle balık tutmak, avcılığa kıyasla daha makul görülmüştür. Bunda bazı gerekçeler sıralanmaktadır. İlk olarak balığın yiyecek amaçlı tutulmasıdır. Bir diğer ifadeyle avcı-

---

141 Çıkış 11:4-7.

142 Babil Talmudu, Baba Kama, 79b, 83a.

143 İbn Meymun, Mişne Tora, Hilhot Nizkey Mamon, 5/9.

144 https://www.myjewishlearning.com/article/judaism-dogs/, erişim 20 Mart 2020.

145 http://www.jewfaq.org/animals.htm#, erişim 20 Mart 2020.

lıkta olduğu gibi balık tutmada hobi yönü sınırlıdır. İkincisi husus da balıkların avlanan hayvanlar gibi acı çekmemeleridir. Balıkların kancaya ya da ağa takılmaları durumunda avlanan hayvanlar gibi acı çekip çekmedikleri tam olarak bilinememektedir. Fakat insan açısından bakıldığında avcılığa kıyasla balık tutmada "kan dökme" söz konusu değildir. Bu sebeple de Yahudi hukukunda balık tutmaya daha hoşgörülü davranılmaktadır.[146]

Yahudi geleneği spor amaçlı ve hobi olarak avlanmayı yasaklamaktadır. Yahudi âlimler her ne kadar avcılıkla ilgili temel dini kaynaklarda bir yasak olmasa da Tanah'ta avcılık yaptıkları söylenen Nemrud ve Esav isimli iki karakterin de kötü karakter oluşu sebebiyle avcılığı uygun görmemektedirler.[147] Zira Tanah'ta sınırlı sayıda geçen bu durumda verilen iki örneğin de kötü insanlar olması Tevrat'ın Yahudilere bir şey söylemek istediği şeklinde anlaşılmaktadır. Modern dönem Yahudi âlimler, hobi amaçlı avcılık faaliyetini özel bir gerekçe olmaksızın "hayvanlara zarar verme (*tsa'ar ba'ley hayim*)" kapsamında değerlendirmekte ve uygun görmemektedirler.[148]

Talmud'da putperestlerin avcılık faaliyetlerine katılmayanlar övülmektedir.[149] İlgili metin, hobi amaçlı avlanmayı putperest âdeti olarak sunmaktadır. Bazı Yahudi kaynaklarında da avlanmak, kan dökücülük olarak resmedilmektedir. Temel insan ihtiyaçlarının dışındaki hayvan öldürmeler, Yahudi bireylere yakışmayan ve uzak durmaları gereken eylemler olarak tanımlanmaktadır. Hatta bazı düşünürler hobi amaçlı avlanan bireylerin, bunun için hesaba çekileceklerini belirtmektedir. Yine bazı kaynaklarda da hayvanı avlamak maksadıyla kovalamak da Yahudi hukukundaki "hayvanlara zarar verme" yasağı kapsamında değerlendirilmiştir.[150]

---

146 Natan Slifkin-Nosson Slifkin, *Man and Beast: Our Relationships with Animals in Jewish Law and Thought* (Brooklyn: Yashar Books, 2006), 187-188.

147 Slifkin vd., *Man and Beast: Our Relationships with Animals in Jewish Law and Thought*, 177-188.

148 Shlomo M. Brody, "Hunting and Experimantation on Animals", *A Guide to the Complex: Contempary Halakhic Debates* (Jerusalem: Maggid Books, 2014), 105. Ayrıca bkz. https://outorah.org/p/5666/, erişim 20 Mart 2020.

149 Babil Talmudu, Avoda Zara, 18b.

150 Slifkin vd., *Man and Beast: Our Relationships with Animals in Jewish Law and Thought*, 183-185.

Talmud'da Davud'un, şahiniyle birlikte ava çıktığından, gördüğü geyiğe ok attığından bahsedilmektedir.[151] Avcılığa hoş bakmayan Yahudi geleneği, Davud'un avlanmasına meşru gerekçeler üretmeye çalışmıştır. Bazı yorumlara göre Davud, çok iyi bir avcıydı ve oku da çok keskindi. Bu sebeple de attığı oklarla tek atışta hayvanları öldürüyor ve uygun bir kesim yapmış gibi oluyordu. Başka yorumlarda da Davud'un, sarayında beslediği köpeklerin yiyecek ihtiyacını karşılamak için avlandığı nakledilmektedir. Bazıları da geyiğin derisinin Sefer Tora yazmak için kullanılacağını, Davud'un da bu sebeple geyik avladığını iddia etmişlerdir. Bu görüşleri zayıf bulan bir başka grup da Davud'un kendi tabiatında bulunan sert ve acımasız duyguları insanlara yöneltmektense avcılık yaparak hayvanlar üzerinde gösterdiğini iddia etmektedir. Böylece Davud, bu duyguların daha az zararla dışarıya çıkmasını sağlamaktadır.[152]

Yahudilikte hayvan kesim yöntemi sırasındaki uygulamalar, hayvan hakları savunucuları tarafından ciddi bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Yahudilikte hayvanın tek bir bıçak çalmayla boğazının kesilmesi istenmektedir. Keskin bir bıçak olması zorunludur.[153] Hayvanın kanının tamamen akıtılması beklenmelidir. Yahudi hukukunda farklı endişelerden dolayı şoklama suretiyle hayvan kesimi uygun görülmemektedir.[154] Hayvanlara eziyet vermemek kuralı, hayvan kesimleri için de söz konusudur. Bununla birlikte internet ortamında Yahudi kasapların hayvan kesim videoları buna çok da riayet edilmediğini ve hayvanların eziyet çektiklerini göstermektedir. Bu durum, Yahudiler arasında çok ciddi tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Benzer sorun fabrika ortamlarında yetiştirilen kümes hayvanları için de geçerlidir. Yahudi çevreler bu noktada sağlıklı bir politika geliştirilmemesinden yakınmaktadırlar. Bunun en tipik yansıması da Tevrat'ta yer alan ve gayet açık olan Şabat günü hayvanın da dinlenmesi kuralının çiğnenmesidir. Bunun dışında tavukların kımıldayamayacak derecede sıkışık bir ortamda yumurtlamaya zorlanması da

151 Babil Talmudu, Sanhedrin, 95a.

152 Slifkin vd., *Man and Beast: Our Relationships with Animals in Jewish Law and Thought*, 185-187.

153 https://www.shechitauk.org/faq/, erişim 20 Mart 2020.

154 https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/222246/jewish/Whats-Wrong-with-Stunning.htm, erişim 20 Mart 2020.

hayvanlara yapılan eziyetler arasında olup Yahudilerin henüz dikkatlerine girmemiş temel sorunlarından birisi olarak dile getirilmektedir.[155] Özellikle de kasaplık sertifikası veren birçok yer sorgulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte bu tip tepkiler genellikle hayvan hakları savunucuları ve modern Yahudiler arasından çıkmaktadır.

Sonuç

Yahudilikte hayvanlar âlemini ve hayvan haklarını incelediğimiz bu çalışmamızda ulaşılan sonuçları şu şekilde maddelendirmek mümkündür:

I. Tanah'ta hayvanlarla ilgili anlatımlara baktığımızda hayvanların gerek yaratılış sırasında gerekse eti yenilip yenilmeyecek hayvanların listelenmesi sırasında tasnifin, yaşadıkları yer itibariyle yapıldığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle Tanah'ta en genel bir tasnifle hayvanların karada, denizde ve havada yaşayanlar şeklinde tasnife tabi tutulduğu görülmektedir. Bu hayvanların bazılarının sembolik özellikleri belli pasajlarda özel anlatımların içerisinde öne çıkarılmaktadır. Gelenek içerisinde de bu anlatımlar kıssadan hisse mantığıyla yorumlanıp değerlendirilmektedir.

II. Kökeni Tevrat'a dayanan kaşer kuralları Yahudilikte çok önemli bir yer tutmaktadır. Kaşer kuralları aynı zamanda yaşadıkları bölgelere göre tasnif edilen hayvanların bir de yenilip yenilmemelerine göre yapılan ikinci bir tür tasnif olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevrat'ın konuyla ilgili pasajı ve Tevrat tefsirlerindeki yorumlar dikkatlice incelendiğinde kaşer kurallarındaki amacın fiziki bir hijyenden çok ruhun cilalanması ve bu vesileyle de körelmesinin önüne geçilmesi olduğu görülmektedir. Tevrat'ın açık ifadesiyle kaşer kurallarının tesisi, Yahudileri "kutsallaştırmak" içindir. Bu kutsallaştırma da manevi yönden arınma ve ruhu temizleme yoluyla mümkün olmaktadır ki bu hedefe en pratik şekilde kaşer kurallarına riayet ederek ulaşılabilir.

---

155 Gross, "Jewish Animal Ethics", 426-429. Konuyla ilgili Muhafazakâr Yahudi hahamlarından bazı girişimler yapılmış fakat ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Çalışmalar için bkz. http://www.magentzedek.org/, erişim 19 Mart 2020.

III. Hayvanlara şefkat ve merhamet göstermek başta Tevrat olmak üzere Yahudi dini literatüründe çok yoğun bir şekilde vurgulanan bir erdemdir. Bu şefkat ve merhamet, tarlada çalıştırılan hayvanlarla ilgili olduğu gibi yolda karşılaşılan ya da kurban edilecek hayvanlar için de geçerlidir. Yahudi geleneği, hayvanlara şefkat ve merhamet göstermenin insanın da hilim sahibi olmasına vesile olacağını ve bu davranışın Tanrı tarafından ödüllendirileceğini vurgulamaktadır. Nitekim Yahudi dini literatürü, hayvanlara iyi davrandığı için ödüllendirilen, kötü davrandığı için cezalandırılan insanların hikâyeleriyle doludur.

IV. Günümüzde insanlığın bilinç düzeyi ve hassasiyetlerinin gelişmesine paralel olarak hayvan hakları da dikkate alınan konulardandır. Gerek Yahudilerin hayvan kesimleriyle ilgili gerekse hayvan eti yemekten uzak durulmasına yönelik hem Yahudi hem de Yahudi olmayan çevrelerden tepkiler gelmektedir. Özellikle modern Yahudi akımlarının hayvan eti tüketilmemesine yönelik çabaları dikkat çekicidir Bu noktada Yahudilerin kurbanlarını keserken hayvanlara eziyet ettiklerine dair internet ortamında dolaşan videolar da Yahudi çevreleri zor durumda bırakmaktadır. Her halükarda bu durum, Ortodoks Yahudilerle modern Yahudi akımları arasında tartışılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Altıntaş, Yusuf. *Yahudilikte Kavram ve Değerler.* İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2001.

Amsel, Nachum. *Encyclopedia of Jewish Values.* Jerusalem: Urim Publications, 2015.

Baron, Salo Wittmayer. *A Social and Religious History of the Jews.* New York: Columbia University Press, 1957.

Behar, Nisim. *Dini Uygulama Rehberi.* İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2009.

Besalel, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi.* İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2001.

Bezalel, Judah Loew ben (Maharal). *Tiferet Yisrael.* çev. Ramon Widmonte. New York: Urim Publications, 2017.

Brody. Shlomo M. *A Guide to the Complex: Contempary Halakhic Debates.* Jerusalem: Maggid Books, 2014.

Deysel, Lesley Claire Frances. *Animal Names and Categorisation in the Hebrew Bible: A Textual and Cognitive Approach.* Pretoria: University of Pretoria, Department of Ancient Languages and Culture, Doktora Tezi, 2017.

Drummond, James. *The Jewish Messiah.* London: Longmans Green, 1877.

Farsi, Moşe (ed.). *Tora ve Aftara: Bamidbar.* İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2007.

Farsi, Moşe (ed.). *Tora ve Aftara: Bereşit.* İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2002.

Farsi, Moşe (ed.). *Tora ve Aftara: Vayikra.* İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ., 2006.

Frisch, Amos. "The Story of Balaam's She-Ass (Numbers 22:21–35): A New Literary Insight". *Hebrew Studies* 56/1 (2015), 103-113.

Gross, Aaron S. "Jewish Animal Ethics". *The Oxford Handbook of Jewish Ethics and Morality,* ed. Elliot N. Dorff and Jonathan K. Crane. 419-432. New York: Oxford University Press, 2013.

Har-Peled, *The Dialogical Beast. The Identification of Rome with the Pig in Early Rabbinic Literature.* Baltimore: Johns Hopkins University, Doktora Tezi, 2013.

Hayon, Yehuda. *Otsrot Aharit ha-Yamim.* Bney Barak, 2000.

İbn Meymun, Musa. *Delâletü'l-Hâirîn.* tahk. Hüseyin Atay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, 1974.

Jellinek, Adolph. "Nistarot şel Rabbi Şim'on bar Yohay". *Beyt ha-Midraş.* Leipzig, 1855.

Kahn, Ari D. *Echoes of Eden: Sefer Vayikra.* Kudüs: Gefen Publishing House, 2013.

Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2002.

Kurt, Ali Osman "Yahudilik'te Koşer ve Koşer Ekonomisi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2010), 103-149.

Moritz, Joshua M. "Animals and the Image of God in the Bible and Beyond". *Dialog: A Journal of Theology* 48/2 (2009), 1-5.

Patai, Raphael. *The Messiah Texts*. Detroit: Wayne State University Press, 1979.

Slifkin, Natan-Nosson Slifkin. *Man and Beast: Our Relationships with Animals in Jewish Law and Thought*. Brooklyn: Yashar Books, 2006.

Uehlinger, C. "Leviathan". *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, ed. Karel Van Der Toorn, Bob Becking, Pieter W. Van Der Horst. 511-514. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1999.

Wood, J. G. *Bible Animals*. London: Longmans, Green, Reader, And Dyer, 1869.

Zar, Eliyahu. *Sefer Hine Yamim Baim*. Bney Barak: Yeşivat Toldot Yisthak, 2005.

İnternet Kaynakları

https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/222246/jewish/Whats-Wrong-with-Stunning.htm, erişim 20 Mart 2020.

https://erlc.com/resource-library/articles/10-biblical-truths-about-animals, erişim 20 Mart 2020.

https://www.myjewishlearning.com/article/judaism-dogs/, erişim 20 Mart 2020.

https://erlc.com/resource-library/articles/10-biblical-truths-about-animals, erişim 20 Mart 2020.

https://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/jewishethics/animals_1.shtml, 20.03.20 20.

http://www.jewishencyclopedia.com/articles/1539-animals-of-the-bible, erişim 20 Mart 2020.

https://erlc.com/resource-library/articles/10-biblical-truths-about-animals, erişim 20 Mart 2020.

https://www.aish.com/atr/Animal_Souls.html, 15.03.2020.

http://www.magentzedek.org/, erişim 19 Mart 2020.

https://outorah.org/p/5666/, erişim 20 Mart 2020.

https://www.shechitauk.org/faq/, erişim 20 Mart 2020.

https://www.jewishveg.org/DSbiblecommentaries.html, erişim 20 Mart 2020.

http://www.jewfaq.org/animals.htm#, erişim 20 Mart 2020.

http://www.jewfaq.org/animals.htm#, 20 Mart 2020.

https://www.jerusalemzoo.org/, erişim 20 Mart 2020.

https://www.biblicalnaturalhistory.org/, erişim 20 Mart 2020.

HRİSTİYANLIKTA HAYVANLAR

Dursun Ali Aykıt

Giriş

Bu çalışmada Hristiyanlığın hayvanlara dair bakışı hakkında bilgi verilecektir. İlk olarak Kutsal Kitap bazında ne tür bilgiler verildiği, ardından hayvanların yenilmesi ile ilgili herhangi bir kısıtlamanın olup olmadığı ve son olarak da hayvan hakları ile ilgili ne tür yaklaşımların olduğu dile getirilecektir. Kutsal Kitap'tan metinler verilirken, Hristiyanlığın Yahudilik içinden çıkmış bir *hareket* ve sonrasında din hüviyetine kavuştuğu göz önüne alınarak ilk planda *Tanah* ismi verilen külliyattaki bazı metinlere değinilecektir. Çünkü Hristiyanlar, Yahudilerin Tanah ismini verdiği külliyatı Eski Ahit diye isimlendirerek kendi Kutsal Kitap külliyatının içine dâhil etmiş ve buradaki bazı bakış açılarından etkilenmiştir.

I. Kutsal Metinlere Göre Hayvanlar ve Metinlere Yaklaşımlar

Hristiyanlar, Kutsal Kitap olarak Yahudilerin kutsal metni *Tanah* ile Hristiyanların *Yeni Ahit* ismini verdikleri külliyatın birleşimi olan bir kitaba inanırlar. Bu nedenle – kitabın Yahudilikle ilgili bölümünde işaret edilmesine karşın – Yahudiliğin kabul ettiği Tanah isimli kitapta geçen hayvanlara ilişkin birkaç referansa değinmek ve bu hususta Hristiyanların aynı metinlere nasıl farklı yorumlar getirdiklerini görmek yerinde olacaktır.

Tekvin kitabında geçen Tanrının insanı, kendi suretinde yarattığı ve böylece "Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne *egemen olsun*"[1] düşüncesi, Hristiyanların hayvanlara bakışında önemli etkilere

[1] Tekvin 1:26.

sahiptir. Yine Tanrı, insanın yeryüzünü doldurup balıklara, kuşlara ve *tüm canlılara egemen olmasını emretmiştir*[2] metni de Hristiyanlığın hayvanlara dair bakışını şekillendirmiştir. Zira bu metinlere göre sadece insan, Tanrı suretinde yaratılmış ve bu nedenle de o, yeryüzündeki tüm hayvanlara egemen olmayı hak etmiştir.

Tekvin'e göre yaratılmış olan tüm hayvanlara isimlerini Adem vermiştir.[3] Bu da insanın, hayvanlar üzerindeki egemenliğine bir diğer örnek olarak gösterilmektedir. Ardından yılan, Havva'yı kandırır ve yasak meyveden yemelerini sağlar. Bundan sonra Tanrı, 'yabani hayvanların en kurnazı olan yılanı', insanın yasak meyveden yemesine sebep olması nedeniyle 'evcil ve yabani hayvanların en lanetlisi' kılıp karnının üstünde sürünme, toprak yeme, insanlarla düşman olma ve insanların onun başını ezme cezasını verir.[4] Sonrasında Tanrı, çıplak olan Adem ve Havva için *deriden giysiler* yapar.[5] Tanrı yanlış bir fiil yapmayacağına göre bazı şartlar altında deriden yapılmış giysiler giyilebileceğine dair referanslar buradan çıkartılabilmektedir. Bu husus da insanın, hayvanlar üzerindeki egemenliği olarak yorumlanmaktadır.

Kabil'in çiftçi, Habil'in de çoban olduğunu belirten metinlerde, Habil'in sürüsünden ilk doğanlardan bazılarını ve semiz olanlarını sunu/kurban olarak Tanrı'ya verdiği belirtilir.[6] Bu pasajlar, insanın, hayvanlara egemen olduğuna ve ayrıca hayvanların Tanrı'ya kurban olarak sunulduğuna işaret etmektedir.

Tanah, Tufan hadisesinin sebebini açıklarken şöyle der: "Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte. İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı."[7] Hemen ardından da "Yarattığım insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım"[8] der. Burada dikkat çeken husus, kötülüğü insanın yapmış olmasına rağmen diğer hayvanların da yeryüzünden silinip atılacağı bir tufan olayının gerçekleşmesidir. Çünkü metinde, hayvanlara ait bir

2 Tekvin 1:28.
3 Tekvin 2:19.
4 Tekvin 3:1-15.
5 Tekvin 3:21.
6 Tekvin 4:1-4
7 Tekvin 6:5-6.
8 Tekvin 6:7.

kötülükten bahsedilmemektedir. Bu pasaj nedeniyle bazı yorumcular, hayvanların yeryüzündeki varlık nedeninin insan olduğu sonucuna gitmektedirler.

Tanrı, Nuh ve oğullarını kutsamasından sonra onlara verimli olmalarını, çoğalmalarını, yeryüzünü doldurmalarını söyler. Ardından "Yerdeki hayvanların, gökteki kuşların *tümü sizden korkup ürkecek*. Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin *yönetiminize* verilmiştir. *Bütün canlılar size yiyecek olacak*. Yeşil bitkiler gibi hepsini size veriyorum"[9] der. Burada tüm hayvanların insanlardan *korkması*, tüm canlıların insanların *yönetimine* verilmesi ve bütün canlıların yiyecek olarak insanlara sunulması dile getirilir. Bu söylemin izdüşümünü, Petrus'un II. Mektubu'nda da görmek mümkündür.

İbrahim'in Tanrı ile ahitleşirken bir düve, keçi, koç, kumru ve güvercin getirdiği ve bunların hepsinin üç yaşında olduğu belirtilir. Sonrasında kumru ve güvercin hariç diğerlerini *ortadan ikiye kesip* parçalarını birbirine karşı dizer.[10] Ayrıca *Tekvin*'e göre Tanrı, oğlu İshak'ı kurban olarak sunmasını ister ve İbrahim, onu kurban edecekken Melek onu durdurur ve yerine bir *koç* kurban olarak sunulur.[11] Bu iki olay, Tanah açısından hayvanların kurban olarak sunulmasında bir beis bulunmadığını göstermektedir.

İnsanın hayvanlar üzerinde egemen olduğu ve hayvanların insanların ihtiyaç ve kullanımı için yaratıldığına işaret eden metinlerle birlikte Tanah'ta hayvanlarla ilgili bazı olumlu ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin Nuh Tufanı'nda Tanrı, gemidekileri hatırladığını belirtirken şöyle denilmektedir: "Sonra Tanrı Nuh'u ve gemideki evcil ve yabanıl hayvanları anımsadı".[12] Burada sadece Nuh'un değil, onunla birlikte gemideki evcil ve yabani hayvanların da zikredilmesi bu hususta önemlidir.

Nuh, tufandan sonra suların çekilip çekilmediğini öğrenmek için önce bir kuzgunu gönderir fakat o dönmez. Ardından bir güvercin gönderir ve güvercin konacak bir yer bulamayınca gemiye geri döner. Nuh uzanıp güvercini tutar ve gemiye yanına alır.[13] Bu metin de insan ile hayvan arasındaki olumlu ilişkiye dair bir örnek olarak sunulmaktadır.

---

9 Tekvin 9:1-3.
10 Tekvin 15 9-10.
11 Tekvin 22:1-13.
12 Tekvin 8:1.
13 Tekvin 8:7-9.

Tanrı'nın tufan sonrası Nuh ve oğullarıyla ahit yenilediği ifade edilirken aynı zamanda "sizinle birlikteki bütün canlılarla, kuşlar, evcil ve yabanıl hayvanlar, gemiden çıkan bütün hayvanlarla antlaşmamı sürdürmek istiyorum"[14] cümlesini kurması ilgi çekicidir. Zira burada ahdin içine bütün canlılar da dâhil edilmektedir.[15]

Tanah'ta Tanrı'nın kendisi için 'çoban'[16] sıfatını kullandığını görmekteyiz. Bu husus Yeni Ahit'te de İsa'nın kendisini çoban olarak nitelendirmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar, *Tekvin*'deki "İşte yeryüzünde tohum veren her otu ve tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak"[17] ifadesinden, Tanrının aslında vejetaryen bir beslenme önerdiği yorumunu yapmaktadırlar.[18]

Eski Ahit'te hayvanlarla ilgili yer alan bazı hususlar Yeni Ahit külliyatında da göze çarpmaktadır. Bununla birlikte artık kurban sunulmasına gerek kalmadığı ve herhangi bir hayvanın yenilmesinin yasaklanmadığı bir anlayış ile Hristiyanlık, Yahudilikten ayrılmaktadır. Yeni Ahit'te hayvanlarla ilgili metinleri hayvanlara dair olumlu referanslara sahip olanlar, olumsuz ve hatta zarar verildiğini gösteren pasajlar ve insanların hayvanlardan daha değerli olduğunu belirten metinler şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Matta İncili'nde İsa'nın vaftiz olmasından hemen sonra gökten bir güvercinin indiği ve İsa'nın, Tanrı'nın Ruhu'nun güvercin gibi inip üzerine konduğunu gördüğü (3:16) ifade edilir. Burada güvercin, Kutsal Ruh'un bedenine girmiş bir varlık olarak gösterilmiştir.[19]

---

14 Tekvin 9:10.

15 Tanrıyla ilişkisi açısında hayvanların yorumlanması bağlamında bkz. Carl Tobias Frayne, "Animals in Christian and Muslim Thought", *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics*, eds. Andrew Linzey & Clair Linzey (New York: Routledge, 2019), 200-215.

16 Tekvin 49:24.

17 Tekvin 1:29.

18 Andrew Linzey, *Creatures of the Same God* (New York, 2009), ikinci bölüm.

19 Güvercinin Hristiyan sembolizmindeki yeri hakkında bilgi için bkz. W. & G. Audsley, *Handbook of Christian Symbolism* (London: Day & Son, Limited, 1865), 47-49.

İsa'nın bir ahırda doğduğu ve yemliğin içine yatırıldığının[20] belirtildiği Luka rivayeti de hayvanlarla ilgili İsa'nın *olumlu* bir fikrinin olduğu yönünde kullanılmaktadır.

Bu tür olumlu nitelendirilen referanslarla birlikte insanların hayvanlardan daha değerli olduğu söylemi, Yeni Ahit'te sık karşılaşılan bir tutumdur. Örneğin Matta 6:25-26'da şöyle denilmektedir: "'Ne yiyip ne içeceğiz?' diye canınız için, 'Ne giyeceğiz?' diye bedeniniz için kaygılanmayın. Can yiyecekten, beden de giyecekten daha önemli değil mi? Gökte uçan kuşlara bakın! Ne eker, ne biçer, ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler. Göksel Babanız yine de onları doyurur. Siz onlardan *çok daha değerli* değil misiniz?".

Matta 10:29-31'de "İki serçe bir meteliğe satılmıyor mu? Ama Babanız'ın izni olmadan bunlardan bir teki bile yere düşmez. Size gelince, başınızdaki bütün saçlar bile sayılıdır. Onun için korkmayın, siz birçok serçeden *daha değerlisiniz*" denilmektedir.

Matta 12:11-12'de Ferisiler, İsa'ya Şabat günü hastaları iyileştirmenin Yasa'yı ihlal anlamına gelip gelmediğini sorarlar ve İsa onlara "Hanginizin bir koyunu olur da Şabat Günü çukura düşerse onu tutup çıkarmaz? *İnsan koyundan çok daha değerlidir*! Demek ki, Şabat Günü iyilik yapmak Yasa'ya uygundur" der. Benzer bir anlatım, Luka'da[21] geçmektedir.

Tanah'ta olduğu gibi İsa da kendini 'çoban'[22] olarak nitelendirmektedir. İyi çobanın, koyunları için canını verdiği gibi kendisinin de 'koyunları' uğruna canını vereceği aktarılır. Bir başka İncil metninde de kötülükten dönen bir kişi için kutlama olarak dana kesildiği anlatılır. Babasından kalan tüm malını savurduktan sonra yokluk içine düşün bir oğul, babasının yanına gelip özür diler ve babası da onun dönmesi onuruna besili bir danayı keser.[23] Dolayısıyla İsa'nın bu meselde anlattığı üzere mutluluk veren bir olay sonucunda bir hayvanın kesilmesine dair olumsuz bir yaklaşım bulunmamaktadır.

Pavlus'un mektuplarında da insanın, hayvanlardan daha değerli olduğu söylemi bulunmaktadır. Örneğin Korintoslulara I. Mektubu'nda "Musa'nın Yasasında,

---

20 Luka 2:12.

21 Luka 13:15-16.

22 Yuhanna 10:1-5, 10.

23 Luka 15:11-31.

«Harman döven öküzün ağzını bağlama» diye yazılmıştır. Tanrı'nın kaygısı öküzler midir, yoksa bunu özellikle bizim için mi söylüyor? Kuşkusuz bizim için yazılmıştır bu"[24] denilerek insanın, hayvandan daha değerli olduğu ima edilmektedir.

Bu metinlerde görüldüğü üzere yeme içme ve geçim hususunda kaygılanılmaması gerektiği, kuşları doyuran Tanrı'nın onlardan *daha değerli* olan insanı da doyuracağı belirtilir. Bu metinler insanın, hayvanlardan daha değerli olduğunu dile getirmektedir.

Yine Yakub'un Mektubu'nda da dilin ve ona sahip çıkmanın ne kadar önemli olduğu anlatılırken "Bütün yabanıl hayvanlar, kuşlar, sürüngenler ve denizdeki yaratıklar denetim altına alınabilir. Nitekim insanlarca denetim altına alınabilmişlerdir"[25] denilir. Böylece insanın, diğer hayvanları denetim altına aldığı ifade edilir. Nitekim aynı mektupta, "İsteğimize göre davransınlar diye atların ağızlarına gem vururuz. Böylece onların tüm bedenini yönlendiririz"[26] denilerek, hayvanların insan tarafından kontrol edilmesinde bir mahzur görülmemektedir. Bu yaklaşım, insanların, hayvanlar üzerinde hâkimiyet kurması gerektiğinin ifade edildiği Eski Ahit'teki metinlerle aynıdır.

Hayat ağacından yemeye ve Tanrısal Krallığa girmeye hak kazanamayan varlıklar sayılırken büyücüler, fuhuş yapanlar, katiller ve putperestlerin yanında *köpeklerin*[27] de zikredilmesi ilginçtir. Ayrıca Korintliler'e I. Mektup'ta Pavlus, insanların diriltilmesiyle ilgili açıklamalar yaparken "Her canlının eti aynı değildir. İnsan eti başka, hayvan eti başka, kuş eti, balıketi başka başkadır"[28] der. Burada aslında bu varlıkların öz itibarıyla da birbirinden ayrı oldukları belirtilmektedir.

Yeni Ahit metinlerinde bazı hayvanların diğer hayvanlarla *kıyaslanması* da yapılmaktadır Örneğin "Ulusların hepsi O'nun önünde toplanacak, O da koyunları keçilerden ayıran bir çoban gibi insanları birbirinden ayıracak. Koyunları sağına, keçileri soluna alacak."[29]; Havarilerine "Haydi gidin! İşte, sizi kuzular gibi kurtların

---

24 I. Korintoslular 9:9-10.

25 Yakup'un Mektubu 3:7.

26 Yakup'un Mektubu 3:3.

27 Vahiy 22:15.

28 I. Korintoslular 15:39.

29 Matta 25:32-33.

arasına gönderiyorum."[30] Burada koyunlar ve kuzular olumlu; keçiler ve kurtlar ise olumsuz olarak sunulmaktadır.

İsa, kendisini öldürmek isteyen Hirodes'i "tilkiye"[31] benzetmiştir. Düşmanlarını akrep ve yılana benzeterek "Ben size, yılanları ve akrepleri *ayak altında ezmek* ve düşmanın bütün gücünü alt etmek için yetki verdim. Hiçbir şey size zarar vermeyecektir"[32] demiştir. Dolayısıyla Eski Ahit'teki yılana dair söylemin devamını ve nerede görülürse ezilmesine burada da şahit olmaktayız. Ferisilerin kötülüğüne işaret etmek için İsa, "yılanı"[33]; kendine inananlar için "koyunu"[34]; saflığı tanımlamak için "güvercini"[35] kullanmıştır. Bunların dışında *Vahiy Kitabı*'nda da birçok hayvan sembolizmi[36] yer almaktadır.

Tanah'ta geçen putların yapılmaması yönündeki emrin, Yeni Ahit'te de bulunduğunu söyleyebiliriz. Burada ilgi çekici olan husus, konunun hayvanlarla da ilişkilendirilmesidir. Romalılara Mektup'ta "Akıllı olduklarını iddia ederken akılsız olup çıktılar. Ölümsüz Tanrı'nın yüceliği yerine ölümlü insana, kuşlara, dört ayaklılara ve sürüngenlere benzeyen putları yeğlediler"[37] denilmektedir.

İsa'nın zaman zaman hayvanlara *zarar* verdiği de görülmektedir. Matta İncili'nde hayvanlara dair Hristiyan teolojisindeki olumsuz örneklerden biri olması hasebiyle cine kapılmış iki kişiyi iyileştiren İsa'nın başından geçen şöyle bir olaya yer verilir: "Uzakta otlayan büyük bir domuz sürüsü vardı. Cinler İsa'ya, "Bizi kovacaksan, şu *domuz sürüsüne* gönder" diye yalvardılar. İsa onlara, "Gidin!" dedi. Cinler de adamlardan çıkıp domuzların içine girdiler. O anda bütün sürü dik yamaçtan aşağı koşuşarak göle atlayıp *boğuldu*."[38] Markos'ta da benzer bir olay geçmektedir ve buradaki anlatıma göre sürünün yaklaşık 2000 domuzdan[39] oluştuğu

30 Luka 10:3.
31 Luka 13:34.
32 Luka 10:19.
33 Matta 23:33.
34 Yuhanna 10:7; Matta 10:16.
35 Matta 10:16.
36 Vahiy 4:6-9; 5:6-14; 6:1-6; 13:1-17; 17:3-17.
37 Romalılar 1:22-23.
38 Matta 8:30-32.
39 Markos 5:11-13.

belirtilir. Burada İsa, cinleri domuz sürüsüne göndermekte ve onlar da yamaçtan aşağıya atlayıp boğulmaktadır. Bazı yorumcular, İsa'nın insanı kurtarmak için 2000 civarı domuzun ölmesine göz yumduğuna dikkat çekmektedir.

Yine İsa'nın Fısıh Bayramı'nda Tapınak içinde hayvan alış verişi yapılmasına kızdığı, ipten bir kamçı yapıp satıcıları ve hayvanları kamçı ile Tapınak'tan kovduğu[40] belirtilir. Burada satıcılarla birlikte hayvanları da kamçıladığının zikredilmesi ilgi çekicidir.

İsa havarilerinden şölen yemeği için 'sığır ve besili hayvanların'[41] kesilmesini talep etmiştir. Yine 'ölümden dirildikten sonra' kızartılmış balık yediği[42] de aktarılır. Bunlara bakarak kendisinin de ifade ettiği üzere 'Musa şeriatine'[43] göre yaşamış İsa'nın bir vejetaryen olmadığı söylenebilir.

İsa, cüzzamlı bir hastayı iyileştirdikten sonra 'Musa'nın buyurduğu adakları Tapınağa sun'[44] diyerek bu konuda dönemindeki kurban uygulamasını aynen devam ettirmiştir. Yine İsa, Fısıh bayramı için kesilen bir kurbandan ve kendisinin de katıldığı Fısıh yemeğinden[45] bahsetmektedir.

İsa, Vaftizci Yahya için 'kadından doğanlar arasında, Vaftizci Yahya'dan daha üstün olanı ortaya çıkmamıştır' demiştir. Bununla birlikte bu kadar üstün olan 'Yahya'nın deve tüyünden giysisi, belinde deriden kuşağı olup tek yediği, çekirge ve yaban balıydı'.[46] Bu pasaj, Yahya'nın hayvanlardan yapılmış giysi giydiğini ve hayvan eti ile bal yediğini göstermektedir.

Pavlus'un, ısınmak için çalıları ateşe attığı, o anda ateşten kaçan bir engerek yılanının onun eline yapıştığı ve Pavlus'un da onu ateşe attığı da nakledilir.[47]

---

40 Yuhanna 2:13-16.
41 Matta 22:4.
42 Luka 24:42.
43 Galatyalılar 4:4.
44 Markos 1:44.
45 Markos 14:12; Luka 22:7. İsa'nın hayvanlara yaklaşımı konusundaki bazı yorumlar için bkz. Lisa Kemmerer, *Animals and World Religions* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 211-213.
46 Matta 11:11; 3:4.
47 Resullerin İşleri 28:1-4.

Yeni Ahit'te hayvanların, içgüdüleriyle yaşayan, mantıktan yoksun ve insanlar için yiyecek olarak tanımlandığı ilgi çekici bir metin de bulunmaktadır. Petrus'un II. Mektubu'nda bu bağlamda şu ifadelere yer verilmektedir: "Anlamadıkları konularda sövüp sayan bu kişiler, *içgüdüleriyle yaşayan, yakalanıp boğazlanmak üzere doğan, mantıktan yoksun* hayvanlar gibidir. Ve hayvanlar gibi, onlar da yıkıma uğrayacaklar."[48]

Teolojik olarak bakıldığında Hristiyan teologların hayvan hakları ile ilgili hususu çok fazla ciddiye almadıkları ve buna dair dört temel argümanın öne sürüldüğü görülmektedir. Bunlar;

i) Hayvanların, akılları yoktur. Bu hususta Thomas Aquinas'ın "hayvanların zihinsel güçlerden mahrum olduğu" yönündeki söylemi çok fazla etkili olmuştur. Çünkü ona göre hayvanlar, bilinçle değil içgüdüleriyle hareket etmektedir.

ii) Hayvanlar ölümsüz bir ruha sahip değildir. Bu noktada da Aquinas'ın ruhları üçe ayırması etkilidir. Zira ona göre ruhlar, bitkisel, duyuşsal (hayvani) ve rasyonel olarak ayrılır. Bunların içinde sadece insanlarda bulunan rasyonel ruh, ebedi ve ölümsüzdür.

iii) Hayvanların duyguları yoktur. Burada duygudan kastedilen şey, acıyı hissedebilen bir bilinçlerinin olmadığıdır.

iv) Hayvanların ahlaki bir statüleri de yoktur. Çünkü onlar içgüdüleri ile hareket etmektedir.[49]

Bu bilgiler dikkate alındığında Hristiyanlık tarihinde hayvanlara dair farklı teolojik yorumların ortaya çıktığı görülmektedir.

İlk olarak *olumsuz* sayılan ve insanların hayvanlar üzerinde *hâkim* olduğu yönünde bir teolojinin geliştiği anlaşılmaktadır. Bu hususta bazı araştırmacılar, Hristiyanlığın Yahudilikle olan ilişkisi ve etkisi nedeniyle insan ile tabiat arasında düali-

[48] Petrus'un II. Mektubu 2:12. Yeni Ahit'te hayvanlara yönelik pasajlar ve yorumlar için bkz. Rood Preece & David Fraser, "The Status of Animals in Biblical and Christian Thought: A Study in Colliding Values", *Society and Animals* 8/3 (2000), 245-263.

[49] https://fra-respect-animal.org/christian-theology-and-animal-rights-andrew-linzey?lang=fr (Erişim 18.04.2020).

te oluşturduğunu belirtirler. Ayrıca Hristiyanlıktaki genel kanaatin insanın, tabiatı kendi amacına göre kullanmasının da Tanrı'nın isteğine uygun olduğunu söylerler.[50] Bu konu ile ilgili Hristiyanlık tarihindeki önemli birkaç kilise babasına bir göz atmak, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kilise babaları arasında önemli bir kişilik olan Augustine, Tekvin'de anlatılan ve hayvanların Adem'in huzuruna getirilip isimlerini Adem'in onlara söylemesini, insanların hayvanlar üzerinde hakim olması olarak okumaktadır.[51]

'Komşunu kendini sevdiğin gibi sev'[52] metni hakkında yorumlarda bulunan Thomas Aquinas, "akılsız (irrational) varlıkların da bu sevgiye dâhil olup olmayacağını" sorar ve bu hususu Pavlus'un 'sevgi Yasa'nın tamamlanmasıdır'[53] ve Aristo'nun 'sevgi felsefi olarak arkadaşlıktır' söylemiyle ilişkilendirip bunun üç nedenden dolayı olamayacağını söyler: i) Arkadaş, diğer arkadaşın iyi olmasını ister. Akılsız varlıkların seçme iradesi zayıf olduğu için onlar, böylesi bir ilişki içine dâhil değildir. ii) Arkadaşlık, bir cemiyet hayatı üzerine inşa edilmiştir ki burada en temel unsur, akıldır. Akıllı olmayan varlıklarla böylesi bir cemiyet hayatı kurulamaz. iii) Sevgi, ebedi mutluluk üzerine inşa edilmiş bir toplumda oluşur ki akılsız varlıkların böyle bir kapasitesi bulunmamaktadır.[54] Aquinas'ın hayvanlarla ilgili bu görüşü, günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Papa Innocent VIII (ö. 1492), büyücüler yakılırken onların kedilerinin de yakılabileceğini belirtmiştir. Papa Pius IX (ö. 1878) ise Roma'da sokak hayvanlarını doyurmak ve gözetmek için bir merkez açılmasını, insanlara yapılan yardımları engelleyebilir gibi bir nedenle reddetmiştir. [55]

Orta Çağ söz konusu olduğunda hayvanlarla ilgili oldukça olumsuz düşünce ve hareketlerin ortaya çıktığı bir vakıadır. Özellikle Petrus'un II. Mektubu'nda geçen ve "kendilerini *satın alan efendiyi* inkâr edenler gibi sahte öğretiler yayanların

---

50 Lynn White, 'The Historical Roots of Our Ecologic Crisis', *Science* 10 (1967), 1205.

51 Andrew Linzey ve Tom Regan, *Animals and Christianity* (Oregon, 1990), 17.

52 Markos 12:31.

53 Romalılar 13:10.

54 Tom Regan (ed.), *Animal Sacrifices* (Temple University Press, 1986), 152.

55 Katherine Wills Perlo, *Kinship and Killing* (New York: Columbia University Press, 2009), 78; Regan, *Animal Sacrifices*, 149.

da büyük bir *yıkıma* uğratılacağı"[56] cümlesi, sık sık heretiklerle hayvanlar arasında benzerlikler kurulmasına olanak vermiştir.[57]

Hristiyan dünyada yaygın olan görüşlerden biri *speciesism*[58] (türcülük) diye isimlendirilen ve varlıkların bulundukları türe göre haklarının olduğunu söyleyen yaklaşımdır. Bu görüş, insan, hayvan ve bitkinin tür olarak birbirinden farklı olduklarını ve bu nedenle de farklı haklarının bulunduğunu belirtir. Hristiyanlıkta bu görüşün arka planında Tekvin'deki "Tanrının suretinde" yaratılma söylemi yatmaktadır. Zira insan Tanrı suretinde yaratılmıştır ve bu nedenle de diğer varlıklardan üstündür. Augustine ve Thomas Aquinas'ın da Tanrının sureti olmaya sadece insanın layık olduğunu söylemeleri ilgi çekicidir.[59] 1994'deki *Katolik İlmihali* de bu konuda 'Tanrı hayvanları, kendi suretinde yarattıklarının idaresine emanet etmiştir. Bundan dolayı hayvanların, yiyecek, giyecek, bir takım işlerin görülmesinde kullanması meşrudur. İnsanların hayatlarını korumak için aşırıya kaçılmamak şartıyla hayvanların, bilimsel deneylerde kullanılması da ahlaki açıdan bir mahzur oluşturmamaktadır'[60] şeklinde not düşer.

Cizvit Joseph Rickaby'nin, "hayvanlar sadece sayılardan ibaret bir *şeydir.* Bu nedenle taşlara ve eşyalara olmadığı gibi hayvanlara da yardım etmek ve nazik olmak gibi bir görevimiz yoktur" söylemi, hayvanlara bakış açısının nerelere kadar uzanabildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir.[61]

Protestan hareketi, birçok konuda Katolik Kilisesi'ne karşı gelmekle birlikte hayvanlarla ilgili benzer bir tutum içindedir. Protestanlığın önemli simaları olan

---

56 Petrus'un II. Mektubu 2:1.

57 Bewerly Kienzle, "The Bestiary of Heretics: Imaging Medieval Christian Heresy with Insects and Animals", *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, and Ethics*, eds. Paul Waldau ve Kimberley Patton , (New York: Columbia University Press, 2006), 107.

58 https://www.peta.org/features/what-is-speciesism/ (Erşim 14.4.2020); Matthew Calarco, *Thinking through Animals* (California, 2015), 24 vd.

59 Perlo, *Kinship and Killing*, 77.

60 *Catholic Catechism*, 1994. Aktaran: Caruana, "Different Religions, Different Animal Ethics?", 10.

61 Ryan Patrick McLaughlin, *Christian Theology and the Status of Animals* (New York, 2014), 38.

Luther ve Calvin de dünyanın *insanlar* için yaratıldığı ve insanın bu dünyadaki varlıklara hâkim olmasının gerekliliğinden bahsederler.[62]

Öte yandan bazı Hristiyan teologlar, İsa'nın İncil metinlerinde 'çobanlığına ve çobanın kuzularını koruduğuna' dair referansları, Evharistiya'da et yerine ekmek-şarap kullanılmasını, İsa'nın kendisini kurban eden değil, kurban olan bir kuzu olarak nitelendirmesini İsa'nın et yemediğine ve hayvanları koruduğuna dair yorumlamaya çalışmaktadırlar.[63] Hâlbuki bağlamları dikkate alındığında bu metinlere yönelik yorumların günümüzdeki vejetaryenlik gibi aktüel bir hususa delil bulmak için yapılan zorlama açıklamalar olduğu söylenebilir.

Bu olumsuz yaklaşımların yanında Hristiyanlık tarihinde hayvanlar ile ilgili olumlu yorumlamaların olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda öne çıkan bir isim olarak, Assisili Fransis'e (ö. 1226) atıfta bulunmak gerekir. İlgi çekici hayatında onun, karıncalara, kuşlara ve diğer hayvanlara vaazlarda bulunduğu belirtilir. Hatta bir efsanevi anlatıma göre bir bölgeye vahşi kurt dadanır ve o bölge çok ciddi sıkıntılar çekmeye başlar. Bunun üzerine Fransis, kurt ile konuşur ve kurt yaptıklarından pişman olup tövbe eder.[64]

Yine bazı mistiklerin de bazı hayvanların koruyucusu olduğu ve onlarla görüştüğü ileri sürülmektedir. Örneğin Aziz Blaise'nin hasta ineklere şifa verdiği, Aziz Ailbe'nin kurtlarla görüştüğü, Aziz Eloy'un cinlenmiş atı iyileştirdiği, Aziz Gall'ın kuşlarla konuştuğu ve kaldığı mağarayı bir ayıyla paylaştığı dile getirilir.[65]

Son olarak her ne kadar çok yaygınlık kazanmasa da bazı olumlu görüşlerin de giderek kabul görmeye başladığını ifade etmek gerekir. Bunlar; i) Hayvanlar, Tanrının yarattığı varlıklardır. Dolayısıyla hayvanlara da Tanrının yarattığı bir varlık olarak bakılması, onlara yönelik olumsuz tutumları durdurabilir. ii) Hayvanların kendine özgü bir değeri vardır. Hayvanlar, Tanrının yarattığı varlıklar olduğuna ve Tanrı değersiz bir şey yapmayacağına göre hayvanların da kendilerine has değerinin bulunduğu söylenebilir. iii) İnsanların, hayvanlara karşı sorumlulukları

---

62 Andrew Linzey, *Christianity and the Rights of Animals* (Oregon, 1987), 22.

63 Perlo, *Kinship and Killing*, 81-84.

64 White, 'The Historical Roots ...', 1207; Louis Caruana, "Different Religions, Different Animal Ethics?", *Animal Frontiers* 10/1 (January 2020), 10.

65 Perlo, *Kinship and Killing*, 88.

vardır. Tekvin'deki insanların hayvanlara hâkim olduğu yönündeki hâkimiyet terimi, insanların hayvanlara karşı sorumluluğunun bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. iv) İnsan ve hayvan yaşamı birbirine bağlıdır. Dolayısıyla hayvanlara karşı bu bilinçle davranılmalıdır.[66]

II. Hayvanların Yenilmesiyle İlgili Sınırlılık

İncillerde yaklaşık 42 kez "rabbi/ öğretmen" diye isimlendirilen İsa, bilindiği üzere sinagoga gitmiş ve burada öğretilerini dile getirmiştir. Şabat'ta da âdeti olduğu üzere sinagoga gittiğini İncil metinleri belirtmektedir.[67] İsa, Musa Yasası'nı yıkmaya değil, tamamlamaya[68] geldiğini söylemiştir. Dolayısıyla İsa, aslında her ne kadar Yahudi şeriatinin nasıl uygulanması gerektiği ile ilgili dönemin Yahudi din adamlarıyla tartışmış olsa da onun, Yahudilik içinde bir *reform* yapmaya çalışan bir kişilik olduğu görülmektedir. Bu nedenle İsa'nın yaşarken domuz etiği yediği ve koşer olmayan (Yahudi yasasına göre yenilip kullanılmasında bir sakınca bulunmayan) bir ürün tükettiğini belirten herhangi bir metinle karşı karşıya değiliz. Hatta Musa şeriatinde olduğu üzere, İsa'nın, doğumdan sonra sekizinci günde sünnet edildiği, ardından Tapınağa götürülüp uğruna bir çift kumru veya iki güvercin kurban olarak sunulduğu nakledilmektedir.[69] Bu nedenle günümüzdeki Hristiyanların Yahudi şeriatinin merkezi bir hususu olan koşer kurallarını yok sayarak bir hayat sürmelerinin kökenini, İsa'da değil, Pavlus'un önderliğinde gelişen Gentile Hristiyanlığında (Yahudi kökenli olmayanların) bulabilmekteyiz.[70]

---

66 https://fra-respect-animal.org/christian-theology-and-animal-rights-andrew-linzey?lang=fr (Erişim 18.4.2020).

67 Luka 12 42; Matta 5:1-7; Luka 6:17-49; Matta 12:9; 4:23; 13:54; Markos 1:39; Luka 4:16.

68 Matta 5:17.

69 Luka 2:22-24.

70 İsa ve Pavlus arasındaki şeriat konusu da dahil olmak üzere farklılıklar için bkz. Şinasi Gündüz, Pavlus Hristiyanlığın Mimarı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 209-23; Mahmut Aydın, "Hristiyanlıkta Yasa Sorunu: Pavlus ve Musa Yasası", *Pavlus'u Düşünmek: Pavlus'un Teolojik Dünyası*, ed. Cengiz Batuk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 303–332; Ali Osman Kurt & Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi* (Ankara, Bilay Yayınları, 2019), 221-222.

İsa'nın Matta'da söylediği "İnsanı kirleten, ağzına giren değildir. Ağzından çıkandır insanı kirleten"[71] sözü günümüzde Hristiyanlar tarafından Yahudi hukukuna göre yeme ve içmenin kurtuluş için gerekli olmadığı yönünde kullanılmaktadır.

Korintoslular'a I. mektubu'nda Pavlus, "Yiyecek bizi Tanrı'ya yaklaştırmaz. Yemezsek bir eksiğimiz olmaz, yersek de bir üstünlüğümüz olmaz. Ama dikkat edin, bu özgürlüğünüz, vicdanı hassas olanların sürçmesine neden olmasın. Eğer hassas vicdanlı bir adam, bilgili olan seni bir put tapınağında sofraya oturmuş görürse, puta sunulan kurban etini yemek için cesaret almaz mı?"[72] der. Burada Pavlus'un esas amacı, Yahudilikteki şeriatin aksine insanı kurtaracak olan unsurun niyet olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Yine aynı mektupta Pavlus, "Kasaplar çarşısında satılan her şeyi yiyin" sözüyle, hayvanlarla ilgili bir sınırlamanın olmadığını dile getirir.[73]

Resullerin İşleri kitabı incelendiğinde hayvanlarla ilgili sınırlama sayılabilecek bazı hususlara rastlamaktayız: "Putlara sunulan kurbanların etinden, kandan, boğularak öldürülen hayvanların etinden... sakının."[74] Burada Hristiyanların, ilk dönemlerde putperestliğe kaymaması için ortaya konulmuş bir yasaklama söz konusudur.

Resullerin İşleri'nde Petrus'un gördüğü bir vizyondan bahsedilir: "Çarşafın içinde, yeryüzünde yaşayan her türden dört ayaklı hayvanlar, sürüngenler ve kuşlar vardı. Bir ses ona, "Kalk Petrus, kes ve ye!" dedi. "Asla olmaz, ya Rab!" dedi Petrus. "Hiçbir zaman bayağı ya da murdar herhangi bir şey yemedim." Ses tekrar, ikinci kez duyuldu; Petrus'a, "*Tanrı'nın temiz kıldıklarına sen bayağı deme*" dedi. Bu, üç kez tekrarlandı. Sonra çarşafı andıran nesne hemen göğe alındı."[75] Petrus'un gördüğü belirtilen bu vizyon da Hristiyanlıkta herhangi bir hayvanın yenilmesinin yasaklandığına dair bir uygulama ve inancın olmadığını gösteren önemli bir kaynaktır. Böylece Musa şeriatinden ayrılmanın net bir işareti de verilmiş olmaktadır. Hristiyanlık bu metinlerle, Yahudilik ve ona ait şeriatin artık kendileri için geçersiz olduğunu dile getirmektedir.

---

71 Matta 15:11; Markos 7:15.

72 I. Korintoslular 8:8-11.

73 Kürşat Demirci, "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17/85.

74 Resullerin İşleri 15:29.

75 Resullerin İşleri 10:12-16.

İbranilere Mektup'ta Yahudilerin günahlardan kurtulmak ve Tanrıya yaklaşmak için sundukları hayvan kurbanlarının kanıyla artık günahların affedilemeyeceği ve İsa'nın da yakmalık sunu istemediği belirtildikten sonra İsa'nın kendini kefaret olarak feda etmesiyle hayvan kurbanının ortadan kalktığı dile getirilir.[76] Böylece söz konusu mektupta, İsa'nın kurban olarak gönderilmesiyle hayvanların kurban edilmesine gerek kalmadığı ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak Hristiyanlık, hem kurban hem de koşer ile ilgili Yahudilikten tamamen ayrılmıştır. Zira artık bir Hristiyan için yenilmesi yasaklanmış bir hayvan olmadığı gibi hayvanların kurban edilmesine de gerek yoktur.

III. Hayvan Hakları İle İlgili Yaklaşımlar

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'da hayvan hakları ile ilgili bir takım kurumların oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu yapılanmalar ilk olarak, hayvanların sportif faaliyetmiş gibi görülen dövüştürülmelerinin (horoz ve köpek) önüne geçmeye, katır ve atların şehir içi ulaşım için kullanılmasını engellemeye gayret etmişlerdir. Bunları yaparken de hayvanlara karşı yapılan bir takım fiillerin kötülüğünü göstermek için insanları eğitmeye de çalışmışlardır. 1824 yılında Londra'da kurulan *Society for the Prevention of Cruelty to Animals* (SCPA), hayvanları korumak için Avrupa'da kurulmuş ilk müesseselerden biridir.[77] SCPA, sonraki dönemlerde ortaya çıkan birçok benzer kuruluşa da örneklik teşkil etmiştir. Kitabın "Giriş Yerine" başlıklı bölümünde bir kısmının isimlerine yer verilen bu kuruluşlar içerisinde günümüzde dünyadaki en büyük hayvan hakları ve onları korumaya adanmış organizasyon olarak Amerika merkezli PETA (People for the Ethical Treatment of Animals) gelmektedir.[78]

Günümüzde hayvan hakları ile ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlar:

i) *Contractarianism*: Bir anlaşma veya sosyal sözleşmeyi anlayan ve bu anlaşmaya katılmayı seçenlerin, o toplumda haklarının olduğunu ileri süren

---

[76] İbranilere 10:1-18.

[77] Andrew Linzey (ed.), *The Global Guide to Animal Protection,* Illinois, 2003, 12; https://www.rspca.org.uk/whatwedo/whoweare/history (Erişim 14.4.2020).

[78] Jonathan Benthall, 'Animal Liberation and Rights', *Anthropology Today* 23/2, (Nisan 2007), 3.

bir teoridir. Bu teoriye göre böylesi bir anlaşmayı anlayıp katılma yetisi olmayan çocukların, zihinsel problemi olanların ve hayvanların bu anlaşmada bir hakları bulunmamaktadır. Bu anlaşmayı anlayıp katılan ebeveynler, bunu anlayamayanları (örneğin çocuklarını) korurlar. Bundan dolayı eğer bir koruyucusu yok ise hayvanların böylesi bir toplumda hakları bulunmamaktadır.[79]

ii) *Utilitarianism*: Bu dünyada mümkün olduğu kadar mutluluk getirecek şekilde davranılması gerektiğini merkeze alan bu teoriye göre *insan olmayan hisli canlıların* da her türlü acı ve mutluluklarının dikkate alınması gerekir. Bu nedenle *speciesism* (türcülük) olarak ifade edilen ve bir türün mutluluğunu esas alan tutumun yanlış olduğunu dile getirir. Bu teorinin savunucuları arasında Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Henry Sidgwick, Peter Singer ve Gaverick Matheny sayılabilir.[80]

iii *Negatif Consequentialism*: Bu hayatta bir varlığa zarar verdiği düşünülen sonuçları olabildiğince azaltmayı hedef alan bu yaklaşım, insan veya hayvanlara zarar verebilecek her türlü sonuca karşı bir duruş sergiler. Birilerinin faydası için zayıf olan varlıkların soylarını tükenme noktasına götürecek eylemlerden sakınılması gerektiğini savunur. Bundan dolayı da insanların faydası için hayvanların zarar görmesi kabul edilemez. Böylece her şekilde hayvanlara yardım edilmesi esas alınır.[81]

iv)*Egalitarianism*: Eşitlik ilkesi üzerine yürüyen bir teoridir. Buna göre her varlığın eşitliği esas alınmalı ve *insan olmayan canlıların* da hakları bulunduğu ve bu nedenle onların haklarının da gözetilmesi gerektiği belirtilir. Ingmar Persson, Peter Vallentyne, Nils Holtug, Lewis Gompertz gibi isimler bu teorinin öncü isimleridir.[82]

v) *Virtue Ethics*: Erdem ahlakı, insanların ne yapmasından daha çok insanların ahlaklı olmasına önem veren bir yaklaşımdır. Çünkü bu teoriye göre insanlar ne kadar ahlaklı olursa hem kendisine, hem etrafına hem de dünyaya karşı daha duyarlı olacaktır. Bu bakış açısına göre, her ne kadar insan

[79] https://www.animal-ethics.org/utilitarianism/ (Erişim 13.4.2020).
[80] Benthall, 'Animal Liberation and Rights', 1-3.
[81] https://www.animal-ethics.org/utilitarianism/ (Erişim 13.4.2020).
[82] https://www.animal-ethics.org/egalitarianism/ (Erişim 13.4.2020).

olmayan canlılara karşı bir üstünlüğümüz olsa da onlara karşı herhangi bir *istismar, sömürü* vb. tutumlardan kaçınmak esastır.[83]

vi) *Right (Hak) Teorisi*: Hak, canlıların varlığı için korunması gerekli olan hususlardır. Bu nedenle bazı teorisyenler, hakları *yasal* ve *ahlaki* olarak ikiye ayırır. İnsanların yaşam, barınma, eğitim, vb. hakları olduğu gibi hayvanların da haklarının bulunduğunu savunan bu teoride hayvanları korumak için yasal hakların önemi üzerinde durulur. Tom Regan[84] ve Gary Francione[85] bu teorinin önde gelen isimleri arasında yer alır.[86]

Günümüz dünyasında hayvanlarla ilgili önemli yaklaşımlardan biri de vejetaryenlik ve veganlıktır. Bu hususta her ne kadar bazı teologlar İsa'nın vejetaryen olduğu[87] yönünde bazı iddialarda bulunmuş olsa da bu hususu ortaya koyacak net veri bulunmamaktadır. Nihayetinde Budizm, Caynizm gibi dinlerde dini yükümlülük olarak görülen vejetaryanlık ve veganlık eğilimlerinin Hristiyanlar için *kişisel bir seçim*[88] olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Sonuç

Tanrının suretinde yaratılma, Hristiyanların varlıkları kategorize etmesinde kilit role sahip bir inanç ve söylemdir. Zira sadece insanın ve daha da özelde erkeğin Tanrının suretinde yaratıldığı söylemi, varlıklar arasında bir hiyerarşiyi peşinden getirmiştir. Bu nedenle Tanrı suretinde olmayan hayvanlar, insanlığın kontrolüne bırakılmıştır. Bu inanç, her ne kadar modern dönemde farklı yorumlanmaya çalışılmışsa da Hristiyan dünyasındaki genel kanaat hala bu düşünce üzerinden yürümektedir.

Hristiyan geleneğinde hayvanlara karşı daha çok olumsuz bakış açıları dikkati çekmekle birlikte hayvanlarla ilgili bir takım olumlu yaklaşımlar da bulunmaktadır.

---

83 https://www.animal-ethics.org/egalitarianism/ (Erişim 13.4.2020).

84 Matthew Calarco, *Thinking through Animals* (California, 2015), 17.

85 L.G. Francione, "Animal Rights Theory and Utilitarianism: Relative Normative Guidance", *Between the Species 13/3,* (2003).

86 Bilgi için bkz. https://www.animal-ethics.org/egalitarianism/ (Erişim 13.4.2020).

87 Perlo, *Kinship and Killing*, 73.

88 Perlo, *Kinship and Killing*, 73.

Bu bağlamda Assisili Fransis, Aziz Blaise, Aziz Ailbe, Aziz Eloy, Aziz Gall gibi isimlerin düşünce ve yaklaşımları örnek olarak gösterilebilir.

Hayvanların, insanların hâkimiyetine verildiği şeklindeki söylemle, Yahudilikle benzer tutum sergileyen Hristiyanlar, Yahudilikteki koşer kuralları ve kurban hususunda ayrışmışlardır. Zira günümüz Hristiyanları, İsa'nın hayatta iken takip ettiği yeme-içme kuralları (koşer) hususunda kendi dinlerinin kurucusu olarak gördükleri İsa'yı takip etmemektedirler. Çünkü Pavlus'un önderliğinde gelişen Gentile Hristiyanlığı, kurtuluş için Yahudi Yasası'na gerek olmadığı inancındadır. Ayrıca kurban kesme ritüeli konusunda da Yahudi gelenekten ayrılan Hristiyanlar, İsa'nın insanların günahı için kurban olduğunu söyleyerek artık kurban kesilmesine gerek kalmadığını savunurlar.

Hristiyanlara göre bu dünya, Tanrı tarafından yaratılmıştır ve bu nedenle güzeldir. Ancak buradaki güzellik istenilen gerçek seviyede değildir. Çünkü bu dünya geçicidir ve Tanrısal Krallığın kurulması beklenilmektedir. Burada insanlara düşen görev, Tanrının yarattıklarına karşı merhametli bir şekilde davranmaktır.

Hayvanlara karşı merhametli davranılması gerektiği yönündeki eğilim, Hristiyan dünyasında özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ivme kazanmıştır. Her ne kadar Hristiyan teolojisi bu hususta yavaş bir değişim gösteriyor olsa da Batı'da hayvan hakları ile ilgili birçok teori ortaya çıkmıştır. Önceleri çok yaygın bir kanaat olan *speciesism*'in(türcülük) yerini Hak Teorisi, Egalitarianism gibi görüşler almaktadır. Ayrıca günümüzde hayvan hakları hususunda en fazla gayret gösteren kurumların (SCPA ve PETA), Batı'da giderek yaygınlaşması, bu hususta güzel bir örneklik teşkil etmektedir.

Kaynakça

Audsley, W. & G. *Handbook of Christian Symbolism.* London: Day & Son, Limited, 1865.

Aydın, Mahmut. "Hıristiyanlıkta Yasa Sorunu: Pavlus ve Musa Yasası". *Pavlus'u Düşünmek: Pavlus'un Teolojik Dünyası.* ed. Cengiz Batuk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006, 303–332.

Benthall, Jonathan. "Animal Liberation and Rights". *Anthropology Today.* 23/ 2, Nisan 2007.

Calarco, Matthew. *Thinking through Animals.* California: 2015.

Caruana, Louis. "Different Religions, Different Animal Ethics?". *Animal Frontiers.* 10/1 (January 2020), 8-14.

Demirci, Kürşat. "Hayvan: İslam Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yay., 1998, 17/81-85.

Francione, L.G. "Animal Rights Theory and Utilitarianism: Relative Normative Guidance". *Between the Species,* 13 (3), 2003.

Frayne, Carl Tobias. "Animals in Christian and Muslim Thought". *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics.* eds. Andrew Linzey & Clair Linzey. New York: Routledge, 2019, 200-215.

Gündüz, Şinasi. *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

https://www.animal-ethics.org/egalitarianism/ Erişim 13 Nisan 2020.

https://www.animal-ethics.org/utilitarianism/ Erişim 13 Nisan 2020.

https://www.peta.org/features/what-is-speciesism/ Erişim 14 Nisan 2020.

https://www.rspca.org.uk/whatwedo/whoweare/history Erişim 14 Nisan 2020.

Kemmerer, Lisa. *Animals and World Religions.* Oxford: Oxford University Press, 2012.

Kienzle, Bewerly. "The Bestiary of Heretics: Imaging Medieval Christian Heresy with Insects and Animals". *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, and Ethics.* eds. Paul Waldau ve Kimberley Patton. New York: Columbia University Press, 2006, 103-116.

Kitâb-ı Mukaddes. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Sjrketi, 2003.

Kurt, Ali Osman & Aykıt, Dursun Ali. *Dinler Tarihi.* Ankara, Bilay Yayınları, 2019.

Linzey, Andrew (ed.). *The Global Guide to Animal Protection.* Illinois: 2003.

Linzey, Andrew ve Regan, Tom. *Animals and Christianity.* Oregon, 1990.

Linzey, Andrew. *Christian Theology and Animal Rights*. Erişim 18 Nisan 2020. https://fra-respect-animal.org/christian-theology-and-animal-rights-andrew-linzey?lang=fr

Linzey, Andrew. *Christianity and the Rights of Animals*. Oregon: 1987.

Linzey, Andrew. *Creatures of the Same God*. New York, 2009.

McLaughlin, Ryan Patrick. *Christian Theology and the Status of Animals*. New York: 2014.

Perlo, Katherine Wills. *Kinship and Killing*. Columbia: Columbia University Press, 2009.

Preece, Rood & Fraser, David. "The Status of Animals in Biblical and Christian Thought: A Study in Colliding Values". *Society and Animals*. 8/3 (2000), 245-263.

Regan, Tom (ed.). *Animal Sacrifices*. Philadelphia: Temple University Press, 1986.

White, Lynn. "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis". *Science*, Mart/ 10, (1967), 1205.

İSLÂM'DA HAYVANLAR

Muhammet Yılmaz

Giriş

İnsanoğlunun geçici vatanı olan dünya, ilahî yasa gereği, içerisindeki canlı-cansız tüm varlıklarıyla insanın emrine hizmetkâr kılınmıştır.[1] Bu durum, dünyayı paylaşma noktasında insana eşlik eden başka varlıkların da olduğunu bildirmektedir. Hareket eden, gelişen ve büyüme özelliğine sahip olan insana yeryüzünde aynı özelliklerle eşlik eden iki varlığın yalnızca hayvanlar ve bitkiler olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında tabiatta sayıca en az olanı insan olmasına rağmen, Kur'ân-ı Kerîm yaratılış amacı ve fizikî yapısı olarak insanı diğer tüm varlıklardan ayrı bir yere koymuştur.[2] Zira insan; aklıyla, iradesiyle, tefekkür kabiliyetiyle ve de eğitici ve üretici olma özelliğiyle diğer canlılardan daha üstün bir konumdadır. O, yeryüzünün halifesi olarak yaratılmıştır.[3] Ancak Yüce Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılan insanın, Rabbinin takdir ettiği şerefli makama ve derecelere yükselmesi için, tevhidi iman ve salih âmeller yanında, başka görevleri de yerine getirmesi gerekmektedir.

Dünyada insandan sonra değer atfedilen ikinci görünebilen varlık, hayvanlardır. İnsanın, tıpkı hem cinsleriyle olduğu gibi, hayvanlar âlemiyle de sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Zira onun bir görevinin, yeryüzündeki varlıklar hakkında düşünmek ve araştırmak olduğu Kur'ânî bir hakikattir.[4] Canlılığın ve dünyanın ayrılmaz bir parçası olan hayvanlar âlemi, aynı şekilde hem dünya hem de insanoğlu için önemli bir yere sahiptir. Hayvanlar, her ne kadar tam kapasite akıl ve irade nimetlerinden

---

1 Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/13.

2 Mü'minûn, 23/12-14; Hicr, 15/28-29; Secde, 32/9; İsrâ, 17/70; Tîn, 95/4.

3 Bakara, 2/30.

4 Bakara, 2/164; Âl-i İmrân, 3/190-191; Ankebût, 29/20; Câsiye, 45/4; Mülk, 67/3.

yoksun oldukları için insanlardan farklı olarak kendilerine sunulan nimetlerden ve yaşamlarından hesaba çekilmeyeceklerse de, insanoğlu gibi onlar da anlamsız ve amaçsız yaratılmamışlardır. Onlar, nübüvvetin ve dolayısıyla tevhidin ispatı noktasında, iradesiz varlıklar olmalarına rağmen iradeli varlıklar olan ins ve cin toplulukları için birer ibret ve ders vazifesi görürler.[5] İnsanoğluna; yemeden içmeye, giyinmeden barınmaya, sağlıktan ulaşıma ve daha birçok alanda faydalar temin ederler. Hatta kimi zaman, sanatkârlıkları yanında üretken olmalarıyla da yaşamın en dikkat çekenleridirler. Her hayvan türünün kendine has dilleriyle konuşmaları; kişnemeleri, melemeleri, kükremeleri, şakımaları, ötüşleri ile tabiata ayrı bir güzellik sunarlar, kimi zaman insanların duygularına tercüman olurlar, kimi zaman da edebî yazılara ve şiirlere konuk olurlar. Özetle hayvanlar, insanlık ve kâinat için gerekli ve de değerli varlıklar olarak Yüce Allah tarafından yaratılmışlardır.

I. KUR'AN'DA HAYVANLAR ÂLEMİ

Kur'ân-ı Kerîm, yalnızca, görünebilir varlık kategorisinin başında gelen insanlık için ya da görünemeyen varlığı temsil eden cin âlemi için değil; aynı zamanda canlı-cansız tüm mahlûkât için bir öğüt, ders ve hidâyet rehberidir.[6] Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm, *"Yeryüzünde (yürüyen ve sürünen) ne kadar hayvan ve de (gökyüzünde) kanat çırparak uçan ne kadar kuş varsa, hepsi siz (insanlar) gibi birer ümmettirler."*[7] buyurarak, hayvanların da tıpkı insanlar gibi birer topluluk, canlı ve sosyal sınıf olduğunu haber vermiştir. Böylece ilahî kelâm, biyolojik gerçekliklerinden farklı olarak onlara saygın bir konum vermiş, hikemî bir boyut kazandırmış ve onları tıpkı diğer varlıklar gibi birer âyet olarak insanlığa takdim etmiştir. Nitekim hayvanlardan bazısının binek, bazısının ise taşıma görevleri ile insanlığa hizmet için yaratılmış olduklarını bildirmiştir.[8] Bazılarının da etiyle, sütüyle ya da balıyla insanoğlu için eşsiz bir gıda ve beslenme aracı olduğunu müjdelemiştir.[9] Bunların

[5] Yûsuf, 12/111; Ankebût, 29/43 vd.

[6] En'âm, 6/90; Sâd, 38/87; kalem, 68/52 vd.

[7] En'âm, 6/38; Aynı şekilde Allah Rasulü de hadis-i şeriflerinde, köpek ve karıncaları ismen zikretmek suretiyle tüm hayvan sınıflarının birer ümmeti olduklarını haber vermiş (Ebû Dâvûd, Edâhî, 22; Tirmizî, Sayd, 16-17; Nesâî, Sayd, 10; Müslim, Selâm, 48).

[8] Zuhruf, 43/12; Nahl, 16/7; Mü'min, 40/80.

[9] Nahl, 16/5; Yâsîn, 36/72; Nahl, 16/66-69; Mü'minûn, 23/21.

yanında; yünlerinden ve kıllarından da istifade edilmesi için insanoğlunun emrine âmâde kılındığına dikkat çekmiştir.[10] Tabi ki, başta insanoğlu olmak üzere kâinatta yaratılan hiçbir şey anlamsız, amaçsız ve boş yere yaratılmadığı gibi hayvanlar da boş yere var edilmemişlerdir ve de bunlardan kaynaklı tüm bu ikramların, hizmetlerin, nimetlerin bir amacı bulunmaktadır. O da farklı özellikleri ve estetik güzellikleri barındıran tabiatın süsü bu varlıkların yaratılış amaçlarının tefekkür edilip, bunları insana hizmet için yaratmış olan Yüce Allah'ın hatırlanması ve O'na kullukla niyazda bulunulmasıdır. Bunlar üzerinden ilahî kudretin farkına varılıp bunlardan örneklik ve ibretlik derslerin çıkarılmasıdır.[11]

Şunu da belirtelim ki; Kur'an'da hayvan davranışlarına benzetilen insan davranış ve karakterleri, olumsuz ve kötü davranışlardır. Benzetmede yer alan hayvanların yerildiği, aşağılandığı gibi bir düşünce akla gelmemelidir. Çünkü benzetmelerde gündeme getirilen söz konusu hayvan davranışları, zaten onların doğasında var olan hususlardır ve bunlardan dolayı da ayıplanamazlar. Mevlâ onları bu mizaç ve davranışlarla yaratmıştır. O hâlde bu benzetmelerde hedef, hayvanların bu davranışları olamaz. Burada yerilen; iradeli, akıllı ve sorumlu varlıklar olan insanların, kendileriyle aynı güzelliklere ve konuma sahip olmayan hayvanlarla aynı duyguları paylaşıyor olmalarıdır.[12]

Kur'an'da, hayvanlar âleminden kimilerinin isimleriyle, kimilerinin vasıflarıyla[13], kimilerinin ise kinâye yoluyla[14] zikredildiğini ve bazı sûrelere isimleri verilen hayvanların olduğunu görmekteyiz.[15] Kur'ân-ı Kerîm'de zikri geçen 28 hayvan ya da türleri şunlardır: Deve, Buzağı, İnek, Eşek, Yılan, At, Koyun, Domuz, Köpek,

---

[10] Nahl, 16/80. Hayvanların insan hayatındaki yeri ve önemine dair bilgi için bkz. Nurettin Turgay, "Kur'ân'da Adı Geçen Bitkiler ve Hayvanlar", *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul Ünv. İlahiyat Fakültesi, 15 Mayıs 2008, cilt: II (2008), 302-305.

[11] Nahl, 16/5-8, 66-69; Ğâşiye, 88/17.Heyet, "Hayvan Hakları: Her Canlıya Rahmet", *Hadislerle İslâm*, V, 258.

[12] Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Hayvan Davranışlarına Benzetilen İnsan Karakterleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1 (2006), 75.

[13] Örneğin; *En'âm* (koyun, keçi, deve ve sığır gibi ehil ve kurbanlık hayvanlar), *Vuhûş* (yaban hayatı yaşayan tüm canlılar), *Behîm* (genel olarak hayvanlar), *İşâr* (gebe develer), *Zibh* (kurbanlık koç).

[14] Örneğin; Yûnus peygamberden "Zünnûn" olarak bahsedilmiştir.

[15] Ayrıntılı bilgi için bkz. Turgay, "Kur'ân'da Adı Geçen Bitkiler ve Hayvanlar", 290-291.

Maymun, Fil, Arslan, Katır, Keçi, Kurbağa, Kurt, Balık, Kuş (Hüdhüd vd.), Bıldırcın, Arı, Karga, Kelebek (pervane), Sinek, Sivrisinek, Çekirge, Örümcek, Kurtçuk (dâbbetü'l-ard), Karınca ve Güve Böceği. Bu isimlerden bazıları hakkında farklı yorum ve tanımlamalar yapmak mümkündür. Ancak dikkat çeken husus, Kur'an'da en çok koyun, keçi, deve ve sığır cinsi ehil hayvanlar için kullanılan *En'âm* kelimesi geçmektedir.

Bazı sureler de Bakara (inek), Enam (deve, koyun, keçi gibi hayvanlar), Nahl (bal arısı), Neml (karınca), Ankebût (örümcek), Âdiyât (koşan atlar) ve Fîl (fil) gibi hayvanların adlarıyla isimlendirilmiştir.

II. KUR'AN'DA HAYVAN TÜRLERİ VE BUNLAR ÜZERİNDEN VERİLEN MESAJLAR[16]

Bu bölümde önce, Kur'an'ın genel olarak insanlık için güttüğü ve belirlediği temel amaçları aktaracağız, sonra da bu amaçlar doğrultusunda Kur'an'da zikri geçen hayvanlar üzerinden insanoğluna verilen evrensel mesajları, kategoriler altında her bir hayvan üzerinden zikredeceğiz:

Kur'ân'ı Kerîm'de, başta yeryüzünün halifesi olarak yaratılan insanoğlu olmak üzere hiçbir şeyin boşuna yaratılmadığı ifade edilmiştir.[17] Bu noktada, yaratılmışlar içerisinde en değerli varlık olan insan önceliklidir; zira kâinattaki her şey onun için ve onun hizmetine âmâde kılınmıştır.[18] Bu sebepledir ki, görünen varlıklar içerisinde insan, yegane mükellef ve sorumlu varlık olarak muhatap alınmıştır.

İnsanın bu derece değerli ve öncelikli bir varlık olması, aynı zamanda ona sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumlulukların tamamı ise bir amaca yöneliktir ve de insanın faydasına ve yararına olan hususlardır. Zira Yüce Allah'ın koyduğu bütün

[16] Bu bölüm, danışmanlığını yürüttüğüm Fatma Aydın tarafından 2016 yılında savunularak başarılı bulunan "Kur'an'da Adı Geçen Hayvanlar ve Zikrediliş Amaçları" adlı basılmamış Yüksek Lisans tezinin bir kısmından –bazı ilaveler yapılarak- özetlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Aydın, *Kur'an'da Adı Geçen Hayvanlar ve Zikrediliş Amaçları,* (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2016).

[17] Enbiyâ, 21/16; Mü'minûn, 23/115; Sâd, 38/27; Dühân, 44/38.

hükümlerde kesinlikle bir takım ana gayeler vardır. Bu gayeler insanlar için fayda sağlama, onlardan zararı savma gibi işlevler görürler. Bu durumu ortaya çıkarma noktasında dini literatürde "Makâsıdu'ş-Şerîa" kavramı geliştirilmiştir. Bu kavram; genelde dinin, özelde ibadetler ve hukuk alanındaki hükümlerin teşri gayelerini içerir.[19] Diğer bir ifadeyle Makâsıdu'ş-Şerîa; "Yüce Allah'ın, emir ve yasaklarında, kendisine kulluğu gerçekleştirip dünya ve âhirette kullarının maslahatını temin etmek için murad ettiği hükümlerdir."[20]

Şâtıbî'ye göre bu hükümler, yaratılış konusunda gözetilen maksatların korunmasına yöneliktir ve bu maksatlar üç kısımda toplanmıştır.[21] Bu maksatlardan ilki zarurî olanlar, ikincisi hacî olanlar, sonuncusu da tahsinî olanlardır. Bu üç mertebe, birbirlerini tamamlayıcı mahiyettedir. Haciyyât, zaruriyyât için; tahsinîyyât da haciyyât için tamamlayıcı durumdadır. Ama asıl olan zaruriyyâttır. Başka bir ifadeyle; zaruriyyât, haciyyât ve tahsiniyyât için asıl teşkil eder. Şâyet zarurî olan birşey ihlale uğrarsa, bu yüzden mutlak surette hâcî ve tahsinî olan şeyler de ihlale uğrarlar. Ama bunun aksine, hacî ya da tahsinî olan şeylerin ihlale uğramasında, mutlak sûrette zarurî olanların ihlale uğraması gerekmez. Tahsinî hacî için, hacî de zarurî için var olduğuna göre asıl olan zarurî olmaktadır.[22]

Zarurî olan maksatlar (zaruriyyât); "Onsuz olmayan, din ve dünya işlerinin kıvamı kendilerine bağlı bulunan hususlardır."[23] Diğer bir ifadeyle; "Toplumun, varlığını koruyabilmesi için zorunlu olan değerlerdir."[24] Buna göre, bu değerler yitirildiği takdirde hayatın düzeni yok olur, anarşi kol gezer, bozgunculuk ve kötülükler her tarafa yayılır, artık insanoğlunun kurtuluşa erme imkânı ortadan kalkar.

---

18 Lokmân, 31/20; Câsiye, 45/13.

19 Ertuğrul Boynukalın, "Makâsıdü'ş şerîa", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), XXVII, 423.

20 Hâlid b. Mansûr ed-Durays, "İbn Teymiyye'de Makâsıdu'ş Şerîa Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Çev. Muammer Bayraktutar, 24 (2014), 432.

21 Şâtıbî, *el Muvâfakât*, Çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), II, 7.

22 Firuzâbâdî, *Kamûsu'l Muhît*. Beyrut: b.y.y., h. 1426, I, 1198; Şâtıbî, *Muvâfakât*, II, 15-16.

23 Şâtıbî, *Muvâfakât*, II, 7.

24 Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 414.

Zaruriyyâtın tamamı beş başlıkta toplanmıştır ve bu hususların korunması, tüm semavî dinlerde zorunlu görülmüştür.[25] Bunlar şu şekildedir: Dinin korunması, Nefsin korunması, Aklın korunması, Neslin korunması ve Malın korunması. Örneğin; namaz, zekât, oruç, hac ve benzeri ibadetler, varlık kazandırma açısından dinin korunmasına yöneliktir. Yeme, içme, giyinme, barınma ve benzeri konularla ilgili beşeri davranışlar ise nefsin ve aklın korunmasına yönelik hususlardır.[26] Zaruriyyât kadar keskin çizgiler taşımayan hacî maksatlar (haciyyât); insanların yaşantılarını kolaylık içinde ve sıkıntıya düşmeden sürdürebilmek için muhtaç oldukları düzenlemeler demektir.[27] Tahsiniyyât ise; üstün ahlâk anlayışına uygun bir davranış göstermeyi, sağduyu sahiplerinin hoş karşılamayacağı nahoş hâllerden uzaklaşmayı temine yönelik hususlardır.[28]

Kur'an-ı Kerim'i en iyi şekilde anlamak için canlılık âlemi içerisinde bir sineğin, hatta bir karıncanın dahi rolünü idrak etmeye ihtiyaç vardır. Biz de, Kur'an-ı Kerim'deki hayvan figürlerini yukarıdaki sınıflandırma çerçevesinde zaruriyyât açısından ele alacağız. Kur'an-Kerim'de çoğu zaman kıssalarda geçen hayvan figürlerini din, can, akıl, nesil ve mal gibi Kur'an'ın temel amaçlarını gerçekleştirme konusunda nasıl kullanıldığını değerlendirmeye çalışacağız. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in hangi âyetini ele alırsak alalım din, can, akıl, nesil ve malı ifade eden "makâsıdu'ş-şerîa"yı oluşturan beş gayeden birini, ikisini veya üçünü amaçlayan âyetler olduğunu görmekteyiz.

Şimdi ise Kur'an'da hayvan türünü ifade eden kavramlara kısaca değineceğiz, sonra da hayvanları yaşadıkları sınıf kategorileri bağlamında Kur'an sûrelerinde ne şekilde ve hangi sayılarda geçtiğini belirleyip, hayvanların geçtiği âyetler bağlamında hayvanlar üzerinden bizlere verilen mesajları aktarmaya çalışacağız:

Kur'an'da, hayvanı ifade eden farklı kelimeler mevcuttur. Bunları kısaca şu şekilde belirtebiliriz:

a) Dâbbe (دَابَّة): Köken olarak "debb" ve "debîb" lafızlarınan gelen ve "hafif, yavaş yavaş ya da belli belirsiz yürümeyi" ifade eden "Dâbbe" kelimesi, Kur'an'da

[25] Şâtıbî, *Muvâfakât,* II, 9.

[26] Şâtıbî, *Muvâfakât,* II, 8.

[27] Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları,* 415.

[28] Şâtıbî, *Muvâfakât,* II, 10.

genel manasıyla da uyumlu olarak, yeryüzündeki tüm canlıları ifade etmek üzere[29] kullanılmıştır.[30] Çoğulu "Devâbb" (دَوَّابّ) şeklindedir.[31] Ancak şu var ki; sadece bir âyette bu kelime, bilinen bu anlamından farklı olarak, çıkışı özellikle kıyamet zamanına mahsus bir hayvan için kullanılmıştır.[32]

b) En'âm (أَنْعَام): Kur'ân-ı Kerîm'in 6. sûresine isim de olan bu kelime, "deve, sığır, koyun ve keçi" anlamına gelen "ne'am" (نَعَم) lafzının çoğuludur. Ancak bu kelimenin, başta ulaşım vasıtası olması yanında birçok faydası nedeniyle en büyük nimet olarak görüldüğünden, Araplarca deveye özel kullanıldığı belirtilir.[33] Ancak âyetlerde ise bu kavram, develeri ve diğer hayvanları içine alacak şekilde[34] genel manada geçmektedir.[35] Ancak şu var ki; âyetlerde genel olarak tüm hayvan cinslerini; özel olarak ise dört ayaklı evcil hayvanları ifade etmektedir.[36]

c) Behîme (بَهِيمَة): Bu kelime, genel olarak; "kapalı olma" şeklindeki sözlük anlamından hareketle, "konuşma ya da akletme kabiliyeti olmayan" hayvan için kullanılır.[37] Özel olarak, kara ve deniz hayvanlarından dört ayaklı olanlar için kullanılmıştır. Fakat yaygın kullanımda bu kelimenin daha çok, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar dışındaki hayvanları ettiği görülmektedir.[38] Kur'an'da ise "behîme" kelimesi, "en'âm" lafziyle birlikte terkib hâlinde olarak geçmektedir.[39]

---

29 Bakara, 2/164; En'âm, 6/38; Hûd, 11/6; Nûr, 24/45; Fâtır, 35/45; Câsiye 45/4 vd.

30 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsil Arabî, 2001, XIV, 54; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekayîsi'l Luğa*, (Dâru'l-Fikr: b.y.y., h. 1399), II, 263; İbni Manzûr, I, 369; İsfehânî, Rağıb, *Müfredat*, Çev. Yusuf Türker, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 531; Necdet Ünal, "Kur'an-ı Kerim'de Dâbbe", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2010), 158-190.

31 Enfâl, 8/22; Fâtır, 35/28.

32 Neml, 27/82.

33 Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 1162; Cevherî, *es-Sihah*, (Beyrut: Daru'l-ilm li'l Melayin, 1987), XXXIII, 508; Emin Işık, "En'âm", *DİA*,(İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), XI, 169.

34 Âl-i İmrân, 3/14; Nisâ, 4/119; Mâide, 5/1; En'âm, 6/136, 138, 139, 142; A'râf, 7/179; Nahl, 16/5, 66 vd.

35 İsfehanî, *Müfredât*, 1466.

36 En'âm, 6/136; A'raf, 7/142.

37 İsfehanî, *Müfredat*, 242.

38 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 524.

39 Mâide, 5/1; Hac, 22/28, 34.

d) Sayd (صَيْد): Bu kelime, "sâde" (صَادَ) fiilinin mastarı olup, "elde edilmesi zor olan bir şeyi elde etmek" anlamına gelir. Dinî terim olarak ise "sahibi olmayan ve elde edilmesi zor olan hayvanları elde etmeyi" ifade etmektedir.[40] Kur'an'da ise bu kelime, Mâide sûresinde dört âyette geçmektedir.[41] Bu âyetlerden ilki olan 1. âyette "ihramlı iken av yapmanın yasak olduğundan", 94 ve 95. âyetlerde "ihramlı iken avlanma yasağını çiğneyenlerin ödeyecekleri cezalardan", 96. âyette de "deniz avının helal olduğundan" bahsedilmektedir.[42]

e) Büdn (بُدْن): Kur'an'da genel anlamda hayvan anlamına gelen kelimelerden bir tanesi de "beden" (بَدَن) kelimesidir. Bu kelime, "cesed" (جَسد) kelimesi ile eş anlamlıdır. Fakat "beden" kelimesi, cüssenin büyüklüğü göz önünde bulundurularak kullanılırken; "cesed" (جَسد) sözcüğü ise renk dikkate alınarak kullanılmıştır.[43] Kur'ân-ı Kerîm'de, "bedene" (بَدَنَة) kelimesinin çoğulu olarak "büdn" şeklinde yalnızca bir âyette geçmekte[44] ve "hac ve umre yapan kimselerin kestikleri deve ve sığır cinsinden kurbanları" ifade etmektedir.[45]

f) Vuhûş (وُحُوش): Kara hayvanlarından ehlî olmayanlara "vahşî hayvanlar" denir. Arapçada, "cana yakın olmamak" anlamına gelen "vehaşe" (وحش) fiilinin[46] çoğulu olan "vuhûş" (وُحُوش) kelimesi, bu şekliyle Kur'an'da sadece bir yerde geçmektedir.[47]

---

40 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 260; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, XII, 103; İsfehanî, *Müfredât*, 881.

41 Mâide, 5/1, 94, 95, 96.

42 Kamil Yaşaroğlu, "Mâide", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), XXVII, 403; Abdülkerim Özaydın, "Av", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), IV, 101.

43 Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît* I, 1179; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 47; İsfehanî, *Müfredât*, 179.

44 Hac, 22/36.

45 İsfehanî, *Müfredât*, 179.

46 Mustafa İbrahim ve Ahmed Ziyad, *Mu'cemu'l Vasît*, (Kahire: Dâru'd-Da've, b.t.y.), II, 1017; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevahîri'l-Kâmûs*, (Mısır: Daru'l-Hidâye, h. 1306), XVII, 439; Ebu'l-Bekâ, *Hayatü'l Hayevân: Havas ve Esrarı*, Çev. Rahmi Serin, (İstanbul: Pamuk Yayınları, 2011), 683.

47 Tekvîr, 81/5.

Bu genel izahattan sonra, hayvanları yaşadıkları ortam ve özelliklerine göre tasnif edip Kur'an'ın bunları örneklik ve ibretlik hadiseleri bizlere nasıl takdim ettiğine bir bakalım.

Hayvanları; karada yaşayan, denizde yaşayan, uçan hayvanlar ve böcekler olarak taksim etmek mümkündür:

A. KARADA YAŞAYAN HAYVANLAR

Kur'an'da zikri geçen hayvanların çoğunluğunu karada yaşayanlar oluşturmaktadır. Bunun sebebinin, insanlara verilmek istenen mesajlarla birebir alakalı olduğu söylenebilir. Çünkü insanoğlu, yeryüzünü hayvanlarla birlikte paylaşmaktadır ve insanoğlunun doğada en çok gördüğü, karşılaştığı hayvanlar bu gruptakilerdir. Bu nedenle, ilk önce, Kur'an'da geçen kara hayvanlarına sırasıyla değineceğiz. Sıralamayı ise doğrudan ya da dolaylı olarak en çok zikri geçenden en az geçene doğru yapacağız.

Deve

Deve, Araplar arasında büyük bir değer taşımakta ve "sefinetü's-sahra" (çöl gemisi) adıyla da anılmaktadır.[48] Araplar; devenin etinden, sütünden ve gücünden yararlanmakta, âdetâ hayatlarını bu hayvanla birlikte geçirmekteydiler.[49] Zira deve, ağır bir yükle çok uzak mesafeyi birkaç hafta bir şey yiyip içmeden ve günde 200 kilometreye kadar yürüyerek kat edebilen yegâne hayvandır.[50] Nitekim Hz. Peygamber, deveyi sahibi için "izzet" (güç, kudret) olarak nitelemiştir.[51] O'nun, Kasvâ ve Ced'â isimli develerinin olduğu bilinmektedir.[52] Ayrıca, çok sevdiği Adbâ isimli devesinin yarışlardaki başarısıyla ünlü olduğu rivâyetlerde geçer.[53]

---

48 Ahmet Önkal, "Deve", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), IX, 222.

49 Önkal, "Deve", IX, 229.

50 Süleyman Çorakçı, *Hayvanlar Ansiklopedisi*, (İstanbul: Parıltı Yayınları, 2013), 55; Karen McGhee, *National Geographıc: Hayvanlar Ansiklopedisi*, Çev. Algan Sezgintüredi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 56.

51 İbn Mâce, Ticâret, 69.

52 Müslim, İman, 49; Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.

53 Buhârî, Rikâk, 38.

Kur'an'da bu hayvan, farklı kelimelerle on defa geçmektedir. Bu kelimeler; "cemel" (جَمَل), "ibil" (إِبِل), "nâka" (نَاقَة) ve "beîr"dir (بَعِير).[54]

Bu hayvanın zikredildiği yerlerden biri, deve hayvanıyla özdeşleşmiş kavim olan semûd kavminin kıssasının aktarıldığı Â'râf 7/73'dür. Bu ve konunun devamını teşkil eden diğer âyetlerde[55] Salih peygamber ve verdiği tevhid mücadelesinin ayrılmaz bir simgesi olarak Allah'ın dişi devesinin bir delil ve imtihan oluşu anlatılmaktadır. Salih (a.s.), deveyi şereflendirmek ve şânını yüceltmek için "Allah'ın devesi" demiştir.[56]

Buzağı-Dana

Arapçada, "acele etme" anlamını ifade eden bir kökten gelen gelen "icl" (عِجل) kelimesi Türkçe'de, "buzağı" veya "dana" hayvanı için kullanılır. Bu ismin verilmesinin sebebinin, henüz yavru iken sahip olduğu aceleciliğinden dolayı olduğu belirtilir.[57]

Kur'ân-ı Kerîm'de "icl" kelimesi iki kıssada geçmektedir. Bu kıssalardan ilki Hz. İbrahim[58], diğeri ise Hz. Mûsa[59] ile ilgilidir.

İnek-Sığır

"Bakara" (بَقَرة) kelimesi, dişi cinsi ifade eden Türkçe'deki "inek" hayvanının Arapça karşılığıdır. Erkeği olan "öküz" cinsi için ise "Bakar" kelimesi yanında "sevr" (ثَور) kelimesi de kullanılır. Ancak halk arasında ikisi de "karasığır" olarak bilinir.[60] "Sığır" ismi, genel olarak; geviş getiren, etinden ve sütünden istifade edilen "büyükbaş" evcil hayvanlar için kullanılır.[61]

---

54 Bkz. Â'râf, 7/40; Mürselât, 77/33; En'âm, 6/144; Ğâşiye, 88/17; Â'raf, 7/73-77; Hûd, 11/64; İsrâ, 17/59; Şuarâ, 26/155; Kamer, 54/27; Şems, 91/13.

55 Â'râf,, 7/77; Hûd 11/64; Kamer 54/27; Şuarâ 26/155; Şems 91/13.

56 Muhammed Mahmud Hicâzî, *Furkan Tefsiri*, Çev. Mehmet Keskin,(İstanbul: İlim Yayınları, b.t.y.), II, 308-310.

57 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 426; Isfehânî, *Müfredât*, 975.

58 Zâriyât, 51/24-28

59 Bakara, 2/54, 92, 93; Nisâ, 4/153; Â'râf, 7/148, 152; Hûd, 11/69; Tâhâ, 20/88; Zâriyât, 51/26.

60 İsfehânî, *Müfredât*, 222; Demîrî, *Hayâtü'l Hayevân*, 606.

61 Çorakçı, *Hayvanlar Ansiklopedisi*, 166; Ayrıca bkz. Turgay, "Kur'ân'da Adı Geçen Bitkiler ve Hayvanlar", 292.

Kur'an'da "Bakara" sözcüğü, aynı ismi taşıyan Bakara sûresinde dört defa,[62] Yûsuf sûresinde ise iki defa olmak üzere[63] toplamda altı kez geçmektedir. Kur'an'ın ikinci sûresi olan Bakara sûresinde, İsrâiloğulları arasında meydana gelen bir olay anlatılmakta ve bu olayda "bakara" kelimesi geçmektedir. Bu nedenle sûreye bu isim verilmiştir. Bu hayvan üzerinden söz konusu âyetlerde, Yüce Allah'ın emirlerine sorgusuz sualsiz teslimiyetin gerekliliğine, O'nun sınırsız kudretine, yer ile gökkubbe arasında işlenen hiçbir şeyin O'na gizli kalmayacağına ve de yeniden dirilişe işaret edilmektedir.

Eşek

Arapçada "hımâr" (حِمار) kelimesiyle ifade edilen "Eşek", Kur'an'da beş yerde geçmektedir. Bu hayvanın ismi Bakara, Nahl, Lokmân ve Cuma sûrelerinde müfret/tekil olarak "hımâr" (حِمار) şeklinde,[64] Müddessir sûresinde ise çoğul olarak "humur" (حُمُر) formuyla geçer.[65]

Hayvanlarla iç içe olan Allah Rasûlü'nün, Ufeyr ve Ya'fûr isimli bir eşeğinin olduğu da bilinmektedir.[66]

Yılan

Kur'an'da; "Sü'ban" (ثُعبانٌ)[67], "Cânn" (جانٌ)[68] ve "Hayye"[69] (حَية) lafızlarıyla toplamda beş yerde geçen "yılan" hayvanı, mitolojide kötülükle ilişkilendirilmiştir.

"Sü'ban", büyük ve iri yılan için kullanılır. "Cân" kelimesi ile ifade edilen yılanın ise cinlerden bir tür anlamına geldiği belirtilmiştir.[70] "Hayye" ifadesinin de, bu hayvanın uzun yaşadığına atıfla kullanıldığı belirtilmiştir.[71]

---

62 Bakara, 2/67-71.
63 Yûsuf, 12/43-46.
64 Bakara, 2/259; Nahl, 16/8; Lokmân, 31/19; Cum'a, 62/5.
65 Müddessir, 74/50;
66 Müslim, İman, 49; Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
67 Â'râf, 7/107; Şûarâ, 26/32.
68 Neml, 27/10; Kasas, 28/31.
69 Tâhâ, 20/20.
70 İsfeâanî, *Müfredât*, 285.
71 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 219; Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 1278.

At

At, Arapça'da, "hayl" (خَيل) kelimesi ile ifade edilir. Çoğulu "huyul"dur (خُيول).[72] İnsanlara hizmet noktasında hayvanların en kabiliyetlisi ve kıymetlisi kabul edilen at, ayrıca Arap kültüründe, çevik ve hızlı bir binek olarak görülmüş, ata sahip olmak bir üstünlük ve zenginlik alâmeti kabul edilmiştir.[73]

Kur'an'da dört âyette geçmektedir. Bu âyetlerden birinde, savaşlarda mücadele ve etkin güç için atların hazırlanması gerektiği Müslümanlara tavsiye edilmektedir.[74] İki âyette doğrudan "at"tan bahsedilmiş[75], bir âyette ise dolaylı olarak, *"soluk soluğa/nefes nefese koşan (at)lara yemin olsun..."*[76] denilerek bu hayvana atıf yapılmış ve de yemin edilmek suretiyle bu hayvana dikkat çekilmiştir.

Allah Rasûlü de atları çok sevdiğini dile getirmiş,[77] o dönemde gerek ulaşımda gerekse savaşlarda en fazla kullanılan ve gözde olan atların yetiştirilmesini teşvik etmiş,[78] ayrıca onların kıyamete kadar yeleleriyle hayra vesile olacak hayvanlar olduğunu bildirmiştir.[79]

Koyun

"Koyun" kelimesinin Arapça'da karşılığı "ğanem"dir (غَنم). Kur'an'da "na'ce" (نَعْجَة) ve de bunun çoğulu olan "niâc" (نِعَاج) kelimeleri de geçer.[80] Kur'an'ı Kerim'de, koyun hayvanını ifade etmek üzere üç yerde "ğanem",[81] iki yerde ise "na'ce"[82] kelimesi geçmektedir.

---

72 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 228; İsfehanî, *Müfredât*, 526.

73 Kasım Kırbıyık, "Baytarlık", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), V, 278.

74 Enfâl, 8/60.

75 Âl-i İmrân, 3/14; Haşr, 59/6;

76 Âdiyât, 100/1-6.

77 Nesâî, Hayl ve Sebk ve Remy, 2.

78 Ebû Dâvûd, Cihâd, 45; Nesâî, Hayl ve Sebk ve Remy, 3.

79 Buhârî, Müzâraa, 3; İbn Mâce, Ticâret, 69.

80 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 445; Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cemu'l Vasît*, II, 664, İsfehanî, *Müfredât*, 1384.

81 En'âm, 6/146; Enbiya, 21/78.

82 Sâd, 38/23-24.

Allah Rasûlü, koyunun bereket olduğunu belirtmiş,[83] hatta bir hadislerinde iki koyunun ev için iki bereket, üç tane olursa üç bereket özelliğinde olacağını söylemiştir.[84] Bir rivâyette ise, o'nun koyun güttüğü[85] ve zaman zaman da koyunları bizzat sağdığı[86] aktarılmıştır.

Domuz

Arapça karşılığı, "hınzîr" (خِنزِير) kelimesidir. İslâm dini insanı maddi ve manevi her türlü zarardan korumak için birtakım kurallar koymuştur. Yeme içme konusunda da bazı temel prensipler belirlemiştir. Bu bağlamda, insana zarar verebilecek pis ve kötü her şeyi yasaklamıştır. Domuz da, bu yasaklanan hayvanlardan bir tanesidir; hatta Kur'an'da ismen zikredilip etinin haram olduğu belirtilen tek hayvandır. Kur'an'da dört âyette bu hayvana atıfta bulunulmaktadır.[87]

Köpek

Arapça'da karşılığı, "kelb"dir (كَلب). "Havlayan, ürüyen hayvan" anlamına gelmektedir.[88] Köpek gerek evcilliği ve sıcakkanlılığı, gerekse bazı özel kabiliyetleri sebebiyle insanoğlunun yeryüzünde en çok yararlandığı hayvanlardan bir tanesidir.[89] Bu bağlamda Allah Rasûlü, köpeklerin av ve bekçilik gibi belli amaçlarla beslenebileceğini belirtmiştir.[90] Kur'an'da üç âyette yer verilmektedir.[91]

Maymun

Arapça karşılığı, tekil olarak "Kırdün" (قِرد); çoğul olarak ise "kırdetün"dür (قِرَدَة).[92] Kur'an'da bu hayvan üç yerde geçmekte[93] ve bu âyetlerde, hoş olmayan

---

83 İbn Mâce, Ticâret, 69.
84 Buhârî, Edebü'l-müfred, 201.
85 Müslim, Eşribe, 63.
86 İbn Mâce, Tahâret, 68.
87 Bakara, 2/173; Mâide, 5/3; En'âm, 6/145; Nahl, 16/115. Bilgi için bkz. Asaf Ataseven ve Mehmet Şener, "Domuz", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), IX, 507.
88 İsfehanî, *Müfredât*, 1294.
89 Ali Bardakoğlu, "Köpek", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), XVI, 522.
90 Buhârî, Müzâraa, 3.
91 A'râf, 7/176; Kehf, 18/18, 22.
92 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 350; Mustafa İbrahim, *el-Mu'cemu'l Vasît*, II, 724.
93 Bakara, 2/65; Mâide 5/60; Â'raf, 7/166.

davranışlarda bulunanlar maymunlara benzetilmekte ve de, Allah'ın emir ve yasaklarını dinlemeyenlerin maymuna çevrildiklerinden söz edilmektedir.

Fil

Fil (فيل), karada yaşayan hayvanların en irisi olup zekâsı ile dikkat çeken; bunun yanında eğitime, öğretime ve çok elverişli bir kavrama yeteneğine sahip olan bir hayvandır.[94] Kur'an'da, yalnızca bir yerde; sûreye ismini de veren Fîl sûresinde geçmektedir.[95] Bu hayvan üzerinden verilen mesaj, elindeki en güçlü savaş teçhizatı olan fillere güvenip Allah'ın evini yıkmaya kalkışan saldırgan bir hükümdarın, Allah'ın izni olmadan emrinde olan fillere dahi güç yetiremeyeceğidir.

Arslan

Arapçada en bilinen kullanımı ile "esed" (□د) sözcüğüyle anılan bu hayvan, eski şiirde genellikle güç ve kuvvet sembolü olarak anılmaktadır.[96] Kur'an'da bu hayvan, bir âyette "Kasvera" (قسورة) kelimesiyle ifade edilmiştir.[97] Bu hayvanın isminin geçtiği Müddessir sûresinin söz konusu âyetlerinde[98] müşriklerin vahiyden uzaklaşmaları, diğer bir ifadeyle Allah'tan kaçma çabaları, kendisini avlamak isteyen bir arslandan korkup kaçan yaban eşeklerinin kaçışına benzetilmektedir.

Katır

Arapça'da karşılığı "beğl" (بغل) kelimesidir. Bu hayvan, çoğulu olan "biğâl" (بغ□) formuyla Kur'an'da bir âyette geçmektedir.[99] Âyetin bağlamına bakıldığında; insanoğlunun emrine farklı özellikleriyle hizmetkâr kılınan hayvanlara yer verilmekte ve bu hayvanlardan bir tanesinin de katır olduğu bildirilmektedir. Allah Rasûlü'nün de "Şehbâ" ve "Beydâ" isimli katırlarının olduğu bilinmektedir.[100]

---

94 Tahsin Yazıcı, "Fil", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı), 1996, XIII, 68.

95 Fîl, 105/1.

96 Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Arslan Yayınları, b.t.y.), XV, 363-364; İsfehânî, *Müfredât*, 1206.

97 Müddessir, 74/51.

98 Müddessir, 74/49-51.

99 Nahl, 16/8.

100 Müslim, İman, 49; Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.

Keçi

Arapça'da "ma'z" (مَعز) kelimesi, keçi sürüsü için kullanılan bir isimdir. Kur'an'da bır âyette geçmektedir.[101] Söz konusu âyette, hayvanların insanlık için bir rahmet olduğu, bunları haram ya da helal kılma yetkisinin insana ait olamayacağı, böyle bir yetki gasbında ise insanın gülünç duruma düşeceği aklî çıkarsamalarla anlatılmakta, böylece tevhidi inanca insanlık davet edilmektedir.

Kurbağa

Arapça'da "dafâdi'" (ضَفادع) kelimesi ile ifade edilir. Kur'an'da bu hayvan, İsrailoğullarına verilen ceza bağlamında sadece bir âyette geçmektedir.[102]

Kurt

Arapça'da karşılığı "zenb" (ذِئب) kelimesidir. Yırtıcı bir memeli hayvan olan kurt, köpek hayvanına çokça benzerliği ile dikkat çeker.[103] Kur'an'da, Yûsuf kıssasının yer aldığı Yûsuf sûresinde, Yusuf'a -sözde- saldıran ve onu parçalayan hayvan olarak geçer.[104]

B. DENİZDE YAŞAYAN HAYVANLAR

Dünyanın üçte ikisini sular kaplamaktadır. Aynı zamanda buralarda yaşayan çeşitli canlılar vardır ve bunların büyük kısmının henüz daha adlarının bile bilinmediği düşünülmektedir. Denizlerde genel anlamda en fazla balık cinsi bulunmaktadır. Kur'an'da da, denizde yaşayan canlı olarak sadece balık türünden bahsedilmektedir.

Balık

Arapça karşılıklarından bir tanesi "Hût" (حُوت) lafzıdır. "Hût", büyük balık demektir. Bu kavram Kur'an'da dört yerde tekil olarak "hût"[105] şeklinde, bir yerde çoğulu "hîtân"[106] formuyla geçmektedir. Bir yerde de, "nûn"[107] lafzı ile geçmektedir.

---

[101] En'âm, 6/143.

[102] Â'râf, 7/133.

[103] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 377; Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cemu'l Vasît*, I, 308.

[104] Yûsuf, 12/13, 14, 17.

[105] Â'râf, 7/163; Kehf, 18/61-63; Sâffât, 37/142; Kalem, 68/48.

C. UÇAN HAYVANLAR

Gökyüzüne baktığımızda, ilk gözümüze çarpan kuşlar olmaktadır. Zira uçan hayvanların en önemli bölümünü kuşlar oluşturmaktadır. Bu bölümde; arı, kelebek ve sinek türü canlıları da uçan hayvanlar sınıfına koymamızın nedeni, nerede bulunursak bulunalım başımızı her kaldırdığımızda bu tür hayvanları görmemizdir. Kur'an'da geçen bu tür hayvanları, kara hayvanlarında olduğu gibi, doğrudan ya da dolaylı olarak en çok zikri geçenden en aza doğru ele alacağız.

Kuş

"Tâir" (طائر) kelimesi; havada, yüzer gibi uçan ya da yolculuk eden bütün kanatlıları içerisine almaktadır. Bu lafız, genel anlamda kuş türü uçan canlılar topluluğuna verilen bir isimdir.[108] Kur'an'ın birçok âyetinde kuş türünü ifade eden "Tâir" (طائر) kelimesinden türeyen ve "kuş" hayvanını ifade eden "Tayr" (طَيْر) kelimesi geçmektedir.[109]

Bıldırcın

Arapça'da "Selva" (سلوى) kelimesinin, kuş türlerinden "bıldırcın" hayvanını ifade ettiği belirtilmiştir.[110] Kur'an'da bu hayvan, "selva" (سلوى) şeklinde iki yerde geçmekte ve Yüce Allah tarafından İsrailoğulları'na yetecek kadar yemeleri için gönderilen kuş türünü ifade etmektedir.[111]

Arı

Kur'ân-ı Kerîm'in on altıncı sûresine de isim olan "nahl" (نَحل) kelimesi, Arapça'da "bal arısı" anlamına gelmektedir. Kur'an'da bu hayvan, aynı ismi taşıdığı sûrede bir âyette şu şekilde geçmektedir: *"Rabb'in, bal arısına vahyetti: Dağlarda,*

---

106 Â'râf, 7/163.

107 Enbiyâ, 21/87.

108 Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 432; İsfehânî, *Müfredât*, 939.

109 Bakara, 2/260; Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110; En'âm, 6/38; Yûsuf, 12/36-41; Nahl, 16/79; Enbiya, 21/79; Hac, 22/31; Nûr, 24/41; Neml, 27/16-17, 20; Sebe, 34/10; Sâd 38/19; Vâkıa, 56/21; Mülk, 67/19, Fîl, 105/3.

110 Firuzâbâdî, *Kamusu'l Muhît*, I, 1296; İsfehânî, *Müfredât*, 747.

111 Â'râf, 7/160; Tâhâ, 20/80; Ömer Faruk Harman, "Men ve Selvâ", *DİA*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), XXIX, 108.

ağaçlarda ve (insanların senin için) yapacakları kovanlarda kendine evler/yuvalar yap! Sonra, her çeşit meyve(nin çiçeğin)den tat ve (sana verilen emirlere) boyun eğerek, Rabb'inin gösterdiği yolları adım adım izle! Onların karınlarından, içinde insanlar için şifâ verici unsurlar olan değişik lezzet ve renklerde bal çıkar."[112]

Bal ve bal arısının Kur'an'da zikredilmesiyle, insanlara başta tıp, kimya, sağlık, sosyal birliktelik, iş bölümü, toplu çalışma, temizlik, çalışkanlık ve benzeri konular başta olmak üzere pek çok farklı mesajların verildiği belirtilmiştir.[113]

Karga

Ğurab (غُراب) lafzı, "ğarb" (غَرب) kelimesinden gelir. "Ğarb" ise, "güneşin ufkun içinde kaybolması" anlamına gelir. Karga da, uzaklaşır şekilde uçmasından dolayı böyle adlandırılmıştır.[114] Kur'an'da bu hayvanın geçtiği tek yer, Hz. Âdem'in iki oğlu arasında cereyan eden ve sonunda kardeşin kardeşi öldürmesiyle sonuçlanan hadisede, öldürdüğü kardeşini nasıl gömmesi gerektiğini öğretmek üzere Yüce Allah'ın göndermiş olduğu karganın örnek eyleminin aktarıldığı Mâide sûresi 31. âyetidir.[115]

Kelebek

Arapça'da "Ferâşe" (فَراش) kelimesi, "kelebek" anlamına gelmektedir. Bu hayvan türü Kur'an'da bir yerde geçmekte[116] ve burada, insanların mahşer gününde sağa sola uçuşup yerlere serilmiş kelebeler misali bir sahneyi yaşayacakları tasvir edilmektedir.

Sinek-Sivrisinek

Sinek kelimesinin Arapça karşılığı "zübâb"dır (ذُبابٌ). Bu kelimenin kapsamına, en küçük karasinekten en büyük kelebeğe kadar sinek ailesi mensupları ve de uçan haşereler girmektedir.[117] Kur'an'da bu hayvan türü yalnızca bir yerde geçmektedir.[118]

---

[112] Nahl, 16/68-69.

[113] Ayrıntılı bilgi için bkz. Turgay, "Kur'ân'da Adı Geçen Bitkiler ve Hayvanlar", 299-301.

[114] İsfehânî, *Müfredât,* 1082.

[115] Mâide, 5/31.

[116] Kâria, 101/4.

[117] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* I, 382; İsfehânî, *Müfredât,* 570.

[118] Hac, 22/73.

"Sivrisinek" anlamındaki "beğûz" (بَعوض) ise, "beğzun" (بَعض) kökünden gelir. Bu hayvan türü de Kur'an'da bir yerde geçmektedir.[119]

D. BÖCEKLER

Bilinen hayvan türlerinin yarısından çoğu, böcek sınıfına girmektedir. Bugüne kadar bir milyondan fazla tür tanımlanmış olmasına rağmen henüz tanımlanmamış otuz milyon kadar tür olduğu söylenmektedir.[120]

Kur'an'da zikri geçen böcek türleri şunlardır:

Çekirge

Arapça karşılığı "cerâd" (جَراد) kelimesidir. Bu böceğe, araziyi bitkilerden soyutlamasından, yani bitkileri tahrip edip yok etmesinden, sebzelere, yeşilliklere sürü hâlinde saldırmalarından dolayı bu isim verilmiştir.[121] Bu bağlamda Kur'an'da çekirgelere iki ayette atıfta bulunulmaktadır.[122]

Örümcek

Arapçada "Ankebût" (عَنكَبوت) sözcüğüyle ifade edilir. "Ankebût", dişi örümcek anlamındadır ve çoğulu "Anâkib"dir. Hicret esnasında Hz. Peygamberin müşriklerden kurtulmak için girdiği mağaranın ağzını ağla kapatıp müşriklerin oradan uzaklaşmasını sağladığından ötürü örümcek, kültürümüzde ayrı bir öneme sahiptir.[123] Kur'an'da bu hayvan, sûreye de adını verdiği Ankebût sûresinde aynı âyette iki kez geçmektedir.[124]

Karınca

Arapça'da "neml" (نَمل) kelimesi, "karınca"yı ifade etmektedir.[125] Toplumsal yaşamı ve hayatı bakımından arıya benzetilir.[126] Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Süley-

---

119 Bakara, 2/26.

120 McGhee, *National Geographic*, 170.

121 İsfehânî, *Müfredât*, 318; Demîrî, *Hayatü'l Hayevân*, 189.

122 Â'râf, 7/133; Kamer, 54/7.

123 Bkz. İbn Hanbel, Müsned, I, 348. Muhammet Yılmaz, *İbadete Karşı Toplumsal Tavırlar -Ankebût Sûresi Örneği-*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 37; Mustafa Uzun, "Ankebût", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), III, 213.

124 Ankebût, 29/41.

125 İsfehanî, *Müfredât*, 1486.

man'ın kıssasında aktarıldığı için Hz. Süleyman ile özdeşleştirilen bu hayvan, sûreye de adını vermiştir. Neml sûresi on sekizinci âyette "dişi karıncayı" ifade etmek üzere geçmektedir.[127]

Güve

Arapça'da "kummel" (قُمَّل) kelimesi ile ifade edilen bu böcek türü, henüz uçacak duruma gelmemiş çekirgelerin ufağını ifade etmektedir.[128] Kur'an'da bir âyette, İsrailoğullarına gönderilen ceza bağlamında zikredilmekte ve ufacık hayvanlarla yaratıcının dilerse insanoğlunu nasıl cezalandıracağı ve aciz durumda bırakacağı bildirilmektedir.[129]

III. İSLÂM'DA HAYVAN HAKLARI

Yüce Allah, gerek yeryüzünde yürüyenleri gerekse göklerde süzülenleriyle tüm hayvanları, kudretinin eseri olarak yaratmıştır.[130] Kâinatta takdir ettiği hiçbir şeyi anlamsız, amaçsız ve de ölçüsüz olarak var etmemiş, hayvanları da âlemdeki düzenin ve ekolojik sistemin vazgeçilmez bir parçası olarak halk etmiştir.[131] Bu bağlamda, *"Yeryüzünde (yürüyen ve sürünen) ne kadar hayvan ve de (gökyüzünde) kanat çırparak uçan ne kadar kuş varsa, hepsi siz (insanlar) gibi birer ümmettirler."*[132] buyurmuş, *"sizin gibi birer ümmettirler..."* ifadesi ile de, bu hayvanların insanlar gibi haklarının mahfuz, rızklarının ve ecellerinin de mukadder birer ümmet olduğunu haber vermiştir.[133] Her ne kadar insanlar fark edemeseler de, bu hayvanların kendi hâl dilleriyle, tabiatlarına uygun olarak Rablerini tesbih edip[134] O'na secde

---

[126] Demîrî, *Hayatü'l Hayevân,* 377.

[127] Neml, 27/18; İshak Yazıcı, "Neml sûresi", *DİA,* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), XXXII, 554.

[128] İsfehânî, *Müfredât,* 1233.

[129] Â'râf, 7/133.

[130] Yâsîn, 36/71.

[131] Heyet, "Hayvan Hakları: Her Canlıya Rahmet", *Hadislerle İslâm,* V, 258.

[132] En'âm, 6/38.

[133] Beydâvî, *Envaru't Tenzîl,* II, 68.

[134] İsrâ, 17/44; Nûr, 24/41; Heyet, "Hayvan Hakları: Her Canlıya Rahmet", *Hadislerle İslâm,* V, 257.

ettiklerini bildırmıştir.[135] Bununla birlikte O, tıpkı insanların olduğu gibi hayvanların da yaşamaları ve çoğalmaları için yeryüzünde uygun ortamı yaratmıştır. Diğer bir ifadeyle, hayvanlar da dünyada tıpkı insanlar gibi yaşama, barınma, yeme içme haklarına sahiptir ve yeryüzü onlar için de bir barınma ve yaşama ortamıdır. Bu bağlamda, varlık âlemi içinde birbirini tamamlayan unsurlar olan hayvan ve çevre konusunda uzmanlar, her bir hayvanı çevreye bağlayan özellikleri tespit etmişlerdir. İnsan dışı canlıların, içinde yaşayacakları çevreyi kendilerinin seçmesinin ve ortam oluşturmalarının mümkün olmadığını belirterek insan dışındaki her canlıya, yaşayacağı ve hayatını idame ettireceği çevrenin verildiğini belirtmişlerdir.[136]

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında, insanlar arasında seçilip özelde insanlığa, genelde ise tüm mahlûkâta ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan peygamberlerin[137], doğanın bir parçası olarak hayvanlarla ilgilendikleri ve yaşamalarında onlardan kesitlerin sunulduğu, böylece insanlara çeşitli mesajların verildiği görülür. Aynı şekilde Hz. Peygamber de, hayvanlarla zaman zaman iç içe olmuş, binek olarak kullandığı hayvanları sevmiş, önemseyerek onlara özel isimler vermiştir. Koyunları/keçileri bizzat sağmış, bazen bakımlarını yapmış, kimi zaman hayvanlara bazı değerler atfetmiş ve belli amaçlarla kimi hayvanların beslenebileceğini belirtmiştir.[138]

Her fırsatta hayvanları güzel isimlerle çağıran, onlara yumuşak ve hassas muamelede bulunan Allah Rasûlü, hayvanlara sevgi ve şefkat gösterilmesini, onlara merhametle yaklaşılmasını ve de onların korunmasını emretmiştir. O, hiçbir günahı olmayan hayvanlara rahmet vesilesi olarak bakılmasını tembihleyerek, *"Hayvanlar olmasaydı semadan yağmur inmezdi."*[139] buyurmuştur. Hayvanlara yönelik sözlü ya da fiilî her türlü zulüm, işkence ve eziyeti yasaklamıştır. Onların aşağılanarak lânetlenmesini ve onlara kötü sözler söylenmesini de hoş karşılamamıştır.[140] Bu

---

135 Hac, 22/18.

136 Necmettin Çalışkan, *Kur'an'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) Ve Cansız (Cemâdât) Varlıklarla İlişkisi,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 111.

137 Enbiyâ, 21/107.

138 Bkz. Heyet, "Hayvan Hakları: Her Canlıya Rahmet", *Hadislerle İslâm,* V, 258-259.

139 İbn Mâce, Fiten, 22.

140 Müslim, Bir, 80-83.

bağlamda, *"Hiçbir canlıyı hedef edinmeyin!"*[141] buyurarak, hayvanların dövülmesini, damgalanmasını ya da hedef tahtası yapılmasını men etmiştir. Hatta hayvanları birbirinden ayırt etmek için başvurulan dağlama yönteminin hayvanların yüzlerine yapılmasını yasaklamış, bunun yalnızca acı vermeyecek şekilde hayvanlara uygulanmasını emretmiştir.[142] Dahası, sağmal hayvanların tırnaklı ellerle sağılmamasını,[143] hatta süt sağarken sütün devamının gelebilmesi için de bir miktarının sağılmadan bırakılmasını tavsiye etmiştir.[144]

Her defasında, hayvanların yaşam haklarına riâyet edilmesinin önemine vurgu yapmış olan Allah Rasûlü, hayvanlara eziyet edilip işkence yapılmasını şiddetle yasaklamıştır.[145] Nitekim bazı zararlı hayvanlar insanoğlunun yaşam alanını tehdit etmedikleri sürece, yani korunma amacı güdülmeden hiçbir hayvanın yaşamına keyfi olarak son vermeye çalışmak İslâm'a göre caiz ve de helal değildir. Örneğin; yalnızca yılan, karga, çaylak, akrep, fare, kuduz köpek gibi insan canına ve malına zarar verebilen bazı hayvanların gerektiğinde öldürülmesine izin verilmiştir.[146] Buna karşın; bal arısı, göçeğen olarak da ifade edilen örümcek kuşu, kurbağa, karınca ve çavuş kuşu olarak da bilinen ibibik (hüthüt) kuşu gibi bazı hayvan türlerinin öldürülmesi ise yasaklanmıştır.[147] Hatta ev halkı için sağlık açısından bir sorun teşkil etmiyorsa yahut da ev halkının maddi ve manevi olarak zarar görmesi söz konusu değilse, bu takdirde ünsiyet peyda etmek için evde kimi hayvanların beslenmesine İslâm'da müsaade edilmiştir. Örneğin, küçük kedileri kucağına alarak onlarla oynayan ve hayvan sevgisiyle meşhur olan Ebû Hüreyre'ye "kedicik babası" ismini veren Peygamberimiz,[148] insanlarla iç içe yaşaması sebebiyle kediyi ev halkından, dolayısıyla da ev hayvanlarından saymıştır.[149]

Rahmet peygamberi; eziyet edilmemesi, bıçağın iyice bilenmesi, hayvanın şah damarının tamamının kesilmesi gibi bazı hususlara dikkat etme şartıyla yenilmesi

---

[141] Müslim, Sayd, 58.

[142] Buhârî, Sayd, 35; Heyet, "Hayvan Hakları: Her Canlıya Rahmet", *Hadislerle İslâm*, V, 262.

[143] İbn Hanbel, Müsned, III, 484.

[144] Dârimî, Edâhî, 25.

[145] İbn Mâce, Zebâih, 10.

[146] Buhârî, Cezâü's-Sayd, 7; Müslim, Selâm, 127.

[147] Ebû Dâvûd, Edep, 163-164.

[148] Tirmizî, Menâkıb, 46.

[149] İbn Hanbel, Müsned, V, 310.

helal olan hayvanları kurban etme[150] veya avlama dışında, hayvanların öldürülerek telef edilmesini yasaklamıştır.[151] Nitekim Allah Rasûlü bir defasında, *"Hiçbir kişi yoktur ki, bir serçeyi yahut ondan daha büyük bir canlıyı haksız yere öldürsün de, Yüce Allah ona bunun hesabını sormasın!"*[152] buyurmuş ve sebepsiz yere öldürülen serçe gibi hayvanların âhirette, "Yâ Rabbi! Falan kişi beni, herhangi bir fayda elde etmek için değil, sadece keyfi için, boş yere öldürdü!"[153] diyerek öldüren kişi aleyhinde davacı olacağını bildirmiştir.

Hz. Peygamber, hayvanların neslinin korunmasına yönelik ilkeler de getirmiştir. Buna yönelik olarak, hayvanların yumurtalarının alınmasını[154] ve yuvalarına küçük abdest bozulmasını yasaklamıştır.[155] Bu bağlamda, at ve diğer erkek hayvanların gereksiz yere iğdiş edilmesine de müsaade etmemiştir.[156]

Kısaca Hz. Peygamber; hayvanların, başta yaşam olmak üzere beslenme, barınma ve korunma gibi haklarına riayet edilmesini ve onların yalnızca yaratılış amaçlarına uygun olarak kullanılmalarını istemiştir.[157] Her biri farklı amaçlarla yaratılmış olan hayvanların amaçları dışında kullanılmasını hoş görmeyen Allah Rasûlü,[158] yük taşıma özelliği bulunan hayvanlara taşıyamayacakları yüklerin yüklenmemesini emretmiş ve *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah"tan korkun. Onlara*

---

150 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11; 16-17.
151 Nesâî, Dahâyâ, 42.
152 Nesâî, Sayd, 34.
153 Nesâî, Dahâyâ, 42.
154 Olayın şu şekilde cereyan ettiği rivâyet edilmiştir: Bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber bir mekânda konaklamıştır. O esnada ashaptan biri, ormanlık alana gitmiş ve Hummara denilen kuşun yumurtalarını yuvasından almıştır. Daha sonra kuş yuvasına döndüğünde yumurtalarının yerinde olmadığını görmüş ve Hz. Peygamber ile arkadaşlarının bulundukları yere gelerek kanatlarını çırpmaya başlamıştır. Bu durumu gören Hz. Peygamber, bu kuşu kimin üzdüğünü sormuş, sahabeden biri, "Ey Allah'ın Rasûlü! Onun yumurtalarını ben aldım." Diyerek suçunu itiraf etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, yumurtaların yerine konulmasını emretmiş, bu kişi de yumurtaları hemen götürüp yerine koymuştur (Buhârî, Edebü'l-müfred, 139).
155 Nesâî, Tahâret, 30.
156 İbn Hanbel, Müsned, II, 24.
157 Ebû Dâvûd, Cihâd, 55.
158 Buhârî, Müzâraa, 4.

(binmeye) elverişli hâllerinde binin..."[159] *buyurmuştur.* Ayrıca, onların üzerinde uzun süre oturularak konuşulmasını da şu uyarısıyla yasaklamıştır:

> Sakın ola ki bineklerinizin sırtlarını kendinize minber edinmeyin! Çünkü Allah size onları, (kendi başınıza ancak) zorlukla varabileceğiniz yerlere sizi götürmeleri için bahşetmiştir. Yeryüzünü de sizin için yaratmıştır. O hâlde ihtiyaçlarınızı yerde karşılayın.[160]

Hz. Peygamber bir defasında, aç ve susuz hayvanları doyurmanın mükâfatına dair ashâbına şöyle bir kıssa anlatmıştı: *"Yolculuk yapan bir adam çok susamış ve yolda rastladığı bir kuyuya inip oradan su içmişti. Kuyudan çıkınca orada bir köpekle karşılaşmıştı; o esnada bir zavallı köpek, susuzluktan dilini sarkıtmış ve nemli toprağı yalıyordu. Yolcu kendi kendine, 'Bu hayvan da benim gibi çok susamış.' diye düşünerek tekrar kuyuya inip ayakkabısına su doldurmuş, sonra da ayakkabısını ağzı ile tutup kuyudan çıkmış ve köpeğe su içirmişti. İşte, bu davranışından ötürü Allah (c.c) o kulundan hoşnut olmuş ve onu bağışlamıştır."* Hz Peygamber'in bu sözlerini dinleyen sahâbeden bazıları, "Ey Allah'ın Rasûlü! Hayvanlar(a yaptığımız iyilikler) için bize bir sevap var mı?" diye sormuş; Allah Rasûlü de bu sorulara karşılık olarak, *"Her canlıya yapılan iyilikte bir sevap vardır."* diye cevap vermiştir.[161] Diğer taraftan; Mi'rac hadisesinde kendisine gösterilen cehennemde azap gören bir kadının bu muameleye neden maruz kaldığını sorduğunda, o kadının bir kediyi hapsettiği, yeme içmeden onu mahrum ettiği ve ölünceye kadar da onun haşerat türü şeyler yemesine müsaade etmediği için azap gördüğünün kendisine bildirildiğini haber vermiştir.[162]

IV. İSLÂM'DA ETİ HARAM OLAN HAYVANLAR

Kur'ân-ı Kerîm'e göre hüküm verenlerin, kanun koyanların en hayırlısı, bu konuda yegâne otorite ve de kendinden daha güzel hüküm veren bulunmayan tek zât, Yüce Allah'tır. Zira her şeyi bilen ve insanlığın faydasına olan şeyleri hükme-

---

[159] Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.

[160] Ebû Dâvûd, Cihâd, 55.

[161] Buhârî, Müsâkât, 9; Müslim, Selam, 153.

[162] Buhârî, Bed'ül-Halk, 16; Hayvanların korunmasına dair Kur'an'dan ve Sünnet'ten izahlar yanında mezheplerin görüşleri ve güncel değerlendirmeler için bkz. Turgay, "Kur'ân'da Adı Geçen Bitkiler ve Hayvanlar", 305-311; Adil Bor, *Kur'an'da Hayvan Hakları,* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 103-210.

den Allah Tealâ'dır.[163] O'nun hükmünün olduğu konularda insanoğlunun akıl yürüterek hüküm vermesi, helâl ve harâm belirleme yetkisi bulunmamaktadır. Nitekim bu yetkiyi kendilerinde gören müşrikler ve Ehl-i Kitap Kur'an'da yerilmiştir. Allah'ın haram kıldığını helal ya da helal saydığını haram görmek ise "küfür" olarak nitelenmiştir [164] Bu husus, yani Allah Tealâ'nın belirlediği helâl ve harâm sınırlarına riâyet zorunluluğu, Hz. Peygamber için de geçerlidir.[165]

İslâm, insanları dünya nimetlerinden mahrum bırakmak için değil; daha iyi ve güzel şartlar altında onlara temiz ve vücutlarına faydalı nimetler sunmak için gelmiştir. Yoksa helal ve temiz olup da Allah Tealâ'nın -özellikle de bu ümmete- haram saydığı bir şey yoktur. Yani Rabbimiz, temiz şeyleri (tayyibât) helal; pis olanları da (habâis) haram saymıştır.[166] Ancak imtihan amacıyla Yüce Allah'ın kimi zaman haram kıldığı bazı hususlar bu durumun dışındadır, bunun amacının Yüce Allah'tan hakkıyla sakınanları belirlemek olduğu da âyette haber verilmektedir.[167] Bir de, Yüce Allah'ın önceki şeriatlarda, tarih boyunca işledikleri zulüm, azgınlaşma gibi nedenlerle Yahûdilere özel olarak, helal ve temiz olan şeyleri, bir takım hayvansal gıdaları ve bazı hayvanları haram kılmış olması da bu durumun dışındadır.[168]

Şunu ifade etmeliyiz ki; Kur'an, ana hatlarıyla kanunlar vazetmiştir. Bu nedenle, hükmünün bulunmadığı hususlarda genel esaslara aykırı olmamak şartıyla

---

163 Bkz. Yûsuf, 12/40, 12/80; En'âm, 6/57; 67; Mâide, 5/50; Mümtehine, 60/10.

164 Bkz. Mâide, 5/62, 5/87; En'âm, 6/136, 150; Tevbe, 9/37; Yûnus, 10/59; Nahl, 16/116; Şûra, 42/21.

165 Hâkka, 69/44-46.

166 Mâide, 5/4; A'râf, 7/32.

167 Mâide, 5/94.

168 Kur'an'da bu durum farklı âyetlerde şu şekilde bildirilmiştir:
"... Tevrat indirilmeden önce bütün temiz ve yararlı yiyecekler, İsrâiloğulları'na helâl idi." (Âl-i İmrân, 3/93);
"Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık." (Nisâ, 4/160-161);
"Yahudilere, (vaktiyle) bütün tırnaklı hayvanları haram kılmıştık. Bir de, inek ve koyunların içyağlarını —sırt ve bağırsaklarına yapışmış yâhut kemiğe karışmış yağlar hariç— onlara yasaklamıştık. Azgınlıkları yüzünden onları bu şekilde cezalandırmıştık. Şüphe yok ki Biz hep doğru söyleriz!" (En'âm, 6/146).

insanların faydasına kanunlar çıkarmada bir sorun bulunmamaktadır.[169] Yani Kur'ân-ı Kerîm'de ve de onun mübeyyini olan Hz. Peygamber'in sözlerinde etinin yenmesi helal ya da haram olan hayvanların bir kısmı belirtilmiştir. Ancak şu var ki; haram ya da helal olanların tamamı değil, yalnızca bir kısmı sayılmıştır. Bu sebeple, Kur'an'ın nüzulü sürecinde o toplumda bilinen diğer hayvanların yahut da dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan çeşitli hayvanların yenilip yenilmeyeceğinin tespiti ise, "temiz" (tayyibât) ve "pis" (habâis) kavramları çerçevesinde ilim adamlarının kıyas ve içtihadına bırakılmıştır. Onlar bu konularda kıyas ve benzetme yoluyla gerekli hükümleri vermişlerdir yahut da vereceklerdir.[170]

Yüce Allah'ın yaratmış olduğu şeylerde asıl olanın ibâha, yani helal olduğu noktasında bir görüş bulunmaktadır. Buna göre, Kur'an'da ve Sünnet'te yasak olarak zikredilmeyen gıda ve içecekler helal kabul edilmişlerdir. Bu görüşe, şu âyet delil getirilmiştir: *"Ey iman edenler! ... haram olduğu size bildirilenler dışında tüm hayvanlar(ın etleri) size helal kılınmıştır."*[171] Ayrıca, Hz. Peygamber'in şu sözü de bu görüşü teyit etmektedir: *"Helal, Allah'ın Kitabı'nda helal kıldıklarıdır. Haram da, Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey buyurmadıkları ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."*[172] İlginçtir ki, bu yaklaşımın zıttı bir görüş de mevcuttur. Yani onlara göre de, İslâm'da açık olarak helalliği belli olan şeyler hariç eşyanın hepsi hazr (haram) üzeredir.[173] Bize göre, her iki görüşün de tutarlı ve geçerli tarafları olduğu gibi, eksik ve kusurlu yönleri vardır. Zira Hz. Peygamber'in, *"... Allah haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır."*[174] âyetine getirmiş olduğu, *"Helaller bellidir. Haramlar da bellidir. Bunlar arasında şüpheli şeyler vardır. İnsanla-*

---

[169] Süleyman Ateş, "Helâl ve Harâm Anlayışı", *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi,* cilt: I, sayı: 8 (1998), 4.

[170] Heyet, "Eti Helâl Olan Hayvanlar", *Hadislerle İslâm,* V, 274; Yüksel Macit, "Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: I, sayı: 2 (2002/2), 265.

[171] Mâide, 5/1; benzer âyetler: Hac, 22/30.

[172] İbn Mâce, Et'ime, 60; Tirmizî, İbâs, 6; Heyet, "Eti Helâl Olan Hayvanlar", *Hadislerle İslâm,* V, 271.

[173] Macit, "Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi", 266-267.

[174] En'âm, 6/119.

rın çoğu bunların helal ya da haram olduğunu bilmezler. Kim dinini ve namusunu korumak için bunlardan uzak durursa (o kişi kurtulur)."[175] şeklindeki tefsir, helal ya da haram olup olmadığı belli olmayan şüpheli şeylerin bulunduğunu ve şüpheli olan şeylerden kaçınılmasının daha faziletli ve uygun olduğunu bizlere bildirmektedir.[176] Ayrıca, vahyin tekâmülünden sonra ortaya çıktıkları için durumları ancak kıyas yoluyla ortaya çıkarılmış veya çıkarılmayı bekleyen birçok husus da bulunmaktadır. Dolayısıyla ihtiyatlı olup helal ve haram konularında Kur'an ve Sünnet'e müracaat edip, sonrasında helal sınırını daraltmadan haram sınırını da ardına kadar açmadan insan sağlığına ve toplum yararına göre hükümler verilmelidir.

Kur'an'da ve hadislerde açıkça etinin yenilmesi haram olarak zikredilen hayvanlara işaret etmek istiyoruz.

A. Kur'an'da Haram Sayılanlar

Kur'an'da, hayvanlar âleminden etinin yenmesi haram olanlarla ilgili olarak dört âyet bulunmaktadır. Bu âyetler; ikisi Mekkî, ikisi Medenî olan dört ayrı sûrede geçmektedir.[177] Söz konusu âyetlerde, ortak olarak dört şeyin insanoğluna haram kılındığı bildirilmektedir. Az sonra bunları madde madde belirteceğiz. Ancak bu âyetler arasında en son inmiş olan Mâide sûresi 3. âyetini diğerlerinden farklı kılan bir özellik bulunmaktadır. Zira bu âyette, tıpkı diğer üç âyet gibi haram kılınan dört şey dışında, helal olan hayvanlara yönelik olarak da bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu noktada cevabı en çok merak edilen bir soruya işaret etmek istiyoruz: Peki, âyetlerde sayılan bu dört husustan başka İslâm'da haram kılınan hayvanlar yok mudur? Yoksa bu sayılanlar örneklendirme kabilinden olup, bunlar dışında kıyas ve benzeri yollarla haram kılınan başka hayvanlar da var mıdır? İleriki satırlarda bu sorunun cevabını delil ve gerekçeleriyle açıklayacağız.

---

[175] Buhârî, İman, 39; Büyû', 2; Ebû Dâvûd, Büyû', 3; Tirmizî, Büyû', 1.

[176] Remzi Kaya, "Kur'ân, Tevrat ve İnciller Bağlamında Helâl ve Haram Gıdalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sayı: 24 (güz 2007), 20.

[177] En'âm, 6/145; Nahl, 16/115; Bakara, 2/173; Mâide, 5/3. Bu âyetlerin bağlamlarına; öncesi ve sonrası âyetlerle olan anlam birlikteliklerine yönelik izahlar için bkz. İsmail Yalçın, "Fıkıhta Haram Hayvanları Belirleme Sorunu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 24 (2014), 330-332.

Mâide sûresindeki ayet şu şekildedir:

(Boğazlanmadan ölmüş olan) leş, (akıtılmış) kan, domuzun eti (ve yağı, kemiği vb. herşeyi) ve Allah'tan başkası adına kesilenler, size haram kılınmıştır. (Bunlar yanında), boğularak, (ok, mızrak, kurşun, saçma ve benzeri av aletleri ile değil de; odun, kaya ve benzeri bir şeyle) vurularak, (yüksek bir yerden veya uçurumdan) düşerek, (başka bir hayvan tarafından) boynuzlanarak ve (aslan, kaplan, kurt, köpek, kartal gibi) yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanarak öldürülen hayvanlar (da haram kılınmıştır). Ancak (bu hayvanlardan, canları çıkmadan yetişip şartına uygun olarak; besmele çekerek) boğazladıklarınız hariç, (yani onların etini yiyebilirsiniz). (Ayrıca), dikili taşlar (putlar) üzerine kesilen hayvanlar(ın etlerini yemeniz de haram kılınmıştır)...

Bu ve benzer içerikli âyetlerde,[178] aşağıda ilk dört sırada zikredilenlerin haramlığı bildirilmiştir. Sonraki maddelerde ise, daha önce işaret edildiği üzere, yenilmesi helal olduğu hâlde, bazı gerekçelerden ötürü yenilmesi haram hale gelen hayvanlar zikredilmiştir. Dört âyette ortak olarak zikredilerek haram kılınanlar şunlardır:

1) Ölü/Leş (الْمَيْتَةُ): Buna göre, âyetteki örjinal ifadesiyle "meyte (ölü)" bir hayvanın, yani normal yolla kesilmeksizin ölen bir hayvanın etinin yenilmesi haramdır. Ancak Hz. Peygamber'in, bu durumdan iki hayvanı istisna ettiği belirtilmiş ve o'nun, *"Bize iki ölü (hayvan eti) helal kılınmıştır. Bunlar; balık ve çekirgedir."*[179] dediği rivâyet edilmiştir.[180] Buna göre, ölü olarak ele geçirilmiş olan balık ve çekirge hayvanlarının etinin yenmesi helaldir.

2) Kan (الدَّمُ): Buna göre, hayvan kanının içilmesi ya da bir şekilde yenilmesi haramdır. Ancak şu var ki; bu âyette mutlak olarak "ed-dem" (الدَّمُ) yani "kan" olarak bildirilen şey, aynı konuyu içeren âyetlerden biri olan En'âm sûresi 145. âyetle kayıtlanarak, bu kandan kastın "akıcı kan" (دَمًا مَسْفُوحًا) olduğu bildirilmiştir. Bu duruma usûl literatüründe, "bir âyette mutlak (genel) olarak bir lafzın, başka bir âyette kayıtlanması (nitelenmesi/belirginleştirilmesi)" denmiştir. Böylece, âyet-

---

178 Bakara, 2/173; En'âm, 6/145; Nahl, 16/115.

179 İbn Mâce, Et'ime, 31.

180 Ashâptan Abdullah b. Ebû Evfâ, Rasûlüllah ile birlikte yedi sefere çıktığını ve bütün seferlerde çekirge yediklerini aktarmıştır (Müslim, Sayd, 52).

lerde haram kılınan "kan"dan maksat, "akıcı kan" olmaktadır. Yani çıktıktan sonra hayvana yapışık olsa da, bir başka yerde durulmuş olsa da hayvandan akmış olan sıvı hâldeki kandır. Zira akıcı kanın, bedenin çürümesine ve bozulmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Bu durumda akıcı olmayan, yani karaciğer, dalak ve etin içinde kalan kan temiz olduğu için haram olmamaktadır.

3) Domuz Eti (لحم خنزير): Kur'an'da, açıkça etinin haram olduğu belirtilen tek hayvan, daha önce işaret edildiği üzere domuzdur. Bu hayvanın haramlığı, öncelikle, Yüce Allah söz konusu âyetlerde açık olarak etinin yenilmesinin haram olduğunu haber vermesinden ötürürdür, yani ilahî kaynaklıdır. Ancak diğer taraftan, bu hayvanın neden haram kılındığına dair madden ve tıbben de birçok gerekçe zikredilmiştir. Meselâ; bu hayvan mikroplu mikropsuz her şeyi yediği için etinin yenilmesinin sağlığa zararlı olduğu ve bu nedenle haram kılındığı belirtilmiştir. Yine, domuz etinde tıpkı köpek, kedi, fare ve ayıda rastlanan trişinoz hastalığının olduğu ileri sürülmüştür.[181]

4) Allah'tan başkası adına kesilen hayvan (أهل لغير الله): Boğazlanarak kesilen hayvanların kesimi esnasında Allah'ın ismi dışında bir ismin zikredilmesi, inanç bağlamında şirk olduğu gibi o hayvanın etinin yenilmesini de haram hale getirmektedir.

Bu madde kapsamında gündeme getirilen bir husus da şudur: Allah'ın adı dışında bir başka isim vesile kılınarak kesilen hayvanın haram oluşu göstermektedir kı boğazlanan hayvanın etinin helal olabilmesi için, boğazlanma esnasında Allah'ın adının o hayvan üzerine anılması gereklidir. Zira eti yenmesi helal olan bir hayvanın kesimi esnasında Allah'ın adı anılmışsa, o hayvan artık helal olmaktadır. Bu bağlamda, En'âm sûresinde peşi sıra gelen âyetlerde şöyle buyurulmuştur: *"Allah'ın ayetlerine gerçekten inanıyorsanız, Allah'ın adı anılarak boğazlanan hayvanlar(ın etlerin)den yiyin ve bunların helal oluşundan asla kuşku duymayın! Size ne oluyor da, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanların etlerinden yemiyorsunuz?..."*[182]

---

[181] Mehmet Çiftçi, "Dinimizce Etleri Yenmeyen Hayvanlar", *Diyanet İlmi Dergi,* cilt: IX, sayı: 92-93 (1970), 28-29.

[182] En'âm, 6/118-119.

Bu uygulamanın aksine şayet kesim esnasında Allah'ın adı zikredilmemişse, bu takdirde böyle bır hayvanın yenilmesi ise yasak kapsamına girmektedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan sakın yemeyin. Zira bu (şekilde bir davranış, Allah'ın emrine açıkça) karşı gelmektir."*[183]

Ancak İslâm âlimleri, Allah'ın adı anılmadan, diğer bir ifadeyle besmele çekilmeden kesilen hayvanla ilgili olarak, Allah'ın adının kasıtlı olarak veya unutarak zikredilmemesini tartışmışlardır. Ağırlıklı görüş, kasıtlı şekilde besmelenin terk edilmesi hâlinde yenilmesi helal olan hayvanın etinin kesinlikle haram olacağı şeklindedir.[184] Ancak unutarak ya da sehven Allah'ın adı anılmamışsa ve bu şekil üzere eti helal olan hayvan kesilmişse, bu takdirde kasıt olmaması nedeniyle hayvanın yenilmesinde bir beis bulunmamaktadır. Zira Hz. Peygamber, besmele çekildiğinin bilinmediği durumlarda besmele çekilerek o etin yenilebileceğini belirtmiştir.[185] Şu var ki; yine de dikkat edip Allah'ın adının anılmasına Müslüman ayrı bir özen ve ihtimam göstermelidir. Şurası da unutulmamalıdır ki besmele çekmekle, temiz olan hayvan pis ve haram olmaktan kurtarılır; ancak besmele çekmekle pis olan hayvan temiz ve helal hâle asla gelmez.

Bu dort husustan sonra, diğer üç âyetten farklı olarak M'aide sûresi üçüncü âyetinde, yenilmesi helal olduğu hâlde altı nedenden ötürü yenilmesi haram hale gelen hayvanlar şu şekilde haber verilmiştir:

1) **Boğulmuş** (الْمُنْخَنِقَةُ): Bu boğulma, ister hayvanın takıldığı iple isterse avcının tuzağı ya da hayvanın kendisini bir yere sıkıştırmasıyla olsun, kesilmeden önce hayvan ölmüşse dinen leş hükmündedir ve yenilmesi haramdır.

2) **Vurulmuş** (الْمَوْقُوذَةُ): Ok, mızrak, kurşun, saçma ve benzeri av aletleri ile değil de; taş, kaya, sopa veya benzeri şeylerle yakından veya uzaktan vurularak ölen hayvanın yenılmesi haramdır.

3) **Duşmüş** (الْمُتَرَدِّيَةُ): Yüksek bir yerden veya uçurumdan aşağı yuvarlanarak karaya veya bir kuyuya ya da suya düşerek ölen hayvanın yenilmesi haramdır.

---

183 En'âm, 6/121.

184 Ayrıntılı bilgi ve izah için bkz. Kaya, "Kur'ân, Tevrat ve İnciller Bağlamında Helâl ve Haram Gıdalar", 21-25.

185 Buhârî, Tevhîd, 13.

4) **Boynuzlanmış** (النَّطِيحَةُ): Başka bir hayvan tarafından boynuzlanarak ölen hayvanın etinın yenilmesi İslâm'a göre haramdır.

5) **Parçalanmış/Telef edilmiş** (مَا أَكَلَ السَّبُعُ): Aslan, kaplan, kurt, tilki, köpek, kartal gibi yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanarak ölen hayvanın etinin yenilmesi haramdır.

Bu sayılan beş durumda hayvanlar kesilmek suretiyle kanları akıtılmamış olduğundan, tamamen ölü hükmünde olup, haramdırlar. Ancak şu var ki; etinin yenilmesi helal olduğu hâlde, son beş maddede zikredilen gerekçelerden ötürü yenilmesi haram olan hayvanlarla ilgili olarak, bu sayılanlardan hemen sonra şöyle bir istisna bulunmaktadır: *"Ancak (bu hayvanlardan, canları çıkmadan yetişip besmele çekerek) boğazladıklarınız hariç."*[186] (إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ). Âyette geçen bu istisnadan hareketle ortaya şöyle bir ilahî hüküm çıkmaktadır: Söz konusu durumlarda şayet hayvan henüz canı tamamen çıkmadan önce –hatta kuyruğunu oynatması ya da gözünü bir şekilde kırpması veya bacağını depreştirmesi de yeterlidir- yetişilip boğazlanırsa/kesilirse, bu durumda o hayvanın etinin yenilmesi helaldir. Buna karşılık; kesme sırasında ölü veya diri olduğu bilinemeyen hayvanın ağzını yahut gözünü salıvermesi, ayağını bırakması ya da tüylerinin yatışması ölüm alametidir, bu nedenle de o hayvanın yenmesi haramdır.[187]

6) **Dikili taşlara adanmış** (مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ): Saygı ya da herhangi başka bir amaçla dikilmiş olan taş parçası ya da put cinci taşlara adanarak kesilen hayvanın eti haramdır.

Görüldüğü üzere; Kur'an-ı Kerîm'de, hayvanların helal olup olmamasının kriterleri ve de hangi şartlarda hayvanların etinin haram duruma düşeceği sade ve öz bir şekilde belirtilmiş, böylece bunlar dışında hayvanların yenip yenmemesi noktasında insanoğluna geniş bir özgürlük alanı bırakılmıştır. Ancak bununla birlikte, hadis kaynaklarında konuyla ilgili yasakların kapsamının biraz daha genişletildiği görülmektedir. Şimdi de Allah Rasûlü'nün söz ve uygulamalarında yenilmesi haram olan hayvanlar konusunu ele almaya çalışacağız.

---

186 Mâide, 5/3.

187 Hayvanı kesme/boğazlama esnasında bu işlemin geçerli ve etinin helal olması gerekli olan diğer hususlarla ilgili olarak bkz. Çiftçi, "Dinimizce Etleri Yenmeyen Hayvanlar", 30.

B. Hadislerde Haram Sayılanlar

Hz. Peygamber, Kur'an'da haram olduğu bildirilmeyen kimi hayvanların etlerinin yenilmesinin yasak olduğunu haber vermiştir:

1) Kesıci, Köpek ya da azı dişleriyle avlanan yırtıcı hayvanlar: Ağzında kesici, azı, uzun ve sivri köpek dişleri bulunan; et yiyen ve fıtraten saldırgan ve yaralayıcı olan hayvanlara yırtıcı hayvanlar denir.[188] Buna göre, bu özelliklerde olan; arslan, kaplan, ayı, kurt, pars, sincap, sansar, samur, maymun, fil, kedi, köpek, tilki, gelincik gibi hayvanların etlerinin yenmesi İslâm'da haramdır.[189]

Gerek yırtıcı ve gerekse bir sonraki maddede açıklanacak olan pençeleriyle avlanan hayvanların etinin neden ve hangi sebeplerle haram olduğuna ve bu yasağın nerede ve niçin konulduğuna dair rivâyetlerde herhangi bir bilginin olmadığı ileri sürülmüştür. Ancak söz konusu bu rivayetlerin Hz. Peygamber döneminde bir şekilde yırtıcı hayvanlara yönelik bir sakındırmayı içerdiği de belirtilmiştir.[190] Nitekim bundan hareketle sonraki dönemlerde, bu türden hayvanların haram kılınmalarının hikmeti olarak, bu hayvanların sahip olduğu kötü huyların onların etini yiyen insanlara sirayet etmesi nedeniyle olduğu ve bunun da insanlık için bir rahmet içerdiği belirtilmiştir.[191]

2) Pençeleriyle avlanan kuşlar: Avlarını pençeleriyle avlayan ve leş, pislik yiyen; kartal, çaylak, akbaba, kuzgun, kerkenez, atmaca, şahin gibi yırtıcı kuşların etlerinin yenilmesi haram kılınmıştır.[192]

3) Pislikten beslenen hayvanlar: Allah Rasûlü, pençeli olmadığı hâlde genellikle pislikle beslenen yılan, akrep, fare ve karga gibi hayvanları zararlı olarak

---

[188] Serahsî, *Mebsûd,* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983; XI, 225; Aliyyü'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-İnâye,* (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997), III, 66.

[189] Buharî, Tıb, 57; Zebâih, 29; Müslim, Sayd, 11-12, 15-16; Tirmizî, Et'ime, 7; Sayd, 3; Ebû Dâvûd, Et'ime, 32-33; Nesâî, Sayd, 86; İbn Mâce, Zebâih, 14; Sayd, 20.

[190] Yalçın, "Fıkıhta Haram Hayvanları Belirleme Sorunu", 332.

[191] Serahsî, Mebsûd, XI, 232-233; Aliyyü'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-İnâye,* III, 66; Ayrıntılı bilgi ve açıklamalar için bkz. Yüksel Çayıroğlu, *İslâm Hukukuna Göre Helâl Gıda,* (İstanbul: Işık Yayınları, 2014).

[192] Buharî, Tıb, 57; Müslim, Sayd, 11, 16; Tirmizî, Et'ime, 7; Ebû Dâvûd, Et'ime, 32.

nitelemiş[193] ve bu nedenle de bu tür hayvanların yenilmesinin haram olduğunu belirtilmiştir. Nitekim İbn Ömer'in de bu rivâyetten hareketle, "Rasûlüllah, kargaya zararlı dediği hâlde onun etini kim yiyebilir? Vallahi o, tayyibâttan (temiz yiyeceklerden) değildir." dediği nakledilmiştir.[194] Ayrıca Hz. Peygamber'in, pis şeyler yiyerek beslenen ve genel bir tabir ile "cellâle" olarak isimlendirilen kara hayvanlarının eti yanında sütünün de içilmesini ashâbına yasakladığı rivâyetleri vardır.[195]

4) Haşerât ve küçük yer hayvanları: İslâm'da; yılan, akrep, fare, kurbağa, kene, kara ve deniz kaplumbağası, arı, sinek, sivrisinek, kirpi, kertenkele, köstebek, bit ve pire gibi haşeratın da yenmeleri haram kabul edilmiştir[196] Ulemâya göre bunların yenmelerinin haram olmasındaki hikmet, bu sınıftaki hayvanların bir kısmının zehirli olması ve de bu tür hayvanların çoğunun görünüş itibariyle tiksinti duyulacak cinsten olmalarıdır. Ayrıca Mâide sûresi 3. ayette dikkat çekildiği üzere, bir hayvanın helal olması için boğazlanması şarttır; bu tür haşereler için boğazlanma mümkün olmadığından dolayı bu hayvanlar helal kabul edilmemiştir.[197]

---

193 İbn Mâce, Sayd, 19

194 İbn Mâce, Sayd, 19

195 Ebû Dâvûd, Et'ime, 24; Bu konuda Mâlikî mezhebi ve bir kısım fukahâ, "cellâle" türü hayvanların yenilmesini helal kabul etmişlerdir. Bunlar, yenmesi haram olan hayvanlar arasında celallenin sayılmayışı gibi bazı gerekçeler ileri sürmüşlerdir. İmam Mâlik ise konuyla ilgili olarak, "Şayet cellâleyi mekruh sayacak olsaydım, ondan önce leş yiyen kuşların etini yemeyi kerih görürdüm. Bu nedenle celallenin etini yemekte de bir sakınca yoktur." diyerek, gerekçesini bildirmiştir. Ancak bazı mâlikî fukahası cellâle türü hayvanların yenilmesini mekrûh görmüşlerdir. Cellâle türü hayvanların sütü ile ilgili olarak da, Hanefî ve Şâfiîler mekrûh; Hanbelîler haram, Mâlikiler ise mübah saymışlardır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Çayıroğlu, *İslâm Hukukuna Göre Helâl Gıda,* 2014).

196 Bu noktada şu hususu belirtmekte fayda vardır: İmam Mâlik, İbn Ebî Leylâ ve Evzaî gibi fakihler haşerât türü hayvanların yenilmesini câiz saymışlarken (Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl,* IV, 348-349; İbn Kudâme, *el-Muğnî,* XI, 65); Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri ise, çekirge gibi helal olduğuna dair hakkında bir nass olmadığı için, haşrât türü tüm hayvanları haram saymışlardır. Nevevî, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li'ş-Şirazi,* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), IX, 16; Serahsî, Mebsûd, XI, 220.

197 Serahsî, Mebsûd, XI, 220; Aliyyü'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-İnâye,* III, 66.

5) Ölmüş deniz hayvanları: Hz. Peygamber, deniz hayvanları için, *"Onun suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helaldir."*[198] buyurarak, deniz ürünlerinin yenmesinin helal olduğunu bildirmiştir. Ancak Allah Rasûlü, denizde ölen hayvanlardan hangilerinin yenilebileceği hususunda şöyle bir kriter getirmiştir: *"Denizin sahile attığı veya sular çekildiği için açıkta kalan deniz canlılarını yiyin. Fakat denizde kendiliğinden (belli bir sebep olmaksızın) ölüp de su yüzeyine çıkanları yemeyin!"*[199] Buna göre; su sıcaklığının ani değişimi veya suyun çekilmesi gibi bir neden olmaksızın kendiliğinden ölüp de su yüzüne çıkan deniz ürünlerinin yenilmesi haramdır. Çünkü bu şekilde ölen hayvanların insan sağlığını tehdit edeceği ve zehirlenmelere yol açabileceği belirtilmiştir.[200]

6) Evcil (ehlî) eşek: Rivâyetlerde, ehlî eşek etinin yasaklanmış olduğu mutlak olarak zikredilmiştir ve hatta bazı rivâyetlerde, bu yasağın bağlamı ve gerekçesi de izah edilmiştir.[201] Bu sebepledir ki, ulemanın çoğunluğu eşek etinin yenmesini haram saymışlardır.[202] Sayıları az da olsa kimi âlimler ise, eşek etinin mekruh ve yenilmesinin de câiz olduğuna hükmetmişlerdir. Bu kişiler, söz konusu yasağı tereddütle karşılayıp, ehlî eşek etinin yenilmesinin sınırlı ve bazı sebeplerden ötürü

---

198 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41; Nesâi, Sayd, 35.

199 Ebû Dâvûd, Et'ime, 35; İbn Mâce, Sayd, 18.

200 Heyet, "Eti Helâl Olan Hayvanlar", *Hadislerle İslâm*, V, 274.

201 Buharî, Sayd, 28; Cihad, 130, Zebaih, 27-28; Müslim, Sayd, 26; Ebû Dâvûd, Et'ime, 33.

202 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1999, XI, 66; Aliyyü'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-İnâye*, III, 66; Hadislerden hareketle Ebu Hanife, katır ve at etinin de haram olduğunu belirtmiştir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ise, atın etinin yenilmesini helal kabul etmişlerdir. Hanefî fakih el-Mevsılî, bunların haram olmasını Allah'ın, "At, katır ve eşek binmeniz içindir ve ziynettir" (Nahl, 16/8) sözü ile gerekçelendirmiştir. Nitekim bu bağlamda Hz. Peygamber'in, temiz hayvanlardan sayılan, binek ve süs hayvanı olarak Kur'an'da bildirilen at hayvanının (Nahl, 16/8) etinden faydalanmayı, savaş ve taşımacılık gibi ihtiyaç durumları dışında serbest bıraktığı rivâyet edilmiştir (Buhârî, Sayd, 27; Nesâî, Dahâyâ, 33). Bu görüşlerin değerlendirilmesinde, söz konusu hayvanların etlerinin halal ya da haram sayılmasının, şerî delillerden hareketle değil de ihtiyaca ve örfe bağlı olarak olduğu ileri sürülmüştür (Heyet, "Eti Helâl Olan Hayvanlar", *Hadislerle İslâm*, V, 270; Macit, "Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi", 268)

yasaklanmış olduğunu, bu nedenle şartlar değişince bu hayvanın etinin helal hale gelebileceğini ileri sürmüşlerdir.[203] Ancak hadis külliyatında eşek etinin haramlığını bildiren çok sayıda rivâyetin bulunması[204] ve de cumhurun bu konuda ileri sürdüğü delillerinin güçlü ve çok olması nedeniyle eşek etinin haram olduğu yönündeki kanaat daha güçlüdür.

7) **Kirpi:** İbn Ömer'e kirpinin durumu sorulunca, onun En'âm sûresi 145. âyetini okuduğu ve böylece, haram kapsamına bu hayvanın girmediğini söylediği; ancak tam da bu esnada orada bulunan bir kişinin, Ebû Hüreyre'den isnatla Hz. Peygamber'in kirpi hakkında, *"O, habâisten (pis şeylerden) bir habistir (pisliktir)."* buyurduğunu nakletmiştir.[205] Bu durumda, kirpinin yenilmesi hâram olmaktadır. Ancak bu rivâyetin, hadis âlimlerince zayıf olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekir.[206]

8) **Örf veya damak zevki:** Rivâyete göre Allah Rasûlü, toplumun pek fazla haberdar olmadığı bazı hayvanları haram kılmasa da onların etlerini yememiştir. Meselâ; bir defasında kendisine keler getirilmiş, iştahı çekince de yemek için elini ona uzatmış, ancak onun bir keler olduğu haber verilince elini hemen geri çekmiştir. "Keler haram mı Yâ Rasûlellâh?" diye sorulunca da, "Hayır, fakat o kavmimin yaşadığı bölgede bulunmayan bir yiyecektir. Hoşuma gitmeyeceğini hissettim." demiştir. Bunun üzerine oradakiler yemeye devam etmişler; ancak hanımı Hz. Meymûne annemiz, Allah Rasûlü'nün yediklerinden başka bir şeyi asla yemeyeceğini ifade ederek o etten yememiştir.[207]

---

[203] Ayrıntılı bilgi ve ehlî eşek etinin yenmesinin mutlak ya da mukayyed yasak olduğuna dair değerlendirmeler için bkz. Yalçın, "Fıkıhta Haram Hayvanları Belirleme Sorunu", 332-333.

[204] Buhârî, Zebâih, 27; Meğâzî, 36; Müslim, Zebâih, 36; Sayd, 35; Nikâh, 29; Ebû Dâvûd, Et'ime, 32; Nesâî, Sayd, 86.

[205] Ebû Dâvûd, Et'ime, 29-30.

[206] Yalçın, "Fıkıhta Haram Hayvanları Belirleme Sorunu", 334.

[207] Müslim, Sayd, 43, 47; Bu hadiseden hareketle, helal ve haram konusunda vahiy olmadığında Peygamber'in kavminin örfüne göre hareket ettiği, yani o toplumda keler hayvanı pek fazla bilinmediği için yahut da damak zevkine veya yeme alışkanlığına uymadığı için onu yemediği ileri sürülmüştür. Bu nedenle de, bu yaklaşımdan hareketle kelerin dinen kesin haram olduğu noktasında bir hükmün verilemeyeceği,

9) Hayvan henüz canlı iken ondan kesilen parça: Henüz boğazlanmamış ve canlı hâlde olan helal bir hayvandan kesilmiş olan parçanın yenilmesinin de hadislerden hareketle haram olduğu belirtilmiştir.[208]

Bütün bu açıklamalardan sonra bir hususun altını çizmekte yarar görüyoruz: Hadislerde haram olduğu zikredilen bazı hayvanlar konusunda, rivâyetlerin farklılığından kaynaklanan ya da rivâyetlerin mutlak olup olmadığı veya katî-zannî görülmesi üzerinden kimi ihtilaflar olduğu anlaşılmaktadır. Fıkhî kaynaklarda ise mezhep imamlarının genel olarak rivâyetler çerçevesinde hayvanların helal veya haram oluşlarını değerlendirdikleri ve haramlıkta temel illet olarak habîs, yani pis ve iğrenç oluşu göz önüne aldıkları veya örf ve âdetleri dikkate aldıkları anlaşılmaktadır.[209]

Sonuç

İslâm'ın ortaya koyduğu değerler sistemi yalnız insana değil, Allah Tealâ'nın yaratmış olduğu tüm mahlûkâta sevgi ve şefkatle muameleyi öngörmektedir. Bu sevgi medeniyetinde insanın hizmetine sunulan ve her biri Allah'ın bir emaneti olan hayvanlar için de merhamet mesajları bulunmaktadır. Kur'an'ın çeşitli hayvanlara yer vermesi, tesadüfi bir durum değildir. Bunun pek çok hikmet ve sebebi vardır. Bununla, insanoğlunun hem maddî hem de manevî durumlarına işaret edilmekte ve insana çok yönlü mesajlar aktarılmaktadır. Örneğin; hayvanların birlik ve beraberlik hâlinde düzenli çalışmaları, aralarında görev taksimi yapmaları, prensipli ve çalışkan olmaları gibi özellikleri üzerinden önemli dersler verilmektedir. Şu da önemlidir ki benzetilme araçları olarak âyetlerde olumsuz yönleriyle hayvanlara yer verilmesi, hayvanların yerilmesi, aşağılanması değildir. Zira benzetmelerde gündeme getirilen söz konusu hayvan davranışları, zaten onların doğasında var olan hususlardır ve bunlardan dolayı da ayıplanamazlar. Bu benzetmelerde hedef; iradeli, akıllı ve sorumlu varlıklar olan insanların, kendileriyle aynı güzel-

---

yenilip yenilmemesinin insanların örfüne, damak zevkine ve tercihine bağlı olduğu belirtilmiştir (Heyet, "Eti Helâl Olan Hayvanlar", *Hadislerle İslâm*, V, 269).

[208] Tirmizî, Et'ime, 4; Ebû Dâvûd, Sayd, 3; İbn Mâce, Sayd, 8.

[209] Bu hususlara yönelik izah, yorum ve değerlendirmeler için bkz. Yalçın, "Fıkıhta Haram Hayvanları Belirleme Sorunu", 341-345.

liklere ve konuma sahip olmayan hayvanlarla aynı hedefi güdüp anlamsız ve amaçsız bir hayatı yaşamalarıdır. O hâlde, hayvanlar üzerinden verilmekte olan bu mesajlara uyulması, yaşanılan dünyada güven içerisinde sağlıklı ve mutlu kalabilmek için oldukça önemlidir.

Kur'an âyetlerinde ve Rahmet Elçisi'nin örnek şahsiyetinde en güzel örneklerini müşahede etme imkânı bulduğumuz söz konusu değerler, İslâm medeniyetinin çoğu dönemlerinde aynı hassasiyetle yaşatılmaya çalışılmıştır. Ancak acı olan şudur ki; bu ilahî değerlerin asıl muhatapları ve savunucuları olan Müslümanlar, zamanla bu sorumluluklarını unuttukları ve hatta bî haber oldukları için, günahsız ve dilsiz olan bu canlılara karşı gösterilmesi gereken hassasiyetlerden de uzaklaşmışlardır. Bu nokta da ifrat ve tefritten kurtulamayan İslâm toplumunda, kimileri hayvanları tamamen dışlamış; kimileri hayvanların ölülerine kabir yaptırıp beşer naaşı gibi kutsallaştırmış; kimileri ise bazı hayvanları doğal ortamlarının dışında bir süs eşyası gibi kullanmayı maharet saymış ya da farklı sektörlerde hammadde olarak kullanılmak üzere bu canlı türünü acımasızca katletmiş; kimisi de evlenip neslini inşa etmektense hayvanlar âleminden bir canlıyı kendisine çocuk edinerek hayvanlarla bir başına mutlu olmayı prensip edinmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Oysa tüm kâinatın ve mahlûkatın sahibi olan Yüce Allah, her varlığı bir amaca mebni yaratmıştır ve teshir yasası gereği hangi eşyanın nerede, hangi amaçla ve nasıl bir konumda olması gerektiğini, ibretlik ya da örneklik yönlerinin neler olduğunu en ince teferruatına kadar bildirmiştir.

Kur'an ve Nebevî Sünnet çerçevesinde çalışmamızda ortaya konan gerçekler, tıpkı en mükerrem varlık olan insan gibi hayvanların da kendilerine has dünyalarının, hak ve hukukunun, dokunulmazlıklarının olduğunu açık bir şekilde haber vermektedir. Biz inananlara düşen de bu değerlerin önce hayatımıza uygulanması, sonra da tüm insanlığa ahlâkî ve vicdanî hayvan sevgisinin ve haklarının öğretilmesidir. Ayrıca, Kur'an'la veya Sünnet'le haramlığı açık olarak veya kıyas yoluyla tespit edilenler topluma uygun şekillerde aktarılmalıdır…

"En doğrusunu Yüce Allah buyurmuştur! En iyisini ve doğrusunu bilen de yalnızca O'dur!"

Kaynakça

Aktaş, Hasan. *Çağdaş Türk Şiirinde Hayvanlar Âlemi.* Rize: Yort Savul Yayınları, 2008.

Ali, Muhammed. "Tevrat ve İncil'de Şarap, Domuz, Sünnet, Örtünme ve Teaddüdü Zevcât" çev. Salih Mehmedoğlu. *İslam Medeniyeti Dergisi.* Cilt: 1, Sayı: 6 (1968).

Aliyyü'l-Kârî. *Fethu Bâbi'l-İnâye.* Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1997.

Arslan, Ali. *Büyük Kur'an Tefsiri.* İstanbul: Arslan Yayınları, b.t.y., XV.

Ataseven, Asaf ve Şener, Mehmet. "Domuz". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

Ateş, Süleyman. "Helal ve Haram Anlayışı". *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi.* cilt: I, sayı: 8 (1998).

Bardakoğlu, Ali. "Köpek". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri.* İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002.

Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envaru't Tenzil ve Esraru't-Te'vîl.* Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1418.

Bolay, Süleyman Hayri. "Âlem". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, II.

Bor, Adil. *Kur'an'da Hayvan Hakları.* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.

Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsıdü'ş şeria". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, XXVII.

Câhız. *Kitabu'l Hayevân.* Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, h. 1424.

Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihah: Tâcü'l-Lugati ve Sihahu'l-Arabiyye.* Beyrut: Daru'l-ilm li'l Melayin, 1987.

Çalışkan, Necmettin. *Kur'an'da İnsanın Canlı (Nebâtât-Hayvânât) Ve Cansız (Cemâdât) Varlıklarla İlişkisi.* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Çayıroğlu, Yüksel. *İslâm Hukukuna Göre Helal Gıda.* İstanbul: Işık Yayınları, 2014.

Çiftçi, Mehmet. "Dinimizce Etleri Yenmeyen Hayvanlar". *Diyanet İlmi Dergi.* cilt: IX, sayı: 92-93 (1970).

Çorakçı, Süleyman. *Hayvanlar Ansiklopedisi.* İstanbul: Parıltı Yayınları, 2013.

Demirci, Kürşat. "Hayvan". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

Durays, Hâlid b. Mansûr. "İbn Teymiyye'de Makâsıdu'ş Şerîa Bağlamında Hadisleri Anlama Yöntemi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. Çev. Muammer Bayraktutar. Sayı: 24 (2014).

Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf. *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît.* Beyrut: Daru'l-Fikr, h. 1420.

Ebu'l-Bekâ, Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî. *Hayatü'l Hayevân: Havas ve Esrarı*. Çev. Rahmi Serin. İstanbul: Pamuk Yayınları, 2011.

Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Lüga*. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsil Arabî, 2001.

Firuzâbâdî, Mecdüddin Ebu Tahir Muhemmed b. Yakup. *Kamûsu'l Muhît.* Beyrut: b.y.y., h. 1426.

Gürkan, Salime Leyla. "Yılan". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, XLIII, 527.

Halaçoğlu, Yusuf. "At". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Harman, Ömer Faruk. "Men ve Selvâ". *DİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, XXIX.

Heyet. *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, I-V.

Hicâzî, Muhammed Mahmud. *Furkan Tefsiri*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: İlim Yayınları, b.t.y.

Işık, Emin. "En'âm". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XI.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya el-Luğavî. *Mu'cemü Mekayîsi'l Luğa*. Dâru'l-Fikr: b.y.y., h. 1399.

İbn Kesîr. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*. Beyrut: Dâru't-Tayyibe, h. 1420.

İbn Kudâme. *el-Muğnî*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1999.

İbn Manzûr, Ebu'l Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Daru's Sadr, h. 1414.

İbrahim, Mustafa ve Ziyad, Ahmed. *Mu'cemu'l Vasît*. Kahire: Dâru'd-Da've, b.t.y.

İsfehânî, Rağıb, *Müfredat*. Çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınlar.ı, 2007.

Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Hayvan Davranışlarına Benzetilen İnsan Karakterleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11/1 (2006).

Kaya, Remzi. "Kur'ân, Tevrat ve İnciller Bağlamında Helal ve Haram Gıdalar". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 24 (güz 2007).

Kırbıyık, Kasım. "Baytarlık". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh. *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Daru'l-Kütübi'l Mısriyye, 1964.

Macit, Yüksel. "Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri ve Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi.* cilt: I, sayı: 2 (2002/2).

McGhee, Karen. *National Geographıc: Hayvanlar Ansiklopedisi.* Çev. Algan Sezgintüredi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Nesefî, Ebu'l-Berakât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medarikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl.* Beyrut: Daru'l-Kelimu't-Tayyibe, h. 1419.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri. *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li'ş-Şirazi.* Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

Önkal, Ahmet. "Deve". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, IX.

Özaydın, Abdülkerim. "Av". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, IV.

Râzî, Fahruddîn. *Mefatîhu'l-Gayb.* Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, h. 1420.

Serahsî. *Mebsûd.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

Seyyid Kutub. *Fî Zilâli'l-Kur'ân: Kur'an'ın Gölgesinde.* Çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler ve Bekir Karlığa. İstanbul: Madve Yayınları, t.y.

Şahan, Ramazan. "Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* sayı: 15 (2019).

Şahinler, Necmettin. *Lokman'ı Dinlerken.* İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Şâtıbî, Muhammed el-Lahmî. *el Muvâfakât.* Çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.

Turgay, Nurettin. "Kur'ân'da Adı Geçen Bitkiler ve Hayvanlar". *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu.* İstanbul üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 15 Mayıs 2008, cilt: II (2008).

Uzun, Mustafa. "Ankebût". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Ünal, Necdet. "Kur'an-ı Kerim'de Dâbbe". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* Sayı: 31 (2010).

Kamil Yaşaroğlu. "Mâide". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, XXVII.

Yalçın, İsmail. "Fıkıhta Haram Hayvanları Belirleme Sorunu". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi.* Sayı: 24 (2014).

Yaşaroğlu, Kamil. "Nahl Sûresi". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

Yazıcı, İshak. "Neml Sûresi". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

Yazıcı, Tahsin. "Fil". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, XIII.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili.* İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1960.

Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri.* İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986, IX.

Yılmaz, Muhammet. *İbadete Karşı Toplumsal Tavırlar -Ankebût Sûresi Örneği-*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Zebîdî. *Tâcu'l-Arûs min Cevahîri'l-Kâmûs.* Mısır: Daru'l-Hidâye, h. 1306, XVII.

Zekiyyüddîn Şa'bân. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Zühaylî, Vehbe. *Tefsîru'l-Münîr.* Şam: Dâru'l-fikri'l-Meâsır, h. 1418.

HİNDUİZM'DE HAYVANLAR

Cemil Kutlutürk – Zehra Yılmaz

Giriş

Hinduizm, uzun bir tarihi süreç içerisinde şekillenmiş kadim bir dini gelenektir. Bu özelliğinden dolayı pek çok inanç ve ritüelde olduğu gibi kutsal kabul edilen hayvan türleri ve bunlara ilişkin hüküm ve kaideler de zaman içerisinde dinsel, sosyal ve kültürel gelişmelere bağlı olarak değişkenlik arz etmiştir. Bir kısım hayvanlar antik dönemden itibaren Hinduların hayat tarzlarını, dini yaşantılarını ve din-devlet ilişkilerini doğrudan şekillendirmiştir. Fabl türü eserler arasında yer alan ve kültürümüzde genelde *Kelile ve Dimne* olarak bilinen fakat orijinali Sanskritçe olup "beş ilke" anlamına gelen *Pançatantra* gibi bir başyapıtın asırlardır Hindular nezdinde popüler bir kaynak eser olması, Hint dünyasına ait hayvan tasvirlerinin bireyler üzerindeki etkisini gösteren an bariz örneklerden biridir.

Hinduizm'in kutsal metinlerinde çeşitli hayvan türlerinden bahsedilmekte ve insanların onlara karşı nasıl bir tutum sergileyeceği üzerinde etraflıca durulmaktadır. Bu durum dört bin yıllık mazisi olan Hinduizm'de hayvanların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Hindular nazarında hayvanların değerli ve kutsal görülmesinin altında yatan dini, mitolojik ve kültürel pek çok sebep vardır. Bunlardan biri Tanrı Brahma'nın, hayvanları yaratırken her birinde belirli bir sır saklamış olduğu yönündeki inançtır. Tanrı, hayvanların ne kadar değerli varlıklar olduğunu insanoğluna göstermek için bunu yapmıştır. Böyle bir algı neticesinde antik dönemden itibaren Hindu dini geleneğinde hayvanların taşıdığı sembolik anlamlar ve yaratılış sebepleri gibi konular üzerinde ciddi derecede kafa yorulmuş ve "hayvan bilgisi" (paşu vidya) olarak ifade edilebilecek müstakil bir çalışma alanı ortaya çıkmıştır.[1]

---

1 G. R. Garg, *Encyclopaedia of the Hindu World,* (New Delhi: Concept Publishing Company, 1992), 482.

Hindular nezdinde hayvanlara önem ve değer atfedilmesinin dikkat çeken bir diğer sebebi de tenasüh inancıdır. Buna göre hayvanlar, Hinduların atalarının, aile üyelerinin veya yakın arkadaşlarının ruhlarını taşıyabilecek değerli varlıklar konumundadır. Hinduların hayvanlara karşı duyduğu bu saygı, onlar için yapılan hususi tapınaklarda ve çeşitli dini törenlerde kendini göstermektedir. Hinduizm'de bazı hayvanların kutsal kabul edilmesinin ve tanrısal varlıklarla ilişkilendirilmesinin altında yatan sebeplerden biri de *avatara* inancıdır. Hinduizm'de Tanrı Vişnu'nun bozulan düzeni tesis etmek ve düzensizliği ortadan kaldırmak için zaman zaman insan veya hayvan biçimine girerek yeryüzüne indiğine inanılmaktadır. Kutsal metinlerdeki anlatılara göre tanrı Vişnu, *matsya* (balık), *kurma* (kaplumbağa), *varaha* (yaban domuzu) ve *narasimha* (aslan-insan) olarak ortaya çıkıp bir takım icraatler gerçekleştirmiştir. Vişnu, *matsya* formunda bedenlenerek Manu ve etrafındakilere tufandan haber vermiş ve erdem sahibi kimseleri büyük bir felaketten kurtarmıştır. Yine o, *kurma* formuna bürünerek nurani varlıklar ile şeytani varlıklar arasındaki ölümsüzlük savaşını sonlandırmak için yeryüzüne inmiştir. Benzer şekilde şeytani varlıklar sebebiyle sular altında kalan dünyayı kurtarmak için *varaha* formunda ortaya çıkmıştır.[2] Dolayısıyla Hindular kimi hayvanlara kutsal değer atfederek onları Tanrı'nın yeryüzünde tezahür eden formları olarak görüp tabulaştırmışlardır.

Hint kutsal metinlerde bahse konu edilen bütün hayvanların ele alınması bu çalışmanın hacmini aşacağından burada Hinduizm'de öne çıkan birkaç hayvan üzerinde genel olarak bilgi verilmiş, ardından Hindu dini tarihinde önemini günümüze kadar korumuş olan inek mefhumu üzerinde etraflıca durulmuştur. Kutsal metinlerden hareketle onun tabulaştırılma süreci, helal haram oluşu ve günümüz hayvan hakları bağlamında ne tür tartışmalara konu edildiği ele alınmıştır.

I. Hinduizm'de Öne çıkan Başlıca Hayvanlar

Hindu kutsal metinlerinde örümcek, arı ve kelebek gibi omurgasız hayvanlar, timsah, yılan, kaplumbağa gibi sürüngenler, kartal, kuğu ve kumru gibi kuş türleri, yaban domuzu, bufalo, boğa, inek, fil, keçi, at, aslan, maymun ve fare gibi memeli-

2 Cemil Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatar İnancı* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 63 vd. Ayrıca bkz. Louis Caruana, "Different Religions, Different Animal Ethics?", *Animal Frontiers* 10/1 (January 2020), 8.

ler kutsal hayvanlar arasında sayılmaktadır. Bununla birlikte tüm hayvanlar Hinduizm'de aynı statüye sahip değildir. Boğa, yılan at, fil, fare, aslan ve inek gibi bir kısmı kutsallık açısından daha üstte tutulur. Onların bu konuma yükselmeleri tanrısal varlıklarla ilişkilendirilmelerinden ve Hinduların içinde yaşadıkları sosyo-kültürel şartlardan kaynaklanır.[3]

Boğa (Nandi)

Hinduizm'de önemli görülen hayvanlardan biri boğadır. Yapılan arkeolojik çalışmalar, erken dönemlerden itibaren boğaların Hindistan'da sosyal ve dinsel açıdan önemli işlevler üstlendiğini göstermektedir. Vedalar döneminde boğa; erkekliği, otoriteyi, saldırganlığı ve savaş gücünü temsil etmiştir. Bu dönemde derlenen kimi metinlerde İndra, gücüne nispetle boğa şeklinde de tasvir edilmiştir. Boğa, özellikle Şivacılık ve Tantracılık mezhebinde özel öneme sahip bir figürdür. Tanrı Şiva, "boğaların efendisi" olarak bilinir. Hindular nezdinde Şiva'nın bekçiliğini yaptığına ve onun bineği ve sırdaşı olduğuna inanılan Nandi, kutsal kabul dilen bir boğadır. Nandi, bilgeliği, teslimiyeti, feragati, güç ve erkekliği temsil eder. Bu boğa heykeline Şiva tapınaklarında sıkça rastlanır. İlahi niteliğe sahip olduğuna inanılan boğaya, Şiva ile birlikte tapınılmaktadır. Günümüzde dahi özellikle kuzey Hindistan'da boğalara gösterilen saygının arka planında Nandi'ye gösterilen ihtiram yatmaktadır. Hindular nezdinde kutsal oldukları düşünüldüğü için, ineklerde olduğu gibi, boğalara zarar vermek de hoş karşılanmamaktadır.[4]

Yılan (Naga)

Eski çağlardan beri yılanlar, Hindistan halkı tarafından saygı duyulan hayvanlardan biri olmuştur. Gerek Hint toplumunun içinde yaşadıkları topraklar itibariyle bu hayvana aşina olmaları gerekse kutsal metinlerinde bu hayvanla ilgili mitolojik anlatılar bulunması yılan figürünün Hinduizm'de dikkat çeken hayvanlardan biri olmasını sağlamıştır. Yılanın derisini döküp yenilemesi, yaratılışın sonsuzluğunu temsil etmektedir. Suyla ilişkilendirilmeleri ise yaşamı ve doğurganlığı simgelemektedir.

---

[3] G. Agoramoorthy & M. J. Hsu, "The Significance of Cows in Indian Society between Sacredness and Economy", *Antropological Notebooks*, XVIII/3, 2012, s. 6.

[4] N. Krishna, *Sacred Animals of India* (Penguin Books, 2010), 65-67.

Yılan türleri arasında Seşa olarak bilinen çok başlı yılan Hinduizm'de tanrısal varlıkla da ilişkilendirildiğinden oldukça önemli görülür. Kutsal metinlerde onun, Tanrı Vişnu'ya ev sahipliği yaptığına dair çeşitli mitolojik anlatılar ve tasvirler bulunur. Buna göre Vişnu, esas itibariyle dört ayrı formda tasavvur edilir. Bu dört formun adları *Vasudeva, Samkarşana, Pradyumna* ve *Aniruddha'dır.* İlk formu tarif edilemez, tanımlanamaz ve idrak edilemez niteliktedir. Parıltılı hâldedir ve her yerde mevcuttur. İkincisi Vişnu'nun yeryüzünü taşıyan ve ayakta tutan formudur. Üçüncü formu, *dharma*nın tesisiyle ilgilenmektedir. Dördüncüsü ve son formu ise okyanusun üzerinde yılan yatağında uyur şekilde betimlenir. Vişnu'nun bu formu sürekli yaratma işiyle uğraşmaktadır.[5] Mitolojik tasvirlere göre Vişnu'nun iki farklı manevi ikametgâhı vardır. Biri maddi evrenin ötesinde bulunan ebedî ve üstün yaşam alanı olan *Vaikuntha,* diğeri ise maddi evrende bulunan "süt okyanusu" şeklinde tasvir edilen *Kşirasagara* ismini taşıyan mekândır. *Kşirasagara,* bu evrenin en üst zirve bölgesi kabul edilir. Vişnu'nun buradan evreni yönettiği ve idame ettirdiğine inanılır. Vişnu burada yılan Şeşa'nın üzerine boylu boyunca uzanmış vaziyette durmaktadır.[6] Bu tür betimlemeler ve ilişkilendirmeler Hindular nezdinde yılanların kutsal ve önemli bir varlık olarak kabul edilmesini beraberinde getirmiştir.

Maymun (Hanuman)

Hinduizm'de öne çıkan bir diğer hayvan türü maymundur. Maymunların Hindular arasında önemi bir hayvan olarak görülmesinin nedeni Hanuman'la ilgilidir. Kutsal metinlerdeki anlatılara göre Hanuman, havada uçabilen, gök gürültüsü gibi gürleyen ve son derece güçlü ve çevik bir maymundur. Kendisi ve başında bulunduğu maymun ordusu, Rama'nın eşi Sita'nın zalim kral Ravana'nın elinden kurtarılışında çok önemli görevler üstlenmişlerdir. İyilik ve kötülüğü temsil eden güçler arasındaki mücadelede Hanuman, iyilerin safında yani tanrıların yanında yer almış ve neredeyse savaşın bütün yükünü omuzlamıştır. Bu mücadelede üstün kahramanlıklar gösterip fedakârlıklarda bulunan Hanuman, Rama'ya yardım ederek tanrısallık mertebesine yükselmiştir.[7]

---

5 *Bhagavad Purana,* V.17.

6 *Bhagavata Purana,* II.9.

7 Hanuman'ın yaptıkları, Ramayana destanının onuncu bölümünde detaylı olarak anlatılır. *Ramayana,* X.1-vd.

Hindulara göre Hanuman, Rama'nın ordusundaki diğer maymunlar gibi, nurun zulmete ve iyiliğin kötülüğe galebe çalması için gerekli olan bir varlıktır. Özverili oluşu ve tanrı Rama'ya olan sadakati dolayısıyla yüceltilip kutsanmalı ve kendisine tapınılmalıdır. Gönlü daima Rama aşkıyla dolu olan Hanuman, Tanrıya bağlılık konusunda Hindulara örneklik teşkil etmektedir. İnsanların ilahi olana nasıl yaklaşmaları gerektiği hususunda iyi bir rol modeldir. Bu özelliğinden dolayı Hanuman figürü, Hint dini tarihinde canlılığını günümüze kadar korumuştur. Ona ait tasvirler Hindistan'ın hemen her bölgesinde bulunmakta ve tapınakları süslemektedir.[8] Hanuman, üstün cesareti, muazzam gücü, alçakgönüllü vasfı ve bağlılık timsali örnekliğiyle Hinduizm'in en popüler tanrısal varlıklarından biri olmuştur. Bu yüzden Hindular, kentsel alanlarda veya halka açık yerlerde yol açtıkları kimi sorunlara rağmen maymunlara saygı gösterirler. Onlara zarar vermeyi doğru bulmazlar ve genellikle merhametli davranmaya dikkat ederler.

Fil (Ganeş)

Hindular tarafından değer atfedilen bir diğer hayvan fildir. Zira filler Hint inanç ve kültür tarihinde kraliyetin, iktidarın, ihtişamın, karşı konulmaz gücün, keskin zekânın, bolluk ve bereketin simgesi olmuştur. Filin Hindu dini tarihinde ön plana çıkmasının temel sebeplerinden biri tanrı Ganeş ile olan mitolojik bağıdır. Hint kültüründe Ganapataye, Ganapati olarak da bilinen Ganeş; sarı veya kırmızı renkli, göbekli, dört kollu ve fil başlı olarak tasvir edilir. Şiva ile Parvati'nin oğlu olan Ganeş'in, fil kafalı tasvir edilmesine dair farklı efsaneler anlatılır. En meşhur rivayetlerden birine göre bir gün Şiva, uzun bir yolculuktan döner. Eşinin yanında ilk kez gördüğü Ganeşa'nın kendi oğlu olduğuna inanmaz ve öfke ile oğlunun kafasını keser. Eşi buna çok üzülür ve Şiva'ya oğlunu yaşatması için yalvarır. Bunun üzerine Şiva, Ganeş'in ormanda karşılaşacağı ilk canlının kafasını aldığı takdirde yaşamaya devam edebileceğini söyler. Onun karşısına çıkan ilk canlı fil olur.[9] İnanca göre Ganeş, bilgi ve hikmetin tanrısı, *dharma*nın koruyucusu, bencilliğin ve gururun yok edicisidir. Onun her bir uzvunun taşıdığı çeşitli sembolik manalar vardır. Başı, *atmanı*; bedeni, *mayayı*; gövdesi, om hecesini; fil şeklindeki kafası,

[8] Camille Bulcke, *Ramkatha: Utpatti Aur Vikas* (Allahabad: Hindi Parisad Visvavidyala, 1950).

[9] *Şiva Purana*, IV. 17.47-57; *Varaha Purana*, XXIII.18-59.

bilgiyi, aklı ve irfanı; büyük kulakları, tüm dualardan haberdar olmasını; fil hortumu şeklindeki burnu, tüm zorlukları göğüsleyebildiğini; karnının büyüklüğü, insan hayatındaki tüm acıları sevgiyle yutup sindirebileceğini; dört kolu ise sırasıyla zihni, bilgiyi, egoyu ve vicdanı temsil etmektedir.[10] Hindulara göre dindar bir kimse olabilmek için Ganeş, doğru anlaşılmalı ve ona ibadet edilmelidir. Nitekim ritüellerden önce "Yüce Tanrı Ganeş'in adıyla" manasına gelen *"Om Şri Ganeş namah"* şeklinde bir dua okunması, Hindular arasında çok yaygındır. Ganeş heykelleri, hemen her Hindu tapınağında ve bireylerin elinin altında bulunur. Güç ve kudretin göstergesi olarak bu tasvirler, Hindistan'da sokakları, dükkânları, evleri ve hatta arabaları dahı süsler. Ganeş'in doğum günü anısına kutlanan Ganeş Çatuthi festivali de oldukça popülerdir. Festival için her yerde sergilenecek şekilde dev Ganeş heykelleri yapılır. Yaklaşık on gün devam eden festivalin son gününde bu heykeller şarkılar ve danslar eşliğinde sokaklarda gezdirilir ve ardından nehirlere bırakılır.[11]

Fare (Muşika)

Fare, Hintlilerin saygı duyduğu ve merhamet gösterdiği hayvanlardan bir diğeridir. Onun Hint dünyasında öne çıkan hayvanlardan biri olmasının temel nedenlerinden biri Ganeş ile arasındaki irtibattan kaynaklanır. Nitekim Ganeş tasvirlerinde genellikle küçük bir fare de bulunur. Bu tür betimlemenin Hint kıtasında miladi yedinci yüzyıldan itibaren yaygınlık kazandığı ifade edilir. Burada Ganeş'in üzerine bindiği fare, cehaleti ve egoyu temsil eder. Yani onun fare üzerinde durması, aklın ve ırfanın, ego ve cehalet karşısındaki ne kadar üstün ve güçlü olduğunu betimler. Farelerin kimi zaman olumsuz kimi zaman ise olumlu niteliklere sahip oldukları vurgulanır. Olumsuz açıdan onlar düzensizliği, çekingenliği, aç gözlülüğü, cehaleti, korkuyu ve karanlığı temsil eder. Bu niteliklerin tam karşısında duran varlık ise Ganeş'tir. Olumlu yönden ise fareler, doğurganlığı ve atikliği simgeler.[12] Hindular arasında farelere gösterilen saygı, tarım toplumuyla uğraşan halkın ürünlerine gelebılecek zararları önleme kaygısıyla da ilgilidir. Zira tarladaki türlü haşe-

---

[10] Krishna, *Sacred Animals of India,* 120.

[11] Bilgi için bkz. Lance Nelson, "Cows, Elephants, Dogs, and Other Lesser Embodiments of Atman: Reflections on Hindu Attitudes Toward Nonhuman Animals", *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, and Ethics,* eds. Paul Waldau ve Kimberley Patton , (New York: Columbia University Press, 2006), 173-192.

[12] Krishna, *Sacred Animals of India,* 188.

ratla baş etmede farelerin önemli işlevler gördüğüne inanılmış ve onların bu yöndeki faydalarını daha fazla celp edebilmek için çeşitli ritüeller geliştirilmiştir. Racasthan'daki Karni Mata Tapınağı, farelere özgü olması açısından dikkat çekici olmakla birlikte buna benzer hususlar Hint topraklarında çok yaygın değildir. Çeşitli tapınaklarda veya hanelerde farelere rastlamak sıradandır. Ganeş ile olan ilişkileri nedeniyle, buralarda serbestçe dolaşırlar. Tapınağı ziyarete gelenler, tenasüh öğretisinin de etkisiyle bu hayvanlara ilgi gösterirler ve onları çeşitli yiyeceklerle beslerler. Çok bunaltmadıkları sürece yakalanıp öldürülmezler.

II. Kutsal Metinlerde İnek

Hindu kutsal metinlerinin temelini oluşturan Vedalar'da hayvanlar daha çok kurban törenleri bağlamında bahse konu edilmişlerdir. İlgili metinlerde Aryan halkının çeşitli hayvanları kutsal saydığından ve bunları tanrılara kurban olarak sunduğundan söz edilmektedir. Örneğin Rigveda'da Tanrı Agni için at, boğa, öküz, inek ve koç gibi hayvanların kurban edildiği bilgisi yer almaktadır.[13] Yacurveda'da ise ineklerin fiziki niteliklerine bağlı olarak farklı tanrısal varlıklara sunulduğu ifade edilmektedir. Buna göre kalın bacaklı inekler İndra'ya, kısır inekler Vişnu ve Varuna'ya, siyah inekler Puşan'a, bir defa doğum yapan inekler ise Surya'ya adak olarak sunulmaktadır.[14] Vedalar döneminde tanrılar için kurban sunmak yaygın bir eylem olmakla birlikte onları memnun etmek için çok daha değerli olan samimi yakarışla tanrılara yönelmek gerektiğini vurgulayan ifadeler de yer almaktadır.[15]

Kurban törenlerinde ineklerin sunulmuş olması, onların toplum nezdindeki kutsallığını artıran ve diğer hayvanlara nazaran daha fazla ön plana çıkmasını sağlayan başlıca amil olmuştur. İnanca göre kurban törenleri kozmik düzenin (rta) devam etmesi için de gereklilik arz etmektedir. Evrenin kaotik bir sürece sürüklenmemesi ve dengede kalması için bu kurban törenleri yapılmak zorundadır. İneklerin sadece kendisi kurban nesnesi olmamakta aynı zamanda ineklerden elde edilen

---

[13] *Rigveda,* VI.17.1; X.91.14.

[14] R. T. B. Griffith, *The Vedas: With Illustrative Extract* (California: Book Tree, 2003), 56.

[15] *Rigveda,* VIII.24.20. Bilgi için bkz. Barbara Allen, *Animals in Religion: Devotion, Symbol and* (London: Reaktion Books, 2016), 290-292.

ürünler de adak olarak sunulmaktadır. İneklerin evren ile olan ilişkisi sadece düzeni sağlamak şeklinde düşünülmemekte bunun yanı sıra inekler evrenin bizzat kendisini de ifade etmektedir. Kimi metinlerde ineklerin "her şeyi üreten/her şeyi ihtiva eden evren" şeklinde betimlenmiş olması böyle bir bakış açısını yansıtmaktadır.[16]

Vedalar'dan sonra derlendiği kabul edilen Upanişadlar'da kanlı kurban törenleri önceki metinlerde olduğu kadar yoğun bir biçimde işlenmemektedir. Bununla birlikte bazı Upanişad metinlerinde kralların meşruiyetlerini kanıtlamak için *aşvamedha* olarak bilinen at kurban törenleri düzenlediklerinden bahsedilmektedir.[17] Sözü edilen metinlerde kanlı kurban törenlerinde olduğu gibi ineğin kurban olarak sunulması fiilide kısmen devam etmiş olmakla birlikte yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Upanişadlar'da inekler yaratılışın, üretkenliğin ve zenginliğin simgesi olarak sunulmaktadır. Sembolik ve manevi değeri daha da artan inekler, kıymetli bir hediye olarak kabul görmektedir. Nitekim dini ve felsefi münazaalarda başarılı olanlara, kutsal öğretiyi aktaranlara ve hikmetli bilgileri öğretenlere hediye olarak inek armağan edildiği bilgisi yer almaktadır.[18] Böyle bir dönüşümü tetikleyen pek çok dini, sosyal ve kültürel etmenden söz etmek mümkündür. Kanaatimizce bu süreçte Buda ve öğretisinin hususi bir yeri vardır. Kanlı kurban törenlerine itiraz eden Buda'nın, bazı Upanişad metinlerinden haberdar olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Upanişad metinlerinin ortaya çıktığı zaman dilimiyle Buda'nın yaşadığı dönem dikkate alındığında ilgili metinlerde kurban törenlerine dair dikkat çeken bu yöndeki kırılmanın ardında Buda'nın belli oranda da olsa tetikleyici bir rol oynamış olabileceği ileri sürülebilir.

Hinduizm'in erken dönemlerinde inek ve diğer bazı hayvanların sadece tanrıların rızasını kazanma ve öfkesinden emin olma amacıyla kurban edilmediği; bunun yanı sıra bir takım dini ve manevi saiklerden dolayı ölen bir kimsenin cenaze merasiminde de kurban olarak takdim edildiği anlaşılmaktadır. Metinlerdeki anlatılara göre *anustarani* veya *racagavi* olarak adlandırılan hayvan sunma ritüeli kapsamında[19] uygun bir inek veya keçi, 'Ey bu yerlerin koruyucusu olan Tanrı'mız, bu senin için bir kurbandır' şeklinde ilahiler söylenerek cenazenin yakılacağı alanına

---

16 *Atharvavedada,* X.10.1

17 *Brihadaranyaka Upanişad,* I.2.7.

18 *Brihadaranyaka Upanişad,* III.1.1; IV.1.3; *Çandokya Upanişad,* IV.2.1.

19 *Baudhayana Grihyasutra,* I.4.1.

getirilir. Daha sonra, "Ey cenazeyle birlikte yakılacak hayvan! Ölen kişinin günahlarını temizlemek ve acizlikten kurtulmak için seni kurban ediyoruz" denilerek cenazeyle birlikte yakılır.[20] Cenaze merasimi ile ilgili bilgi veren metinlerde *anustarani* ritüeli esnasında kaza veya aksaklık gibi bazı durumların vuku bulması hâlinde kurban edilecek hayvanın serbest bırakılması gerektiği bildirilir. Böyle bir durum ortaya çıktığında hayvan, odun yığınının etrafında üç kez dolaştırılmalı ve daha sonra ayini yöneten kişinin şu dizeleri söylemesinin ardından serbest bırakılmalıdır: '... Bütün bilge kimselere yemin olsun ki bu masum ve kutsal hayvanı öldürmeyin. Su içmesi ve ot yemesi için onu bırakın. *Om*, ben onu serbest bırakıyorum.'[21] Fakat kaynaklarda hayvanın kurban edilmesini engelleyen veya serbest bırakılmasını gerektiren hususlarla ilgili detaylı bir açıklama yapılmaz.[22]

Erken dönem Hinduizm'de kurban edilen ineğin ölen kimsenin *pitr* yurduna ulaşma sürecinde ona rehberlik edeceğine inanıldığından söz konusu ritüel önemli ölçüde icra edilmiştir.[23] Fakat zaman içerisinde inek sunumu başta olmak üzere kanlık kurban törenleri ortadan kalktığı için *anustarani* ritüeli de önemini yitirmiş ve terk edilmiştir. Bunun yerini Brahmin'e verilen hediyeler almıştır. Ölüm döşeğindeki bir kimsenin din adamına inek hediye etmesi, Hindular arasında yaygınlık kazanan bir uygulama olmuştur. Bunda Brahmin'in sahip olduğu gizemli güçleri sayesinde, ölen kişinin ruhunun mutluluk diyarına ulaşma sürecinde kendisine yardımcı olacağı şeklindeki inanç etkili olmuştur. Günümüzde bu uygulama Hindistan'ın bazı bölgelerde varlığını sürdürmektedir.[24]

Hinduların beşeri kaynaklı kabul edilen *smriti* türü metinlerinde ise ineğe atfedilen önem artarak devam etmiştir. Onun kurban olarak sunulmasına büyük ölçüde karşı çıkılmıştır. İneğin korunması ve saygı duyulması gereken kutsal bir varlık olduğu şeklinde genel kabul gören bir kanı gelişmeye başlamıştır. Destan ve Purana türü metinlerde inek; bereketin, zenginliğin ve kutsallığın sembolü olarak

---

20 *Atharvaveda*, XVIII.2.4.8.

21 *Aşvalayana Grihyasutra*, IV.1.

22 Cemil Kutluturk, "Hinduizm'de Cenaze Törenleri (Anyeşti Samskara)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8/15, (2016): 184.

23 *Baudhayana Pitrmedhasutra*, IV.1.

24 Rajbali Pandey, *Hindu Samskaras: Socio-Religious Study of the Hindu Sacraments* (Delhi, 1976), 246.

görülür. "Dünyayı besleyen inek" (Kamadhenu) motifi, Ramayana ve Mahabharata'da sıklıkla kullanılır. İnek, tanrısal niteliğe sahip sütüyle bütün mahlûkatı besleyen "kutsal bir ana" olarak tasvir edilir ve bu şekilde ona hürmet gösterilir.[25] İnek, genellikle Brahminlerle ilişkilendirilir; savaştan ve şiddetten uzak durarak dini görevleri ifa etmeye kendilerini adamış böyle kimselere takdim edilmesi salık verilen değerli bir hediye olarak görülür. İneklerin, güzel niteliklere haiz din adamlarına karşı savaş açıldığı durumlarda adeta bir ordu teçhiz ederek Brahminleri koruduğu anlatılır. Mahabharata'da kral Visvamitra ile yogi Vazişta arasında geçen mücadelede bu hususa dikkat çekilir. İlgili pasajda Brahminlerin inekleri beslemeleri ve onlara barınacak yer temin etmeleri mukabilinde ineklerin metaforik olarak Brahmin sınıfının çıkarlarını koruduğu vurgulanır.[26]

III. İneğin Tabu Olarak Görülmesi

Veda metinlerinde ineğin kurban edildiğine dair anlatılar yer almakla birlikte bu hayvanın güçlü bir sembolik değere sahip olduğuna işaret eden ibareler de bulunmaktadır. Bu tür ifade ve nitelendirmeler, sonraki süreçte ineğe kutsallık atfeden çevreler tarafından kendi görüşlerini desteklemek adına ele alınıp yorumlanmıştır. Bu bağlamda Vedalar'da yer alan *aghnya* (öldürülmemesi gereken) *ahi* (kurban edilmemesi gereken) ve *aditi* (parçalara ayrılmaması gereken) gibi niteliklerin esasında ineğin korunmasına işaret ettiği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.[27]

Hindu dini tarihinde vuku bulan dini-felsefi ve sosyo-kültürel gelişmeler, ineğe yüklenen sembolik değerin süreç içerisinde değişmesine sebebiyet vermiştir. Erken dönemlerde ineğin kurban olarak takdim edilmesi ve etinin tüketilmesi hususunda ciddi bir yasak olmadığı hâlde zaman içerisinde ineğin bir tabu olarak halk nezdinde kabul görmesinin arka planında yatan çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bunlardan bir kaçı üzerinde durulmasında fayda vardır. Bu bağlamda dikkat

25 Bkz. Lisa Kemmerer, *Animals and World Religions* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 58-60; Ali İhsan Yitik, *Batı'yı Aydınlatan Doğu: Hint Kültürü Yazıları* (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 183-204.

26 K. R. Valpey, *Cow Care in the Animal Ethics* (Oxford: Springer Nature, 2019).

27 *Rigveda*, I.164.27; I.164.40 ve IV.1.6

çeken en temel faktörlerden biri şüphesiz, dini ve ahlaki ilkelerini *ahimsa* (öldürmeme, hiçbir canlıya zarar vermeme) öğretisi üzerine bina etmiş olan Caynizm ve Budizm gibi dini geleneklerdir. Gerek Mahavira gerekse Buda, vaazlarında inek de dâhil hiçbir hayvana zarar verilmemesi gerektiğini ısrarla yinelemişlerdir.

MÖ V. yüzyıldan itibaren Budizm ve Caynizm'in etkisiyle birlikte *ahimsa* doktrini Hindular üzerinde de zamanla etkili hâle gelmiştir. Nitekim Mahabharata'da *ahimsa*; "en yüce öğreti, en yüce hediye, en yüce irade, en yüce kurban, en yüce güç ve en yüce hakikat" olarak takdim edilmiştir. Söz konusu metinde ineklere zarar verenlerin ölümden sonra uzun yıllar acı ve ızdırap yurdunda kalacağı belirtilmiştir.[28]

Hint kıtasında Budist öğretinin güçlü olduğu Maurya İmparatorluğu döneminde (MÖ 322-185) ineğe atfedilen kutsallık artarak devam etmiştir. Fakat bu gelişme Hintliler arasında hayvan kurban etme geleneğinin bütünüyle sona erdiği anlamına da gelmemelidir. Nitekim Budist lider Aşoka (MÖ 273-232) *ahimsa* doktrinine bağlı kalmışsa da onun ölümünden sonra belli bir döneme kadar inek kurban törenleri sınırlı da olsa devam etmiştir.

Hindu dini geleneğinde ineğin dokunulmaz ve kutsal bir varlık olarak görülmeye başlanmasının altında yatan bir diğer önemli sebep ise Krişna kültüdür. Mahabharata destanı ile birlikte gündeme gelen inanışta Krişna, Tanrı Vişnu'nun yeryüzünde ortaya çıkan bir *avatara*sı olarak kabul görmüştür. Özellikle Krişna'nın doğduğu yer olan Mathura bölgesinde miladi ilk asırlarda ortaya çıkan Krişna kültü ve onun etrafında şekillenen mitolojik anlatılar halk nezdinde oldukça popüler olmuştur. Geleneksel kabule göre *dharma*nın tesisi için yeryüzüne inen Krişna'nın en temel niteliklerinden ikisi inek çobanı (gopal) ve inek koruyucusu (govinda) olmasıdır. Onun çobanlıkla uğraşan (gopi) kızlarla yaşadığı manevi aşk ise, Tanrı ile insan arasındaki sevginin en güçlü örneklerini oluşturur.[29] İneğin, ilahi bir kişilikle ilişkilendirilmesi, Hint kıtasında inek kültünün gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Krişna'ya büyük bir aşkla bağlanan Hindular, onun yolundan giderek ineğe de ayrı bir değer atfetmişler ve onu masum addedip kutsamışlardır.

---

[28] *Mahabharata,* XIII:116:37-41.

Destanlar dönemi tamamlanıp Puranalar dönemine (miladi 3-9. yüzyıl arası) geçildiği devrede ise *ahimsa* doktrini, adeta bir dogma halini almıştır.[30] Bu yönde bir gelişmenın yaşanmasında, dini metinlerin büyük ölçüde Brahminler eliyle şekillenmiş olması önemli rol oynamıştır. İlgili metinlerde ineğe atfedilen önem ve tanrısallık Krişna'nın ağzından şu şekilde halka duyurulur: "*Biz çobanlar ormanlarda gezinir ve ineklerden elde ettiğimiz sütlerle geçiniriz. Bizim tanrılarımız inekler, ormanlar ve tepelerdir.*"[31] Başka bir yerde ise Tanrı'nın; Brahminleri, inekleri, metafizik varlıkları, Vedalar'ı ve düzeni korumak için ve onların iyiliğini temin etmek için beden aldığı ifade edilir.[32] Bununla bağlantılı olarak ahir zamanda ortaya çıkacak kurtarıcının da benzer bir misyon üstleneceği ve temel vasfı yalancılık, hırsızlık, inek ve çocuk öldürmek olan kötü huylu bir hükümdarla mücadele edeceği bilgisi verilir.[33] Tanrı'nın yeryüzünde ortaya çıkmasının nedenleri arasında hususi olarak "inekleri koruma" şeklinde bir gerekçenin zikredilmiş olması, Puranalar döneminden itibaren Hindular nezdinde ineğe ne denli bir kutsallık atfedildiğini açıkça göstermektedir.

Din adamlarının da devreye girmesiyle oluşan bu hava neticesinde kanlı kurban törenleri geri plana itilmiş, inekler ise "dokunulmaz kutsal varlık" hâline gelmiştir. [34] İneğin kendisi ile birlikte inekten elde edilen süt, lor, arıtılmış tereyağı, idrarı ve gübresi de kutsanmıştır. Bu ürünlerin belli oranda karıştırılması sonucu elde edilen *panchagavya* (inekten elde edilen beş ürün) bazı özel törenlerde kullanılmıştır. Örneğin Hindistan'ın güney kesiminde bulunan Kerala ve Tamil Nadu eyaletlerinde yaşayan Hindular arasında lohusalık veya ay hali döneminde ölen kadınların cenazeleri, doğumdan veya adet kanamasından dolayı kendisine bulaşan kirlilikten temizlenmesi amacıyla içinde *panchagavya* bulunan su ile yıkanmıştır. Sonra bedeni temiz elbiselerle sarılıp dualar eşliğinde yakılmıştır.[35] Benzer şekilde bir arındırma nesnesi hâline getirilen inek gübresinin külleri, Hindu asketikler

---

29 Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatar İnancı*, 130.

30 F. J. Korom, "Holy Cow! The Apotheosis of Zebu, or Why the Cow Is Sacred in Hinduism", *Asian Folklore Studies*, 59/2 (2000): 188.

31 *Vişnu Purana*, V.5; *Bhagavad Purana*, X.25.1-26.

32 *Bhagavad Purana*, III.5.7; VIII.24.5

33 *Vişnu Purana*, IV.24.98.

34 Korom, "Holy Cow!", 188.

35 Kutlutürk, "Cenaze Törenleri", 191.

tarafından arınmak için bedenlerine sürülmüştür[36] Ayrıca gübre kırsal kesimlerde yakıt olarak kullanılmış, evlerin zeminlerinin ve duvarlarının gübre ile temizlenmesi adet hâlini almıştır.[37]

Krişna kültü ve onunla doğrudan bağlantılı olan ineğin tabulaştırılması meselesi, Vişnuculuk mezhebinin gelişerek çeşitli alt kollara ayrıldığı Orta Çağ döneminde artarak devam etmiştir. Özellikle de Vallabhacharya gibi Vişnucu önderlerin dini metinleri halkın anlayacağı bölgesel dillere tercüme etmesi ineğe tapınma kültünün halk arasında yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Bu tür gelişmeler neticesinde inek, her Hindu'nun manevi anası konumuna yükselerek *Go Mata'ya* (İnek Ana) dönüşmüştür. Böylece inekler saygınlık kazanıp dokunulması yasak olan varlıklar olarak görülmüşlerdir.[38] İneğin kesilmesi yasak olan bir hayvan şeklinde kabul görmesini dolaylı yoldan tetikleyen bir diğer gelişme de İslâm dini ve müntesiplerinin XI. asırdan itibaren Hint kıtasında etkin konuma yükselmiş olmasıdır. İslâm'ın, Hint topraklarında daha fazla yayılmasını önlemek ve Hinduları kendi dini değerlerine bağlı kılmak amacıyla çeşitli tedbir ve taktikler geliştiren Brahminler, inek kültünü de bu bağlamda motive edici bir güç olarak kullanmışlardır. Nitekim onlar İslâm'da ineğin kurban edilmesi meselesini gündeme taşıyarak, Müslümanlar arasında görülen bu ibadeti kendi zaviyelerinden tenkit etmişlerdir. Yazınlarında ve söylemlerinde ineğin kutsallığına daha fazla vurgu yaparak ineğin tabulaştırılması meselesini, İslâm'a karşı duruşun bir sembolü hâline getirmeye çalışmışlardır.[39]

IV. Hayvanların Etinin Yenilip-Yenilememe Meselesi ve Vejetaryenlik

Hint dini tarihinde hayvan kurban etme geleneğinin çeşitli nedenlere bağlı olarak değişime ve dönüşüme uğramış olması, hayvan etinin tüketilip tüketilemeyeceği konusunda da birbirinden farklı inanış ve uygulamaları beraberinde getirmiştir. Etı helal kabul edilen hayvanlar ile yenilmesi yasaklanan hayvanlar süreç

[36] Korom, "Holy Cow!", 193-194.

[37] Agoramoorthy & Hsu, *The Significance of Cows,* 7.

[38] T. Margul, "Hint İnek Tapınımının Bugünkü Durumu", çev: Ali İhsan Yitik & Aynur Yıldız, *Recep Tayyip Erdoğan İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2 (2012): 312.

[39] Cemil Kutlutürk, *Hint Düşüncesinde İslam Algısı* (Dergah Yayınları, İstanbul, 2019), 110.

içerisinde değişkenlik arz etmiştir. Nitekim Veda metinlerinin ortaya çıktığı erken dönemlerde pek çok hayvan etinin yenilmesinde bir sakınca görülmemişken sonraki dönemlerde bazı hayvanların etinin yenmesi kati surette yasaklanmıştır.

Vedalardaki bazı anlatılarda kız çocukların düğün merasimlerinde geleneksel bir uygulama olarak öküz ve inek gibi hayvanların kesildiğinden ve Aryan halkının öküz eti tükettiğinden söz edilmektedir.[40] Upanişadlar'da ise kutsal metinleri bilen, uzun ömürlü ve bilge bir evlat sahibi olmak isteyen karı-kocaya et ve yağ ile haşlanmış pilav yemeleri tavsiye edilmektedir.[41] Bu ve benzeri ifadeler erken dönem Hinduizm'de et tüketiminin belli durum ve şartlara göre gerçekleşse de mevcut olduğunu göstermektedir.

Süreç içerisinde kanlı kurban törenlerinin terk edilmesi ve kimi hayvanların tabulaştırılmaya başlanmasına paralel olarak hayvan etinin helal veya haram oluşu meselesi de yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle de Hinduların gündelik yaşamlarını belirleyen temel ilke ve yasaları ihtiva eden *Manusmriti*'de bu konuda çeşitli hususlar belirlenmiştir. Bazı kısıtlamalar getirilmiş olmakla birlikte hayvan eti yeme bütünüyle yasaklanmamıştır. Belli şartlara haiz hayvanların etlerinin bazı hususi durumlarda tüketilmesi günah olarak değerlendirilmemiştir. Söz konusu metinde et tüketimini güçlü bir şekilde caydıran ifadelerin yanı sıra sıkıntılı ve zor durumlarda et yemenin uygun olduğunu beyan eden ifadeler de yer almaktadır. İnsan sağlığını ve hayatını tehlikeye atmadığı takdirde et tüketiminin sakıncalı olmadığı da belirtilmektedir.[42] Kurban olarak sunulduklarında balık, geyik, antilop, kümes hayvanları, keçi, koyun ve tavşan gibi hayvanların etlerinin tüketilebileceği ifade edilmektedir.[43] Diğer taraftan ilgili metinde etten uzak durulmasının nedeni ise şu şekilde açıklanmaktadır:

> Kişi, canlılara zarar vermeden asla et elde edemez... Bu nedenle etten uzak durmalıdır. Etin nasıl elde edildiğini, bedenlenmiş canlıların nasıl bağlandığını ve öldürüldüğünü aklında tutarak et yemeyi bırakmalıdır. Tanrılara ya da atalara sunulanlar dışında ...[44]

---

40 *Rigveda*, X.27.2; X.85.13; X.86.14.

41 *Brihadaranyaka Upanishad*, VI.4.18.

42 *Manusmrıti*, V.27; V. 33

43 *Manusmriti*, III.267-272.

44 *Manusmriti*, V.48-52.

Görüldüğü üzere Manusmriti'de genel anlamda etin yasak olduğu belirtmekle birlikte "kurban olarak sunulan" hayvanların etinin tüketilmesinde bir beis görülmemiştir. Bu metne göre kurban sunmak evrenin düzeni için gerekli olduğundan hem kurban edilen hayvan hem de bunu sunan kimse bir sonraki hayatta daha üst bir konumda beden alma şansı elde eder. Kurban dışında bir hayvanı öldürmek ve etini yemek ise istenmeyen sonuçlar doğurabilecek kötü bir fiildir.[45]

İneğin helal veya haram oluşu meselesine gelince bu konuda da metinlerde bir birlik söz konusu değildir. Vedalar'da süt faydalı bir besin olarak telakki edildiğinden inekten süt sağılması hoş karşılanmaktadır. Fakat her hâlükârda ineklere sevgi ve özenle davranılması gerektiği belirtmektedir.[46] Vedalar döneminde derlenmiş olan kimi metinlerde ise sağlıklı bir erkek çocuğu doğurmak isteyen kadına inek eti tüketmesi salık verilir.[47] Bu durum Vedalar dönemi boyunca inek etinin yenilip yenilmemesi konusunda tartışmaların olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Hinduizm'in erken dönemlerinde inekler güçlü bir sembolik değere sahip olmakla birlikte çok sık karşılaşılmasa da bazı durumlarda kurban edilebilmiş ve eti tüketilebilmiştir. MÖ V. yüzyılda Budizm ve Caynizm'in etkisiyle *ahimsa* doktrininin Hindular üzerinde zamanla etkili hale geldiğine işaret etmiştik. Bu etkilenme Manusmriti'de kendini göstermiş ve inek eti yemek, büyük ölçüde yasaklanmıştır. Özellikle de Brahmin sınıfı için böyle bir kural tesis edilmiştir.[48]

Hint inanç ve kültür tarihinde inek bolluk ve bereketin ve aynı zamanda Tanrı'nın insanoğluna lütfunun bir sembolü olarak görülmeye başlanmıştır. Zaman içerisinde inek tabulaştırıldığından, onun etinin tüketimi konusunda da bir takım yasaklar getirilmiştir.[49] Erken dönemlerde inek eti tüketildiğini yansıtan kutsal metinlerdeki kimi ifadeler ise bu metinleri şerh eden Hindu önderler tarafından farklı şekillerde izah edilmiştir. Böylece ineğin kutsallığının öteden beri var olduğu düşüncesi ortaya konmaya çalışılmıştır.

---

45 *Manusmriti,* V.42; V.50-51.

46 *Rigveda,* X.73.9.

47 *Brihadaranyaka Upanişad,* VI.4.18.

48 Korom, "Holy Cow!", 187-188.

49 Ali İhsan Yitik, "Sekülerizm Karşısında Hinduizm: Mahatma Gandhi Örneği", *Dinler Tarihi Araştırmaları- VI: Sekülerleşme ve Dinî Canlanma,* (Ankara, 2008), 144.

Orta Çağ'dan itibaren gerek *ahimsa* öğretisinin etkisi gerekse Bhakti gibi dini akımların telkinleri neticesinde inek kutsanmıştır. Yalnızca kast dışı olanlar tarafından sığır etinin tüketilebileceği şeklinde bir düşünce gelişmiştir. Kimi zaman daha da ileri gidilerek bedeni ve ruhi arınmanın gerçekleşebilmesi için balık ve tavuk etinden de uzak durulması gerektiği yönünde bir takım anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu tür gelişmelere bağlı olarak vejetaryenlik, Brahminler tarafından tercih edilen bir yaşam biçimi hâlini almıştır.[50]

Günümüzde dünya genelinde vejetaryenlerin çoğu Hindistan'da bulunmaktadır. Zira mensuplarının sayısı bir milyarı aşan Hinduizm, vejetaryenliği önceleyen ve teşvik eden dini bir sistemdir. Her Hindu vejetaryen olmasa da hayvanlara zarar vermeme kuralına karşı hassastır. Özellikle de *svami, sadhu, guru ve sannyasin* gibi dini önderler sıkı bir vejetaryen diyeti uygulamaktadırlar. Hindu tapınaklarının pek çoğunda et tüketimi yasaklanmış ve buralarda vejetaryen bir yaşam tarzı benimsenmiş vaziyettedir.

Modern dönemde vejetaryen yaşam şekline dikkat çeken Hare Krişna ve Smavinarayan gibi dıni grupların da çabasıyla tüketilen gıdaların dini açıdan uygun olup olmadığını tescil edecek bazı kurumlar ihdas edilmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen *Hindu Praman* (Hindu sertifikası) dikkat çekicidir. Bu sertifikanın amacı gıdaların, saf ve güvenli vejetaryen ürünlerden elde edildiğini tescillemektir. Bu kapsamda *Hindu Praman* doğal kaynaklardan, bitkilerden, tarımsal ürünlerden elde edilen gıdaları onaylamaktadır. Diğer taraftan et içeren ürünlere, tavuk, balık ve herhangi bir hayvansal kaynaktan elde edilen ürünlere, alkol ve alkol içeren ürünlere ve hayvanlara acı vererek elde edilen ürünlere izin vermemektedir.[51] Dolayısıyla bu uygulama sayesinde *ahimsa* ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalarak vejetaryen hayat tarzını benimsemiş Hindulara dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar güvenle tüketebilecekleri gıdalar sunabilmektedir.

---

50 Edwin Bryant, "Strategies of Vedic Subversion: The Emergence of Vegetarianism in Post-Vedic India", *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, and Ethics*, eds. Paul Waldau ve Kimberley Patton , (New York: Columbia University Press, 2006), 194-203.

51 Şevket Özcan, "Hint ve Uzakdoğu Dinlerinde Gıda Anlayışı", *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler-2*, ed. N. D. Ayaz vd. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 96.

V. Günümüzde Hindistan'da Hayvan Hakları

Hinduizm'de kutsal kabul edilen hayvanlar aynı zamanda Hindistan'ın milli ve manevi değerleri hâline gelmiştir. Günümüzde Hindistan sokaklarında kutsal kabul edilen inekler, filler ve maymunlar gibi hayvanlar dolaşmaktadır. Artan nüfusla birlikte hırsızlık olaylarına da karışan maymunlar, Hanuman'a (maymun tanrı) duyulan inanç ve saygıdan dolayı hoş karşılanmakta ve ciddi bir yaptırıma maruz bırakılmamaktadır. Diğer taraftan kapitalist yaşam tarzının bir sonucu olarak ortaya çıkan aşırı et tüketimi, kozmetik ürünlerde ve ilaç sanayisinde hayvanların kobay olarak kullanılması, hayvanların genetiğinin değiştirilmesi ve hayvanların eğlence sektöründe kullanılması gibi hususlar tartışmaya açık konular hâline gelmiştir. Hayvanlara karşı sergilenen bu tutum, hayvan hakları, hayvan etiği ve hayvan refahı gibi konuları da gündeme getirmiştir.

Geçmiş dönemlerde olduğu gibi modern dönemde de hayvan hakları konusunda üzerinde hassasiyetle durulan temel konu inek meselesi olmaya devam etmektedir. *Go Mata* (İnek Ana) algısı ve ineğin kutsallığı günümüzde de oldukça yaygın bir husustur. Hindistan'ın belli bölgelerinde Gopastami adı verilen bayramda, inekler çeşitli renklere boyanmakta, bu bayram gününde inek, tapım objesi hâlini almakta ve onun etrafında çeşitli ritüeller icra edilmektedir. İnekten elde edilen süt, lor, tereyağı, dışkı ve idrar ise şifa kaynağı olarak kabul görmektedir. Kutsal metinlerdeki ifadelere de dayanılarak[52] bu ürünler, günümüzdeki çeşitli hastalıkların bertaraf edilmesi amacıyla kullanılmaya devam etmektedir.[53]

Modern dönemde ineğin korunması gerektiğine dair söylemlerde bulunan en dikkat çekici isimlerden biri Mahatma Gandhi olmuştur. Gandhi, kıtlık zamanlarında dahi ineklerin kesilmemesi gerektiğini savunmuştur. Verimsizleşen ve topluma yük olan ineklerin kesilmeksizin doğal ölümlerinin gerçekleşeceği ana kadar beklenilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu tür inekler için özel barınaklar (*gosadan*) inşa edilmesini tavsiye etmiştir.[54]

---

52 *Mahabharata*, XIII.82

53 Bkz. Cemil Kutlutürk, "Hindistan'ın Kovid-19 İle Mücadelesi ve Aşı Üretiminde Üstleneceği Kritik Rol" https://www.sde.org.tr/analiz/hindistanin-kovid-19-ile-mucadelesi-ve-asi-uretiminde-ustlenecegi-kritik-rol-analizi-16961 (Erişim Tarihi: 06/05/2020)

54 M. Harris, "India's Sacred Cow", *Human Nature*, 1/2 (1978): 32.

Dini ve manevi değerlerden kaynaklı bu tür söylemler saygıyla karşılanmalıdır; fakat bu tutum, sosyal hayata akseden kimi gerçeklerin ve yaşanmışlıkların göz ardı edilmesine sebebiyet vermemelidir. Nitekim Hinduizm'de ineğin tabulaştırılması ve bu doğrultuda ortaya çıkan yaklaşımlar, inekleri hastalık ve açlık gibi felaketlerden bütünüyle koruyamadığı gibi kimi zaman da bu hayvanlara zarar verecek bir takım neticeleri beraberinde getirmiştir. Bunun en somut örneği *fooka* adı verilen uygulamadır. *Fooka* işleminde inekler doğal süt verme dönemi geçtikten sonra kimyasal yöntemlere tabi kılınmakta, böylece onların süt verme süresi uzatılmaktadır. Ancak bu yöntem hem ineğin biyolojik yapısına zarar vermekte hem de ona fiziksel bir takım acılar yaşatmaktadır. Sütün çok pahalı olduğu Kalküta gibi şehirlerde bu yöntem yoğun olarak uygulanmıştır.[55] Hinduların ineklerin sütünden istifade etmesi meşru karşılanmakla birlikte ineklere *fooka* işleminin yapılması hayvan haklarını yeniden gündeme getirmiş, aktivistleri harekete geçirmiştir.

İneklerin tabu ve dokunulmaz olarak kabul görmesi, esasında bu hayvanların çeşitli açılardan türlü sıkıntılar çekmesine yol açabilmektedir. Zira böyle bir algıdan dolayı bireyler zor durumda kalan bakıma muhtaç ineklere yardım etmeye ve onların bakımını üstlenmeye kolay kolay cesaret edememektedir. Örneğin Muson yağmurları döneminde neredeyse iki üç ay boyunca dizlerine kadar su içinde kalan inekler, hastalanmakta ve sakat kalabilmektedir. Dokunulmaması gereken varlıklar şeklinde algılandıklarından ineklere yeterince bakılamamaktadır. Başbakan Nehru'nun 1954 yılında verdiği bir demecinde " *... ineklerin kesilmesini yasaklayan bir yasa çıkarılmış olsa bile bu, inekler arasında daha büyük açlığa ve ölümlere sebebiyet verecektir*"[56] şeklindeki ifadeleri de esasında böyle bir kaygının göstergesidir.

Kırsal kesimde yaşayan inekler çoğu zaman ekonomik sıkıntılar çeken köylüler tarafından yeterince korunamamakta ve beslenememektedir. Kırsal kesim dışında kalan sokaklarda başıboş dolaşan ineklerse yaşamak için çöplerde bulabildikleri yiyeceklerle beslenmek zorunda kalmaktadır. Bazıları da büyük şehirlerdeki insanların atmış olduğu plastik poşetleri yedikleri için ölmektedir. Diğer taraftan Delhi gibi yüksek nüfuslu bölgelerde inek sayısının çok olması çöplerin yayılmasına, bulaşıcı hastalıkların artmasına ve tehlikeli bir şekilde trafik karışıklığına neden

[55] Margul, "Hint İnek Tapınımının Bugünkü Durumu", 308.
[56] Margul, "Hint İnek Tapınımının Bugünkü Durumu", 307-308.

olmaktadır. Bu tür olumsuzlukların önüne geçmek için bazı uygulamalar olsa da bunlar oldukça zayıf ve yetersiz kalmaktadır.[57]

Mezkûr olumsuzluklardan dolayı günümüzde Hindistan'da hayvan hakları savunucuları, inekle ilgili muameleler konusunda zaman zaman farklı görüşler ileri sürmektedirler. Kimileri ülke sınırları boyunca ölümcül illegal taşımaları caydırmak için kesim yasağının kaldırılmasını desteklerken büyük bir kısmı da şiddetle buna itiraz etmektedir. İneklerin yayan olarak, kamyonda ya da trende uzak mesafelere götürülerek kesilmelerine karşı çıkmaktadır. İneklerin verimsizleştiği ve ölüm zamanlarının yaklaştığı durumlarda bakılmaları için *gosadanların* inşa edilmesini istemektedir. Ayrıca ineklerin sütlerinin sağılması için *gosala* adı verilen büyük inek çiftliklerinin kurulmasını da olumlu karşılamaktadır.[58]

İneklere karşı uygulanan politikalarda merkezi hükûmetin ve eyaletlerdeki yönetimlerin tavrı belirleyici olmaktadır. Fakat çoğu zaman onlar, halkın dini hassasiyetini kaşımamak ve inek severlerin tepkisini çekmemek adına mevcut problemler karşısında genelde sessiz kalmayı yeğlemektedirler. Nitekim önceki yıllarda bazı eyaletlerde kesim yasağının kaldırılmasına yönelik ufak bir teşebbüste dâhi dini liderler ayağa kalkmış ve bu yöndeki adımların durdurulması için çeşitli eylemler gerçekleştirmişlerdir.

Günümüzde inek kesimi, etinin tüketimi ve derisinin ticaret malı olarak kullanımı konusunda Hindistan'ın genelinde genel geçer bir kaide söz konusu değildir. Bu hususta eyaletler arasında farklı düzenlemeler ve uygulamalar bulunmaktadır. Ülkenin doğusunda bulunan Batı Bengal, Arunachal Pradeş ve güney kısmında yer alan Kerala gibi bazı bölgelerinde inek kesimine izin verilmektedir. Buna mukabil Racasthan, Andra Pradeş, Bihar, Gucarat ve Telangana gibi pek çok eyaletinde inek kesimi yasaktır ve bunu ihlal edenler hapis veya para cezasına çarptırılmaktadır. Anayasanın verdiği yetkiler çerçevesinde bu tür eylemlerde bulunanlara yönelik yaptırımların mahiyeti eyaletlere göre değişkenlik arz etmektedir.[59]

---

57 Agoramoorthy & Hsu, *The Significance of Cows*, 8.

58 Tartışmalar için bkz. S. Gundimeda and V. Ashvin, "Cow Protection in India: From Secularising to Legitimating Debates", *South Asia Research*, 38/2 (2018): 156-176.

59 "India National and State Cow Protection Laws", www.hrw.org/sites/default /files/report_pdf/india0219_appendix_1.pdf (Erişim 10.04.2020).

Diğer taraftan özellikle son yıllarda inek meselesi bahane edilerek Hindular ile Müslümanlar arasındaki gerilimleri tırmandırmaya yönelik bazı teşebbüslerin yaşandığı da gözlemlenmektedir. Aşırı fanatik kesimler, bireylerin dini inançlarını tam manasıyla idrak etme çabasına girmeden bu tür hassas meseleleri yanlış yöne çekip kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta ve şiddete varan eylemlere başvurmak suretiyle Hindistan'ın çok kültürlü yapısına zarar verecek davranışlarda bulunmaktadırlar. Oysa Hint topraklarında Müslümanlarla Hindular zaman zaman bazı sıkıntılar yaşamışlarsa da genel tablo itibariyle asırlar boyunca birlikte yaşama kültürü ve erdemini gösterebilmişlerdir. Dolayısıyla bu tür basit ve ucuz (!) meseleleri kaşıyarak bu tarihsel tecrübeye ve zengin mirasa zarar verilmemelidir; bunu gündelik çıkarları için kullananların halkın bütününü temsil etmediği de unutulmamalıdır. Hindistan'da yaşayan farklı dini geleneklere mensup bireylerin geçmiş dönemlerde ortaya koymuş oldukları "ötekine saygı" prensibini dün olduğu gibi bugün ve yarın da devam ettirmeleri ehli vicdan herkesin ortak temennisi olmalıdır.

Sonuç

Hinduizm'de hayvanların önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Bunun başlıca sebebi Hinduizm'deki bir takım inanç ve uygulamalardır. İyi ameller gerçekleştirilenlerin insan formunda, kötü amellere sahip olanların hayvan suretinde yeniden bedenleneceğini ifade eden *samsara* öğretisi, bunlardan biridir. Nitekim *samsara* döngüsü içinde hayvanların da bir ruha sahip olduğuna inanan bazı Hindular, et tüketiminden kaçınmış ve vejetaryenliği tercih etmiştir. Hinduizm'de hayvanların önemli bir konuma sahip olmasının ardında yatan bir diğer öğreti ise *avatara* inancıdır. Tanrıların veya metafizik varlıkların yeryüzünde hayvan veya insan şeklinde bedenlenmesini ifade eden *avatara* inancı; balık, kaplumbağa, yaban domuzu ve aslan gibi hayvanların metaforik olarak öne çıkan varlıklar olduklarını göstermektedir. Bunlar dışında metinlerde bahsedilen fil başlı tanrı Ganeşa, maymun tanrı Hanuman ve yılan tanrı Naga gibi Hint coğrafyasında görülen çeşitli hayvanların sözü edilen dini gelenekte nasıl tanrısallaştırıldığını ortaya koymaktadır.

Hinduizm'in kutsal metinlerde kutsal kabul edilen pek çok hayvandan söz edilmekle birlikte bunlar arasında bazıları daha çok ön plana çıkmıştır. Bu bağlam-

da Hindular tarafından "ana" olarak kabul görmüş olan ineğin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Diğer hayvanlara bakış konusunda olduğu gibi ineğin kurban edilip edilmemesi veya etinin tüketilip tüketilmemesi gibi meselelerde tarihsel süreçte farklı anlayış ve uygulamalar kendini göstermiştir. Özellikle de *ahimsa* prensibini şiar edinen Budizm'in ve Caynizm'in Hint coğrafyasında neşet edip gelişmesiyle birlikte Hindu dini geleneğinde et tüketimi, kaçınılan hatta yasaklanan bir olgu hâline gelmiştir. *Ahimsa* doktrini ve Krişna kültü gibi dini saiklerin yanı sıra toplumsal ve ekonomik kaygılar neticesinde inekler "dokunulmaz kutsal varlıklar" olarak kabul edilmiştir. Süreç içerisinde tabulaştırılan ineğin kurban edilmesi ve etinin tüketilmesi kati surette yasaklanmıştır.

Günümüzdeki tabloda ise hayvan hakları konusunda hassas olan Hindu aktivistler özellikle ineklere yönelik uygulanan *fooka* yönteminin durdurulması ve onların bakımının üstlenilmesi konusunda çeşitli beyanatlarda bulunmakta ve protestolar yürütmektedirler. Hindistan'da inek kesimi, eti ve derisinin tüketimi konusunda eyaletler arasında farklı uygulamalar dikkat çekmektedir. Son yıllarda ise bazı fanatik gruplar kendi çıkarları doğrultusunda inek kesimini bahane ederek Hindularla Müslümanlar arasındaki ilişkilere zarar verecek eylemlerde bulunmaktadırlar. Fakat sağduyulu hareket eden ve tarihsel tecrübeyi gündeme taşıyan hakşinaslar bu tür söylemleri tenkit etmekte ve bu yöndeki bakış açısının Hindistan'da yaşayan halkın genel düşüncesini yansıtmadığını dile getirmektedirler.

Kaynakça

Agoramoorthy, Govindasamy & Hsu, Minna J. "The Significance of Cows in Indian Society between Sacredness and Economy". *Antropological Notebooks.* XVIII/3, 2012.

Allen, Barbara *Animals in Religion: Devotion, Symbol and Ritual.* London: Reaktion Books, 2016.

Bryant, Edwin. "Strategies of Vedic Subversion: The Emergence of Vegetarianism in Post-Vedic India". *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, and Ethics.* eds. Paul Waldau ve Kimberley Patton. 194-203. New York: Columbia University Press, 2006.

Bulcke, Camille. *Ramkatha: Utpatti Aur Vikas.* Allahabad: Hindi Parisad Visvavidyala, 1950.

Caruana, Louis. "Different Religions, Different Animal Ethics?". *Animal Frontiers.* 10/1 (January 2020), 8-14.

Garg, G. R. *Encyclopaedia of the Hindu World.* Concept Publishing Company, New Delhı, 1992.

Griffith, Ralph T. B. *The Vedas: With Illustrative Extract.* California: Book Tree, 2003.

Gundimeda, S. and Ashvin, V. "Cow Protection in India: From Secularising to Legitimating Debates". *South Asia Research.* 38/2 (2018): 156-176.

Harris, M. "India's Sacred Cow". *Human Nature.* 1/2 (1978): 28-36.

Kaya, Korhan. *Upanişadlar.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Kemmerer, Lisa. *Animals and World Religions.* Oxford: Oxford University Press, 2012.

Korom, Frank J. "Holy Cow! The Apotheosis of Zebu, or Why the Cow Is Sacred in Hinduism". *Asian Folklore Studies.* 59/ 2 (2000): 181-203.

Krishna, N. *Sacred Animals of India.* Penguin Books, 2010.

Kutluturk, Cemil. "Hinduizm'de Cenaze Törenleri (Anyeşti Samskara)". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi.* 8/15, (2016): 177-196.

______. *Hinduizm'de Avatar İnancı.* Ankara: Otto Yayınevi, 2017.

______. *Hint Düşüncesinde İslam Algısı.* İstanbul: Dergah Yayınları, 2019.

Margul, Tadeusz. "Hint İnek Tapınımının Bugünkü Durumu". çev: Ali İhsan Yitik & Aynur Yıldız. *Recep Tayyip Erdoğan İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 2 (2012): 301-320.

Nelson, Lance. "Cows, Elephants, Dogs, and Other Lesser Embodiments of Atman: Reflections on Hindu Attitudes Toward Nonhuman Animals". *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, and Ethics.* eds. Paul Waldau ve Kimberley Patton. 173-192. New York: Columbia University Press, 2006.

Pandey, R. *Hindu Samskaras: Socio-Religious Study of the Hindu Sacraments.* Delhi, 1976.

Özcan, Ş. "Hint ve Uzakdoğu Dinlerinde Gıda Anlayışı". *Disiplinler Arası Yaklaşımla Helâl Ürün ve Hizmetler-2.* ed. N. D. Ayaz vd. 87-115. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Shankaracharya, Sri. *Brihadaranyaka Upanishad,* çev. Swami Madhavananda. Calcutta: Advaita Ashrama, 1955.

Valpey, Kenneth R. *Cow Care in the Animal Ethics.* Oxford: Springer Nature, 2019.

Yitik, Ali İhsan. "Sekülerizm Karşısında Hinduizm: Mahatma Gandhi Örneği". *Dinler Tarihi Araştırmaları- VI: Sekülerleşme ve Dinî Canlanma.* 135-147.Ankara, 2008.

Yitik, Ali İhsan. *Batı'yı Aydınlatan Doğu: Hint Kültürü Yazıları.* İstanbul: Okur Akademi, 2018.

BUDİZM'DE HAYVANLAR

Hammet Arslan

Giriş

Hindistan'ın Ganj vadisinde ortaya çıkan Budizm, bir yandan Hint alt kıtasının yaygın kabullerine eleştirel bir yaklaşım sergilerken öte yandan bölgenin kültürünü kısmen benimsemiş ve Hindu geleneğine ait bazı kavramları da dönüştürerek kendi öğreti ve uygulamalarına dâhil etmiştir. Hinduizm'in aksine reformist ve yayılmacı bir karaktere sahip olan Budizm'in 2500 yıldan fazla tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalara ve kültürlere dâhil olmasıyla söz konusu din de zenginleşme[1] fırsatı elde etmiştir. Böylelikle Budist gelenek çok geniş bir coğrafi alanda ve birbirinden çok farklı kültürel ortamlarda yaşama ve gelişme göstermiştir.

Genel olarak Budizm, hayvanlara yönelik takındığı sevgi dolu, iyimser, şefkatli ve merhametli tutumuyla tanınan bir dindir. Bundan ötürü Budizm'in yaygın olduğu Asya ülkelerinde vejetaryen yaşam tarzının benimsenmesi veya et tüketiminin az olması şaşılacak bir durum değildir. Öte yandan, bu yaşam tarzının bütün Budistler tarafından kabullenilmeyip karşıt bir tavrın sergilendiği anlayış ve yaklaşımları da gözlemlemek mümkündür. Çünkü insanların hayvanlara ve et tüketimine yönelik tutumları çoğunlukla onların kişilikleri ve tabiatlarıyla alakalıdır. Bu yüzden bazıları hayvanlara yönelik sevgi dolu, merhametli ve iyimser bir tutum sergilerken bazıları da zarar verici, şiddet dolu, kötümser hatta vahşice bir tutum sergileyebilmektedir. Budizm'in çok farklı coğrafi bölgelere ve kültürel yapılara dâhil olması farklı anlayışların gelişmesine yol açmıştır. Bu yüzden bazı bölgelerdeki Budistler için geçerli olan kabuller ve uygulamalar diğer bölgedekiler için geçerli olmayabilir[2] Örneğin Sri Lanka'da benimsenmiş Budist yaşam tarzının

1 Lisa Kemmerer, *Animals and World Religions* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2012), 91.

2 Bronwyn Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", *Philosophy Compass*, 12/7, (July 2017), 1.

Japonya ve Tibet'teki Budistler tarafından benimsenmemesi Budizm'in doğasına aykırı bir durum değildir. Zira Budizm, gittiği kültürlere uyum konusunda oldukça başarılı olmuş bir din kabul edilmektedir.

Verimli ovalardan tropikal topraklara, yağmur ormanlarından karlı dağlara kadar birbirinden çok farklı coğrafyalarda hayat bulan Budizm'de dikkat çeken farklılıklardan bir tanesi ise hayvan eti tüketme konusunda fikir birliğinin olmamasıdır. Hemen hemen bütün Budistler kutsal metinlerin otoritesini ve yönlendiriciliğini kabul etmekle birlikte metinlerin yorumlanması noktasında ciddi farklılıklara sahiptirler. Metinlerdeki ifadelerin yorumlanması noktasında ılık ve tropikal bölgelerle, karlı ve soğuk iklimin hâkim olduğu kültürler arasında birçok farklılık bulunmaktadır. Karasal bir iklimle bir ada ülkesinin yaşam şartlarının farklı olması doğal olarak yorumların da farklılaşmasını sağlamıştır. Coğrafi yapı ve iklim koşullarının yanı sıra temel ihtiyaçların karşılanması, başlıca geçim koşulları, yıllardır sürdürüle gelen kültürel yapı farklılıkların daha da derinleşmesine yol açmıştır. Bu yüzden aynı dine inanılmakla birlikte uygulamalar ve kabuller de farklılaşmıştır. Bu farklılıklardan bir tanesi olan hayvanlara yönelik tutum ve davranışları aşağıda ele almaya gayret edeceğiz.

Budist öğreti ve yaşam tarzında hayvanlara yönelik yaklaşımın anlaşılması ve konuya sağlam bir temel oluşturması açısından Budda'nın hayat hikâyesinin incelenmesi, onun söylevlerinin ve vaazlarının analiz edilmesi, Budist öğretilerin gözden geçirilmesi önem arz etmektedir. Bütün bunların yapılabilmesi için de kutsal metinlerin tetkik edilmesi bir zorunluluktur. Böylelikle Budizm'in farklı kültürlere dâhil olmasıyla ortaya çıkan farklılaşmadan önceki döneme ait esas hususların tespiti[3] yapılabilecektir. Bunun ardından da kültürel farklılaşmaların değişik yaklaşımları ve yorumları nasıl ortaya çıkardığına değinilmesi konunun anlaşılması açısından önemlidir.

Günümüz dünyasında Budizm'in ve Budistlerin hayvanlara yönelik tutumunun ortaya konulması sürecinde karşımıza çıkan sorulardan bazıları şöyledir: "İnsanların haricindeki canlılar, yaşam hakkına sahip midir? Canlıların hayatına kastetmek onlara acı verir mi? Hayvanlar aydınlanma kapasitesine sahip midir? Hayvanlar insanlara örnek olacak davranışlar sergileyebilir mi? Şefkat ve merhamet

---

3 Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-2.

sadece insanları mı kapsar? Et tüketimi yasak mıdır? Vejetaryen beslenme tavsiye edilmekte midir? Avlanma doğru bir eylem midir? Hayvanları doğal ve özgür ortamlarından alıp kafeslere hapsetmek uygun mudur? Hayvanların bilimsel deneylerde kullanılması uygun mudur?"

Bütün bu soruları cevaplamak amacıyla, Budizm'in hayvanlara yönelik tutumunun ve yaklaşımın tespitinde kutsal metinlerle Budda'nın yaşam hikâyesi ve söylevleri temel hareket noktamız olacaktır. Konuya bir altyapı oluşturması açısından Budizm'in kozmoloji anlayışına kısmen değineceğiz. Daha sonra da Budist öğretinin köşe taşı olan dört temel hakikat, beş temel ilkenin ilki olan *ahimsa*, karma-reenkarnasyon, *anatta*, bağımlı varoluş yasası, avcılık kültürü, vejetaryen yaşam biçimi gibi konular üzerinde duracağız. Bu konulara dair modern yaklaşımlara da yeri geldiğinde temas edilmeye gayret edilecektir. Ayrıca Budist edebiyatı ve sanatında hayvanların varlığı ve önemine dair bilgileri de ortaya koymaya çalışacağız. Bu çerçevede Budist kültürde öne çıkan hayvanların hangileri olduğuna da değinilecektir.

I. Budist Kozmolojide Hayvanlar

Budist öğretide hayvanların, canlılar arasındaki yerini tespit edebilmemiz için söz konusu dindeki varlıkların hiyerarşik sıralamasını dikkate almamız gerekmektedir. Varlıkların sıralanması ve türlerine dair kutsal metinlerde farklı açıklamaların yer aldığı görülmektedir.[4]

Budizm'de hayvanlar (sata veya tiracchana), insanların haricindeki canlı veya duyarlı varlıklar olarak kabul edilmektedir. Budist kutsal metinlerinde hayvanlar, ortaya çıktıkları kaynaklara göre sınıflandırılmıştır.[5] Buna göre hayvanlar yumurtadan, embriyodan, sudan ve kendiliğinden doğanlar veya ortaya çıkanlar biçiminde dört kategoriye ayrılmıştır (SN, III.240). Bir başka sınıflandırma biçimine göre de

---

4 Budizm'in kozmoloji anlayışı için bkz. Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996), 123-128.

5 Bkz. Norm Phelps, *The Great Compassion: Buddhism and Animal Rights* (New York: Lantern Books, 2004).

hayvanlar çok ayaklılar, dört ayaklılar, iki ayaklılar ve ayaksızlar olmak üzere yine dört kategorı hâlinde tasvir edilmiştir (*Vinaya Pitaka,* II.110). Kutsal metinlerde hayvanlar âleminin en zengin tür olduğu şöyle vurgulanmıştır: "Hayvanlar dünyası içerisinde yer alan canlıların dışında daha zengin bir çeşitliliğe sahip olan başka bir tür bilmiyorum." (SN, III.152).

Erken dönem Budist düşüncede (MÖ 480-MÖ 50) evren, birbiriyle ilişkili dört farklı kategoriye ayrılır. Bunlar semavi-yarı semavi varlıklar, insanlar, hayvanlar ve bitkiler âlemi olarak bilinir.[6] Budizm'de yeniden doğuş yasasına göre yaşam ve ölüm bütün canlı varlıkların farklı biçimlerde hayat bulduğu dinamik bir süreçtir. Buna göre gökte uçan kuşlar, yerde yürüyen veya sürünen hayvanlar, suda yüzen balıklar ve kategori dışı olan diğer küçük organizmalar, bilinçli ve duyarlı varlıklar sınıfına girer.[7] Bütün bu varlıkların karmik birikimlerine göre doğduğu, yaşadığı, öldüğü ve yeniden doğduğu âlemler altı sınıf hâlinde kategorize edilmiştir.[8]

Budist kozmolojide varlıkların yaşadığı âlemlerin hiyerarşik sıralaması üstten aşağıya iki tanrısal âlem, beşeri âlem, hayvani âlem, aç hayaletler âlemi ve cehennem şeklindedir. Buna göre hayvanlar, insanlardan bir alt seviyede yer alır (MN, 12, 57, 97) Hayvanlar beşeri kategorinin altında olmasından ötürü bir hayvan öldürmenin cezası da doğal olarak insan öldürmekten hafiftir.[9] Dolayısıyla Budizm'de varlıkların hiyerarşik sırası işlenen eylemin sonucunu da belirlemede önemlidir.

Budda, hayvanların iki sebepten ötürü insanlardan daha alt konumda olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan birincisi, hayvanlar Budist öğretiyi yani *dhammayı* bütünsel biçimde idrak edebilecek zihinsel melekeye sahip değildir. İkincisi ise hayvanlar insanlara nazaran gelişmemiş ahlaki bir yapıya sahiptir. Aslında hayvanların insanların

---

6 Balkrishna K. Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", *East and West,* 24/1-2 (March-June 1974), 111.

7 K. Sunim, *The Way of Korean Zen,* trans. M. Fages, (New York, Weatherhill, 1985), 59.

8 Varlıklar âlemi, cehennem, hayaletler dünyası, hayvanlar âlemi, beşeri âlem, yarı semavi varlıklar ve semavi varlıklardan oluşmaktadır. Philip A. Lesco, "To Do No Harm: A Buddhist View on Animal Use in Research", *Journal of Religion and Health,* 27/4 (Winter, 1988), 308.

9 Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12.

ardından hemen ikinci statüde yer alması, onların değerli kabul edilmesi ve korunması yorumunu beraberinde getirmektedir. Öte yandan hayvanlar da tıpkı insanlar gibi acıya maruz kalırlar. Hayvanlar tabiatları gereği duygusuz olmalarından ötürü onlara karşı sempati ve sevgi beslenmelidir. Mutluluğu isteme ve acıdan uzak kalma arzusu söz konusu olduğunda varlıklar arasında bir fark yoktur. Budist gelenek dikkate alındığında, insan kendisinin hoşuna gitmeyen bir şeyi başka bir varlığa yapmamalıdır ve kendisine yapılmasını istemediği şeylerin başka varlıklara yapılmasını da istememelidir.[10] Böylece insanın karşısındaki varlık ne olursa olsun sevgi ve merhamet göstermesinin uygun bir yaklaşım olacağı vurgulanır.

II. Budda'nın Hayatı ve Söylemleri

Budda seksen yıllık hayatının ilk yirmi dokuz yılını babasının sarayında bir kral adayı olarak geçirmiştir. Sarayı terk ettikten altı yıl sonra aydınlanmaya ulaşmıştır. Sonraki kırk beş yıllık ömrünü de keşfettiği aydınlanma tekniğini karşılaştığı insanlara anlatarak geçirmiştir.[11] Budda'nın ana rahmine düşüşünden ölümüne kadar bütün hayatı açısından hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Annesi, ona hamile kaldığı gece rüyasında karnına beyaz bir filin girdiğini görmüştür. Budda, daha doğduğu esnada bütün canlıların iyiliği için dünyaya geldiğini söylemiştir. Budda'nın kararlı aydınlanma oturuşu esnasında ve aydınlanmaya ulaşması sürecinde bütün vahşi hayvanlar saygı dolu bir sessizlikle onu izlemiştir. Budda, aydınlanma tekniğini keşfettikten sonra sadece insanları değil, acı çeken bütün canlıları kurtarmak için öğretisini yaymıştır.[12] Bu durum, sadece insanların değil, aynı zamanda hayvanların da acı çeken canlılar sınıfına dâhil olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Budda, hayvanları da çektikleri acıdan kurtarmak niyeti ve amacına sahip olmuştur.

---

[10] https://www.buddhisma2z.com/content.php?id=22 (Erişim 01.05.2020); Norm Phelps, *The Great Compassion*, New York, 2004.

[11] Budda'nın hayatı hakkında bkz. Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005); Hammet Arslan, "Budizm", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* (I-X), Ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), I/675-722.

[12] Edvard Conze, trans. *Buddhist Scriptures* (New York: Penguin, 1959, 35-36, 48-52; Kemmerer, *Animals and World Religions*, 3

Budda'nın geçmiş yaşamlarının halk dilinde anlatıldığı Jataka hikâyelerinde Budda'nın önceki hayatlarında hayvan formunda olduğuna dair anlatılar yer almaktadır.[13] Hayvan formunda iken insanlığa eğitici ve öğretici mesajlar ve nasihatler vermiştir. Bu yüzden insan ve hayvan arasında bir ayrım söz konusu değildir. Bu tabiattaki canlı varlıklar arasındaki teklik ve eşitlik ilkesine uygundur.[14] Jataka hikâyelerinde hayvanların temel veya ikincil karakter olarak yer aldığı görülmektedir. Hikâyelerden bazılarında hayvanlar ve insanlar arasındaki çatışmadan bahsedilir. Bu tür hikâyelerde hayvanlar çoğunlukla şefkat, merhamet ve cömertlik yönleriyle dikkat çeker. Budda bir keresinde bir güvercini korumak için kendini feda etmiştir. Kutsal metinlerde Budda'nın geçmiş yaşamında açlıktan ölmek üzere olan kaplan yavrularını besleyerek ölümden kurtardığından[15] da bahsedilir.

Budda'ya göre bütün varlıklara yönelik nezaket, şefkat ve iyilik hem bir ahlaki ilkedir hem de bireyin manevi gelişimi için temel bir adımdır. Budizm'de beş temel ahlaki ilkenin ilk maddesi öldürmekten uzak durmaktır. Buna göre, bıçak, kılıç, silah, sopa gibi bütün öldürücü aletlerin kullanılması yasaktır. Aynı zamanda tüm canlılara karşı sevgi dolu, şefkatli ve merhametli olunmalıdır (DN, I.4). Sekiz dilimli yola girmek isteyen herkesten öldürme eyleminden uzak durması, başkalarını öldürmesini teşvik etmemesi ve öldürme eylemini savunmaması istenmektedir (AN, V.306). Kutsal metinde şöyle denir: "Hakiki din, bütün canlılara karşı beslenen sempatidir."[16] Budda'ya göre sevgi ve merhamet bütün duyarlı varlıkları kuşatmadığı sürece tam anlamıyla uygulanmış sayılmaz. Hatta bazı özel koşullar içerisinde insanlara merhametin beşeri yasaların önünde olabileceğini dâhi ileri sürmüştür.[17]

---

13 *The Jataka or Stories of The Buddha's Former Births,* (I-III), Trans. by Robert Chalmers, W. H. D. Rouse, H. T. Francis and R. A. Neil (Cambridge: Cambridge University Press, 1895).

14 Lesco, "To Do No Harm...", 309; Z. Shibayama, *Zen Comments on the Mumonkan,* trans. S. Kudo (New York: Harper and Row, 1974), 24.

15 Bkz. *Golden Light Sutra or Sutra of Golden Light,* (London: Pali Text Society, 2004). Bu kitap "Altun Yaruk" olarak bilir.

16 Bu ifadenin Pali dilindeki yazılışı şöyledir: "*Sarvesu bhutesu daya hi dhammah*". *Buddhacarita,* Trans. by, Edward B. Cowell, *Sacred Books of the East,* Vol. XLIX, Ed. F. Max Müller, (Oxford: Clarendon Press, 1894).

17 https://www.buddhisma2z.com/content php?id=22 (Erişim 01.05.2020)

Budda'ya göre hayvanlar, insanlardan aşağı kategoride bir varlık olsalar dâhi onlar bazen insanlara örnek olabilecek davranışlar sergileyebilir.[18] Keşişlerin kendi aralarında tartıştıklarını gören Budda şöyle demiştir: "Şayet hayvanlar birbirine karşı nazik, saygılı, uyumlu ve kibar olabiliyorlarsa sizler de olabilirsiniz" (*Vinaya Pitaka*, V.227). Bir başka olay karşısında da güneş doğmadan önce uluyan yaşlı bir kurda bazı keşişlerden daha fazla şükran duyduğunu ifade etmiştir (SN, II.272). İnsan ve hayvanların karşılaştırıldığı bu tür söylemler, Budist düşüncede hayvanların önemini gözler önüne sermektedir.

III. Kutsal Metinlerde Hayvanlar

Budda'nın söylemleri ve eylemleri, tarihteki ilk organize dini yapı olan manastır sistemi (sangha) üyeleri olan keşişlerce yaşatılmıştır. Bu söylem ve eylemler yıllarca sözlü olarak nakledildikten sonra yazıya geçirilerek kutsal metin hâlinde bir araya getirilmiştir. Budda'nın hayvanlara yaklaşımına dair kutsal metinlere[19] göz atıldığında, onun sadece hayvanları öldürmeyi veya onlara işkence etmeyi değil, aynı zamanda kasaplığı ve et ticaretini de yasakladığı görülmektedir (AN, 5.176).

Budist kutsal metinlerinde insanın sahip olduğu mal-mülk arasında[20] fil, boğa ve at gibi hayvanlar da sayılır (MN, I.15-16; SN, IV.402). Bereketli Ganj vadisi dikkate alındığında inek, boğa, öküz gibi hayvanlar insan hayatının vazgeçilmez yönü olan tarımsal ekonominin köşe taşıdır ve Pali metinlerde en yaygın zikredilen hayvanlardır (MN, I.279; DN, I.10; SN, I.42). Dolayısıyla Budizm, içerisinde geliştiği kültürün bazı ögelerinin yaşamsal değerinin farkında olmuş ve bunları yaşatmaya devam etmiştir.

Jataka hikâyelerinde fil, aslan, yılan, maymun, çakal, kuğu, at, kaz, kaplumbağa, güvercin, tavuk, sivrisinek gibi birçok hayvandan bahsedilir. Bunlar arasında ise en çok yirmi yedi kez maymundan, yirmi dört kez filden, yirmi kez çakaldan ve on

---

[18] Örnekler için bkz. https://www.buddhisma2z.com/content.php?id=22 (Erişim 01.05.2020).

[19] Açıklamalar için bkz. Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12.

dokuz kez de aslandan bahsedilmektedir. Hikâyelerde yetmişe yakın hayvan vardır ve bunlardan birçoğu hikâyenin temel karakteridir.[21] Budist kutsal metinleri insanların iç içe yaşadığı doğal çevreyi görmezden gelmemiştir. Tabiatta yaşayan hayvanların örnek yönleri yeri geldikçe insanlara hatırlatılmıştır.

Jataka metinlerinde yer alan ilginç bir hikâyeye göre (J, III.278), sabırlı bir bufalo ile haylaz bir maymun arasında dikkat çekici bir olay yaşanır. Yerinde duramayan maymun, dev bir bufalonun sırtında sürekli zıplar, onun yiyeceği taze otları çiğner, geviş getirirken kulaklarıyla oynarmış. Ancak bütün bunlara karşın bufalonun canı sıkılmaz ve sakin tavrından ödün vermezmiş. Bu tür saçma ve can sıkıcı davranışlara neden tahammül ettiği sorulduğunda ise, "maymun akıl ve beyinden nasibini almamıştır. Mutlu olmak için neden ona acı vereyim"[22] demiştir. Örnek bir davranış sergileyen sabırlı bufalo, Budda'nın önceki hayatlarından birisini temsil etmiştir.[23]

Bir başka hikâyede ise bir topluluk karşılaştığı sıkıntıyı aşabilmek için nehrin öte yakasına geçmek zorundadır. İçinde yaşadığı topluluğa olan sevgi ve merhametinden ötürü bir maymun kendi bedenini bir köprü hâline getirerek topluluğun üzerinden geçerek kurtulmasını sağlamıştır. Beli kırılmasına ve çok şiddetli acılara maruz kalmasına rağmen insanların kurtuluşu için kendini feda etmekten kaçınmamıştır.[24] Bu örnek, hayvanların da diğer varlıklara karşı derin bir sevgi ve yardımseverlik beslediğini göstermektedir.[25] Buna benzer birçok hikâyenin Budist kutsal metinlerinin içerisine serpiştirildiği görülmektedir.

---

20 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 112.

21 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 94; C. K. Chapple, "Animals and Environment in the Buddhist Birth Stories", in *Buddhism and Ecology: The Interconnection of Dharma and Deeds*, edited by Mary Evelyn Tucker and Duncan Ryuken Williams, (Cambridge: Harvard University Press, 1997), 131-148.

22 Noor Inayat Khan, trans. *Twenty Jataka Tales*, (New York: Inner Traditions, 1985), 90.

23 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 94.

24 Khan, *Twenty Jataka Tales*, 18.

25 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 94-95.

IV. Budist Öğretiler Bağlamında Hayvanlar

a. Dört Temel Hakikat

Budizm'in hayvanlara yönelik tutumunun tespitinde söz konusu dinin öğretilerinde vurgulanan esaslardan hareket etmek önemlidir. Budizm, Budda'nın keşfi olan dört temel hakikat üzerine temellenmiştir. Bu hakikatlerden ilki hayatın acı ve ızdıraplarla dolu olduğu anlayışıdır. Acı, bir hakikat olarak fiziksel, zihinsel ve duygusal rahatsızlığı, sıkıntıyı, üzüntüyü kapsar. Acı olgusu sadece insanı değil hayvanların da dâhil olduğu canlı türlerini kapsamaktadır. Tıpkı insan gibi hayvanlar da acıya maruz kalmak istememektedir.

İkinci hakikat, acının teşhis edilme sürecidir. Acının, arzular ve cehalet olmak üzere iki sebebi vardır. İnsan haz ve tutkuyu arzular, daimi bir varoluşu ve yaşamayı ister. Bunlar da beraberinde bağlanmayı getirir. Hiçbir şeyin bir diğerinin olmadan var olamayacağı konusundaki cehalet de acının sebebidir. İnsanın öne çıkma arzusu, bencilce istekler, cehalet daimi surette acıyı tetikler. Hâlbuki insanın, tabiat bir bütün hâlinde var olduğu sürece kendisinin de var olma şansına sahip olabileceğini unutmaması gerekmektedir. Tabii ilkelerin ve varlıkların acı verici biçimde ortadan kaldırılmasının faturasının insana döneceğinin bilinmesi önemlidir. Bu yüzden hayvanların da tabii var oluş sürecinin bir parçası olduğu unutulmamalıdır.

Acının ortadan kaldırılabileceğine yönelik inanç ve kararlılık üçüncü hakikattir. İnsan kararlı bir şekilde cehaleti yenmelidir. Hayvanların da dâhil varlıkların bir bütünsellik içerisinde var olabileceğinin farkına varmalıdır. Davranışlarını da bu bilinçle gerçekleştirmelidir. Bu süreç, dördüncü hakikat olan sekiz dilimli yolla tamamlanabilir. Bunun ilk adımını ise hakikatin mahiyetini ve niteliğini doğru bir şekilde anlayabilme oluşturmaktadır.[26] Bu adımlardan bir tanesi de tabii yasaların işleyişine uygun meslekler yapmaktır. Bütün ilkelerin hep birlikte bir yaşam tarzı hâline getirilmesi, Budist öğreti açısından acının ortadan kalktığı, tabiatla uyumlu,

---

[26] Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12. Dört temel hakikate dair ayrıntılı bilgi için bkz. Surendranath Dasgupta, *A History of Indian Philosohy*, (I-V), (London: Cambridge University Press, 1932), I, 166; Daminen Keown, *Buddhism: A Very Short Introduction*, (Oxford: Oxford University Press, 1996), 44.

varlıkların bir arada yaşadığı, aydınlanmanın gerçekleştiği bir dünyanın oluşmasını sağlayacaktır.

b. Temel İlke: Ahimsa

Budda, takipçilerinden ve öğrencilerinden öncelikle toplumsal yaşamın temeli kabul edilen beş ahlaki ilkeye (pancasila) uymalarını istemiştir. Bu beş ilkeden ilki ve en önemlisi, öldürmekten, işkenceden, zarar vermekten ve şiddetten uzak durma anlamına gelen *ahimsa*dır.[27] Kutsal metinde, "Öldürmeyiniz, herhangi bir canlının öldürülmesine sebep olmayınız, başkalarının öldürmesini onaylamayınız." (Sn, 393)[28] denilmektedir. Ahimsa ilkesi, MÖ VI. yüzyılda Hint alt kıtasında Hindu din adamları olan Brahminler ve bölgenin bir başka dini geleneğine mensup olan Caynistler arasında da uygulanmaktaydı. Bu ilke "başkalarını öldürmeme veya onlara zarar vermeme" anlamına gelir. 'Başkaları' ile kastedilenin kimler veya neler olduğu konusunda tartışmalar vardır. Bazı yorumculara göre burada kastedilen sadece hissedebilen varlıklardır. Bazılarına göre ise burada bütün canlı varlıklar kastedilmektedir.[29] Öldürmeme ilkesi dar anlamıyla insanları, geniş anlamıyla da

---

[27] Ahimsa hakkında bkz., P. Waldau, *The Spectre of Speciesism: Buddhist and Christian Views of Animals*, (Oxford University Press, New York, 2002), 136; Richard H. Robinson and Willard L. Johnson, *The Buddhist Religion: A Historical Introduction*, (Wadsworth, Belmont, CA, 1997), 77; Ninian Smart, *The World's Religions*, (Cambridge Univ. Press, Cambridge 1989), 68; Damien Keown, *A Dictionary of Buddhism*, (Oxford University Press, Oxford, 2003); Cengiz Batuk, "Ahimsa Versus Himsa: Hint Dinlerinin Şiddet/Sizlikle Dansı", *Din ve Şiddet*, ed. Faruk Sancar, 145-160, Ankara, RTEÜ Yayınları, 2016.

[28] V. Fausböll, trans. "MettaSutta" and "Uragasutta" (in "Urugavagga"), *The Sutta-Nipâta, The Sacred Books of the East, Vol. 10.* (Clarendon Press, Oxford, 1881), 66.

[29] Bu tartışmaya göre bitkilerin hangi kategoride olduğuna dair fikir birliği yoktur. Erken dönem Budist düşüncede bitkiler hissedebilen varlıklar arasında sayılmazken hayvanlar hissedebilen varlıklar arasında sayılmıştır. Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12. Bu konuda şu eserlere bakılabilir: E.B. Findly, "Borderline Beings: Plant Possibilities in Early Buddhism", *Journal of the American Oriental Society*, 122/2 (2002): 252-263; L. Schmithausen, *The Problem of the Sentience of Plants ın Earliest Buddhism*, (International Institute of Buddhist Studies, Tokyo, 1991); D. A. Getz, "Sentient Beings", *Encyclopedia of Buddhism*, 2, (Macmillan, New York, USA, 2004), 760.

hayvanları ihtiva eder. Hatta bazı yorumlara göre sadece memeli hayvanları değil bütün canlıları içerir[30]

Ahimsa ilkesinin önemine dair kutsal metinde şöyle denir: "Herkes tehlike karşısında titrer ve ölümden korkar. Bir kimse bunu düşündüğünde öldürmez ve ölüme sebep olmaz "[31] Herkes mutluluğu ister, başkalarının da bunu istediğini bilen kimse başkasına zarar vermekten kaçınır.[32] Tıpkı insanın kendisi için özgürlük, mutluluk, barış istemesi gibi bütün varlıklar da bunları ister. Budist düşüncede en küçük canlılar bile ölmeyi istemediği için öldürmeye son verilmesi tavsiye edilir. Bu yüzden ahimsa ilkesinin sadece insanları değil aynı zamanda hayvanları da kapsadığı düşünülür. Dolayısıyla Budistler canlı varlıklara zarar vermeme konusunda teşvik edilirler.[33]

Budist düşüncede genel olarak hayvanlar ahimsa ilkesi çerçevesinde değerlendirilmekle birlikte esas sorun, bunun insanlar arasında ne ölçüde önemli kabul edildiğiyle ve pratikte ne ölçüde uygulandığıyla alakalıdır. Budda hayvanların kurban olarak sunulmasını hoş karşılamamıştır (SN, 19). Keşişlerin hayvan derisi giymemelerini tavsiye etmiş ve hayvanlara zarar verecek davranışlardan uzak durmalarını (MN, 41) söylemiştir. Ayrıca öğrencilerine hayvanlara mümkün olduğunca yardım etmelerini, tehlikeden kurtarmalarını, doğaya kendi ortamlarına salıvermelerini önermiştir (DN, 5). Budist öğretide hayvan öldürmenin veya hayvanlara zarar vermenin ilk temel hakikat gereğince insanlara tekrar acı ve zarar olarak geri döneceği düşünülür.[34]

---

30 https://en.wikipedia.org/wiki/Animals_in_Buddhism (Erişim 01/05/2020).

31 *Dhammapada*, 54.

32 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 96; E. Conze, *Buddhist Thought in India*, (University of Michigan Press, Ann Arbor, 1962), 212.

33 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 96; Norm Phelps, *The Great Compassion: Buddhism and Animal Rights*, (Lantern Books, New York, 2004), 44; Jack Kornfield, "Afterword: Happiness Comes from the Heart." In *For a Future to Be Possible: Buddhist Ethics for Everyday Life*, by Thich Nhat Hanh, (Parallax, Berkeley, CA, 2007), 99; Kenneth Kraft, "Nuclear Ecology and Engaged Buddhism", in *Buddhism and Ecology: The Interconnection of Dharma and Deeds*, edited by Mary Evelyn Tucker and Duncan Ryuken Williams, (Harvard University Press, Cambridge, MA, 1997), 269-291; Walpola Rahula, *What the Buddha Taught*, (Grove Weidenfeld, New York, 1959), 47.

34 Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12.

Ahimsa bütün Budistler için ahlaki bir hedeftir. *Samsarà*dan kurtuluş ahimsa ilkesine bağlıdır ve diğer canlılara zarar veren kişi *nirvana*ya ulaşamaz.[35] Budizm'de sadece öldürme eylemi değil aynı zamanda öldürme niyeti de uygun görülmez. Çünkü niyet, insanın arzu ve isteğini ortaya koyar ve karmayı etkiler. Buna göre insanoğlu öldürme eyleminden uzak durmalıdır. Böylelikle belki de soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir hayvan türü korunmuş olacaktır.[36] Bununla ilgili olarak kaynaklarda ilginç bir örnek aktarılır. Burada şöyle bir soru sorulur: Mutfağı böcekler sardığında çözüm nedir? Böcekleri öldürmek hiçbir zaman sorunu çözmez. Sorunu kökten çözmek için sebepleri ortadan kaldırmak lazımdır. Bundan ötürü Budistler mutfağın bir Zen tapınağı kadar temiz olmasını tavsiye ederler. Bu durumda mutfakta böcek olmayacaktır.[37] Dolayısıyla hayvan öldürme eylemi değil, bunun sebepleri ortadan kaldırılmalıdır.

Budizm doğal çevrenin, hayvanların ve bitkilerin insan hayatının devamlılığı için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Tabiatın korunmasını her daim dile getirmiştir. Budizm'in erken tarihinde dahi bu yönde somut örnekler bulmak mümkündür. Hayvanları vahşice öldürülmekten koruyan ve yabani hayvanlara korunaklı bir arazi sağlayan ilk yasayı Budist kral Aşoka, MÖ III. yüzyılda çıkarmıştır.[38]

Finnigan[39], ahimsa ilkesine sadece insanların değil, aynı zamanda hayvanların da dâhil olduğunu beş argümanla ortaya koymaya çalışmıştır:

Bunlardan ilki; acının kendine özgü negatif değeri ya da olumsuz/kötü yönüdür. Acı sözcüğü bizatihi kötü ve negatif bir içeriğe sahip olduğu için bu sözcüğe veya kavrama götüren bütün eylemler kötüdür. Buna göre, hayvan öldürme veya

---

35 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 95-96; Larry D. Shinn, "The Inner Logic of Gandhian Ecology." In *Hinduism and Ecology: The Intersection of Earth, Sky, and Water*, edited by Christopher Key Chapple and Mary Evelyn Tucker, (Harvard University Press, Cambridge, MA, 2000), 213-241; Juan Mascaro, *The Dhammapada: The Path of Perfection*, (Penguin, New York, 1973), 68.

36 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 100.

37 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 100. Ayrıca bkz. Robert Aitken, *The Practice of Perfection: Paramitas from a Zen Buddhist Perspective*, (Pantheon, New York, 1994), 28.

38 https://www.buddhisma2z.com/content.php?id=22 (Erişim 01/05/2020).

39 Beş argümana dair açıklamalar için bkz. Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12.

hayvana zarar verme eylemi acıya yol açacaksa bu tür eylemlerden uzak durulmalıdır. İkincisi; arzu temelli argümandır. Budda şöyle demiştir: "Ben yaşamayı arzu ettiğim, mutluluğu istediğim ve acıdan hoşlanmadığım için bir kimsenin benim canıma kastetmesi ve bana zarar vermesi beni mutlu etmez. Benim de, yaşamayı arzu eden ve ölmek istemeyen birisinin canına kastetmem veya ona zarar vermem söz konusu kişiyi mutlu etmez" (SN, 55.7). Bu manada, 'yaşamayı arzulama' anlamında hayvanlarla diğer varlıklar arasında arzu temelli bir eşitlik vardır. Buna göre hayvanlar da tıpkı insanlar gibi acıya maruz kalmak istemezler. Bu yüzden hayvanlar öldürülmemelidir. Üçüncü argüman; ruhların (anatman) eşitliği ilkesi üzerine temellenmektedir. Budizm'de varlığını daimi biçimde sürdüren sabit bir ruh anlayışı reddedilir. Bundan ötürü sürekli değişen fiziki ve psikolojik niteliklere vurgu yapılır. Budist felsefi geleneğinde ruhların eşitliği argümanına göre bencilce arzu ve istekler, insanı kendi konumunun diğerlerinden ayrıcalıklı olduğu yanlışına sürükler. Bu, yanlış bir varsayımdır ve hiçbir ruh diğerlerinden ayrıcalığa sahip değildir. Bu yüzden eşit ruhlara sahip hayvanlar öldürülmemeli ve incitilmemelidir.[40] Dördüncü argüman; ahlak ve erdem temellidir. Buna göre hayvanlara zarar verilmemesi bir şefkat ve merhamet göstergesidir. İnsanların merhametli olması esasına dayalı olarak hayvanlar öldürülmemeli ve onlara zarar verilmemelidir.[41] Budizm'de merhamet, başkalarının yaşam hakkını, rahatını ve refahını düşünen fedakârca bir eylem veya tutumdur (MN, 21, 103, 122; DN, 29). Bu tutum, bütün canlı varlıklar için sergilenmelidir (MN, 27, 41, 107; DN, 2). Beşinci ve son argüman ise, karmik birikim veya karşılık ilkesine dayanır. Budizm'de yapılan her eylemin mutlaka bir karşılığı vardır. Buna göre zalimce, acımasızca ve şiddet dolu eylemde bulunanlar bu tür eylemlerin karşılığını gelecek yaşamlarında mutlaka göreceklerdir. Kutsal metinde kasaplar ve mezbahada görevli olanların tıpkı boğazladıkları hayvanlar

---

40 Ayrıca şu kaynaklara da bakılabilir: P. Williams, *Studies in the Philosophy of the Bodhicaryāvatāra: Altruism and Reality*, (Motilal Banarsidass, Delhi, 1998); The Cowherds, *Moonpaths: Ethics and Emptiness*, (Oxford: Oxford University Press, 2015); B Fınnigan, "Madhyamaka Ethics", in D. Cozort & J.M Shields (Eds.) *Oxford Handbook of Buddhist Ethics*, (Oxford: Oxford University Press, 2017).

41 Bu yöndeki farklı açıklamalar Hint Budist geleneğinde yer alır. P. Harvey, *An Introduction to Buddhist Ethics*, (Cambridge University Press, Cambridge, 2000); P. Sahni, *Environmental Ethics in Buddhism: A Virtues Approach*, (Routledge, London, 2008); S. P. James, *Zen Buddhism and Environmental Ethics*, (Ashgate, Aldershot, 2004).

gibi gelecek yaşamlarında boğazlanacakları ifade edilir (SN, 19). Buna göre, karmik cezadan kaçınmak isteyen bir kimse, kötü, acı veren ve yanlış bir eylemde bulunmamalıdır. Hayvanları öldürme veya onlara zarar verme kötü bir eylem olduğuna göre bu tür davranışlardan uzak durulması[42] tavsiye edilmektedir.

c. Karma-Reenkarnasyon

Ahimsa ilkesinin hayvanları da ihtiva ettiğine dair sunulan kanıtlardan sonuncusuyla ilişkili biçimde doğum-ölüm-yeniden doğum anlayışına, konunun detaylandırılması açısından biraz daha değinmekte yarar vardır. Budist öğretiye göre mevcut yaşam, geçmişteki yaşamların sonucu, gelecekteki yaşamların sebebidir. Mevcut yaşamdaki niyetler, sözler ve eylemler gelecek yaşamın şekillenmesini sağlar. İyi eylemlerde bulunanlar iyi karşılıklar görecek, kötü eylemlerde bulunanlar da eylemlerin kötü karşılığını göreceklerdir. Dolayısıyla bedeni terk eden ruh, karmik birikimlerinin sonucuna göre yeni bir bedene kavuşacaktır. Buna teknik olarak "karmik karşılık" adı verilmektedir. Bu yüzden Budistler, iyi, güzel, yararlı söz söylemeye ve eylemde bulunmaya teşvik edilirler.

Budist düşüncede bütün canlılar aynı karmik yasaya tabidir.[43] Kutsal metinlerde tıpkı arabanın tekerinin atın ayağını izlemesi gibi bir kimsenin eylemlerinin gelecek hayatını belirleyeceği söylenir. "Ne ekersen, onu biçersin" atasözü bu öğretiyi tam olarak açıklamaktadır. Bu manada *Dhammapada*'da "Buğday ekilen yerde buğday, mısır ekilen yerde de mısır çıkar" denilmektedir. Herkes gerçekleştirdiği eylemin karşılığını görecektir. Bu yüzden hiçbir varlığın acı çekmesine sebebiyet vermemek gerekmektedir.[44] *Dhammapada*'da "Kendi mutluluğu için başkasının mutluluğuna zarar veren kimse hiçbir zaman mutluluğa ulaşamaz. Kendi mutluluğu için başkalarının mutluluğuna zarar vermeyen mutlaka mutluluğa ulaşır" (54) denilir. Karma yasası, bütün hayvanların gelecek hayatını belirlemesi[45] açısından büyük öneme sahiptir.

---

42 Bkz. R. Gethin, *The Foundations of Buddhism*, (Oxford: Oxford Univ. Press, 1998); R. Gombrich, *What the Buddha Thought*, (Sheffield: Equinox, 2009).

43 Waldau, *The Spectre of Speciesism: Buddhist and Christian Views of Animals*, 140.

44 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 101-102.

45 Kenneth Kraft, "Nuclear Ecology and Engaged Buddhism", 277.

Ruhun bedeni terk ederek yeni bir canlının bedeninde yaşamaya başlamasına "yeniden bedenlenme" anlamında reenkarnasyon denilir. Buna göre tabiattaki hayvanlar daha önce etrafta yaşayan bir insanın ruhunu taşıyor olabilir. Reenkarnasyon yasasına göre insanlar hayvan, hayvanlar da insan olarak doğabilir. Bir hayvan, bir kimsenin ölmüş bir yakını veya akrabası olabilir. Bundan ötürü insanlar ve hayvanlar arasında kesin çizgilerle ayrılmış bir ayrım yoktur. Dolayısıyla hayvanların öldürülmesinden uzak durulması tavsiye edilir. Onlara sevgi ve merhametle yaklaşılması önerilir.[46]

Karma ve reenkarnasyon yasası gereği ahlaki zafiyetleri olan insanlar, beşeri âlemden bir kademe altta olan hayvanlar âleminde yeniden doğar.[47] Budda, varlıkların yeniden doğumları esnasında insandan daha ziyade hayvan olarak doğduklarını ifade etmiştir (AN, I.35). Hayvanlar âleminde "birbirini yeme ve zayıf olanı yok etme" içgüdüsü hâkim olduğu için insandan ziyade hayvan olarak yeniden doğmak belirgin bir dezavantaj kabul edilmektedir (MN, III.169).[48] Bütün bunlar hayvanların korunması ve onlara zarar verilmemesi anlayışını desteklemek amacıyla sunulmaktadır.

d. Anatta

Budizm'in temel öğretilerinden birisi de, yukarıda bir iki cümleyle değindiğimiz üzere, hiçbir zaman sabit ve kalıcı bir ruhun olmadığı (*anatta*) anlayışıdır. Buna göre, dünyadaki her şey bir gelişim ve değişim ilkesine tabidir.[49] Dolayısıyla hiçbir şey sabit ve kalıcı değildir. Fiziki ve manevi yapıların ortaya çıkış ve yok oluş süreci de daimi bir değişim anlamına gelir. Bu hususları idrak edebilmek, cehaletten kurtuluş anlamına gelir. Bu da, acı ve ızdırabın ortadan kalkmasına[50] ve kurtuluşa ulaşmaya vesile olur.

Budist düşüncede bağımsız bir ruh anlayışı olmadığı için bireyler ve türler gerçekte var olmayan isimler ve formlardır. Anatta öğretisine göre bireysel var oluş

---

[46] Kemmerer, *Animals and World Religions*, 101
[47] Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12.
[48] https://www.buddhisma2z.com/content.php?id=22 (Erişim 01/05/2020).
[49] Arslan, "Budizm", 688.
[50] Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12.

sadece bir hayal ve seraptır. Ruh, beşeri formda saf bir maddedir, fiziki olarak çok kısa bir süre sonra dağılır ve yok olur. Bunun üzerine başka geçici bir bedende yeniden doğar. Anatta öğretisi bütün her şeyin değiştiği, oluştuğu ve yeniden biçimlendiği bır evren anlayışı ile uyumludur. İnsanın kendini sevmesi ve bencilce tutumu tabiatı, toprağı, bitkileri, hayvanları yok etmesine yol açar. Ancak anatta öğretisi insana geçiciliği hatırlatır ve kısa hayatta tabiata ve hayvanlara zarar vermemeyi ve onları sevmeyi öğretir.[51]

Jataka hikâyelerinde hayvanların, insanlığın manevi yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğu anlatılır. Bütün canlılar aynı ahlaki ve manevi yasaya tabidir.[52] Ahimsa, karma-reenkarnasyon ile aşağıda değineceğimiz *metta* ve *karuna* gibi kavramlar, varlıklar arasındaki dayanışmayı gösterir. Budist düşüncede "teklik veya birlik" anlayışı tabiattaki her bir varlığın diğer bütün varlıklara özdeş olduğunu ifade eder. Varlık zinciri dikkate alındığında her bir ruh (atman) başka bir varlık biçiminde yer alabilir. Bütün canlılar, bir eylem ortaya koymalarından ötürü aynıdırlar.[53] Buna canlılar arasındaki 'eylemsel birlik' adı verilir. Hayvanlar da bu eylemsel birliğin içerisinde insanla beraber yer bulan varlıklar arasında sayılmaktadır.

Budizm'in önemli öğretilerinden sayılan bağımlı varoluş yasası, "teklik ve dayanışma" anlayışı ile uyumludur. Buna göre hiçbir birey veya eylem diğer birey veya eylemlerden ayrı değildir.[54] Bu ilkeye göre hiçbir bağımsız birey, eylem, söz veya düşünce yoktur. Evrendeki bütün işleyiş diğerlerini otomatik olarak etkiler. Her birey ve eylem diğer bireylerin eylemleri için önemlidir.[55] Tayland geleneğinde şöyle bir anlayış vardır: Bütün evren bir iş birliği sergiler. Güneş, ay ve yıldızlar hep birlikte uyum içerisindedir. Aynı durum insanlar, hayvanlar ve bitkiler için de geçerlidir. Dünya karşılıklı iş birliği içerisindedir ve her şey birbirine bağımlıdır.[56]

---

51 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 102-103.

52 Waldau, *The Spectre of Speciesism: Buddhist and Christian Views of Animals*, 150.

53 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 103.

54 Robinson and Johnson, *The Buddhist Religion*, 23-29.

55 Arslan, "Budizm", 688.

56 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 104-105; Donald K. Swearer, "The Moral Case for Saving Species: Thirteen Prominent Thinkers Explain Why Society Should Give High Priority to the Purpose of the Endangered Species Act", *Defenders*, Summer 1998, 5-15.

Tabiatta bulunan varlıklardan birisinin eksikliği tabii işleyişin sekteye uğramasına ve dolayısıyla bütün varlıkların olumsuz etkilenmesine yol açar.

Tien Tai ekolü, 'her şeyin' 'bir an' ve 'bir an'ın 'her şey' ile kuşatıldığı bir felsefe geliştirmiştir. Tek ve evrenselin kombinasyonu 'Budda tabiatı'nın gelişmesine yol açmıştır. 'Budda tabiatı' her canlıda var olan Mutlak Varlık'tır. 'Budda tabiatı', her bir varlığın özü gereği mükemmel olduğu anlamına gelir. Bundan ötürü tıpkı Budda gibi diğer varlıklardan da öğrenilecek hakikatler vardır. Bu anlayış diğer canlılara karşı daha hassas ve duyarlı olunmasını sağlar.[57] Dolayısıyla hem insanların hem hayvanların hem de doğal çevrenin korunması gerektiği yorumuna ulaşılmaktadır.

e. Metta ve Karuna

Yukarıda, ahimsanın argümanlarını ele alırken, anlamsal içerik açısından kısmen değindiğimiz metta kavramı, "bütün canlı varlıklara karşı temiz kalpli ve içten olmak; yardımseverlik, iyilik, arkadaşlık, dostluk ve iyi niyet beslemek" anlamına gelir. Metta, "diğer varlıkları mutlu edebilme kapasitesi" olarak da yorumlanır. Buradaki iyilik tutumu sadece insanları değil, bütün canlıları kapsamaktadır.[58] Karuna ise, "merhamet, şefkat ve acıma hissi"dir. Ayrıca "acıyı paylaşma, ortak tavır geliştirme" anlamına gelir. Bu ilkeye uyan kişi kendisini acı çeken diğer insanlarla özdeşleştirebilir. Dolayısıyla diğer canlı varlıkların acılarını hafifletme çabasıdır. Her iki kavram da Budist düşüncenin temelidir. Budist öğreti bütün canlılara yönelik evrensel bir sevgi ve merhamet anlayışı üzerine temellenmiştir.[59] Dolayısıyla hayvanlar da bu sevgi ve merhameti hak eden varlıklar kategorisinde ele alınmaktadır.

Budist kutsal metinlerinde (Sn, 144, 148, 149), "Bütün varlıklar mutlu ve güvende olsun. Bütün varlıklara karşı arkadaşça bir tutuma sahip olun. Bütün varlıklara karşı iyi niyet besleyin" gibi pasajlar bu ilkelerin önemini göstermektedir.[60] Budistle-

---

57 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 106-107. Ayrıca bkz. William Theodore de Bary, ed. *The Buddhist Tradition in India, China, and Japan*, (Vintage, New York, 1972), 120-157.

58 De Bary, *The Buddhist Tradition in India, China, and Japan*, 37.

59 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 97; Thich Nhat Hanh, *For a Future to Be Possible: Buddhist Ethics for Everyday Life*, (Parallax, Berkeley, CA, 2007), 16; Rahula, *What the Buddha Taught*, 46.

60 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 97.

re göre bütün hayvanlar duyarlıdır ve acı, üzüntü, korku, mutluluk ve açlık hissine sahiptir.[61] Budizm tarihinde bu yönde örnekler bulmak mümkündür. Çinli Budist kral T'ang, 759'da balıklara olan merhametinden dolayı yüze yakın havuz yaptırtmıştır.[62] Tibet Budizmi'nde merhamet, bütün öğretinin temeli kabul edilir ve kurtuluş için mutlaka gereklidir.[63] Tibet Budizmi'nin Hindistan'da sürgünde yaşayan ruhani lideri Dalay Lama, bütün varlıkları kapsayan sevgi ve merhameti dinin temeli sayar. Taraftarlarına sevgi ve merhameti mutlaka uygulamalarını emreder.[64]

Budizm, sevginin ve alçakgönüllülüğün bütün varlıklar için hissedilmesi ve ifade edilmesini evrenselleştiren ve yaygınlaştıran bir anlayışa sahip olmuştur.[65] Mahayana Budist geleneğinde aydınlanmaya ulaşmış olan ve bu yönde insanlara rehberlik eden *boddhisattva*lar kendilerini dünyadaki bütün canlılara yardım etmeye adamışlardır.[66] Onlar bencilce arzu ve isteklerden uzaklaşarak toplumsal yararlılık yolunda gayret gösteren bireylerdir.

V. Manastır Hayatı ve Keşişler

Budda, tarihte bilinen ilk dini yapılanmayı kurmuş ve buna "topluluk" anlamına gelen *sangha* adını vermiştir. Keşiş (bhikkhu) ve keşişe (bhikkhuni) denilen ve kendini dini hayata adamış kişilerden oluşan Budist topluluk, gündelik hayata

---

61 Lewis G. Regenstein, *Replenish the Earth: A History of Organized Religion's Treatment to Animals and Nature*, (Crossroad Pub. Comp., New York, 1991), 234-235.

62 Bu konuda bkz. Ian Harris, "Buddhism and the Discourse of Environmental Concern: Some Methodological Problems Considered", in *Buddhism and Ecology: The Interconnection of Dharma and Deeds*, edited by Mary Evelyn Tucker and Duncan Ryuken Williams, (Harvard University Press, Cambridge, MA, 1997), 377-402.

63 Thomasine Kushner, "Interpretations of Life and Prohibitions against Killing" *Environmental Ethics* 3 (1981): 147-154.

64 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 98. Tibet Budizmi'nin 14. Dalay Lama'sı Tenzin Gyatso'nun açıklamaları için bkz. Tenzin Gyatso, "Hope for the Future", in *The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism*, edited by Fred Eppsteiner, (Parallax, Berkeley, CA, 1985), 3-8; Dalai Lama, *Ethics for the New Millennium*, (Riverhead, New York, 1999), 123-125.

65 https://www.buddhisma2z.com/content.php?id=22 (Erişim 01/05/2020).

66 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 99.

dair her türlü ihtiyacın karşılanabildiği manastırlarda yaşamaktadır.[67] Budist manastırları topluluklardan uzak bölgelere doğal çevreyi ve tabii yaşamı koruyarak inşa edilmişlerdir. Budistler manevi gelişimin böyle bir ortamda daha başarılı olacağını düşünmektedir.[68] Dhammapada'da şöyle denir: "Bir arının çiçeğin kokusuna ve güzelliğine zarar vermeden çiçeğin özünü alması gibi bilge kişi de bu dünyada öyle yaşamalıdır." (42)[69] Buna göre Budist keşiş, yaşantısını sürdürürken asla topluma, insanlara, tabii çevreye zarar vermemeli ve doğal yasalara aykırı bencilce bir davranışta bulunmamalıdır.

Budist kutsal metinlerinde ıssız, dağlık ve ormanlık bölgelerde bir mağarada veya ağaç altında vahşi hayvanlarla birlikte yaşamanın güzelliği anlatılır. Benzer anlatılar, keşiş ve keşişelerin hayat hikâyelerinden örneklerin verildiği *Theragatha* ve *Therigatha* isimli eserlerde de yer alır.[70] Buna göre Budist din adamları toplumdan uzak fakat yine toplumla barışık bir şekilde ve doğal bir ortamda hayatlarını sürdürmektedirler.

Budizm'in ortaya çıktığı ilk dönemlerde keşişlerin her mevsim yolculuk yapabilmeleri mümkündü. Ancak halk, yolculuklar esnasında birçok canlının zarar gördüğünden şikâyet edince, Budda, keşişlere muson yağmurları döneminde üç ay boyunca yolculuk yapmamalarını ve belirli bir yerde sabit kalmalarını emretmiştir.[71] Dolayısıyla tabiata ve canlılara zarar verilmemesi hedeflenmiştir. Zen Budizmi'nde aydınlanmanın dağlar, ovalar, ırmaklar, bitkiler ve hayvanlardan oluşan tabiatın tam da kalbinde[72] gerçekleşeceğine vurgu yapılır. Tabii ortamda yaşayan

---

67 Budizm'de manastır sistemi hakkında bkz. Hammet Arslan, *Kutsal Metinlere Göre Budizm'de Manastır Hayatı*, (İzmir: Tibyan Yay., 2015).

68 Yu-lan Fung, *A Short History of Chinese Philosophy*, (New York: Free Press, 1948), 65.

69 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 91.

70 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 92; E. A. Burtt, ed. *The Teachings of the Compassionate Buddha: Early Discourses, the Dhammapada, and Later Basic Writings*, (New York: New American Library, 1955), 73; Edvard Conze, trans. *Buddhist Scriptures*, (New York: Penguin, 1959), 102.

71 C. K. Chapple, *Non-Violence to Animals, Earth, and Self in Asian Religions*, (Albany: SUNY Press, 1993), 22

72 Deane Curtin, "Dogen, Deep Ecology, and the Ecological Self", *Environmental Ethics* 16 (1994): 195-213; Swearer, "The Moral...", 15; Kemmerer, *Animals and World Religions*, 92.

Zen üstatları her türlü hayvanla barışık biçimde hayatlarını sürdürmeye gayret etmişlerdir. Onlara göre hayvanlar, Budda'nın ortaya koyduğu Budist öğretinin yani *dhamma*nın mükemmelliğinin[73] delilleri sayılmaktadır.

Manastır yasaları gereğince insan öldüren bir keşiş manastırdan ihraç cezasına çarptırılırken, hayvan öldürdüğü zaman topluluk önünde suçunu itiraf etme ve utanç duyduğunu kabullenme cezası verilir (Vinaya Pitaka, IV.124). Hatta verilen ceza öldürülen hayvanın türüne göre de hafif veya ağır olabilmektedir.[74] Aslında bu durum, yukarıda bahsettiğimiz Budist kozmoloji anlayışında hayvaların insanlardan bir alt kategoride olması açısından yorumlanabilir. Dolayısıyla insan ve hayvan öldürmenin cezası kategorik olarak biri diğerinden daha hafiftir. Ama neticede hayvan da olsa bir keşiş asla zararlı ve incitici bir davranışta bulunmamalıdır. Keşişler ilkesel olarak örnek davranışlar sergiledikleri için diğer bireylerin de hayvanlara yönelik öldürme ve şiddet eylemlerinden uzak durmaları tavsiye edilmektedir.

VI. Avcılık Kültürü

Budist gelenekte avcılık vahşice bir eylem ve manevi gelişimin önündeki en büyük engellerden birisi olarak kabul edilir. Jataka hikâyelerinde avlanma akılsızların yapacağı bir iş olarak tanımlanır.[75] Budist kültürde hayvanların korunmasına dönük birçok anlatı yer almaktadır. Bir Tibet hikâyesinde prens Dharmananda kuş kılığına girerek, avcılara yaptıkları işin ne kadar kötü olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Onun çabaları sonucunda birçok hayvan hayatını sürdürme şansı elde etmiştir.[76] Tibet'in en saygın kişilerinden biri olan Milarepa, hayatının sonlarını Himala-

73 Tae Heng Se Nim, *Teachings of the Heart: Zen Teachings of Korean Woman Zen Master Tae Heng Se Nim*, (Dai Shin Press, Occidental, CA, 1990), 133; Hanh, *For a Future to Be Possible: Buddhist Ethics for Everyday Life*, 95; Kemmerer, *Animals and World Religions*, 93.

74 Ian Harris, "A vast, unsupervised recycling plant: Animals and the Buddhist Cosmos" in P.Waldau & K.Patton (Eds.) *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, and Ethics*, (New York: Columbia University Press, 2006); J. Stewart, *Vegetarianism and Animal Ethics in Contemporary Buddhism*, (Routledge, 2014); Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12.

75 Khan, *Twenty Jataka Tales*, 93-96.

76 Lama Lo-dro, *The Prince Who Became a Cuckoo: A Tale of Liberation*, Trans. Lama Geshe Wangyal, (New York: Theatre Arts, 1982), 124.

yalardaki bir mağarada geçirmiştir. Sanat eserlerinde o, bir ceylanı avcılardan koruyan kimse olarak resmedilmiştir. Çizimlerde hayvanların ona sığındığı ve birlikte dostça yaşadıkları görülmektedir. Milarepa, avcılığın ve öldürmenin kötü bir eylem olduğunu ve kötü sonuçlara yol açtığını şiirsel dille ifade etmiştir.[77]

Hayvanların avcılardan korunmasıyla ilgili bir başka anlatı ise şöyledir: Zamanın birinde keşişlerden biri, bir avcının kurmuş olduğu kapana sıkışan bir hayvanı acıdığı için kurtarmıştır.[78] O dönemde yaygın teamül gereği kapana sıkışmış hayvan, kapan sistemini kuran avcının malı sayılmaktaydı. Bu yüzden keşiş, başkasının malı olan hayvanı çalmakla suçlanmıştır. Bu olay Budda'ya anlatılınca, Budda keşişin herhangi bir suç işlemediğini ve sadece acıma hissinden ötürü böyle bir eylemde bulunduğunu ifade ederek keşişin temize çıkmasını sağlamıştır (Vinaya Pitaka, III.62). Buradan, bir canlının hayatının kurtarılmasının, yaygın teamülden daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

VII. Sanat, Sembolizm ve Başlıca Hayvanlar

Hint alt kıtasındaki yaşam tarzı göz önünde bulundurulduğunda Budizm'in yerel kültürün öne çıkan bazı niteliklerini benimsediği söylenebilir. Kitabın Hinduizm'de hayvanları ele alan bölümünde de işaret edildiği üzere, Fil, aslan, at, boğa, maymun gibi hayvanların Hint gelenek ve kültüründe de yaygın olarak kullanılması ve hayatın içerisinde yer alması, bunların kültürel olarak Budizm'e nakledilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bu hayvanlar, doğal olarak Budist edebiyatı ve sanatında yer edinmiştir. Budist hikâyelerde, efsanelerde ve metaforlarda en sık kullanılan hayvanlar arasında aslan, fil, at, boğa ve maymun yer alır. Maurya kralı Aşoka'nın (MÖ 268 – MÖ 232) emriyle ortaya çıkan sanat eserlerinde de bu hayvanların öne çıktığı görülür.[79]

Budist kral olarak bilinen Aşoka, Hindistan'ın çeşitli bölgelerine diktirdiği kaya kitabelerinde yemek için öldürülen hayvanların sayısından duyulan endişe ve üzüntüyü ifade ederek, hayvan öldürmenin sona erdirilmesi yönündeki niyetini

[77] Kemmerer, *Animals and World Religions*, 110-112; Robinson and Johnson, *The Buddhist Religion: A Historical Introduction*, 278.

[78] Hikâye için bkz. https://www.buddhisma2z.com/content.php?id=22 (Erişim 01/05/2020).

ortaya koymuştur. Tıbbi ilaçlardan ve kuyu sularından hayvanların da yararlanabileceği belirtilmiştir. Dördüncü taş kitabe "Hayvanları öldürmekten ve canlı varlıklara zulümden uzak durma" başlığını taşır.[80] Beşinci taş kitabede Aşoka, çiftlik hayvanı kategorisinde olmayan birçok hayvanın korunmasını, yavru hayvanların ve onları emziren anaçların kurban edilmemesini, hayvanların mekânı olan ormanların yakılmamasını, hayvanlara yönelik şiddet içerikli eylemlerin son bulmasını emretmiştir. Aşoka böyle yapmakla, Budist kutsal metninde yer alan "dünyayı idare eden bir kral sadece insanları eşit statüde korumakla kalmaz aynı zamanda hayvanları ve kuşları da korur" (DN, 26) düsturunu benimsemiştir. Yedinci taş kitabede Aşoka, halkına, canlı hayvanları yaralamadan ve öldürmekten uzak durulunca toplum arasında erdem ve doğruluğun arttığını hatırlatmıştır. Aşoka'nın halen ayakta olan kitabelerinden bazıları onun bütün canlılara yönelik sevgi ve merhametini ispatlar niteliktedir.[81]

Budist sanatının en eski temsilleri olan taş kitabeler, hem hayvanların korunmasına yönelik ifadeleri hem de söz konusu hayvanların motiflerini içermektedir. Budist sanatı açısından önemli bir yere sahip olan Basarh-Bakhira aslanının muhtemelen Aşoka öncesi döneme ait olduğu düşünülür. Sankissa fili ise Aşoka tarafından ortaya konulan sanat eserleri serisinin tarih olarak ilk sırasında yer alır. Daha sonra ise Rummindei'deki kitabede yer alan aslan, Rampurva'daki boğa ve aslan, Lauriya Nandangarh'daki aslan, Sarnat ve Sanchi'deki dörtlü aslan ve Salempur'daki dörtlü yarı boğalar gelir.[82] Aslan, Budda'nın şahsi yönünü ve vaazlarındaki gücünü; fil, Budda'nın annesinin rahmine girişi ve hamile kalışına dair mucizeyi; at, Budda'nın nirvana hâline geçişindeki büyük seyahati temsil eder. Boğa ise Budda'nın çağdaşı öğretmenler arasındaki öncü ve lider konumuna dikkat çeker.[83]

---

79 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 111-114.

80 Robert A. F. Thurman, "Edicts of Asoka", in *The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism*, edited by Fred Eppsteiner, (Parallax, Berkeley, CA, 1985), 111-119.

81 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 119; Ainslie T. Embree, *Sources of Indian Tradition: From the Beginning to 1800*, (Columbia University Press, New York, 1988), 143-149.

82 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 114; N. R. Ray, *Maurya and Sunga Art*, (Calcutta, 1965), 21-25.

83 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 117.

Aşoka'nın sutunlarda hayvan figürleri kullanmasının nedenlerinden birisi, hiç kuşkusuz bu hayvanların Budist kültürle olan yakın ilişkisidir. Aşoka sahip olduğu gücün bilincinde olarak Budist öğretinin yayılmasına katkı sunmak için böyle bir çabaya girmiştir. Budda'nın hayatının geçtiği önemli yerleşim yerlerine diktirdiği sütunlar onun dindarlığının göstergesi sayılmaktadır. Bu sütunlardaki aslan ve fil hem Budist öğreti hem de Magadha İmparatorluğu'nun[84] sembolü olmuştur. Aşoka'nın taş kitabelerindeki ve sütunlarındaki hayvan sembolizmi hem kendi krallığının gücünü, otoritesini ve servetini sergilemesine hem de Budda'nın öğretisinin kurtarıcılığı ve kuşatıcılığını göstermesine aracılık etmiştir. Böylelikle hayvan sembolizmi sayesinde Aşoka'nın gücü ve idareciliği ile Budda'nın öğreticiliği ve rehberliği özdeşleşmiştir.[85]

Budist sanatının günümüzde varlığını sürdüren en etkileyici örneği olan Sarnat sütunundaki sırt sırta vermiş dört aslan, bir taraftan Budda'nın mesajının dört yöne yayılmasını, ote yandan da Aşoka'nın hükümdarlığının bütün dünyayı kuşattığını sembolize etmektedir. Aslanın altında yer alan dört hayvan (aslan, fil, at, boğa) ise Budda'nın şahsiyetini ve güçlü bir öğretmen olduğunu sembolize eder. Hayvanların arasında yer alan teker veya çark Budda'nın ilk vaazını verdiği yeri temsil eder. Aslanın altındaki dört hayvan için öne sürülen bir başka yoruma göre, at kuzeydeki Sind ülkesini, aslan Hindistan'ın batı kısmındaki çölü, kıraç araziyi ve dağlık bölgeyi, fil ülkenin doğusundaki ormanlık bölgeyi, boğa da tarımsal faaliyetin önemli olduğu ve bu yöndeki zenginliğiyle dikkat çeken Magadha krallığının topraklarını temsil etmektedir.[86]

Budizm'in hayat bulduğu Asya kültüründe maddi ve manevi unsurlar arasında bir ayrım olmamakla birlikte bunlar her zaman birbirini tamamlamıştır. Bu yüzden dini semboller Asya kültürünün yaşayan yönlerini oluşturmuştur. Budist semboller, yapay kültürel icatlar olmayıp onlar dış dünyada kendini ifşa eden karmik eylemlerle uyumlu olup, derin meditasyon hâline giren kimseler tarafından keşfedilmiştir. Semboller çoğu zaman sahip oldukları gerçek önem fark edilmeksizin kültürel bir unsur olarak kabul edilmişlerdir. Onlar, şans, bereket, bolluk, iyilik, sağlık, uzun ömür getirdikleri için ortaya çıktıkları coğrafyada saygı ve hürmet görmüşlerdir. Oysa onlar

[84] Magadha İmparatorluğu hem Maurya hem de Gupta hanedanlığının kökenlerini oluşturmaktadır

[85] Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 118-119.

[86] Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 118.

bu hususların yanı sıra bütün varlıkların hakiki mahiyetlerinin derinden idrak edilmesi gerçeğini de beraberinde getirirler. Bu durum his sahibi varlıkların da kendi içsel yönlerini geliştirebilecekleri ve Budda seviyesine ulaşabilecekleri anlayışına katkı sağlar. Dolayısıyla semboller, duyarlı varlıkların zihninde erdemin bil kuvve var olduğunun tezahürü kabul edilir. Bu manada Budizm'de bazı hayvanların dikkat çekici biçimde öne çıktıkları görülmektedir.[87] Şimdi kısaca değineceğimiz üzere aslan, fil, at ve boğa bu hayvanların önde gelenleridir.

Aslan

Hindu kutsal metni Rig Veda'da yer alan önemli bir hayvan olan aslan, bu önemini Budist literatürde de korumuştur. Araştırmacılara göre, Budizm kaplanların yaygın olduğu bir coğrafyada yayılmasına rağmen aslanın öne çıkması çok ilginçtir.[88] Bunun nedeni, kaplan tehlikeler karşısında kendini koruyamazken aslanın doğal çevrenin kralı olmasıdır. Budda, aslan derisinden yapılmış malzemelerin kullanılmasını yasaklamıştır (Mahavagga, 205).[89] Böylelikle hem aslanların korunmasını hem de onlardan gelebilecek zararlardan çevresindekileri ve taraftarlarını korumak istemiştir.

Hayvanlar âleminin kralı kabul edilen aslan, geniş düzlüklerde topluluk hâlinde yaşar. Bu türün dişisi avlanırken erkeğin rolü soyu korumaktır. Bundan ötürü aslan koruyuculuğun, liderliğin, erdemin sembolü sayılır. Aslan Budizm'de, manevi aydınlanma seviyesinin üst noktalarına ulaşmış *boddhisattva*ların sembolü kabul edilir. Budist sanatında aslan, Budda'nın ve öğrencilerinin tahtının koruyucu sembolüdür. Bu yüzden manastırların ve tapınakların girişlerinde aslan heykeli yer alır. Tıbet Budizmi'nin yaygın olduğu dağlık ve çoğunlukla karlı bölgelerde leopar biçimindeki kar aslanı sembolü dikkat çeker. Onlar sahip oldukları özgür yaşam, güç ve koruyuculukla Budist öğretinin gücünü, hikmetini ve varlığını sürdürüşünü temsil eder.[90]

Tarihi bir şahsiyet olarak Budda'nın aslan sembolüyle ilişkilendirildiği görülür. O, çoğunlukla 'Sakya Kabilesi'nin Aslanı' olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla da

---

87 Jampa Choskyi, "Symbolism of Animals in Buddhism", *Buddhist Himalaya*, Vol. I, No. I, Summer 1988.

88 A. B. Keith, *Religion and Philosophy of Veda*, (Cambridge, Mass., 1925), 23.

89 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 113

90 Choskyı, "Symbolism of Animals in Buddhism".

onun vaazları aslan kükremesine benzetilmiştir (DN, III.111; SN, I.110; AN, II.259).[91] Seyyahlara göre Aşoka'nın diktirdiği taş sütunun tepesine aslan figürü koydurması, onun vaaz ederken kükreyişini temsil etmektedir.[92] Jataka hikâyelerinde aslandan on dokuz yerde[93] bahsedilmektedir.

Fil

Hint kültüründe önemli bir yere sahip olan filin başlıca niteliği güç ve kararlılıktır. Bundan ötürü fil hem fiziki ve zihinsel gücün hem de sorumluluk ve metanetin sembolü olmuştur. Budizm'in ortaya çıktığı Hint toplumunda filin iyi şans, bolluk-bereket, bol kazanç getireceğine inanılır. Meditasyona başlangıç aşamasındaki bir kimsenin zihnini kontrol altına almaması, etrafta vahşice dolanan ve önüne çıkan her şeyi yıkan gri file benzetilir. Zihnini kontrol altına alan kişi de gücü ve kararlılığı temsil eden beyaz fille sembolize edilir. Böyle bir zihin hâline sahip olan kişi, tıpkı güçlü bir fili idare ediyormuş gibi zihnini istediği tarafa yönlendirebilir ve istediği biçimde kullanabilir.[94] Böylelikle, akıllı ve güçlü bir fil gibi, bütün engelleri aşabileceği düşünülür.

Bazı hikâyelerde Budda'nın, fil olarak doğduğundan bahsedilir. Son doğumunda da Tusita cennetinden düşerek annesinin karnına beyaz bir fil olarak girmiştir. Budist sanatında fil başlı tanrı Ganeşa, boddhisattva Avalokiteşvera'nın bir yansıması olarak yer alır. Budist ritüellerinde Budda'ya bütün âlemi kuşatıcı güce sahip olan bir fil heykeli sunulur. Fil aynı zamanda tapınakların ve bizzat Budda'nın koruyucusu olarak kabul görür.[95] Kutsal metinlerde Budda, fil terbiyecisine benzetilir. [96] Onun sabırlı bir şekilde acıya karşı koyma yeteneği fille kıyaslanmaktadır (AN, I.71; SN, I.26).

Jataka hikâyelerinde yirmi dört yerde filden[97] bahsedilir. Bu hikâyelerde rüyada görülen lekesiz beyaz fil kralın zafer kazanacağı, siyah fil ise mağlup olacağı biçiminde

---

91 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 114

92 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 115; S. Si-yu-ki Beal, *Chinese Accounts of India,* (IV Vol.), (Susil Gupta, Calcutta, 1957-1958), I, 23.

93 Chapple, "Animals and Environment in the Buddhist Birth Stories", 134-146.

94 Choskyi, "Symbolism of Animals in Buddhism".

95 Choskyi, "Symbolism of Animals in Buddhism".

96 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 113.

97 Chapple, "Animals and Environment in the Buddhist Birth Stories", 134-146.

yorumlanır (J, III.5). Fil ve at, krallığın zenginlikleri arasında sayılır. Fil beyaz renkle temsil olunur, güçlüdür ve uçmaya muktedirdir. At da uçabilen güçlü bir hayvandır (DN, II.32-133).[98] Fil, Aşoka tarafından diktirilen Sankisya'daki sütunda yer alır. Ayrıca Dhauli, Girnar ve Kalsi'deki kaya kitabelerde file atıflar vardır.[99]

At

Budizm'in ortaya çıktığı dönemde hâkim olan Vedik kültürde at, kozmik bir sembol olarak kullanılmıştır. Vedik tanrılardan olan Agni, bir at olarak tasavvur edilmiştir.[100] Budist sanatında at, *tathagata* Ratnasambhava'nın tahtını taşır. Aynı zamanda birçok semavi varlığın bineğini çeken[101] güçlü ve hızlı bir hayvandır. Aşoka'nın diktirmiş olduğu kaya kitabelerin hiçbirinde at, tek başına yer almaz. Ancak Rummundeı'deki sütunda üstün bir hayvan konumundadır. [102]

Çok hızlı bir nakliye aracı olarak bilinen at, bir dönemler kanatlı ve uçabilen varlıklar olarak dikkat çekmiştir. Atın temel niteliği sadakat, çalışkanlık ve süratli olmasıdır. Bunun Budizm'deki örneği de Budda'nın atı Kantaka'dır. Budda, arayış içerisinde sarayı terk edince, atı onu bir daha göremeyeceğini anlayınca üzgün bir şekilde ölmüş ve cennette yeniden doğmuştur. Budizm'de at, *dhamma*nın uygulanması aşamasındaki enerji ve çabayı sembolize eder. Atın kişnemesi uyuyan zihnin uyandırılması sürecindeki Budda gücünü temsil eder.[103] Dolayısıyla at, insan zihninin uyanık kalması açısından da sembolik önem sahip bir hayvandır.

Boğa

Budizm'in içerisinde geliştiği Vedik kültürün önemli tanrılarından olan İndra, çoğunlukla bir boğa olarak algılanmıştır.[104] Vedik tanrılardan Agni, Parjanya ve Soma ritüeller esnasında boğa olarak çağrılır. İndra'ya sunumların yapıldığı Sakamedha kurbanında boğaya hürmet gösterilir, dualar edilir. Boğa gücü ve kuvveti

---

98 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 113.

99 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 115.

100 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 112; A. B. Keith, *Religion and Philosophy of Veda*, (Cambridge, Mass., 1925), 62, 189-191.

101 Choskyi, "Symbolism of Animals in Buddhism".

102 Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 115.

103 Choskyi, "Symbolism of Animals in Buddhism".

104 Keith, *Religion and Philosophy of Veda*, 62, 189-191; Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 112.

temsil eder.[105] Aşoka'nın hamisi olduğu Budist sanatında boğa, Rampurva'daki sütunda tek başına, Salempur'da dört parçadan birisi[106] olarak dikkat çeker.

VIII. Vejetaryen Yaşam ve Et Tüketimi

Budizm'deki tartışmalı konulardan birisi vejetaryen yaşam tarzı ve et tüketimi hakkındadır.[107] Budda'nın et yemeyi yasaklayıp yasaklamadığına dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Budizm'in yayıldığı coğrafi alanın çok geniş olması, farklı kültürel yapılara dâhil oluşu ve değişik siyasi etkilerin altına girmesi fikirlerin farklılaşmasına ve muhtelif yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kutsal metinler dikkatlice incelendiğinde Budda'nın, et yemeyi kesin bir dille yasaklamadığı ve vejetaryen yaşamayı da teşvik etmediği anlaşılacaktır. Hatta kendisinin de et tükettiğine dair kutsal metinde dikkat çekici pasajlar vardır (AN, 8.187; MN, 55). Ancak onun son yemeğinin domuz eti (DN, 16) mi yoksa mantar mı olduğu konusu tartışmalıdır.[108]

Budda, Caynist filozoflar tarafından, hayvan öldürmeyi ve bu yöndeki meslekleri yasaklamasına rağmen hayvanların öldürülmesinin kaçınılmaz olduğu bazı uygulamaları yasaklamama konusundaki tutarsızlığı nedeniyle eleştirilmektedir.[109] Böyle bir tutum aynı zamanda farklı yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Budist kutsal metinlerinde vejetaryen bir yaşamın neden tavsiye edilmediğine dair bazı açıklamalar yer almaktadır. Budizm'in yaşayan yönü kabul edilen manastır sisteminin (sangha) üyeleri olan keşişler başkalarının verdiği yiyeceklerle hayatlarını sürdürmek zorunda olduğundan, onlardan gelen yiyecekleri karınlarını do-

[105] Keith, *Religion and Philosophy of Veda*, 68, 140, 154; Hopkins, *Epic Mythology*, 206; Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 112

[106] Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 115

[107] Arslan, *Kutsal Metinlere Göre Budizm'de Manastır Hayatı*, 294-295.

[108] R.G. Wasson & W.D. O'Flaherty, "The Last Meal of the Buddha", *Journal of the American Oriental Society*, 102 (1982), 591-603; T. Page, *Buddhism and Animals*, (Ukavis Publications, London, 1999).

[109] Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12. Bu konudaki başlıca çalışmalar şunlardır: Paul Dundas, *The Jains*, (Psychology Press, 1992); P. Flügel, *Studies in Jaina History and Culture: Disputes and Dialogues*, (Routledge, 2006); K. Ulrich, "Food Fights", *History of Religions*, 46 (2007), 228-261; C. Pu, *Ethical Treatment of Animals in Early Chinese Buddhism*, (Scholars Publishing, Cambridge, 2014).

yurmak için kabul etmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla keşişler pratik olarak kendilerine verilen eti yemişlerdir.[110] İşin ahlaki boyutu dikkate alındığında, keşişler çanaklarına konulan eti geri çevirirlerse dindarlara karşı bir saygısızlık hatta nankörlük etmiş kabul edilirler.[111] Ayrıca böyle bir eylem, fazilet kazanmak ve yararlı bir iş yapmak için gayret sarf eden bir dindarın karmik açıdan güzel eylemler biriktirmesi yönünden olumsuz bir hareket olarak yorumlanır.[112]

Budizm'de eylemlerin ahlakiliği eylemin ortaya konuluşuna göre değil, niyete göre belirlenir. Buna göre kendine verilen eti yiyen bir keşişin niyeti bir hayvana zarar vermek değildir. Dolayısıyla keşişin hayvan eti yemesi onun kötü bir karmik birikim kazanmasına yol açmaz. Kötü karmik birikim, kötü bir eylemle oluşmasından ötürü, keşiş, kötü bir eylemde bulunmadığından kötü bir karmik birikimin oluştuğu[113] düşünülmez.

Bazı araştırmacılara göre, Budda keşişler arasında bölünme olmasını istemediği için et yemeyi kesin bir dille yasaklamamıştır (Vinaya Pitaka, V.276-279). Ancak o, et tüketmeme konusundaki imalı söylemlerini sıklıkla tekrarlamıştır. Budda, vejetaryen yaşamı tavsiye etmesi yönündeki önerileri de manastırda fikir ayrılıkları çıkaracağı için kabul etmemiştir. Budda, keşişlerin, hayvanların kendileri için boğazlandığını görmedikleri, duymadıkları veya kuşkulanmadıkları müddetçe hayvan eti yemelerinde sakınca görmemiştir (Vinaya Pitaka, IV.324-325; MN, 55).[114] Böylelikle manastır sisteminin tartışmadan ve ayrışmadan uzak kalmasını hedeflemiştir.

---

110 M. Walshe, *Notes to The Long Discourses of the Buddha: A Translation of Digha Nikaya,* (Wisdom Publications, 1995).

111 S. Kaza, "Western Buddhist Motivations for Vegetarianism", *Worldviews,* 9 (2005), 385-411.

112 I. B. Horner, "Early Buddhism and the Taking of Life", *The Wheel,* 104, 1967; J. Stewart, "The Question of Vegetarianism and Diet in Pāli Buddhism", *Journal of Buddhist Ethics,* 17, 2010.

113 Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12.

114 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mohan Wijayaratna, *Buddhist Monastic Life: According to the Texts of the Theravada Tradition,* Trans. from French by Claude Grangier and Steven Collins, (Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1990). Ancak, keşişler bizzat kendileri için kesildiğini bildikleri hayvanın etini yiyemezler. Bunu bilerek yerlerse yasayı çiğnemiş sayılırlar. Vinaya Pitaka, IV.299-325.

Bununla birlikte, Vinaya kurallarında keşişlerin, kraliyet hayvanları kabul edilen fil ve at eti, diğer aslanların saldırılarından korunmak için de aslan eti, mide bulandırıcı olmasından ötürü köpek ve yılan eti yemeleri yasaklanmıştır (Vinaya Pitaka, IV.299; Mahavagga, 235-236).[115] Budist düşünceye göre, tıpkı rüzgârda savrulan tozların göze dolması gibi yenilen hayvan eti de olumsuz karmaya yol açar. Ahlaki açıdan Budist anlayışta çevreye acı verme asgariye indirilmelidir. İdeal Budist tanımlanırken "sevgi biriktiren, et yemeyen, canlılara zarar vermeyen" gibi nitelikler öne çıkar.[116] Dolayısıyla vejetaryen yaşam ve et tüketimi konusunda Budizm'in temel ilkelerine uygun yorumlar yapıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Mesela çiftlik hayvanlarının etinin ve yumurtasının satın alınması, tüketilmesi bu hayvanların sürekli daha fazla üretilmesine ve dolayısıyla daha fazla acı çekmesine yol açacaktır. Budist anlayışa göre diğer canlıların acı çekmesine sebep olmak[117] uygun ve tavsiye edilen bir davranış biçimi değildir.

Jataka hikâyeleri herhangi bir canlı varlığın potansiyel bir Budda olabileceğini ortaya koymaktadır.[118] Zaten bazı hayvanların Budda'nın önceki yaşamını temsil etmesi onların aydınlanma potansiyeli bağlamında önemli olduğuna kanıt gösterilmektedir. Özellikle Mahayana Budizmi'nde bütün varlıkların, Budda tabiatına sahip oldukları için aydınlanmaya ulaşabilme kapasitesinde oldukları düşünülür. Bundan ötürü bütün çevre, aydınlanmaya ulaşabilecek varlıklarla kaplıdır.[119] Burada Mahayana Budist geleneğinin yaklaşımını ifade etmekte yarar vardır. Bu gelenek, Pali dilinde yazılmış Nikaya metinlerini[120] otoriter kabul etmekle birlikte ilave metinlere de inanır. Bunlardan Lankavatara Sutra'da[121] vejetaryen yaşam tarzının

---

[115] Gokhale, "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art", 112.

[116] Kemmerer, *Animals and World Religions*, 107; De Bary, ed. *The Buddhist Tradition in India, China, and Japan*, 92.

[117] Burtt, ed. *The Teachings of the Compassionate Buddha*, 104; Kemmerer, *Animals and World Religions*, 108.

[118] Kemmerer, *Animals and World Religions*, 95.

[119] Kemmerer, *Animals and World Religions*, 110.

[120] Anguttara, Digha, Majjhima, Samyutta ve Khuddaka Nikaya olmak üzere beş koleksiyondan oluşur.

[121] *The Lankavatara Sutra*, trans. D.T. Suzuki, (Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1973).

benimsenmesine dair doktrinel, felsefi, ahlaki öğretiler sunulur.[122] Dolayısıyla Mahayana geleneği, Budda'nın ortaya koyduğu ilkeleri farklı kültürel bağlamlar içerisinde yeniden yorumlama yoluna gitmiştir.

IX. Budist Yaşamında İnsan-Hayvan İlişkisi

Budist inancına göre insanlar, diğer canlılar üzerinde ayrıcalıklı bir hakka sahip değillerdir. Dünya sadece insanlara ait değildir ve bütün canlılarla ortak olarak kullanılması[123] zorunludur. Budizm'e göre taş ve kaya türleri hariç tabiattaki bütün duyarlı varlıklar her ne kadar bazı eksiklikleri ve kusurları olsa da Budda tabiatına sahiptirler.[124] Budist edebiyatında, özellikle de Jataka hikâyelerinde hayvanlar yaşama çabasında olan, *dhammayı* öğrenen, muhtaçlara yardım eden varlıklar olarak anlatılır. Hikâyelerde hayvanların korkusu, ümitleri, istekleri, ahlaki ve gayri ahlaki eğilimleri[125] halk diliyle aktarılır.

Budistler, hayvanların temel karakter olduğu Jataka hikâyelerini genç yaşta okumaya ve dinlemeye başlarlar. Her canlı türünün mutlak bir öneminin olduğunu hatırlatan bu hikâyeler[126] nesilden nesile ve kulaktan kulağa aktarılır. Hikâyeleri öğrenen bir çocuk bir filin, aslanın veya atın başka bir tür olmadığını öğrenir. Hayvanları, insanların da dâhil olduğu toplumsal yapının üyeleri olarak görür. Böylece onlara karşı sevgi, şefkat ve merhamet beslemeyi öğrenir.[127] Ayrıca bu hayvanları koruması ve asla zarar verilmemesi gerektiğini bir yaşam prensibi hâline getirir.

Budistler açısından ideal ve örnek bir dünyevi kişilik olan Aşoka hayvanların özgürlüğe kavuşturulması konusunda eyleme geçen ilk Budist kraldır. O, Hint krallarının geleneksel uygulaması olan avlanmayı bırakmış, hayvan boğazlanmasını

---

122 Finnigan, "Buddhism and Animal Ethics", 1-12. *The Lankavatara Sutra,* trans. D.T. Suzuki, (Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1973).

123 Kemmerer, *Animals and World Religions,* 117.

124 Lesco, "To Do No Harm: A Buddhist View on Animal Use in Research", 309; *Korean Approach to Zen: The Collected Works of Chinul,* trans. R. Buswell, (Honolulu, Univ. of Hawaii Press, 1983), 226-227.

125 Kemmerer, *Animals and World Religions,* 113.

126 Waldau, *The Spectre of Speciesism: Buddhist and Christian Views of Animals,* 153.

127 Kemmerer, *Animals and World Religions,* 114.

asgari düzeye indirmiş, vejetaryen beslenmeyi önermiş, bazı hayvanların öldürülmesi ise kesinlikle yasaklamıştır.[128] Aşoka, hayvanların rahat bir yaşam sürmesi için çaba harcamıştır.[129] Günümüzde onun ilkeleri ve düşünceleri savunulmakta ve yaşatılmaya gayret edilmektedir.

XX. yüzyıl sonlarında Japonya'da ulusal hayvan günü ilan edilmiştir. Budist metinlerde yer alan ve Budist felsefe ile desteklenen bu düşünce ile hayvanların özgürlüğü için girişimlerde bulunulmuştur. Hayvanlar tehlikeden ve işkenceden kurtarılmaya çalışılmıştır. Ulusal hayvan gününde Japon Budistler hayvanları korumaya teşvik edilmiştir.[130]

X. Hayvanların Bilimsel Deneylerde Kullanılması

Budizm'in hayvanların bilimsel araştırmalarda kullanılmasına yönelik tavrının tespitinde Budist öğretide önemli olan "yeniden doğuş, aydınlanma potansiyeli, boddhisattva ve ahimsa" kavramları dikkate alınmalıdır. Bu temel öğretiler, bilimsel deneyler, et tüketimi ve hayvani ürünlerin kullanımı dâhil Budizm'in hayvana dair tutumunun anlaşılmasında önemlidir.[131] Yeniden bedenlenme yasası gereğince, dünyadaki olumsuz eylemlerinden ötürü kötü karmik birikimlere sahip bir insan, beşeri âlemin bir alt kategorisi kabul edilen hayvanlar âleminde bedenlenebilir. Bu yüzden hayvan ve insan âlemi arasındaki fark sabit değil geçicidir. Tabiattaki bir hayvanın eskiden insanlar arasında dolaşan bir kimse olma ihtimali vardır. Hatta bu hayvan, kişinin anne-babası, kardeşi, akrabası, dostu veya arkadaşlardan

128 Embree, *Sources of Indian Tradition: From the Beginning to 1800*, 144; Kemmerer, *Animals and World Religions*, 119.

129 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 119; Burtt, ed. *The Teachings of the Compassionate Buddha: Early Discourses, the Dhammapada, and Later Basic Writings*, 23; Harris, "Buddhism and the Discourse…", 386. O, öldürmeme ilkesini hem kendi benimsemiş hem de idaresindeki topluma emretmiştir. Waldau, *The Spectre of Speciesism: Buddhist and Christian Views of Animals*, 143.

130 Kemmerer, *Animals and World Religions*, 120. Metinler ve felsefi açıklamalar için bkz. Williams, *Studies in the Philosophy of the Bodhicaryāvatāra: Altruism and Reality*, 149-156; Harris, "Buddhism and the Discourse…", 386.

131 Lesco, "To Do No Harm: A Buddhist View on Animal Use in Research", 307-308.

birisi de olabilir.[132] Budist gelenekte her varlık bir takım manevi güç ile donatılmıştır ve bundan ötürü Budda konumuna ulaşabilme kapasitesine sahiptir.[133] Her iki prensip gereğince asıl olan hayvanların korunmasıdır.

Mahayana Budizmi'ndeki *boddhisattva* kavramı, hayvanların bilimsel deneylerde kullanımı konusundaki yorumlara bir açılım sağlayabilir. *Boddhisattva* sözcüğü çoğunlukla başkalarının yarına kendini feda eden diğergam kimse için kullanılır. Bu tür kişiler bencilce tutumdan uzaklaşarak, toplumsal fedakârlık yaparak diğer bireylere rehberlik ederler. Bilimsel deneylerde kullanılan hayvanlar da toplumsal sağlığın korunmasına yararlı olmaları noktasında kendilerini feda eden varlıklar kategorisinde değerlendirilebilir.

Budizm ahimsa ilkesinin uygulanması konusunda Caynizm kadar katı bir tutum takınmamıştır. En azından tarımsal faaliyetleri yasaklamamıştır. Ancak avlanma ve kasaplık gibi meslekleri kınamıştır. Budizm'de her ne kadar *ahimsa* ilkesi önemsense de insanlar günlük yaşamlarını sürdürme bağlamında bu konuda çok hassas davranmamışlardır. İnsan hayatı ve sağlığının korunmasına yönelik araştırmalarda hayvanların deney aracı olarak kullanılması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Budizm bilimsel araştırmalarda hayvanların kullanılması konusunda ikilem içerisindedir. Bir taraftan insanların yaşamı ve sağlığı söz konusu iken öte yansan canlı bir varlığın acı çekmesi söz konusudur. Bu araştırmalar esnasında hiç kimse hayvanların acı çekeceğini dikkate almaz. Budda'nın tavrına binaen Budizm'de başkalarının hayatları söz konusu olduğu için deneyler "istemsiz eylem" kategorisinde değerlendirilir. Dolayısıyla hayvanların insan yararı esas olan araştırmalarda kullanılmasına kapı aralanmış veya mantıklı bir izah getirilmiştir.

Budizm, insan hayatı ve sağlığı açısından gerekli ve yararlı bir aşının üretimine yönelik bir eylem olduğu için bazı hayvanları araştırmalarda kullanılmasına kerhen de olsa göz yummaktadır. İnsan ve hayvan arasında tercih yapmak hiç uygun bir durum değildir ama istenmeden de olsa bazen bu tür seçimler veya tercihler yapılmaktadır. Öte yandan insan hayatı ve sağlığı için gerekli olmayan durumlarda özellikle moda ve kozmetik sektöründe hayvanların kullanılması kabul edi-

132 *The Lankavatara Sutra,* trans. D.T. Suzuki, (London, Routledge and Kegan Paul Ltd., 1973), 212; Lesco, "To Do No Harm...", 308.

133 Kemmerer, *Animals and World Religions,* 117.

lemez bir uygulama sayılır.[134] Bütün bu açıklamalar dikkate alındığında Budizm'de hayvanların bilimsel deneylerde kullanılmasına insan ve toplum sağlığına yararı noktasında kısmen izin verilmiştir.

Sonuç

Yaşayan dünya dinlerinden birisi olan Budizm, genel olarak canlı varlıkların korunmasına yönelik tavrıyla bilinir. Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Uzak Doğu'da yoğun biçimde olmak üzere dünyanın her yerinde yaşayan Budistler canlılara ve özellikle de hayvanlara yönelik şefkat ve merhamet dolu yaklaşımlarıyla tanınırlar. Ancak, genellemelerin her zaman doğru olmadığı bir hakikattir. Bu yüzden Budistler arasında da tabiata, canlılara ve hayvanlara yönelik şiddet eyleminde bulunanlar ve zarar verenler mutlaka bulunmaktadır. Söz konusu dinin hayvanlara yaklaşımı tespit edebilmek için kaynak konumunda bulunan Budda'nın hayatı, söylevleri ve kutsal metinleri esas almak gerekmektedir. Tabi bunun yanı sıra dünyadaki sayıları beş yüz milyondan fazla olan Budistlerin tutumlarının tespiti zorlaşmaktadır. Çünkü her bir birey kendine özgü bir karaktere sahip olduğu için tabii çevreye ve bu çevrenin içinde barındırdığı canlılara yaklaşımları da çeşitlilik arz etmektedir.

Budizm'in hayvanlarla ilgili yaklaşımının tespitinde dört temel hakikat anlayışı, beş temel ahlaki esasından ilki olan *ahimsa* ilkesi ile dinin başlıca öğretilerinden olan *karma-reenkarnasyon* ve *anatta* öğretisi ile sosyal yapının sürekliliği açısından vazgeçilmez değeri olan sevgi, merhamet, paylaşım ve ortak yaşam anlamına gelen *metta* ve *karuna* önem arz etmektedir. Bütün bu öğreti, ilke ve değerler insanın tabii bir ortamda bütün canlılarla birlikte yaşadığını, birisinin varlığının ötekinin varlığına muhtaç olduğunu ve hiçbir canlının acı çekmekten hoşlanmayacağını ortaya koymaktadır. Empati yapabilen bir varlık olarak insan, diğer varlıklara yönelik acı verici ve şiddet içeren eylem, söz ve niyetten uzak olmalıdır.

Budist öğretiye göre hayvanlara yönelik şiddet eylemleri ve onlara zarar vermek bireyin manevi gelişimine uygun değildir. Hayvanlara yönelik kötü eylemle-

---

[134] Hayvanların bilimsel araştırmalarda kullanılmasıyla ilgili olarak Budizm'in tavrı için bkz. Lesco, "To Do No Harm...", 310-311.

rin, kötü bir karma birikimine ve beşeri âlemden daha alt seviyelerde bir yeniden doğuma yol açacağı ifade edilir. Budist felsefeye göre bağımsız bir ruh yoktur ve evrendeki bütün varlıklar birbiriyle ilişki içerisindedir. Hayvanlar da manevi aydınlanma yeteneğine sahiptir ve insanlar onlara sevgi ve merhamet göstermelidir. Bundan ötürü insanlar hayvanları korumalı ve ortak bir yaşam sürmelidir.

Budda, et tüketimini kesin bir dille yasaklamamakla birlikte bunun iyi bir davranış olmadığını sürekli ima etmiştir. Ancak onun bu tereddütlü tavrı, bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte bizzat keşişlere, fil, at, aslan gibi hayvanların etini tüketmemelerini söylemiştir. Avcıların kapanlarına sıkışan bir hayvan gördüğünde onu kurtarmalarını tavsiye etmiştir. Keşişlerin canlılara zarar vermesini engellemek için muson yağmurları sezonunda yolculuk yapmalarını yasaklamıştır. Budda'dan üç asır sonra gelen ve sonradan Budist olan kral Aşoka, canlıların korunması, et tüketiminin azaltılması, avcılığın sonlandırılması gibi konuları desteklemiştir. Bu hususları idaresindeki toprakların değişik yerlerine diktirdiği taş kitabelere işlemiştir. Bu sütundan taşlar üzerine, aslan, fil, at, boğa gibi dönemin önemli hayvanlarını bir sanat eseri olarak işletmiştir. Dolayısıyla hayvanlar Budist sanatı ve sembolizminin önemli temsil ve taşıyıcılarından birisi olmuştur.

Günümüzde Budizm'de en çok tartışılan konuların başında vejetaryen beslenme tarzı gelmektedir. Çünkü kutsal metinlerde et tüketimiyle alakalı net bir ifade yer almamaktadır. Budizm'de genel olarak hayvanların öldürülmemesi, onlara zarar verilmemesi esas olmakla birlikte geçim koşulları dikkate alındığında insan hayatının sürekliliği için bazı ada ülkelerinde balık avlama gibi uygulamalara izin verildiği dikkati çekmektedir. Yine tartışmalı konulardan birisi de bilimsel deneylerde hayvan kullanmanın uygun olup olmadığıdır. Budizm'in bu konudaki genel tavrı, yine insan hayatı ve sağlığı merkeze konularak belirlenmiştir. Şayet insan sağlığı açısından yararlı olacaksa hayvanların deneylerde kullanımı konusunda esnek davranıldığı görülmektedir. Bununla birlikte keyif için, eğlence için ve diğer başka amaçlarla hayvanlara zarar verilmesi uygun görülmemektedir.

Kaynakça

Aitken, Rober. *The Practice of Perfection: Paramitas from a Zen Buddhist Perspective*. Pantheon, New York, 1994.

Anguttara Nikaya (AN). ed. Bhikkhu J. Kashyap. I-IV. Pali Publication Board of the Bihar Government, Nalanda, 1960.

Anguttara-nikaya: The Book of the Gradual Sayings. (I-V). Trans. E. B. Hare and F. L. Woodward. Motilal Banarsidass, Delhi, 2006.

Arslan, Hammet. "Budizm". *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* (I-X). Ed. Bayram Ali Çetinkaya. İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, I/675-722.

Arslan, Hammet. *Kutsal Metinlere Göre Budizm'de Manastır Hayatı*. Tibyan Yay İzmir, 2015.

Batuk, Cengiz. "Ahimsa Versus Himsa: Hint Dinlerinin Şiddet/Sizlikle Dansı". *Din ve Şiddet*. ed. Faruk Sancar. 145-160. Ankara, RTEÜ Yayınları, 2016.

Beal, S. Si-yu-ki, *Chinese Accounts of India*, (IV Vol.), Susil Gupta, Calcutta, 1957-1958.

Buddhacarita. Trans. Edward B. Cowell, *Sacred Books of the East*. Vol. XLIX, Ed. F. Max Müller, Clarendon Press, Oxford, 1894.

Burtt, E. A. (ed.). *The Teachings of the Compassionate Buddha: Early Discourses, the Dhammapada, and Later Basic Writings*. New American Library, New York, 1955.

Chapple, C. K. "Animals and Environment in the Buddhist Birth Stories". in *Buddhism and Ecology: The Interconnection of Dharma and Deeds*. Eds. Mary Evelyn Tucker and Duncan Ryuken Williams. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1997, s. 131-148.

Chapple, C. K. *Non-Violence to Animals, Earth, and Self in Asian Religions*. SUNY Press, Albany, 1993.

Choskyi, Jampa. "Symbolism of Animals in Buddhism". *Buddhist Himalaya*. 1/1, Summer 1988.

Conze, Edvard. *Buddhist Thought in India*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1962.

Conze, Edvard (trans.): *Buddhist Scriptures*. Penguin, New York, 1959.

Cowherds. The, *Moonpaths: Ethics and Emptiness*. Oxford University Press, Oxford, 2015.

Curtin, Dean. "Dogen, Deep Ecology, and the Ecological Self". *Environmental Ethics* 16 (1994): 195-213.

Dasgupta, Surendranath. *A History of Indian Philosohy* (I-V). Cambridge University Press, London, 1932, Vol. I, 166

De Bary, William Theodore (ed.). *The Buddhist Tradition in India, China, and Japan.* Vintage, New York, 1972.

Dhammapada. Trans. E. Easwaran. Nilgiri Press, Tomales, California, 1985.

Digha Nikaya (DN). ed. Bhikkhu J. Kashyap. I-III. Pali Publication Board of the Bihar Government, Nalanda, 1958.

Digha-nikaya: Dialogues of the Buddha (I-III). Trans. T. W. Rhys Davids and C. A. F. Rhys Davids. Motilal Banarsidass, Delhi, 2007.

Dundas, Paul. *The Jains.* Psychology Press, 1992.

Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi.* (I-III). çev. Ali Berktay. Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.

Embree, Ainslie T. *Sources of Indian Tradition: From the Beginning to 1800.* Columbia University Press, New York, 1988.

Fausböll, V. trans. "MettaSutta" and "Uragasutta" (in "Urugavagga"). *The Sutta- Nipâta, The Sacred Books of the East.* Vol. 10. Clarendon Press, Oxford, 1881.

Findly, E.B. "Borderline Beings: Plant Possibilities in Early Buddhism". *Journal of the American Oriental Society.* 122/2 (2002): 252-263.

Finnigan, Bronwyn. "Buddhism and Animal Ethics". *Philosophy Compass.* 12/7 (July 2017), 1-12.

Finnigan, Bronwyn. "Madhyamaka Ethics". in D. Cozort & J.M Shields (Eds.). *Oxford Handbook of Buddhist Ethics.* Oxford University Press, 2017.

Flügel, P. *Studies in Jaina History and Culture: Disputes and Dialogues.* Routledge, 2006.

Fung, Yu-lan. *A Short History of Chinese Philosophy.* Free Press, New York, 1948.

Gethin, R. *The Foundations of Buddhism.* Oxford Univ. Press, Oxford, 1998.

Getz, D. A. "Sentient Beings". in *Encyclopedia of Buddhism.* 2, Macmillan, New York, USA, 2004, 760.

Gokhale, Balkrishna K. "Animal Symbolism in Early Buddhist Literature and Art". *East and West.* Vol. 24, No. 1/2 (March-June 1974), 111-120.

Golden Light Sutra or Sutra of Golden Light. Pali Text Society, London, 2004.

Gombrich, R. *What the Buddha Thought.* Equinox, Sheffield, 2009.

Gyatso, Tenzin. "Hope for the Future". in *The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism.* edited by Fred Eppsteiner. Parallax, Berkeley, CA, 1985, 3-8.

Hanh, Thich Nhat. *For a Future to Be Possible: Buddhist Ethics for Everyday Life.* Parallax, Berkeley, CA, 2007.

Harris, Ian. "A Vast, Unsupervised Recycling Plant: Animals and the Buddhist Cosmos". in P.Waldau & K.Patton (Eds.). *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science, and Ethics.* Columbia University Press, New York, 2006.

Harris, Ian. "Buddhism and the Discourse of Environmental Concern: Some Methodological Problems Considered". in *Buddhism and Ecology: The Interconnection of Dharma and Deeds.* edited by Mary Evelyn Tucker and Duncan Ryuken Williams. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1997, 377-402.

Harvey, P. *An Introduction to Buddhist Ethics.* Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Hopkins, E. W. *Epic Mythology.* Trübneri Strassburg, 1915.

Horner, I. B. "Early Buddhism and the Taking of Life". *The Wheel.* 104, 1967.

https://www.buddhisma2z.com/content.php?id=22 (Erişim 01/05/2020).

James, S. P. *Zen Buddhism and Environmental Ethics.* Ashgate, Aldershot, 2004.

Kaza, S. "Western Buddhist Motivations for Vegetarianism". *Worldviews.* 2005, 9: 385-411.

Keith, A. B. *Religion and Philosophy of Veda.* Cambridge, Mass., 1925.

Kemmerer, Lisa. *Animals and World Religions.* Oxford Univ. Press, Oxford, 2012.

Keown, Damien. *A Dictionary of Buddhism.* Oxford University Press, Oxford, 2003.

Keown, Daminen. *Buddhism: A Very Short Introduction.* Oxford University Press, Oxford, 1996.

Khan, Noor Inayat (trans.). *Twenty Jataka Tales.* New York: Inner Traditions, 1985.

Korean Approach to Zen: The Collected Works of Chinul. trans. R. Buswell. Honolulu, Univ. of Hawaii Press, 1983.

Kornfield, Jack. "Afterword: Happiness Comes from the Heart". in *For a Future to Be Possible: Buddhist Ethics for Everyday Life.* Ed. Thich Nhat Hanh. Parallax, Berkeley, CA, 2007.

Kraft, Kenneth. "Nuclear Ecology and Engaged Buddhism". in *Buddhism and Ecology: The Interconnection of Dharma and Deeds.* Eds. Mary Evelyn Tucker and Duncan Ryuken Williams. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1997, 269-291.

Kushner, Thomasine. "Interpretations of Life and Prohibitions against Killing". *Environmental Ethics* 3 (1981): 147-154.

Lama, Dalai (His Holiness the). *Ethics for the New Millennium.* Riverhead, New York, 1999.

Lesco, Philip A. "To Do No Harm: A Buddhist View on Animal Use in Research". *Journal of Religion and Health.* 27/4 (Winter, 1988), 307-312.

Lo-dro, Lama. *The Prince Who Became a Cuckoo: A Tale of Liberation*. Trans. Lama Geshe Wangyal. Theatre Arts, New York, 1982.

Mahavagga, (MV). ed. Bhikkhu J. Kashyap. Pali Publication Board of the Bihar Government, Nalanda, 1956.

Majjhima Nikaya (MN). ed. Bhikkhu J. Kashyap. I-III. Pali Publication Board of the Bihar Government, Nalanda, 1958.

Majjhima-nıkaya: The Collection of the Middle Lenght Sayings (I-III). Trans. I. B. Horner. Motilal Banarsidass, Delhi, 2004.

Mascaro, Juan. *The Dhammapada: The Path of Perfection*. Penguin, New York, 1973.

Nim, Tae Heng Se. *Teachings of the Heart: Zen Teachings of Korean Woman Zen Master Tae Heng Se Nim*. Dai Shin Press, Occidental, CA, 1990.

Page, T. *Buddhism and Animals*. Ukavis Publications, London, 1999.

Phelps, Norm. *The Great Compassion: Buddhism and Animal Rights*. Lantern Books, New York, 2004.

Pu, C. *Ethical Treatment of Animals in Early Chinese Buddhism*. Scholars Publishing, Cambridge, 2014.

Rahula, Walpola. *What the Buddha Taught*. Grove Weidenfeld, New York, 1959.

Ray, N. R. *Maurya and Sunga Art*. Calcutta, 1965.

Regenstein, Lewis G. *Replenish the Earth: A History of Organized Religion's Treatment to Animals and Nature*. Crossroad Pub. Comp., New York, 1991.

Robinson, Richard H. & Willard L. Johnson. *The Buddhist Religion: A Historical Introduction*. Wadsworth, Belmont, CA, 1997.

Sahni, P. *Environmental Ethics in Buddhism: A Virtues Approach*. Routledge, London, 2008.

Samyutta Nikaya, (SN). ed. Bhikkhu J. Kashyap. I-IV. Pali Publication Board of the Bihar Government, Nalanda, 1959.

Samyutta-nikaya: The Book of the Kindred Sayings (I-V). Trans. F. L. Woodward & C. A. F. Rhys Davids. Motilal Banarsidass, Delhi, 2005.

Schmithausen, L. *The Problem of the Sentience of Plants in Earliest Buddhism*. International Institute of Buddhist Studies, Tokyo, 1991.

Shibayama, Z *Zen Comments on the Mumonkan*. trans. S. Kudo. New York, Harper and Row, 1974.

Shinn, Larry D. "The Inner Logic of Gandhian Ecology". In *Hinduism and Ecology: The Intersection of Earth, Sky, and Water*. Eds. Christopher Key Chapple and Mary Evelyn Tucker. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2000, s. 213-241.

Smart, Ninian. *The World's Religions.* Cambridge Univ. Press, Cambridge 1989.

Stewart, J. "The Question of Vegetarianism and Diet in Pāli Buddhism". *Journal of Buddhist Ethics.* 17, 2010.

Stewart, J. *Vegetarianism and Animal Ethics in Contemporary Buddhism.* Routledge, London, 2014.

Sunim, K. *The Way of Korean Zen.* trans. M. Fages. New York, Weatherhill, 1985.

Swearer, Donald K. "The Moral Case for Saving Species: Thirteen Prominent Thinkers Explain Why Society Should Give High Priority to the Purpose of the Endangered Species Act". *Defenders,* Summer 1998, 5-15.

The Jataka or Stories of The Buddha's Former Births (I-III). Trans. Robert Chalmers, W. H. D. Rouse, H. T. Francis and R. A. Neil. Cambridge University Press, Cambridge, 1895.

The Lankavatara Sutra. trans. D.T. Suzuki. Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1973.

The Sutta-Nipata: A Collection of Discourses. Trans. V. Fausböll. *SBE,* Vol. X, Part II, Ed. F. Max Müller, Clarendon Press, Oxford, 1881.

The Vinaya Pitakam: One of the Principal Buddhist Holy Scriptures in the Pali Language. Ed. Hermann Oldenberg. I-V. Williams and Norgate, London, 1879-1983.

Theragatha: Verses of the Elder Monks. Trans. K.R. Norman. Pali Text Society, Oxford, 1995.

Therigatha: Psalms of the Sisters. tr. C. A. F. Rhys Davids. Pali Text Society, Bristol, 1909

Thurman, Robert A. F. "Edicts of Asoka". in *The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism.* Ed. Fred Eppsteiner. Parallax, Berkeley, CA, 1985, 111-119.

Ulrich, K. "Food Fights". *History of Religions.* 46 (2007), 228-261.

Vinaya Pitaka: The Book of the Discipline (I-VI). Trans. I. B. Horner. *SBB.* Vol. 10, 11, 13, 14, 20, 25, Pali Text Society, Oxford, 1938-1966.

Vinaya Texts (I-III). Trans. T. W. Rhys Davids & Hermann Oldenberg. *SBE.* Vol. 13, 17, 20, Ed. F. Max Müller, Clarendon Press, Oxford, 1881-1885.

Waldau, P. *The Spectre of Speciesism: Buddhist and Christian Views of Animals.* Oxford University Press, New York, 2002.

Walshe, M. *Notes to The Long Discourses of the Buddha: A Translation of Digha Nikaya.* Wisdom Publications, 1995.

Wasson, R. G. & W.D. O'Flaherty. "The Last Meal of the Buddha". *Journal of the American Oriental Society.* 102 (1982), 591-603.

Wijayaratna, Mohan. *Buddhist Monastic Life: According to the Texts of the Theravada Tradition.* Trans. from French by Claude Grangier and Steven Collins. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1990

Williams, P. *Studies in the Philosophy of the Bodhicaryāvatāra: Altruism and Reality*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1998.

Yitik, Ali İhsan. *Hint Dinleri*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2005

Yitik, Ali İhsan. *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*. Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1996.

CAYNİZM'DE HAYVANLAR

Emine Battal – Süleyman Turan

Giriş

Caynızm MÖ VI. yüzyılda Hint Yarımadası'nda ortaya çıkan ve doğum-ölüm-yeniden doğum (*samsara*) döngüsünden kurtulabilmek için dünyadan el etek çekmeye yönelik katı asketik yaşamın önemi üzerinde duran bir dinsel gelenektir. Bilindiği üzere Caynizm'de ruhun doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsünden ancak karmanın etkisinin ortadan kaldırılması ile çıkılabileceğine inanılmaktadır. Bu inanç, sonsuz ruhlar ya da *jivalar* anlayışının zorunlu bir sonucudur. Buna göre bir jiva geçici olarak belirli bir bedende yaşamakta ve samsara çarkından kurtuluşa (*mokşa*) ulaşıncaya kadar farklı bedenlerde yeniden doğmaya devam etmektedir. Kurtuluş için insanlara, kendilerini olumlu ya da olumsuz tüm karmalardan kurtarmaları; bu bağlamda Caynist öğretiye uygun mutlak bir ahlaki yaşam tarzını benimsemeleri ve bazı sıkı riyazetleri uygulamaları önerilmektedir. Zira ancak böyle bir yaşantı sonucunda yeni karmanın birikiminin durdurulabileceği ve nihayetinde kurtuluşa ulaşılabileceği düşünülmektedir.[1]

Caynıst öğretiye göre kurtuluşa ulaşmanın en temel yolu, öncelikli öneme sahip ahlaki bir ilke olan *ahimsa*dan geçmektedir. En genel ifadeyle yaşayan hiçbir canlıya zarar vermeme şeklinde tanımlanan ahimsa, hem fiziksel şiddetten sakınmayı hem de düşünce ve sözde şiddetten uzak durmayı ifade etmektedir. Caynizm'de ahimsa prensibini de şekillendiren temel unsur jiva algısı olmuştur. Zira jivaların yaşayan her şeyin bedenini işgal ettiği yönündeki inanç, Caynistler arasında her türlü şiddetten uzak durma geleneğini tesis etmiştir.[2] Ahimsa'ya uyum ko-

---

1 Ramakrishna Puligandla, *Fundamentals of Indian Philosophy* (New Delhi: D. K. Printworld, 1997), 26.

2 Puligandla, *Fundamentals of Indian Philosophy,* 35.

nusunda oldukça katı bir tutum geliştiren Caynistler, vejetaryen beslenmeyi tercih etmiştir. Caynistler ayrıca vejetaryen beslenme içerisinde de çeşitli kısıtlamalar getirmiş, bu doğrultuda patates, havuç, soğan, sarımsak gibi kök bitkilerin tüketimini yasaklama yoluna gitmiştir. Bu yasağın nedeni kök bitkilerin öldürülmeden tüketilmelerine imkân olmadığı anlayışıdır. Buna göre kök bitkilerin tüketilmesi, ruhun kirlenmesine neden olacak bir cinayet eylemidir.[3]

Caynist litetatür incelendiğinde, hayvanlar ve üstlendikleri rollerle ilgili meselelerin de karma-samsara ve ahimsa öğretileri çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu bölümde Caynizm'in hayvanlara yönelik öğreti ve yaklaşımlarını ele alacağız. Bu doğrultuda önce Caynist kozmolojide varlık hiyerarşisi ve bu sınıflamada hayvanların yerine değinecek, ardından farklı tirthankaraları sembolize etmeleri bağlamında hayvanlar konusuna temas edeceğiz. Son olarak Caynist gelenekte hayvanların korunması ile ilgili bazı hususlar üzerinde durmaya çalışacağız.

I. Caynizm'de Varlık Hiyerarşisi ve Hayvanlar

Caynist kozmolojide, kadın figürü şeklinde çok katlı bir evren tasavvur edilmektedir. Orta dünya (*manusya loka*) yani yeryüzü üç kıta ve iki okyanustan oluşmaktadır. İnsanlar ve hayvanlar bu alanda bulunmaktadır. Yeryüzü alanının altında yedi cehennem, yukarısında da sekiz cennet dizilidir. Varlıklar sergiledikleri yaşam performanslarına göre göksel alanlara yükselebileceği gibi cehennem katmanlarına da düşebilir.[4]

Caynist taksonomi, yaşam formlarını sadece tek bir duyuya sahip olan varlıklardan başlayarak kademeli bir sıraya yerleştirir. Varlıkların sırası duyusal algı derecelerine ve öz farkındalıklarına dayalı olarak belirlenir. Buna göre varlık hiyerarşi-

Ahimsa hakkında bilgi için bkz. Cengiz Batuk, "Ahimsa Versus Himsa: Hint Dinlerinin Şiddet/sizlikle Dansı", *Din ve Şiddet* içinde, ed. Faruk Sancar (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2016), 147-160.

3 Paul Fieldhouse, *Food, Feasts, and Faith: An Encyclopedia of Food Culture in World Religions* (California: ABC-CLIO, 2017), I:307. Ayrıca bkz. Lisa Kemmerer, *Animals and World Religions* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 81-82.

4 Christopher Key Chapple, "The Living Cosmos oj Jainism: A Traditional Science Grounded in Environmental Ethics", *Deadalus* 130/4 (2001), 208.

sinin en altında tek duyulu -dokunma- varlıklar yer almaktadır. Bu kategori kendi içerisinde beş tür barındırır: i) deniz kabuğu ve mercan gibi yeryüzüne ait varlıklar, ii) kar, dolu, dalga gibi su ile ilgili varlıklar, iii) ateş, lamba, yıldırım gibi parlak varlıklar, iv) rüzgâr, kasırga gibi gaz hâlinde bulunan varlıklar, v) ağaçlar, bitkiler, çalılar gibi bitkisel varlıklar. Bunlardan daha üst düzey yaşam formları dokunma duyusunun yanı sıra tatma duyusuna da sahip olan solucan, sülük, istiridye, salyangoz gibi iki duyulu varlıkları kapsamaktadır. Bir üst düzey yaşam formlarını koklama duyusu da bulunan böcek ve örümceklerin yer aldığı üç duyulu varlıklar oluşturmaktadır. Dördüncü düzeydeki varlıklar ayrıca görme yeteneğine de sahiptir. Kelebekler, sinekler ve arılar bu kategoridedir. Beşinci ve en üst düzeydeki varlıklar ayrıca duyma yeteneği de olan beş duyulu varlıklardır. Kuşlar, sürüngenler, memeliler ve insanlar bu kapsamdadır.[5]

Daha önce de işaret edildiği üzere Caynist öğretiye göre, kâinatta doğum, ölüm, yeniden doğum döngüsünün bir parçası olan çeşitli varlık formlarında, *jiva* denilen bir yaşam gücü bulunur. Mevcut bedenin ölümünün ardından jiva, önceki yaşamı boyunca oluşturduğu ve biriktirdiği karmaya bağlı olarak yeni bir konuma yerleşir. Bu çerçevede erdemli bir şekilde davranan, varlık hiyerarşisinin daha yüksek yaşam formlarından birinde yeniden dünyaya gelme şansı elde edebilir. Buna karşılık kötü ve ahlaksız davranışlar sergileyenler de muhtemelen yeni yaşamlarında daha düşük yaşam formlarına indirilebilir. Hatta hatta mikroorganizma (*nigoda)* düzeyindeki varlıklara ya da su, ateş ya da havada yaşam sürdürecek bir varlık şekline bile dönüşebilir.[6]

Jaynist öğretide aslında jivaların sadece bir insan formunda yer alırken kurtuluşa ulaşabileceği kabul edilmektedir. Bununla birlikte beş duyuya sahip olmaları açısından insanlarla ortak özellikler paylaştıkları anlayışından hareketle bazı hay-

5 *Tattvartha Sutra,* 2.25; Paul Dundas, *The Jains,* New York: Routledge, 2002, 95; Christopher Chapple, "Inherent Value without Nostalgia: Animals and the Jaina Tradition", *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science and Ethics* içinde, ed. Paul Waldau ve Kimberley Patton (New York: Columbia University Press, 2006), 241; Kristi Wiley, "Five-Sensed Animals in Jainism", *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science and Ethics* içinde, ed. Paul Waldau ve Kimberley Patton (New York: Columbia University Press, 2006), 250-251.

6 Chapple, "Inherent Value without Nostalgia", 241.

vanların mokşaya yönelik çabaya katılabileceği düşünülmektedir. Anne Valley'in işaret ettiği üzere, insanlar ve hayvanlar "ortak bir varoluşsal yörüngeye" sahiptir. Beş duyulu bu varlıklar Jina'nın öğretilerini duyan, anlayan ve onlardan yararlanan özel bir sınıfa mensuptur. Buna karşılık daha az duyusu bulunan varlıklar "ontolojik cahiller" konumundadır. Çünkü onlar, mevcut enkarneleri içinde Jina'nın öğretilerini anlamaktan acizdir.[7]

Caynist gelenekte başta beş duyulular olmak üzere insan dışı diğer bazı yaşam formlarının, Caynist öğretiyi kavramak için gerekli olan temel kapasiteyi paylaştığına dair anlatılara da rastlanır. Bunlar arasında belki de en bilinenleri "Mahavira ve Candkausik" ile "Fil ve Tavşan" hikâyeleridir. Her iki hikâyede de bir çeşit kahramanlık olarak nitelendirilebilecek anlatılar yer almaktadır. Birinci hikâyede adı geçen Candkausik, çok sayıda köylüye saldırarak onları öldüren devasa, korkunç bir kobra olarak tasvir edilmektedir. Bu kobranın varlığı, parıldaması bile öldürücü bir etki taşıdığından hem toprağın çoraklaşmasına neden olmuş hem de köylülerin büyük bir korku içerisinde yaşamasına yol açmıştır. Günün birinde, Caynizm'in kurucusu olarak kabul edilen Mahavira bu köye gelmiştir. Köylüler onu kobranın yaşadığı ormana girmemesi konusunda uyarmıştır. Ancak Mahavira uyarılara kulak asmayarak ormana girmiş, hatta Candkausik'in mağarasına yakın bir yerde durmuştur. Kobra, Mahavira'nın bu cüreti karşısında öfkelenmiş ve ona saldırmıştır. Mahavira bu saldırı karşısında sakin kalmaya çalışmış ve meditasyon yapmıştır. Bu sırada Candkausik, Mahavirayı ısırmış, ancak kurbanının vücudundan kan yerine süt sızdığını görünce şaşkına dönmüştür. Ardından Mahavira gözlerini açmış ve kendisine saldıran kobraya şefkatle bakmıştır. Yaşananlar karşısında korkuya kapılarak geri çekilmeye başlayan Candkausik, ayrıca daha önceki doğumlarını ve bir yılan olarak dünyaya gelmekle cezalandırılmasının nedenini de hatırlamıştır. Bunun üzerine derhal şiddeti bırakmaya yemin ederek mağarasına geri dönmüştür.

---

7 Anne Valley, "Being Sentiently with Others: The Shared Existential Trajectory among Humans and Nonhumans in Jainism", *Asian Perspectives on Animal Ethics: Rethinking the Nonhuma* içinde, eds. Neil Dalal ve Chloe Taylor (New York: Routledge, 2014). Erişim 10 Ocak 2020. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=vxBgAwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT69&dq=pinjrapole+Jainism&ots=UyyjTqhm47&sig=pT-v33E5PlC_zvTodEVgEXmJYPs&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

Köylüler Candkausik'in uysallaştığını haber alınca geçmişte yapmış olduklarından dolayı işkence ederek ondan intikam alma yoluna gitmiştir. Kobra sonraki süreçte çok acı çekmesine rağmen şiddetsizlik konusundaki kararına sadık kalmıştır. Kobra sonunda ölmüş ve cennette yeniden doğmuştur.[8]

Geçmişteki günahlarından dolayı yılan olarak doğan bir hayvanın inançla kurtuluşa nasıl ulaştığını sembolize eden bu anlatımın bir benzerine fil ve tavşan hikâyesinde rastlanmaktadır. Fil ve tavşan hikâyesi, yoğun nüfuslu bir ormanda korkunç bir yangının meydana gelerek içine aldığı her şeyi nasıl hızla yok ettiğini konu edinmektedir. Yangının başlaması üzerine ormandaki hayvanlar kaçarak korunaklı bir alanda toplanmaya çalışmıştır. Bir süre sonra bu alan, hayvanların hareket etmelerine dahi imkân tanımayacak derecede kalabalık bir hal almıştır. Bir gün bastırılamaz bir kaşıntı yüzünden bir fil ayağını kaldırmış, tam bu esnada bir tavşan açılan alana doğru hareket etmiştir. Şayet fil ayağını indirseydi tavşan ezilecekti. Ancak fil ayağını indirmek yerine üç gün boyunca yukarıda tutmuştur. Nihayetinde hayvanlar güvenli bir şekilde ormana geri dönmüş ve bundan çok kısa bir süre sonra ıyice yorgun ve bitkin düşmüş olan fil ölmüştür. Fil, sergilemiş olduğu erdemli davranıştan dolayı bir sonraki yaşamında prens olarak dünyaya gelmiştir.[9]

Caynizm ve Budizm üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Padmananbh S. Jaini de *Indian Perspectives on the Spirituality of Animals* isimli çalışmasında Caynist gelenekte hayvanların kendilerine yüksek bir statü garanti eden eylemler gerçekleştirebildiğine yönelik iki hikâyeden bahsetmektedir. Bunlardan birincisine göre, Dharanendra ve Padmavati isimli iki kobra yirmi üçüncü tirtankara Parsvanatha'nın hayatını kurtarmıştır. Bu iki kobra daha sonra Caynist olmayanlar tarafından düzenlenen bir ateş ritüeli esnasında kullanılmış ve yanarak ölmüşlerdir. Ancak tirtankaranın hayatını kurtarmak şeklindeki iyi eylemlerinden dolayı "Yakhas" adı verilen kahraman ya da yarı tanrıların göksel ikametgâhında yeniden doğmakla ödüllendirilmiştir. Bu iki kobra günümüzde dahi Caynistler arasında koruyucu ilahlar olarak kabul görmekte ve onlara tazimde bulunulmaktadır.[10]

---

8 Valley, "Being Sentiently with Others".

9 Valley, "Being Sentiently with Others".

10 Padmanabh S. Jaini, "Indian Perspectives on the Spirituality of Animals", *Collected Papers on Jaina Studies* içinde, ed. Padmanabh S. Jaini (Delhi: Motilal Banrsidas, 2000), 261.

İkinci hikâye ise yirmi dördüncü tirtankara Mahavira'nın daha önce gerçekleşen bir doğumuna ilişkindir. Söz konusu doğumda, daha sonra Mahavira şeklinde bedenleşecek olan ruh, bir aslan olarak dünyaya gelmiştir. Anlatıya göre iki keşiş bu aslanın caynist öğretiye açık olduğunun farkına varmış, akabinde çeşitli telkin ve talimatlarla onu öldürme güdüsünden uzak durmaya ikna etmişlerdir. Bunun üzerine aslan avlanmaktan, yiyecek için öldürmekten vazgeçmiş ve nihayetinde açlıktan ölmüştür. İşte bu aslan söz konusu davranışının karşılığında Mahavira olarak yeniden dünyaya gelmekle ödüllendirilmiştir.[11]

Bunların yanı sıra Caynist metinlerde hatalarından dolayı cezalandırılan ya da cehenneme giden hayvanların hikâyeleri de yer almaktadır. Ancak hayvanların cehennem katmanlarında doğuşu ile ilgili birtakım sınırlandırmalar söz konusudur. Padmanabh Jaini'nin belirttiğine göre, kuşlar üçüncüden, dört ayaklılar dördüncüden, yılanlar ise beşinciden daha alt cehennem katmanlarında yeniden doğamamaktadır. Ayrıca cehennemin yedinci tabakasında ise sadece balıklar ve insanlar arasından erkekler vücut bulabilmektedir.[12]

Hayvanların da doğru ya da yanlış tercihlerde bulunabileceğini düşünen Caynistlerin, karşılığında bir cezaya maruz kalınan olumsuz davranışları göstermek amacıyla keskin bir diyalektiğe başvurdukları görülebilmektedir. Bu çerçevede bazı örneklerde insanın aptalca davranışları ve ahlaki eksikliklerinin ne tür felaket ve kargaşalara yol açtığı anlatılırken bazı örneklerde de içgüdülerini takip eden hayvanların samsara döngüsünde çok daha derinlere gömülerek sefil hayvan formlarının birinden diğerine doğru nasıl dönüşmeye devam ettikleri vurgulanmaktadır.[13] Bu dönüşüm, eski bir kral ve kraliçenin art arda çeşitli hayvan formlarında yeniden hayat bulmasını konu edinen Kral Yasodhara'nın hikâyesinde belirgin bir şekilde tasvir edilmektedir.

Söz konusu hikâyeye göre, Kral Yasodhara ve annesi Canramati yerel tanrıçalarına undan yapılmış bir horoz takdim ettikleri esnada, bir başka erkekle kralı aldatarak zina suçu işleyen eşi tarafından zehirlenerek öldürülür. Ölümlerinin ar-

---

[11] Jaini, "Indian Perspectives on the Spirituality of Animals", 262-263; Padmanabh S. Jaini, *The Jaina Path of Purification* (Delhi: Motilal Banarsidas, 1979), 143.

[12] Jaini, "Indian Perspectives on the Spirituality of Animals", 260.

[13] Chapple, "Inherent Value without Nostalgia", 242.

dından kral bir tavus kuşu, annesi ise bir köpek olarak yeniden doğar. Hem tavus kuşu hem de köpek, Yasodhara'nın artık kral olarak tanınan oğlu Yasomati'nin evcil hayvanları olarak kraliyet sarayına geri dönerler. Bir gün tavus kuşu kral olduğu dönemdeki hayatını hatırlar ve yine aynı adamla aşk yaşamaya devam eden eski karısını görür. Bunun üzerine tavus kuşu her ikisini de öldürmeye çalışır. Ancak onlar tavus kuşunu yaralayıp kaçmayı başarırlar. Tavus kuşunun yaralarından dolayı acı çektiğini gören köpek (eski annesi) onu öldürür. Buna öfkelen Kral Yasomati de köpeği (eski babaannesini) döverek öldürür.

Yasodhara daha sonra kör bir anne ve topal bir babaya sahip büyük bir Mongos (firavunfaresi) olarak yeniden bedenleşir. Yılanlarla beslenerek hayatta kalmaya çalışan Mongos, bu süreçte bir kobra olarak dünyaya gelen annesi ile de bir mücadele içerisine girer. Bu savaşı, her ikisini de öldüren bir sırtlan sona erdirir. Sırtlan tarafından öldürülen Yasodhara daha sonra bir balık, annesi de yine aynı yerde korkutucu bir timsah olarak doğar. Balık bir gün nehirde yüzerken aniden timsahın saldırısına uğrar ve kuyruğundan yakalanır. Tam o sırada, yüzmenin keyfini sürmek için nehre akın eden bir insan topluluğu da oradaydı. Bu insanlar arasında bulunan cüce bir kadın tam da timsahın hedefindeki balığın olduğu yere düştü. Bunu fırsat bilen balık kurtulmayı başarır ancak timsah bu defa da kadının bacağını dişleri arasına alır. Kadın can havliyle bağırmaya başlayınca etraftakiler timsahın varlığını fark ederler ve korkudan titremeye başlarlar. Ancak ilk fırsatta yaşananları krala bıldirirler. Kral, anlatılanları duyar duymaz balıkçılara haber salarak timsahın öldürülmesini emreder. Bunun üzerine timsah yakalanarak öldürülür, bir sonraki yaşamında dişi bir keçi olarak hayat bulur. Balık ise eski karısı kraliçe Amrtamati'nin bir öğün yemeğini oluşturmak üzere yakalanıncaya kadar hayatta kalmayı başarır. Ölümünün ardından ise ruhu dişi bir keçi olarak bedenleşen timsahın rahmine girer ve sonrasında iri bir teke olarak dünyaya gelir.

Teke, olgunluğa erişince kendi annesi ile çiftleşir, bu esnada bir başka erkek keçi tarafından öldürülür. Ancak kendi oğlu olarak annesinin rahminde hayat bulmayı başarır. Bu hamile keçi, bir gün avlanmaya çıkan torunu, Yasodhara'nın eski oğlu, olan Yasomati tarafından avlanır. Dişi keçi can çekişirken Yasomati, yavru keçiyi onun karnından çıkararak serbest bırakır. Yasomati bir gün tanrıça Katyayani adına yirmi bufalonun öldürüleceği bir kurban töreni duzenler. İlginçtir ki o gün Yasomati'nin annesi (Yasodhara'nın da eski karısı) bufalo eti değil de keçi eti ye-

mek ister. Bunun üzerine aşçılar bir zamanlar Yasodhara olan keçinin arka kısmını dilimlemeye başlarlar. Ölümünden sonra bufalo olarak doğmuş olan eski annesi ile birlikte sarayın aşçıları tarafından kızartılırlar.

Hikâyenin sonunda bu karakterlerin ikisi de bir köyde tavuk olarak doğar. Adı Candakarma olan sahipleri, yoga ve meditasyon hakkında bilgi edinmeye başlar. Zira bir yogi ona Caynizm'in kuruluşu ile ilgili bilgi verir ve sahip olduğu iki tavuğun geçmiş hikâyelerini, *dharma*dan uzaklaşmalarından dolayı biriktirdikleri kötü karmanın nasıl acı çekmelerine yol açtığını anlatır. Böylece tavuklar da kendi geçmiş yaşam döngülerini öğrenmiş olur. Bunun üzerine Caynizm'in ilkelerine uygun yaşamaya karar verirler. Bu kararları dolayısıyla duydukları neşeyi yüksek sesle bağırarak dile getirirler. Bundan kısa bir süre sonra Yasomati karısına tek bir okla iki tavuk birden öldürdüğünü övünerek anlatır. Tavukların ölümünden sonra, Yasodhara ve annesinin ruhları Yasomati'nin karısının rahmine girer ve nihayetinde ikiz kardeşler olarak dünyaya gelirler.

Acımasız yöntemlerle avlanmayı sürdüren Yasomati bir gün Caynist bir bilgeyle karşılaşır. Yasomati başta av köpeklerini bilgenin üstüne salmaya çalışır ama köpekler gitmemekte direnir. Bunun üzerine fikrini değiştirerek bilgenin canını bağışlar. Daha sonra bilge, krala sahip olduğu ikiz çocukların ilginç hikâyesini; undan yapılan bir horozun kurban olarak takdim edilmesiyle başlayan talihsizlikler dizisini anlatır. Nitekim kral Caynist öğretiyi benimser. İkizler de Caynist asketikler olarak yetişir ve inançları doğrultusunda tüm krallığı hayvan kurbanından vazgeçmeye ikna ederler.[14]

Buraya kadar değinilen hikâyeler; i) Caynist öğretiye göre hayvanların, doğru karar vermeleri ve ahlaki davranışlar sergilemeleri durumunda tıpkı insanlar gibi iyi bir seviyeye yükselebileceği hatta nihai kurtuluşa ulaşabileceğini, ii) insanların, yanlış davranışlar sergilemelerine bağlı olarak insani statülerini kaybedeceğini ortaya koymaktadır.

---

[14] Kral Yasodhara hikâyesi için bkz. Phyllis Granoff (ed.), *The Clever Adulteress and Other Stories: A Treasury of Jaina Literature* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1993) 118-139.

II. Caynizm'de Hayvan Sembolizmi

Caynizm'de hayvanlar, tirtankaralarla ilişkilendirilerek kutsallaştırılmak suretiyle yüklendikleri birtakım sembolik anlamlarla da dikkat çekmektedir. Bu hayvan sembolizminin belirgin örnekleri Mahavira'nın yaşam öyküsünde görülebilmektedir. Caynist metinlere göre Mahavira'nın doğumu, annesi Trisala tarafından görülen ve içlerinde çeşitli hayvanların yer aldığı on dört rüya vasıtasıyla önceden haber verilmişti. Bu çeıçevede Trisala, bu rüyalardan birincisinde bir fil, ikincisinde boğa, üçüncüsünde ise bir aslan görmüştü.[15] Caynizm'in kutsal metinleri arasında yer alan *Acaranga Sutra*'da yer alan bilgiye göre Tanrı, Mahavira için muazzam bir tahtırevan oluşturmuştur. Bu tahtırevan kurt, boğa, at, yunus balığı, kuş, maymun, fil, antilop, sarabha,[16] tibet öküzü, kaplan ve aslan resimleri ile süslenmiştir.[17]

Kutsal metinlere göre Mahavira, on iki yıllık bir asketik yaşam sürmüştür. Bu asketik yaşamı süresince onun sadece "düşüncesinde, konuşmasında ve eylemlerinde ihtiyatlı; duygularını ve iffetini koruyan; öfkelenmeyen, gururlanmayan, aldatmayan, hırslanmayan; soğukkanlı, sakin, kendi hâlinde, şeytana uymaktan azade, bencillikten uzak ve malı-mülkü olmayan" şeklinde nitelendirilmediği aynı zamanda belirli hayvanların asil özelliklerini taşıdığı da söylenmiştir.[18] Örneğin *Kalpa Sutra*'da Mahavira ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

> ...Duyuları bir kaplumbağanınkiler kadar iyi korunmaktaydı; bir gergedan boynuzu gibi tek ve yalnızdı; bir kuş gibi özgürdü; daima efsanevi Bharunda kuşu gibi uyanırdı; fil gibi cesur, boğa gibi güçlü, aslan gibi üzerine saldırması güçtü...[19]

Kendisine atfedilen bu özellikler, Mahavira'nın tam bir kavrayış hali, yüce bir bilgelik durumunu ifade eden *kevala* statüsüne ulaşmasını da sağlamıştır. Elbette hayvanlarla ilişkilendirilen tek tirtankara Mahavira olmamıştır. Diğer tirtankaralar

---

[15] Kalpa Sutra: Life of Mahavira, III.

[16] Hindu mitolojisinde geçen yarı hayvan yarı kuş formunda sekiz bacaklı efsanevi yaratık.

[17] Acaranga Sutra 1.1.6. Caynist metinlerin Prakrit dilinden İngilizceye çevirisi için bkz. Hermann Jacobi, *Jaina Sutras* I-II (Oxford: Clarendon Press, 1884).

[18] Kalpa Sutra: Life of Mahavira, 5.

[19] Kalpa Sutra: Life of Mahavira, 5.

arasında da çeşitli hayvanlarla sembolize edilenler mevcuttur. Caynist gelenekte yer verilen yirmi dört tirtankara ve onlara ait semboller şunlardır:[20]

	Jina / Tirthankara	**Sembol (Swetambara)**	**Sembol (Digambara)**
1.	Rishabhanatha	Boğa	Boğa
2.	Ajitnatha	Fil	Fil
3.	Sambhavanatha	At	At
4.	Abhinandanatha	Maymun	Maymun
5.	Sumatinatha	Keklik	Keklik
6.	Padmaprabhanatha	*Kırmızı Lotus/Nilüfer*	*Kırmızı Lotus/Nilüfer*
7.	Suparsvanatha	*Swastika*	*Nandyavarta* Sembolü
8.	Candraprabhanatha	*Ay (Hilal)*	*Ay (Hilal)*
9.	Suvidhinatha/Puspadanta	Timsah	Timsah
10.	Sitalanatha	*Shrivatsa* Sembolü	*Swastika*
11.	Sreyamsanatha	Gergedan	Gergedan
12.	Vasupujyanatha	Manda	Manda
13.	Vimalanatha	Yaban Domuzu	Yaban Domuzu
14.	Anantanatha	Şahin	Kirpi
15.	Dharmanatha	*Vajra* Sembol	*Vajra* Sembol
16.	Santinatha	Ceylan	Ceylan
17.	Kunthunatha	Keçi	Keçi
18.	Aranatha	*Nandyavarta* Sembolü	Tagara (Çiçek)
19.	Mallinatha	*Su Kavanozu*	*Su Kavanozu*
20.	Munisuvratanatha	Kaplumbağa	Kaplumbağa
21.	Naminatha	*Mavi Lotus*	*Mavi Lotus*
22.	Neminatha	*Deniz Kabuğu*	*Deniz Kabuğu*
23.	Parsvanatha	Yılan	Yılan
24.	Mahavira	Aslan	Aslan

Tabloda görüldüğü üzere altıncı, yedinci, sekizinci, onuncu, on beşinci, on sekizinci on dokuzuncu, yirminci ve yirmi birinci tirthankaralar hariç diğerlerinin hepsi hem "beyaz giyinenler" anlamındaki swetambara mezhebinde hem de "hava

[20] Kurt Tıtze, *Jainism: A Pictorial Guide to the Religion of Non-Violence,* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1998), 5.

giyinenler" demek olan digambara mezhebinde çeşitli hayvanlarla sembolize edilmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Caynist gelenekte hayvanlara büyük bir saygı duyulmaktadır.

III. Caynizm'de Hayvanların Korunması Geleneği

Caynist metinlerde hayvanlara nasıl davranıldığına dair çeşitli ifadeler bulunmaktadır. Bu metinlere göre hayvanlardan bazıları kurban etme amacıyla, bazıları derileri, bazıları etleri, bazıları ise kanları için öldürülmektedir. Bazı hayvanlar amaçlı ya da amaçsız kalpleri, safraları, kuyruk tüyleri, kuyrukları, büyük ya da küçük boynuzları, dişleri, tırnakları, kas telleri ve kemikleri için yok edilmektedir. Bazı hayvanların ise insanları yaraladıkları ya da yaralayacakları gerekçesiyle yaşamlarına son verilmektedir. Hayvanlara bu şekilde zarar veren kişiler muhtemelen günah olan bir eyleme başvurduğunun bilincinde olmadığı için bundan sakınmaz. Öte yandan bilinç sahibi insanlar, hayvanları incitecek davranışlardan sakınmalı, dahası başkalarının bu tür eylemler gerçekleştirmesine yol açmamalı hatta engel olmalıdır.[21]

Caynist öğreti ve felsefesinde belirgin bir yer tutan hayvanlara yönelik saygı, herhangi bir hayvana zarar vermeme endişesine dayalı çeşitli yaklaşım ve yaşam tarzlarını ortaya çıkarmıştır. Bilindiği üzere Caynistler, dünya genelinde olduğu gibi Hindistan'da da uzun zamandır azınlık konumundadır. Günümüzde beş milyon civarında Caynist, Batı Hindistan'da yaşarken, yaklaşık 250.000 Caynist Hindistan'dan göç eden ve dünyanın başka bir yerinde yaşayan anlamında diyasporada sayılmaktadır.[22]

Elbette Caynist öğreti, dünyanın çeşitli bölgelerindeki bu topluluklar arasında farklı şekillerde dışa yansımaktadır. Nitekim Hindistan'da uygulanan Ortodoks Caynizm ile diaspora Caynizmi arasında bazı genel anahtar farklılıklar söz konusudur. Bu noktada, kullanılan "Ortodoks" ve diyaspora" gibi terimlerin bu grupların üyeleri tarafından oluşturulan özel bakış açısına atıfta bulunduğuna dikkat çekmekte yarar vardır. Zira uygulamada hem Ortodoks hem de diyaspora toplulukları

---

21 Acaranga Sutra 1.1.6.

22 Prakash C. Jain, *Jains in India and Abroad: A Sociological Introduction* (New Delhi: International School for Jain Studies, 2011), 69.

içerisinde muhtemelen çeşitlilikler söz konusudur. Kaldı ki ortodoks ve diyaspora caynistleri arasındaki ideolojik ayrılıkların katı bir biçimde sadece coğrafya ile alakalı olmadığı, ayrıca belli bir ölçüde jenerasyonla da bağlantısının bulunduğu göz ardı edilmemelidir.[23]

Caynist gruplar arasında ortaya çıkan farklılıklar, hayvan haklarına yaklaşımları konusunda da görülebilir. Joseph A Tuminello III, bu farklılığı bir boğa güreşi senaryosu üzerinden örneklendirmeye çalışır. Tuminello'ya göre bir matadorun bir boğayı öldürmek üzere olduğu bir senaryo, iki soruya Caynistlerin vereceği muhtemel yanıtları izah etmek üzere kullanılabilir. Sorular şunlardır: i) Matador boğayı öldürürse kim daha fazla acı çeker: boğa mı yoksa matador mu? ii) Caynistler (varsayımsal olarak) boğayı kurtarmak için araya girebilir mi?[24]

Birinci soruya seküler materyalist çevreler tarafından verilen cevap boğanın açık bir şekilde matadordan daha fazla acı çektiği yönündedir. Bu bakış açısı jivanın varlığını, reenkarnasyonun işleyişini ve kurtuluş ihtimalini dikkate almamaktadır. Bu nedenle durum büyük ölçüde bedene dayalı olarak, matadorun ve boğanın hâlihazırdaki acısına referansla değerlendirilmektedir. Öte yandan Caynist perspektife göre matador muhtemelen boğadan daha büyük bir ıstırap içerisindedir. Çünkü beş duyulu bir türe zarar vermek yani boğayı öldürmek matador için, ya da diğer bir ifadeyle şu an matador şeklini alan jiva için çok ciddi bir negatif karma birikimi ile sonuçlanacaktır. Her ne kadar boğa öldürüldüğünde şiddetli fiziksel acılar yaşayacak olsa da jiva, hayvanın ölümünden sonra yeniden hayat bulacaktır. Dahası Caynist öğreti acı sayesinde geçmiş negatif karmaların dökülmesine imkân tanıdığı için bu olay, boğadaki jivanın kurtuluşa ulaşma ihtimali açısından faydalı bile olabilir.[25]

Tuminello'ya göre bu soru Caynist bakış açısını seküler-materyalist düşünceden ayırmanın yanı sıra asketik Caynistler, Ortodoks Caynistler ve diaspora Caynistleri arasındaki farklılıkları tanımlamak için de kullanılabilir. Bu senaryodaki "Kim daha fazla acı çeker" sorusuna Caynist asketiklerin cevabı, matadorun muh-

---

23 Joseph A Tuminello III, " Jainism: Animals and the Ethics of Intervention", *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics* içinde, ed. Andrew Linzey ve Clair Linzey (New York: Routledge, 2019), 95.

24 Tuminello III, " Jainism: Animals and the Ethics of Intervention", 96.

25 Tuminello III, "Jainism: Animals and the Ethics of Intervention", 96.

temelen boğadan çok daha fazla acı çektiği yönündedir. Buna karşılık diyaspora Caynıstlerinin jivanın mevcut enkarnesinin fiziksel acısı üzerine odaklanan seküler materyalistlere benzer bir pozisyona sahip olma olasılığı daha yüksektir. Ortodoks Caynıstler ise muhtemelen asketiklerle diyasporadakiler arasında bir tutum belirleyeceklerdır [26]

"Caynistler boğayı kurtarmak için araya girebilir mi?" şeklindeki ikinci soru üzerinde düşünmek asketiklerden, Ortodokslardan ve diasporalardan gelecek üç muhtemel cevap barındırmaktadır. Dünyadan aşırı derecede vazgeçmiş olmalarından dolayı kendilerini dharmanın en iyi temsilcisi olarak gören Caynist asketiklerin bakış açısına göre boğanın öldürülmesine doğrudan müdahale etmekten kaçınmak en iyisidir. Zira boğa geçmiş yaşamındaki eylemlerinin bir sonucu olarak bu durumda olabilir. O hâlde müdahale etmek daha fazla negatif karmanın birikmesi ile sonuçlanabilir. Dunyevi müdahale nihayetinde kurtuluşa ulaşma başarısını geciktirebilir.[27]

Ortodoks Caynistler, boğayı kurtarmak için müdahalede bulunmayı tercih ede(bili)rler. Böyle bir davranışın negatif karmanın çoğalmasına yol açacağının, kendilerinin kurtuluşa ulaşmalarını dahi geciktirebileceğinin farkında olmalarına rağmen Ortodoks Caynistler, boğanın öldürülmesine müdahale etmeyi yapılacak en doğru şey olarak görebilirler. Onlar nazarında böyle bir eylem, hedonist uğraşlarda bulunmaktan çok daha iyi ve ileri düzeyde ruhsal egzersizler gerçekleştirmekten çok daha kolay değerlendirilebilir.[28]

Diyasporadaki Caynistler ise geleneksel anlayışın kurtuluşa ulaşma ile ilgili öğretilerine tam bir anlam verememekle birlikte önemle üzerinde durdukları ahimsa gibi temel doktrinlerine katılmaktadır. Bu doğrultuda diyaspora Caynistleri, söz konusu olaya muhtemelen şiddetsizlik penceresinden yaklaşmaktadır. Nitekim diyasporaların bazılarının hem hayvan hakları hem de çevre aktivistleri arasında yer aldığı ve doğrudan acı ve şiddeti azaltmakla ilgilendiği bilinmektedir. Ortodokslar ile diyasporalar arasındaki en temel farklılığın şu olduğu söylenebilir: Diyasporalar şiddeti sonlandırmaya yönelik müdahalelerin kurtuluş yolu ile tutarlı olduğunu savunurken Ortodokslar böyle bir girişimin kurtuluşu geciktireceği gö-

---

26 Tuminello III, "Jainism: Animals and the Ethics of Intervention", 96.
27 Tuminello III, "Jainism: Animals and the Ethics of Intervention", 97.
28 Tuminello III, "Jainism: Animals and the Ethics of Intervention", 97.

rüşünü benimserler. Diyasporaların birçoğu şiddet ve acıyı önlemek ya da azaltmanın en az meditasyon gibi manevi uygulamalar kadar önemli olduğunu düşünmektedir. Buna karşılık Ortodokslar bazı durumlarda iyi sonuçlar oluştursa da böyle bir müdahalenin karmik açıdan bağlayıcı olduğuna, dolayısıyla da uzak durulması gerektiğine inanmaktadır.[29]

Her ne kadar gruplar arasında farklı yorum ve uygulamalar görülse de Caynistlerin tamamının kişilere hayvanların korunmasını tavsiye etme noktasında ittifak hâlinde olduğu söylenebilir. Caynist öğreti çerçevesinde dile getirilen bu tavsiyeler bağlamında ilginç yasaklar dahi oluşturulmuştur. Örneğin rahip ve rahibeler, köyden köye dolaşırlarken kollarını ya da parmaklarını kaldırmaktan dahi men edilmişlerdir. Buna gerekçe olarak söz konusu davranışın geyikleri, sığırları, kuşları, yılanları, suda, toprakta ve havada yaşayan hayvanları rahatsız edebilme ya da korkutabilme ihtimali gösterilmiştir.[30]

Caynist gelenekte hayvanları korumaya yönelik çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir. Bunları şu şekilde sıralanabilir:

- Et, balık, yumurta, bal, tereyağı gibi hayvansal ürünler tüketilememektedir.
- Tarım için toprağı kazmak böceklerin ve kurtların ölümüne yol açacağı için ziraatle uğraşılmamaktadır. Benzer şekilde yine etraftaki haşerata zarar vermemek adına fırıncılık mesleğinde de çalışılmamaktadır. Dahası hayvanları ezme durumları söz konusu olduğu için araba ve tren üretimi yapan fabrikalarda çalışmaktan dahi uzak durulmaktadır.
- Karanlıkta yanlışlıkla bazı böceklerin öldürülebilme ihtimali söz konusu olduğundan gün batımından sonra yeme-içmeden kaçınılmakta ve seyahat edilmemektedir.
- Keşişler, yerde çıkan bitkilerin yanı sıra toprakta yaşayan diğer canlıları korumak adına "Katurmas" adı verilen dört aylık muson yağmurları döneminde bulundukları bölgelerin sınırları dışına çıkmamaktadır. Keşişler bu dönemlerde ayrıca kesim evlerine giderek hayvanların boğazlanmasını da engellemeye çalışmaktadır.

---

[29] Tuminello III, " Jainism: Animals and the Ethics of Intervention", 97.

[30] Acaranga Sutra 2.3.3.

- Suda ve havada küçük mikroorganizmalar bulunabilir. Bu nedenle havayı süzmek için maske, suyu mikroorganizmalardan arındırmak için de süzgeç kullanılmaktadır.
- Yürürken ya da oturulurken küçük canlıların zarar görmesini engellemek amacıyla adım atılacak ve oturulacak yerden gözle görülmeyen varlıkların uzaklaştırılması için süpürge kullanılmaktadır.
- Aşırı dindar Caynistler arasında mikropların ölmesine neden oldukları gerekçesiyle ilaç kullanımına karşı çıkılmaktadır.
- Giysilerın arasına girecek küçük canlıları koruma isteğinden hareketle Digambara mezhebinde elbise dahi *giyilmemektedir.*[31]

Caynistler arasındaki hayvanları koruma geleneğinin bir yansıması olarak ayrıca *pinjrapole* (hayvan hastanesi) ve *goshala* (inek hastanesi) denilen kurumlar tesis edilmiştir. *Sacred Cows, Sacred Places: Origins and Survivals of Animal Homes in India* isimli kitabın yazarı Deryck Lodrick, oldukça ünlü bir *pinjrapole* hakkında şunları söylemektedir:

> Eski Delhı'nin merkezinde... Kızıl Kale'nin karşısında ve Chandni Chowk'un yakınlarında, bütünüyle kuşları korumaya tahsis edilmiş bir pinjrapole. 1929 yılında Caynist topluluğunun ahimsa ilkesinin bir ifadesi olarak kurulan Charity Hospital for Birds'ün tek işlevi, şehrin her tarafından buraya getirilen hasta ve yaralı kuşları tedavi etmektir. Aslında Delhi'nin çeşitli bölgelerinde pek çok Caynist aile kendi evlerinde, tedavi görmesi gereken hasta ve yaralı kuşların alındığı ve sonrasında bir elçi vasıtasıyla hastaneye gönderildiği merkezler kurmuştur.
>
> Bir Digambara Caynist Tapınağı alanı içerisine kurulan ve bütünüyle tapınak komitesi aracılığıyla yapılan kamu bağışlarıyla desteklenen hastane, günde otuz ila otuz beş kuş alıyor. Bunların çoğu şehrin yoğun trafiğinde oluşan yaralara ya da kırıklara sahip güvercinler olmakla birlikte körlükten

[31] Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri,* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 148-158; Christopher Partridge (ed.), *Introduction to World Religions,* (Minneapolis: Fortress Press, 2018), 274-276; David Sztybel, "Religion and Animals: Jainism", *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare* içinde, ed. Marc Bekoff (California: Greenwood Press, 2010), 467.

> kansere varıncaya kadar değişen hastalıklar hastane veterineri tarafından tedavi edilmektedir. diğer varlıklara zarar verdikleri ve bu yüzden ahimsa prensibini ihlal ettikleri gerekçesiyle reddedilen yırtıcılar hariç, vahşi ya da ehil bütün kuşlar hastane tarafından tedaviye kabul edilmektedir. Gelen kuşlar hastanenin ikinci katındaki dispanserde (birinci katta personel odaları ve tahıl deposu bulunur) tedavi edilmekte ve bu kata yerleştirilen çok sayıda kafesten birine konulmaktadır. Kuşlar gelişme kaydettikçe üçüncü kata çıkarılırlar, burada açık gökyüzüne erişimi olan geniş bir çevrilmiş alan içerisinde iyileşirler. Bu katta zayıf, sakat ve felçli olanlar için onları diğer kuşlardan ayırmak amacıyla özel bir kafes hazırlanmıştır. Hastanede ölen kuşlar, törenle yakınlardaki bir Jumna'ya götürülür ve kutsal nehrin sularına bırakılır.[32]

Bu hastanelerde kuşların dışındaki hayvanların bakımı da üstlenilmektedir. Zira yine Lodrick'in paylaştığı bilgilere göre, 1875'in başlarında Ahmedabad Pinjrapole'de 265 inek ve öküz, 130 bizon, 5 kör sığır, 894 keçi, 20 at, 7 kedi, 2 maymun, 274 kümes hayvanı, 290 ördek, 2000 güvercin, 50 papağan, 25 serçe, 5 şahin ve 33 farklı türde kuş tedaviye alınmıştır.[33]

Sonuç

Caynizm'de, dönüşüm skalasında ruhlar insan şeklinde bedenleşebildiği gibi hayvan hatta mikroorganizma olarak da hayat bulabileceğinden tüm hayvanlar saygıya layık kabul edilmektedir. Ayrıca tirthankaralardan bazılarının hayvanlarla ilişkilendirilmesi de bu canlılara yönelik saygıyı artırmaktadır. Bu nedenle Caynizm, vahşı hayvanlardan bakterilere varıncaya kadar her canlıya iyi davranmayı öngörmektedir. Zira Caynist öğretiye göre insanlarla diğer varlıklar arasında ontolojik açıdan herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Bir diğer ifadeyle varlık olma bağlamında bir kuş, kedi ya da balık neyse insan da odur. Bu nedenle Caynistler, kendi yaşamlarını aşırı derecede zorlaştırmak pahasına da olsa hayvanları korumaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda maske kullanarak nefes almaya çalışmakta, suyu

---

32 Deryck O. Lodrick, *Sacred Cows, Sacred Places: Origis and Survivas of Animal Homes in India,* (Berkeley: University of Califormia Press, 1981), 17.

33 Lodrick, *Sacred Cows, Sacred Palces,* 80.

süzerek içmekte, yemek yeme ile ilgili katı yasaklar getirmektedirler. Ayrıca gerek karada gerekse denizde asla hayvan avlamamakta, dahası toprakta yaşayan canlılara zarar verilebileceği endişesiyle tarım ile dahi ilgilenmemektedirler. Bütün bunların ötesinde hayvanları korumak, iyileştirmek ve bakımlarını üstlenmek amacıyla hastaneler ve barınaklar inşa etmektedirler. Özetle ahimsa ilkesinin doğal bir sonucu olarak gelişen hayvanlara saygı, Caynistlerin günlük yaşamlarını şekillendirmede merkezi bir rol oynamaktadır.

Kaynakça

Batuk, Cengiz. "Ahimsa Versus Himsa: Hint Dinlerinin Şiddet/sizlikle Dansı". *Din ve Şiddet.* ed. Faruk Sancar. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2016, 147-160.

Chapple, Christopher Key. "The Living Cosmos oj Jainism: A Traditional Science Grounded in Environmental Ethics". *Deadalus* 130/4 (2001), 207-224.

Chapple, Christopher. "Inherent Value without Nostalgia: Animals and the Jaina Tradition", *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science and Ethics* içinde. ed. Paul Waldau ve Kimberley Patton. 241-249. New York Columbia University Press, 2006.

Dundas, Paul. *The Jains.* New York: Routledge, 2002

Fieldhouse, Paul. *Food, Feasts, and Faith: An Encyclopedia of Food Culture in World Religions.* California: ABC-CLIO, 2017.

Granoff, Phyllis (ed.). *The Clever Adulteress and Other Stories: A Treasury of Jaina Literature.* Delhi: Motilal Banarsidass, 1993.

Jacobi, Hermann. *Jaina Sutras* I-II. Oxford Clarendon Press, 1884.

Jain, Prakash C.. *Jains in India and Abroad: A Sociological Introduction.* New Delhi: International School for Jain Studies, 2011.

Jaini, Padmanabh S. *The Jaina Path of Purification.* Delhi: Motilal Banarsidas, 1979.

Jaini, Padmanabh S. "Indian Perspectives on the Spirituality of Animals", *Collected Papers on Jaina Studies* içinde. ed. Padmanabh S. Jaini. 253-266. Delhi: Motilal Banrsidas, 2000.

Kemmerer, Lisa. *Animals and World Religions.* Oxford: Oxford University Press, 2012.

Lodrick, Deryck O.. *Sacred Cows, Sacred Places: Origis and Survivas of Animal Homes in India.* Berkeley: University of Califormia Press, 1981.

Partridge, Christopher (ed.). *Introduction to World Religions.* Minneapolis: Fortress Press, 2018.

Puligandla, Ramakrishna. *Fundamentals of Indian Philosophy.* New Delhi: D. K. Printworld, 1997.

Sztybel, D. "Religion and Animals: Jainism", *Encyclopedia of Animal Rights and Animal Welfare* içinde. ed. Marc Bekoff. 467-468. California: Greenwood Press, 2010.

Titze, Kurt. *Jainism: A Pictorial Guide to the Religion of Non-Violence.* Delhi: Motilal Banarsidass, 1998.

Tuminello III, Joseph A.. "Jainism: Animals and the Ethics of Intervention", *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics* içinde. ed. Andrew Linzey ve Clair Linzey. 95-118. New York: Routledge, 2019.

Valley, Anne. "Being Sentiently with Others: The Shared Existential Trajectory among Humans and Nonhumans in Jainism", *Asian Perspectives on Animal Ethics: Rethinking the Nonhuman* içinde, ed. Neil Dalal ve Chloe Taylor. 38-55. New York: Routledge, 2014.

Wiley, Kristi. "Five-Sensed Animals in Jainism", *A Communion of Subjects: Animals in Religion, Science and Ethics* içinde, ed. Paul Waldau ve Kimberley Patton. 250-255. New York: Columbia University Press, 2006.

Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.

SİHİZM'DE HAYVANLAR

Süleyman Turan – Emine Battal

Giriş

Sihizm, XV. yüzyılda Hindistan'ın Pencap bölgesinde Guru Nanak'ın öğretisi etrafında şekillenerek oluşan dinsel gelenektir. Hayvanlar ve hayvanlara bakış konusunda Sih bakış açısını ortaya koyabilmek için Sihlerin kutsal kitabı *Guru Grand Sahib* ve günümüzde Sihlerin yaşam kurallarını ihtiva eden *Rehat Maryada*'ya atıfta bulunmak gerekir.

Bilindiği üzere Sih dininin kutsal metni Adi Grand'dır. Guru Grand Sahib olarak da isimlendirilmektedir. Bu kullanım Guru Grand Sahib'in 1708'den itibaren onuncu Guru Gobing Singh'in halefi olarak hükümranlığı kıyamete kadar sürecek niteliğini yansıtmaktadır. Sih Davranış kurallarını içeren *Rehat Maryada* ise bir Sih olmanın ne anlama geldiğini ve bir kimsenin nasıl yaşaması ve davranması gerektiğini tanımlayan dokümandır. X. Guru Gobind Singh, XVII. yüzyılın sonunda Khalsa teşkilatını kurunca Sihlerin büyük çoğunluğu belli kurallar dahilinde gönüllü bir şekilde Khalsa'ya katılmaya girişmiştir. Bunlar, "Amrit-dhari Sihler" (amrit veya vaftiz suyunu alarak Khalsa'ya giriş yapan) olarak isimlendirilmiş ve "Rahit" adı verilen Khalsa inanç ve davranış kurallarını takip etmek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Khalsa'ya girmeyi tercih etmeyen diğer Sihler ise "Sahaj-dhari Sihler" olarak isimlendirilmiştir. Resmi olarak Khalsa'ya girmeyen bu Sihlerin önemli bir bölümü de Khalsa prensiplerine itaat etme yolunu seçmişlerdir. Söz konusu ikili ayırım günümüzde de devam etmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren Sih ileri gelenleri, Sih yaşam ve davranış kurallarını içeren çeşitli rahit-nameler hazırlamasına karşın bunlar, Sihlerin çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Son olarak XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Amritsar'daki Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC) tarafından modern standartlara uygun dinî pratikleri ortaya koymaya dönük bir girişimde bulunulmuş ve 1950 yılında "Rehat Maryada"

adında resmi bir doküman hazırlanmıştır. Günümüzde Sihlerin, yaşamlarını manevî bir rehber olarak kabul edilen Rehat Maryada'nın ilkeleri doğrultusunda tanzim etmeleri beklenmektedir.[1]

Bu bölümde söz konusu temel dokümanlar çerçevesinde Sihizm'in hayvanlara yönelik temel dini öğretileri ve Sihler arasındaki anlayışlara işaret edeceğiz. Bu doğrultuda önce Sihizm'in kutsal kitabı Guru Grand Sahib'de sözü edilen hayvanlara değinecek, ardından samsara ve karma öğretisi açısından hayvanlar, vejetaryenlik ve et yememe, hayvanların kozmetik ürünler ve tıbbi araştırmalar için kullanılması gibi çeşitli konulara temas etmeye çalışacağız.

I. Guru Grand Sahib'de Geçen Hayvanlar

Guru Grand Sahib incelendiğinde bilinen hayvanların bir bölümüne tekil ya da çoğul olarak, gerçek ya da mecazi anlamlarda ve çeşitli bağlamlarda atıf yapıldığı görülmektedir. Bir sayısal istatistik vermek gerekirse örneğin; Fil 113, Kuş/lar 109, Balık 105, At 75, Köpek 63, İnek 59, Yılan 56, Eşek 20, Fare 12, Kedi 11, Papağan 11, Koyun 10, Maymun 8, Çakal 5, Akrep 3, Tilki, Leopar 1 kez zikredilmektedir. Guru Grand Sahib'de kendisine atıfta bulunulan hayvanlar elbette bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, bunları zikretmekle yetindik. Söz konusu hayvanlara atıfta bulunan pasajlardan bir bölümünü aşağıda nakletmek istiyoruz;

> Bu akıl sudaki *balık* gibi sıkışmış. (GGS 1117)
>
> Tanrım ve üstadım sevgiyle doludur; Tamamen nüfuz ediyor ve her şeyi kaplıyor. Kendisi balıkçı ve *balık*. (GGS 23)
>
> Altın kaleler bağışında bulunsam, hayır işleri için çok sayıda güzel *at* ve harika *filler* versem, toprak ve *inek* bağışında bulunsam dahi o zaman bile, gurur ve ego hala içimde olurdu. Rab'bin adı fikrimi deldi; Guru bana bu gerçek armağanı verdi. (GGS 62)

[1] Hew McLeod, "The Order of Khâlsâ Initiation", *Religions of India in Practice* içinde, ed. Donald S. Lopez (New Jersey: Princeton University Press, 1995), 321; Harbans Singh (ed.), *The Encyclopaedia of Sikhism* (Patiala: Puncabi University, 1998), 148; Zekiye Sönmez, "Sihizm'in Bağımlılığa Bakışı", *Bedenimizin İşgalcileri: Dınlerin Bağımlılığa Bakışı* içinde, ed. Süleyman Turan (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2019), 261-262.

Kutsal Alanınıza geldik, Tanrı. Süt olmadan *inek* hiçbir amaca hizmet etmez. Su olmadan, ürün solar ve iyi bir fiyat getirmez. (GGS 133)

Çiftçinin *ineklerine* göz kulak olup koruduğu gibi Rab bizi gece gündüz besler ve korur. (GGS 228)

... altın, *at, filler* ve toprak verebilirsin. (GGS 265)

Yanlış/Yalan; cinsel istek ve vahşi öfkedir. Yanlış/Yalan; arabalar, *filler, atlar* ve pahalı kıyafetlerdir. (GGS 268)

Sizin evinizde yüz binlerce, milyonlarca *at* ve *filler* var; ama benim evimde sadece Tek Rab var. (GGS 336)

Fil gitarist, *öküz* davulcu ve *karga* ziller çalıyor. Eteği giyerken, *eşek* etrafta dans eder ve *manda*, adanmışlık ibadetini yapar. (GGS 447).

Vücudu sandal ağacı yağı ile meshedilebilir ancak *eşek* hala çamurda yuvarlanmayı sever (GGS 673).

Kalpleri ego ve dualite ile dolu olduğu sürece *yılan* Maya'nın gücü altındalar. (GGS 63)

Akrepleri çeken ve *yılanları* idare edenler, kendi elleriyle sadece kendilerini lekelerler/damgalarlar. (GGS 148)

Yılan deliğini yok etmekle *yılan* öldürülmez; sağır kişi Rabbin Adını duymaz. (GGS 381)

Eğer Rab'bin Adı olan Naam'ı duyarsanız, bir *akrep* tarafından sokulmuş gibi hissedersiniz. (GGS 893)

Köpekler ve *çakallar* Maya ile doludur. *Maymunlar, leoparlar* ve *aslanlar, kediler, koyunlar, tilkiler,* ağaçlar ve kökler Maya'ya ekilir. (GGS 1160)

İnsan, benlik şarabı ile sarhoş olan vahşi bir *fil* gibidir. (GGS 1229)

... *tavşan* ve *aslan* övgülerini söyler. (GGS 477)

Kaplanlar, şahinler ve *kartallar.* Rab onları ot yiyebilir, ot yiyen hayvanları da et yiyebilir yapabilirdi. (GGS 144)

... bir *öküzü* bağlamak ve süt sağlamaya çalışmak veya bir *kaplanı* kovalamak için *inek* sürmek gibidir. (GGS 198)

... milyonlarcası hayaletler, *domuzlar* ve *kaplanlardır* ... (GGS 276)

... gözlerim *farenin kedisi* gibi aşkına çekiliyor. (GGS 845)

Rab fakır adamı bir *fare* yaptı ve Ölüm *kedisi* onu yiyor. (GGS 855)

Rabbim, mahkemende bir *köpeğim*. (GGS 969)

...*Köpek, domuz, karga* gibi dolaşıyorsun. (GGS 1105)

II. Samsara ve Karma Öğretisi Bağlamında Hayvanlar

Guru Grand Sahib'de Tanrı'nın tüm varlıkları yarattığı, yaratılan tüm varlıkları kapladığı ve hepsine görevler belirlediği ifade edilir (GGS 434). Sihizm'e göre insan yaratılışı gereği mükemmeldir. Yaratılmışların efendisi olmakla birlikte aynı zamanda bencil bir varlık olan insanın, dünyayı ve kendisini Tanrı'dan ayrı bir varlıkmış gibi düşünmesine *maya* hali denir. Bu durum bireyin Tanrı'yı bırakıp dünyaya ve fani şeylere bağlanmasına neden olur ki bunun sonucu *samsara* çarkıdır. Bilindiği üzere Samsara, doğum-ölüm yeniden doğuş döngüsünü ifade eder ve bu inanca göre ölümle birlikte bedenden ayrılan ruh, nihai kurtuluşunu gerçekleştirene kadar bu dünyada farklı varlık formlarında yeniden bedenleşerek varlığını sürdürür. Onun hangi koşullarda doğacağını belirleyen prensip ise Karma'dır. Sihizm'e göre bedeni terk eden ruh, ebedi kurtuluşa erişinceye kadar bu dünyada insan, hayvan veya bitki gibi varlık formlarında yeniden beden alır.[2] Sihler, hayvanlara ibadet edilmesi gerektiğine inanmazlar, ancak Tanrı'nın yaratılışının bir parçası olarak saygı göstermek gerektiğini düşünürler. Karma ve doğum-yeniden doğum döngüsü, Guru Grand Sahib'teki önemli temalar olup ahlaki bir yaşam biçimini teşvik etmede önemli bir rol oynarlar. "Kişi sadece yaptıklarıyla karşılaşır ve ektiğini biçer." (GGS 662) ifadesi bu anlayışı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Konuya ilişkin diğer iki pasajda şu ifadeler yer alır: "Eğer Yüce Rab Tanrı'yı hatırlamaya gelmezsen, yılan olarak reenkarne olursun." (GGS 70). "Birçok doğuma muhatap olarak bir kurtçuk, güve, fil, balık veya ceylan olabilirsin. Başka durumlarda ise bir kuş, yılan, boyunduruğa koşulmuş at veya öküz olabilirsin. Hatta bir bitki veya taş da olabilirsin... Bu yüzden Tanrı'ya hizmet et ve O'nun ismini tekrar et" (GGS 176).

Burada yeri gelmişken Sihizm'de Hindu *avatara* inancının, yani Tanrı'nın insan, hayvan vd. değişik bedenlerde dünyaya geldiği ve insanlık tarihine müdahale

2 Ali İhsan Yitik, "Sihizm", *Dinler Tarihi El Kitabı* içinde, ed. Baki Adam, (Ankara: Grafiker Yay., 2015), 417-419; Cemil Kutlutürk, "Hint Dinleri", *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2019), 190, 228.

ettiği düşüncesinin reddedildiğini belirtmek gerekir. Bu reddediş, *ajuni* kavramıyla ifade edilmektedir.[3]

III. Vejetaryenlik Algısı ve Hayvanlar

Sihizm'de karma öğretisi ve kurtuluşu elde etme gibi temel teolojik anlayışların bir Sih'in yaşam biçimi ve davranışlarını şekillendirdiği bir vakıadır. Bu doğrultuda Sihlerin, Tanrı'nın yarattıklarına karşı sorumluluk hissettikleri ve bu durumun bir sonucu olarak çeşitli kişisel menfaatler için hayvanların öldürülmesine ve etlerinin yenilmesine genel olarak karşı çıktıkları söylenebilir.[4] Sih kutsal kitabında bu doğrultuda "herhangi bir varlığın acı çekmesine neden olma ki gerçek evine onurla girebilesin" ifadesine atıfta bulunulabilir (GGS 322).

Guru Grand Sahib incelendiğinde birçok yerde açık bir şekilde hayvanların öldürülmesi ve et yemenin yasaklandığı görülmektedir. Örnek olarak aşağıdaki pasajlarla yetinilecekir:

> Hayvanları öldürüp din (Rahit) diyorsunuz; o zaman dinsizlik (Kurahit) nedir? Kendinizi en mükemmel bilge olarak çağırıyorsunuz; o zaman kime kasap diyorsunuz? (GGS 1103)

> Çeşitli dini metinleri yanlış olarak adlandırmayın. Yanlış, metinlerin içeriklerini düşünmeyen kimsededir. Tanrı'nın her şeyde olduğunu düşünüyorsanız, neden tavuğu katlediyorsunuz? (GGS 1350)

> Kim et, balık vb. şeyler yer ve şarap ve kenevir kullanırsa, tüm dini eylemleri boşa gidecektir. (GGS 1376)

Karma inancı gereği, başka bir canlı varlığın acı çekmesi ya da ölümüne sebep olmak bir kimsenin karmasını etkileyeceğinden Sihlerin, eti için hayvanların öldürülmesine sıcak bakmadıkları söylenebilir. Bu noktada bir hayvanın öldürülmesine doğrudan katılmama ya da katkı vermemenin hayvanın acı ve ölümüne neden olma sorumluluğunu azaltmadığı da varsayılmaktadır. Guru Grand Sahib'te bu

---

3 Yitik, "Sihizm", 420.

4 Jagbır Jhutti-Johal, "Sikh Dharam, Ethics and Behavior toward Animals", *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics* içinde, eds. Andrew Linzey & Clair Linzey (New York: Routledge, 2019), 151.

durumun cezası "esrar, balık ve şarap tüketen ölümlüler – ne kadar hacca gitse, oruç tutsa ve ibadet etse de fark etmez – hepsi cehenneme gidecekler" şeklinde ifade edilmektedir (GGS 1377). Sihlerin önemli bir bölümü vejetaryen olma yolunu bundan dolayı seçmektedir ya da başka bir ifadeyle Sihleri vejetaryenliğe sevk eden faktörlerin başında söz konusu anlayış gelmektedir.[5]

Vejetaryenliğin Sih guruları tarafından da savunulduğu ve hem maneviyat hem de azizlikle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Biyografilere (*janam sakhis*) göre, Guru Nanak, en azından bir keresinde geyik, bir başka görüşe göre de keçi eti yemiştir[6] ve bu konuda "Aptallar et üzerinde kavga eder ve ne Tanrı'yı ne de meditasyonu bilir" (GGS 1289) ifadesini serdetmiştir. Öte yandan vejetaryenliğin Sih inancına özgü bir yaklaşım olmadığını, aksine Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi tüm Hint dinlerinde genellikle takip edilen bir prensip olduğunu hatırlatmak gerekir.

Bilindiği üzere X. ve son guru Gobind Sing tarafından kurulan Khalsa teşkilatının esasını "Beş K Kuralı" (Panj Kakke) ve "Kurahit" adı verilen yasaklar oluşturmaktadır. Bir Amrit-dhari Sih'i; i) saçın kesilmesi, ii) tütün kullanımı, iii) bir kimsenin eşinin dışında biriyle birlikte yaşaması ve iv) Müslümanların yaptığı şekilde kesilen bir hayvanın etinin yenilmesi (*kutha*) şeklinde 4 yasaktan kaçınmak zorundadır.[7]

Uyulması gereken 4 temel tabudan biri olarak *kutha*[8] kelimesinin kullanımından hareketle bazı Sihler bu talimatı, hiçbir etin yenilemeyeceği şeklinde, diğer bazıları ise hayvanlar, Müslümanların "helal", Yahudilerin "koşer" geleneklerinde olduğu gibi, ritüelsel tarzda öldürülmediği takdirde etin yenilebileceği şeklinde yorumlamışlardır. İkinci görüşü benimseyenler et yemeyi haklı göstermek için

---

5 Jhutti-Johal, "Sikh Dharam, Ethics and Behavior toward Animals", 151-152. Ayrıca bkz. Nripinder Singh, *The Sikh Moral Tradition* (New Delhi: Manohar, 1990), 52.

6 Bkz. W. Owen Cole, "Sikh Ethical Teachings", *Understanding Sikhism – The Research Journal* 7/2 (2005), 38.

7 Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, *Rehat Maryada* (Amritsar: Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, 1950). Erşim 20 Şubat 2020. http://old.sgpc.net/rehat_maryada/section_six.html.
Ayrıca bkz. Nikky-Guninder Kaur Singh, *World Religions: Sikhism* (New York: Chelsea House, 2009), 88.

8 Bkz. Bhai Manmohan Singh Ji, "Cruelty and Food". Erişim 20 Şubat 2020. https://www.sikhiwiki.org/index.php/Cruelty_and_food.

kutsal kitapta geçen "Bütün yiyecekler temizdir. Çünkü Tanrı onları bizim maişetimiz için sağlamıştır" (GGS 472) ifadesini ve *rehat*lardaki birçok kurala gönderme yapmaktadırlar.[9] Bu tartışmanın bir sonucu olarak Akal Takht'ın manevi lideri Sadhu Sing Bhaura, 15 Şubat 1980 yılında bir doküman (*hukamname*) yayınlamıştır. Bu dokümanla Amrit-dhari Sihlerine, hayvanın tek bir kılıç darbesiyle öldürülmüş olması (*jhatka*)[10] şartıyla et yeme izni verilmiş; bu eti yemenin de Rehat Maryada ilkelerine aykırı olmayacağı deklere edilmiştir.[11]

Günümüzde özellikle Batı ülkelerindeki Keshdhari veya Sehajdhari Sihleri ve özellikle erkekler arasında vejetaryenlerin oranı çok düşüktür. Vejetaryen olmayanların genellikle İslâmi usullere göre öldürülen hayvanlardan et yememek için tedbirli davranmaya çalıştıkları ve yine birçok Sih'in öğretileriyle ilgili olmamakla birlikte et ve balık eti yemelerine karşın, sığır eti yemekten kaçındıkları belirtilmektedir.[12] Eleanor Nesbitt'in de işaret ettiği üzere[13], Sihler için Müslüman kadınlarla cinsel ilişki yasağı ile birlikte ele alındığında, rahit-namelerdeki et yeme konusundaki rehberliğin, en azından zulüm veya sağlıkla ilgili hususlardan ziyade Müslümanlarla sosyal ayrımı sürdürme ilkesi tarafından yönlendirildiği söylenebilir.

Günümüzde Sih toplumunun homojen bir blok olmadığı bir vakıadır. Bu toplumda yekpare bir mutfak kültürü veya et yemeye ilişkin tekil bir görüş de söz konusu değildir. Vejetaryen olmanın Tanrı'nın tercih edeceği bir şey olduğuna dair baskın bir kanaat hâkimdir. Langar'da ve Sih inancının önemli bir köşe taşı olan ücretsiz mutfakta et servis edilmemektedir.[14]

---

9 Jhutti-Johal, "Sikh Dharam, Ethics and Behavior toward Animals", 154; Gurpreet Singh, *Soul of Sikhism* (Delhi: Fusion Books, 2005), 13.

10 W. Owen Cole, Piara Singh Sambhi, *A Popular Dictionary of Sikhism* (Richmond: Curzon Press, 1990), 45; Jagraj Singh, *A Complete Guide to Sikhism* (India: Unistar Books, 2009), 79-80.

11 D. S. Chahal, "Sikh Perspectives on Bioethics", *The Annals of Bioethics: Religious Perspectives in Bioethics* içinde, ed. John F. Peppin, Mark J. Cherry ve Ana Iltis (London: Taylor and Francis, 2004); Sandeep Brar, "Misconceptions about Eating Meat Erişim 22 Şubat 2020. www.sikhs.org/meat_au.htm.

12 S. K. Rait, *Sikh Women in England: Their Religious and Cultural Beliefs and Social Practices* (London: Trentham Books, 2005), 62.

13 Eleanor Nesbitt, *Sikhism: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 63.

14 Bkz. Cole, "Sikh Ethical Teachings", 38.

IV.Kozmetik Ürünler ve Bilimsel Araştırmalarda Hayvanların Kullanımı

Yukarıda işaret edildiği üzere, vejetaryenlik ve bu bağlamda hayvanlara yönelik bakış konusunda Sihler arasında tartışmalar bulunmasına karşın hayvanları zevk, kozmetik araştırmalar ve moda ürünleri için öldürme konusunda bir fikir birliği söz konusudur. Bu ve benzeri gerekçelerle hayvanların öldürülmesine izin verilmemektedir. Hayvanların moda adına yetiştirilmesi ve öldürülmesini gerektiren kürk veya deri kıyafetler giymek ve hayvanlar üzerinde kozmetik ürünleri test etmek ya da kozmetikte hayvansal ürünler kullanmak etik dışı ve merhametsiz bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu doğrultuda makyaj yapmak, Sihler tarafından Tanrı merkezli bir yaşam ve kurtuluşa giden yolu gizleyen makyaj ve ego ile ilişkilendirilmekte; kozmetik ve moda, zamanın eğilimlerini yansıtan ve manevi ilerlemenin önüne geçen bir unsur olarak görülmektedir. Bhai Daya Singh'in *Rehatname*'sinde onuncu Guru Gobind Singh'in, makyajla ilgili olarak "kulakları veya burnu delmeyin, bu Satguru'nun dileği" ve "her türlü makyaj ve başka birinin karısıyla olan ilişkiden uzak durulmalı" talimatlarına yer verilmektedir.[15]

Söz konusu talimatın 1950 yılında hazırlanan *Rehat Maryada*'da yer almadığı ve bundan dolayı uyulması gereken bir emir olarak değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Jhutti-Johal, Sih kadınların kozmetikle ilgili algıları üzerine akademik bir etnografik çalışma bulunmadığına dikkat çekmekte ve günümüz Sih toplumunda güzellik ve görünüme vurgu yapan çok sayıda Sih kadının makyaj yaptıklarına işaret etmektedir.[16] Dolayısıyla bu durum kadınların zorunlu olarak dini kurallar nedeniyle değil de kendi etik değerlerine bağlı olarak, hayvanlar üzerinde test edilen ya da hayvanların öldürülmesiyle elde kozmetik ürünleri kullandıkları şeklinde yorumlanabilir.

Bu noktada diğer dinsel geleneklerde olduğu gibi, Sihizm'de de hayvanlar üzerinde yapılan tıbbi testler ve araştırmaları çevreleyen önemli birtakım tartışmaların yaşandığını da hatırlatmak gerekir. Sihlerin, gerek daha önce tedavi edileme-

---

15 "Bhai Daya Singh Ji Rehatnama – Akaali Code of Conduct," *Sarbat Khalsa*. Erişim 22 Şubat 2020. http://sarbattkhalsa.weebly.com/bhai-daya-singh-ji-rehatnama.html.

16 Jhutti-Johal, "Sikh Dharam, Ethics and Behavior toward Animals", 155-156.

yen hastalıklar için aşıların geliştirilmesi gerekse yeni potansiyel tedavi ve imkânlar sunması dolayısıyla hayvanların tıbbi araştırmalarda kullanılmasına genel olarak olumlu baktıkları söylenebilir. Bu doğrultuda insanın üstünlüğü ve kainattaki hâkimiyeti hayvanlara her türlü muamelede bulunmak için bir bahane olarak da görülmemektedir. Mevcut araştırmalar hayvanlara kasıtlı olarak acı çektirmeye dönük değil de insanlığa fayda sağlamak için yapıldığından araştırmayı yapan insanların ya da doktorların karmalarının olumsuz bir şekilde etkilenmeyeceğine de inanılmaktadır.[17]

Sonuç

Guru Grand Sahib ve Rehat Maryada gibi dini metinlerden anlaşılabildiği üzere Sihizm'de, Tanrı'nın tüm varlıkları kapladığına, dolayısıyla tüm varlıkların onun tezahürü olduğuna inanılmaktadır. Bu inanç doğrultusunda Sihler'den Tanrı'nın yaratma eyleminin parçası oldukları için tıpkı diğer insanlara ve doğaya olduğu gibi hayvanlara karşı da saygı, şefkat, sevgi ve sorumluluk çerçevesinde davranmaları istenmektedir.

Şefkat, sorumluluk ve saygı pratiğine dayalı bu yaklaşım, başka bir canlı varlığın acı çekmesi ya da ölümüne sebep olmama şeklindeki ilkeyi hayvanlar için de doğrulamaktadır. Ayrıca inanç sitemlerinde yer alan doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsü ve bu süreçte ruhun konumunu şekillendiren karma prensibi de Sihlerin hayvanlara karşı davranışlarını kontrol altına almaktadır. Bu çerçevede Sihizm, hayvanların, yemek için ya da kürk ve derilerinden yararlanmak amacıyla öldürülmelerine, kozmetik gibi alanlarda bazı ürünlerin test edilmesinde veya üretilmesinde kullanılmalarına izin vermemektedir. Bunlar arasından hayvan eti tüketilmesine ilişkin yasak Sihleri doğal olarak vejetaryen beslenmeye yönlendirmektedir.

Söz konusu ilke ve kurallar, Sihlerin yaşam tarzlarına bazı kısıtlamalar getirmekle birlikte hayvanları ibadet edilmesi gereken varlıklar konumuna yerleştirmemektedir. Dolayısıyla Sihizm'de hayvanlara yönelik tazim ve tapınma ritüellerine rastlanmamaktadır.

---

[17] Bkz. Marianne Fleming, David Worden, *Thinking About God and Morality* (Oxford: Heinemann Educational Publishers, 2004), 133.

Kaynakça

"Bhai Daya Singh Ji Rehatnama – Akaali Code of Conduct", *Sarbat Khalsa*. Erişim 22 Şubat 2020. http://sarbattkhalsa.weebly.com/bhai-daya-singh-ji-rehatnama.html.

Brar, Sandeep. "Misconceptions about Eating Meat". Erişim 22 Şubat 2020. www.sikhs.org/meat_au.htm.

Chahal, D. S "Sikh Perspectives on Bioethics", *The Annals of Bioethics: Religious Perspectives in Bioethics* içinde. ed. John F. Peppin, Mark J. Cherry ve Ana Iltis. 211-220. London: Taylor and Francis, 2004.

Cole, W. Owen & Sambhi, Piara Singh. *A Popular Dictionary of Sikhism.* Richmond: Curzon Press, 1990.

Cole, W. Owen. "Sikh Ethical Teachings". *Understanding Sikhism – The Research Journal* 7/2 (2005), 37-45.

Fleming, Marianne & Worden, David. *Thinking About God and Morality.* Oxford: Heinemann Educational Publishers, 2004.

Jhutti-Johal, Jagbir. "Sikh Dharam, Ethics and Behavior toward Animals", *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics* içinde. eds. Andrew Linzey & Clair Linzey. 150-158. New York: Routledge, 2019.

Kutlutürk, Cemil. "Hint Dinleri", *Dünya Dinleri.* ed. Şinasi Gündüz. 182-232. İstanbul: MilelNıhal Yayınları, 2019.

McLeod, Hew. "The Order of Khâlsâ Initiation", *Religions of India in Practice* içinde. ed. Donald S. Lopez. 321-325. New Jersey: Princeton University Press, 1995.

Nesbitt, Eleanor. *Sikhism: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press, 2005.

Rait, S. K. *Sikh Women in England: Their Religious and Cultural Beliefs and Social Practices.* London: Trentham Books, 2005.

Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee. *Rehat Maryada.* Amritsar: Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee, 1950. Erşim 20 Şubat 2020. http://old.sgpc.net/rehat_maryada/section_six.html.

Singh Ji, Bhai Manmohan. "Cruelty and Food". Erişim 20 Şubat 2020. https://www.sikhiwiki.org/index.php/Cruelty_and_food.

Singh, Gurpreet. *Soul of Sikhism.* Delhi: Fusion Books, 2005.

Singh, Harbans (ed). *The Encyclopaedia of Sikhism.* Patiala: Puncabi University, 1998.

Singh, Nikky-Guninder Kaur. *World Religions: Sikhism.* New York: Chelsea House, 2009.

Singh, Jagraj. *A Complete Guide to Sikhism.* India: Unistar Books, 2009.

Singh, Nripinder. *The Sikh Moral Tradition.* New Delhi: Manohar, 1990.

Sönmez, Zekiye. "Sihizm'in Bağımlılığa Bakışı", *Bedenimizin İşgalcileri: Dinlerin Bağımlılığa Bakışı* içinde. ed. Süleyman Turan. 239-280. İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2019.

Yitik, Ali İhsan. "Sihizm", *Dinler Tarihi El Kitabı* içinde. ed. Baki Adam. 405-427. Ankara: Grafiker Yay., 2015.

KONFÜÇYANİZM (RUİZM) VE DAOİZM'DE HAYVANLAR

Cuma Özkan

Giriş

Konu hayvanlar ve Çin olduğunda, Türkiye medyasında olduğu gibi Batı medyasında da, Guangxi eyaletinin Yulin şehrinde yıllık kutlanılan köpek eti festivali, kuşaklı kiraz kuşu, pangolin, ve gergedan gibi hayvanların Çin'de aşırı talep olmasından dolayı nesillerinin tükenmeyle karşı karşıya kalması, veya kaplan, kaplumbağa, yılan, ve akla gelebilecek pek çok hayvanın gıda olarak tüketilmesi gibi haberlerle karşı karşıya kalıyoruz. Genellemelerden ve abartılardan kaçınarak, bu tür haberlerin gerçekliğini görmezden gelemeyiz. Nesli tükenmekte olan ve Çin'i sembolik olarak temsil eden panda dışında, diğer hayvanları Çin yemek masasında görmemiz mümkündür.[1] Çin kültüründe hayvan eti tüketilmesinde herhangi bir sınırlamanın olmaması, Ruizm'in (Konfüçyanizm)[2] insanı merkeze koyan inanışı, Daoizm etkisiyle gelişen geleneksel Çin tıppı ve Çin'in ekonomik, siyasi ve kültürel

---

1 Bir istisna olarak, Çin'de 2015 yılında bir pandanın kesilerek etinin ve patilerinin satılmasına karışan 10 kişi tutuklandı. Naomi Ng, "China: 10 held for killing panda and selling its meat", *CNN*, (Erişim 18 Mayıs 2015). https://www.cnn.com/2015/05/14/asia/china-panda-poaching/index.html

2 Konfüçyanizm olarak bilinen siyasi, felsefi ve dini gelenek, Çince klasik dönemde bilginler doktrini (*rujiao*), bilginler okulu (*rujia*) ve bilginler çalışmaları (*ruxue*) olarak ifade edilmiştir. Konfüçyanizm aslında bu gelenek için hatalı bir adlandırmadır. Cizvit papazları misyonerlik faaliyetleri için XVI. yüzyılda Çin'de bulundukları zaman, Konfüçyüs'ün bu gelenek içindeki önemine binaen Konfüçyüsçülük tabirini ilk defa kullanmışlardır. Bin Song, Konfüçyanizm tabirini, İslam yerine Muhammedanizm tabirinin kullanılmasıyla eş görür. Batı'da az da olsa akademik çalışmalarda, Konfüçyanizm tabiri yerine Ruizm kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada bu sebeple, Ruizm tabiri kullanılacaktır.

tarihi ile açıklanabilir. Fakat Ruizm, Daoizm ve Budizm, tarih boyunca farklı şekiller almıştır. Bu açıdan, her dinin hayvanlar hakkındaki tutum ve uygulamalarının genellemelerden ve özcü değerlendirmelerden kaçınarak bağlamsal olarak açıklanmasının isabetli olacağı göz ardı edilmemelidir.

Ruizm'in ve Daoizm'in temel metinlerinde ve uygulamalarında eti tüketilmesi yasaklanan herhangi bir hayvan yoktur. Milattan sonra I. yüzyılda Budizm'in Çin'e girmesiyle ilk defa vejetaryen diyet Çin kültürü ile karşılaşmış oldu. Ruizm, insan merkezli bir felsefi ve dinî yapıdır. İnsanin sağlığı ve faydası her zaman önde gelir. Fakat hayvanlara karşı muamelede insanın onuruna yakışır olmalıdır. Daoizm, evrendeki herşeyde *dao*'nın mevcut olduğu inanışını savunur. İnsan dışındaki varlıklar, yani hayvanlar ve doğa, kendi *dao*'sına uygun hareket eder. Fakat insan doğum ile birlikte *dao*'sından uzaklaşır. Bu anlamda, hayvanların yaşantılarında ve doğanın hareketlerinde insanların alacağı dersler mevcuttur. İnsan, doğayı kendine örnek alarak özüne ulaşabilir. İstisnalarla birlikte, Daoizm'de et tüketiminde ahlâki bir mahzur görülmez.[3] Yalnız, hayvanların evcilleştirilmesi onların doğalarına müdahil olarak *dao*'larından uzaklaştırmak anlamına geldiği için doğru görülmemiştir. Budizm'de ruhban sınıfının hayvan öldürmesi ve yemesı kesin bir şekilde yasak olmakla birlikte, Budist halk da hayvan kesmekten ve öldürmekten kötü karma getirdiği için kaçınmışlardır. Dönemsel perhizlerle ve budist manastırlarında et tüketiminin yasaklanmasıyla, Budist halk arasında da vejetaryenlik yaygınlaşmıştır. Çin Budizmi içinde çıkan tutsak hayvanların doğaya salınması ritüeli (*fangsheng*), merhamet duygusunu gelişterme ve hayat kurtararak sevap biriktirme amacıyla yaygınlık kazanmıştır.

Bu bölümde, Çin dinlerinde hayvan konusu iki temel esas üzerinde açıklanacaktır. İlki, Çin dinlerini genellemelerden ve özcü değerlendirmelerden kaçınarak bağlamsal olarak ele almaktır. Diğeri ise, Çin dinleri arasındaki ilişkilerin geçişken olduğunu göz ardı etmeden, farklı dinî gelenekleri kesin hatlarla birbirinden ayırmadan analiz etmektir. Örnek olarak, Laozi ve Zhuangzi'nın metinlerinde et tü-

---

3 Lisa Kemmerer, Daoist tarihinde hayvan öldürmeyi yasaklayan kuralları ikincil metinleri refarans göstererek toplamıştır. Bu kurallar, sadece bir kısım Daoist tarafından uygulanmıştır. Bkz. "The Great Unity: Daoism, Nonhuman Animals, and Human Ethics", *Journal for Critical Animal Studies* VII/II (2009), 73–79.

ketmek ahlâki bir sorun olarak ön plana çıkmazken, II. yüzyılda Daoizm'den beslenerek ortaya çıkan dini yapılardaki[4] bazı ekoller kısmî veya uzun süreli vejetaryenliği benimsemişlerdir.[5] Ming Hanedanlığında (1368-1644), Daoist rahipler Hanedanlık Müzik Bürosunda (*shenyue guan*) dansçı ve müzisyen olarak Gök Tanrı'ya sunulan hanedanlık kurban ayinlerinde görev almışlardır.[6] Bu anlamda, Daoizm tarihi hayvanlara karşı tutum ve davranışlarda farklılıklar içermektedir. Aynı şekilde, ata ruhlarına yöresel ve doğa tanrılarına hem Ruistler hem de Daoistler kurban sunmuşlardır. İnsanın doğa ile bir bütün oluşturduğu inancı bir diğer ortak noktadır. Bu anlayış iki dinî yapının ortak bir paydasıdır. İnsanın her davranışının doğada bir yankısı vardır. Bu anlamda doğa olayları, insanların davranışlarına karşı bir cevap mahiyetindedir. Bu iki dinî yapı, doğanın korunmasında ve hayvan haklarının savunulmasında teorikte büyük bir potensiyele sahipken, uygulamada böyle olmamıştır. Bu çelişkili duruma araştırmacılar da dikkat çekmektedir.[7]

---

4 Bu dini yapılar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cuma Özkan, "Çin Dinleri", *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2019), 251-253.

5 Daoist manastır hayatında uygulanan vejetaryenlikle ilgili bkz. Livia Kohn, "Daoist Monastic Discipline: Hygiene, Meals, and Etiquette", *T'oung Pao* 87/1-3 (2001), 169.

6 Yonghua Liu, "Daoist Priests and Imperial Sacrifices in Late Imperial China: The Case of the Imperial Music Office (Shenye Guan), 1379–1743", *Late Imperial China* 33/1 (2012), 55–88.

7 Deborah Cao, "Wild Game Changer in Advance: Regarding Animals in Chinese Culture." *The Harvard Review of Philosophy* 25 (2018), 149-151; Deborah Cao, "Confucianism and Daoism: Animals in Traditional Chinese Thought", *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics*, ed. Andrew Linzey ve Clair Linzey (New York, N.Y: Routledge, 2019), 59-60; Deborah Cao, "Is the Concept of Animal Welfare Incompatible with Chinese Culture?" *Society & Animals* 1 (2020): 1–13; Peter J. Li and Gareth Davey, "Culture, Reform Politics, and Future Directions: A Review of China's Animal Protection Challenge", *Society & Animals* 21 (2013), 34-53 modern Çin'deki hayvanlara yapılan kötü muameleyi, 1979'da Deng Xiaoping'in önderliğinde Çin'in dışa açılması ve liberal ekonomiye geçişin bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir. Li ve Davey Çin din ve felsefe geleneğinin hayvan haklarını korumayı teşvik ettiğini, fakat modern dönemin sıyasi ve ekonomik sorunlarının hayvanların kötü kullanımına sebep olduğunu savunmuştur (44-46).

VI. yüzyılda yaşamış olan Li Shiqian'e atfedilen üç öğreti (*sanjiao*) terimi, Çin'deki din yapısını modern dönem öncesi kaynaklarda olduğu gibi günümüz akademik çalışmalarda da açıklamaktadır.[8] Üç din olarak da ifade edilen üç öğreti, Ruizm[9] (Konfüçyüsçülük), Daoizm, ve Budizm'den oluşur. Fakat bu üç dinî geleneğe ek olarak, halk dinî inanışları, modern dönemde ayrı bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmıştır. Halk inanışları bu üç din mensubunun ortaklaşa katıldığı ayinler ve geleneklerden oluşur. Bunlar, aile, yöre halkı, gönüllü organizasyonlar ve devlet merkezli dinî pratiklerdir.[10] Çin dinlerini temsilde piramidin en üst kısmında, entellektüel ve dinî tartışmalar her ne kadar bu dinler arasında kesin hatlar olduğunu gösterse de halk arasında böyle bir ayırım söz konusu olmamıştır. Bu anlamda, sadece metin merkezli olarak Çin dinlerinde hayvanlar konusunu ele almamız, konuyla alakalı elit dinî görüşleri ortaya koyacaktır.

Bu bölümde, Ruizm'in *Beş Klasiği*'nden (*wujing*) olan *Ritüel Kayıtları*'ndaki (*liji*) kurban ibadetiyle ilgili olan bölümler, Konfüçyüs'ün *Konuşmaları* (*lunyu*) ve Üstat Meng'ın (MÖ. 372-289) kendi adıyla bilinen eseri temelinde Ruizm'in hayvanlar hakkındaki görüşleri ve uygulamaları açıklanacaktır. İnsan merkezli bir hayat felsefesi inşa eden Ruizm'de insan her zaman ayrıcalıklıdır. Hayvanlar, insanlar için vardır. Her ne kadar, insanlar, hayvanlar, yeryüzü ve gökyüzü bir bütünü oluştursa da (*tianrenheyi*), insanlar erdem sahibi olma kabiliyetleriyle hayvanlara muktedirdir. Hayvanların kurban edilmesiyle, insanlar ata ve doğa ruhlarıyla ve tanrılarla bağ kurarlar. Ruizm'de kurban, hayvanların seçilmesinden ve yetiştirilmesinden başlayıp onların ritüellere göre hazırlanmasıyla bireylerin ve devletin yerine getirdiği önemli bir ayindir.

Konuşmalar'da (3:17), Konfüçyüs'ün öğrencisi Zigong'un her ayın ilk gününün ılan edildiğinde koyun kurban etme rıtüelini yerine getirmeme isteği üzerine, Konfüçyüs, "Zigong, sen koyuna düşkünsün, ben ise ritüellere" şeklinde cevap

8 Stephen F. Teiser, "Introduction: The Spirits of Chinese Religion", *Religions of Asia in Practice*, ed. by Donald S. Lopez, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002), 295.

9 Ruizm ile ilgili adlandırma tartışmaları hakkında detaylı bilgi için, bkz. Özkan, "Çin Dinleri", 235-236.

10 Philip Clart, "Chinese Popular Religion", *The Wiley-Blackwell Companion to Chinese Religions*, (West Sussex, UK: Blackwell Publishing, 2012), 226-234.

vermiştir. Bu anlamda, Konfüçyüs, geleneğe ve ritüellere sıkı sıkıya bağlıdır. Koyuna merhamet göstererek ritüelleri bırakmak, geleneğe aykırıdır. Hayvanlar, doğası gereği ritüeller için vardır. Deborah Cao, bu anlayışın hayvanların kendi başına bir değeri değil, onların kullanılışlarına göre değer biçildiği için Çin kültüründe kötü kullanılmasına sebep olduğunu savunur. [11] Fakat Ruist geleneğin metinleri kapsamlı incelendiğinde hayvanlara muamelede insana yakışır bir şekilde davranmak da ön plana çıkar. Diğer dinlerde olduğu gibi, Ruizm de tarihsel gelişimi içinde takipçileri ve destekçileri tarafından yorumlanarak zamanın şartlarına göre inşa edilmiştir. Hayvanlara insanca muamele etmeyi salık veren metinlerin göz ardı edilmesi, zamanın ekonomik, siyasi ve kültürel tarihi içinde anlaşılır hale gelecektir.

Daoizm, Laozi ve Zhuangzi'nın (MÖ. 369-289) eserleri temelinde felsefi Daoizm (*daojia*) ve II. yüzyılda kurumsallaşmış dinî yapıların ortaya çıkmasıyla dinî Daoizm (*daojiao*) olarak ortaya çıkmıştır.[12] Milattan önce VI. ve IV. yüzyıllarda yaşamış olduğu tahmin edilen Laozi, hayvanlar hakkında neredeyse hiç bir şey söylememiştir. Aksine, Zhuangzi eserinde doğa ve hayvanları metafor olarak sıkça kullanır. Fakat o da günümüzde hayvan haklarına denk düşebilecek bir şey söylememiştir. Felsefi Daoizm'in hayvanlar hakkındaki görüşleri, *dao, wuwei* (gayesiz eylem)[13] ve *ziran* (tabiata uygun hareket) gibi Daoizm'in temel kavramları çerçevesinde inşa edilebilir. İnsanlar, doğumla birlikte kendi öz doğasından uzaklaştıkça, hayvanlar bu doğasını korudukları için insanlar için mükemmel bir örneklik taşır. Bu anlamda, hayvanların evcilleştirilmesi onları doğalarından uzaklaştırmak anlamına gelir. Mistik bir yörüngesi olan Laozi ve Zhuangzi, doğaya ve hayvanlara yapılan insan müdahalesini onların yaşam alanlarına tecavüz olarak değerlendirir. Fakat hayvanların yine doğaları gereği insanlar tarafından tüketilmesinde bir sorun yoktur. Felsefi Daoizm'deki hayvanlara karşı tutum, Daoizm'in en temel anlayışlarından olan gayesiz eylem çerçevesinde gelişmiştir. İnsanların, etrafıyla olan ilişkilerinde doğallığını koruması ve herhangi bir gaye ile eylem gerçekleştirmemesi, temel bir prensiptir. Felsefi Daoizm'deki kurtuluş ve mutluluk *dao*'ya geri dönmekle gerçekleşir. Bu anlamda, hayvanların bir amaç doğrultusunda kullanılması, insanları doğalarından uzaklaştıracaktır. Sonuç olarak, hayvanların kendi başlarına

[11] Cao, "Wild Game Changer", 153-157.

[12] Daoizm tarihi için bkz. Özkan, "Çin Dinleri", 245-253.

[13] Özkan, "Çin Dinleri", 249.

bir değeri yoktur, fakat insanların hayvanların yaşam alanlarına müdahelesi onları kendi doğasından uzaklaştırdığı için Daoizm'de bir sorun teşkil eder. Temelde, insanın kurtuluşa ulaşmasındaki engeller kaldırılmaya çalışılır.

Çin'e I. yüzyılda giren Budizm, Çin'deki felsefi ve dinî hayatı önemli ölçüde etkilediği gibi kendisi de Çin kültüründen etkilenmiştir.[14] Budizm, Çin dini ve felsefi değerlerle çatışan pek çok inanışları ve dinî pratikleri mevcuttur. Ruhbanlık, Budizm öncesi Çin'de mevcut değildi. Budizm'in etkisi ile Daoizm'de ruhban sınıfı V. yüzyılın sonlarına doğru oluştu.[15] Vejetaryen diyet, ölüleri yakma, dilenme, gibi pek çok dinî pratik, Çin kültürü ile Budizm arasında bir engel oldu. Tam da bu sebepten dolayı, II. ve VI. yüzyıllar arasında bu farklılıkları açıklayan pek çok Budist eser yazıldı.[16] Çin'in sosyo-kültürel, siyasi ve dini ortamı, özgün Budist ekolleri meydana getirmiştir. Chan ve Tiantai Budist ekolleri en bilinenleridir. Aynı zamanda, Budizm'in Çin'de gelişmesi ve yayılması süresince yeni pratikler de meydana gelmiştir. Konuyla alakalı en bariz örnek, tutsak hayvanların doğal ortamlarına salıverilmesi ritüelidir (*fangsheng*).

Çin dinleri çalışmalarında, Çin Budizm'i önemli bir yer alır. Ruizm ve Daoizm'in gelişiminde önemli etkileri de olmasından kaynaklı Çin din tarihinde, Budizm göz ardı edilemez. Fakat bu bölümde Çin dinlerinde hayvanların değerlendirilmesi Ruist ve Daoist gelenek temelinde yapılmıştır. Fakat önemi itibariyle kısaca tutsak hayvanları doğaya salma ritüelinden bahsedilecektir. Henry Shiu ve Leah Stokes bu ritüelin Çin'de VI. yüzyılda Arı Ülke (*jingtu*) ve Tiantai Budist ekolleri

---

14 Çin'de Budizm'in yayılması hakkında daha fazla bilgi için bkz. Özkan, "Çin Dinleri", 253-254.

15 Daoizm'de manastır hayatının temelleri ve oluşum tarihi için bkz. Livia Kohn, *Monastic Life in Medieval Daoism: A Cross Cultural Perspective* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2003), 19-42.

16 Sengyou'nun (445-518) bu eserleri *Budizm'in Tanıtılması ve Açıklanması Üzerine Derleme*'de (*Hongming ji*) toplamıştır. Bu derlemenin tercümesi için, bakınız *The Collection for the Propagation and Clarification of Buddhism Volume 1*, der. Shi Sengyou, çev. Harumi Hideko Ziegler. Berkeley, CA: Bukkyo Dendo Kyokai America, 2015; The Collection for the Propagation and Clarification of Buddhism, Volume 2, der. Sengyou Shi, çev. Harumi Hirano Ziegler, (Moraga, California: BDK America, 2017).

içinde ortaya çıktığını iddia eder.[17] Çin'de ortaya çıkan bu ritüeldaha sonra Asya'daki diğer Budist ülkelere hatta günümüzde Batı'daki Budist topluluklar arasında da yayılmıştır..[18]

Tutsak hayvanları doğaya salmak suretiyle Budist rahipler ve halk merhamet duygularını geliştirmeyi ve canlı bir hayvanı kurtararak da daha sonraki hayatları için sevap biriktermeyi arzularlar. Fakat bu ritüel göründüğünün aksine hem ekolojik sorunlar hem de hayvanların daha çok mağduriyetine sebep olmaktadır.[19] Tutsak hayvanlara olan talep ihtiyacını karşılamak için, özellikle kuş, balık ve kamplumbağa avcılığı artmıştır. Doğaya salındığı zaman ekolojik dengeyi bozan, neslinin tükenmesi tehlikesiyle karşılaşılan, ve talep üzere tekrar avlanan hayvanlar, bu ritüeli sorunlu hale getirmiştir. Özellikle Mahayana Budizm'inin yaygın olduğu ülkelerde devlet bu ritüeli düzenlemeye gitmek zorunda kalmıştır.

Ruizm'de (Konfüçyüsçülük) Hayvanlar

Ruizm,[20] Konfüçyüs (MS. 551-479) tarafından düzenlenmiş fakat 1500 yıllık geçmişi olan siyasi, dini ve kültürel bir gelenektir. *Konuşmalar*[21](7:1)'da konumu, "yenilik yapmadan naklederek, geleneğe yaslanıyorum ve ona bağlıyım"[22] sözleriy-

[17] Henry Shiu ve Leah Stokes, "Buddhist Animal Release Practices: Historic, Environmental, Public Health And Economic Concerns", *Contemporary Buddhism* 9/2 (2008), 181–96.

[18] Hayvanların Budizm içinde genel olarak nasıl ele alındığı ile ilgili, bu kitaptaki Budizm'de Hayvanlar bölümüne bakınız. Bu bölüm, Budizm'in Çin dinleri içindeki etkisi temelinde hayvanları ele almıştır.

[19] Lucia Liu Severinghaus ve Chi Li, "Prayer Animal Release in Taiwan", *Biological Conservation* 89/3 (1999), 301–4; Shui ve Stokes, "Buddhist Animal Release", 181-196; Xuan Liu, Monica E. McGarrity, ve Yiming Li, "The Influence of Traditional Buddhist Wildlife Release on Biological Invasions", *Conservation Letters* 5/2 (2012), 107–14.

[20] Ruizm tarihi için bkz. Özkan, 2019, 236-239.

[21] Konuşmalar'ın bölüm içi numaralandırılması ve noktalanmasında James Legge'nin tercümesi takip edilmiştir. Bakınız Confucius, *Confucian Analects, The Great Learning & The Doctrine of the Mean*, çev. James Legge (Newburyport: Dover Publications, 2013), 137-354.

[22] Aksi belirtilmedikçe, Çince tercümeler yazara aittir. Tercümelerde anlamı Türkçe'ye aktarmaya öncelik verilmiştir.

le ifade edilir. Ruizm, Doğu Han Hanedanlığı'nda (MS. 25-220) dönemin resmi ideolojisi olarak benimsenmiş olup, Qing Hanedanlığı'nın son yıllarına kadar (1912) da bu ayrıcalığı korumuştur. Ruizm, Konfüçyüs ile kurumsallaşmaya başlamış ve günümüze kadar siyasi ve entelektüel birikimlerin etkileşimiyle farklı şekiller almış siyasi, felsefi ve dinî bir gelenektir. Ruizm'i Konfüçyüs'ün öğretileriyle açıklamak bu geleneğin 2500 yıl içinde gelişimini ve değişimini göz ardı etmek olacaktır.[23] Ruizm, iki bin yıl hanedanlık ideolojisi olarak Çin devlet yapısıyla özdeşleşmiş ve onun gölgesi altında gelişmiştir. Ruizm, aile arasında ve bireyler ve devlet arasında ilişkileri düzenlemesiyle, halk arasında yaygınlık kazanmıştır. Ruizm, bir anlamda Çin kültürüyle eşleşmiştir.[24]

Ruizm'de insanlar ve hayvanlar arsındaki ilişkiyi düzenleyen en önemli prensip hayvanların insanların hizmetinde olmasıdır. Fakat hayvanlara eziyet etmek ve onların zayıflıklarından yararlanmak ahlâki değildir. Blakeley, Ruizm'in hayvan hakları konusunda iki bin yıl boyunca önemli Ruist biginler tarafından savunulan standart bir görüşün olduğunu iddia etmiştir.[25] Konfüçyüs'ün, Üstat Meng'ın, Zhu Xi'nin (1130-1200), ve Wang Yangming'in (1472-1529) eserlerinde, hayvanların doğalarına uygun yaşama hakları vardır ve insanlar buna saygı göstermelidir. Fakat hayvanlar aynı zamanda birbirileri ve insanlar için vardır. İnsanların ihtiyaçları olduğunda, hayvanlar insanların hizmetinde kullanılmalıdır. Son olarak, insanlar ile ata ve doğa ruhları ve tanrılar arasındaki bağ kurularak düzenin sağlanması için

---

[23] Ruizm'de kurban ibadeti önemli bir konum teşkil eder. İnek, boğa ve öküz, boğa kurban edilen hayvanların en kıymetli olanlarındandır. Fakat zamanın ekonomik şartları içinde hanedanlık bu hayvanların kurban edilmesini yasaklamıştır. Ruist ritüel uzmanları hanedanlık kurban ayinlerini düzenledikleri için, bu hayvanlar kurban edilmemiştir. Aynı zamanda halk da ata ruhlarına, yerel tanrılara bu hayvanları kurban etmeleri yasaklanmıştır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için, bkz. Vincent Goossaert, "The Beef Taboo and the Sacrificial Structure of Late Imperial Chinese Society", *Of Tripod and Palate: Food, Politics, and Religion in Traditional China*, ed. Roel Sterckx (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 237-248.

[24] Ruizm'in Asya'da ve özellikle Çin'de Robert Bellah'nın Amerika'daki din yapısını açıklarken geliştimiş oldugu halk dini (civil religion) özelliklerine sahip olduğu ile ilgili tartışmalar için, bkz. Philip J. Ivanhoe ve Sungmoon Kim, eds. *Confucianism, A Habit of the Heart: Bellah, Civil Religion, and East Asia.* (Albany: State University of New York Press, 2017).

[25] Donald N. Blakeley, "Listening to the Animals: The Confucian View of Animal Welfare", *Journal of Chinese Philosophy* 30/2 (2003)\, 137–57.

hayvanların kurban edilmesi gerekir. Hayvanlara olan şefkat ne kurban ibadetini aksatmalı ne de insanların ihtiyacı için kullanılmasından vazgeçilmelidir.

Konfüçyüs, insanı merkeze koyan siyasi, felsefi ve dinî bir anlayış geliştirmiştir. Konfüçyüs'ün öğretilerinin temelinde, bireysel ve toplumsal gelişme yatmaktadır. Her birey aile ve toplum içinde farklı rollere sahiptir ve bu rolleri eksiksiz yerine getirmesi aile içinde ve toplumda düzeni ve refahı beraberinde getirecektir. Aynı şekilde hayvanların da kendileri için biçilmiş bir rolleri vardır. Onların insanların yararına ve kurban ibadetinde ata ruhlarına, yerel ve doğa tanrılarına ve Gök Tanrı'ya saygı ve hürmet nişanesi olarak kullanılmasıdır. Hayvanların, bu rolleri aksatıldığında evrensel bir düzensizlik gerçekleşecektir. Doğu Han Hanedanlığı'nda yaygınlık kazanan insanın âlemle birlikte bir bütün oluşturduğu inancına (*tianrenheyi*) göre, insanların davranışları ve doğa afetleri birbirinin sonucu olarak meydana gelir. Tanrılara kurban ibadeti ile insanlar ile tanrılar arasında sağlıklı bir bağ kurulmuş olacaktır. Bu sebeple, kurban ibadeti Ruizm içinvazgeçilmezdir.[26]

Konuşmalar'da Konfüçyüs, insanların hayvanları tarım, askeri ihtiyaçlar ve gıda için kullanmasında ahlâki ve dinî bir sorun görmez. Kendisi, ata ruhlarına ve tanrılara adanmış kurban etinden yemiştir (*Konuşmalar* 10:8). Kurban ibadeti için hayvan beslemek de önemli bir sosyal görevdir. Hayvan derisinden kıyafet yapmakta bır mahzur görmemiştir (*Konuşmalar* 9:27). Ruizm, evrensel sevgi taraftarı değildır Sevgi ve saygı öncelikli olarak bireyler tarafından aile büyüklerine gösterilmesi gerekir. She dükünün, babası bir koyun çaldığında oğlunun şahitlik etmesini memleketinde dürüstlük (*zhi*) olarak sunmasına, Konfüçyüs şöyle cevap veririr, "Bizim memleketteki dürütlük anlayışı bundan farklıdır. Baba ve oğul birbirlerinin hatalarını gizler ve dürüstlük bundadır" (*Konuşmalar* 13:18).[27] İnsanlar arasında aile büyüklerine ve yakınlara gösterilen sevgi ve hürmet diğer insanlardan fazladır. Hayvanlar ise en son mertebede yer alır.

---

26 Konuyla ilgili detaylı bir tartışma için, bkz. Ruiping Fan "How Should We Treat Animals? A Confucian Reflection", *Dao* 9/1 2010), 79–96. Fan, Ruizm'de hayvanların refahı için kurban ibadetinden vaz geçmeyi, Ruizm'in en temel değerlerini yerine getirmeye engel teşkil ettiğini iddia eder.

27 Konuyla ilgili kapsamlı bir tartışma için, bkz. Huang Yong, "Why an Upright Son Does Not Disclose His Father Stealing a Sheep: A Neglected Aspect of the Confucian Conception of Filial Piety", *Asian Studies* 5/1 (2017), 15–45.

Üstat Meng tarafından daha açık bir şekilde ifade edilmiş olan sevgide farklılık, Konfüçyüs tarafından da benimsenmiştir. Konfüçyüs, aile büyüklerine saygıyı onların sadece ihtiyaçlarını karşılamaktan ibaret görmemiş, aynı zamanda onlara gereken hürmetin gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir (*Konuşmalar* 2:7).

Ruizm, hayvanlara eziyet etmemeyi ve onların zafiyetlerini kullanarak avlanmamayı öngörür (*Konuşmalar* 7:27). Bu prensiplere uymak hayvanlara karşı merhametli olmaktan ziyade, Konfüçyüs'ün idealize ettiği beyefendi ve yüksek ahlâk sahibi (*junzı*) olmak için önemlidir. "Konfüçyüs ağ ile değil olta ile balık tutar ve avlandığında tüneyen kuşları vurmaz" (*Konuşmalar* 7:27). Hayvanların zayıflıklarından yararlanmak veya onlara eziyet etmek, Ruizm'in erdem sahibi bireyine yakışmaz. İnsaniyet (*ren*) Konfüçyüs öğretilerinin düğüm noktasıdır. İnsaniyet erdemine sahip kımse (ren) hayvanlara da kendine yakışır bir şekilde davranır. Fakat hayvanlar her koşulda insanların ihtiyaçları karşısında ikincil konumdadır.

Çin'de hanedanlık tarihi öncesi Ruist geleneğin önemli temsilcilerinden olan Üstat Meng, Konfüçyüs'ün hayvanlar konusundaki görüşüyle aynı düzlemdedir. Eserinin daha uzun karşılıklı konuşmalardan oluşması sebebiyle, Üstat Meng'ın hayvan konusundaki fikirleri daha belirgindir.. Üstat Meng'ın kendi adıyla bilinen eseri, Ruizm'in Song Hanedanlığı'nda (MS 960-1279) tasnif edildiği *Dört Kitap*'tan (*sishu*) biridir. Aynı zamanda, *Dört Kitap*, XIV. yüzyılın başlarından 1905'te hanedanlık sınav sistemi kaldırılıncaya kadar bu sınavın temel metinleri olmuştur.[28] Mengzi'nın eseri, bu dönemdeki Ruist geleneği temsil etmesi açısından önem taşımaktadır.

Üstat Meng, Qin devleti kralı Xu ile gerçek bir kralın hangi erdemlere sahip olması hakkında "halkı koruyup gözeterek kral ol ve böyle bir kral karşı konulmaz olur" ifadesini kullanır (*Mengzi*: I.A.7).[29] Kral, kendisinin bu erdemlere sahip olup olmadığını sorguladığında, Üstat Meng olumlu bir cevap verir. Kral hakkında duyduğu bir olayı naklederek, Xu'nün gerçek bir kral olduğunu onaylar. Üstat Meng'ın

---

[28] Gardner, Daniel K. *The Four Books: The Basic Teachings of the Later Confucian Tradition*, (Indianapolis, IN: Hackett Publishing, 2007), xxi.

[29] Mengzi'nın bölüm içi numaralandırılması ve noktalanmasında James Legge'nin tercümesi takip edilmiştir. Bakınız *The Four Books : Confucian Analects, the Great Learning, the Doctrine of the Mean, and the Works of Mencius*, çev. James Legge (China: The Commercial Press,19--?), 429-1014.

naklettiği olayda, Kral Xu bir öküzün bir çana adanmak için törende kurban edileceğini öğrenmesi üzerine, öküzün infaz edilecek bir suçlu gibi çekiştirilerek götürülmesine kalbi dayanmaz. Kral Xu, öküzün salınmasını fakat bu ritüelden vaz geçilemeyeceği için onun yerine bir koyunun kurban edilmesini emreder (*Mengzi*: I.A.7). Üstat Meng, Kral Xu'nun bu hareketini onun gerçek bir kral olduğunun işareti olarak değerlendirir. Bunun üzerine Üstat Meng şöyle der:

> Yüksek ahlâk sahibi bir kimse (junzi) hayvanları canlı gördüğünde onların öldürülmesine kalbi dayanmaz. Onların inlemelerini duyduğunda etinden yemeyi içi almaz. Bu sebepten dolayıdır ki bu tür kimseler mutfaktan uzak dururlar (Mengzi: I.A.7).

Üstat Meng, hayvanların kurban edilmesine ya da onların insanların yararı için kullanılmasına karşı değildir.[30] Fakat insanlar Gök Tanrı (*tian*) tarafından bahşedilmiş olan dört başlangıç (*siduan*) ile doğuştan merhamet, utanma duygusu, alçakgönüllülük ve doğru ve yanlışı ayırt edebilme kabiliyetlerine sahiptirler (*Mengzi*: 2.A.6). İnsanlar özlerine bağlı kaldığı müddetçe merhamet duygusu hayvanları ve doğayı da kapsar. Bu durum, Ruizm'in insan merkezli bir dinî ve felsefi gelenek olduğunu arka plana itmemelidir. İnsanlara olan merhamet daha ağır basar. Çünkü insanlar gıdalarını büyük oranda hayvanlardan karşılarlar; hayvanların insanların yararına kullanılması gerekir.

Konfüçyüs'te olduğu gibi, Üstat Meng de evrensel sevgiye karşı kişinin aile bireylerini öncelemesini vurgular ve ahlâki olan da budur. Mengzi bunu şu şekilde açıklar:

> Yüksek ahlâk sahibi kimse (*junzi*) nesnelere[31] karşı sevgi besler fakat insaniyet (*ren*) göstermez. İnsanlara karşı insancıldır fakat hürmetli (*qin*) değildir. Atasına hürmetli ve insanlara insancıldır. İnsanlara insancıl ve nesnelere sevgi doludur (VII.A.45).

Üstat Meng, hayvanlar ve doğa üzerindeki üstünlüğe ve insanlar arasında da herkesin kendi aile bireylerinin önceliğine kesin çizgilerle dikkat çeker. Bu sınıf-

---

[30] Xinyan Jiamg, Üstat Meng'ın Ruizm'in ideal insanının merhamet duygusunun hayvanları ve doğayı kapsamasına rağmen, onların insanın hizmeti için var olduğunu açıklar. Bkz. "Why Was Mengzi Not a Vegetarianist?", *Journal of Chinese Philosophy* 32/1 (2005), 59–73.

[31] Nesneler (*wu*) hem doğayı hem de hayvanları kapsamaktadır.

landırma, Ruist gelenekte önemli bir yer tutmakla birlikte Çin kültüründe hayvanlara karşı olan tutumun ve davranışların da omurgasını oluşturur. İnsanların, kendi aile bireylerine karşı tutumu ile diğer insanlara karşı tutumu birbirinden farklıdır ve bu konuda bir eşitlik demek ataya saygısızlık anlamına gelir. Bu doğrultuda insanlara yönelik muamelelerin hayvanlardan üstün olması gerekmektedir.

Deborah Cao, Çin'de hayvanların kötü muamele görmesini ve bazı hayvanların neslinin tükenmeyle karşı karşıya kalmasını, Çin kültüründe hayvanların insanların hizmetinde ve hâkimiyeti altında olduğu düşüncesinden kaynaklandığını iddia eder.[32] Ozellikle, Ruist gelenek içinde oluşmuş bu anlayışın Çin kültüründe önemli etkileri olmuştur. Hayvanlara yönelik tutum her zaman insanın faydası temelinde gerçekleşmiştir. Mesela, kaplan, pangolin, gergedan boynuzu gibi vahşi hayvanların tüketiminde bu hayvanların geleneksel Çin tıbbında sağlığa yararlarlı olduğu inancı onlara ciddi bir oranda talep oluşturmuştur.[33] Nesli tükeniyor olsa bile insan hayatına yararlı olduğu inancı vahşi hayvanların tüketiminde herhangi bir ahlâki sorun oluşturmamaktadır.

Kurban Kültü

Ruizm'de kurban hem bireysel olarak kişilerin ata ruhlarına saygı göstermek için hem de imparatorlar tarafından resmi bir tören olarak icra edilen önemli bir dinî etkinliktir.[34] Misafir ağırlamada, açılış törenlerinde ve ziyafetlerde de kurban etme bir saygı nişanesi olarak önemli bir kültürel pratiktir. Fan Ruiping, kurban ibadetinin Ruizm'de hayvan haklarını korumak ıçın dahi olsa vaz geçilmezliğini ve onun Ruizm'deki temel erdemlere sahip olmanın tek yolu olduğunu iddia etmiştir.[35] Kurban, atalara karşı saygı ve hürmet gereği yerine getirilir. Kurban sayesinde

---

[32] Cao, "Wild Game Changer", 147-151.

[33] Cao, "Wild Game Changer", 157-160.

[34] Detaylı bilgi için bkz. Özkan, "Çin Dinleri", 241.

[35] Fan "How Should We Treat Animals?", 79-96; Richard T. Kim "Confucianism and Non-Human Animal Sacrifice", *European Journal for Philosophy of Religion* 8/1 (2016), 27–49. Fan'ın argümanına karşı Ruizm'de hayvan kurban edilmeden de tanrılara ve doğa ve ata ruhlarına da saygı ve hürmet gösterilebileceğini iddia etmiştir. Fakat Kim Ruist geleneğin tarihsel birikimini göz ardı ederek, kurban ibadetine yeni bir anlam kazandırmaya çalışmıştır.

ata ruhları ile hayatta kalan aile bireyleri arasında bir bağ kurulur. Ruizm'de ölüm sonrası ruhlar hayatlarını devam ettirir. Bu ruhların küçük bir kısmı tanrılık mertebesinde iken büyük bir kısmı ya hayatta kalan aile bireylerine yardım eden ya da onlara zarar veren konumda evrende varlıklarını sürdürürler. Eğer ata ruhlarına gereken saygı gösterilmeyip ihtiyaçları karşılanmazsa onların kötü bir ruh olarak hayatta kalan aile bireylerine zarar vereceği inancı kurban ibadetinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, ihtiyaçları karşılanan, saygı ve hürmetle anılan ataların ruhlarının hayatta kalan aile bireylerine sağlık ve bolluk getireceğine inanılmaktadır. İmparatorlar bir birey olarak kendı ata ruhlarına kurban sundukları gibi bir yönetici olarak da Gök Tanrı'ya ve doğa tanrılarına kurban sunmuşlardır.

Ruizm'in Beş Klasik'lerinden[36] biri olan *Ayinler Kayıtları* (*liji*), *Zhou Ayinleri* (*Zhouli*) ve *Adab Kuralları ve Ayinler* (*yili*)[37] ile kurban ibadeti için rehber niteliğindedirler. Özellikle, *Ayinler Kayıtları*'ndaki, "kurban kuralları" (*jifa*), "kurbanın anlamı" (*jiyi*), "kurbanın ana hatları" (*jitong*) bölümleri Ruizm'de kurban ibadetini açıklamaktadır. Ruizm'de kurban Gök Tanrı'ya, Yeryüzü Tanrısı'na, hanedanlık ailesının ruhlarına, hububat, toprak, güneş, ay, yıldız ve evreni idare eden diğer tanrılara sunulur.[38] Ata ruhlarında olduğu gibi, kurban ile insanlar yeryüzünü ve gökyüzünü idare eden tanrılar ve ruhlar arasında bağ kurar. Bu tanrıların kurban ile hoşnut olması ve kurbanı sunanların onlara saygı göstermesi sonucu, onlar da doğal afetlerden, salgınlardan korur ve bereket getirirler.

Zhou Ayinleri, Ruizm'de kurbanı sunulan tanrı ve ruhlara göre üç kısma ayrılır: büyük kurban, ikincil kurban, ve küçük kurban.[39] Büyük kurbanda yeşim ve ipekle birlikte kusursuz bir hayvan Gök Tanrı'ya, Yeryüzü Tanrı'sına ve hanedanlık ata ruhlarına sunulur.[40] Bu kurban, sadece imparatorlar tarafından çok sayıda hem Ruist hem de Daoist[41] ayin uzmanları, memurları, müzisyenleri ve dansçıları[42] ara-

---

36 Bu *Beş Klasiğin* detaylı olarak içerik analizi için, bkz. Michael Nylan, *The Five "Confucian" Classics*, (New Haven, Yale University Press, 2001).

37 Bu üç ayin metinlerinin kapsamlı bir analizi için, bkz. Nylan, *The Five "Confucian" Classics*, 168-202.

38 Thomas A Wilson, "Sacrifice and the Imperial Cult of Confucius", *History of Religıons* 41/3 (2002): 251.

39 Wilson, "Sacrifice", 256.

40 Wilson, "Sacrifice", 256.

41 Yonghua Liu, Daoist rahiplerin hanedanlık tarafından Gök Tanrı'ya sunulan kurbanda görevlendirilmesini makalesinde açıklamıştır. Bkz. "Daoist Priests and Im-

cılıyla sunulur. İkincil kurbanda ise bez parçası ile bir hayvan, hububat, toprak, güneş, ay, yıldızlar, beş kutsal tepe tanrısına sunulur.[43] Son olarak, küçük kurbanda sadece bir hayvan, yağmur, rüzgâr, başarı ve kader efendisine sunulur.[44]

Zhou Ayinleri'nde ve *Ayinler Kayıtları*'nda belirtildiği üzere, Gök Tanrı'ya ve güneş ve ay gibi diğer göksel tanrılara sunulan kurban açık alanda yakılarak dumanının tanrılara ulaşması ile bu ayin tamamlanır.[45] Diğer taraftan, kurbanların kanının gömülmesi suretiyle toprak ve tahıl tanrıları gibi yeryüzü tanrılarına sunu gerçekleştirilmiş olur.[46] Aşağıdaki *Ayinler Kayıtları*'ndaki bölüm bu iki tür kurban sunumunu göstermektedir.

Kurbanın sunakta yakarak Gök Tanrı'ya sunulur. Kurbanın sunakta gömülmesiyle Yeryüzü Tanrısı'na sunulur. Her iki ayinde de kırmızı bir hayvan kurban edilir. Bir koyunun ve domuzun sunakta ayin sonrası gömülmesi suretiyle, mevsim ruhlarına kurban gerçekleşir (*Liji*, jifa, 2-3).[47]

Yonghua Liu, Ming Hanedanlığı'nda (1368-1644) uygulandığı şekliyle Gök Tanrı'ya sunulan kurban ayinini on adımda açıklar. Gök Tanrı'ya sunulan kurban, hanedanlığın icra ettiği en büyük ayindir. Hanedanlık başkentinde Gök Tanrı'ya atfedilen sunakta, yeni yılın ilk günü bu ayin icra edilir. Ayinden önce, uygun ve kusursuz kurbanların belirlenilir ve ayine hazırlık için perhiz yapılarak manen temizlenir. Ayin günü ise aşağıdaki ritüeller uygulanarak Gök Tanrı'ya yılın ilk günü kurban sunulur.

(1-3) Ruhları karşılama töreninde, tören yöneticileri müzisyenlere, dansçılara, yetkililere ve ritüelde yer alacaklara talimat verirken, baş idareci (daoyin guan) imparatoru yerini almaya yönlendirdi. İç asistanın (neizan) ve tören yöneticisinin

perial Sacrifices in Late Imperial China: The Case of the Imperial Music Office (Shenye Guan), 1379–1743," *Late Imperial China* 33/1 (2012), 55-88.

42 Liu, "Daoist Priests", 69.

43 Wilson, "Sacrifice", 256.

44 Wilson, "Sacrifice", 256.

45 Wilson, "Sacrifice", 255.

46 Wilson, "Sacrifice", 256.

47 Bu tercüme, Legge'nin İngilizceye çevirdiği *Ayinler Kayıtları*'na dayanılarak yapılmıştır. Aynı zamanda, noktolamada ve metnin bölümlere ayrılmasında da Legge'nin çevirisine bağlı kalınmıştır.

rehberlığiyle sunular yakıldı, kurban edilen hayvanların tüyleri ve kanı gömüldü, ruhlar karşılandı ve müzik çalındı. Bütün bunlar yapıldığında, imparator sunağın en yüksek terasına yükseldi ve tören yöneticisi ve iç asistanın rehberliğinde Gök Tanrı'nın Yer Tanrısı'nın ve İmparator Hongwu'un kendi babasının tabletlerine yeşim ve ipek sundu. Yine, iç asistanın rehberliğinde imparator tarafından Gök ve Yer Tanrılar'ının tabletlerine kurban eti takdim edildi.

(4-6). Kurban eti takdimi ardından, ilk, orta ve son sunu ayinleri gerçekleştirildi. Bu sunu ayinlerinde, imparator en yüksek terasa yükseldi ve tören müdürü ve iç asistanın rehberliğinde Gök Tanrısına, Yer Tanrısına ve İmparatorluk atasına üç saç ayağından oluşan kapta sunu sundu (jue) [genellikle şarap sunumu için kullanılan bir kaptır]. Müzik ve ayin dansı icra edildi. İlk sunu sırasında, dua okuyan kişi tarafından bir kurban metni (zhu) yüksek sesle okundu. Ayinin merkezi kısmı buydu.

Diğer ayinlerden farklı olarak, uygun likör ve et bağışlama ayini, İmparatorluk Kurban İdarecisinin ve iç asistanın rehberliğinde gerçekleştirildi. Aşağıdaki üç törende, sunular kaldırıldı, ruhlar uğurlandı ve kurban metni, ipek ve sunulan yiyecek ve içecekler yakıldı. Bu ayinler gerçekleştirilirken müzik icra edildi. Bunlar aynı şekilde tören yöneticisi ve iç asistanın rehberliğinde gerçekleştirildi.[48]

Ruizm'de domuz, koyun, koç ve sığır gibi ahır hayvanları sıklıkla kurban edilir. Ahır hayvanlarından boğa gibi tarımda da iş gücü olarak kullanılan hayvanların zaman zaman kurban edilmesi yasaklanmıştır.[49]Kümes hayvanları da kişilerin ekonomik durumlarına bağlı olarak kurban edilmiştir. Kaplumbağa, şekli ve uzun yaşamasıyla Çin kültüründe mitolojik tasvirleri de olmuş aynı zamanda kurban da edilmiş bir hayvandır.[50] Fakat erişebilirlik açısında domuz çok daha sıklıkla kurban edilmiştir. Çince'de ev (jia), çatı ve domuz karakterleriyle oluşmuştur. Bir çatının altında domuzun olduğu yer evdir. Domuz, Cilalı Taş Devri'nde Çin'de köpek ile birlikte ılk evcilleştirilen hayvanlardan biri olup, hem besin kaynağı olarak kullanılmış hem de ata ruhlarına ve tanrılara kurban edilmiştir.

[48] Liu, "Daoist Priests", 70.

[49] Goossaert, "The Beef Taboo", 237-248.

[50] Li Liu, *The Chinese Neolithic: Trajectories to Early States* (Cambdridge: Cambridge University Press, 2005), 65-67.

Daoizm'de Hayvanlar

Daoizm, Ruizm'in bireylerin ait olduğu sosyal rolleri yerine getirmesiyle erdemli bir davranış işleyerek toplumsal düzenin ve refahın sağlanacağı anlayışının aksine, insanın kendi koymuş olduğu kurallarla aslından uzaklaştığı anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Her ne kadar, Ruizm ve Daoizm aynı kültürel ortamda ortaya çıkmış ve paydaşları çok da olsa siyaset felsefesi olarak birbiriyle tezat konumdadır.[51] Ruizm'in en temel erdemi olan insaniyet (*ren*) ve dürüstlük (*yi*), insanların *dao*'dan uzaklaşmasıyla bireyi ve toplumu düzenlemek için ortaya çıkmıştır (*Yol ve Erdem Klasiği*: 17-18).[52] İnsanın kendi koyduğu kurallar, doğaya ve hayvanlara müdahele etmesi onun asıl doğasından uzaklaşmasından kaynaklanıyor. Bu anlamda, Ruizm'in sıkı sıkıya geleneğe bağlı kalması, *dao*'sından uzaklaşmış insanı ve toplumu düzene koymak içindir.

Felsefi (*daojia*) ve dini (*daojiao*) olarak ifade edilen Daoizm arasında sıkı sıkıya bir ilişki vardır.[53] Dinî Daoizm II. yüzyıl sonrasında oluşan birbirinden bağımsız kurumsallaşmış ve yöresel Daoist ekollerini ifade eder.[54] Temelde Laozi ve Zhuangzi'nın metinleriyle temsil edilen felsefi Daoizm'in aksine, dinî Daoist ekollerinin oluşmasında Budizm, Şamanizm ve Çin'in değişen siyasi ve kültürel yapısının etkileri olmuştur. Bu anlamda, Laozi ve Zhuangzi'nın metinlerinde et tüketimi ve hayvanların kullanımı hakkında doğrudan ahlaki yaptırımlar yok iken, Daoist dini kurumlar vejetaryenlık ve hayvan öldürmek ile ilgili ahlaki sorunlara dikkat çekmişlerdir.[55]

---

51 Ruist ve Daoist siyasi felsefelerindeki farklılıklar için, bakınız Aleksandar Stamatov, "The Laozi's Criticism of Government and Society and a Daoist Criticism of the Modern State." *Asian Philosophy* 27/2 (2017): 127–49.

52 *Yol ve Erdem Klasiği* bölümlerinin sıralanmasında Laozi, *Dao de Jing: The Book of the Way*, çev. Moss Roberts (Berkerley: University of California Press, 2001) takip edilmiştir.

53 Gil Raz, "What Is Daoism and Who Is Its Founder?", *Varieties of Religious Invention: Founders and Their Functions in History*, ed. by Patrick Gray (New York, NY: Oxford University Press, 2015), 83-86.

54 Bu kurumsallaşmış Daoist yapılar hakkında detaylı bilgi için, bakınız, Özkan, "Çin Dinleri", 251-253.

55 Bununla ilgili örnerkler aşağıdaki çalışmalarda görülmektedir. Terry F. Kleeman, "Feasting Without the Victuals: The Evolution of the Daoist Communal Kitc-

Modern anlamda söz konusu olduğu gibi hayvan haklarından ne Laozi ne de Zhuangzi bahseder. Fakat Zhuangzi hayvanları metofor olarak sıkça kullanır. En bariz amaç ise onların yaşamlarının doğallığının insanlar için örneklik teşkil etmesidir; özellikle, kuşlardan özgürlüğü ve balıktan mutlu olmayı öğrenebilirler. Hayvanların evcilleştirilip tarım ve savaş aleti olarak kullanılmasına karşı çıkmasındaki temel neden insanların onların tabiatına (*ziran*) müdahil olmasından kaynaklanır. Bu durumda, insan da kendi tabiatının aksine gayeli bir eylem gerçekleştirerek *wuwei* prensibini çiğnemektedir. Ruizm'de gördüğümüz üzere, Zhuangzi'nın eserinde de hayvanlara karşı kötü tutum ve davranış hayvanları korumak ya da onlara merhamet göstermekten daha çok insanların kendi öz tabiatından uzaklaşmalarına sebep olduğu için sorun teşkil etmiştir.

Aynı zamanda, Zhuangzi pek çok mitolojik hayvandan bahseder. Tanrılar, ölümsüzler (*xianren*), ve bilgeler (*shengren*) bu mitojik hayvanlara binerek gökyüzünde dolaşırlar. Ejderha ve anka kuşu gibi mitolojik kuşlar Daoist ruhani kimselerin emri altındadır ve onlara hizmet ederler; kutsal kitapları taşırlar.

Milattan sonra II. yüzyılda ortaya çıkan İlahi Üstatların Yolu (*tianshi dao*) ilk Daoist yerel ve kurumsallaşmış bir Daoist mezhebidir. Ruizm bölümünde belirtildiği üzere, kurban ayinlerinde hayvanların eti, kanı, tüyleri sunulur. Bu mezhep, Daoist tanrıların arınmış olduğunu iddia ederek ve tanrıların hayvansal gıda tüketmediğini savunarak geleneksel Ruist kurban ayininden farklılık göstermiştir. Bu anlamda, tanrılar vejetaryen olurken rahipler ve halk tanrılara kurban sunarken arınmış olmak için kısmi olarak vejetaryendir.[56] Günlük hayatlarında et tüketiminden vaz geçmemişlerdir.

---

hen," *Of Tripod and Palate: Food, Politics, and Religion in Traditional China*, ed. by R. Sterckx (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 140-162; Terry F. Kleeman, "Licentious Cults and Bloody Victuals: Sacrifice, Reciprocity, and Violence in Traditional China", *Asia Major* 7/1 (1994), 185–211; Louis Komjathy, *Cultivating Perfection: Mysticism and Self-Transformation in Early Quanzhen Daoism* (Leiden; Boston: BRILL, 2007); Louis Komjathy, "Daoism: From Meat Avoidance to Compassion-Based Vegetarianism", *Call to Compassion: Reflections on Animal Advocacy from the World's Religions*, ed.Lisa Kemmerer and Anthony J. Nocella II (New York: Lantern Books, 2011), 83-103.

56 Komjathy, "Daoism: From Meat Avoidance", 83-103.

Sonuç

Dinler, tarihsel bir süreç içinde zamanın siyasi, kültürel ve ekonomik şartları içinde ortaya çıkmıştır. Sadece kutsal metin merkezli dinleri anlamaya çalışmak onları ortaya çıktığı bağlamdan uzaklaştırmak suretiyle yanlış ve eksik anlaşılmalara neden olur. Çin dinlerinde hayvan konusu, bu teorik prensip için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Konfüçyüs'ün metni temelinde Ruizm'in ve Laozi'nın metni temelinde Daoizm'in hayvanlar konusundaki tutum ve davranışlarını ortaya koymak, o metinleri farklı zamanlar ve mekânlarda yorumlayıp uygulayanların rolünü ve etkisini görmezden gelip özcü değerlendirme hatasına düşülecektir. Konfüçyüs ile başlattığımız zaman dahi Ruizm'in 2500 yıllık tarihi mevcuttur. Hanedanlık himayesi altında gelişen bu dinî, felsefi ve siyasi gelenek değişim girişimlerine karşı daha zayıf olmuştur. Ekonomik kaygılardan dolayı, hanedanlığın yasaklaması sonucunda tarım için kullanılan öküz türü hayvanların kurban edilmesi ve tüketilmesi de Ruizm'de doğrudan yankıları olmuştur. Aynı şekilde Daoizm'in temel metinleri olan Laozi ve Zhuangzi'nın eserlerinde vejetaryenlik ile ilgili doğrudan bir yasaklamanın olmamasına rağmen, milattan sonra II. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan Daoist yerel dini organizasyonlar kısmi olarak vejetaryenliği benimsemişlerdir.

Modern dönemde anlaşıldığı gibi hayvan hakları hem Ruizm'in hem de Daoizm'in klasik eserlerinde mevcut değildir. Ruizm insan merkezli bir gelenek iken, Daoizm *dao*'nın evrende her şeyde mevcut olduğunu savunur. Fakat her iki dinî ve felsefi gelenektede hayvanların kıymeti, insanlar nazarında değerlendirilmektedir. Ruizm'de insan onuruna yakışır şekilde hayvanlara muamele edilmelidir. Daoizm'de insan kendi öz tabiatından uzaklaşacağı için hayvanları evcilleştirmekten kaçınmalıdır. Genel olarak, her iki gelenekte hayvanların tüketilmesinde her hangi bir ahlâki sorun görmez ve sınırlamaya da gitmez. Özellikle de Daoizm etkisi altında gelişen geleneksel Çin tıbbında vahşi hayvanların ilaç olarak kullanılması, Çin kültüründe hayvanların insanların menfaati söz konusu olduğunda ikincil konumda olmasının bariz işaretidir. Kaplana, gergedan boynuzuna, pangoline olan talep sonucunda, bu hayvanlar nesilleri tükenmekle karşı karşıya kalmışlardır.

Kaynakça

Anderson, E. N., and Lisa Raphals. "Daoism and Animals". *A Communian of Subjects Animals in Religion, Science, and Ethics*, ed. Paul Waldau and Kimberley Patton, 275–90. New York: Columbia University Press, 2006.

Blakeley, Donald N. "Listening to the Animals: The Confucian View of Animal Welfare". *Journal of Chinese Philosophy* 30/2 (2003): 137–57. https://doi.org/10.1111/1540-6253.00111.

Cao, Deborah. "Confucianism and Daoism: Animals in Traditional Chinese Thought". *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics*, ed. Andrew Linzey and Clair Linzey, 56–62. New York, N.Y: Routledge, 2019.

———. "Is the Concept of Animal Welfare Incompatible with Chinese Culture?" *Society & Animals* 1 (February 28, 2020), 1–13. https://doi.org/10.1163/15685306-12341610.

———. "Wild Game Changer in Advance: Regarding Animals in Chinese Culture". *The Harvard Review of Philosophy* 25 (January 1, 2018). https:// doi.org/ 10.5840/harvardreview201892720.

Clart, Philip. "Chinese Popular Religion". *The Wiley-Blackwell Companion to Chinese Religions*, 219–35. West Sussex, UK: Blackwell Publishing, 2012. https://doi.org/10.1002/9781444361995.ch10.

Confucius. *Confucian Analects, The Great Learning & The Doctrine of the Mean*. Newburyport: Dover Publications, 2013.

Creamer, Thomas B. I. "Shuowen Jiezi and Textual Criticism in China". *International Journal of Lexicography* 2/3 (October 1, 1989), 176–87. https:// doi.org/10.1093/ijl/2.3.176.

Fan, Ruiping. "How Should We Treat Animals? A Confucian Reflection." *Dao* 9/1 (March 1, 2010), 79–96. https://doi.org/10.1007/s11712-009-9144-7.

Gardner, Daniel K. *The Four Books: The Basic Teachings of the Later Confucian Tradition*. Indianapolis, IN: Hackett Publishing, 2007.

Goossaert, Vincent. "The Beef Taboo and the Sacrificial Structure of Late Imperial Chinese Society". *Of Tripod and Palate: Food, Politics, and Religion in Traditional China*, ed. Roel Sterckx, 237–48. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Ivanhoe, Philip J., and Sungmoon Kim, eds. *Confucianism, A Habit of the Heart: Bellah, Civil Religion, and East Asia*. Reprint edition. Albany: State University of New York Press, 2017.

Jiang, Xinyan. "Why Was Mengzi Not a Vegetarianist?" *Journal of Chinese Philosophy* 32, no. 1 (2005): 59–73. https://doi.org/10.1111/j.1540-6253.2005.00175.x.

Jr, Donald S. Lopez. *Religions of Asia in Practice: An Anthology*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2002.

Kemmerer, Lisa. "The Great Unity: Daoism, Nonhuman Animals, and Human Ethics." *Journal for Critical Animal Studies* VII, no. II (2009): 63–83.

Kim, Richard T. "Confucianism and Non-Human Animal Sacrifice." *European Journal for Philosophy of Religion* 8, no. 1 (March 21, 2016): 27–49. https://doi.org/10.24204/ejpr.v8i1.69.

Kleeman, Terry F. "Feasting Without the Victuals: The Evolution of the Daoist Communal Kitchen." In *Of Tripod and Palate: Food, Politics, and Religion in Traditional China*, edited by R. Sterckx, 2005 edition., 140–62. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

———. "Licentious Cults and Bloody Victuals: Sacrifice, Reciprocity, and Violence in Traditional China." *Asia Major* 7, no. 1 (1994): 185–211.

Kohn, Livia. "Daoist Monastic Discipline: Hygiene, Meals, and Etiquette." *T'oung Pao* 87, no. 1/3 (2001): 153–93.

———. *Monastic Life in Medieval Daoism: A Cross Cultural Perspective*. Honolulu: Univ of Hawaii Pr, 2003.

Komjathy, Louis. *Cultivating Perfection: Mysticism and Self-Transformation in Early Quanzhen Daoism*. Leiden ; Boston: BRILL, 2007.

———. "Daoism: From Meat Avoidance to Compassion-Based Vegetarianism." In *Call to Compassion: Reflections on Animal Advocacy from the World's Religions*, edited by Lisa Kemmerer and Anthony J. Nocella II. 83-103: Lantern Books, 2011.

Laozi. *Dao de Jing: The Book of the Way*. Translated by Moss Roberts. Berkerley: University of California Press, 2001. http://ebookcentral.proquest.com/lib/uiowa/detail.action?docID=223923.

Legge, James *Li Chi: Book of Rites. :An Encyclopedia of Ancient Ceremonial Usages, Religious Creeds, and Social Institutions. /*. Vol. 1–2. New Hyde Park, N.Y.: University Books, 1967. http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015046867399.

———. *The Four Books : Confucian Analects, the Great Learning, the Doctrine of the Mean, and the Works of Mencius*. China : The Commercial Press, [19--?]. http:// archive.org/details/fourbooksconfuci00leggiala.

Li, Peter J., and Gareth Davey. "Culture, Reform Politics, and Future Directions: A Review of China's Animal Protection Challenge." *Society & Animals* 21, no. 1 (January 1, 2013): 34–53. https://doi.org/10.1163/15685306-12341264.

Liu, Li. *The Chinese Neolithic: Trajectories to Early States*. Cambridge University Press, 2005.

Liu, Xuan, Monica E. McGarrity, and Yiming Li. "The Influence of Traditional Buddhist Wildlife Release on Biological Invasions." *Conservation Letters* 5, no. 2 (2012): 107–14. https://doi.org/10.1111/j.1755-263X.2011.00215.x.

Liu, Yonghua. "Daoist Priests and Imperial Sacrifices in Late Imperial China: The Case of the Imperial Music Office (Shenye Guan), 1379–1743." *Late Imperial China* 33, no. 1 (June 29, 2012): 55–88. https://doi.org/10.1353/late.2012.0001.

Nylan, Michael. *The Five "Confucian" Classics*. New Haven: Yale University Press, 2001.

Özkan, Cuma. "Çin Dinleri". *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz. 234–60. İstanbul: Milel-Nihal Yayınları, 2019.

Raz, Gil. "What Is Daoism and Who Is Its Founder?" In *Varieties of Religious Invention: Founders and Their Functions in History*, edited by Patrick Gray, 1 edition., 83–111. New York, NY: Oxford University Press, 2015.

Severinghaus, Lucia Liu, and Li Chi. "Prayer Animal Release in Taiwan." *Biological Conservation* 89, no. 3 (August 1, 1999): 301–4. https://doi.org/10.1016/S0006-3207(98)00155-4.

Shi, Sengyou. *The Collection for the Propagation and Clarification of Buddhism Volume 1*. Translated by Harumi Hideko Ziegler. Berkeley, CA: Bukkyo Dendo Kyokai America, 2015.

———. *The Collection for the Propagation and Clarification of Buddhism, Volume 2*. Translated by Harumi Hirano Ziegler. Moraga, California: BDK America, 2017.

Shiu, Henry, and Leah Stokes. "Buddhist Animal Release Practices: Historic, Environmental, Public Health And Economic Concerns." *Contemporary Buddhism* 9, no. 2 (November 1, 2008): 181–96. https://doi.org/10.1080/14639940802556529.

Stamatov, Aleksandar. "The Laozi's Criticism of Government and Society and a Daoist Criticism of the Modern State." *Asian Philosophy* 27, no. 2 (April 3, 2017): 127–49. https://doi.org/10.1080/09552367.2017.1319782.

Teiser, Stephen F. "Introduction: The Spirits of Chinese Religion." In *Religions of Asia in Practice*, edited by Donald S. Lopez, 295–329. An Anthology. Princeton University Press, 2002. https://doi.org/10.2307/j.ctv36zrpn.24.

Wilson, Thomas A. "Sacrifice and the Imperial Cult of Confucius." *History of Religions* 41, no. 3 (n.d.): 251–87.

Yong, Huang. "Why an Upright Son Does Not Disclose His Father Stealing a Sheep: A Neglected Aspect of the Confucian Conception of Filial Piety." *Asian Studies* 5, no. 1 (January 30, 2017): 15–45. https://doi.org/10.4312/as.2017.5.1.15-45.

ŞİNTOİZM'DE HAYVANLAR

Halil İbrahim Şenavcu

Giriş

Şintoizm, Japonların tarih sahnesine çıkmasından bu yana var olduğuna inanılan, toplumun kültür ve felsefesiyle iç içe geçmiş Japon milli dinine verilen addır. Şintoizm'e ait bilgilere genellikle *Kociki/Kojiki*[1] ve *Nihongi* adı verilen dinî metinlerde ve halk inanışlarında rastlanır. Bu dindeki tarih ve inançla ilgili anlatımlar daha çok mitolojiktir. Günümüzde Japon dini denildiğinde Şintoizm ve Budizm'in sentezinden müteşekkil bir inanç sistemi önümüze çıkar. Bu senkretik din anlayışında Japonların, geçiş törenlerinin daha çok doğum, yetişkinlik, evlenme gibi kısımlarını Şinto mabetlerinde, ölüm ve sonrası ritüelleri ise Budist mabetlerde yerine getirdikleri görülür.

Japon halk inanışı yüzyıllarca kulaktan kulağa aktarılmış ve insanların arasındaki bu hikâyelerin bir kısmı VIII. yüzyılda derlenen dinî metinlere girmiştir. Ancak Japon mitolojisinde yer etmiş hayvanlarla ilgili inanışların hepsini dinî metinlerde bulmak mümkün değildir. Bu inanışların kimisi atasözü ve deyim olarak varlığını devam ettirirken, kimisi de masal ve hikâye kitabı gibi eserlerle günümüze kadar taşınmıştır. Bu yüzden hayvanlarla ilgili inanışlar için dinî metinler yanında, Japon mitolojisi ile ilgili yazılmış eserlere ve atasözlerine göz atmak gerekir.

Şintoizm'de hayvanların yeri ve önemini kavrayabilmek için bu dinde bulunan "*kami*" kavramını doğru anlamak önem arz eder. Zira bu dine dair tüm öğreti ve ibadetler doğrudan ya da dolaylı olarak bu temel kavramla ilişkilidir. Dolayısıyla

---

1 Her ne kadar bazı çalışmalarda Japon dinî metni "Kociki", Japoncada "j" harfinin olmamasına rağmen İngilizce yazıldığı gibi Türkçeye aktarılması sebebiyle "Kojiki" diye çevrilmiş olsa da bu çalışmada, başta bu ifade olmak üzere bütün kavramlar Japoncadan Türkçeye, okundukları gibi çevrilmiştir.

kami kavramı bilinmeden, bu kavramla doğrudan bağlantılı olan Şintoizm'de hayvanlar konusunu anlamak zor olacaktır. Hayvanlar Japonya'da önem verilen bazı mekânlarda ve zamanlarda daha da ön plana çıkar. Bu nedenle çalışmamızda Şintoizm'de hayvanlara bakış açısı, kutsal varlık (*kami*), kutsal zaman (*matsuri*) ve kutsal mekân (*cinca/miya*) algısı çerçevesinde ele alınacaktır.

I. Kami İnancı ve Zaman-Mekân Açısından Hayvanlar

Şinto inancında *kami,* "tanrılar, ruh, cin, melek" gibi görünmeyen manevî varlıkları ifade etmek için kullanılır. Bu kavramla hangi anlamın kastedildiği cümlenin gelişinden anlaşılır. Şintoizm'de âlemin görünenler yanında görünmeyen manevî varlıklarla dolu olduğu inancı vardır. Hatta tüm görünen varlıkların da bu manevî varlıklardan bir öz taşıdığına, dolayısıyla her varlığın bir ruhunun olduğuna inanılır. Bu inançta hem beden hem ruhtan oluşan varlıklar olduğu gibi başlı başına sadece tanrılar, ruh, cin, melek şeklinde var olduğu düşünülen gözle görünmeyen varlıklar da mevcuttur. Her ölen canlının da ruhunun kami olduğu ancak her kaminin her şeye gücü yeten tanrı/lar şeklinde algılanmadığı da görülür. Metinlerde bazı kamilerin, istedikleri varlıkların şekillerinde/bedenlerinde göründükleri de nakledilmektedir. Dolayısıyla kamiler insan, bitki, cansız nesne ve hayvan şekillerinde görünebilir ve/veya bu varlıkları insanlara mesaj verme, onlarla iletişime geçmek için elçi olarak[2] da kullanabilir. Tüm varlıklar gibi hayvanlar hakkında böyle bir algının oluşması, onların da insanlar ve diğer varlıklar gibi korunması ve onlara zarar verilmemesi düşüncesine yol açmıştır. Dolayısıyla kamiler tarafından var edilen her şeyin olduğu gibi hayvanların da bir yaratılış sebebi vardır ve bu sebepten dolayı onlar da değerlidir. Hatta insanlar gibi hayvanlara da zarar vermek, onların canlı

---

2 Sokyo Ono, *Şinto: Kamilerin Yolu,* trc. Suat Ertüzün (İstanbul: Okyanus, 2004), 15-19, 42; Okan Haluk Akbay, "Japon Atasözlerinde Geçen Bazı Hayvan İmgeleri Üzerine Tespitler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 31 (12 Şubat 2015): 131; Michael Ashkenazi, *Japon Mitolojisi,* trc. Özlem Özarpacı (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 412,437; Herbert E. Plutschow - Patrick Geoffrey O'Neill, *Matsuri: The Festivals of Japan* (Surrey: Japan Library, 1996), 131-135; William George Aston, *Shinto (The Way of the Gods)* (London: Longmans, 1905), 63; Mikiharu Ito, "Evolution of the Concept of Kami", *Kami,* ed. Nobutaka Inoue, trc. Normon Havens (Tokyo: Institute for Japanese Culture and Classics/Kokugakuin University, 1998), 20-41.

canlı derisini yüzmek, onlardan bir parça koparmak gibi davranışlar büyük günahlar kategorisinde değerlendirilmiştir.[3]

Japon dinî metinlerinde hayvanlar hem yeryüzünün ilk halinin betimlenmesinde hem kamilerin oluşumunda hem de onlara insanların tabiatlarının benzetilmesinde kullanılır.[4] Yani metinlerdeki anlatımlarda hayvanlar, simgesel olarak farklı huylardaki insanların davranışlarını sembolize eder. Bunun yanında, tavşanın, hayatı, timsahın ise ölümü anlatmak için örnek verilmesi gibi hayvanların çeşitli durumları temsil etmesi de mümkündür.[5]

Japonya'daki hayvanlarla ilgili pek çok inanışın ve mitolojik hikâyenin Çin kökenli olduğu söylenebilir.[6] Hatta fil gibi bazı hayvanlarla ilgili Japonya'da yayılan inançlar, ülkeye Çin'den Budizm ile birlikte gelmiş ve bir süre sonra yerli din Şintoizm ile karışarak Japon inanışı hâline gelmiştir.[7] 12 Hayvanlı Takvimi Türklerin mi yoksa Çinlilerin mi ortaya çıkardığı tartışmaları[8] bir yana, çoğu unsur gibi Çin ve Kore yoluyla Japonya'ya geldiği düşünülen Japonya'nın eski 12 Hayvanlı Takvimi'nin ülkede yüzyıllardır kullanıldığı bilinmektedir. Her yılın bir hayvan adıyla anıldığı bu takvimde ismi geçen hayvanlar ile o yıllar özellik olarak benzeştirilmiştir. Dolayısıyla takvim vasıtasıyla insanlar gibi zaman dilimlerinin de hayvanların niteliklerini taşıdıkları kabul edilmiştir. Aynı zamanda insanlar, hangi hayvanla anılan yılda doğarsa o hayvanların özelliklerini taşıyacağı inancı yaygındır.[9]

---

3 Hüsamettin Karataş, "Şintoizm'de Arınma Ayinleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 78 (Aralık 2019): 5.

4 Okan Haluk Akbay, *Kojiki: Japon Mitolojisine Bir Yolculuk* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 11; Halil İbrahim Şenavcu, *Japon Dinî Bayramları* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2006), 65-66; Joseph M. Kitagawa, "Japonya Dinleri", *Asya Dinleri*, trc. Abdullah Davudoğlu (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2002), 609.

5 Nelly Naumann, *Japon Mitolojisi*, 2. Bs (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2009), 186-187.

6 Naumann, *Japon Mitolojisi*, 121-122, 186; Plutschow - O'Neill, *Matsuri*, 131-132.

7 Halil İbrahim Şenavcu, *Dünden Bugüne Japon Budizmi: İnanç ve Uygulamaları* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2015), 141-142; Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*.

8 Belgin Tezcan Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)* 2/1 (20 Haziran 2018): 384-385.

9 Bu on iki hayvan şunlardan oluşur: Fare, öküz, kaplan, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, horoz, köpek ve domuz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gurunavi Inc., "Chinese Zodiac in Japan: 2020 is the Year of the Metal Rat!", *Live Japan*, eri-

Hayvan simge ve sembollerinin en sık ön plana çıktığı zaman dilimi Japon dinî bayramları yani "*matsuri*"lerdir. Matsurilerde sıkça görünen hayvan figürleri için yaygın bir şekilde "vahşi dört ayaklı hayvan" anlamında "*şişi*" ifadesi kullanılır. Çeşitli hayvan şekillerine bürünerek sokaklarda ilahiler söylenmesi ve aslan, at ve geyik dansı gibi danslar edilmesinin kamilere, toplumun bereket, korunma ve arınma isteğinin iletilmesi amacıyla yapıldığı ifade edilir.[10] Matsuri zamanı kamilerle daha yoğun bir iletişime geçildiğine inanıldığı için kamilerin elçisi sayılan hayvanların resminin işlendiği kumaşların/flamaların sokaklarda taşınması, çeşitli yerlere asılması önemle uygulanan bir gelenek halini almıştır. Aynı zamanda matsurilerde sembolleri kullanılan bu hayvanların özellikleriyle -*Kodomo-no-hi* Bayramı'nda sazan balığı flamasının cesaretin sembolü olarak evlerin girişine asılması gibi- insanlara mesaj verilir.[11]

Hayvan heykelleri ve sembollerin en çok kullanıldığı mekânlar, mabetlerdir. Çoğu büyük mabedin girişinde muhafız olarak köpek, aslan ve tilki gibi hayvanlar bulunur ve bunların mabedi kötü varlıklardan koruduğuna inanılır.[12] Mabetlerin ögelerinden birisi de orada bulunan bayrak ve flamalardır. Bayrak ve flamalar kamilerin orada varlığını sergiler ve aynı zamanda bunlar kamiye olan sunulardır. Bunların üzerinde güneş, ay, bulutlar ve/veya bazı hayvan figürleri vardır. Bu figürler ise mabetlerin kamilerini ve onların niteliklerini sembolize eder.[13] Osaka Kalesinin çatısındaki hayvan figürlerinde ve mabet girişlerindeki hayvan heykellerinde olduğu gibi Japon yapılarında ve mimarî anlayışında hayvanlar bazen muska ve tılsım olarak da kullanılır.[14]

şim: 04 Nisan 2020, https://livejapan.com/en/article-a0000815/; Mark Schumacher, "Zodiac Calendar & Lore", erişim: 03 Nisan 2020, https://www. onmarkproductions.com/html/12-zodiac.shtml.

10 Plutschow - O'Neill, *Matsuri*, 131-139.

11 Şenavcu, *Japon Dinî Bayramları*, 65-66; Petek Kitamura, *Japonya / Kiraz Çiçeklerinin Ülkesi* (İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2004), 95; Kenji Matsuda, *The Spirit of Matsuri* (y.y.: Idea Institute Inc., 1998), 9; Uluslararası Eğitim Enformasyon Merkezi, *Bugünkü Japonya* (Tokyo: Uluslararası Eğitim Enformasyon Merkezi, 1989), 117-118.

12 Aston, *Shinto (The Way of the Gods)*, 63-64; Ono, *Şinto*, 41; Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 413.

13 Ono, *Şinto*, 35.

14 Yoshiaki Kotera, "Komainu: The Birth and 'Habitat Distribution' of Shrine Guardian Lions", *Japanese Religions*, trc. Detlef Köhn 34/1 (2009): 7-23; Shinshu Samon, "Tapınak Koruyucu Köpeği Nedir? Türü, Kökeni, Anlamı ve Rolü Nedir?

Japon halk inançlarında adı geçen hayvanların eski ile yeniyi bir potada eritmeyi ve kullanmayı başarabilen gerek yeni Japon bilgisayar oyunlarında gerekse de Japon çizgi film endüstrisinde, özellikle de *anime* (Japon animasyon çizgi filmi) ve *manga* (Japon çizgi romanı) alanında ustaca kullanıldığı görülür.[15] Böylece teknolojinin imkânlarıyla geçmişe ait köklü kültür de yeni nesle aktarılmış olur. Bu açıdan oyunlar ve çizgi filmler, Japonya'nın geçmişinde hayvanlara bakış açısıyla ilgili pek çok bilgi içerir.

II. Yenilmesi Helal-Haram Hayvanlar ve Kurban Kültü

Eti yenilmesi veya yenilmemesi gereken hayvanlarla ilgili dinî metinlerde bilgi olmamakla beraber Japonlar geleneksel olarak deniz ürünlerinin neredeyse tümünü, karada yaşayanlardan ise tavuk, inek, koyun, keçi, at ve domuz gibi bazı hayvanların etlerini yerler. Zaten Japonya bir ada ülkesi olması sebebiyle ülkeye çoğu hayvansal ürün dışarıdan getirilmektedir. Ülkenin her tarafının denizlerle çevrili olması Japonları deniz ürünlerini ve Japonya'da en çok yetiştirilen pirinç tüketmeye sevk etmiştir.[16] Altıncı yüzyıldan itibaren ülkede tanınmaya başlandıktan sonra Japonya'da oldukça etki bırakan ve milletin neredeyse ikinci dini hâline gelen Budizm'in[17] özellikle hayvan eti yeme ile ilgili kısıtlamaları da Japonların her türlü eti tüketmemelerinin sebepleri arasında sayılabilir.[18]

Aun'un Anlamı ve Shisa'dan Farkı!", erişim: 30 Mart 2020, https://goshumemo.com/komainu/; Miyazaki Masakatsu, "'Japan, the Land of Gold' How True Is the Old Legend?", *Nipponia*, erişim: 18 Şubat 2020, https://web-japan.org/nipponia/nipponia45/en/feature/index.html.

15 Çiğdem Taş Alicenap, "Yerelden Evrensele Japon Anime ve Manga Sanatı", *Sanat ve Tasarım Dergisi* 7/7 (01 Aralık 2014): 31-60; Yüksel Balaban, "Miyazaki Sinemasında Şintoizm Göstergelerinin Sunumu", *Sinema ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 296, 303-305.

16 Ayşe Nur Timor, *Japonya* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004), 164; Kitamura, *Japonya*, 45-50; Bozkurt Güvenç, *Japon Kültürü*, 2. Bs (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), 100-105.

17 Şenavcu, *Japon Budizmi*.

18 Güvenç, *Japon Kültürü*, 100-101.

Japonya'da günümüzdeki Şinto ritüelleri içerisinde hayvan kurbanı uygulaması yoktur. Neredeyse tüm Uzakdoğu dinlerinde kurban, yani yüce varlık/varlıklara yakınlaştırıcı araç(lar) olarak tercih edilenlerin onlara sunulan takdimeler olduğu söylenebilir. Şintoizm'de de bu gelenek günümüzde devam ettirilmektedir. Her ne kadar bazı kaynaklarda, geçmişte (muhtemelen ülkeye Budizm gelmeden önce) at, tavşan, geyik, kuş ve domuz gibi hayvanların takdime olarak sunuldukları geçse de[19] günümüzde sunaklara genellikle takdime olarak meyve, sebze su, çiçek, pirinç, kek, *sake* (alkollü pirinç içeceği) ve yosun bırakıldığı, et veya hayvansal ürünlerin takdimeler arasında yer almadığı görülür.[20]

III. Şintoizm'de Öne Çıkan Bazı Hayvanlar ve İlgili İnanışlar

Şintoizm'de bazı hayvanların farklı özellikleriyle diğerlerinden daha fazla öne çıktığı görülür. Bu kapsamda bazı hayvanlara farklı değer, üstünlük ve dokunulmazlık atfedilerek kutsallaştırılmıştır. Bazı hayvanlar hakkında çeşitli mitolojik söylenceler ve hikâyeler çıkarılmış, böylece onlara karşı kimi zaman sevgi ve saygı, kimi zaman da korku oluşturulmuştur.

Aslan ve Köpek

Şeytanları kovmak, mezarları muhafaza etmek ve ülkeyi kötülüklerden korumak için aslan ve köpek, kamiler tarafından aracı olarak seçilmiştir. Bu inanışların Çin'den Japonya'ya girdiği ifade edilmektedir.[21] Bu yüzden bazı yapıların, özellikle Şinto mabetlerinin girişlerinde muhafız olarak, aslan ve/veya köpek heykelleri (*komainu*) vardır.[22] Birtakım temsillerde aslanların ağzında ve/veya ayağının altın-

---

19 Aston, *Shinto (The Way of the Gods)*, 212-213.

20 Allan G. Grapard, "Shinto", *Kodansha Encyclopedia of Japan*, ed. Gen Itasaka (Tokyo: Kodansha Ltd., 1983), 7: 130.

21 Plutschow - O'Neill, *Matsuri*, 132; Samon, "Tapınak Koruyucu Köpeği Nedir?"; Kotera, "Komainu", 12.

22 Ono, *Şinto*, 41; Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 323-325; Adam Ledford, "Komainu: The History of Japan's Mythical Lion Dogs", *Tofugu*, erişim: 30 Mart 2020, https://www.tofugu.com/japan/komainu/; Kotera, "Komainu".

da dünyayı temsil eden bir küre bulunur.[23] Bunun benzeri bir görüntüye Çin tapınaklarının girişlerinde de rastlanır.[24]

Aslan ve köpek, kamilerle insanlar arasında aracı, yani kamilere insanların isteklerini ve dualarını ileten varlıklar olarak düşünülür. Bu nedenle bu hayvanlar Japonya'da matsuri denilen dinî bayramlarda sembol olarak kullanılır. Japonya'nın kuzeyinde 13 Ekim ve 15 Nisan tarihlerinde düzenlenen bazı matsurilerde önde aslan maskesi takan ve arkasındaki on kişi tarafından aslan vücudunun sembolize edildiği bez taşıyarak dans figürleri sergileyen şahıslar vardır. Bu dans figürleri vasıtasıyla kötü ruhların korkutulup kaçırılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda bu kutsal dansın, insanları ve o bölgeyi günahlardan arındırdığına, mahsullerde bereket vereceğine ve bol yağmur getireceğine inanılır.[25] Japonya'da olduğu gibi Çin'de de aslan figürlerinin bayramlarda gezdirilmesi ve çeşitli mekânlara heykellerinin konulmasının, bulunduğu yeri kötü varlıklardan arındıracağına ve o bölgeye şans getireceğine inanılır.[26] Köpeklerin bir kerede çok yavrulaması ise Japon halk inanışında bereketin sembolü olarak yorumlanmaktadır.[27]

At

Japonya'da farklı mekânlarda kullanılan at figürleri, kamilerin taşıyıcıları olarak sembolize edilir.[28] Japonya'da kullanılan "*Ameno-fuçigoma*" ve "*Ameno-fuçimuma*" kavramları, üst dünyada yaşadığına inanılan alaca renkli ve benekli atı sembolize eder.[29] At aynı zamanda kutsal sayılan imparatora takdim edilen değerli bir hediye olarak Kociki'de yerini bulmaktadır.[30]

---

23 Samon, "Tapınak Koruyucu Köpeği Nedir?"

24 Victor Shu, "China's Stone Lions — Photos and Background Information", *China Highlights*, erişim: 30 Mart 2020, www.chinahighlights.com/travelguide/article-stone-lions.htm.

25 Plutschow - O'Neill, *Matsuri*, 131-135.

26 Rob Stallard, "Symbolism of Animals in Chinese Art", erişim: 30 Mart 2020, https://www.chinasage.info/symbols/animals.htm.

27 Akbay, "Japon Atasözlerinde Hayvan", 138.

28 Ono, *Şinto*, 42; Akbay, "Japon Atasözlerinde Hayvan", 141.

29 Akbay, *Kojiki*, 166; Naumann, *Japon Mitolojisi*, 121-123.

30 Kitagawa, "Japonya Dinleri", 484; William George Aston, *Shinto: The Ancient Religion of Japan* (London: Archibald Constable & Co Ltd, 1907), 60-61.

Japonya'nın bazı bölgelerinde ilkbahar başlangıcında bolluk ve bereketin ve de hayvanların çoğalmasını dileme amacıyla "Elçi At Bayramı (*Haya-uma Matsuri*)" kutlanır Bu bayramlarda mabetlerin etraflarında kamilerle iletişime geçmek ve mesajları onlara iletmek için atlarla veya at şekilli bezlerle çeşitli at dansları sergilenir.[31] İnari gibi bölgelerde bu bayram "İlk At Günü Bayramı" (*hatsuuma*) şeklinde isimlendirilir ve özellikle pirinç hasadının verimli olması için kamilere niyazda bulunmak amacıyla aynı şekilde kutlama yapılır.[32]

Atla ilgili Japon atasözlerine bakıldığında, insanlara at üzerinden mesajlar verildiği ve onların insanlara benzetildiği görülür. "Yüksüz at yaralanmaz... Ata binerek, insanı ise birlikte gezerek gör" atasözleri örnek olarak verilebilir.[33]

Çin kökenli mitolojik bir hayvan olan *Kirin*, bulutların arasında koşturan tek boynuzlu at olarak resmedilir. İyiliğin sembolü olarak bilinen bu hayvanın yalnızca kalbi temiz olan insanlara göründüğüne inanılmaktadır.[34]

Balık

Japonya'nın bir ada ülkesi olmasından kaynaklanan en temel besin kaynaklarından biri de balıktır.[35] Bu yüzden ülkede balıkla ilgili bir literatür mevcuttur ve çeşitli balık sembolleri farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin; Osaka Kalesi'nin çatısının üstünde bulunan başı ejderha şeklindeki balıklar (*Şaçihoko*), kalenin efendisinin saygınlık ve otoritesini sembolize eder. Bu mitolojik yaratıkların kaleyi yangından koruyan güçlü varlıklar olduğuna inanılır.[36]

---

[31] Bu bayram Kagoshima Eyaleti, Sendai Şehri, Miyauchi Kasabasında Nitta Tapınağı civarında ilkbahar gündönümü/ekinoksu zamanında, Kagoshima Eyaleti, Aira Bölgesi, Hayato Kasabası'ndaki Kagoshima Tapınağı'nda 18 Şubat'ta kutlanır. Mogi Sakae, "Haya-Uma Matsuri", *Encyclopedia of Shinto*, erişim: 29 Mart 2020, http://eos.kokugakuin.ac.jp/modules/xwords/entry.php?entryID=949.

[32] Iwai Hiroshi, "Encyclopedia of Shinto - Home : Rituals in Daily Life : Hatsuuma", erişim: 11 Şubat 2020, http://eos.kokugakuin.ac.jp/modules/xwords/entry.php?entryID=1067.

[33] Akbay, "Japon Atasözlerinde Hayvan", 141-143.

[34] Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 249.

[35] Timor, *Japonya*, 164; Güvenç, *Japon Kültürü*, 100-105.

[36] Masakatsu, "'Japan, the Land of Gold.' How True Is the Old Legend?"

Yamaguçi ve Vakayama bölgesinde kutlanan bayramlarda balık kostümleri giyilerek yapılan balık ve balina dansının hem balıkçıların daha verimli bir sezon geçirmesi için dua, hem de balıklara zarar vermekten kaynaklanan günahlara tövbe gibi anlamlar taşıdığı ifade edilir.[37]

Japon halk inançları içinde, salgın hastalıkların habercisi ve onlardan korunmak için muska gibi resminin taşınması gereken, insan gibi saçları olan gagalı balık figürü vardır. *Amabie* adı verilen bu yaratık 2020 yılı Mart ayında tekrar ön plana çıkarılarak koronavirüs salgınının ortadan kalkması için sosyal medya paylaşımlarına ve çizimlere konu olmuştur.[38]

Şinto inanışı içinde en dikkat çeken balıklardan biri de sazandır. Sazan balığı flaması, Japonya'da 5 Mayıstaki "Çocuk Bayramı"nda *(Kodomo-no-hi)* güç, cesaret sembolü olarak evlerin, binaların girişlerine veya çeşitli yerlerine asılır. Bununla o binada hiçbir şeyden korkmayan cesur kimselerin varlığı, akıntıya karşı göğüs gerebilme niteliği dolayısıyla sazan balığı temsiliyle anlatılır.[39]

Tilki

Japon pirinç kamisi *İnari*'yi temsil eden tilki sihirli ve kurnaz bir hayvan olarak bilinir. İnsanlar bir yandan tilkilerden korkarken bir yandan da onları koruma yoluna giderler. Çünkü tilkiler iyiliği ve kötülüğü birlikte taşır. İnanca göre kötü tilkiler kıskanç olur ve çevresine zarar verir. Özellikle beyaz tilkiler, İnari'nin elçisi olarak düşünülür ve hasat, verim ve bolluk getirdiklerine inanılır.[40] Beyaz tilki bibloları İnari mabetlerine adak olarak adanır. Bu biblolar, bazı işlerde başarı ve şans getirmesi için bir süreliğine mabetlerden ödünç alınabilir. İnari mabetlerinin girişinde her iki tarafta tilki heykelleri bulunur. Bu tilkilerin mabedin koruyucusu oldukları düşünülür. Mitolojik bazı karakterler tilki şeklinde resmedilir ve genellikle

---

37 Plutschow - O'Neill, *Matsuri*, 139.

38 Haruno Kosaka, "Plague-predicting Japanese Folklore Creature Resurfaces Amid Coronavirus Chaos", *Mainichi Daily News*, 25 Mart 2020, https://mainichi.jp/english/articles/20200325/p2a/00m/0na/021000c.

39 Şenavcu, *Japon Dinî Bayramları*, 65-66; Matsuda, *The Spirit of Matsuri*, 9.

40 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 411-412; Ono, *Şinto*, 42; Aston, *Shinto: The Ancient Religion of Japan*, 45.

bunlar kadındır. Tilkilerin kendini insana dönüştürme yeteneği vardır. Tilkiler bazen insan bedenini ele geçirebilir. Bu durumda o insandan korkulur ve yok etmeye çalışılır.[41]

Yılan

Boynuzları da olan Yılan Kami (*Yatsu-kami/Yato-no-kami*), adına mabet yapılan ve asırlardır saygı duyulan kamilerdendir. Hitaçi bölgesinin yılan kamisine takdime sunma ve önünde eğilerek hürmette bulunma davranışının kökeninin mitolojik hikâyelere dayandırıldığı görülür.[42] Japonlar tarafından yapılan "*Nioh 2*" gibi bilgisayar, Playstation oyunlarında da mücadele edilen zorlu rakip *Yatsu-No-Kami* bu inanışın izlerini taşır.[43]

Japon inanışında kamilerin görünmek için en çok tercih ettikleri hayvan formu yılan veya ejderhadır. Yılan ve ejderhalar çoğunlukla suların (deniz, nehir, okyanus vb.) kamisi, bazen dağ kamisi[44] bazen de gök gürültüsü kamisi olarak karşımıza çıkabilir. Yaratılış mitinde *İzanagi*'nin[45] bedenini ele geçiren sekiz ilahî yılandan söz edilir. Buna bağlı olarak yılanların hem ölümle hem de şekil olarak benzetilmesinden hareketle gök gürültüsü ve şimşekle ilişkilendirildikleri de görülür.[46]

Japon mitolojisinde çoğunlukla büyük bir yılan şeklindeki ejderhanın, kami *Ryucin*'in avatarası ve elçisi olduğuna inanılır. Bu sebeple yılanların yaşadıkları yerlere zarar verilmez.[47] Bazı metinlerde eski dönemlerde, insanların ejderha tanrı-

---

41 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 264-265, 411-415.

42 Joseph M. Kitagawa, *On Understanding Japanese Religion* (New Jersey: Princeton University Press, 1987), 147; Ito, "Evolution of the Concept of Kami", 28-30. Boynuzlu yılan kamilerle ilgili inançların Japonya'ya hangi ülkelerden gelmiş olabileceği ile ilgili tartışmalar için bkz. Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi* (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 65-87.

43 Oyunun belirtilen bölümü için bkz. "Yatsu-No-Kami Boss Fight Guide - Nioh 2", erişim: 16 Mart 2020, https://www.youtube.com/watch?v=3go_3FuvQ80.

44 Aston, *Shinto (The Way of the Gods)*, 64.

45 Erkek yaratıcı kami. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kitagawa, "Japonya Dinleri", 476-478; Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 266-272; John Bowker, *The Concise Oxford Dictionary of World Religions* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 278.

46 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 268, 438-439; Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, 292-293.

47 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 437; Aston, *Shinto: The Ancient Religion of Japan*, 42.

lara kurban olarak sunulduklarından bahsedilmektedir. Bu eserlerde ejderha kamilere tapınmanın bereketi artıracağı inancı dile getirilmektedir.[48]

Geyik

Kasuga mabetlerinde kamilerin hizmetkârları ve elçileri olarak geyik heykelleri ve figürlerinin kullanıldıkları göze çarpmaktadır.[49] Japonya'da geyiklerin dokunulmaz kabul edilmelerinden dolayı serbestçe dolaştığı Nara Parkı gibi bölgeler mevcuttur.[50] Erkek geyiklerin erdemi sembolize ettiğine ve boynuzlarının şeytanları uzaklaştırdığına inanılır.[51] Erkek geyik aynı zamanda mutlu bir ihtiyarlığın sembolü olarak görülür.[52] Miyagi ve Ivate bölgelerindeki bayramlarda kişileri manevi olarak arındırdığı düşüncesiyle geyik flamalarıyla dansların yapıldığı ve yine bu geyiklerin aynı zamanda bir çeşit kurban ve günah keçisi olarak kabul edildikleri görülür. Hatta bayramlarda geyik kostümü giymiş ya da flamaları taşıyan kişilerin yaptıkları konuşmalarla, o bölgenin ve orada yaşayan insanların kutsandığı ve arındırıldığı dile getirilir. Geyik danslarının ve orada ilahi formunda bazı duaların okunmasının bir başka amacı ise bu şekilde kamilerden bolluk, bereket ve bol yağmur istemektir.[53]

Kuşlar

Turna kuşunun uzun ömür ve güzel bir talih getireceği inancı vardır. Bu yüzden Kyoto'daki Yasaka Mabedi gibi yerlerde bayramlarda Turna kuşu kostümü giyilerek danslar sergilenir.[54] Turna aynı zamanda Japonya'da sadakat, bereket ve mutluluğun sembolü olarak görülerek resimleri çeşitli eşyaların üzerine işlenir.[55] Kyoto'daki Gion'da yapılan kartal -ki kartal, gücü ve ihtişamı yansıtması sebebiyle

---

48 Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, 294.

49 Ono, *Şinto*, 42; Aston, *Shinto (The Way of the Gods)*, 63.

50 Nara Prefectural Government Tourism Bureau Tourism Promotion Division, "Nara Park", *Official Nara Travel Guide*, erişim: 01 Nisan 2020, https://www.visitnara.jp/venues/A00489/.

51 Plutschow - O'Neill, *Matsuri*, 132.

52 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 376.

53 Plutschow - O'Neill, *Matsuri*, 136-137.

54 Martin Collcutt v.dğr., *Cultural Atlas of Japan*, ed. Graham Speake, 2. Bs (New York: Facts on File, 1991), 219.

55 Mehmet Kara - Ersin Teres, "The Crane as a Symbol of Fidelity in Turkish and Japanese Cultures", *Milli Folklor*, 95 (2012): 194-201; Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 376.

seçilmiştir- dansının da kötü ruhları korkutmak, bayram alayının yolunu arındırmak, kamilerle iletişime geçmek ve onlara mesajlar vermek için bir araç olduğu ifade edilir.[56]

Sülün kuşu, kamilerin elçisi olarak tasvir edildiği gibi,[57] Kociki'de, iyi bir idareci olduğunu belirtmek için imparatora sunulan bir takdime olarak karşımıza çıkar.[58]

Japonya'nın kuzeyinde yaşamış olan yerli Ainular, iyiliğin sembolü ve aptal olarak nitelenen iki tür kargadan bahsetmişlerdir. İyiliği simgeleyen karga, semavî varlıklar tarafından gönderilmiştir. Anlatıya göre, eski zamanlarda Ainular açlık çekerken bir karga onları kıyıya vurmuş olan balinaya yönlendirmiş ve insanlık karga sayesinde açlıktan kurtulmuştur. Ayrıca ilk imparator *Tenno*'nun dev bir karga üzerinde Kumano'dan Yamato'ya gittiği anlatılır.[59] *Yatagarasu* ise kamilere, özellikle de *Kamu-yamato-ivarebiko*'ya yol göstermesi için üst dünyadan yeryüzüne gönderilen kutsal karga olarak betimlenir.[60]

Maymun

Maymun, Şintoizm'de Hie Mabedi'nin elçisi olarak sembolize edilir.[61] Kociki'de geçen hikâyelerde, insanın bugünkü halini almadan önce son evrim süreci olarak değerlendirilebilecek zamanda dişi bir maymunun rahminden türediğinden bahsedilir. Dolayısıyla maymunların, insanların yaratılış ve çoğalma aşamasındaki aktif rolleri göze çarpar.[62]

Fare

Japon inanışında fare, bereketin sembolü olarak görülür. Çünkü fare, bereket kamisi *Daikokuten*'in elçisi olarak kabul edilir. Dolayısıyla onların görünmeyen âlemle/ruhlarla bağlarının olduğu inancı yaygındır. Bu nedenle farelerin olağanüstü güçlere ve güçlü sezgilere sahip oldukları düşünülür. Yaygın bir atasözünde,

---

56 Plutschow - O'Neill, *Matsuri*, 138-139.

57 Aston, *Shinto (The Way of the Gods)*, 63.

58 Kitagawa, "Japonya Dinleri", 500-502. Çin ve Japon mitolojilerinde kuşla ilgili var olan inanışların kökenleri hakkında bkz. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, 65-72.

59 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 248-249.

60 Akbay, *Kojiki*, 211; Aston, *Shinto (The Way of the Gods)*, 63.

61 Ono, *Şinto*, 42.

62 Kitagawa, "Japonya Dinleri", 610.

"Fareler ortadan kaybolursa yangın çıkar" denilir. Bu da onların tehlikeyi önceden hissettiklerini ve onlardan mesaj almak gerektiğini halk arasında betimlemek için kullanılır.[63]

Fil

Fil, Budist ve Şinto ikonografisinde yaygın kullanılan bir hayvandır. Budizm'de fil, tarihi Buda'yı temsil etmektedir. Şakyamuni'nin Buda olmadan önceki reenkarnasyonunu altı sivri dişli beyaz bir fil temsil etmektedir. Japonlar fil ile XVI. yüzyılda karşılaştıklarından fil temsilleri daha çok sanatçıların hayal gücüne göre şekillenmiştir. Şinto mabetlerinin kirişlerinde bulunan filler ejderhaya ve leopara benzetilmiştir. Filin ahşap yapıları yangınlardan koruduğuna inanılmıştır. Bu inancın Ganj Nehri'ni temsil eden Hint su canavarından etkilenerek oluştuğu tahmin edilmektedir.[64]

Örümcek

Örümcekler, Japon mitolojisinde canavar gibi korkunç hayvanlar (*yokai*) kategorisinde karşımıza çıkar. *Tsuçigumo* denilen büyük bir örümceğin diğer örümcekleri öldürmesinden, *Vatanabe* denilen kahramanın ise onu mağlup etmesinden bahsedilir[65] ve insanlardan daha büyük örümcek teması, Hayao Miyazaki'nin 2001 yapımı "Ruhların Kaçışı" (Spirited Away) animesinde olduğu gibi Japon anime ve mangalarında çokça işlenir. Bayan olarak tasvir edilen *Korougumo* cinsinde bir başka örümcek türü daha vardır. Bu örümcekler, büyüklüğü, güçlü ağları, kurnaz zekâsı, şekil değiştirerek kandırma özellikleri ile bilinir.[66]

Tavşan

Japon halk inanışında tavşan, yaşamın, timsah ise ölümün temsilcisi olarak kabul edilir. Kociki'de tavşanla anlatılan hikâyelere bakıldığında aslında bunların

---

63 Akbay, "Japon Atasözlerinde Hayvan", 131; Aston, *Shinto (The Way of the Gods)*, 63.

64 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 247-248; Şenavcu, *Japon Budizmi*, 141-142.

65 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi*, 249; Jeremy Roberts, *Japanese Mythology A to Z*, 2nd ed (New York, NY: Chelsea House Publishers, 2010), 122; Matthew Meyer, "Tsuchigumo", *Yokai.com*, erişim: 04 Nisan 2020, http://yokai.com/tsuchigumo/.

66 Matthew Meyer, "Jorōgumo", *Yokai.com*, erişim: 04 Nisan 2020, http://yokai.com/jorougumo/.

hayatı sembolize ettiği anlaşılır.[67] Japonya genelinde kutlanan dinî bayramlarından biri olan *Tsukimi* (Ay Seyretme) içerisinde zikredilen bir Japon inanışına göre tavşanlar ayda yaşar. Bu durum, Japon resimlerine ayda tavşanların ellerinde tokmakla pirinç keki hazırladıkları şeklinde yansımıştır.[68]

Çıyan

Çıyanlar, Şinto kültüründe ölümle ilişkilendirilen kirli hayvanlar olarak kabul edilir. Kami *Susano-vo*'nun kızıyla evlenen *Okuninuşi*'nin o sırada saçlarında bit yerine çıyan olduğu belirtilir. Ayrıca Ejderha Kral *Ryucin*'in Biva Gölündeki krallığına musallat olan dev bir çıyandan da bahsedilir.[69]

Kurt

Kurt, Mitsumine Mabedi'nin kamisinin elçisi olarak sembolize edilir; kurt resim ve heykelleri bu mabedin kamisini anlatmak için kullanılır.[70]

Denizhıyarı

Şinto inancına göre denizhıyarı, semavi ilahların çocuklarına hizmet etmeyi reddetmiştir. *Ama-no-uzume* de onun ağzını keserek sesini sonsuza dek kaybetmesine sebep olmuştur. Denizhıyarının sessizliği bu olaya dayandırılmaktadır.[71]

Kara Kurbağası

Metinlerde her yere gittiği düşünülen büyük gezgin olarak geçer. Her şeyi bildiğine inanılan bilge kami *Kuyebiko*'nun elçisi olarak kabul edilir. Uzun yaşamı simgeleyen bu hayvan, Taoist uzun yaşam formülü sunan kitaplarda da geçmektedir. Bu yüzden Japonya'ya bu inancın Çin'den geçtiği düşünülmektedir.[72]

Domuz

Kociki'de geçen hikâyelere göre domuzlar, kamilerin elçileri olabildiği gibi kamiler onların suretinde de görünebilmektedir.[73]

---

67 Naumann, *Japon Mitolojisi,* 187; Roberts, *Japanese Mythology A to Z,* 97.

68 Şenavcu, *Japon Dinî Bayramları,* 79-81.

69 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi,* 246-247.

70 Ono, *Şinto,* 42.

71 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi,* 247.

72 Ashkenazi, *Japon Mitolojisi,* 248.

73 Kitagawa, "Japonya Dinleri", 482.

Kedi

Japon geleneksel inancına göre kedi öldüren kişi lanetlenir. Hatta bu lanet yedi kuşak boyunca devam eder.[74]

Kaplumbağa

Kaplumbağa, güzel kuyruklu olarak resmedilir ve uzun ömründen dolayı uzun yaşamın sembolü olarak nitelendirilir. Kaplumbağa aynı zamanda mutlu bir ihtiyarlığın da sembolüdür.[75]

IV. Modern Kültür ve Tartışmalarda Hayvanlar

Şintoizm'in dünyada insanların işlerini kolaylaştıracak noktalarda büyük bir serbestlik tanımasıyla bağlantılı olarak hayvanlara zarar vermedikten sonra onların evde beslenmesi hususuna da herhangi bir itirazının olmadığı görülür. Çünkü bu konularda dinî metinlerde emir ve yasağa rastlanmaz. Bu nedenle özellikle balık, köpek, kedi ve kuş gibi hayvanların evde beslenmesinin, hem insanların yalnızlıklarını gidermesi hem de hayvanlara iyi bakım ve muamele imkânı sağlaması nedeniyle hoş karşılandığı söylenebilir.

Japonya'da ticari amacın yanında evde beslenen hayvanların, sahipleri kadar yaşayamaması ve bir süre sonra ölmesiyle sahiplerinin psikolojilerinin oldukça bozulmasına çözüm bulmak ve evde dışkı, salya ve tüy gibi sorunlarla da uğraştırmayan sevimli bir yardımcı olması amacıyla robot köpek projesi hayata geçirilmiştir. Japon teknoloji devi Sony firması tarafından ilki 1999 yılında ERS-110 model numarasıyla üretilen, ardından farklı modellerle de satışa sunulan ve son olarak 2018 yılında ERS-1000 modeli tanıtılan *"Aiko"* adlı robot köpek, dünya çapında oldukça yankı uyandırmıştır.[76] Hatta Japonların, eskiyen ve artık yedek parçaları bulunmayan robot köpekleri için Budist tapınakta ayin yaptığı, haberlere yansımış-

[74] Cansu Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri* (Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi, 2016), 23.

[75] Ashkenazi, *Japon Mitolojisi,* 248, 376.

[76] Sony Corporation, "Aibo", *Aibo,* erişim: 11 Nisan 2020, https://aibo.sony.jp/.

tır. Niye böyle yapıldığına dair soruya rahibin verdiği yanıt da ilginçtir: "Her şeyin az da olsa canı vardır."[77]

Bugün dünyanın dört bir tarafından Japonya'ya getirilerek evcil hayvan olarak beslenmesi için satılan çok çeşitli hayvan cinsi vardır. Bunların içine, türü tükenmekte olan su samuru gibi bazı hayvanların da dâhil edilmesi sebebiyle hayvan tüccarları hayvanseverlerin tepkileriyle karşılaşmaktadır. Her ne kadar hayvanları korumaya yönelik kanunlar varsa da, günümüzde halen Japonya'da hayvan ticareti ve beslenmesi ile ilgili yasalarda eksiklik ve hatalar olduğundan yakınan hayvan hakları savunucuları mevcuttur.[78]

Japonya'da hayvanların ilaç araştırmaları ve deneylerde kullanılması hususunda dikkatli olunması, hayvanlara zarar vermeden ihtiyaç ölçüsünde onlardan yararlanılması için de yasalar çıkarılmıştır. Özellikle ülkede hayvanların yaşamlarında zorluk çıkarılmaması ve onlardan istifadede aşırıya gidilmemesi konusundaki duyarlılığın en önemli sebebinin, Şintoizm'in Budizm ile sentezinden sonra oluşan dinî anlayıştan kaynağını alan "insanlar gibi hayvanlara da aynı ölçüde değer verilmesi" düşüncesi olduğu ifade edilmektedir.[79]

---

77 IPA - International Press Agency, "Japonya'da Eski Robot Köpekler İçin Tapınak Ayini Düzenlendi", *IPA - International Press Agency*, 03 Mayıs 2018, https://ipa.news/tr/2018/05/03/14342/; "Ölen Robot Köpekler İçin Cenaze Töreni Düzenlendi", *Sabah*, erişim: 11 Nisan 2020, https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/05/05/olen-robot-kopekler-icin-cenaze-toreni-duzenlendi.

78 WWFジャパン (WWF Japonya), "動物愛護法の問題と改正要望を呼びかける集会を開催 (Hayvan Refahı Yasası ve Revizyon Talepleri Çağrısında Bulunan Bir Toplantı Düzenlendi)", *WWFジャパン*, erişim: 11 Nisan 2020, https://www.wwf.or.jp/activities/activity/3936.html.

79 Naoko Kagiyama - Tatsuji Nomura, "Japanese Regulations on Animal Experiments: Current Status and Perspectives", *The Development of Science-Based Guidelines for Laboratory Animal Care: Proceedings of the November 2003 International Workshop*, ed. Institute for Laboratory Animal Research (U.S.) (Washington, D.C: National Academies Press, 2004).

Sonuç

Japon milli dini Şintoizm'in kutsal metinlerinde, atasözlerinde, mitolojik masal ve hikâye kitaplarında bulunan hayvanlara dair anlatımlara bakıldığında bazılarının kutsallaştırıldığı ve koruma altına alındığı görülür. Japon dinî metinlerinde hayvanlar hem yeryüzünün ilk halinin betimlenmesinde hem de insanların tabiatlarının benzetilmesinde kullanılır. Hayvanlarla ilgili Japon atasözlerinde ise, onların insanlara benzetildiği ve halka onlar üzerinden mesajlar verildiği görülür.

Şintoizm'de daha çok, insan kavrayışının üstündeki görünmeyen manevi varlıklar için kullanılan kami kavramının hayvanları (ve/veya hayvansal ruhları) da kapsaması, onlara verilen değerin artmasına vesile olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, Şintoizm'de var olan her varlığın kendine has değerli/kutsal bir ruhunun olduğu inancının da onların korunmalarını sağladığı aşikârdır. Japon algısında hiçbir varlığın boşa yaratılmadığı, her varlığın belli bir amaca hizmet etmek için kamiler tarafından var edildiği inancı vardır. Hatta kamilerin insanlara değişik sebeplerle ve şekillerde mesaj verdiği, bu nedenle hayvanların, kamilerin elçisi olduğu düşünülür. Aynı şekilde insanlar da kamilerden isteklerini özellikle bayramlarda çeşitli hayvan kostümleri giyerek yaptıkları danslar ve söyledikleri ilahiler vasıtasıyla kamilere ulaştırırlar. Dolayısıyla hayvanlara zarar vermenin, kamilerin öfkelenmelerine sebep olacağı ve bunu yapanlara çeşitli cezalar vereceğinden endişe edilir.

Japonya'da hayvanlara bakış açısının sosyal hayata en çok yansıdığı yerler mabetler, zaman dilimleri ise matsuri denilen dinî bayramlardır. Zira bu zaman ve mekânlarda hayvanlara verilen önem daha fazla öne çıkmaktadır. Japonya'da yüzyıllardır kullanılan on iki hayvanlı takvim üzerinden de hayvan tabiatları, zaman dilimleriyle bağdaştırılmıştır. Muhafız olarak mabetlerin girişleri başta olmak üzere çeşitli yerlerinde sergilenen hayvan motifleri onlara olan saygıyı artırmıştır. Muska ve tılsım gibi kullanılan hayvan figürleri sadece mabetlerle sınırlı kalmamış, insanların yaşadıkları tüm binalara, hatta kullandıkları araçlara kadar yansımıştır.

Japonya'daki hayvanlarla ilgili pek çok inanışın ve mitolojik hikâyenin Çin kökenli olduğu ifade edilir. Ayrıca Çin ve Kore vasıtasıyla ülkeye gelen Budizm gibi inançların etkisiyle özellikle bazı hayvanlara aşırı hürmet ve korumacı inançlar gelişmiştir.

Japonya'da ayrıca hayvanların kürk vb. kıyafetlerde, deney ve ilaç araştırmalarında kullanılması, evde hayvan beslenmesi gibi hususlarda aşırıya gidilmeden, sadece ihtiyaç ölçüsünde onlardan istifade edilmesi düşüncesinin arka planında Şintoizm ve Budizm sentezinden kaynaklı bir dinî anlayışın olduğu görülür.

Günümüz Japonya'sında Şintoizm'in hayvanlara bakış açısını en iyi yansıtan kaynaklar bilgisayar oyunları, animeler (çizgi film) ve manga (çizgi roman)lardır. Çünkü bu araçlar, şu anda olduğu kadar geçmişte de ülkede hayvanlara bakış açısıyla ilgili pek çok bilgi içerir. Buradan hareketle Japon kültürünü yansıtan gerek eski gerekse de yeni kaynaklarda hayvanlara verilen önem, onların korunması ve dokunulmazlığının arka planında Şintoizm'in onlara yüklediği değerin yattığı söylenebilir.

Kaynakça

Akbay, Okan Haluk. "Japon Atasözlerinde Geçen Bazı Hayvan İmgeleri Üzerine Tespitler". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 31 (12 Şubat 2015): 127-146.

Akbay, Okan Haluk. *Kojiki: Japon Mitolojisine Bir Yolculuk*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.

Ashkenazi, Michael. *Japon Mitolojisi*. Trc. Özlem Özarpacı. İstanbul: Say Yayınları, 2018.

Aston, William George. *Shinto: The Ancient Religion of Japan*. London: Archibald Constable & Co Ltd, 1907.

Aston, William George. *Shinto (The Way of the Gods)*. London: Longmans, 1905.

Balaban, Yüksel. "Miyazaki Sinemasında Şintoizm Göstergelerinin Sunumu". *Sinema ve Din*. 287-308. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

Bowker, John. *The Concise Oxford Dictionary of World Religions*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Collcutt, Martin - Jansen, Marius - Kumakura, Isao. *Cultural Atlas of Japan*. Ed. Graham Speake. 2. Bs. New York: Facts on File, 1991.

Grapard, Allan G. "Shinto". *Kodansha Encyclopedia of Japan*. Ed. Gen Itasaka. 7: 125-132. Tokyo: Kodansha Ltd., 1983.

Gurunavi Inc. "Chinese Zodiac in Japan: 2020 Is the Year of the Metal Rat!" *Live Japan*. Erişim: 04 Nisan 2020. https://livejapan.com/en/article-a0000815/.

Güvenç, Bozkurt. *Japon Kültürü*. 2. Bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

Hiroshi, Iwai. "Encyclopedia of Shinto - Home : Rituals in Daily Life : Hatsuuma". Erişim: 11 Şubat 2020. http://eos.kokugakuin.ac.jp/modules/xwords/entry.php?entry ID=1067.

IPA - International Press Agency. "Japonya'da Eski Robot Köpekler İçin Tapınak Ayini Düzenlendi". *IPA - International Press Agency*. 03 Mayıs 2018. https://ipa.news/tr/2018/05/03/14342/.

Ito, Mikiharu. "Evolution of the Concept of Kami". *Kami*. Ed. Nobutaka Inoue. Trc. Normon Havens. 20-41. Tokyo: Institute for Japanese Culture and Classics/Kokugakuin University, 1998.

Kagiyama, Naoko - Nomura, Tatsuji. "Japanese Regulations on Animal Experiments: Current Status and Perspectives". *The Development of Science-Based Guidelines for Laboratory Animal Care: Proceedings of the November 2003 International Workshop*. Ed. Institute for Laboratory Animal Research (U.S.). Washington, D.C: National Academies Press, 2004.

Kara, Mehmet - Teres, Ersin. "The Crane as a Symbol of Fidelity in Turkish and Japanese Cultures". *Milli Folklor.* 95 (2012): 194-201.

Karataş, Hüsamettin. "Şintoizm'de Arınma Ayinleri". *The Journal of Academic Social Science Studies.* 78 (Aralık 2019): 1-12.

Kitagawa, Joseph M. "Japonya Dinleri". *Asya Dinleri.* Trc. Abdullah Davudoğlu. 475-615. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2002.

Kitagawa, Joseph M. *On Understanding Japanese Religion.* New Jersey: Princeton University Press, 1987.

Kitamura, Petek. *Japonya / Kiraz Çiçeklerinin Ülkesi.* İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2004.

Kosaka, Haruno. "Plague-Predicting Japanese Folklore Creature Resurfaces Amid Coronavirus Chaos". *Mainichi Daily News.* 25 Mart 2020. https:// mainichi.jp/english/articles/20200325/p2a/00m/0na/021000c.

Kotera, Yoshiaki. "Komainu: The Birth and 'Habitat Distribution' of Shrine Guardian Lions". *Japanese Religions.* Trc. Detlef Köhn 34/1 (2009): 7-23.

Ledford, Adam "Komainu: The History of Japan's Mythical Lion Dogs". *Tofugu.* Erişim: 30 Mart 2020. https://www.tofugu.com/japan/komainu/.

Mackenzie, Donald A. *Çin ve Japon Mitolojisi.* Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

Masakatsu, Miyazaki. "'Japan, the Land of Gold.' How True Is the Old Legend?" *Nipponia.* Erişim: 18 Şubat 2020. https://web-japan.org/nipponia/nipponia45/en/ feature/index.html.

Matsuda, Kenji. *The Spirit of Matsuri.* y.y.: Idea Institute Inc., 1998.

Meyer, Matthew. "Jorōgumo". *Yokai.com.* Erişim: 04 Nisan 2020. http:// yokai.com/jorougumo/.

Meyer, Matthew. "Tsuchigumo". *Yokai.com.* Erişim: 04 Nisan 2020. http:// yokai.com/tsuchigumo/.

Nara Prefectural Government Tourism Bureau Tourism Promotion Division. "Nara Park". *Official Nara Travel Guide.* Erişim: 01 Nisan 2020. https:// www.visitnara.jp/venues/A00489/.

Naumann, Nelly. *Japon Mitolojisi.* 2. Bs. İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2009.

Ono, Sokyo. *Şinto: Kamilerin Yolu.* Trc. Suat Ertüzün. İstanbul: Okyanus, 2004.

"Ölen Robot Köpekler İçin Cenaze Töreni Düzenlendi". *Sabah.* Erişim: 11 Nisan 2020. https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/05/05/olen-robot-kopekler-icin-cenaze-toreni-duzenlendi.

Plutschow, Herbert E. - O'Neill, Patrick Geoffrey. *Matsuri: The Festivals of Japan.* Surrey: Japan Library, 1996.

Roberts, Jeremy. *Japanese Mythology A to Z*. 2nd ed. New York, NY: Chelsea House Publishers, 2010.

Sakae, Mogi. "Haya-Uma Matsuri". *Encyclopedia of Shinto*. Erişim: 29 Mart 2020. http://eos.kokugakuin.ac.jp/modules/xwords/entry.php?entryID=949.

Samon, Shinshu. "Tapınak Koruyucu Köpeği Nedir? Türü, Kökeni, Anlamı ve Rolü Nedir? Aun'un Anlamı ve Shisa'dan Farkı!" Erişim: 30 Mart 2020. https:// goshumemo.com/komainu/.

Schumacher, Mark. "Zodiac Calendar & Lore". Erişim: 03 Nisan 2020. https://www.onmarkproductions.com/html/12-zodiac.shtml.

Shu, Victor. "China's Stone Lions — Photos and Background Information". *China Highlights*. Erişim: 30 Mart 2020. https://www.chinahighlights.com/travelguide/article-stone-lions.htm.

Sony Corporation. "Aibo". *Aibo*. Erişim: 11 Nisan 2020. https://aibo.sony.jp/.

Stallard, Rob. "Symbolism of Animals in Chinese Art". Erişim: 30 Mart 2020. https://www.chinasage.info/symbols/animals.htm.

Şenavcu, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Japon Budizmi: İnanç ve Uygulamaları*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2015.

Şenavcu, Halil İbrahim. *Japon Dinî Bayramları*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2006.

Tanpolat, Cansu. *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri*. Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi, 2016.

Taş Alicenap, Çiğdem. "Yerelden Evrensele Japon Anime ve Manga Sanatı". *Sanat ve Tasarım Dergisi* 7/7 (01 Aralık 2014): 31-60.

Tezcan Aksu, Belgin. "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz". *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)* 2/1 (20 Haziran 2018): 382-413.

Timor, Ayşe Nur. *Japonya*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004.

Uluslararası Eğitim Enformasyon Merkezi. *Bugünkü Japonya*. Tokyo: Uluslararası Eğitim Enformasyon Merkezi, 1989.

WWFジャパン (WWF Japonya). "動物愛護法の問題と改正要望を呼びかける集会を開催 (Hayvan Refahı Yasası ve Revizyon Talepleri Çağrısında Bulunan Bir Toplantı Düzenlendi)". *WWFジャパン*. Erişim: 11 Nisan 2020. https://www.wwf.or.jp/activities/activity/3936.html.

"Yatsu-No-Kami Boss Fight Guide - Nioh 2". Erişim: 16 Mart 2020. https://www.youtube.com/watch?v=3go_3FuvQ80.

YAZARLAR HAKKINDA

Ali Güveloğlu

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı

http://aves.erdogan.edu.tr/ali.guveloglu/

Cemil Kutlutürk

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

http://cv.ankara.edu.tr/ckutluturk@ankara.edu.tr

Cengiz Batuk

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

https://personel.omu.edu.tr/tr/cengiz.batuk

Cuma Özkan

Misafir Öğretim Görevlisi, Millsaps Koleji Dini Araştırmalar Bölümü

http://www.millsaps.edu/academics/religious-studies.php

Dursun Ali Aykıt

Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

https://avesis.cumhuriyet.edu.tr/aykit

Emine Battal

Dr. Öğr Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

http://aves.erdogan.edu.tr/emine.battal/

Erol Sungur

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

http://aves.erdogan.edu.tr/erol.sungur/

Halil İbrahim Şenavcu

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı

https://iif.ikcu.edu.tr/Personel/1007599

Hammet Arslan

Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı

http://www.mu.edu.tr/tr/personel/hammetarslan

Hasan Örücü

Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu, Adalet Anabilim Dalı

http://aves.erdogan.edu.tr/hasan.orucu/

Kemal Polat

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, İlahiyat Anabilim Dalı

https://akademik.anadolu.edu.tr/kemalpolat

Muhammet Yılmaz

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

http://aves.erdogan.edu.tr/muhammet.yilmaz/

Mustafa Alıcı

Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilım Dalı

https://avesis.ebyu.edu.tr/malici

Süleyman Kandemir

Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu, Adalet Anabilim Dalı

http://aves.erdogan.edu.tr/suleyman.kandemir/

Süleyman Turan

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesı Ilahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

http://aves.erdogan.edu.tr/suleyman.turan/

Yasin Meral

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

http://cv.ankara.edu.tr/ymeral@ankara.edu.tr

Zehra Yılmaz

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

EDİTÖR HAKKINDA

Doç. Dr. Süleyman Turan

1979 yılında Trabzon'da doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. 1995 yılında Affan Kitapçıoğlu Lisesi'nden, 2001 yılında KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Rize İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalına Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2004 yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans; 2010 yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktorasını tamamladı. 2011 yılında Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandı. 2017 yılında doçent oldu. Halen Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görevini sürdürmektedir. *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*; *Tek Dünya Çok İnanç* (ed., M. Aydın ile birlikte); *Misyoloji: Hıristiyan Misyon Bilimi; Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler* (E. Battal ile birlikte); *Tanrı'nın Engeli mi Engelli Tanrı mı?*; *İlahiyat Atlası* (ed., B. Nazıroğlu ve Y. Acuner ile birlikte); *Nedenleri ve Niçinleriyle Yeni Dini Hareketler* (ed., F. Sancar ile birlikte); *Sınırlarda Dolaşmak: Dinlerin Eşcinselliğe Bakışı*; *Bedenimizin İşgalcileri: Dinlerin Bağımlılığa Bakışı* ve *Engellilik ve Dinler* adlı telif ve editöryal kitapları yanında uluslararası ve ulusal sempozyumlarda sunulan bildirileri ve çeşitli dergilerde yayınlanmış makale ve çevirileri bulunmaktadır.